

Szabó József János

Vámosatya monográfiája

2020

Szabó József János

Vámosatya monográfiája

A település története a legrégebb időktől 2020-ig

Kiadja Vámosatya Község Önkormányzata

© Szabó József János

ISBN

Felelős kiadó:
Szász József polgármester

Nyomdai munkálatok:

Tartalomjegyzék

Előszó	9
A polgármester gondolatai	9
A szerző előszava	11
Bevezető	12
1. Bereg természetföldrajzi viszonyai	14
1.1. A Beregi sík földrajzi jellemzése	14
1.2. A Beregi Tiszahát.....	15
1.3. Bereg megye leírása	17
1.4. Bereg vármegye közigazgatása	21
1.5. Bereg vármegye nemzetiségi viszonyai	26
2. Vámosatya és környéke a történelem előtti időkben	28
2.1. A történelem előtti idők fogalma	28
2.2. Bereg vármegye őskora	29
2.3. Mezolitikum	30
2.4. Rézkor, a bronzkor és a vaskor	31
2.6. A szlávok.....	33
2.7. A honfoglaló magyarok.....	34
2.8. A honfoglalás időszakának kérdései	35
2.9. Vámosatya környéke a honfoglaláskor	38
2.10. A borsovai vár	39
2.11. Vérségi kötelékek és a területiség elve.....	40
3. Bereg vármegye a középkorban	42
3.1. A királyi vármegye.....	42
3.2. A kialakuló köznemesség.....	44
3.3. Bereg vármegye gazdasága a középkorban.....	45
3.4. Bereg megye várrendszerének kialakulása	49
3.5. Tatárjárás	51
3.6. A magyar művelődés története a középkorban	52
3.7. A leleszi konvent.....	53
3.8. Vámos-Atya (Vámosatya) az érett középkorban.....	54
3.9. Vámosatya a késő középkorban	56
3.10. Bereg megye és Vámosatya a 15. században	57
3.11. Bereg vármegye politikai arculata a Hunyadiak korában	59

3.12. Sóút a középkori Vámosatyán.....	60
4. Bereg vármegye a 16. században	78
4.1. A birtokosok.....	78
4.2. Birtok szerzés módjai Bereg megyében Mohács után.....	79
4.3. A birtokok bevételei és kiadásai.....	87
4.4. Társadalmi tagozódás.....	88
4.5. Életstílus.....	89
4.6. Műveltségi viszonyok.....	90
4.7. A birtokok népei.....	92
5. Vámosatya a 16-17. században.....	94
5.1. A Büdyek Vámosatya birtoklástörténetében.....	94
5.2. Vámosatya birtokosai a 16. században.....	96
5.3. Vámosatya a 16-17. században	99
5.4. Az atyai paraszti társadalom.....	103
5.5. A hivatalos érintkezés nyelve Magyarországon a 17. században.....	106
5.6. A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása.....	107
5.7. Reformáció, ellenreformáció hatása a művelődésre.....	108
5.8. A Büdy (Büdi) család.....	108
5.8.1. A család származása.....	108
5.8.2. Büdy I. Mihály.....	110
5.8.3. Büdy II. Mihály.....	116
5.8.4. Büdy Klára.....	117
5.8.5. Büdy (Bywdy) Farkas.....	118
5.8.6. A család címere.....	120
5.8.7. Büdyek a munkácsi vár és uradalom élén.....	122
5.8.8. Büdy Erzsébet Barkács, vagy Barkóczy Istvánné?.....	124
5.8.9. A Büdy család fiágon való kihalása után.....	128
5.9. Büdy Vár.....	131
5.9.1 A vár építéstörténete.....	136
5.9.2. Várépítés északkelet Magyarországon a 16-17. században.....	137
5.9.3. A Büdy-vár birtoklástörténete.....	138
5.9.4. János Zsigmond hadjárata Miksa ellen 1564-ben.	139
5.9.5. Az atyai vár stratégiai szerepe.....	141
5.9.6. Az adószedés központja az Atyai vár.....	142
6. Vámosatya a 18. században	144

6.1. Bereg megye nemessége a Rákóczi szabadságharc kezdetén	144
6.2. Vámosatya és Rákóczi hadserege	147
6.3. Rákóczi Vámosatyán.....	149
6.4. Magyarország a 18. századi Habsburg birodalomban.....	152
6.5. Vámosatya előljárói és adózói Mária Terézia korában	154
6.6. Az első népszámlálás Vámosatyán	156
6.7. Paraszti társadalom a 18. században.....	158
6.8. Az első iskola Vámosatyán	160
6.9. Milyenek látta országát a kor embere? Vályi András országleírása 1796.	162
6.10. A református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725—1729	163
6.11. A vámosatyai református templom és harangláb	164
6.12. A vámosatyai református egyház a 18-19. században.....	165
6.13. Vámosatyai papok és tanítók a 18-19. században	166
7. Vámosatya a nemzetté válás korában (1790-1867)	170
7.1. Magyarország a francia háborúk idején	170
7.2. Vámosatya régi iskolája	171
7.3. A század járványa: a kolera.....	175
7.4. Éhínségek	176
7.5. A felbomló rendi társadalom.....	176
7.6. A paraszti világ.....	182
7.7. A mezőgazdasági technika a 19.században.....	185
7.8. Folyószabályozás Bereg vármegyében	186
7.9. Az idő- és a helyhez kötöttség felfogás változása.....	191
7.10. Kinek-kinek a maga negyvennyolca	193
7.11. A beregi határvidék hadászati problémái az 1849. évben.....	195
7.12. Bereg megye és a Munkácsi vár 1848—49-ben.....	197
7.13. Az önkényuralom kora (1849-1867.)	200
8. A dualizmus kora	206
8.1. Népszámlálások a 19.század második felében.....	206
8.2. Vámosatya a 19. századi kataszteri térképeken.....	209
8.3. Egyházi élet a dualizmus korában	212
8.4. Iskolahigiéné a századfordulón	213
8.5. Zsidó kereskedők Vámosatyán.....	218
8.6. Vámosatya az első világháborúban	221
8.7. Vámosatyaiak a cs. és kir. honvéd és közös gyalogezredekben.....	223

8.8. Lakosságot érintő hatósági intézkedések	227
8.9. Az atyai reformátusok 1914–1923.	229
8.10. Az 1918-19-es forradalmak Bereg megyében.....	230
8.11. Polgári demokratikus forradalom (1918. október 31.—1919. március 20.)	232
8.12. A proletárdiktatúra időszaka	234
8.13. A vámosatyai bíró a beregszászi ellenforradalomban 1919. április 21-23.....	236
8.14. A TAGYOB avagy állami történelemhamisítás.....	239
8.15. A Beregi Református Egyházmegye iskolái (1914–1923).....	240
9. Vámosatya a Horthy korszakban	242
9.1. Népszámlálások Vámosatyán a Horthy korban	245
9.2. Szabó Ferenc: Vámosatya monográfiája	249
9.3. Falusi népiskoláink kiépítése	254
9.4. Egy sikeres vámosatyai diák	255
9.5. A hagyományos paraszti gazdálkodás Beregben	257
9.6. Vámosatya a második világháborúban.....	263
9.7. Vámosatyai katonák a második világháborúban	264
9.8. A megsárgult havasi gyopár	268
9.9. Hadifogság és „málenkij” robot a Szovjetunióban.....	269
9.10. Ködöböcz József: Orosz fogságban	274
9.11. Vámosatya és a „málenkij robot”	280
9.12. Egy visszaemlékező Barabásról	287
10. Vámosatya 1945-1956. között.....	293
10.1. A második világháború után.....	293
10.2. Az 1949. évi népszámlálás adatai Vámosatyáról	294
10.3. Bereg mezőgazdasága 1948-53. között.....	296
10.4. 1956 októbere Szabolcs-Szatmár megyében.....	301
10.5. Az 1956-os forradalom és az agrárkérdés	305
10.6. A Rákosi-korszak sajtója (1949–1953)	307
10.7. Vámosatya a megyei sajtóban	308
10.8. Vámosatya a Kádár-korszakban (1956-1989).....	313
10.9. Népszámlálások Vámosatyán a Kádár-korban.....	314
10.10. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése (1957-1961).....	317
10.11. A Kádár-kori Vámosatya a megyei sajtóban.....	320
10.12. Vámosatya a „gulyáskommunizmus” után.....	324
10.13. Bittner Erzsó iskolás emlékei	330

11. Kitekintés a 21. századra	351
11.1. Vámosatyai önkormányzata és segítők a rendszerváltás óta.....	351
11.2. Népszámlálások Vámosatyán a 21. században	353
11.3. Árvíz a Beregben.....	355
11.4. A 2001-es árvíz Vámosatyán	357
11.5. Ökológiai állapot Vámosatyán a 21. században.....	363
11.6. Osztózsilip – Vámosatyai	365
11.7. A „Kelet-Magyarország” Vámosatyáról	366
11.8. Vámosatyai a látványtárak faluja	370
11.9. „Színaranyból van a béke trombitája.” Katonadal fesztivál Vámosatyán.....	376
11.10. A kistérség.....	377
Felhasznált irodalom	380

Előszó

A polgármester gondolatai

Szász József Vámosatya polgármestere vagyok, akit hét cikluson át választottak meg a település polgármesterének. Legfőbb hivatásomnak tekintem, hogy megőrizzem azokat az emlékeket, amik Vámosatya múltját és jelenét érintik.

Vámosatya, az én szülőfalum, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye keleti részén, a Tisza jobb partján fekvő kis falu, ami az Európa Unió keleti határától 5 km-re fekszik. Területe: 2429 hektár, lakosainak száma: 574 fő. Ebből munkaképes korú: 354 fő, tehát majd a fele idős, már nem munkaképes. A munkaképesek közül is mindössze 26 főt tudunk itt helyben foglalkoztatni. Az elköltözött fiataljaink nem fognak visszajönni, nincs miért. Óvodánk még van, de az általános iskolásaink már Tizzaszalkán tanulnak. Közigazgatási feladatainkat pedig hét településsel társulva közösen látjuk el.

Községünknek igen gazdag múltja és szegényes jelene van. Nem panaszkodni akarok, mert mi ebbe nem nyugszunk bele. A gazdag múlt és természeti értékeink bemutatásával szeretnénk a jelent élhetőbbé a jövőt reménytelibbé változtatni. A mindennapjainkat kísérő pénztelenség néha nagyon elkésérítő, de mégis az egyre szűkülő anyagi források mellett egyre gazdagabbak lettünk, mert gazdagok is voltunk történelmi, építészeti értékekben. A pénztelenség nem a mi szegyenünk, hiszen az imént felsorolt értékeket szorgos kezek hozták létre, gyakran ingyen munkával. Sajnos mára, az elmúlt évtizedek alatt a gazdasági körülmények kedvezőtlenül megváltoztak.

Ahogy mi itt élünk, az az évszázadok óta itt élő falusi ember életmódja. Semmivel nem szegényesebb, mint egy nagyvárosban élőké, csak más. Mások az életkörülmények, de ugyanazok az örömök. Itt nincs színház, de van lekvárfőzés, disznótor, almaszedés. Itt nincs tömegközlekedés, de vannak állatok, jó szomszédok, jóízű beszélgetések, és az emberek mindig számíthatnak egymásra, mert itt az emberek egymásra is vannak utalva, jobban, mint egy nagyvárosban.

Vámosatya község vezetése irányításom alatt évek óta arra törekszik, hogy az egyre nehezebbé váló életkörülmények ellenére reményt adjon lakosainknak a jövő építéséhez. Évekkel ezelőtt arra gondoltunk, hogy egy olyan közösség, amelyik tudja honnan jött, megtalálja azt is, merre akar tartani. Ezért kezdtünk hozzá a község lakosságának aktív részvételével a falutörténeti látványtárak felépítéséhez. Ehhez hozzáértő szakemberektől és a község lakosságától számottevő önzetlen segítséget kaptunk.

Arra gondoltunk, hogy Tákos és Csaroda példáját követve, hosszú távon az idegenforgalom lehet az a kitörési pont, ami a község lakosságának hosszú távon a fennmaradását jelentheti. Napjainkra a Bockereki erdő, a Bockereki tanösvény, a Büdy vár mellett a falutörténeti látványtárak a Karsai Sándor emlékház, Történelmi Emlékpark és a Büdy-vár látogatóközpont (kőház) is a turistacsalogatók közé lépett. A turisták eligazodását a falu központjában kiépített információs tér segíti.

Reményik Sándor 1925-ben a Trianoni diktátum után írott gyönyörű versét a határokon kívül rekedt magyarok biztatására írta. A vers strófáinak utolsó sorai így szólnak:

„Ne hagyjátok a templomot,

A templomot s az iskolát!

1925-ben ez a vers a határokon túl rekedtek számára érthető volt. Akkor Magyarországon senki nem gondolta volna, hogy Reményik sorai 2020-ban, az

anyaországban is értelmet nyernek. Vámosatyának már sajnos nincs iskolája mert a település lakosságának elöregedése miatt az iskoláskorú gyereklétszám nagymértékben csökkent. Református temploma még van, ami európai hírű középkori műemlék, amire szintén büszkék vagyunk. Néha elgondolkodom azon, milyen lesz ez a falu 50 év múlva. Él-e még itt valaki? Ki fogja művelni és rendben tartani Vámosatya közigazgatási területét? Sajnos arra is fel kell készülnünk, ha nem lesz gyökeres változás, nem teremődik munkahely, akkor már csak néhányan próbálnak megélni ezen a vidéken, így szülőfalumban is. Azonban a falu gazdag múltja arra sarkalt minket, hogy erre építve olyan turisztikai értékeket hozzunk létre, amelyek idecsalogatják a turistákat és reményeim szerint a maradóknak munkát és megélhetést, valamint a településünknek a fennmaradást biztosítja. Ebből a célból készült ez a monográfia is, melyet olvasásra ajánlok a településünk iránt érdeklődő tisztelt vámosatyai lakosoknak, vagy majd a későbbiek során az ide letelepülni szándékozókknak, amelyben reménykedem.

Szász József

Lónyay Menyhért díjas polgármester

A szerző előszava

Vámosatya történetét a magyar történelem keretei között vizsgálom. Ennek kezdete a a magyar királyság létrejöttéhez köthető. Ettől kezdve több mint 1000 éven át Magyarország története a Kárpát-medence történetével volt azonos. A Magyar Királyság több mint 900 éves történetének legnagyobb részében az egész Kárpát-medencét magában foglalta, ez alól csak a 150 éves török hódoltság kora kivétel. 1920-tól, a trianoni békeszerződés megkötésétől Magyarország állami területe a Kárpát-medence középső részére korlátozódik. Ettől az időtől kezdve magyar történelem alatt tehát elsősorban a mai Magyarország területének történetét értjük.

A község monográfiája nem előzmények nélküli. Vámosatya református igazgató-tanítója, Szabó Ferenc 1938-ban készítette el „Vámosatya község monográfiáját”, mintegy hatvanoldalmi terjedelemben. Az igen jól tagolt munka először a település történetét tárgyalja, külön fejezetekben mutava be a vár és az iskola történetét, majd a helyi társadalom, a népélet, az ösfoglalkozások, végezetül pedig a helyi építkezési módokról és épületekről ír.¹

Szabó Ferenc Vámosatyáról írt monográfiájának I. fejezete a „Település” történetét mutatja be, forrásmegjelölés nélkül. Így ez igen érdekes olvasmány, azonban a szerző nem gondolt azokra, akik a nyomdokain elindulva tovább szeretnék kutatni a község történetét. Nyilván a szerző nem a kutatók számára írta a monográfiát. Nem volt nehéz mégis rátalálni a forrásokra, Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiájára, amit Ungváron nyomtattak ki 1881-ben. Ennek a III. kötete a 28 – 38. oldalon mutatja be Vámosatya történetét. Nagy valószínűséggel Szabó Ferenc kutatásai során olvasta Lehoczky monográfiáját, mert a Vámosatyáról szóló rész majdem pontosan megegyezik azzal, mindössze a régies szöveget a kor stílusához igazította, valamint a szerinte túlzó részletességgel megírt részeket elhagyta. Én is idézem Lehoczky Bereg vármegyéről szóló monográfiájának Vámosatyáról szóló részét, szintén hozzáigazítva a mai beszédstílushoz. A helynevek írását, valamint az idézeteket megtartom eredetinek, zárójelben közölve a mai írásmódot.

Szabó Ferencnek nem volt könnyű dolga, hiszen abban az időben még írógép sem volt a faluban, nemhogy számítógép. Nekem már ki sem kell mozdulnom a dolgozószobámból, hogy hozzáférjek a legfontosabb forrásokhoz, ráadásul történész végzettségem is sokat segít a község történetét elhelyezni a különböző korokban. A 21. század elején létrejött „digitális tér” szinte korlátlan méretű adatbázisokat eredményezett, amelyek alapvetően megváltoztatták a tudományos kutató, gyűjtő és feldolgozó munka szabályait és lehetőségeit. Az általam használt forráslistából kitűnik, hogy a kutatásaimhoz már döntő többségben elektronikus, vagy elektronikus alakított gyűjteményeket használtam föl. Ezek segítségével olyan méretű adattömeget tudtam áttekinteni, ami manuális módszerekkel eddig lehetetlen volt. Az online kommunikáció segítségével pedig térben gyakorlatilag korlátlan kutatási munkát lehetett végezni, ami a korábbi hasonló témájú gyűjtésekkel összevetve, jóval nagyobb és részletesebb adathalmazt eredményezett.

Szabó József János hadtörténész,
Vámosatya jószolgálati küldötte

¹ Bartha Ákos: A sárospataki főiskola faluszeminárium (1931-1951) – doktori disszertáció Debrecen 2012.

Bevezető

A mai magyarországi Beregen a történeti Bereg vármegye Tisza melletti területeit értjük, mely Beregi Tiszahát néven ismert. Változatos fejlődéstörténeti múltjának eredményeképpen felszínét túlnyomóan holocén² kori képződmények borítják. A Szatmár-Beregi-síkság és a Nyírség fejlődéstörténetében nagyon sok a közös vonás. Ez azért van, mert ez a terület is része volt annak a hatalmas hordalékkúpnak, amelyet az Északkeleti-Kárpátokból és az Erdély felől lefutó folyók építettek fel.

Atya nevű települések Magyarországon

Vámosatya község neve először 1289-ben tűnt fel oklevelekben *Athya*, *Athyas* megnevezéssel. A terület birtokosai voltak a Gutkeled nemzetségbeliek, a Gacsályi család és a Guthiak is. Az „atya” utótag az egykori birtokosok családnévéből eredhet. Nevének „vámos” előtagja azt jelöli, hogy hajdan vámszedőhely, vagyis vámjoggal bíró település volt. A keletnyugati kereskedelmi útvonalon fekvő település az átjárásért vámot szedhetett. Vámosatya utolsó becsült népessége 574 fő (2019 évben), népsűrűsége 24 fő/km², a lakások száma 244.

Atya nevű település még kettő található a Kárpát-medencében, mindkettő az egykori Magyar Királyság területén, ám ma mindkettő a mai Romániában.

Atya (románul: *Atea*) Szatmár megyében, Szatmárnémetitől északnyugatra, a román-magyar határ közelében, Nagypeleskétől délre fekvő település. A korabeli oklevelek 1462-ben említik először, nevét ekkor *Athya* alakban írták. A falu az *Atyay nemzetség* ősi birtoka volt, innen ered a neve is. Atya a 16-18. század között jelentős helynek számított, többször is tartottak itt megyegyűlést: így 1658-ban, és 1710-ben is. Református temploma a 15. században épült. Lakossága a 2011. évi népszámlálás szerint 416 fő, ebből 238 a magyar.

A másik, szintén Romániában lévő Atya nevű község nevében egy „h” is található, tehát Atyha (románul *Atia*) A község Hargita megyében a Sóvidéken, Székelyudvarhelytől 36, Korondtól 10 km-re északnyugatra fekszik.

Orbán Balázs „A Székelyföld leírása” c. művében (XXVIII. fejezet, Atyha) is említi a helyiek által a mai napig is használt, a környező falvak nevét is származtató eredetmondát: *„Tudjuk a regét, mely e vidék faluinak névszármaztatásához van kötve. Ugyan is egy fiait osztóztató atya a Firtósból leindulva monda fiainak: itt „Énlakom, ez lett Énlaka, tovább haladva monda nagyobb fiának „e tied” e lett Etéd, ismét odább haladva monda második fiának: itt neked e „kis mod” e lett Küsmöd. Itt letelepedvén harmadik fia nyugtalankodva kérdé hogy ő hol telepedik „neked is” szolok ma a helyre mutatva hol Szolokma épült, haza mentében pedig kérde legkisebb fiát hogy hát nem békétlenkedik e? Adjha akarsz atyám, mond ez, s övé lett a gyönyörűen fekvő Atyha.”*

A valóság kevésbé mesebeli, a település sem olyan régi. A források először 1567-ben *Attija* néven említik. A falu régi templomának romjait 1818-ban fedezték fel. Atyha népe a reformációval unitárius hitre tért és Korondhoz tartozott, majd önállóságot szerzett és saját templomot épített. Az atyahaiak 1725-ben visszatértek a római katolikus hitre. A mai, kőfallal kerített templom 1797–1799 között épült.

² A holocén (jelenkor) a földtörténet egy kora, amely a legújabb meghatározások szerint 11 700 évvel ezelőtt kezdődött, és máig tart.

1910-ben még 1609 lakosa volt, azóta lakossága vészesen csökkent, lakói a jobb megélhetés reményében Erdély nagyvárosaiba költöztek. 1992-ben 342 lakosából 340 magyar és 2 román volt.

Vámosatya

Vámosatya község, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye a keleti részén, a Tisza jobb partján fekszik. Budapestről az M3 autópályán, majd Nyíregyházától 50 km-re a 41-es számú főúton, Vásárosnaményből a Tisza híd után balra fordulva, 16 km kanyargós úton, vagy egyenesen haladva Csaroda, Gelénes felől közelíthető meg. A keleti, leendő schengeni határtól 5 km-re található. Lakóinak száma kb. 600 fő.

Nevének „vámos” előtagja azt jelöli, hogy hajdan (1341-től 1910-ig) vámjoggal bírt. A kelet- nyugati kereskedelmi útvonalon fekvő település a hidjai használatáért vámot szedhetett. A szabályozatlan folyók áradásai a Tiszántúl nagy területein ugyanis mocsárvilágot hoztak létre, s az utakon hosszú időn át olyan sártenger volt, hogy szekérrel nem lehetett járni rajtuk. A hús tartósításához nélkülözhetetlen sót tutajokon szállították a Tiszán és só raktárakban tárolták. Innen szállították tovább szekerekkel az ország belseje felé. A hadak is csak a só szállító utakat használhatták.

Vámosatya környékén lévő 11 hidat a Munkács és Beregszász irányába történő só szállítás miatt folyamatosan rendben kellett tartani. A hídvám jó bevételi forrást jelentett az itt élőknek. A vámszedési jog a környező mocsarak lecsapolásával, valamint a község közepén épült kőhíddal szűnt meg.

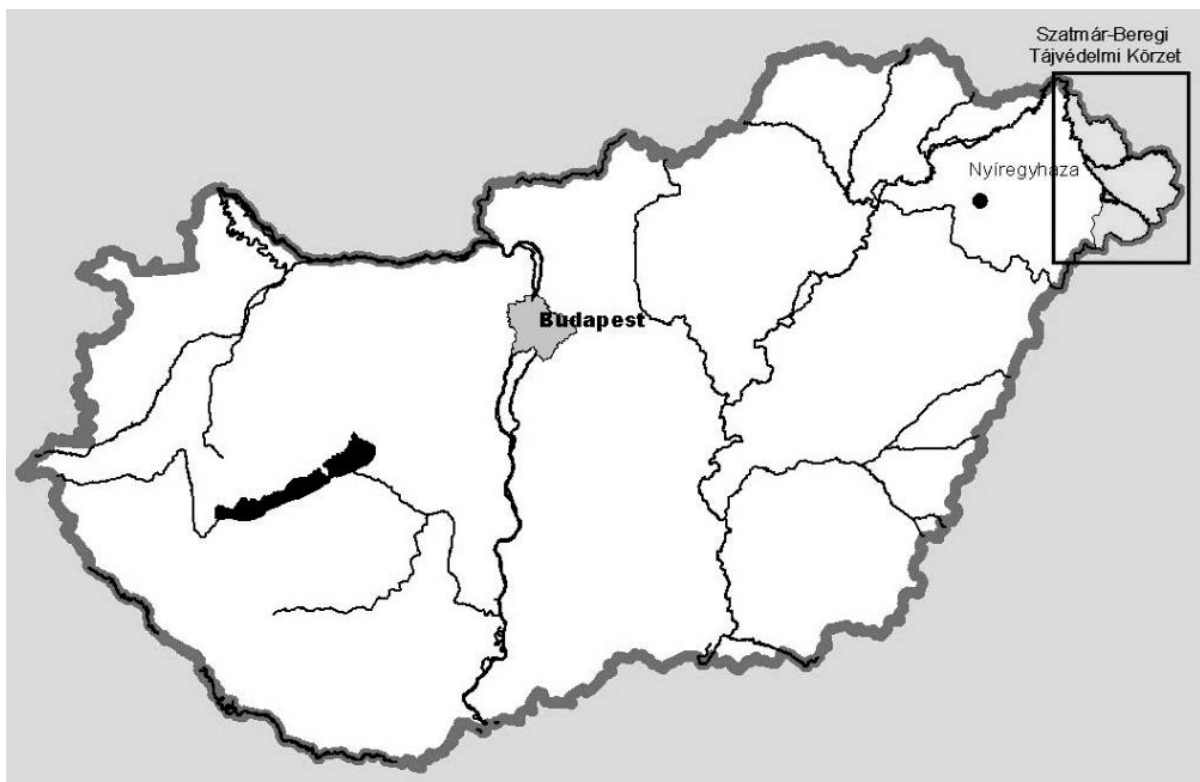
Az egykori nagyobb lélekszámú községet korábban a nagyobb birtokok több oldalról határolták. Ezen nagybirtokok csekély megélhetést biztosítottak az itt élők számára. A településről a XX. sz. elején tömegesen vándoroltak ki Amerikába. A község 1930. évi népszámlálás alkalmával a hozzátartozó tanyákkal együtt 1100 lakost is számlált.

1. Beregi természetföldrajzi viszonyai

1.1. A Beregi sík földrajzi jellemzése³

A Beregi-sík a Nagyalföld kontinentális, viszonylag hűvös-csapadékos éghajlatú, erdőkben és nedves élőhelyekben bővelkedő északkeleti peremterülete, amelyet kettészeli a magyar-ukrán államhatár.

A Szatmár-Beregi-sík fiatal kialakulású terület. Jelenkori süllyedéssel különült el a Nyírség területétől. Még ma is süllyedőben, a két nagyobb (Tisza, Szamos) és számos kisebb mellékfolyón keresztül feltöltődőben lévő síkság. Az egykori ártérnél magasabb részein szántóföldek, míg a folyók mentén gazdag rétek, legelők húzódnak. A síkság peremterületeit sokáig nagy kiterjedésű lápterületek tarkították (Ecsedi-láp és Szernye-mocsár), melyek a lecsapolások következményeként mára csaknem teljesen eltűntek. A Szatmár-Beregi-sík az országhatáron át is folytatódik, Ukrajnával Kárpátalján (Beregi-sík), Romániával pedig a

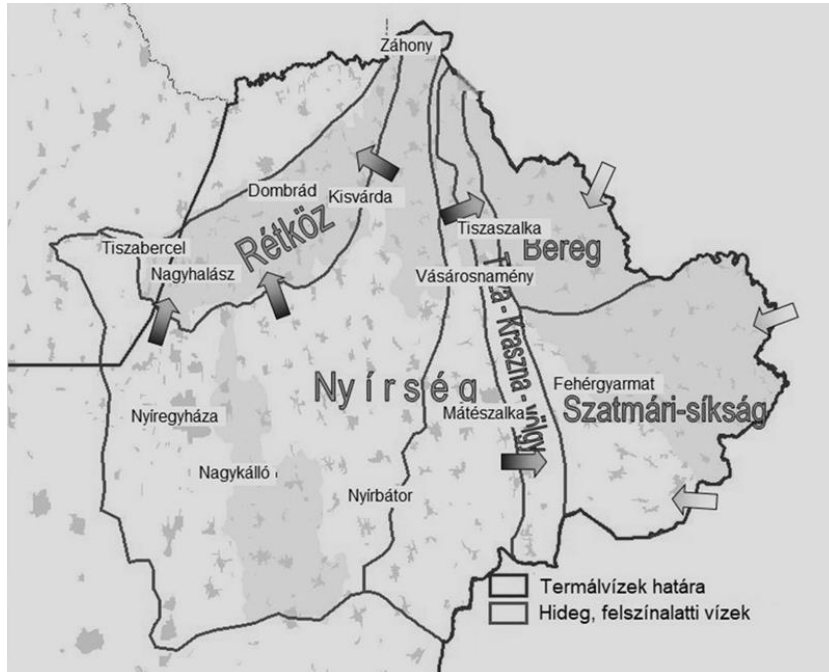
Szatmári-síkon keresztül kapcsolódik.

A Beregi-sík a Nagy-Alföld leghűvösebb (évi átlag 8,9°C körül), legcsapadékosabb területe (átlag 609 mm), és egyike a leginkább kontinentális éghajlatú területeknek is. A Beregi-sík nagy része a Tisza árterének összefüggő erdővel borított területe volt, melyet számos kisvízfolyás és holtmeder tarkított. A sík növényzetének kialakításában nagy szerep jutott a rendszeres árvizeknek és a hegyvidéki tájak közelségének.

Az ártéri erdők botanikai kutatásai viszonylag sokáig vártak magukra, ritka erdei növényfajait csak a 40-es, míg lápvidékének maradványait csak az 50-es években sikerült feltérképezni.

³ Szanyi Szabolcs, Szócs Levente, Csóka György És Varga Zoltán: A Beregi-sík faunájának állatföldrajzi és ökológiai jellemzése. Állattani Közlemények (2015. 1–2. összevont szám): 89–100. oldal

A Beregi-sík falvai, gyepi és szántói az erdőirtások következményeként alakulhattak ki. A gyepok közül igen jellemzőek a mocsárrétek, legelők, a lecsapolt medrekben azonban még ma is jellemzően zombékos, harmatkásás, kolokános⁴ mocsári vegetációt találunk. Az erdei flóra gazdag hegyvidéki elemekben, emellett a gyepokban az erdősztyepfajok és a láp-, illetve mocsárréti fajok keverednek.

A Szatmár-Beregi sík és a Rétköz vízmozgásai

A kis táj leggyakoribb élőhelyei a jellegtelen üde gyepok, mocsárrétek, keményfás erdők, gyertyános-tölgyesek, kevésbé gyakoriak a nem zombékosodó magassárrétek, jellegtelen száraz-félszáraz gyepok, folyó menti bokorfüzesek, fűz-nyár ligetek és ritkák a lápi zombékos, ártéri- és mocsári magaskórósok, fűz- és nyírlápok, valamint a tőzegmohás lápok. Ezek mellett jelentős részt foglalnak el a mezőgazdaságilag művelt területek, melyet már a korai időktől fogva az itt

élő népek ápoltak, megteremtve a „tájban élő ember” modelljét. Összességében megállapítható tehát, hogy a terület biológiai és táji sokfélesége egyedülálló, a természetközeli, féltermészetes és hagyományos használatú kultúrterületek aránya kiegyensúlyozott, harmonikus.

1.2. A Beregi Tiszahát⁵

A mai magyarországi Beregen a történeti Bereg vármegye Tisza melletti területeit értjük, mely Beregi Tiszahát néven is ismert. Változatos fejlődéstörténeti múltjának eredményeképpen felszínét túlnyomóan holocén⁶ képződmények borítják. A Bereg-Szatmári-síkság és a Nyírség fejlődéstörténetében nagyon sok a közös vonás.

A napjainkban mélyebben fekvő Bereg-Szatmári-síkság a pleisztocénig⁷ még egy szinten feküdt a Nyírséggel, és az Alföld északkeleti részének folyói a Nyírségen folytak keresztül a Körös-vidék felé. A folyók gyakori mederváltoztatása (süllyedések, emelkedések)

⁴ A kolokán egy lebegő hínár fajta. Fogazott szélű, kemény levelű, egzotikus megjelenésű úszó növény. A levelek virágzaskor a vízből kinyúlóak, szálas-lándzsásak, tüskés szélűek, felálló, tömött levélrózsában állnak. A kolokánok a tóban telelnek, de télire gyökereiket dugóhúzó szerűen feltekerik ami lehúzza a növényt a mélybe. Tavasszal az idő megre fordulásával emelkednek fel ismét a felszínre.

⁵ Jóna András Múzeum - Régészeti osztály, Régészet, Hol kutatunk? Megyénk Bemutatása Beregi Tiszahát.

⁶ A holocén (jelenkor) a földtörténet azon kora, amely a legújabb meghatározások szerint 11 700 évvel ezelőtt kezdődött, és máig tart.

⁷ A pleisztocén a földtörténet holocén („jelenkor”) előtti kora, ami mintegy két és fél millió évvel ezelőtt kezdődött, és nagyjából 12 ezer évvel ezelőtt ért véget. A pleisztocén szó jelentése: „közel a jelenhez”.

miatt, a tájat elhagyott mederszakaszok, morotvák, tarkítják. A terület meghatározó folyója a Tisza.

A Beregi-síkságnak két jelentősebb kiemelkedése van: a Tarpai-hegy és a Mezőkaszonyi-hegy déli nyúlványán a Tipet-hegy. Mindkettő azon tektonikus vonal vulkáni hegyei közé tartozik, amelyek átvezetnek a Zempléni-hegyégtől Nagyszőlőshöz illetve Huszthoz. A Tarpai-hegy 164 méter tengerszint feletti, a Tipet-hegy pedig 179 méter magasságot ér el. Mindkettő felszínét lösztakaró borítja.

A Bereg-Szatmári- síkság eredetileg ősi ligeterdő vidék volt, amelyet a feltöltődés különböző állapotában lévő elhagyott medrek, morotvák, rossz lefolyású laposok, hínár, mocsár és lápi vegetációja tett változatossá. Még a 18. században is hatalmas erdőségek borították a Beregi-síkság felszínét. Az elmúlt másfél század során az erdők nagy részét kiirtották, a mocsarakat, lápokot pedig javarészt lecsapolták. Az egykori ősi növényvilágból azonban viszonylag sokat megőrzött a táj: a magas árterek öntésein a kőris-szil ligetelig jutott el a vegetáció fejlődése, melynek uralkodó fája a kocsonyás tölgy, kísérő a mezei szil, magyar kőris, a helyenként gyakori szürke nyár, de előfordulhat benne gyertyán is. A dús és magas

A Nyíres-tó Csaroda közelében.

cserjeszintben galagonyák, veresgyűrű som, fagyal, kutyafa stb. gyakoriak.

A valamikor irtásokra települt falvak környékéről olyannyira eltűntek a régi tölgyerdők, hogy mára már természetvédelmi területekké kellett nyilvánítani a fennmaradt erdőket, melyek részét képezik a több ezer hektáros Szatmár-Beregi Tájvédelmi Körzetnek.

A védelem alá helyezés célja, hogy a táj megőrizze jelenlegi arculatát, folyóit, tavait, felszíni formakincseit, növényeinek és állatainak

életközösségét. E tájat kevesebb háborítás, sérülés érte, így bepillantást nyerünk egy már-már elmúlni látszó világba. A tájvédelmi körzet területén sok helyen találunk úgynevezett kubiktavakat, melyeket mára már alig lehet megkülönböztetni a többi természetes úton létrejött tavaktól, mocsaraktól, lápoktól. Két leghíresebb az egymás közelében lévő Csaroda-Beregdaróc körzetben lévő Báltava és a Nyíres-tó. Ez a csodálatos vadvízország sok állatritkaságot is rejteget mint a fialó gyík, darázsölyv vagy a fekete gólya... stb. A fokozottan védett és így szabadon nem látogatható Lónyai- és Bockereki-erdőkben él hazánk legtöbb keresztes viperája.

Morotvákban alakultak ki Csaroda térségében az Alföldön egyedülálló tőzegmohalápok, melyek ma természetvédelmi területek. A tőzegmohaláp társulások, mint dagadó láptörödékek területén sásrétek, nádas fűzláp és égerláp gyűrűjében tenyésznek.

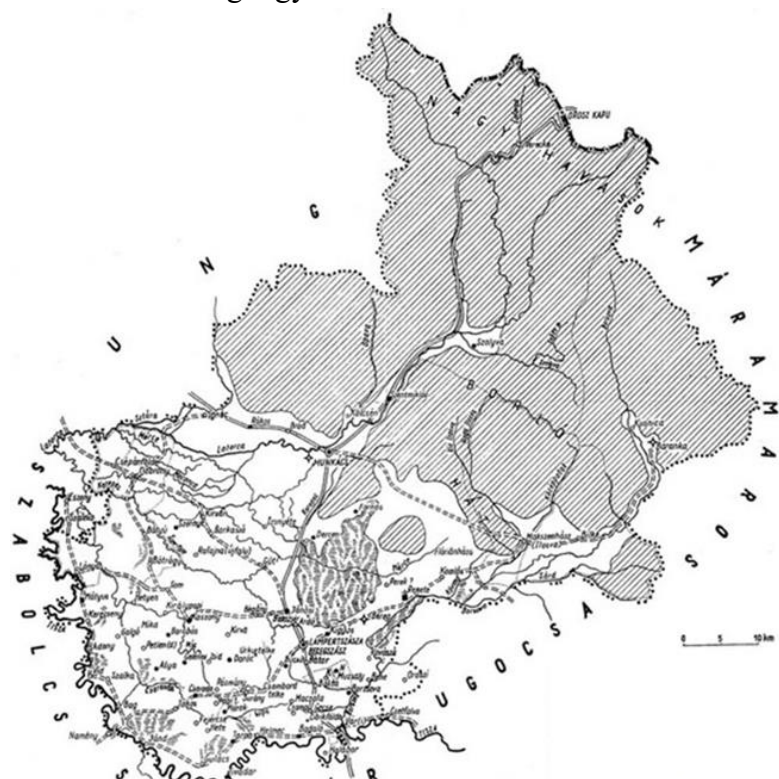
A Beregi Tiszahát települései: Aranyosapáti, Barabás, Benk, Beregdaróc, Beregsurány, Csaroda, Eperjeske, Fejércse (Hetefejércse), Gelénes, Gergelyugornya, Gulács, Gyüre, Hete, Jánd, Kisvarsány, Lónya, Márokpapi, Mátyus, Nagyvarsány, (Varsánygyüre),

Tarpa, Tákos, Tiszaadony, Tizsakerecseny, Tizsamogyorós, Tizszazalka, Tizszaszentmárton, Tiszavid, Tivadar, Vámosatya, Vásárosnamény.

1.3. Bereg megye leírása⁸

Bereg megyéről az első részletes leírást Bél Mátyás⁹ készítette, ám nem lehet tudni, hogy Bél Mátyás által tervezett megyeleírások között a Bereg megyéről szóló elkészült-e. Ezért csak a kéziratban levő feljegyzésre vagyunk utalva.¹⁰ A feljegyzés egyáltalán nem ad támpontot annak a megállapítására, hogy a Bél Mátyás által készített leírás mennyire volt hiányos és mennyi lehet – a mostani szövegből – a Laurensik által készített kiegészítés. Csupán annyit kockáztathatunk meg, hogy a 18. század 40-es éveitől az 1820-as évekig tartó időközre vonatkozó adatok származhatnak tőle.

A kéziratban még egy utalás található az 1845/46. évi téli tiszaháti árvízről tárgyaló, a

Bereg vármegye a XIV. század elejéig
(Györfly György).

Budapesti Híradó 1846/431. számában megjelent híradásra. Ez nagyjából az egész kézirat keletkezésének valószínűsíthető idejét is meghatározza. Tehát Bél Mátyás Beregről készített történeti-földrajzi ismertetés 1846–1848 között készült. Azt nem tudjuk, hogy Laurensik Keresztély készítette-e valamilyen kiegészítést, mindenesetre Balogh István ezt fordította le latinról magyarra és ennek azon részeit itt ismertetem, ami Vámosatyára is vonatkoztatható.

„Bereg megyét az egykori Bereg mezővárosról nevezték el, akik elsőként megyékre osztották fel az

⁸Balogh István: Bereg megye leírása I. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/11-72.pdf> (Letöltve: 2020. 04. 20.)

⁹Bél Mátyás (1684 - 1749) evangélikus lelkész, történétíró, tanár, korának kiemelkedő tudósa. Halléban tanult, majd 1707-ben Besztercebányán káplán, majd a gimnázium rektora, 1714-től 1719-ig a pozsonyi líceum igazgatója. Ezt követően lelkészként működött. Magyarország sokoldalú államismeretét készült összefoglalni egy hatalmas műben. Fiaiból, tanítványaiból kutatógárdát alakítva gyűjtötte mindenfelé a földrajzi, történeti, néprajzi, nyelvi stb. adatokat. Két évtizedes munka eredményeként látott napvilágot a ma is forrásértékű Notitia Hungariae novae historico geographica (Magyarul: „Az új Magyarország történeti-földrajzi ismertetése”) első öt kötete (Bécs, 1735- 1742) tíz megye leírásával. Az elkészült részek a következő területeket mutatták be: Pozsony, Turóc, Zólyom, Liptó, Pest, Nógrád, Bars, Nyitra, Hont. Az északnyugati országrésznek ezt a monumentális feldolgozását a dunántúli megyék ismertetése követte volna, de ebből csak Moson megye jelent meg 1742-ben. Ebben az évben szélütés érte a szerzőt. A többi megye leírása kéziratban maradt, a kéziratot az esztergomi főegyházmegye könyvtára őrizte meg, több más írásával együtt.

¹⁰ Laurensik Keresztélyt (1817—1833-ig munkácsi katolikus plébános) 1820-ban Bentsik József érseki könyvtáros felszólította, hogy: „Bél Mátyásnak Bereg megyéről készített hiányos kéziratát egészítse ki”.

országot. Az egész tájat Bereg megyének mondják, a szó eredeti jelentése magyarul: berek, liget.¹¹ A megye szomszédjai Keletről Ugocsa és Máramaros, északról a galíciai királyság¹², nyugatról Ung; délről Szabolcs és Szatmár megyék határolják.

Észak és kelet felé a táj hegyekkel ékeskedik, amelyet a Kárpátok gerinceinek nyúlványai díszítik és teszük egészségessé. Dél és kelet felé azonban ellaposodik, ligetekkel, berkekkel és erdőkkel fedett síkságba és mezőségbe megy át, amely mind gabonatermesztésre, mind állattenyésztésre nagyon alkalmas.

A megye hossza és szélessége a galíciai határtól Szabolcs megye széléig szélessége 15 magyar mérföld. Néhol azonban 9, máshol 7 mérföld széles területe szűken mérve 72 négyzetmérföld.¹³

A megye hegyeinek többségét a lakók a közelében lévő falvakról nevezték el. Igen sok van belőlük, és legelőben és vadakban is bővelkednek. Az úgynevezett Verhovinán számos hegy teteje sík, s ezeken zabot vetnek és aratnak, valamint szénát kaszálnak.¹⁴

E tájon nem találni olyan falut, amelyhez nem tartozna erdő. A megye erdőiről el lehet még mondani, hogy különösen az alacsonyabb hegyeken, kiváló dús legelők vannak és barmok hizlalására alkalmasak.

Ezért van az, hogy a falvakban mindenütt láthatók a juhok és egyéb barmok nyári és téli szállásai, az erdők között. A sertéseket az erdőkben eladásra és vágásra hizlalják.

A megye hegyes tájain a medve is előfordul. Ezek szaporasága a lakosoknak nagy kárt okoz, ezért megszabott időközönként, hajtvadászatot szerveznek rájuk, hogy számukat csökkentsék. Hasonlóképpen nagy számban fordulnak elő farkasok, amelyek a csordákban és nyájokban nagy károkat tesznek, zord teleken a falvakba is bemerészkednek és riogatják a háziállatokat.

A megye többi részein természetes vaddisznók, szarvasok, dámvadak, rókák, nyestek, vadmacskák, hiúzok, nyulak és egyéb fajta vadállatok vegyesen élnek. Ez jellemző Vámosatya erdeire is.

A Szernye mocsár

Bereg mezőváros, Beregújfalu, Bártháza, Farnos, Dercsény, Gát, Jánosi és Kígyós falvak határában fekvő Szernye mocsarat folyóvizek táplálják. Mocsaras állóvizek teknősbékákban és csíkokban¹⁵ bővelkedik.

11 A név eredetének ez a magyarázata jellegzetesen XVIII. századi etimologizálás. A földrajzi névkutatás és nyelvtörténet ezt a magyarázatot megerősítette. (Kiss Lajos; Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1978. 104. old.)

12 Galícia (nem tévesztendő össze a spanyolországi Galiciával) közép-európai történelmi régió, jelenleg Lengyelország és Ukrajna között oszlik meg. Keleti felének történelmi neve: Galícia és Lodoméria királyság vagy csak egyszerűen Galícia volt a Habsburg Birodalom legészakibb tartománya 1772 és 1918 között. Galiciát a lengyel–litván nemzetközösség területeiből alkották Lengyelország 1815-ös felosztásakor és ez az állapot egészen az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig, az első világháború végéig tartott.

13 A magyar mérföld 8353,6 m, egy négyzetmérföld 69,8 km² a megye területe tehát e szerint 4927 km². Pontosabb felmérés szerint 1900-ban 3783 km² volt.

14 Verhovina neve az ukrán nyelvből származik, jelentése felföld, hegyes vidék. Kiss L.: Id. mű. 689. — A megye domborzati viszonyait részletesen ismerteti Lehoczy T.: Id. mű. 22—33.

15 A csík vagy réti csík a csontos halak főosztályának a sugarasúszójú halak osztályába, a pontyalakúak rendjébe és a csíkfélék családjába tartozó faj. A mocsarak lecsapolása előtt tömegesen fordult elő. A csíkáztatot a 19. századig, mint a halászat külön ágazatát tartották számon.

A Szemye mocsarat folyóvizek táplálták. Lecsapolásáig a megye legnagyobb közlekedési akadálya volt.

ezt a Kárpátok északi fekvéséből származó mostohaság okozza. Mert a falvak, minél magasabban fekszenek a hegyek közt, földjük mindinkább hegyes-völgyes, mintha földjük mesterségesen sziklával lenne borítva. Ehhez járul még az éghajlat késői és korai zordsága, szerfelett hideg volta, a korai tél, amelyek egyenként is károsak a mezei gazdálkodás számára, sok fáradságot okoznak és kevés eredménnyel kecsegtetnek.

Ezek közé tartoznak az ún. verhovinai falvak amelyek földje nehéz munkával és csak kelleetlenül fogadja be a rozs és a zab magját. Amit ebből ez a táj megterem, az sokkal jobb, mint a kövesebb talajon termő. Ez a hiba a magasabb hegyek tulajdonsága. Mert ahogy a hegyhátak alacsonyabbakká válnak, az éghajlat is enyhébbé, a föld pedig termékenyebbé lesz, a dombokon még a fű is bővebben terem. Nyugat és dél felé a táj alacsonyabb lesz, a rémítő hegyek dombokká enyhülnek, végre síkságba mennek át. Mindez még alkalmasabb lesz a mezei gazdálkodásra, mind pedig a jobb termés számára. A gabona földjét ugyanis, mivel agyagos és fekete, hogy a vetésre megfelelőbb legyen, háromszor szokták megszántani. A kövér és lisztesmagvú búzát, rozsot és zabot terem, a kukorica — minél bővebben trágyázzák — annál jobban terem.

Azt is el kell mondani e megyéről, hogy a természet semmivel sem maradt adósa, ami az élet gazdagabbá tételére való, ha az emberi szorgalom által kellően meg van művelve. Annyiban mégis szerencsétlen, hogy alacsony fekvése miatt, a partjaikat meghágó folyók gyakran elöntik, hogy kétszer, kora tavasszal és nyár közepén kétszer is kénytelenek vagyunk e veszedelmet tapasztalni.

A megyében bőségesen vannak kövér füves rétek, amelyekről a nyájak takarmányozására elegendő szénát lehet betakarítani. Csak az a kár, hogy délen a mélyebben fekvő helyeken, a zivatarok és az árvizek gyakran károsítják, iszappal fertőzik, sőt a már összegyűjtött szénát is elhordják az árvizek.

Az időjárás

Ami a föld és éghajlat jellegét illeti, azt a hegyvidék természete határozza meg. Biztosan a hegységek okozzák, hogy mi hűvösebb, de felette egészséges levegővel élünk, mert nyáron, hol időszakos szellők lengedeznek, hol záporok keletkeznek. Emiatt azonban nem kell elbizakodni, mert a kárpáti szelek sok kárt tesznek e tájon. Ez abban áll, hogy a szél délről fúj és télen is enyhe, majd hosszan tartó erős hideget hoz. Ezek, amikor a hegyek csúcsain

Nagyon is kívánatos lenne, ha a pangó, a hóolvadás és esőzések által megduzzadó, a szomszédos földekben és kaszáló rétekben sokszor kárt tevő mocsarat lecsapolnák és a mintegy 28701 holdra rügő területet megművelnék és a falvak is gyarapodnának.

Földje természete

Mi a beregi földnek három nemét állapítottuk meg: ezek különbözőségét az éghajlat eltérései okozzák. Általánosságban a megye északi része terméketlenebb, és

átbuknak, dörgéssel, villámlással zuhannak le a síkságra és jégesőre válnak. Azonban, ha az év enyhébb, az itteni időjárásnál nincs mérsékeltebb, ugyanis a nap hevét a sok hegy, erdő és liget árnya annyira hűsíti, hogy amikor a legnagyobb forróság van, akkor is kellemesen el lehet viselni.

Az állattenyésztés

A beregiek baromtartásának módja a megye tájainak jellege miatt változatosan alakul. A megye északi részein a tarka fejű kunkori szarvú marhát tartják, amely azonban elég testes, mind a mezei munkát bírja, mind pedig alkalmas tejet ad a vajköpülésre és a sajtkészítésre. A dolog magyarázata az, hogy a hegyi marhát fűvön és szénán tartják, ha jobban gondoznák, az költségesebb lenne.

Ahogy a hegyek lankásabbak lesznek, a marha is nagyobb testűvé válik, majdnem olyan hasznos lesz, mint a magyar marha. Ennek ellenére nálunk olyan nagy létszámú csapatok nincsenek, amelyeket gulyának neveznének. Mégsem hiányoznak az olyan válogatott nagyobb testű barmok, mint amelyeneket a pusztákon tartanak, és amelyek alkalmasak a téli hizlalásra.

Lovat nem nevelnek és nem tartanak többet, mint amennyi a mezei gazdálkodás és részben a fuvarozás céljára elégséges... A juhnyájak is ritkák, nem kívánnak ebből a hasznos állatfajtából annyit tartani, mint amennyire a tartására lehetőség van... A megyében bőven terem tölgy- és bükkmakk. Ez okozza, hogy a beregi falvakban mind a mezőkön, mind az erdőkön iszonyúan nagy számban tartanak és nevelnek nyáj sertéseket. Ezt a vad sertésfajtát baltával járó kanászok terelgetik télen és nyáron egyaránt berkek rejtekébe épített téli és nyári szállásokon. ... Azt amit hizlalásra szánnak a hó leesése előtt nem is hajtják haza. Ezalatt, - hacsak az idő nem túl szigorú, a sertés a makkos erdőket járja, kiválóan gyarapodik, kövér és hájas lesz. Akkor vagy eladás végett vásárra hajtják, vagy házilag levágják.¹⁶

A baromfi fajokat sem lehet említés nélkül hagyni. Csirkét, kappant¹⁷, ludat, kacsát, tyúkot mind a parasztok, mind az urak egyaránt nevelnek. Annyit tartanak belőlük és annyi van amazokból, hogy eladásra is jut, emezeket azért tartják, hogy frissen elfogyasszák.

A lakosok és a hatóságok

A megye ősi lakosai között megemlíthetjük a hunokat, akik Béla király névtelen jegyzője szerint Kijeven és Galicián keresztül vándorolva, kétségtelenül a Verhovinai hágón (Vereckei-hágó) jöttek Magyarországra Álmos vezérletével és legelőbb Munkács mellett telepedtek le, és megvetették Munkács vára alapjait, 40 napi pihenés után. De azután a hegyek miatti ijesztő tájat hátuk mögött hagyták, a megye mezőségi részét szállották meg, és megengedték, hogy az északi és keleti, hegyes és zordon járásban Koriatovics podoliai herceg vezetésével 1339-ben 40 000 rutén telepedjék le. Ettől az időtől kezdve mind a mai napig magyarok és rutének lakják e megyét.

Kettőjük mellé később németek, tótok és csehek jöttek, s néhány faluba letelepedtek. A németek 1764-ben, a csehek e század elején telepedtek meg, a tótok Szepes, Ung és Zemplén megyékből költöztek be.¹⁸

16 A sertések makkon való hizlalásáról bővebben Lehoczky: Id. mű. II. 364—368.

17 A felesleges kakasokat 3-4 hónapos korukban kappanozták, vagyis kiherélték, így jobban hizott, húsa a kakasénál ízletesebb és porhanyósabb lett. A kappan taraja, lebenye és hangja is visszafejlődött, innen ered a vékony, férfi hangot jelölő kappanhang kifejezés.

18 A megye népességének számára, nyelv és vallás szerinti összetételére, Lehoczky: Id. mű. I 426—438.

A lakosok foglalkozása

A megye lakossága majdnem teljesen földműveléssel foglalkozik. Ez annyira széles körű, hogy egyaránt kedvvel űzi az állattenyésztést, a gagonatermesztést és a szőlőművelést. A hegyvidék parasztsága földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik sikeresen. Ami terményük innen van, a mezővárosokba, különösen Munkácsra hordják, ennek heti vásárjait népesítik be. A hegyi lakók ökröket és lovakat ritkábban adnak el, a síkvidékiek szarvasmarhát és a sertéseket leginkább ezekre a helyekre hajtják.

Akik gabona- és kukoricatermesztéssel foglalkoznak, évi tevékenységüket úgy osztják be, hogy egy napjuk sem múlik el munka nélkül. Termésük egy részét a városi piacra hozzák. Azon kívül, hogy a mezei gazdálkodást sikerrel folytatják, vannak olyanok is, akiknek a hallal és a rákkal való kereskedés hajt hasznot, hogy a vajból, a sajtból és a túróból bevett jövedelemről hallgassunk [ne is beszéljünk].

Munkács és Beregszász számos lakosa a céhen kívüli mesterségeket űzi. A céhek számára a kegyes királyok jelentékeny kiváltságokat adományoztak. A szerfelett nagy számban megszorodott zsidók vásári árukkal kereskednek. A paraszti népségből nagyon kevesen művelik a tudományokat, a mezővárosi lakosok közül is szerfelett kevesen járatják iskolába a gyermekeiket, az ifjúságot a nemesek nevelik a magasabb tudományokra.

A megye a főnemesi nemzetségek mellett a nemes családok között oszlik meg. Magyar elnevezés szerinti uradalmak - amelyekről a részletesebb leírás során megemlékezünk - ezek: 1. a munkácsi és szentmiklósi, 2. az ilosvai, 3. a komlói, 4. a bilkei, 5. a lónyai. Ami ezeken kívül marad, azt a nemes családok, - kiknek híján a megye sohasem volt - szétszórtan birtokolják.

1.4. Bereg vármegye közigazgatása

A megye igazgatásának módja és formája a hazai törvények előírásai szerint alakult, ha némely megyei jogszabálytól eltekintünk. Ezek is a köztörvények sérelme nélkül a nemesség egyetértésével jöttek létre és léptek életbe.

A megye élen álló tisztségek háromévenkénti megújítása — amint erről az általános törvény is rendelkezik — szokásban van, hacsak nem akadnak olyanok, akiknek az igazgatásban megkívánt hozzáértésük, vagy buzgalmuk a tisztújítást szükségtelenné teszi. Ennek során a megyében a nemességből a jelöltek sorába a legkiválóbbakat veszik fel, akiket aztán mindig a jobbaknak nem megvesztegetett szavazatai, hanem az erre kijelölt küldöttség által lelkiismeretesen összegyűjtött szavazatok legnagyobb száma juttatják az őket megillető tisztségbe, amelynek vitelére mi is régi szokás szerint az ország javára kívánunk örökös jó kimenetelt.

A gyűléseket — amint általában egész Magyarországon — megállapított időközökben, meghatározott napokon és helyeken tartják. Ezeket a megye főispánjával egyetértésben az alispán oly módon hirdeti ki, hogy minden egyes járás számára kiküldött levéllel az egész nemességet, — elsősorban mégis azokat, akik a közügyek gondozásában részt vesznek —, meghívja.

De nemcsak a megállapított időközökben tartanak közgyűlést. E tekintetben, ha a szükség úgy kívánja, ha sok különböző ügy merül fel, nem ragaszkodnak sem a közgyűlések számához, sem az idejéhez. Ezek közül egyeseket általános, másokat részgyűlésnek neveznek. Ezeket kisebb jelentőségű ügyek megvitatására és tárgyalásra tűznek ki, amazokra akkor kényszerülnek, mikor tisztújításról, vagy a nemesség mozgósításáról — amit felkelésnek

hívják —, az adó kivetéséről, a katonaság téli és nyári elszállásolásáról vagy egyéb, mindenkit érintő ügyről tanácskoznak. Ezeken hirdetik ki az érkezett királyi parancsokat is, itt szoktak, amennyiben kell vagy lehet az egész nemesség nyilvános egyetértésével határozni a tiszteletadás legünnepélyesebb formáiról. A kétféle megyei gyűlésen kívül van még egy harmadik fajta is, amelyet törvényszéknek, vagy a latin neve összevonásával sedrianak szoktak nevezni. Ezeken az üléseken szabják ki a vétkesekre a büntetéseket és szolgáltatnak igazságot mindennemű peres ügyben.¹⁹

A beregszászi vármegyeháza.

A megyegyűléseket Beregszász mezővárosban, — ahol az e célra épült megyeháza áll — tartják. Méltó lenne a főispánok nevét kiásnunk a méltatlan feledésből a legrégebb időktől fogva, — és azokat valamiféle táblára vésnünk, de mivel senki sincs, aki a legelső emberek avult neveit ki akarta, vagy tudta volna a levéltárakból bányászni. Ezt a munkát, úgyis mint a nemzet

dicsőségének öregbítésére méltót, úgyis mint az utókor előtt is sok hasznot hozót, mi elmellőztük. Legyen elég mellékesen megjegyezni, hogy ezt a legelőkelőbb családok tagjaira ruházott méltóságot egy évszázadnál rövidebb idő óta VI. Károly király és császár kegyessége a híres és igen ősi a Schönborn grófi nemzetségnek adományozta, és a főispáni méltóság örökös jogon még napjainkban is a haditettei és hivatala által híressé lett grófi nemzetséget illeti.

De mivel a grófi család Bécsben lakik, a megye igazgatását a kegyes uralkodó legfelsőbb jogánál fogva mindig arra ruházza, aki az uralkodó iránti hűségben leginkább kipróbált és a kormányzás ügyeiben is járatos.

Hosszú időre visszatekintve többen is voltak, akik e hivatalban kitűntek, például báró Vécsey Miklós, gróf Fáy Ágoston, vagy mostanság lónyai Lónyay Gábor, Ungvár megye főispánja, aki a helyi ügyekben igen nagy hozzáértéssel igazgatja a megyét.

A megye címerében makk, szőlővessző, hal és medve látható, amelyek az ezekbeni bővelkedést jelképezik. Ugyanezeket a jelképeket lehet találni a megye ezüst pecsétnyomóján is. A másik régi pecsétnyomón, amely Rákóczi Ferenc korában, jelesül 1657-ben vésettnek bizonyul, a felső részén, amennyire olvasható, az alábbi felirat áll: „Felsővadászi Rákóczi Ferenc. Csináltatta 1657-ben.” Az ezüst ládán, amelyben a pecsétnyomót zárva tartják ez van: „Nagyságos keresztiszei Csáky Zsigmond gróf úr, nemes Bereg vármegye főispánja és Kalydy Zsigmond ugyané vármegyének rendszerinti alispánja csináltatta 1726-ban, megújítva 1790-ben”. „Száműzött voltam Budán, a Szent Korona Bécsben. Azt az ország s engem a megye egy napon kapott vissza.”

Az általános részben leírt megye négy járásra oszlik: a munkácsi, a felvidéki, a kaszonyi és a tiszai járásra. Vámosatya miatt minket a tiszai (hivatalosan tiszaháti) járás érdekel, így azt részletezem.

¹⁹ A sedria szó a latin sedes judiciaria = törvényszék összevonásából keletkezett. A sedes judiciaria polgári (sedes civilis) és büntető (sedes criminalis) ügyekben ítélezett. Az egyes üléseket ennek megfelelően nevezték.

A tiszaháti járás falvait két csoportba soroljuk. Előbb azokat tárgyaljuk, amelyek egyetlen földesúrhoz tartoznak, aztán azokat vesszük sorba, amelyeket különböző földesurak birtokolnak.

A Lónyay uradalom

Ez az uradalom Lónya faluról vette a nevét, amely az igen régi Lónyay nemzetség birtoka, az előneve és neve is innen származik, ősi örökségüknek számít és alábbi falvak tartoznak hozzá:

Nagylónya. Szerfelett kellemes fekvésű hely a Tisza mellett, gátakkal védve, a Lónyay nemzetség eredő és temetőhelye. A nemzetségnek a falu és természet kellemessége annyira

A Lónyay család kriptája Nagylónyán.

tetszett, hogy előnévként is viselik, mivel Nagylónyáról nevezték el magukat. Terjedelmes szántóföldje van, kövér, füves rétjeiről és gazdag makktermésű erdeinek hatalmas fáiról — amelyeket a földesúr számára vágnak és adnak el — nem is szólunk. Bőtermő almás- és szilvákertek vidámitják, ezek a jobbágyoknak gazdag jövedelmet adnak. Az itt lakóknak — akik számosan vannak, mindnyájan magyarok és helvét hitvallásúak (reformátusok) — a lótenyésztés, a szarvasmarha- és sertéshizlalás, a méhészkedés és a Tiszán való faúsztatás a hasznos gyönyörűségük. Egyébként az már a sors döntése, hogy termékeny határát a Tisza árvize majd minden évben rongálja.

Kislónya, az előbbivel, fekvése és jellege teljesen azonos.

Bátyú, Bótrágy, Harangláb, ezek sem éppen néptelen falvak, terjedelmes, de a Tisza árvizei miatt terméketlen határokkal. Egyrészt szélesen terjengő rétek, másrészt bőséges makktermésű erdők veszik körül őket. Lakóik magyarok, akiknek templomaik is vannak, házi dolgaikban kiválóan szorgosak, nagy gonddal és haszonnal nemesfajú szarvasmarhát tenyésztenek és a Tiszán való tutajozással jól keresnek. Sokan örömet halászattal és csikászattal foglalkoznak. Az utóbbi bőségesen található, a kifogottakat földbe vajt vermekben tartják, várva a kedvező útviszonyokra, hordókban Munkácsra és Ungvárra hordják és jó haszonnal árulják. Otthon pompás ételt készítenek belőle és gyönyörűséggel nézik jóízűen falatozó gyermekeiket. Ezek tehát a Lónyay uradalom falvai.

Más nemes családok falvai

Csetfalva a megye szélén fekszik, ahol az Ugocsával érintkezik, a Tisza folyó öntözi. Tiszaújlak mezővárostól mintegy 1000 lépés távolságra, kötött talajú, termékeny szántóföldje van, amelyet a Tisza hulláma és a nép szorgalma még termékenyebbé tesz, de az itt folyó Tisza árvizei gyakran rongálnak is. Mivel bőséges legelője van, lakói szarvasmarhát tenyésztnek. Almás- és szilvákertjei termékenységét nagyon dicsérik, a termést tutajon Szegedig hordják. Erdőbeli haszna azonban nincs. A bölcsei Buday család örökös birtoka. A vendégfogadónak használt Vigyorgó nevű szomszédos puszta is hozzátartozik, de másoknak is van része benne. Számos katolikus és református lakosa van, ezek közé sok nemest is számítanak. A falu temploma kőből épült, régen a katolikusoké volt.

Borsova, amely Borsova folyóról vette a nevét. A nagyobbacska falut több részében nemesek lakják és bírvák. Malma nagyon jövedelmező. A határa gabona- és szénatermő, de időnként a Borsova árvizei károsítják. Jól termő almás-, és szilvákertjei vannak, azok termése a határ szűkös voltát kiegyenlíti. Kőfalú temploma egykor a katolikusoké volt.

Gecse, innen ered a Gecsei nemzetség, igen jól épült falu, elég terjedelmes határral, amely a gabonát és a szőlőt jól megtermi, de bő trágyázással kell a jó termésre serkenteni. Többeké, köztük Csornai Kajdy Lajosé, aki itt jeles kastélyt és a minap nagy költséggel kőből helvét hitvallású templomot épített.

Mocsola, a Vérke folyó mellett, amely a Borsovából ered, lapályos helyen fekszik, termékeny földű, főleg ha bőséges trágyázással használják, és ha a Vérke árvizei nem bántják. De van jó makkos erdeje is. A falu tulajdonjoga Kajdy Lajos, az Ilosvay család és mások között oszlik meg. Alkalmasan fekszik mellette Bakta puszta, amelynek makkos erdeje sertéshizlálásra kiváló, és amelyet az itten két ágra szakadt Vérke folyó öntöz. Hasznát a gróf Károlyi és a Vay család veszi.

Bucus, Bucsan, szerény falu a Vérke folyó mellett, sovány, trágyázást kívánó földdel. Több földesúr, úgymint: a Schönborn grófoké, Pogány Józsefé, Kajdy Lajosé és a beregszászi római katolikus plébánosé.

Déda, népes és nagy falu, a határa kívánja a trágyázást. Erdeje terjedelmes és szép, szőlődombjai szép kinézetűek, bőtermők — s ha az időjárás kedvező, nem csalják meg a gazdát. A határában levő mocsár bő nádtermést hoz, házfedésre alkalmasat, ezzel a lakosok jó haszonnal kereskednek. A falu közepén sánccal körülvett favár nyomai láthatók. A hegy lábánál nem nagy távolságra esik innen báró Perényi Zsigmond timsófőzője kies völgyben, jó munkával kiválóan jövedelmez. Egyébként reformátusok lakják, ők használják az egykori katolikus kőtemplomot. Több földesúr bírja.

Daróc, jelentékeny falu sok kedvező adottsággal a mezei gazdálkodásra. Ugyanis termékeny gabonatermő földje, kövér és jó talajú legelője, makkos, több fajta hatalmas fákból álló, vadakban gazdag erdeje van. Ebből a földesuraknak, főleg Lónyay Gábornak — aki a falu határát saját kezelésben műveli —, főleg gabonából és hizott sertésből jövedelme van.

Övé a Pethlen és Kisasszony nevű, bőséges jövedelmű uradalmi erdő is. A falut magyarok lakják — akiknek temploma régen a katolikusé volt —, újabban tót telepések nagy szorgalommal gyarapítják. Több földesúr közös birtoka.

Asztély, szerény falucska, a Micz folyó veszi körül, amely Beregszász mezővárosának Szegi nevű malma mellett a Vérkéből ágazik ki. A földje természettől terméketlen, bőséges trágyázással válik termékennyé. Több földesúr.

Surány, népes, sáros falu, a Namény felé vezető úton. Szántóföldjének és makkos, vadászatra igen alkalmas erdejének kiterjedése a magyar és az újabban betelepített tót lakóknak nagy száma miatt egyaránt említésre méltó. Kiterjedt szántóföldje bőséges trágyázás után jó gabonatermést ad. A Micz mellett fekvő rétét a folyó gyakran elönti. A református temploma egykor katolikus szentegyház volt. Több földesúr, ezek között a Bayak része a legnagyobb. Bay Károly és József itteni kényelmes és szép lakóházukat régebben nagy költséggel építették fel.

Marok és Papi, közepes nagyságú, terv szerint egyesítendő falvak a folyó mellett, amely mellé épültek, áradásainak annyira kívannak téve, hogy lakói gyakran a háztetőkön keresnek menedéket. Gabonatermő földjük csak erős trágyázással szelidíthető meg, ha csak lakói — nagyobb részét tótok — nem akarnak megcsalatozni. Bessenyey, Bay, Neubauer és Vitkay familiáké, temploma régen katolikus volt.

Hete, nemes falu, ezek a birtokosai, határát terméketlen posványok veszik körül, lakóitól nagy munkát kíván, ezért a teljesen magyar, helvét hitvallású lakosai kénytelenek fuvarozással fenntartani életüket.

Fejércse, átkozott rossz fekvésű falucska, szűk határát a Csaronda gyakori árvizei rongálják. A Bayak és a Rhédeyek birtoka.

Csaronda, sáros falu, pangó vízállások — amelyet a Szipa pataka is növelni szokott — torkában sok bajjal megverve, nevét Csarodának, vagy amint a falut elhagyja, Csernavodának nevezett és határát gyakorta károsító folyóról vette. Ennek vize fekete és a legnagyobb szárazság idején sem apad ki. A Lónyay, a Bay családoké, akik az itteni, a Csarondán épített hídon vámot szednek, és a falu határában a három erdőt, Akolt, Egrest és Bencét bírnak. Lakói helvét hitvallásúak. A templomukról, ahová járnak, világosan látszik, hogy a katolikusoké volt.

Tákos, a Tisza és a Csaronda vizével keveredő mocsár mellett fekvő falu, terméketlen határral. Lakói magyarok és helvét hitvallásúak, legszívesebben halászattal foglalkoznak, de szarvasmarhát is tenyésztnek, és szorgalmasan méhészkednek, hogy határuk terméketlenségét pótolják. Legnagyobb része a tákosi Buday családé.

Ugornya, Gergelyi faluval egyesítve a Tisza mellett, legelőivel, rétjeivel és kaszálóival. Ha az időjárás kedvező, almás- és szilvaskertjei által boldogul. Földműveléssel foglalkozó lakói a mezőgazdasági termelést a Nyírben végzik, és kiváltképpen halászatból élnek. Több földesúr birtoka, ezek a Tiszán lévő révet a kamarával közösen bírnak.

Jánd, a Tisza partján fekvő népes falu, környező határa inkább legelőnek, mint gabonának való. Azt nagy költséggel és fáradsággal Nyírből hozzák. Lakói leginkább fuvarozásban szorgalmatoskodnak, és helvét hitvallásúak. A falunak a kiváló almás- és szilvaskertjein — amelynek termését aszalva a Nyírbe hordják eladás végett — nagy haszna a szarvasmarhatenyésztésből származik. Gyulay Albert gróf, a Vitkay család és mások birtoka. A Tiszán állított révjövedelme a Gyulay és Károlyi grófokat illeti.

Gulács, hasonló fekvésű és természetű, mint az előbbi, és az itten lakó nemeseké. Erdőben szűkölködik. Legelső a faluban a jeles Gulácsy család, amely itt is lakik. A templom alapja azt bizonyítja, hogy egykor a katolikusoké volt.

Tivadar, Tisza mellett fekvő falu, termékeny, kövér szántóföld és legelő vidámítja, de árvizeknek van kitéve. Szilvából készített aszalványát az asszonyok szerfelett dicsérik. Lakói a helvét hitvallás követői, a régi katolikus templomot látogatják, halászni nagyon szeretnek. A Tiszán át Szatmárba vivő réve a Károlyi grófi családnak jövedelmez.

Badaló és Halabor, a két falu a Tisza partjára épült, a természettől fogva hasonló határral és jelleggel. Az előbbi a Farkas és a Bay családé, emez pedig több földesúré. Gabonatermesztés és marhatenyésztés mellett szilvaaszalással — amelyet piacra Máramarosba hordanak — és halászzal foglalkoznak, s helvét hitvallásúak. Halaborban kevés számú görög katolikus is él. A falu közepén mocsár terül el. Mikor a Tisza vize megárad, a falu lakóit a házaikból kiszorítja.

Csorna, a beregszászi anyaegyház filiája, ruthén telepésekkel. Különféle vadak vadászására igen alkalmas makkos erdővel, de szűk határral. Csomay és Kajdy családok birtoka.

Gelényes, uradalmi makkos erdők között meghúzódó falu. Határa trágyázást kíván, hogy jól teremjen, rétjei jó fűvüek, a Tisza árvizei pusztítják. Valamikor a Haller grófok uradalmába tartozott, most a Guthy és Péchy családé.

Vámosatya, közepes nagyságú falu, fekvése kedvezőtlen, mert a Tisza árvizei — amelyek itt mocsarat alkotnak — benne sok kárt tesznek. Földje a gabonatermelésre sovány, bár nagy szorgalommal termékenyvé tehető. Terméketlenségét marhatenyésztéssel és méhészkedéssel ütik helyre, viszont jövedelmező erdői vannak. Ezek között a Péchy és a Józsa család urasági erdeje egészen kiváló. A falu keleti végén láthatók az egykori Bidi vár romjai, amelynek határát a mi korunkban is a Bidi (Büdy) család leszármazottai bírják. Kőtemploma régi, most a reformátusoké, régen a katolikusoké volt.

Tisza szálla, jelentékeny, a Tisza partjára dülő falu, legelővel, kevés szántófölddel, csupán tavaszi gabonát termel. A Tisza gyakori árvizei miatt az őszi gabonát a szomszéd nyíri részéről nagy áron veszik meg a szorgalmas lakói. A szilvás- és almáskertjeiket otthon szorgosan gondozzák, azok aszalványait a Tiszán szállítják le. A falu erdeje elpusztult, de a Károlyi grófok Bagiszeg nevű erdeje szépen megmaradt. A helyét hitvallású lakói az egykori katolikus templomban dicsérik az Istent. A Guthy és más családok bírják.

Tiszavid, Tiszaadony, Kerecseny. Mindenik nagy falu, a Tisza partján épültek, gátakkal körülvéve, legelőik, földjük, egyéb haszonvitelük és az árvizek révén egymáshoz hasonlóak.

Mátyus, erdők között fekvő falu, legnagyobb részét a leleszi konvent bírja, erdeje kiváló, egyébként az előbbiekhöz hasonló.

Hettyén, nagyon rossz helyen fekvő falu, mert a Micz folyó körben folyja, lakói az árvizeinek annyira ki vannak téve, hogy háztól házig csak csónakkal közlekednek. Gabona számára a földje alkalmatlan és művelhetetlen, rétjei és legelői azonban nagyon alkalmasak a marhatartásra. Erdeje szűkös, nemes lakóinak nagyobb része kerékgyártással, a feleségeik pedig kerékeladással foglalkoznak, lovas szekerekkel hordják a szomszédos helyekre. Sokat keresnek a csík- és halárusítással is. Több földesura van. Ezek között Lónyay Gábor, Bay Károly és a Ferenczy család az előkelőbb.

Som, tágas és népes, külsőleg kellemes hely, terjedelmes és termékeny határral, jól művelt gabonaföldekkel, rétben és erdőben is gazdag. Ami bort a szomszéd, szőlővel beültetett dombok adnak, az kiváló ízű. Malmát a Szernye folyó hajtja, igen jól jövedelmez. Temploma kőből van, szentéllyel, elég tágas. A reformáció megerősödése után a reformátusok kezére került. A falubirtoklásán Lónyay Gábor, Bernáth Zsigmond, Bay Károly és Rácz Sámuel osztoznak a Bárczy családdal.

Csonkapapi és Barabás, falvak, nem kicsinyek, sok kárt okoz nekik a köztük kanyargó Micz patak. Búzát és rozst megtermő termékeny határukat a Micz gyakran el szokta önteni, nagy kiterjedésű erdejük is ki van ennek téve. A falu lakói vesszőt fonnak és a vesszőfonásokat sokfelé a piacra viszik. Temploma régi, katolikusoké volt. Lónyay Gábor, a Péchy és Bárczy család birtokában van.

Dobos, jelentékeny és népes falu, a természet minden kedvező tulajdonsággal megáldotta. Bőven van termékeny szántóföldje, kövér legelője és füves rétje. Lakói részint helyét hitvallásúak, részint rutének, kevés katolikus is. A marhatenyésztésben, a juhtenyésztésben és a sertéshizlalásban jó haszonnal erősen szorgalmatoskodnak. Két jeles udvarház van a faluban. Az egyik Perényi János özvegyéé, akinek itt házi kápolnája is van, de a lószertető Kuthy Miklós is részes benne.

1.5. Bereg vármegye nemzetiségi viszonyai

1910-ben, Bereg vármegye területe 3786 km², míg lakossága 236 611 fő, településeinek száma pedig 246 volt. A népszámlálás szerint, a lakosság összetétele az

anyanyelv alapján: magyar 48%, rutén 43%, német 9% volt. A vármegye két legdélebbi járásában a magyarok abszolút többségben éltek (Tiszaháti járás: 95,8%, illetve Mezőkaszonyi járás: 99%), noha a Tiszaháti járásban egy településen a ruszinok alkottak abszolút többséget (Alsóremete, 95,8%). Az Alsóvereckei, a Felvidéki, a Latorcai, illetve a Munkácsi

A ruszin népviselet nem sokat változott az évszázadok alatt.

járásban a ruszin anyanyelvűek tették ki a népesség többségét (78,1%, 70,7%, 74%, 67,6%).

A vármegyében csupán két település tartozott a rendezett tanácsú városok közé: Beregszász és Munkács. A rendezett tanácsú város (a statisztikákban rövidítve: r.t. város) a magyar közigazgatásban 1870 és 1929 között a városok egyik jogi kategóriája volt.

Azokból a mezővárosokból és kisebb szabad királyi városokból, amelyeknek nem volt gazdasági erejük önálló törvényhatóság alakítására (mint a törvényhatósági jogú városok, rendezett tanácsú városok jöttek létre. Ezek nem tartoztak járási szervezetbe, hanem közvetlenül a vármegyei hatóság alá voltak rendelve.

Legfőbb szervük a városi tanács volt, első tisztviselője a polgármester. A városi előjáróság a polgármesterből, a főjegyzőből, aljegyző(k)ből, tiszti ügyészből, levéltárnokból stb. álltak. A városi tanács hatáskörébe tartoztak a „belügyek”, azonban a városi előjáróság csak elsőfokú közigazgatási szervként járhatott el. A rendezett tanácsú városok jogi kategóriáját az 1929:XXX. tc. megyei városra változtatta.

2. Vámosatya és környéke a történelem előtti időkben

2.1. A történelem előtti idők fogalma²⁰

Történelem előtti kor vagy őstörténelem (praeistoria), az a tudomány, mely az emberiség azon korszakával foglalkozik, melyről nem maradtak ránk hiteles történeti források. Tudjuk, hogy már évezredek óta lakja emberi faj a földet, sokkal régebben, mint ahogy írott hagyományaink az ember keletkezésének történetét és idejét meghatározzák.

Azok a népek, kik a történelmi korszak előtt éltek, örökre letűntek, neveiket sem ismerjük, s így fejlődésük története és küzdelmeik nem jutnak tudomásunkra, de a múzeumokban összegyűjtött leletek nyomán van rá mód rekonstruálni, milyen lehetett ezen ismeretlen népek kultúrája, merre vándoroltak, milyen volt az életmódjuk. Az emberi faj első fejlődése, az emberi kultúra legrégebbi kezdete a világ minden tájékán körülbelül ugyanaz lehetett.

Bolygónk 4,5 milliárd éve jött létre, az első előembernek tekinthető lények (archanthropusok) pedig csupán 4-5 millió évvel ezelőtt jelentek meg rajta. Az első szárazföldi állatok kb. 370 millió éve, a dinoszauruszok pedig nagyjából 230 millió éve kezdték benépesíteni a Földet. A hatalmas őskori hullők körülbelül 65 millió éve haltak ki, ám ennek okát máig sem sikerült pontosan feltárni. A dinoszauruszok korát az emlősök időszaka követte a kb. 220 millió évvel ezelőtti első felbukkanásuktól, a 65 millió évvel ezelőtti uralkodóvá válásukig²¹. Közülük emelkedtek ki a főemlősök és azok közül az első emberszabású majmok.

Az emberhez vezető fejlődési vonal 5-6 millió évvel ezelőtt akkor különült el az emberszabású majmokétól, amikor a globális lehűlés hatására a nagy kiterjedésű trópusi-szubtrópusi erdők helyét a nyílt vegetáció vette át. Az új fizikai környezethez, állatvilághoz a korábbi főemlősfajok vagy alkalmazkodtak, vagy kihaltak.

Az emberré válás mintegy 30 millió éves történetében a valódi két lábon járás az egyik legfontosabb állomásnak tekinthető. A főemlős talajon történő folyamatos, két lábon végzett mozgása, illetve kezeinek szabad használata csak az emberhez vezető fejlődési vonalnál alakult ki, mintegy 4,5 millió évvel ezelőtt.

Az emberré válást sokféle társas viselkedésforma kísérte. Őslénytani és régészeti módszerekkel csak ritkán lehet tetten érni az egykori népségeket szociális életét. A társas viselkedés egyik „emberi” vonása az épített szállás, menedék létrehozása is. Az emberré válásban a vadászat, s különösen a testüknél nagyobb vadak elejtése már feltétlenül csoportos, mondhatni tudatos viselkedésformát feltételez. Az összetettebb és valóban csak az értelmes emberre jellemző művészet, a hitvilág, a tagolt beszéd csak jóval a Homo sapiens fiziológiai létrejötte után, 30-40 ezer évvel ezelőtt vált általánossá. A letelepedett életforma, a házasítás, majd az írás, tehát mindaz, amit a civilizáció alapjának tekintünk, csak az utolsó eljegesedést követően, 10-12 ezer éve vette kezdetét.

A letelepült életmód a személyes ingatlan-, és nagyméretű ingóvagyon megjelenését tette lehetővé -, sőt egyes nézetek szerint a letelepedés oka éppen a magántulajdon kialakulása volt. A történelem előtti emberek ebben a helyzetben már készleteket tudtak felhalmozni és a

²⁰ Forrás: Pallas Nagylexikon http://www.kislexikon.hu/tortenelemelotti_idok.html#ixzz6SccoJhvD (Letöltve: 2020. 07. 19.)

²¹ Harmat Árpád Péter: Az őskor és az emberré válás története <http://tortenelemcikkek.hu/node/149> (Letöltve: 2020. 07. 19.)

felesleget el tudták cserélni egymással. Amint a kereskedelem és a megbízható élelemellátás kiépült, a népesség növekedésnek indult. Ez idő alatt kezdett a tulajdon fontosabbá válni az emberek számára. A helyben lakó népesség települései nagy mértékben átalakították a környezetet speciális termelési technológiáik számára (például az öntözés). A népsűrűség rohamosan emelkedett, ami pozitív visszacsatolásos folyamat: a nagyobb népesség nagyobb ütemű és hatékonyságú termelést kívánt meg, amihez több munkáskéz kell, ehhez viszont még több élelem.

A kőszközökről a fémeszközökre való 6500 évvel ezelőtti áttérés (rézkor, majd bronzkor és vaskor) fontos szakaszhatár volt az emberiség történetében. A letelepedés - a közhiedelemmel ellentétben - a táplálékválaszték beszűkülésével és a szabad idő majdnem teljes megszűnésével járt. A „robot” a földeken és az állatok körül az életszínvonal csökkenését hozta. A letelepedett ember kénytelen volt a településhez közel tartani az állatokat - ez a domesztikálás, azaz a házasítás kezdete, illetve olyan növényeket termesztetni, amelyek nagy terméshozamúak - ez pedig a földművelés kezdete.

A tárgyalt korban az ősközösséget hamarosan felváltotta a földközösség (faluközösség), mely a nevéhez illően közös földtulajdonon lakó, azt használó, de önálló családi közösségek együttesét jelenti.

Az bizonyos, hogy a földművelésre áttérés mindenhol erdőirtáshoz és népességrobbanáshoz - környezeti katasztrófához vezetett. Magyarországon a honfoglalás korában az Alföldet is sűrű erdők borították - ma legfeljebb telepített erdőfoltok vannak, a domináns a legelő, a szántó... és a futóhomok.

2.2. Bereg vármegye őskora ²²

Bereg vármegye múltjának volt egy olyan szakasza, amelyet az írásos források majdnem teljes hiánya jellemez, s így csak a „néma tanúk”: az ember alkotta munkaeszközök,

Lehoczky Tivadar (1830 – 1915.) uradalmi főügyész, régész, történész, néprajzkutató, Bereg vármegye történetének kutatója.

díszek, fegyverek, edények s más tárgyak alapján tájékozódhatunk történelmünk e homályba vesző lapjairól. Hogy ezeket a lapokat felelevenítsük, a régészet segítségét kell igénybe vennünk.

A Schönborn grófok egykori munkácsi uradalmának főügyésze, Lehoczky Tivadar (1830–1915) 1860-tól kezdve rendszeresen tanulmányozta s gyűjtötte főleg Bereg vármegye régészeti leleteit. 1863-ban a királyházi várban ásatásokkal is megpróbálkozott. Ezután több évtizeden keresztül, egészen 1915-ben bekövetkezett haláláig vidékünk őskorának szentelte idejének és anyagi javainak jelentős részét. Régiséggyűjteménye a legnagyobb magángyűjtemények egyikének számított a dualizmus korabeli Magyarországon.

A beregi őskor vagy másként paleolitikum mai ismereteink szerint körülbelül 1 millió évvel ezelőtt kezdődött és körülbelül i. e. 10 ezerig tartott, s egybeesett a Föld geológiai történetének ama szakaszával, amely jégkorszak vagy pleisztocén néven ismert.

22 Mihók Richárd: Kárpátalja története a legkorábbi időktől a középkor végéig. Oktatási jegyzet, Ungvár 2014

Az egykori Bereg és Ugocsa megye területén majdnem 100 őskőkori lelőhelyről van tudomásunk. Ezek többsége kisebb-nagyobb kőeszköz-gyűjteményekből áll, melyek nem kapcsolódnak egyes geológiai rétegekhez. Ilyen esetben csak a kőeszközök morfológiai jegyei és tipológiájuk az, ami alapján meg lehet állapítani korukat és valamely kultúrához való tartozásukat. Sokkalta kisebb számban vannak képviselve azok a telepek, ahol a régészeti anyag jól datálható geológiai rétegekbe van beágyazva. Ezek közé tartoznak a királyházi többréteges és a beregszászi (kis-hegyi) telep.

Kétségkívül a leggazdagabb és legjelentősebb az 1974-ben felfedezett királyházi (Ugocsa megye, Nagyszőlősi járás) telep, mely az Ős-Tisza 100-120 méteres teraszán helyezkedik el. A kőeszközök több ezer m² területen fordulnak elő. A majd két évtizednyi ásatás eredményeként a telepről több mint 60 ezer régészeti tárgy került elő: kőszerszámok, magkövek, szilánkok, pengék stb. A királyházi telep Európa legalaposabban tanulmányozott őskőkori emlékei közé sorolható.

A beregszászi (kis-hegyi) telepen a legkorábbi emberre utaló kőeszközök 800 ezer - 1 millió évesek.

A beregszászi (kis-hegyi) telepen a legkorábbi emberre utaló kőeszközök közel 1 millió évesek.

A pollenanalízis szerint a lelőhely környékén, mely egy folyó menti teraszon helyezkedett el, dominált az erdei fenyő és a nyírfa. A kőeszközök helyi andezitből készültek, s nagyobbreszt szilánkokról és kavicseszközökről van szó. Az emberek időről időre felkeresték a települést és évezredekén keresztül megfigyelhető kultúrájuk fejlődése. A kőipar tanulmányozása kimutatta, hogy az Ős-Tisza partján élő emberek természeti környezete többször megváltozott. A klíma hol

hidegebb és szárazabb volt a mainál, hol pedig mérsékelt és a növényzet ennek megfelelően változott.

A nyíltszíni telepek között a legismertebbek közé tartozik a beregszászi (Kishegy). Ennek kőipara nem egységes sem kulturálisan, sem kronológiailag. A közép-európai kultúrkörhöz tartozó úgynevezett beregszászi kultúra telepei alkotják (Beregszász - Kishegy, Muzsaj, Bene stb.) lelőhelyeit.

A bronz (réz ötvözet 3-12 százalék ónnal) fontos szerepet játszott az emberiség fejlődésében. Az új anyag, mely az i. e. IV. évezred során jelenik meg Mezopotámiában, a Kárpát-medencében valamikor az i.e. 20. században tűnik fel.

2.3. Mezolitikum

Valamikor az i. e. X. évezredben véget ért a jégkorszak, a pleisztocén, s kezdetét vette a Föld geológiai fejlődésének mai korszaka, a golocén. Az éghajlat, a növénytakaró s az

Kőbalták a Beregvidéki Múzeumban Beregszászon.

nem írtak a kárpátaljai átmeneti kőkorszakról. Erről tanúskodik a Dercenben (Kishegy) és Beregszász környékén (Ardói-hegy) feltárt fejlett neolitikumi telepek régészeti anyaga.

2.4. Rézkor, a bronzkor és a vaskor

Valamikor i. e. 3500 körül nagy változások mennek végbe a Kárpát-medence keleti felében, s kezdetét veszi a rézkor. Az új korszak gazdasági alapját elsősorban az állattenyésztés képezi. Tovább fejlődik a földművelés is, de a szárazabb klíma, mely ekkortájt Európában is éreztette hatását, ideiglenesen a háttérbe szorította. A réz csak nagyon lassan terjedt el, s csak a korszak második felében jelennek meg nagyobb számban a fémből készült eszközök. Változásokon mennek keresztül a korabeli közösségek is: előtérbe kerülnek a férfiak és kialakul egy vezető, elit réteg is.

Területünkön a bronzkor három periódusra tagolható: korai, középső és késői bronzkor. A korai bronzkorban Kárpátalján két, egymástól etnikailag és kultúrájában is eltérő népcsoport telepedett meg. A kelet-szlovákiai halomsíros csoport az úgynevezett zsinórdíszes edények népének, ennek az egykor nagy kulturális egységnek vidékünkre északról beszivárgott ágaként ismeretes. Halottait néhány edény, kőszköz, ritkábban fegyver

Kelta bronz bokaperecek restaurálás előtt a Jósa András Múzeumban.

kíséretében hatalmas kurgánok²³ alá temette (Bótrágy, Munkács).

Valamikor az i. e. 14. század folyamán következik be az első törés a kárpátmedencei bronzkori kultúrák

fejlődésében. Ennek háttérében a nyugatról betörő halomsíros népcsoportok állhattak. Megjelenésük nem okozott számottevő változást vidékünkön, hatásukat mindössze néhány új bronztípus elterjedése jelzi. Annál nagyobb törés következett be viszont az i. e. 13. században. Keletről, a Fekete-tenger északi partvidékéről és nyugatról, az észak-magyarországi szállásterületekről újabb népcsoportok jelennek meg a Felső-Tisza- Vidéken, s hatásukra

23 A kurgánok – régi magyar neve korhány – a sztyepei népek temetkezési helyei. A kurgán a halomsír egyik fajtája, amikor egy fedett, de nem feltöltött gödörsír fölé emelnek halmot. A kurgán török-tatár eredetű orosz szó, melynek jelentése sírhalom.

megszűnt létezni az itteni korábbi kultúra. Ekkor jelentek meg Bereg-, és a szomszédos megyék területén a halomsíros temetkezések.

A vas a föld legelterjedtebb érce. Használatának első jeleit az ókori Kelet népeinél fedezhetjük fel már az i.e. III. évezredben. Valamivel később (i.e. 14-13. sz.) a hettiták megfejtik a vas titkát és megkezdődik széles körű felhasználása.

A vaskorszak alatt általában az i. e. utolsó évezredet értik a kutatók s azt két nagyobb periódusra tagolják: a korai és a késői vaskorszakra. Területünkön a korai vaskorszak körülbelül az i.e. 9. sz. végétől az i.e. 3. sz. kezdetéig tartott. Ennek első két századát (i.e. 8–7. sz.) a helyi késő bronzkori népesség további fejlődése fémjelzi.

Többek között ilyen az északról kiinduló és az Ung folyó mentén terjedő hatás egy, a mai Podolija²⁴ területéről áttelepült népcsoport, és a szkíta hatást sem lehet figyelmen kívül hagyni.

2.5. A római kor

Azoknak a településeknek az elhelyezkedése viszont, amelyeket szintén e kultúrához tartozónak hittek, fordított képet mutat: közel 100 százalékuk Kárpátalja síkvidéki részének

A markomann háborúk győztes csatáit örökítik meg a Marcus Aurelius-oszlop domborművei Rómában.

nyugati felén található. Itt viszont nem a halomsírok a jellemzők, hanem a „lapos”, „halottégetéses” temetők. Ezekre a nagyon gazdag fegyverleletek, kardok, lándzsák, pajzsdudorok, sarkantyúk a jellemzőek.

A leletek kora a 3-4. századra tehető. Ez a temetkezési forma legközelebbi párhuzamai szintén a mai Lengyelország területén található. Az új jövevények megjelenését Bereg megye középső-, és északi területein a régészek olyan történelmi

eseményekkel hozzák kapcsolatba, mint a „markoman háborúk”²⁵ a 168-180-as években.

E történelmi időszakon általában az 1—4. századot értik a kutatók. Kárpátalja római kori történetét sokáig a kárpáti halomsíros kultúrával, s az említett kultúra hordozóihoz kapcsolódó leletekkel hozták összefüggésbe. Ám, mint később kiderült, a régészek hosszú

²⁴ Podólia történelmi–néprajzi tájegység (régio) Ukrajna középső és nyugati részén. Volhíniától délre, Galiciától keletre, a Podóliai-hátságon terül el.

²⁵ A markomann háborúknak nevezett konfliktus abból keletkezett, mikor a gótok vándorlása miatt a markomannok, a kvádok és az itt élő más népcsoportok erőszakkal szerettek volna római területre áttelepülni, ezt azonban Marcus Aurelius nem engedélyezte. Mivel a normálisan Pannóniában állomásozó légiók ez idő tájt keleten harcoltak, a tartományba benyomult markomannok benyomultak a birodalom területére. Az elfoglalt területek visszahódítását Marcus Aurelius (168-ban) maga vezette. A markomannok (és szövetségeseik, a kvádok nagy vereséget szenvedtek, és kénytelenek voltak (172-ben) igen hátrányos feltételekkel békét kötni. A megalázó feltételekkel elégedetlen törzsek 177-ben másodszor is Rómára támadtak, ám ismét vereséget szenvedtek. A markomann háborúk győztes csatáit örökítik meg a Marcus-oszlop domborművei Rómában.

időn keresztül nem vették figyelembe, hogy a fent említett kultúrának a temetői csak Máramarosban fordulnak elő, területünk más részein viszont nem mutathatók ki.

A római kor folyamán Bereg megye területe is virágzásnak indult. A Római Birodalom közelségének hatásáról tanúskodik több mint száz 1-4. századi település, temető kincs anyaga. Beregszász környékén, a Mic patak mentén egészen Beregsurányig a 3-4. századig több kerámiát előállító műhely működött, míg Kovászón malomkövek készítésére szakosodott a helybeli lakosság. Más helyeken, mint például Mátyfalván, kovácsműhely maradványaira bukkantak a régészek. A birodalommal kialakult élénk kereskedelmi kapcsolatok révén területünkre eljutnak a különféle római luxustárgyak Tiszaujlakról, egy 3. századi nagy római bronztál Beregszász környékéről, pénzérmék (legtöbbjük ezüsből vert denárius), ami egy gazdag társadalmi réteg létére utal a helybeli lakosság körében.

A 4. sz. vége felé Európa történetében új fejezet kezdődött, mely a „népvándorlás kora” néven vált ismertté. Miután 375-ben a hunok átkeltek a Volgán, Európa-szerte megindultak a különféle migrációs folyamatok, melyek során barbár²⁶ törzsek tömegesen menekültek nyugat felé, a Római Birodalom határáig. A hun támadás kimozdította helyükről a vandálokat is, akik 400-ban elhagyták régi szállásaikat és hosszú vándorlás után Észak-Afrikában telepedtek le. A vandálokkal szomszédos gepidák viszont meghódoltak a hunok szövetségeseinek, az osztrogótoknak. Valószínűleg e két germán törzssel függ össze szorosán Kárpátalja V. századi története. A gót emlékek még elég kevésbé ismertek vidékünkön. A lelőhelyek egyikét Kaszony és Barabás falvak határában tárták fel még a múlt század végén. Itt egy gazdag gót nő sírjára bukkantak, amelyből különféle ékszerek (ruhakapcsok, gyöngyök, tükrök stb.) és agyagkorsó kerültek elő.

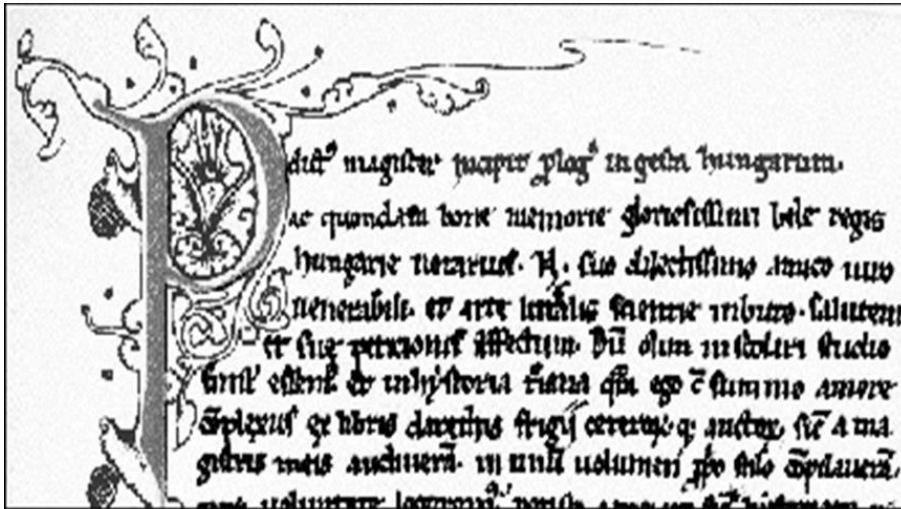
Hasonló korú temetkezési helyre bukkantak a kutatók 1986-ban a beregszászi járási Nagybakta falu határában. A gótok mellett területünk történetében szerepet játszottak valószínűleg a gepidák is. Hogyan alakult Kárpátalja történelme az 5. sz. végén és a 6. sz. elején? Adatok hiányában még nem ismeretes. Annyi azonban megállapítható, hogy a 6. században már egy egészen más kulturális környezet van kialakulóban vidékünkön, mely egy új etnikum megjelenésével függ össze.

2.6. A szlávok

E népcsoport kárpátaljai megjelenéséről a 6. századtól kezdve állnak rendelkezésünkre az első biztos és hiteles adatok. Igaz, a kutatók körében viták folynak annak lehetőségéről, hogy a szlávok esetleg már korábban is letelepedhettek itt. Az utóbbi években különösen az egyes nyelvészek között terjed az a nézet, mely szerint a szlávok hazája a Kárpát-medence, és ezen belül is Pannónia területe. E hipotézisnek azonban éppen a régészeti leletek mondanak ellent.

A korai, 6—7. századi szláv kultúra vidékünkön prágai kultúra néven ismert. Telepei Gállocsból, Dédából, Beregszászból, Ungvárról ismertek. Ezek általában mocsaras helyeken, vízparton helyezkednek el. A házak négyszögalapú, földbevájt kunyhók voltak, kemencével valamelyik sarokban. Az anyagi kultúra, az előkerült leletekből ítélve, elég szegényes: durva, kézzel formált edények (fazekak és tálak), orsógombok, néhány vaseszköz és élezésükre

²⁶ A barbárok koronként változó, de többnyire pejoratív stílusértékű kifejezésével az ókortól napjainkig folyamatosan árnyalódó jelentéstartalommal a saját kultúrától idegen, esetleg műveletlen, bárdolatlan népelemeket, közösségeket írják le. Eredetileg az ókori Görögországban jelölték barbarosz kifejezéssel a nem görögöket. A rómaiaknál az ókori barbár típusok köre más jelentést nyert, minthogy hódításaik révén találkoztak olyan barbár népekkel, akiket a görögök nem ismerhettek. Így lehettek barbárok a kelták, a germánok, a hunok.

Anonymus Gesta Hungarorum című krónikája egy iniciáléja.

használt kő. A temetkezési szokásokra utaló leletek területünkön még eléggé gyérek, ám a környező régióban a halottégetés volt elterjedve.

Sajnos, az írott források erről az időszakról is hallgatnak, így rendkívül nehéz beszélni arról, hogy milyenek lehettek a

vidékünkön élt szlávok, és még nehezebb megállapítani, melyik törzshöz tartoztak. Igaz, a helybeli történészek a mai napig arról írnak, hogy Kárpátalján a magyar honfoglalás előtti időkben keleti szlávok laktak (jelesül a fehér horvátok törzse), s vidékünk mai rutén lakossága ezeknek a leszármazottja. De amint azt már említettük, sem régészeti, sem írásos forrásokkal bizonyítani ezt a tézist nem lehet. Sőt, a gyér anyag ennek ellent is mond. A magyar források szerint a honfoglaláskor a magyarok területünkön nem keleti szláv csoportokat találtak, hanem déli és nyugati szláv lakosságot.

2.7. A honfoglaló magyarok

A 9. század végén (895 körül) olyan nagy horderejű történelmi események színterévé vált a mai értelemben vett Kárpátalja, amelyek nemcsak a Kárpát-medence etnikai-kulturális helyzetét változtatták meg gyökeresen, hanem nagymértékben kihatottak egész Európa politikai folyamataira. Ilyen jelentős eseménye volt a kornak a magyarok megjelenése a Duna-Tisza közén, a magyar törzsek honfoglalása. Emlékét mindmáig őrzik a történelmi hagyományok, mindenekelőtt Anonymus regényes gesztája, amely a következőképpen írja le a Tisza felső folyásánál akkortájt végbement eseményeket: „A magyarok Álmos vezérletével, miután hosszabb pihenőt tartottak a galíciai ruténeknél (ruszoknál), a Havas (Erdős Kárpátok) erdőségein át elindultak az ungi vidékre.

A helységet, amelyet elsőként foglaltak el később Munkácsnak nevezték el. Az itt élő szlovének (szlávok), aki Salan (Zalán) bolgár vezér alattvalói voltak, önként behódoltak Álmosnak, és elmondták a honfoglalóknak, hogyan telepítették át őket Bolgárországból a ruténekkal (ruszokkal) határos vidékre. A magyarok hamarosan újra útra keltek Ung várához, bevették azt és a helyi vezért, Laborcot megölték. Álmos itt adta át a hatalmat fiának, Árpádnak. Ezek után elfoglaltak minden földet a Bodrog folyótól Ugocsáig, és bevették a Borsavai várat.”

Anonymus művét, a Gesta Hungarorum-ot hosszú időn keresztül sem a hazai, sem a külföldi kutatók nem tekintették hitelt érdemlő forrásnak, azt tartalmilag a kor politikai követelményeihez igazított, legendákkal, a szerző fantáziája szülte eseményekkel, kitalált személyekkel telezsúfolt műnek tartották.

Kétségtelen, hogy a 13. század elején íródott krónika semmiképpen sem ábrázolhatta minden részletre kiterjedően és objektíven a 9. századvég eseményeit. Tény az is, hogy bizonyos

politikai irányzattól sem mentes az Anonymus-mű. Mindazonáltal az utóbbi évek kutatásai azt bizonyítják, hogy Anonymus krónikájában jóval több a racionális mag, legalábbis ami a későbbi Bereg megye területét illeti, mint azt a közelmúlt időkig gondolták.

A régészeti ásatások földrajzi kiterjedésével például teljes mértékben beigazolódik Anonymusnak az az állítása, miszerint a honfoglaló magyarok átkelve a Kárpátokon a Latorca völgyében értek ki a Duna-Tisza közére. Az Alsóverecskéről, Szolyváról, Munkácsról, Beregszászról, Tiszacsomáról, Huszt környékéről és Tizasalamonról előkerült régészeti leletek az ősi magyar törzsek Kárpát-medencében történt letelepedésére utalnak.

A leletek túlnyomórészt temetkezésekből kerültek elő. Napjainkban már nemcsak egyedi sírhelyeket ismerünk, hanem egész temetőket, többségük a 9. század végéről, a 10. század első feléből származnak. Tehát a honfoglaló magyarok betelepülése a későbbi Bereg megye területére a 9. század végén kezdődött el. Kezdetben a stratégiaileg fontos helyeken telepedtek meg, főként a hágókhoz vezető utakon: Tiszacsoma, Beregszász, Munkács, Szolyva, Alsóverecke, (Vereckei- és Volóci-hágó). Csak később vették birtokba a mocsaras, erdő borította sík vidéket, ahol szláv lakosságot találtak. A Felső-Tisza-vidékének ősmagyar régészeti emlékei, jellegüket és anyagukat tekintve, egységes egészet képeznek. Itt az akkori méltóságok rendkívül gazdag temetkezési helyeit tárták fel. Erről többek között a jellegzetes, pompás növényi elemekkel díszített ezüst és aranytárgyak (tarsolylemezek, süvegcsúcsok, kengyelek) tanúskodnak. Egyébként a legtöbb gazdag ősmagyar temetkezési helyre a Felső-Tisza-vidéken bukkantak a régészek, amiből arra következtetnek a kutatók, hogy a magyarok politikai központja a 10. század közepéig a Kárpát-medence keleti részében volt, nem pedig a Dunántúlon.

2.8. A honfoglalás időszakának kérdései

Minden nép, minden közösség kíváncsi az eredetére, de így van ez egyéni szinten is.²⁷ Kicsit ilyen a népek korai története is, főleg az európai kultúrában, ahol mindig is fontos volt az eredet, a kezdőpont kijelölése, mert ez a kultúrkör úgy gondolja, hogy amilyen a kezdet, olyan a folytatás, a tegnap meghatározza a holnapot.

²⁷ Sudár Balázs: A hun-magyar kapcsolat ellen és mellett is nehéz érvelni. <https://vasarnap.hu/2020/07/10/a-hun-magyar-kapcsolat-ellen-es-mellett-is-nehez-ervelni/> (Letöltve: 2020. 07. 19.)

A mi kultúránkban általában fontos tudni, hogy ki honnan jött és mit csinált. Így aztán az őstörténeti érdeklődés sem csak az utóbbi kétszáz évre jellemző, hanem már jóval korábban megjelent. Amióta magyar történetírás létezik, azóta jelen van benne a magyar eredet iránti érdeklődés is. A középkori történetírók többsége a lehető legjobb tudása szerint igyekezett megírni választott témáját. A középkori magyar

krónikás hagyományban egyértelmű volt, hogy az elődök valahonnan keletről érkeztek a Kárpát-medencébe, a sztyeppéről, vagy ahogyan ezt akkor megfogalmazták: Szkítiából.

Ezt máig így gondoljuk, e téren nem változott semmi. A középkorban a magyar eredet kérdéséhez nagyon gyorsan hozzácsatolták a hun hagyományt is. Eszerint a magyarok – esetleg az uralkodó család – a hunok leszármazottai, vagy a hun és a magyar testvérnép. Források hiányában sem ellene sem mellette nem lehet érvelni. Egyébként az egész magyar őstörténetet körülengi a bizonytalanság, amelynek oka a forráshiány.

Egy középkori történetíró vagy egy udvari énekmondó azt emelte ki a szóban fennmaradt történetekből, amit a kenyéradó gazdája éppen fontosnak tartott, és természetesen arról hallgatott, amit ura jobbnak látott elfedni.

Összességében nem állunk rosszabbul, mint a környező népek. A múlt meghatározását az egész régióban fontosnak tekintik. Azt tartják a legfontosabbnak, hogy ki volt itt előbb? A múlt birtoklásáért folytatott verseny valamelyest már a 18. században elkezdődött, de igazán csak a 19. században erősödött fel. A „nemzetállamok” létrejötte Trianon után pedig tovább erősített ezt a folyamatot.

Minden szomszédos ország ekkor kezdte gőzerővel feldolgozni – megírni – a múltját. Nekünk évszázadok óta megvolt a történetünk, a feladatot a modern történettudomány igényei szerinti feldolgozás jelentette. A politika természetesen régóta befolyásolta és mint látjuk, még ma is befolyásolja az őstörténetírást. Nem szerencsés, ha a múlt tudományos megismerését a jelen igényei határozzák meg.

A második világháború után indult meg, részben a magyar emigráció tagjai között az alternatív magyar őstörténetkutatás.²⁸ A klasszikus történetírás alapvetően írott forrásokat használ fel, ezek alapján próbálja rekonstruálni az egykor megtörtént események menetét, de

28 Sudár Balázs: Őstörténeti paradigmaváltás kellős közepében vagyunk <https://vasarnap.hu/2020/07/18/> (Letöltve: 2020. 07. 19.)

mi van akkor, amikor nem állnak rendelkezésünkre írott források, akár azért, mert az adott korban nem is keletkeztek ilyenek, vagy azért, mert nem maradtak ránk? Mit lehet tenni?

A 19. századi hihetetlen gazdasági és társadalmi fejlődés optimizmusa kiterjedt a történelemtudományra is. Úgy vélték, hogy amit nem lehet írott forrásokból kideríteni, ahhoz más tudományterületek, például a régészet, a nyelvészet vagy az antropológia segítségével hozzá lehet férni. Azaz, amit nem mond el az írott forrás, azt elmondhatja valami más. Így pedig majd sokkal messzebbre vissza lehet tekinteni a múltba, mint pusztán a szavak útján. A történészek tehát elkezdték bevonni ezeket a forrásokat, így például a nyelvészetet is.

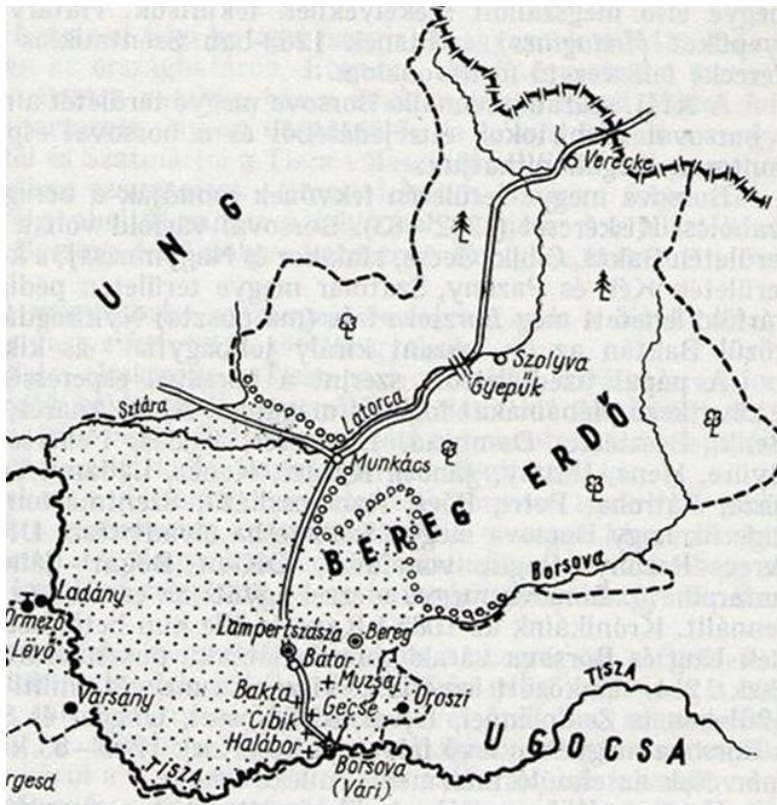
Magyarországon ekkor tört ki a kutatók között az „ugor-török háború”, ami arról szólt, hogy volt egyfelől a hagyományos krónikákon alapuló őstörténetkép: jönnek Árpádék a sztyeppéről, akik hun rokonok, valamint másfelől az akkor rendkívül modernnek számító történeti nyelvészet, amely szerint a magyar nyelv a finnugor-nyelvcsaládba tartozik. Ekkor kezdtek foglalkozni a finnugor népekkel, megírtak egy „finnugor őstörténetet”, ami persze rettenetesen forráshiányos.

Nyelvészeti alapon megpróbálták összerakni valamit, amit nagyon sokan sérelmeztek többek között azért, mert nagyon idegennek tűnt. Történt tehát egy tudományos módszertani váltás, ami olyan eredményeket hozott, amit a közvélemény egy része nem tudott elfogadni, magáévá tenni. Itt siklott ki a magyar őstörténet-kutatás. Rossz kérdés, hogy akkor mi törökök (türkök) vagy finnugorok vagyunk-e. Az ugor-török háború óta ebbe vagyunk beleszagorodva.

A nomád életmód nem a nyelvektől függött, egyszerűen egy földrajzi helyzetre adott válasz volt. A honfoglaló magyarok innen nézve lehettek finnugor nyelvű nomádok is. Nincsen ebben semmilyen ellentmondás. Nem is beszélve arról, hogy amikor őseink a történeti forrásokban sztyeppeni nomádként feltűnnek, akkor már bő ezer éve nem élnek együtt a legközelebbi nyelvrokonnal sem. Ez már rég nem „finnugor” fejlődési pálya, hanem magyar.

Az emigráció 1945 után mindenesetre megpróbálta úgy beállítani a finnugor nyelvrokonságot, mintha az egy kommunista dolog lenne. Mintha azt az elnyomók hozták volna létre, és ők mint szabad nyugati állampolgárok kimondhatják, hogy mindez valójában hazugság. Tehát egy tudományos kérdést valójában politikainak láttattak.

Az amatőr őstörténet-búvároknak van még egy jellegzetességük, ez pedig a telhetetlenség. Nehezen értik meg, hogy amit nem tudunk kideríteni, arra azt kell mondani, hogy „nem tudjuk”, mert más válasz nem lehet hiteles. A korlátok be nem látása vezetett az elvadult elméletekhez, mint a sumer rokonság.

A honfoglalást követően itt csak erdőispánság működött.

az egyéb tudományok, legújabbán például az archeogenetika, amely nagyon sok mindent elmond az emberiség múltjáról, biológiai történetéről, de nem mond semmit a társadalomtörténetről.

A történelem gerincét, a történeteket az írott források adják. Azok tudnak eseményeket elmesélni, a régészeti leletek vagy a genetikai minták nem képesek erre – pont úgy, ahogy korábban a nyelvészeti adatok sem tudtak. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ezek az információk ne lennének nagyon fontosak vagy felhasználhatóak. Például az események ok-okozati összefüggéseit segíthetnek rekonstruálni. Irányokra, lehetőségekre hívhatják fel a figyelmet. Fontos ezeket a forrásokat bevonni, ugyanakkor látni kell, hogy ezek alapvetően a múltnak nem azon szeletéről vallanak, amelyet történelemnek hívunk.

2.9. Vámosatya környéke a honfoglaláskor

A honfoglaláskor Vámosatya semmilyen néven nem szerepel a forrásokban. Első említése csak a 14. században történik: „*Vámos-Atya magyar helység, mely a Csaroda folyónál és a Tisza jobb partján fekszik, a 14 – 16. századokban élt (Vámos) Atyai család ősi helye.*”²⁹ Mindez nem lehet véletlen, hiszen az elmocsarasodott, összefüggő erdővel borított terület nem volt alkalmas állandó letelepedésre.

A későbbi Bereg vármegye sík területein legkorábban az újkőkorból (neolitik) kerültek elő emberi településre utaló leletek. Mint az előző fejezetben láttuk kevés régészeti emlék származik a kőkort felváltó rézkorszakból is. Lényegesen gazdagabb a bronzkorszak lelet anyaga. Az i.e. 1000 körül kezdődő vaskor és a népvándorlás-kor emlékét nagyon sok

Az 1960-as, '70-es, '80-as években kialakult egy konszenzus a tudományon belül, hogy hogyan kellene az őstörténetre tekinteni. Melyek azok a sarokpontok, amelyek alapján meg lehet azt írni. Ebben elég sokáig nem volt változás. Ez volt az, ami a történelemkönyvekbe is bekerült (s tulajdonképpen mostanáig meghatározó volt), s alternatív oldalon ezt szokás „finnugor-elméletnek” nevezni. A 2010-es években ez a régi keretrendszer azonban úgy tűnik, hogy megrogyott. A nyelvészeti érvelés veszített a súlyából, és megnőtt a régészet szerepe.

Mivel az őstörténet-kutatásban kevés az írott forrás, máshonnan szereznek be információkat. Jöttek sorra

29 Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiája III. kötet Ungvár, 1881. 28 – 38. oldal.

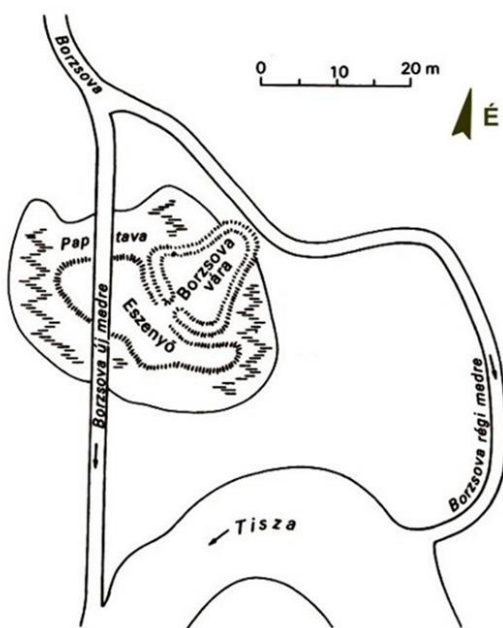
régészeti lelet őrzi. A népvándorlás során megfordultak itt jazigok, gótok, hunok, gepidák, géták, longobárdok, szlávok, avarok, bolgárok s végül a magyarok.

A magyar honfoglalás idején a területen elszórt, egymással vérségi kapcsolatot nem tartó, főként szláv és bolgár néptörödékek éltek. Árpád fejedelem a magyar fősereggel 895 tavaszán kelt át a Vereckei-hágón és kezdte meg a honfoglalást. Így községünk területe kezdettől fogva elidegeníthetetlen része a történelmi Magyarországnak, hiszen a honfoglalás révén ez a terület fontos szerepet játszott mint az országszerzés hadműveleteinek kiindulópontja.

A Kárpátok láncolata természetes védőövként, gyeplépcsőként övezte körül az új hazát. A határvédelem szervezésével hosszú ideig nem foglalkozott a honfoglaló magyarság, mivel a terület védelmi szerepét a természet adta lehetőségeivel töltötte be, így kezdetben csak szórványosan szállták meg ezt a területet. A későbbi Bereg megye az ország területének törzsek közötti felosztásában nem vett részt, így a birtokjogi fejlődés során mint gyeplépcsőn túli terület, királyi birtok lett, s a hatalmas erdőségek nagy része vadászterületként szolgált a király és kísérete számára.

2.10. A borsovai vár³⁰

Borsova vár nincs Bereg vármegye területén; teljesen elpusztult, helyét a Borsova folyó melletti Vári táján kell keresnünk.³¹ A ma magyar-ukrán határfolyónak számító Tisza és a Borsova folyó összefolyásának nyugati szögletében emelt vár Borsova vára. A várat minden bizonnyal az államalapítás korában emelték, mint az ugyanezen néven a 11. század elején megalakított vármegye katonai és igazgatási központját. Borsova eredetileg nagy

Borsova vára Mezővári közelében.

kiterjedésű határvármegye volt, hiszen észak-keleten a Kárpátokig terjedt. Később a területén megalakult beregi erdőispánságból létrejött Bereg vármegyébe olvadt bele, a központ szerepét pedig fokozatosan a közeli Lampertszásza (későbbi nevén Beregszász) vette át.

Az igen nagy alapterületű Borsova vár alaprajza megközelítőleg szabályos háromszög alakú. Falainak közeit földdel töltötték ki. Borsova hadászati jelentőségét a tatárjárás pusztításai nyomán elvesztette, várát valószínűleg nem is építették újjá. A közelében álló Vári falu viszont viszonylag sokáig fejlett településnek számított, területére hospesek³² érkeztek, és a 14–15. században elindult a mezővárosi fejlődés útján.

Eredetileg a 11–12. században a társadalom felső, vagyonos rétegéhez tartozó előkelők, akik nagyrészt Nyugat-Európából, főként az akkori gazdasági erőforrásokhoz képesti túlnépesedés

30 Borovszky Samu: Magyarország vármegyei és városai. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1> (Letöltés: 2020. 06. 11.)

31 Ma a földvár maradványai 4-5 m magasan állnak és bár fával benőttek, mégis jól láthatóak, a környező szántóföldön keresztül jól megközelíthetőek.

32 A hospes, latin szó, azt jelenti: vendég. az Árpád-házi királyok alatt nálunk letelepedett, iparral és kereskedelemmel foglalkozó idegen német, olasz, szláv népesség.

következtében hazájukat elhagyva települtek le Magyarországon, hogy a király udvarában katonai és egyéb szolgálattal szerezzenek birtokot. A hospesek személyes szabadsággal rendelkeztek. Szabad költözködési, birtokszerzési és vámentességi, vásártartási joguk volt, és közösségeiket szabadon választott bírók és esküdtek irányították.

Borsova várának fontos szerepe volt az orosz kapuval³³ szemben elfoglalt védelmi helyzeténél fogva. E várispánság kiterjedéséről az 1333.–1335. évi pápai tizedlajstromok adnak információt. Ezek szerint a borsovai főesperesi kerületnek a megyében 33 plébániája volt. A várbirtokokat illetőleg nagyon kevés okleveles adat maradt fenn, ezek a szétzüllés koráról emlékeznek meg.

2.11. Vérségi kötelékek és a területiség elve

Miként a nagycsaládról, úgy a nemzetségről sincsenek ezredforduló előtti adatok, illetve a nemzetségről egy mégis van, ez azonban nem önálló adat. Bölcs Leó a honfoglalás kori magyarokról szólva megemlíti, hogy a „háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve legeltetik lovaikat folyvást télen-nyáron.” (Moravcsik Gyula fordítása) A tudós császár ezen utalása egy 600 körüli munkából való. Ez az adat bizonyíthatja, hogy a honfoglaló magyarságnál a nemzetség élő realitás volt. Nem világos azonban, hogy a nemzetség mesterséges (politikai) vagy természetes (vérségi) kötelék által összekötött emberi közösség volt-e.

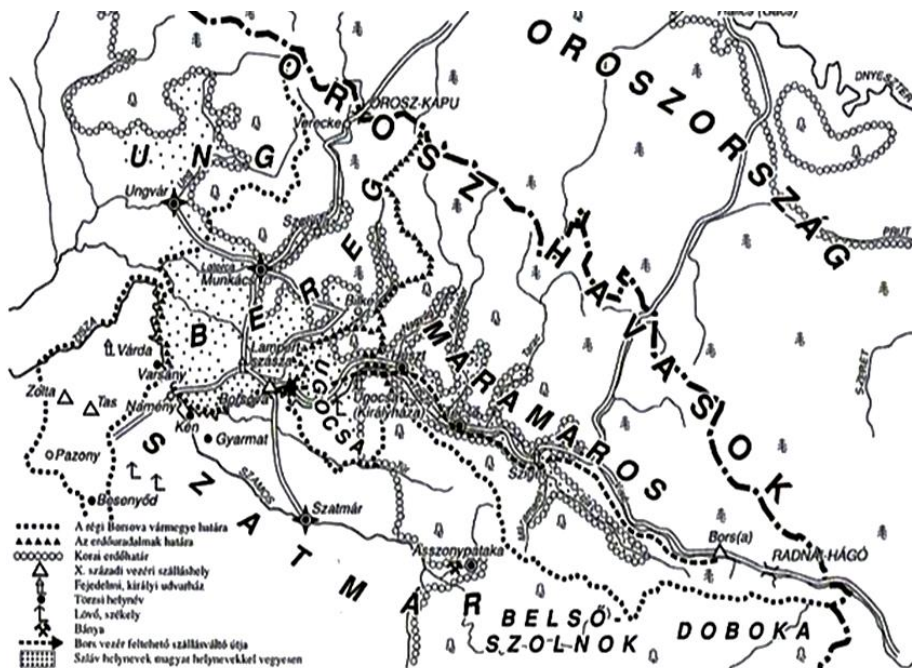
A 13. század elejétől (1208-tól) kezdve mintegy kétszáz éven keresztül olvashatunk a forrásokban ún. úri nemzetségekről, vagyis olyan, csak vérségi alapon felépült közösségekről, amelyeknek tagjai a társadalom elitjét alkották. Az államalapítást követő évszázadokban a magyar társadalmat, miközben gyökeresen átalakult, minden elemében átjárta a vérségi nemzetségekbe szerveződés.

A vérségi elven igazgatott magyar társadalomban a 10. század közepéig fokozatosan, jelentős mértékben nőtt az idegen, a vérségi köteléken kívüli elem. Ez mintegy alulról bomlasztotta a vérségi nemzetségi társadalmat. Ugyanakkor a 10. század közepétől kezdve a bomlasztás felülről is elkezdődött. A nemzetség meggazdagodott előkelői ambícióikat korlátozó béklyónak érezhették a vérségi közös származás jogán egyenlőségre hajló, tehát az egyenlőtlenséget elfedő nemzetségi társadalom valóban szűk kereteit. Géza, majd István „kísérete” immár nemzetségek feletti, a vérségi elvet tagadó kíséret volt, miként az általuk képviselt – a keresztény monarchia elveivel is támogatót - társadalomszervező elv sem a vérségi kapocs konzerválására épült, még ha Istvánnak bizonyos kompromisszumokat kellett is kötnie a törvények megfogalmazásakor.

A kétirányú - alulról és felülről történő - szorításnak a vérségi nemzetség nem tudott ellenállni, s a 11. század folyamán összeroppan. A vérségi nemzetségek a 11. század folyamán elvesztették társadalomszervező funkcióikat. A nemzetség helyébe a település lépett, amelyet az állam mint együtt élő egyedek összességét határozta meg.

Az új társadalomszervező elv (a területiség) Magyarországon a várispánságban és a vármegyében realizálódott. Míg azonban a nemzetség a rokonsági összetartozás által spontán létrejött természetes emberi közösség volt, addig a területi elv az állam erőszakos, mesterséges szervezőmunkájának eredményeképpen öltött testet. Az ezredforduló táján Szent István két szervezetet hozott létre, melyek eredeti állapotuk szerint igen közel álltak egymáshoz, főként pedig azonos alapon épültek fel: a területiség elvén.

33 Orosz-kapu, vagy hegyi-kapu. A Vereckei-hágó elnevezése a 13. században.

A tatárjárás után szervezték át Borsova megyét nemesi vármegyévé és ekkor lett a neve: Beregszász.

támaszkodva vettek birtokba és újítottak meg, vagy pedig a 10. század végétől kezdve maguk a magyarok építettek. A várak voltak az újonnan kialakuló területi intézményrendszer központjai. A várba ültette be István a maga emberét, akit latinul comesnak, magyarul ispánnak neveztek.

A várispánság a várhoz rendelt, tarka összevisszaságban elhelyezkedő királyi birtokok összessége. Létének alapja az a körülmény, hogy kivétel nélkül a király magánbirtokait fogta át, azokat a földeket, amelyek felett a király mint földesúr magánjogi fennhatóságot gyakorolt.

A magyarság a terület szláv helynévanyaga szerint a hegylábaknál és a Tiszáig elterülő síkságon jelentős szláv lakosságot talált. Szláv eredetű például a Csaronda (Csarnavoda), Szernye, Mic, Szipa, Kerepec, Mércse pataknev, s számos kisebb vízfolyás neve, amely ezeket összeköti. Ugyancsak a szlávok adtak nevet – Borsova – annak a nagykiterjedésű, a tatárjárásig (1241) fennálló közigazgatási egységnek, amely a Kárpátoktól a Tiszáig, sőt azon túl – Csap és Vásárosnamény között – áterjedt a Nyírség területére is. A mai Vári határába eső borsovai földvár első ispánja Bors nevét őrzi. A magyar személynév szláv birtokosraggal (-ová) ellátott alakjának jelentése „Borsé” (Bors tulajdona), tehát a várnak, majd arról a folyónak és megyének a környéken lakó szlávok adták a nevét.

Már a 11. század végén a szlávok és magyarok mellett német anyanyelvű hospesek is feltűnnek a vidéken. A fentebb említett országos út Munkácsnál ágazott ketté: a déli, Szatmáron keresztül az Észak-Erdélybe vezető ága mellett jött létre Beregszász I. László király (1077-96) idejében.

A latin források mindkét intézményt comitatusnak nevezték. Az azonos elnevezés sokáig elfedte azt aényt, hogy mögötte valójában kétféle intézmény húzódott meg. István király (illetve az ő művét folytató utódai) a királyi birtokok jelentős részét a várakhoz csatolták. E várak túlnyomórészt földvárak voltak, amelyeket vagy bronzkori előzményekre

3. Bereg vármegye a középkorban

A középkor az európai történelem korfelosztásában az ókor után következő, az újkor kezdetéig tartó időszakot jelöli. A fogalom 1469-ben jelent meg először. A középkor kezdetét sokáig egyértelműen a Nyugatrómai Birodalom „bukásától” (476) számították. A középkor végének időpontját Amerika felfedezéséhez (1492), illetve a reformáció 1517-es kezdetéhez kötötték. Az egyes nemzetek történetírói gyakran saját történelmük korszakhatárához igazították a középkor végét, így például a magyar történetírás a mohácsi csatavesztésnél (1526) jelöli ki a határt. Ennek megfelelően a magyar középkori történelem szakaszolása így néz ki: Korai középkor (5–10. század). Ide tartozik a magyar honfoglalás és kalandozások időszaka.

Az érett középkor (11–14. század) az államalapítást és a kereszténység felvételét, az Árpád-ház és az Anjou-ház uralkodását foglalja magába. Késő középkornak (14–15. század) a Vegyesházi királyok³⁴ korát tekintik a magyar középkor történelmét tanulmányozók. A magyar történelemben a vegyesházi királyok kora alatt a Vencel trónra lépésétől II. Lajos király haláláig tartó időszakot értjük. Az elnevezés onnan származik, hogy ebben az időszakban egy dinasztiának sem sikerült olyan tartósan megszereznie a magyar trónt, mint előtte az Árpád-háznak (a királyokat nézve 1000-tól 1301-ig) vagy utána a Habsburgoknak (1526-1918). Egyes kutatók a vegyesházi királyok kora kifejezést elavultnak tartják, helyette a késő középkor megnevezést javasolják. Más felosztások két szakaszt különítenek el a korban, 1301-től 1440-ig számítják a virágzó középkort Magyarországon, 1440-től, az első szabad királyválasztástól pedig a késő középkort. Mátyás király uralkodását általában a középkori magyar állam fénykorának tekintik. A mohácsi csatavesztéssel (1526) pedig a magyar történelemben véget ér a középkor.

3.1. A királyi vármegye

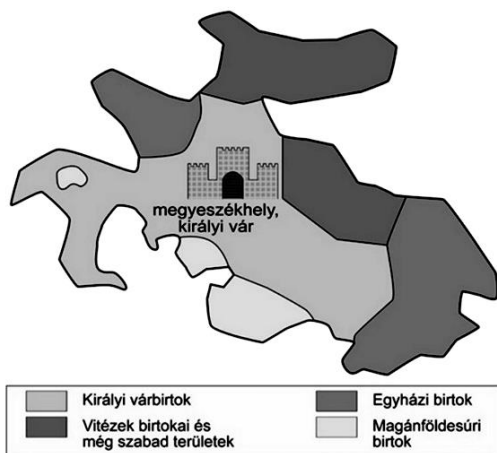
A Szent István által létrehozott intézmény a vármegye. A szó a végső fokon iráni eredetű vár és a szláv eredetű megye szavak összetételéből alakult. A megye eredeti jelentése határ volt (így került át a szlávból, ahol a mai napig ezt és csak ezt jelenti), a szóösszetétel tehát a vár határa jelentéssel rendelkezett az első évszázadokban. Ennek latin-szláv alakja fenn is maradt Kálmán király I. törvénykönyve 37. cikkelyében civitatis mega (a vár megyéje, vagyis határa) alakban és jelentésben. A vármegye olyan területet jelölt, amely a várispánság központja, a vár körül feküdt, önmagába visszatérő vonal határolta, azaz a vármegye egyetlen összefüggő területi tömböt alkotott.

34 Vencel (Přemysl-ház, 1301–1305) I. Ottó (Wittelsbach-ház, alsó-bajor ág, 1305–1307) I. Károly (Róbert) (Anjou-ház, magyar ág, 1301/1308/1310–1342), I. Lajos (Anjou-ház, magyar ág, 1342–1382), Mária (Anjou-ház, magyar ág, 1382–1395), II. Károly (Anjou-ház, durazzói ág, 1385–1386), Zsigmond (Luxemburgi-ház, 1387–1437), Albert (Habsburg-ház, alberti ág, 1437–1439), I. Ulászló (Jagelló-ház, 1440–1444), V. László (Habsburg-ház, alberti ág, 1440/1444–1457), Kisgyermek korában koronázták meg. Kiskorúsága alatt a kormányzó Hunyadi János (1446–1453) volt, I. Mátyás (Hunyadi-ház, 1458–1490), II. Ulászló (Jagelló-ház, magyar ág, 1490–1516), II. Lajos (Jagelló-ház, magyar ág, 1516–1526)

A vármegye területén döntően a király magánbirtokai terültek el, ez a magyarázata annak, hogy a várispánság (amely királyi magánbirtokokat fogott át) és a vármegye - főleg a korai időszakban - nagyrészt fedte egymást. Ugyanakkor már a legkorábbi időben is találunk a vármegye területén nem királyi birtokot, és gyakori

eset volt, hogy egy vármegye területén egy másik királyi várhoz csatolt várföldek helyezkedtek el. A vármegye tehát az államigazgatás szerve volt, amelyet Szent István korában, illetve az utána következő két évszázadban a király testesített meg. Nagyon jellemző, hogy a vármegyének sem külön vezetője, sem önálló tisztikara nem volt. A várispánságot irányító várispán (comes civitatis) egyszersmind vármegyei vagy megyésispán (comes comitatus) is volt, a várispánság tisztikara (várnagy, hadnagy stb.) - ha a szükség úgy hozta - a várispán megbízásából vármegyei ügyekben is eljárta. A király tehát egyazon vezető réteg révén kormányozta magánbirtokait (a várispánságot) és az állami közigazgatási egységet (a vármegyét).

A korai magyar közigazgatás e modellje mintegy két és fél évszázadon át, Szent Istvántól nagyjából a tatárjárásig, illetve a 13. század második feléig fennállt. Valójában azonban már Szent István király óta a lassú, majd a 13. század elejétől a gyors hanyatlás jeleit mutatta. Egyrészt Szent István óta folyt a királyi birtokok eladományozása, mely Imre és II. András királyok korában már hatalmas méreteket öltött.

A várispánság tehát lassan elvesztette létalapját. Másrészt valamennyi királyunk adományozott különböző társadalmi csoportoknak mentességeket az ispán joghatósága alól (elsősorban az egyházaknak, majd magánosoknak is); ezzel pedig az ispán fennhatósága nem csupán földterületben, hanem az igazságszolgáltatásban és a hadakozásban is egyre szűkebb körre szorult vissza. A királyi várispánság és a királyi vármegye (a királyi jelzők arra utalnak, hogy a király dominanciája jellemezte ezeket az intézményeket) ugyanis egymást kiegészítve szervezte az ország (a király) haderejét és végezte az igazságszolgáltatást. Amikor mind többen kaptak mentességet az alól, hogy az ispán ítélőszéke elé kelljen állniuk, s az ispánnal együtt, annak vezetése alatt kelljen hadba vonulniuk, akkor ez az egész kettős modell a légtüres térbe kezdett szorulni.

A tatárjárás katonai kudarca egészen nyilvánvalóvá tette ezt. A várak katonasága nem volt képes feltartóztatni az országba törő mongolokat, sőt a kevésbé gondozott, jelentős erőt

nem képviselő földvárakra épülő védelmi rendszer kártyavárként omlott össze. Kiderült, hogy a Szent István-i közigazgatási modell elvesztette létalapját, anakronisztikussá vált.

3.2. A kialakuló köznemesség

A nemesség évszázadokon át a királyi vármegyében, de a királyi várispánságon kívül élt. Különbösen is a nemes (nobilis) szó a 13. század első évtizedéig csak a társadalom legszűkebb vezető rétegét, az arisztokratákat, az oligarchákat jelölte. Ők idővel - éppen mert a mindenkor uralkodó legszűkebb kíséretét alkották - igazságszolgáltatási téren mentességet kaptak a vármegyei ispán joghatósága alól (elérték, hogy ügyeikben közvetlenül a király és ne annak helyi képviselője ítéljen), katonai téren pedig vonakodtak a megyésispán vezetése alatt hadba vonulni.

A 13. század végével megszülető köznemesség elődei (nobilis regni, szó szerint országos nemes) a királyi szerviensek és a várjobbágyok voltak. A királyi szerviens szabad ember volt, földbirtokkal rendelkezett, a megyésispán igazságszolgáltatási és katonai hatalma alatt állt, hiszen a hajdani szabadság maradványaként megőrizte fegyverviselési jogát (ami idővel a király számára történő katonaillesztési kötelezettséggé alakult), ahhoz azonban nem volt kellő befolyása, hogy mentességet szerezzen a megyésispán bírói széke előtti megjelenéstől. A várjobbágy pedig nem csupán a királyi vármegye, hanem - lévén a királyi várszervezet tisztje - a királyi várispánság fennhatósága alatt is élt. Ilyen várjobbágyok voltak a Büdy család ősei is.

II. András kihirdeti az Aranybullát (Jantyik Mátyás festménye).

A későbbi köznemességet alkotó két nagy társadalmi csoport közül a királyi szerviensek öntudatra ébredésének első biztos jele az 1222. évi „Aranybulla” volt, amiben a nemesi szabadságjogokat (ítélkezési, katonáskodási kiváltság, adómentesség, javaikkal való szabad rendelkezés) sikerült a maguk számára biztosítaniuk. Az Aranybulla érzékeny csapás volt a királyi vármegyei szervezetre.

A hajdani szerény királyi helytartó, vagyis az ispán egyre inkább nagy hatalmú előkelő (újonnan terjedő szóval: báró) lett, maga alá akarta gyúrni (nem alávetésre, hanem szolgálatra) a királyi szervienseket és a királyi vár kötelékéből szabadulni igyekvő várjobbágyokat. A királyi szerviensekből (azaz királyi szolgákból) kialakuló köznemesség menekült a bárókká váló arisztokraták hűbéri szolgálatba kényszerítő hatalma elől, ezzel együtt menekült a királyi vármegye romjain hatalmat gyakorló megyésispán oltalma alól.

Természetes szövetségese a királyi hatalom volt, de a lényegében függést jelentő szövetség nem volt annyira szoros, hogy a királyi szerviensek ne vitatták volna el a megyében

az ítélkezés kizárólagos jogát a királyi hatalom letéteményesétől, a királytól mindinkább függetlenedő megyéispántól.

A nemesi megye voltaképpen sajátos kompromisszum a királyi hatalom és a köznemességgé egyesült királyi szerviensek és várjobbágyi elit között. A megyében a főhatalmat a király által kinevezett ispán (utóbb főispán) gyakorolta, akinek immár önálló tisztikara volt: az alispán ugyan a (fő)ispán familiárisa, de a négy, egyes helyeken kevesebb szolgabíró már valóban a megye nemességét képviselte.

A nemesi megye azonban éppen csak megszületett az Árpád-kor végén, amikor a tartományúri hatalom már megfojtással fenyegette. Csak a tucatnyi báró tartományúri hatalmának megtörését követően folytatódhatott a nemesi megye berendezkedése.

3.3. Bereg vármegye gazdasága a középkorban

A falu jobbágyság azon tömegeinek a lakhelye volt, akik a mezőgazdaságban dolgoztak. A középkori dokumentumok a falut „villa” megnevezéssel illetik. Észak-kelet Magyarország négy vármegyéjének területén a 14. század elejétől egészen a 16. század elejéig, mint egy 350 faluról van tudomásunk. Engel Pál számításai szerint, a 14. században egy átlagos falu lakossága mindössze 118 fő volt, mely a 15. században lecsökkent 86 főre.

Koraközépkori falu, amely templomos hely is volt.

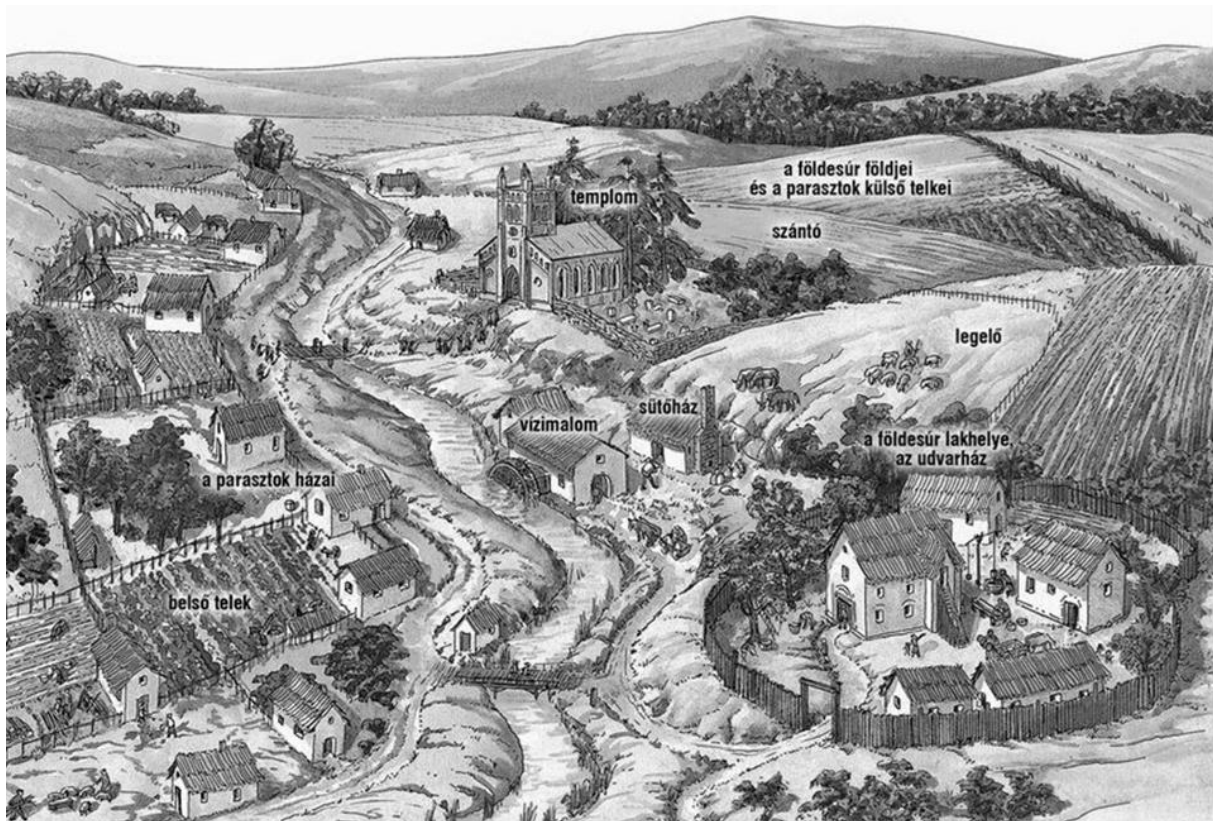
A középkori Magyarország területén található falvak mindössze 10%-ában élt 200-tól több lakos. Ez arra enged következtetni, hogy Ung-, Bereg-, Ugocsa- és Máramaros vármegyék összlakossága a 16. század elején, mindössze 38 – 39 ezer fő lehetett.

A falvak lélekszámának növekedése azért nem figyelhető meg, mivel a lakosság növekedésének fokozódásával, folyamatosan újabb és újabb falvak jöttek létre. A 14. század folyamán megkezdődött egy nagyszámú betelepítési hullám az egész Magyar Királyság területére, így Észak-kelet Magyarország vármegyéibe is. Ezt nagyban szorgalmazta Károly Róbert és Lajos király is.

A 14. – 15. század folyamán leginkább a már meglévő települések közt hozták létre az új falvakat, vagy az állattenyésztésre és földművelésre alkalmas előhegyi területeken. Mivel megnőtt az új falvak száma, ezért egyre gyakoribb lett a jobbágyok erőszakos elköltöztetése vagy elcsábítása a földbirtokos nemesség körében. Ezért is hozta meg Nagy Lajos király 1351-ben azt a törvényt, mely büntette a jobbágyok erőszakos elköltöztetését. Amint új települések jöttek létre, úgy sok település el is tűnt. Ezek vagy a jobbágy lakosság elköltözése miatt történt, vagy egy szomszédos településbe olvadt bele.

Bereg vármegye Magyarország egyik leghamarabb kialakult közigazgatási egysége közzé tartozott. A 13. század végére a területen 31 település léte bizonyítható, mely a középkori vármegyrendszer közigazgatási létéhez elegendő számnak bizonyult. A települések száma 1526-ig 100-ra emelkedett, melyből a legfontosabb mezővárosi (oppidium) ranggal rendelkező települések: Beregszász (Lampertszász) és Munkács voltak.

Bereg vármegyén keresztül haladt a legfontosabb keleti irányba tartó kereskedelmi és hadi útvonal a Vereckei hágón át. A Latorca folyó völgyében haladó útvonal fontosságát bizonyítja az a tény is, hogy már a 13. századból való dokumentumok szólnak Szolyva (1263) és Verecke (Alsóverecke, 1263) településeiről. Szolyva és Verecke településein kívül, a hegyvidéken a dokumentumok nem említenek meg más településeket a 13., de még a 14. század folyamán sem. Ezeknek, a településeknek kellett betölteni az útvonal védelmét és szállást biztosítani az utazók számára.

Az egykori Bereg vármegye területe 3600 – 3900 km² közötti területet foglalt magába. Feltevődik a kérdés, hogy mekkora is lehetett a vármegye lakosságának a száma. Ha a települések számából indulunk ki, akkor viszonylag pontos számot kaphatunk. Tringli István egy átlagos középkori magyar falu felépítését 18 – 20 házból állónak datál. Kristó Gyula szerint „Öttagú családdal számolva a lakosok száma falvanként 118-at tett ki... a 15. században pedig már csak 86...”. Ebből kiindulva a településenként 100 lakossal számolhatunk. Ebből kiderül, hogy Bereg vármegye lakossága a 13. század végére 3100 – 3200 fő (31 település), a 14. század végére 6000 – 6100 fő (60 település), a 15. század végére 16. század elejére 10.000 – 10.200 fő (100 település).

Bereg vármegyében a 14. századra kialakult a települések többsége. De milyen is volt a gazdasági helyzet? A 14. század elején a Magyar Királyság a gazdasági csőd szélére jutott. A tartományúri berendezkedés nem kedvezett a pénzgazdálkodás terjedésének. Károly Róbert királynak a legnagyobb pénzszerzési lehetősége tartományurak javainak az elfoglalása bizonyult. A királyi kincstár legnagyobb bevételi forrását jelentő bányatulajdonok, a helyi tartományurak kezébe került, Észak-kelet Magyarország területén az Abák és a Borsák kezében összpontosult. A tartományurak tették rá kezüket minden olyan pénzforrási lehetőségre, mely a királyi kincstárat hívatott gazdagítani.

Károly Róbert 1323. január 6-án adja ki parancslevelét, melyben elrendeli, hogy új, jó minőségű pénz verését kezdjék el. A minta, az 1255-ben a vert szlavóniai hercegség

pénzfajtája lett. Minden nemes, báró és főpap vállalta, hogy jobbágyaik minden egyes udvar után, ezüstben vagy ezüst értékű pénzben, évente fél forintot fizetnek. Az új pénz a dénár lett, melynek színsúlya 0,81846 g. ezüst volt. 6300 új dénár felelt meg egy budai aranymárkának. 1325-ben a firenzei aranyforint mintájára új magyar aranyforint verését rendeli el Károly Róbert. Az ezüstdénár csak a váltópénz szerepét töltötte be, így a Magyar Királyság áttér az aranyalapra.

Az aranyforint verésével egy időben bevezetésre került, cseh minta alapján, a nemesércmonopólium. Ez annyit jelentett, hogy a kibányászott nemesérc beváltásának a joga, kizárólag a pénzverő kamarát illette meg. A megmunkálatlan nemesérc kereskedését szigorúan tiltották.

A lakosság körében a cseh ezüstgaras volt a meghatározó fizetőeszköz. A magyar aranyforint - értéke miatt -, nem volt alkalmas a kis árucserét lebonyolító belső kereskedelem viszonyaihoz. Ezt felismerve, 1329-ben cseh pénzverőket hívtak be az országba és a Magyar Királyság áttér az arany-ezüst alapra. Továbbra is megmaradt az ezüstdénár (az ún. apródénár), ami alá volt vetve az évenkénti kényszerbeváltásnak. Az évenkénti pénzüjtás miatt, értéke folyamatosan romlott, ami nem tett jót a pénz stabilitásnak.

Károly Róbert 1336-ban rendeletet fogadott el a pénzüjtásról. Ennek értelmében, falvakban nem kötelező az évenkénti kényszerbeváltás, ha évenként minden udvar (vagy is ház), 3 garast megfizet. Ezt nevezték az ún. kapuadónak. Ám a kényszerbeváltás továbbra is megmaradt ott, ahol nem kapunként történt az adózás, vagyis a királyi és királynői településeken (Munkács, Beregszász, Som, Ignéc).

A vásárok keresett beregi árucikke a szarvasmarha volt.

1338. után az egyedüli értékű pénz a Budán, Körmöcbányán és Erdélyben vert aranyforint lett. A garasok és apródénárok helyett új, állandó értékű ezüstdénárt vertek. Ezt a pénzfajtát örök érvényűnek nyilvánították, és ezzel a kényszerpénzváltás szokása megszűnt. Az új pénzen kívüli fizetőeszközöket nem ismerték el. Elrendelték a régi pénz beváltását, és 1339-ben egy ház éves adója 18 új dénár volt. Alapjában az 1338-as

adóreform megbukott, és visszatértek az 1336-os adózási szokásokhoz.

A városok és királyi/királynői települések évenként adóztak, a jobbágytelkek évenként 1/5 aranyforintot fizettek. Volt még egy másik adófajta is, az ún. rendkívüli adó, melyeket általában hadjáratok alkalmával vetettek ki. Pontos adatunk nincs, hogy mekkora volt ezen adónemnek a mértéke, de valószínűleg az évenkénti kapuadó mértékével volt megegyező.

A magyar vásárnap szó, a „vásár nap” összetételéből alakult ki. Az első vásárokat vásárnap a templom körül tartották. I. Géza a vásár napját szombatra tette át, majd a 14. század végétől egyre gyakrabban lehet hallani a dokumentumokból a vásárnap tartott vásárokról. A 12. – 13. század folyamán a vásárokat bármelyik nap megtarthatták. A középkori latin dokumentumok a vásárt „forum” vagy „marcatus” szavakkal jelölik. A vásárok kialakulását tekintve két csoportra oszthatjuk: természetes tényezők hatására és mesterséges úton létrejöttekre.

A természetes úton létrejött vásárok sorába tartoznak azon vásárok, mely gazdaságföldrajzi körülmények hatására alakult ki (közlekedési gócpont, vízi átkelőhelyek, közigazgatási határok találkozása stb.).

A mesterséges úton létrejött vásárok adományozás útján jöttek létre, mely a középkor idején királyi előjog volt. A király rendelkezhetett a vásárok helyének és napjának megváltoztatásáról is. Egy-egy vásár létezhetett a királyi engedély megadása előtt is, de annak hiányában nem sokáig. Am a vásárok el is tűnhettek, hiába rendelkeztek királyi engedéllyel, ha gazdaságföldrajzi helyzete megváltozott (elnéptelenedés, kereskedelmi útvonalak áthelyeződése, hidak/révek megsemmisülése stb.).

A vásártartási jogot az oklevél kiállítását követően ki kellett hirdetni, így mindenki értesült róla, és akinek kifogása akadt ezzel szemben, az panasszal élhetett. A kihirdetést követő egy éven belül meg kellett tartani a vásárt, különben elveszett a vásártartási jog. Az első vásár megtartása alkalmával, rendezni kellett az eladandó termékek szerinti helyfelosztást (élelmiszer, zöldségek, kézműves termékek, élőállat stb.), mely ezután állandósult. A vásártartás napjának meghatározásában fontos szerepet játszott az a tény, hogy az egymáshoz közel fekvő települések, ne azonos napon tartsák a vásárokat. Bereg vármegye területén 5 településen tartottak vásárokat. Ezek mind hetente megtartott vásárok voltak.

Munkács, várának köszönhetően nagyszámú kiváltságban részesült. A vásár napja először csütörtökre, 1426-tól kezdve pedig hétfőre esett. Egy 1412-ből származó dokumentumban olvashatunk a mezővárosi (oppidium) rangal rendelkező Kaszony vásáráról. A mezőváros hétfői nap tarthatott vásárt, melynek jogát, valószínűleg már előtte is birtokolta. 1415. június 4-én említik először az okiratok Bene falu (villa) vásárát. Egy emberöléssel kapcsolatos dokumentum említi a vásárt, mely minden hét szerdáján tartottak meg. Sajnos több esetben nem említik a dokumentumok a benei vásárt. Vári településén is tartottak vásárt, melyről egy 1417-es dokumentum árulkodik.

A vám a középkorban az utazókra és a kereskedőkre kivetett illeték volt. A szakirodalom a vámok két csoportját különbözteti meg: bel- és külkereskedelmi vámokat. A külkereskedelmi vámok közé a nyolcvanadot, a határkapukban szedett vámot, és a 14. századtól a harmincadot sorolják. A belsővámok között a közlekedési és a vásárvámokat tartják számon. Továbbá létezett híd-, és révvám is. Ezeket a hidak vagy révek mellett kialakított vámszedő helyeken szedték be. A dokumentumok a vámokat „tributum”-nak nevezik, és általában nem adnak felvilágosítást arra vonatkozóan, hogy milyen típusú vámról is van szó. A 14. századtól egyre gyakrabban szedik be az ún. harmincadot. Ezt a dokumentumok „tricesima” néven említik. A harmincadot a vásárok adóformája közé sorolhatjuk, melyet a király részére szedtek be.

Bereg vármegye estében a vámszedés minden formájával találkozhatunk: bel-, kül-, híd-, és révvámokkal is. Először tekintsük át a belkereskedelmi vámokat. 1247. december 26-án kelt az a dokumentum, melyben IV. Béla király a beregszászi (lampertszászi) hospeseknek többek között vásártartási jogot biztosít, és a vásárlók és eladók egy kocsi után egy dénárt kötelesek leadózni. Ez egy kis összeg volt, mellyel a vásárt szerették volna

Vám szedése a hídon áthaladó kereskedőtől.

kedvezőbbé tenni. Majd 1320 május 6-án kelt okirat arról tanúskodik, hogy a beregszászi hospesek arra panaszkodnak, hogy a Beregi ispán, adót szed tőlük. 1320. július 28-án a Károly Róbert biztosítja a beregszásziakat, hogy többet nem fogja zaklatni őket a beregi ispán, és csak neki tartoznak adót fizetni. Az évenkénti királynak fizetett adó mennyiségéről a dokumentum nem szól, de a vám visszavonásáról szóló dokumentummal a középkor folyamán nem találkozunk.

A következő vámszedőhely Ignéc (Зняцьово, Ungvári járás) települése, amely Bereg- és Ung vármegye határán helyezkedett el. 1387 december 6-án Mária királynő Domokos mesternek ajándékozta többek között Ignéc, a „benne szedni szokott” vámmal együtt. Nagy valószínűséggel a vámszedés azért ezen a településen zajlott, hogy a vármegyét elhagyó vagy ide érkező kereskedőtől be tudják szedni a szükséges illetéket.

A következő település Som, melyet egy 1388. január 11-én kelt okirat említ, hogy a települést leválasztják a munkácsi uradalomról és elajándékozzák egy bizonyos Gál mesternek, az ott szedni szokott vámmal együtt. Valószínűleg az Ung vármegyéből Beregszász felé vezető útvonalon közlekedő kereskedők adóztatása volt a feladata. Belkereskedelmi vámhelynek tekinthetjük még Beregszentmiklóst, melyről egy 1506. február 22-i okirat szól.

A külkereskedelmi vámszedő helyek közzé a Bereg vármegyében, egyedül Szolyva tartozott. Egy 1506. február 22-én kelt okirat szerint, Ulászló király Perényi Imrének hatalmas birtoktesteket ajándékozott, többek között Szolyvát, az ott „szedni szokott” vámmal együtt. Földrajzi helyzetéből következik, hogy ez igazából az országba bejövő vagy azt elhagyó kereskedők és utazók vámolására szolgált. Mivel a Latorca folyó menti útvonalat már a korábbi századokban is említik, és Szolyvától északra lévő települések vámjairól nem tudunk, ezért a szolyvai vámnak kellett betölteni ezt a funkciót.

Híd- és révvámmal csak két esetben találkozunk Bereg vármegyét illetően. 1300. augusztus 27-én kelt oklevél Dercen falunál egy Hidaspatak nevű patakot említ, ami arra enged következtetni, hogy a patakon keresztül, legalább egy híd segítette az átkelést. És mint ahogy már olvastuk, a hidaknál, réveknél vámokat is szedtek. A későbbiekben nem hallunk erről a hídról. A másik híd Lónya településénél állt, melyet 1270-ben egy határjárás alkalmával említenek, és a Csaronda vizén átívelő hídról tesznek benne említést.

3.4. Bereg megye várrendszerének kialakulása

Bereg vármegye a legkorábban betelepült terület. A vármegye magába foglalja a Latorca és a Tisza völgyét. A vereckei hágó és a Latorca folyó völgye már évszázadok óta a Kárpátok hegyein való átjutás egyik legforgalmasabb útvonala. Ezért is lehetséges, hogy Beregszász és Munkács közötti rész és a Tisza partján igen hamar kialakultak a települések.

A korai települések biztonságát és felügyeletét, a Borsa és Dédai Tóvár látta el. Az említett két erődítmény, a tatárjárás idejében pusztulhattak el, melyeket ezután kő várakkal pótoltak. Déda jelentőségét az a tény is igazolja, hogy a 14. század folyamán, sok esetben a vármegyegyűléseket ott tartották, így 1353, 1356, 1358 stb. A vármegye területe a 13. századra, már tekintélyes lakossággal rendelkezett, melyet az a tény is bizonyít, hogy 31 település léte bizonyítható. A 13. – 14. század folyamán, a vármegye területén 3 vár (Munkács, Kovászó, Bodola) volt.

Bereg vármegye legfontosabb erődítménye Munkács vára volt.

Bereg vármegye legfontosabb erődítménye Munkács vára volt, melynek megalakulásának pontos idejét nem tudjuk. Feltételezhető, hogy a Honfoglalás idején már épült egy földvár, mely a Latorca völgyét hivatott felügyelni, ám ezt ténylegesen nem tudjuk bizonyítani. Annyi bizonyos, hogy a legkorábbi fennmaradt okirat mely a munkácsi várról szól, az 1309-ből való. Ekkor a vár, Aba Amadé kezében volt. Egy 1314. június 28-án kelt okirat Tamás mester várkapitányt említi, aki a lázadó Borsa Beke ellen indult a királyházi Nyaláb várhoz.

Feltehetőleg a vár, valamikor a tatárjárás követő évtizedekben épült. Funkcióját tekintve, a határőrzést végző várak sorába lehet sorolni, mely a forgalmas Latorca völgyét volt hivatott felügyelni. A Latorca völgye és a vereckei hágó fontos kereskedelmi útvonalát hivatott alátámasztani az a tény is, hogy Szolyva, Szentmiklós és Verecke települései, már 1263-ban megemlítődnek. A Latorca felső folyásának a vidékén, egészen a 15. századig más településekről nincs tudomásunk. Munkács és a vár környéki települések megjelenését, csak a XIV. század első felében tapasztaljuk. A század végéig, a települések többsége, Munkácstól délre elterülő, sík vidéken alakulnak ki.

A magánuradalmi várak kiépülése Bereg vármegyében, csak a 14. század végére tehető. Ehhez tartozott, a kovászói vár, melynek létre 1390-1400 közti időre feltételezhetjük. 1390. május 1-én kelt dokumentum szerint, Kovászó és Vári királyi birtokokat, Nagymihályi György fia, János kapja meg, kinek nevéhez lehet kötni a vár építésének kezdetét.

Említést kell még tennünk, a Bodolai várról, mely Ilosvától két kilométerre található azonos nevű dombon helyezkedett el. A dokumentumok nem szólnak a várról, ám az ásatásokból előkerült leletanyag arról tanúskodik, hogy megépülése, a 14. századra tehető.

3.5. Tatárjárás³⁵

A tatárjárás nem volt előzmény nélkül. IV. Béla, aki 1235-ben lépett trónra, kísérletet tett a meggyengült királyi hatalom erősítésére, ami kiváltotta a nemesség elégedetlenségét. Az is elégedetlenséget váltott ki, hogy Béla 1239-ben befogadta a mongolok elől menekülő kunokat, akik nomád életmódjuk miatt hamar összeütközésbe kerültek a magyar urakkal. A korabeli krónikás, Rogerius³⁶ szerint „*királyával ellenséges állapotban volt Magyarország, amikor (1240) karácsony táján híre érkezett, hogy az Oroszországgal határos magyar végeket elpusztították a tatárok*”. A híreket kevesen vették komolyan, így a Batu kán vezette mongol főserég 1241. március 12-én áttört a határtorlaszokon és söpörte el Dénes nádor ötezer fős seregét, miközben Pesten csak lassan gyülekezett a magyar haderő. A közhangulat időközben a tatárok szövetségeseinek gondolt kunok ellen fordult: Kötönyt felkoncolták, mire a kunok dülva és pusztítva dél felé kivonultak az országból.

A magyar haderő kelet felé indult, és április 10-én a Sajó hídjánál vert tábort. A Muhi falunál vívott csatát követően a mongolok lerohanták a védtelenül maradt országot, ám 1242 tavaszán veszteségeik miatt váratlanul kivonultak az országból. A pusztítás így is felmérhetetlen volt. A lakosság mintegy negyede esett a harcok, a járványok és az éhínség áldozatul. Az ország IV. Béla irányításával épült újjá, így méltán nevezik őt második honalapítónak. Lehoczky Tivadar a Bereg megyéről szóló monográfiájában erről így ír: „*Rémületet keltett a félelmissé vált hír, hogy a győzhetetlen tatárok, Galiczián át, hazánk felé közelednek. 1240. évnek kemény telén, karácsony tájban a király a várt betörés ellen torlaszokat építtetett, az ország keleti szélein a határok megerősítésére s valószínűleg a Beszkid-hágót, valamint a Latorcza völgyét is elzárták s a nemességet és várnépet fegyverbe szólították.*

A véres kard nem nagy eredménnyel hordoztatott az országban: az elpuhult főnemesség tétlenül vesztegelt jószágaiban. Arnold, az ország nádora csekély erővel megszállta ugyan megyénk hegyes tájait, de a tatárok sokaságát, a 450 ezernyi fegyveres had áramlatát, fel nem tartoztathatá, kik 1241. március elején a vereczkei szoroshoz érkeztek, negyvenezer fogollyal a bevágott utakat egyengették s március 12-én a nyitott résen áttörtek, az eléjükbe állott csekély számú magyar hadat éles csontíjjaik vasnyilaik záporával, valamint visszas hegyű gerelyeikkel leteríték.

A szóhagyomány szerint, a ... tatárok, akadály nélkül szálltak le Munkács rónájára s innen oly gyorsan ügettek a síkságon az ország belsejébe, hogy azon hó 15-én már csak félnapi távolságra voltak Budától. ...Nem lehet kétkedni azon, hogy a tatárhad megyénket is teljesen elpusztította s néptelenné tette.

E gyászos eseménynek kell tulajdonítaniuk azt is, hogy a mongolok eltakarodása után a király Lampertszásza (Beregszász) városba új, idegen lakosokat telepített, kiket, mint kedves vendégeit, különös kiváltságokkal ellátott, hasonlóul telepítették le idegenek Munkácson is,

35 Lehoczky I. kötet 135-231. old.

36 Rogerius mester (1200-as évek – 1266) váradi kanonok, spalatói érsek. 1241-ben Rogerius Várad alatt saját szemével is láthatta a tatárokat. Végigszenvedve a tatárjárást, mindaddig bujdosott, amíg IV. Béla seregével vissza nem tért az országba. Sopronban írta meg a magyarországi tatárjárás történetét Siralmas ének címen, ami először Thuróczi János krónikájában jelent meg.

kik itt birtokot kapván, szintén hospiteseknek bevezettek.³⁷ Némely helység meg teljesen feldulatott, így „Csépán földé“ (Kis Dobrony), melyet 1248-ban Béla mint uratlanföldet (terra vacna) Szenetha fiának, Mátyásnak adományozott.”³⁸

3.6. A magyar művelődés története a középkorban

A középkori falusi iskolák a helyi parasztházakhoz hasonló, legtöbbször egyetlen tanításra szolgáló helyiséggel rendelkező felekezeti kisiskolák voltak, egy fedél alatt a mesterlakással, udvarukon gazdasági épületekkel. Az iskolák állapotáról a periodikusan véghezvitt egyházi vizitációk jelentései tájékoztatnak. Az iskolák – már ahol egyáltalán volt – ugyanazt a szomorú képet mutatták, mint a lakóházak. Szalmával fedett, fa-, sövény- vagy sárfalú, szűk, sötét, tanításra alkalmatlan, olykor életveszélyes épületek voltak.

A történelmi Magyarország területén az iskolázás története 996 táján kezdődött. A Szent István törvényében szereplő tíz falu templomai mellett létesültek a plébániai iskolák. Azokat a fiúkat nevelték, akik a papi pályát választották, illetve a földesurak gyermekeit oktatták, alapvető ismeretekre.

A középkor világi nevelését a lovagrendek folytatták. A lovagi nevelés nagy korszaka volt hazánkban a 13.- 14. század. A magyar társadalom vezető rétegébe tartozó úri családok gyermekei a lovagi nevelés keretében tanulták mindazt, ami a jövőben felnőtt életében szükséges lehetett. Ezek a testi erő, a bátorság és ügyesség. Másra nemigen volt szüksége, ha elég gazdag volt.

Az iskolarendszer a 12-13-14. században (reneszánsz kor – humanizmus) tovább szélesedett: a kolostori iskolák ugyan ekkor már befelé fordultak, főként saját rendtagjaikat képezték. Ezzel szemben jelentős fejlődésnek indultak a főbb egyházi székhelyeken működő káptalani iskolák, valamint a nagyobb, városi úton fejlődő települések plébániai iskolái.

A sárospataki kollégium régi épülete.

Magas színvonalú oktatás folyt ezekben az évtizedekben a sárospataki városi-plébániai iskolában is. A 15-16. század fordulója körüli évtizedekben igen meggyarapodott a külföldi egyetemeken tanuló magyar diákok száma, de ide csak az arisztokrácia gyermekei juthattak el.

Az 1530-as években rohamosan kezdtek terjedni a reformáció eszméi a magyar királyságban is. Ebben a történelmileg nehéz korban a reformáció nem hozott létre új iskolatípust, új tananyagrendet. A középkori városi-plébániai iskolákban nem oktattak hittant, vallástant, teológiát. A protestánsok viszont a vezetésük alá került nagyobb városi-plébániai

37 László király 1284-ben Hodostónál Kolozsvár mellett megvervén az Oldamur vezérlete alatt kóborolt kunokat s kíséretökbeu volt oláhokat, kiket a számukra kijelölt földön letelepítette, így kerültek az oláhok Máramáros, Ugocsa és Bereg vármegyékbe is, itt különösen a királyi birtokot képező Háthegeység körül, hol oláhok kétségtelenül már az előtt is szórványosan találtattak, telepedvén le azok nagyobb csoportokban.

38 Lehoczky I. kötet 135-231. old.

iskolákban teológiát is kezdtek tanítani a középszintet befejező diákoknak. Ezekből a háromtagozatos (elemi-kezdő, középszint, felső-akadémiai szint) iskolákból alakul ki a 17. század második felére a reformátusok kollégiuma, és az evangélikusok líceuma.

A 16. század második felében a tridenti zsinat nyomán a katolikus egyház megindította a katolikus vallási megújulás mozgalmát. Ez az ellenreformáció hazánkban nehezen alakult ki. A reformáció-ellenreformáció küzdelmeiben a maga számára mindkét fél fontosnak tartotta a meglévő, örökölt iskolát, s azt igyekeztek saját céljaik szolgálatába állítani. E harc, mindkét felet az iskolák megőrzésére, továbbfejlesztésére, illetőleg új iskolák létesítésére ösztönözte. A vallás most teljesen átította, áthatotta az iskola belső életét, ekkor alakult ki tulajdonképpen a felekezeti iskola.

3.7. A leleszi konvent

A középkorban, de közel a feudális kor végéig az egyházi intézmények közül a hiteleshelyi megbízatással rendelkezők látták el a tulajdonképpeni közjegyzői munkát. Ezek hatáskörébe tartozott - a leánynegyed, a hitbér és a hozomány kivételével - zálogok, adás-vételek, végrendelkezések írásba foglalása, oklevelek átírása, de olyan funkciók végzése is, amely ma erre kijelölt különböző hatóságok feladata, azaz a nyomozati munka.

A leleszi premontrai rend kolostorának épülete.

Középkori oklevelekben gyakran találkozunk a kijelölt királyi ember fogalmával birtokba helyezések, vagy birtokviták esetében. A királyi ember soha sem egymagában intézte az ügyeket a király nevében, hanem mellette a hiteleshely kiküldött volt az a másik személy, általában egy pap, vagy szerzetes, aki felderítette lopások, rablások, emberölések, károkozások, hatalmaskodások, vitatott földterületek tulajdonjogának körülményeit, majd ezt írásba foglalva juttatta el

annak a bíróságnak, amely a vizsgálatot elrendelte. Emellett a hiteles hely még esküt vett, személyazonosságot igazolt, idézéseket ejtett meg, hogy csak a lényegesebb teendőkről tegyünk említést.

Az emberek nemcsak manapság, de a régmúltban is sokat pereskedtek, s bár az ügyek jó része már alsóbb szinten eldőlt -, mégis nem kevés azon perek száma, amely felsőbb bírói fórumok elé került, ekkor pedig a hiteleshelyet mindenképpen bevonták a bizonyítékok pro vagy kontra felsorakoztatására.

A középkori Bereg megye területén a hiteleshelyi tevékenységet a leleszi konvent látta el, hiszen ez esett a legközelebb a megye településeihez. A leleszi konventet a 12. század végén Boleszló váci püspök alapította. Hiteleshelyi tevékenységéből csak az 1270-es évektől maradtak fenn iratok, ami nem azt jelenti, hogy korábban ne működött volna.

Sajnos a korabeli költöztetések nem használták az iratok biztonságos őrzésének. Például a Rákóczi szabadságharc alatt a fejedelem a munkácsi várba szállíttatta a konvent levéltárát, ahol az oklevelek egy részét a katonák fojtásnak használták az ágyúkhöz és

muskétákhoz. Bercsényi Miklós generálisnak köszönhető, hogy megmentette az iratok egy részét, melyek zömmel oklevelek fogalmazványából állt.

Amikor a premontrei rendet - s ezzel a leleszi konventet is - II. József felszámoltatta 1787-ben, a Levéltárat Budára, az országos ítélőtábla épületébe szállították, innen 1791-ben az egri káptalanhoz került, majd 1802-ben a rend visszaállításakor jutott vissza a levéltár ismét Leleszre, ahol a hiteleshely az 1848-as szabadságharcig működött.

Miután a szerzetesi élet Leleszen megszűnt - a kolostortemplom a premontreiek által fenntartott plébánia lett - a konvent levéltárát Jászóvárra szállították, a rend újonnan kiépített központi monostorába. Itt együtt őrizték a jászói prépostság levéltárával együtt, a II. világháborúig. A rend csehszlovákiai felszámolása után mindkét levéltárat Pozsonyba szállították, ahol azóta is az 1954-ben felállított Szlovák Állami Levéltár egyik nagy feudális kori fondját³⁹ képezi.

Ezt a gazdag anyagot a 19. században Lehoczky Tivadar Bereg megye történetének megírásakor kutatta, így mi is erre a kutatásra hagyatkozunk.

3.8. Vámos-Atya (Vámosatya) az érett középkorban

Vámosatya középkori történelmének legfontosabb forrása ez esetben is Lehoczky Tivadar Bereg megyéről szóló monográfiája, amely így mutatja be Vámos-Atya községet:

„Vámos-Atya magyar helység, mely a Csaroda folyónál és a Tisza jobb partján fekszik, a XIV—XVI. századokban élt (Vámos) Atyai család ősi helye.

A Gutkeled-nemzetség és a Guthi- Ország család vörös és ezüst színű „sárkányfogas” címere.

1321. évben említetik egy Péter nevű papja aki tanúként jelent meg a borsovai főesperes előtt. 1327-ben Acsai (Atyai) Detre fia Mátyás eladja Acha és Drauch (Atya és Daróc) beregmegyei helységekben lévő birtokait, melyeket Mátyás Drauchi István fiától, Jánostól, 20 márkáért szerzett, Piliskei Pál fiának, Dezsőnek, beregi főispánnak és munkácsi várnagynak s utódainak Károly király beleegyezése folytán a

nagyváradi káptalan előtt.⁴⁰

A falu birtoklástörténete alapján tehát a templomot a Gutkeled nemzetség Farkas ágának tagjai építették föl, mégpedig 1289 után, de még 1334 előtt. Ugyanis az 1289. évi családi osztozkodás alkalmával a templomot még nem említették meg a tartozékok között – az majd csak egy 1341. évi oklevélben szerepel először. Mivel azonban 1321-ben már volt a

39 Levéltári egység, a levéltári anyagok tagolódási rendszerének alapja. Minden irat, amely valamely levéltári intézmény őrizetében van, valamilyen fondba tartozik.

40 Budai kamarai levéltár 744. cs. 39. sz. Idézi Lehoczky Tivadar, Berg megye monográfiája III. kötet, 28. oldal, Ungvár, 1881.

falunak papja, nem zárható ki, hogy a Szent György tiszteletére emelt templom ekkor már állhatott.

Az 1333-dik évi pápai tizedek lajstromában Atya — Athia — úgy fordul elő; mint népes helység, melynek lelkésze Benedek adott Kelemen nevű szernyei lelkésszel együtt 24 garast adó fejében.

1346. az eгри káptalan előtt Várdai János képviselve Daróczi László által tiltakozik az ellen, hogy az Atyai Detre fia, Mátyás, által Istvánnak, Lajos király jegyőzjének, elidegenített atyai birtokot Bálkhányi János fiai, László és Fábián, Istvánnak örökre átengedjék, mert e birtok nem az oldalágot, hanem a nemet egyenes örökösödési jogon illeti.⁴¹

1382-ben Guthi Lukács, Kálmán és János kapnak itt adományt, mint az Zsigmond király 1406-ban kelt adománylevelében olvasható. Ebben ugyanis említi, hogy Guthi János elődei Erzsébet királynétól kaptak pecsétes levelet az itteni birtokukról, melyet most Zsigmond ismét megerősített. Az Erzsébet-féle okmány szerint Erzsébet „visszabocsátá possessione (birtok) Atya, erga manussuas reginales titulo pignoris habitam”- (az atyai birtokot, melyet ő zálogjogon bírt).

1399. tiltakoznak az Atyaiak és Darócziak az ellen, hogy Hagymási János és Beregszoni Domokos, valamint Csáki Miklós és György az atyai vámot és Osztró nevű halászatot bitorolják s Gelényes (Gelénes) helységet eladták.⁴²

Vámosatya középkori életéről, bíróról, esküdtjeiről nincsenek adataink, így csak a szakirodalomban fellelhető néhány általánosságot állapíthatunk meg, amitől Vámosatya mindennapi élete nem igen tért el. A középkori falvak magánföldesúri joghatóság alá tartoztak, s mint ilyen, semmiféle rendi jogállást nem élveztek. A község élete is a szokásjogon alapult, ennek érvényesülésén a bíró örködött, neki joga és kötelezettsége volt a helyi jogrendet megsértő kisebb ügyekben ítélni is. Mellette egy esküdti testület is fennállt, létszámáról nincsenek adataink. Ezek a paraszti funkcionáriusok azonban függő viszonyban voltak a földesurassal.⁴³

A komolyabb peres vagy súlyosabb bűnügyek azonban nem a falubíró, hanem a földesúr bírói széke, az ún. úriszék⁴⁴ elé tartoztak. A paraszt-községek népének - mind a birtokos jobbágynak, mind a napszámosoknak földesurassal való viszonyát - az ún. úrbéri viszonyt a helyi szokások alapján írásba foglalták és az ilyen írott úrbéri rendtartást nevezték urbáriumnak.

Vámosatya kezdeti keresztény (valószínűleg római katolikus) gyülekezetéről sincsenek forrásaink, mindössze annyi, hogy „1321. évben említettik egy Péter nevű lelkésze”. Általánosságban megállapítható, hogy az ország az Árpád-házi magyar királyok alatt a keresztény Európa latin részének, a római katolikus egyházi szervezetnek lett integráns része. A magyarországi katolikus egyház évszázadokon át igyekezett fenntartani Rómához tartozásának tudatát és univerzális jellegét.

41Lehoczky III. kötet, 28. oldal.

42 Budai kamarai levéltár 744. cs. 39. sz. Idézi Lehoczky Tivadar, Berg megye monográfiája III. kötet, 28. oldal, Ungvár, 1881.

43 Komjáthy Miklós: A magyarországi írásbeliség kialakulása.

44 Az úriszék a 13. századtól – 1848-ig, a jobbágyság eltörléséig a földesúr bírói széke, az uradalmában élő bármely jogállású népe fölött, s a falvak tisztikara ítéleteinek föllebbezési fóruma volt. A 14–15. századtól az úriszék ítéletével szemben a vármegyéhez lehetett fellebbezni. A 16–17. században a jobbágynak számára az első és egyetlen törvényszék volt.

A papság a világi hatalom alatt álló országokat eredetileg mindenütt missziós területnek tekintette, a külön dinasztikus politikai érdekekkel nem feltétlenül azonosította magát. Ám Luxemburgi Zsigmond korától Mátyásig a magyarországi katolikus egyház mindinkább beleépült a magyar rendi társadalom-szervezetébe. Uralkodóink felruházták magukat az ún. főkegyúri joggal, ami a hazai egyházi ügyekben való széles körű beavatkozást biztosított számukra, különös tekintettel a püspökök kinevezésére. Ilyenképpen tág kapu nyílt mindenféle hatalmi visszaélésre, az egyháznak eredeti kultikus-kulturális hivatásától való eltérítésére és intézményeinek világi érdekek, célok szolgálatába állítására. Nem csoda, ha az egyházi vezetésnek ez az elvilágiasítása hathatós előmozdítója lett a hitújítási mozgalomnak és a hazai keresztény egység felbomlásának.

3.9. Vámosatya a késő középkorban

„1399. tiltakoznak az Atyaiak és Darócziak az ellen, hogy Hagymási János és Beregszoni Domokos, valamint Csáki Miklós és György az atyai vámot és Osztró nevű halászatot bitorolják s Gelényes helységet elüdegeníték (sic!). 1412. Upor Imre fiai, László és István, kérelmére határjárás tartatott Butykai Keszeg János fiai, Domokos és Péter, ellenében.

1414. évben említettnek egy Gara Miklós nádor által a leleszi konventhez⁴⁵ menesztett vizsgálatot rendel iratban Atyai László és György, mint Péter fiának Jánosnak fiai, kik kaszonyi Pogány Domokos ellen a Salánk és Feketepatak közt feküdt Perner nevű tó melletti birtokuk elfoglalása miatt panaszkodtak.

1417-ben vizsgálatot intéztettek Butykai Péter és Domokos, Pán Ferencz leányai, Anna, férjezet Agárdi Györgyné és Margit, Atyai Boldizsár ellen azért, mert ez a Vid-telke felőli réven az embereket zaklatta s Atya és Szálka közt a közutat és hidakat önkényileg elrontatta.

1454-ben beiktatja Hetei Mihály királyi ember Atyai Boldizsárt itt és Gelényesen. Ugyanakkor visszahelyezteteti Atyai György fiának Jánosnak fia György a Liget, Nagy és Szalva nevű — Atya és Salánk közt fekvő — erdőrészek birtokába, melyeket nem rég Kusali Jakcsi András, László és György, Szokoli Péter, malomvizi Kenderes János és Kállai János Kovászó és Bereghez erőszakosan elfoglaltak; különben e peres ügy csak 1627-ben döntetett el véglegesen.

1475. beiktattatott Csapi János, többek ellenmondása mellett. És Kémérői Mihály elzálogitá Gacsali Tamásnak 2000 frtban itteni és szatmármegyei szekeresi, czégéni, filesdi, kölcssei, milotai és csekei részbirtokait: a minthogy Gacsali János és György 1476-ban Kun Jakab fiai László, Miklós, Kristóf, Jakab és Jánosnak eladták atyai, uszkai, nagy-hodosi, kisorozsali és zajtai vagyonukat 2000 forintért.

1489. Petneházi (Pethenyeházi) Mátyás beikíaitatott a Guthi Ország Lászlótól zálogképen ráháromlott birtokokba Kerecseny, Eszterjén, Helyén és szabolcsmegyei Aba helységekben.

⁴⁵ Lelesz (szlovákul: *Leles*) község Szlovákiában, a Kassai kerület Töketeremesi járásában. A település neve a 12. század végén bukkan fel először. 1220-ban „*Lelez*”, 1252-ben „*Leles*”, 1274-ben „*Lelez*” néven szerepel az írott forrásokban. A leleszi apátságot 1180-ban alapította a váci püspök, erődítései a 16. században épültek. 1213-ban az itteni templomban helyezte el II. Endre király a meggyilkolt Gertrúd királyné jobb kezét, amellyel gyilkosai ellen védekezett. A király által kibocsátott leleszi alapítólevél fontos nyelvemlékünk. Az apátság a 13. századtól 1567-ig hiteleshely, ahonnan számos fontos oklevelet kelteztek. 1241-ben elpusztították a tatárok, azonban rövidesen helyreállították és továbbra is uradalmi központ maradt.

1492. Kércsi György, királyi ember és Császári Tamás leleszi, pap által zálogczimen beiktattatott Petneházi Mátyás a Kállai János és Chaholi Pál s Anarcsi Tegzes László bírta laskodi, Káliul János és Csaoli János bírta székelyi Óry János bírta őri, Pocsai Antal bírta madai és kápolnai szatmármegyei, valamint Guti László bírta itteni, eszterjéni, hetyéni és kerecseni részbirtokokba. Beiktattattak Batthyányi Benedek és Tarczay János a Kerecseni családtól elfoglalt, Lónyai László és János pedig zálog czimén bevezetettek Bégányi Boldizsár kir. ember által az Atyai Ferecz-féle részekbe. 1508-ban szerzett vétel utján Tarczai János új birtokot. 1509-ben pedig elzálogította Kerecseni Erzsébet, Surányi Pál özvegye, egy népes és egy puszta telkét, úgy az atyai vámjövédékinek negyedrészt Kerecseni Istvánnak 26 forintért; 1512-ben hasonlóan elzálogította Atyai István özvegye Borbála és leánya Magda, Kerecseni Barnabás neje, egy telkét Komoróczi Péternek 12 aranyforintért. 1499. beiktattatott Guthi Illés, Zápolya Istvánnak a váradi káptalanhoz Budáról keresztfeltalálása napján irt levele folytán, a kereseti atyai, guti, abai-, körtvélyési és válsi javakba. 1520-ban női ágra való felkérés s ily adomány folytán beiktattattak Atyai Magda, Borbála, Zsófia és Dorottya.

1524-ben beiktattatott Daróczi Kristóf kir. ember által bélteki Drágffi János temesi gróf királyi adomány mellett Atya birtokába, mely egyéb Szatmár és Ugocsa megyékben fekvő részjóságokkal együtt hűtlenségi bélyegen rozsali Kun Lukács és Imrétől a koronai ügyész által elkoboztatott. Ez elfoglalt vagyonhoz tartoztak: Nagy-Rozsaly, Kis-Rozsaly, Mélytelek, Atya, Zajta, Kis-Gecz, Uszka, Nagy- és Kis-Szekeres, Darma, Gyarmat, Nagy- és Kis-Ar, Matolcs,

Kis-Namény, Oroszi, Csaolcz, Czégény, Kamand, Vallaj, Szent-Márton, Lázár, Daróc, Homok, Salánk, Magyar-Komját, Orosz-Koraját, Tamás-Váralya, Báfony, Turcz, Halmi, Kökönyösd és Atya Beregmegyében.”

3.10. Bereg megye és Vámosatya a 15. században

A Magyar Tudományos Akadémia Csánki Dezsőt⁴⁶ bízta meg gróf Teleki József⁴⁷ Hunyadi kora Magyarországon című félbemaradt munkájának a befejezésével. Levéltári kutatásainak eredményeként a Hunyadiak korának történeti földrajza Magyarország középkori hely-, birtoklástörténetévé bővült. Vámosatya 15. századi viszonyait ennek segítségével próbálom megrajzolni a Hunyadiak korában.

⁴⁶ Csánki Dezső 1857-ben, a Sárrét központjában, Füzesgyarmaton született. 1880-ban történelem-földrajz szakos tanárként diplomázott a Budapesti Tudományegyetemen, és még ebben az évben bölcsészeti doktorátust szerzett. Hivatali esküjét 1881. július 1-én tette le az Országos Levéltárban, megkezdve hosszú, félévszázadot meghaladó levéltári pályafutását. 1882-ben készítette el a Magyar Történelmi Társulat pályázatára Első Mátyás udvara című dolgozatát, amelyet a bírálók nagy elismeréssel fogadtak.

⁴⁷ Teleki József (1790-1855) magyar történétíró, jogász, Erdély kormányzója, az Akadémiai Könyvtár alapítója, a Magyar Tudományos Akadémia társalapítója és első elnöke 1830-tól 1855-ig. Fő műve a Hunyadiak kora Magyarországon, amelyet haláláig csak részben tudott megjelentetni, de jegyzeteiből később mások részben kiadták a hiányzó köteteket.

A XV. század végén a megyében 2600 körüli adózó jobbágytelket számoltak össze Bereg vármegyében. A legnagyobb birtokosai ez időben a rác despota⁴⁸, majd a Hunyadi-ház. Északkelet felé a Perényiek birtokai következtek. A főúri családok közül csupán a Pálócziaknak voltak még kisebb, inkább Ung megyéhez számítható, vagy zálogos birtokaik Bereg megyében. Célszerű tisztázni az ebben a korban keletkezett két fogalmat, amelyekkel gyakran találkozunk. Ezek a zálogjog és a haszonbérlet. A rendi magyar magánjog meghatározó jellegzetessége volt a kötött tulajdoni rendszer.⁴⁹

A királyi fő tulajdonjogból eredeztethető adományrendszer, a nemzetségi kötelékből származó ősiség intézménye, valamint a földesúr és a jobbágy viszonyát meghatározó kötöttségek alapjaiban határozták meg a vagyoni viszonyokat. Nagy Lajos 1351. évi törvényében rögzítette az ősiség intézményét, amely az ingatlanforgalmat szinte teljesen megbénította.

A mindennapok történései azonban szükségessé tették, hogy a nemesi családok meglévő birtokaik működő képessége érdekében tőkéhez jussanak. Két megoldást találtak gazdasági érdekeik biztosítására: egyrészt megpróbálták hitelhez jutni, ami a kötött birtokviszonyok miatt csak úgy realizálódhatott, ha a hitelezővel a kölcsönhöz jutni szándékozó nemesi család birtokzálog-szerződést kötött, másrészt, ha a birtok működtetése volt az elsődleges cél, akkor rendszerint a legtöbbet ígérővel haszonbérleti szerződést kötöttek.

Az építető Atyai család címere Vámosatya református temploma zárókövén.

A két szerződési típus közötti alapvető különbség abban állt, hogy ha a haszonbérlet időtartama lejárt, akkor a bérlőnek kötelessége volt visszaadni a birtokot a bérbeadónak, míg a zálog szerződés esetében a hitelező csak akkor adta ki kezéből a zálogtárgyat, ha az adós szerződés szerűen teljesített. Gyakran előfordult, hogy a szerződő felek már nem éltek, amikor a zálog visszaváltására sor került vagy sor kerülhetett volna.

Az 1848: XV. törvénycikkkel kimondták ugyan az ősiség eltörlését, de az ősiség eltörléséből eredő és a gyakorlatban gyorsan jelentkező problémákat a szabadságharc leverését követően, a kötött tulajdoni rendszer megszüntetésével, a szabad ingatlanforgalomban lehetővé vált a régi ősi birtokok elidegenítése, ezzel az adósságokkal terhelt ingatlan jószágok a szabad ingatlanforgalom részeivé válhattak.

„A középi nemesi családok voltak inkább többségben, akiknek Vámosatya környékén is voltak birtokaik. Ezek voltak a Lónyaiak, akik Namény várossal és Lónya környékén 10 faluval rendelkeztek. Az eszéni Csapi családnak Agtelek, Barkaszó és Atya vidékén voltak birtokaik. A Csarnavodaiak és Surányiak Balazsér, Darócz, Csarnavoda, Márók és Ugornya

48 Magyar Katolikus lexikon: a bizánci császárnak, majd a magyar királyoknak ill. török szultánoknak hűbéres szerb területek uralkodójának címe. A címet viselték 1401 k. Lazarevics István, 1427: *Brankovics* György; 1456: *Brankovics* Lázár 1458: *Brankovics* István aki Magyarországra menekült, szerb telepések követték, akik a Szerémségben telepedtek le.

49 Homoki-Nagy Mária: Egy zálogszerződés története http://acta.bibl.u-szeged.hu/7449/1/juridpol_073_347-358.pdf (Letöltve: 2020. 07. 25.)

környékén 10–10 faluval, vagy részeivel bírtak. A Gútiak és a velük rokon gúti Országoknak Tisza-Szalka és Gút vidékén mintegy 15 falujuk volt. A kusalyi Jakcsok a Tisza mentén Hete, Tarpa, Muzsaj, Bene, Oroszi, Kovászó, főntebb Gelénes, Kászony, Gút, Rafajna vidékén 17 helységgel, vagy részeivel és két pusztával rendelkeztek. Az Uporiak Gelényes táján 10 falu részeivel, Gelénesen még egy várral is rendelkeztek, míg Upor László Mátyás elleni összeesküvésbe nem keveredett, így 1474-ben Mátyás leromboltatta a várakat.

Ezenkívül az ungi határon az Agárdiak és agárdi Tőkék (8–9 faluban); lentebb az Atyaiak és Barlabásiak (6–6 faluban), a ruszkai Dobók (7 faluban); a Kerecsenyiek (7 faluban); Pósháziak (7 faluban), somi Szécsiek (8 faluban); Várdaiak vagy Kisvárdaiak (5 faluban); s végül több idevaló családtól különböző réveken a Kállaiak mintegy 16 városban, faluban és pusztán bírtak vagy szereztek részeket.

*Atya. Acha. Atya. Athia. (1327–1489.) Vamas Atya. (1462: Lelesz. 5.) Vámszedő hely volt. Ma is Vámos-Atya, Beregszásztól nyugatra. Bag. (Bagd) Bagh (1467: Lehoczky. i. m. III. k.) Bogd. (1467: Lelesz. elench. statut.) Ma Bag pusztá, Vámos-Atya közelében.”*⁵⁰

3.11. Bereg vármegye politikai arculata a Hunyadiak korában

A XV. század derekától az 1500-as évek elejéig Bereg vármegye urai a Hunyadiak voltak. Hunyadi János főkapitány 1446-ban szerezte meg a vármegye nagyobb részét kitévő munkácsi uradalmat, amelyet még azon év február 9-en fel is keresett, többek között Várba is ellátogatott. Korábban a munkácsi uradalom Zsigmond király adománya révén Brankovics György szerb despota tulajdonában volt, azonban a törökökkel való együttműködése miatt megfosztottak magyarországi birtokai nagy részétől.

Hunyadi János.

Maga Hunyadi János hajlott a Brankovicssal való békére, aki Garai László nádor, Pálóczi László országbíró, Ujlaki Miklós erdélyi vajda, Vitéz János váradi püspök és Atanáz szendrői érsek előtt esküt tett a magyar korona iránti hűségéről, s ezzel birtokait is visszakaphatta. A megállapodás zálogúul a szerb despota unokája, Cillei Erzsébet (Cillei Ulrik gróf és Brankovics Katalin gyermeke) feleségül ment volna Hunyadi kisebbik fiához, Mátyáshoz. Amennyiben

netán utódai felrúgnak az egyezményt, a Brankovicsok magyarországi birtokai, köztük a munkácsi uradalom Hunyadi Jánosra vagy fiaira, Lászlóra vagy Mátyásra és azok örökösire szállnak.⁵¹

Hunyadi János halálát követően birtokait felesége, Szilagyi Erzsébet örökölte, aki több alkalommal megfordult Bereg megyében, többek között megerősítette férjének a lampertszászi szabók céhének adott kiváltságlevelét. Hatalmas vagyonára és a köznemesi pártra támaszkodva sikerült elérnie, hogy a magyar rendek 1458-ban kisebbik fiát királyukká válasszák.

⁵⁰<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Csanki-csanki-dezso-magyarorszag-tortenelmi-foldrajza-a-hunyadiak-koraban>

⁵¹ Lehoczky Tivadar. Bereg vármegye monographiaja I.– 142. old.

1470 táján, a Mátyás király uralkodásával elégedetlen nemesek sziléziai távolléte során összeesküvést szőttek az uralkodó ellen, s Kázmér herceget, a lengyel király kisebbik fiát (Luxemburgi Zsigmond dédunokáját) akarták trónra ültetni. Az összeesküvésben, amelyet Vitéz Janos esztergomi érsek szervezett, számos Bereg vármegyei birtokos, köztük Upor László somi, csomai és gelényesi birtokos is részt vett.

Az 1514. évi Dózsa György-fele parasztháború erősen sújtotta a Borzsa és a Tisza mentén élő földesurakat. A XXXV. törvénycikk szerint az országgyűlés Bereg és Ugocsa megyében is szigorú vizsgálatot rendelt el, hogy kivizsgálják, a máramarosi nemesek valóban a felkelő sereg pártját fogták-e.

Az 1526. augusztus 29-i mohácsi csatavesztést követően az országban belháború kezdődött a magyar korona megszerzéséért. Szapolyai Janos erdélyi vajda a magyar rendek korábbi döntése, illetve hatalmas vagyona révén (csaknem 72 vár és uradalom birtokosa volt), Ferdinand ausztriai főherceg pedig a korábban megkötött Habsburg-Jagello örökösödési szerződésre hivatkozva tartott igényt a királyi címre. Végül mindkét jelöltet megkoronázták: I. (Szapolyai) Jánost 1526. november 10-én, I. (Habsburg) Ferdinándot pedig 1527. november 9-én. Ezzel az ország két szembenálló táborra szakadt. Itt azonban véget ért a késő középkor és elkezdődött a kora újkor, amiről Vámosatya esetében a korábbiakhoz képest gazdag forrásanyaggal rendelkezünk.

3.12. Sóút a középkori Vámosatyán

Bereg vármegye útjai

A megye útjairól szóló adatainkat a kiegészítésig (1867) vizsgáljuk.⁵² A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területére vonatkozó oklevelekben az utakra vonatkozó megjegyzéseket is találunk. Például 1067 körül a szabolcsi vár alatt húzódó úton kívül 1272-ben Hodászról Kocsordra vezető nagy útról (magna via), 1272-1290 között Anarcsról Papra, Jékéről Dögére, Kisvárdáról Fényeslitkére, a zempléni Isztrókról Gyürebé, s Papról Kisvárdába vivő útszakaszokat sorolják fel.⁵³ Bizonyára utak vezettek a forrásokban szereplő kocsordi, szamosszegi és ugornyai révekhez is.⁵⁴ Ez a pár adat is arra utal, hogy a megye úthálózata kialakulásának kezdetét az államalapítás századára kell tennünk, arra az időre, amikor már állandó településekről beszélhetünk.

A megye legfontosabb középkori útvonalairól azonban a 18. század végén, a 19. század elején készült térképek adnak biztos támpontot.⁵⁵ Beregben ilyen volt a Beregszászt Vásárosnaménnyal összekötő útvonal,⁵⁶ mely Beregsurányt, Marokpait, Csarodát, Tákost érintve az ugornyai révnél vezetett át a Tiszán, vagy a Zemplénből, Ungból Lónyán, Mátyuson, Kerecsenyen, Tiszaadonyon át az ugornyai révhez érkező út. A 16-17. században a gyakran változó politikai határok nem kedveztek az úthálózat kialakulásának, állandó utak építésének. III. Károly (1711—1740) volt az első, aki meghatározott terv szerint, a műszaki követelményeknek megfelelő utakat építtetett.

52 Kerekes Imre: A Szabolcs-Szatmár megyei közutak története. Nyíregyháza 1982

53 Mező András–Németh Péter: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972.

54 Gyarmathy Zsigmond: A Felső-Tiszavidék ősi átkelőhelyei. Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv. II. Nyíregyháza, 1979. 121.

55 Gyarmathy Zsigmond: A Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár térképgyűjteménye. Nyíregyháza, 1980. 141—187.

56 Hanzély János: Magyarország közútjainak története. Bp. 1960. 18—20.

II. József uralkodása alatt (1780—1790) az országban több utat építettek közközltségen abból a jövedelemből, ami a só árának 11 krajcárral való felemeléséből származott, de megyénkben ilyen útépitésről nem tudunk, ami nem azt jelenti, hogy nem volt, ám az elkészült utak a szabályozatlan folyók gyakori áradásai miatt sokszor használhatatlanná váltak.

A tiszai hajózás kezdetei

Abban a korban, amikor szárazföldi utak még nemigen léteztek, a folyó természetes „közlekedési folyosóként” kínálkozott. A kutatók véleménye szerint a tiszai hajózás a római kortól kezdve mindig jelentősebb volt, mint napjainkban.

A honfoglalást követően a magyarság ellenőrzése alá vonta a máramarosi sóbányákat, melyek már a rómaiak idején is ismertek voltak. Akkortól a Tisza a történelmi Magyarországon az egyik legfontosabb kapocsá vált a hegyvidék és a síkság, a Kárpátok és az Alföld, az erdők és a puszták, a sóbányák és a legelő állatok között. A folyó mellett egymást váltották a fűrészmalmok és a sóházak. A kapcsolódás erős volt: a tutajjára összeácsolt farönköket általában sóval megpakolták, s a dupla szállítmány együtt érkezett meg az Alföldre.

Közismert Tiszaújlak jelentős szerepe a Tiszán folyó sószállításban: kamarai sóhivatallal, hajókikötővel rendelkezett. Elsősorban tiszai révéről és sókikötőjéről vált nevezetessé. Az aknaszlatinai, rónaszéki és kerekhegyi sóbányákból kitermelt sót főleg tutajokon szállították a Tiszán Tiszaújlakra és az 1417-ben épült sóraktárban, mai nevén sóházban raktározták el, innen szállították tovább nagyobb tutajokon a folyón és szekereken az ország belseje felé. Esze Tamás, a kurucok paraszti származású vezére rendszeresen sót szállított szekerével Máramarosból Debrecenbe.⁵⁷

A tutajozás mellett fokozatosan tért hódít a hajóközlekedés; először az áru-, majd a személyszállítás is (vontatott uszályokkal, illetőleg gőzhajókkal). A 18-19. század fordulójától kezdve egyre több teherhajó jelenik meg a Tiszán. A nagy távolságra történő teherszállítás döntő része vízi úton bonyolódott le.

A 19. század második felében, a vasúti hálózat fokozatos kiépülése után is a vízi út olcsósága miatt sokáig népszerű maradt. A nagyobb fokú folyami közlekedés egyik előfeltétele az országos Tisza-szabályozás volt, amely nemcsak gazdasági-partvédelmi célokat szolgált, hanem hajózhatóbbá is tette a vízi utat.

A folyó tervszerű és mind nagyobb fokú szabályozása nemcsak a hajóközlekedésnek kedvezett, hanem a sok évszázados hagyományokra visszatekintő tutajozásnak is. Az összekötözött szálfák, melyek addig elsősorban a só szállításában játszottak nagy szerepet, a polgárosodás következtében önmaguk is keresett és megbecsült portékává váltak. 1880-ban ugyanis a vasút elérte Aknaszlatinát, s a sót már vasúton szállították. Ezt követően fatárgyakat, faszenet, gyümölcsöt és malomköveket szállítottak a tutajok az alföldi városokba. A tutajozás és a vízi áruszállítás a trianoni békediktátumot követően teljesen visszaszorult a Tiszán, mert a folyó felső szakasza Magyarország határain kívülre került.

A tutaj

⁵⁷ Egyik útján a tiszaujlaki sóház tisztviselői belekötöttek, elvették szekerét, kifosztották tarpai portáját. Esze Tamás bosszút állt ezért: 1703. május 24-én reggel szegénylegényekből verbuvált két gyalogoscapattal és 40 lovassal rajtaütött a sóházon, elfoglalta azt. A 14 muskétásból és egy hadnagyból álló őrségből négyet megöltek, a többi közéjük esküdött.

A tutajok összeállítása több egymástól is jól elkülönülő munkafázisból állt. Az előző év tavaszán favágók által a magasabb hegyekben kivágott és lehántolt szálfákat a tél folyamán fuvarosok többnyire szánokon szállították le a folyók ún. kötőhelyeire. A tutajkötő helyeken a különböző hosszúságú szálfákat 6–12 öles, megközelítően egyenlő hosszúságú darabokra vágták és a vízparton egymáshoz kötözték oly módon, hogy a vékonyabb végük alkossa a tutaj elejét. Az így kialakított trapéz alakú tutajt az úsztatás, a tutajeresztés során könnyebben lehetett kormányozni.

A tutajok rögzítése háromféle kötéssel történt: mozgó, félig feszes, egészen feszes. Az egyes kötések eltérő módon készültek. A mozgó kötésnél a felül laposra faragott rönkök peremét átlukasztották és a lyukakon keresztül lazán, bizonyos mozgást engedve kötözték egymáshoz a szálfákat. A mozgó kötés a szűkebb medrű, viszonylag gyors folyású hegyi patakoknál, a folyók felső szakaszánál előnyös: nem volt merev, s igazodhatott az egyenetlen, köves mederhez, követhette a víz változó sodrását.

A félig feszes kötésnél a szálfák vékonyabb végénél, tehát a tutaj elejénél egy keresztgerenda átdugásához szükséges méretű bemetszést vágtak, s ebbe illesztették a *hevedert* (kenderszálból szőtt, széles, erős szalag, pánt). A szálfákat és a hevedert faszegekkel átfúrva erősítették egymáshoz. A tutaj farát pedig hosszú gúzzsal csak a két szélső szálfán rögzítették, mely így a közbeeső szálfákat is összefogta, de maga a tutaj mozgékony maradt.

Az egészen feszes kötésnél a tutaj mindkét végét hevederek fogták össze, minek eredményeként a tutajok merevek maradtak az úsztatás során. Ez utóbbi kötési módot leginkább a folyamok középső és alsó szakaszán alkalmazták.

Az összeállított tutajok vízre költöztetését követően történt azok fölszerelése. Mindkét végükre „jármot állítottak” az evezők, a kormányok számára. Ekkor kerültek a tutajra a fejszék, fűrők, gúzsok, szegek, kötelek, karók, tartalék evezők, illetve kormányok.

A tutajok szélessége általában a meder szélességétől függött. Az összekötött szálfák számát azok vastagsága is befolyásolta. A kereskedelmi forgalom alakította ki a tutajok többé-kevésbé egységes méreteit. Az alap a *nagyutaj*, melynek szélessége minimum 12 láb, s ezt nevezték *fertályutaj*nak, melyből négy tett ki egy ún. *egész tutajt*. A folyók felső szakaszán többnyire fertályutajokat eresztettek.

A tutajeresztés rudakkal, illetve a járomba fogott hosszú kormányvezőkkel, kormánylapáttal történt. Minden fertályutajt két tutajos legény vezetett le a folyó egy bizonyos pontjáig, ahol a tutajokat kereskedők vették át, s a tutajok tovább úsztatására újabb legényeket fogadtak. Minden folyón kialakultak a tutajeresztéssel és a kereskedelemmel összefüggő szakaszok, állomáshelyek.

A célállomásokra érkezve, kikötéskor az egyik végén vasalt, hegyes rúddal fékeztek le és kötötték ki a tutajokat. A továbbszállítás és felhasználás előtt parthoz rögzített tutajokat *fapászorok*, *tutajgazdák* őrizték. A tutajkikötőkből a szálfákat többnyire lovakkal vagy ökrökkel vontatták a partra, majd tovább a fatelepre, a fűrészmalomhoz.

A hegyekből leúsztatott szálfatutajoknak azonban – különösen az Alföld területén – az építkezésben is fontos szerepe volt. A fában szegény vidéket a tutajozás látta el épületfával, tetőszerkezethez való gerendával, tetőfedéshez használt lécekkal, faszindellyel.

Fahajók, fahajózás

A vízi szállítás növekvő igényeit – főként a távolsági kereskedelem folyóvíz árjával szembeni irányultságát tekintve – már nem elégíthették ki sem az ereszkedő tutajok, sem a

különböző méretű evezős csónakok, ladikok. Szükség volt mind nagyobb, s a szállítandó árunak leginkább megfelelően megépített hajókra.

A szállítóhajók legegyszerűbb fajtája a *dereglye*, mely valójában felfogható nagyméretű ladikféleségnek. A dereglye deszkából készült, bordázott, széles, lapos fenekű, többnyire mindkét végén csapott, tompa orrú, alacsony építésű, sekély merülésű vízi jármű. Mérete igény szerint változó: 2–4 m széles, 6–8 m hosszú, de hossza akár 20 m is lehetett. Nagysága alapvetően a szállítandó tehertől függött, mely szállítmány gyakran jelzős szerkezetben a dereglye nevét is adta; például ismerünk *sós, szénás, homokos, gyümölcsös, vásáros dereglyéket*.

Vámtípusok a középkorban⁵⁸

A vám a középkorban az utazókra és a kereskedőkre kivetett illeték volt.⁵⁹ A vámoknak két típusát különböztethették meg: a belső és a külkereskedelmi vámokat. A belső vámok újabb két altípusra oszthatók: vásár- és közlekedési vámokra.⁶⁰ Témánk szempontjából a belső vámok, azon belül is a közlekedési vámok fontosak, ezért ezeket részletezzük.

A közlekedési vámok

A közlekedési vámokat szárazföldi és vízi vámokra oszthatjuk, annak megfelelően, hogy a szárazföldi vagy vízi útvonalon közlekedőket érintette e. A szárazföldi vám leggyakrabban út vám volt, míg a vízi vámok közé sorolhatjuk a rév-, a híd-, a hajó- vagy kikötővámokat, továbbá a leúsztatott fák vámját.

A közlekedési vámok közé tartozott a sóvám is, melyet akár a szárazföldön, akár vízen szállítottak, külön vámostak meg. Közlekedési vámost kellett fizetni mindazoknak, akik áruikkal vagy áruszállítás nélkül – akár gyalogosan is – a vámszedő helyen átmentek. A réveknél, ahol a folyó lehetőséget biztosított folyami hajózásra, kikötő is állt, sőt több esetben a hidak mellett vagy közelében is működött kikötő, ahol időnként a folyó áradásakor rév segítette az átkelést.

A sóvámot a sószállítók fizették, ugyanakkor ez nem biztosított vámmentességet a só értékesítése során fizetendő vásárvám alól, ahol a só szintén szerepelhetett a vámszabályzatban.

A földbirtok és a vámszedés

A vámszedés alapja nem a terület birtoklása volt, hanem királyi jogból eredt. A 13. században jelent meg az a törekvés, hogy a vámbirtokos a vámszedő helyen igyekezett minél nagyobb területrésszel rendelkezni. Az újabb vámadományozások pedig már nagyrészt a terület birtoklásával is együtt jártak. Ennek egyszerűen az lehetett az oka, hogy a vámbirtokosnak a vámost könnyebb volt beszédni, ha a vámszedő helyen birtokkal, területtel rendelkezett, hiszen így elkerülhette a birtokos részéről a vámszedés megakadályozását.

Az eredetileg királyi tulajdonban lévő vámok kétharmad-egyharmad arányban oszlottak meg a király és az ispán között. A királyi vámrészt „királykettejé”-nek nevezték, mely az ispán kezelése alá tartozott. A királyi vámadományozás e kétharmad vámra vonatkozhatott, bár bizonyos esetekben a király az ispáni részt is eladományozhatta.

58 Weisz Boglárka: A király ketteje és az ispán harmada, Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2013.

59 A magyar vám szó perzsa eredetű, és a kereskedelem révén honosult meg nyelvünkben.

60 A szakirodalom a belső vámokat vásárvámokra és útvámokra, valamint a vízi utak vámjaira (hídvám, révvám) osztja fel.

Az ispán a birtokában lévő vámharmadot el is adományozhatta, de csak hivatalviselése idejére. A vámokat az uralkodók már a 11. században kezdték eladományozni, kezdetben csak az egyháziak számára egy-egy vámrészt.

A birtokosok számára új vámhelyek engedélyezése, azaz olyanoké, melyeknek nem volt királyi vám előzménye, szintén a 13. században indult meg. I. Károly korában általában ezzel együtt a vámtételeket is megállapították az esetleges visszaélések elkerülése érdekében.

Miután az uralkodó eladományozta a vámot vagy vám felállítását engedélyezte, a vámtulajdonos úgy kezelte azt, mint saját tulajdonát, azaz tovább adományozta, eladta, kezelésbe-, bérbe adta, végrendelkezett róla, zálogba helyezte, elcserélte. Ezekben az esetekben, úgy tűnik, nem volt szükséges már a király engedélyét kikérnie, mert csak elvéve találunk erre példát.

A vámszedők

A királyi vámokat az ispánok felügyelték. A sóvám felügyeletét az ispán mellett a kamaraispán és Erdélyben a vajda is irányítása alatt tartotta. A vám behajtását a vámszedők (*tributarius, tributarius in terra et in aquis*), hajtották végre. A vámszedést a vámházban (*domus tributi*) folytatták le, ahol minden bizonnyal szükség esetén az áru mérlegelésére is lehetőség nyílt, és ahol a vámfizetésről valamilyen igazolást is kiállítottak, valamint itt tárolhatták a vámszedés során begyűjtött dolgokat, pénzeket.

A vámszedők feladata nem egyszerűen a vám beszedése volt, hanem az értékvám megjelenésével az áru értékének megbecslése is, amire alkalomadtán a kereskedő szállásán került sor. A vámszedők emellett több esetben feltűnnek a só kezelése kapcsán. A vámszedők feladata nem volt mindig veszélytelen, előfordult, hogy tetteleg bántalmazták őket.

A közlekedési vámtételek

A szárazföldön közlekedők esetében a gyalogostól fix vámot kértek, de már a 14. század legelején különbséget tettek az eladó dolgokat szállító és az árut nem szállító gyalogos között. A szekerek után is kezdetben az általános kirótt fix vámot figyelhetjük meg. A szekéren szállított áruk közül elsőként a só volt az, amelyet a vám kiszabásánál az árucikk különleges helyzetét mutatja: a só a középkor általánosan használt ételízesítője és tartósítószer volt, így nélkülözhetetlennek számított. Ráadásul a sószállítás után a vámot elsősorban természetben, sóban szedték, a középkor első felében leggyakrabban 1 só [kocka] vámot írtak elő egy sószállító szekér után.

A szekerekre kirótt vámtételek igazságosabbá tételét szolgálta az a változás is, amikor megkülönböztették egymástól az üres szekeret, a kétkerekű kocsit (*biga*), a könnyű (vagy *chelle*, *ajoncás*), a kevésbé megrakott (vagy közönséges), a terhelt (vagy *társzekér*), a fedett és a mázsaszekeret (vagy *cadriga*, *rudas*). A szekerek nagysága természetesen meghatározta a rajtuk szállítható áruk körét, így bizonyos szempontból ekkor is az áru értékét vették figyelembe a vám kirovásánál.

A közlekedési vámtarifákban önálló vámtételként szerepelnek a lábön hajtott állatok után kirótt vámtételek. Ebben az esetben szinte általános elvként elmondható, hogy a nagyobb állatok után (ló, ökör, tehén, bika, tinó) kétszer akkora vámot kellett fizetni, mint a kisebb állatok (sertés, juh, bárány, kecske) esetében.

Mentesség a vámfizetés alól

A vámfizetés – főként a vámok számának növekedésével – nagy terhet rótt nemcsak a kereskedőkre, hanem az ügyeit intéző gyalogosokra, lovasokra vagy éppen a közlekedőkre. Annak megfizetése alól azonban vámmenteségi kiváltság birtokában mentesülni lehetett.

A vámmentesség érvényesítéséhez a vámszedő helyen valamilyen formában igazolni kellett, hogy az illető rendelkezik ilyen kiváltsággal. Az immunitás igazolása több módon is lehetséges volt: fel lehetett mutatni az erre vonatkozó kiváltságlevelet vagy a város pecsétjét.

A vámmentesség azonban visszaélésekre is lehetőséget teremtett, mégpedig úgy, hogy a vámmentességgel rendelkező személy mások áruit szállította át egy-egy vámhelyen. Ez ellen természetesen szigorúan felléptek a vámbirtokosok. A vámok fizetése alól más módon is igyekezett kihúzni magát az úton járó, mégpedig a vámszedő helyek elkerülésével, azaz – ahogy a korban nevezték – „álutak” használatával.

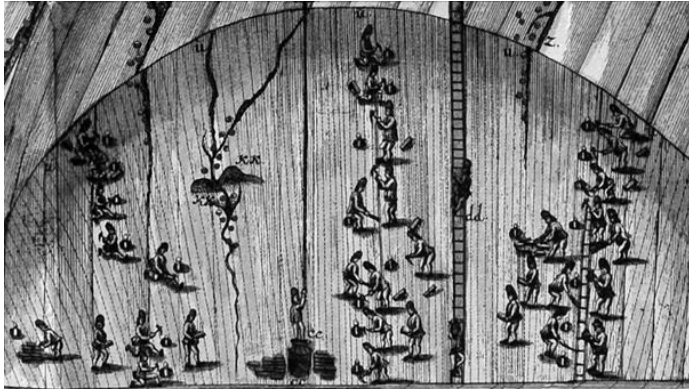
Ha azonban valaki egyszerűen csak megtagadta a vámfizetést egy településen, a vámbirtokosnak joga volt az utakat elzárni vagy jogorvoslatot keresni valamely bírói fórum előtt. A királyi vámhely határa mindkét irányban egy mérföld, a nemesi pedig fél mérföld volt, azaz: ha a kereskedő egy királyi vámszedő hely egy mérföldes körzetébe ért, akkor köteles volt a vámszedő helyet felkeresni és a vámot leróni, és ugyanez volt érvényes nemesi tulajdonban lévő vám fél mérföldes határán belül.

A késő középkorban általánosan alkalmazott jogelvként jelenik meg, hogy a vámmentesség csak azon vámok esetén volt érvényesíthető, amelyek régebbiek, mint a vámhely.

Emellett ismerünk alkalmi vámmentességeket is, amelyek egyszeri alkalomra, általában valamely földterület betelepítésére vagy építkezéshez szükséges áru szállítására voltak érvényben.

Máramaros sóbányászata⁶¹

A kősóval már az őskorban is kereskedtek és még a középkorban is elterjedt fizetőeszköz volt. Gyakran volt királyi monopólium még az újkorban is, mivel bányászata-kereskedelme hatalmas hasznot hajtott. Az ételizesítéshez és tartósításhoz használt konyhasóhoz évezredek óta elsősorban a kibányászott kősó tisztításával jutottak, míg napjainkban a jelentős részét már a tengervíz bepárlásával nyerik.

Sóvágók egy tárnában.

A Kárpát-medencében nagy sótelepek három területen voltak, ahol az elmúlt évezredek folyamán bányásztak is: az erdélyi sóbányák, a máramarosi sóbányák (Máramarossziget vidéke: Aknaszlatina, Aknasugatag, Rónaszék) és az északi sóbányák (Eperjestől keletre: Sóvár, Sóbánya, Sókút).

Antonio Bonfini (1434-1503) Hunyadi Mátyás és II. Ulászló királyok olasz származású humanista

történetírója, aki több évet töltött Magyarországon, a *Rerum Hungaricum Decades* című művében többek között már azt írta: „A sót legnagyobb részét Máramarosban bányásszák. Itt annyi volt a só, hogy a máramarosi bányák hozama ellátta az egész Magyarországot. A 16.

61 Bányászati és Kohászati Lapok. 138. évfolyam, 5. szám (Réthy Károly geológus, közgazdász (Budapest). A szerző a Máramarosban található egykori sóbányákról összefoglaló ismertetést ad. Történelmünkben igen érdekes adatokat ismerhetünk meg, amelyek a sóbányászattal, a só szállításával és Magyarország kősó szükségletével kapcsolatosak.)

századig a kivágott kőst a Tiszán úsztatták lefelé, s úgy hordták aztán szerteszét az országban.”

A Vámosatyát is érintő máramarosi sóbányák kincstári tulajdonban voltak, és tisztjei vezetésével a kamara művelte, a só termelése és kereskedelme pedig kincstári monopóliumnak számított. A bányaművelés réselés⁶² útján 212 kg súlyú, hasáb alakú darabokban (aknasó) történt, amiből egy sóvágó nyolc óra alatt 16-20 darabot készített.

A törmeléksót őrlés után 50 kg súlyban, zsákokba csomagolva juttatták el a raktárakba. Innen a *Tiszán* vagy szárazföldi utakon bérfuvarosok szállították tovább az ország különböző pontjain található sólerakatokba (sóházakba).⁶³

Miután a bányászatot leállították, és a felszínről beáramló víz kioldotta az aknák falaiban levő sót, megindult a felszíni suvadás. Ma már a régi sóaknák létezését csak a beszakadt felszín, a helyükön keletkezett sós-iszapos terület és a beomlott hegyoldalak jelzik.

Sókereskedelem a középkori Bereg vármegyében⁶⁴

Az államalapításkor felépülő ispáni várak, a hozzájuk tartozó várispánságok nem csupán a terület, hanem az itt található sóbányák védelmét is szolgálták. Máramarosban a sóbányászat csak a 13. század végén kezdődött el.

A 13. században II. András (1205–1235) úgy vélte, hogy a regálé jövedelmek⁶⁵ révén növelheti bevételeit, ezért kísérletet tett arra, hogy a só kereskedelmét monopolizálja. Királyi sóraktárakat állított fel, kezelésüket oly módon bízta pénzügyekhez értő izmaelita⁶⁶ és zsidó vállalkozókra, hogy bérbe adta nekik.⁶⁷ Eme központok élén sótiszték álltak, akiknek a felügyeletét a megyés ispán, illetve a megyei udvarbíró látta el.

Az 1241. évi tatárjárás után újjá kellett szervezni a bányászatot. IV. Béla (1235–1270) s utódai igen fontosnak tartották a sóból származó bevételeket, ezért a termelés fellendítésére törekedtek. A királyi pénzügyek vidéki szerveivé a kamarák váltak, élükön a kamaraispánokkal. Ők ellenőrizték a só kereskedelmét a megyésispánnal.

Az Árpád-kor végére elvben sóval már csak uralkodói engedély birtokában lehetett kereskedni, ugyanis a vele való kereskedés királyi monopóliummá vált. A sómonopóliumból szép bevételt remélhettek a királyok.⁶⁸ Nagy Lajos (1342–1382) az egyes királyi bevételi források (pénzverés, bányászat, harmincad, adó) kezelésére különálló szervezeteket hozott létre, élükre országos hatáskörű kamaraispánokat állított, így ezentúl a tárnokmester már csak a városok ügyeivel foglalkozott.

⁶² Csákánnyal és kalapáccsal réseket vágnak a sótelepbe, majd az ebbe helyezett fa és vasécek segítségével lerepesztik a kiszemelt sötömböt.

⁶³ Fülöp János: Az ásványi nyersanyagok története Magyarországon. Műszaki könyvkiadó, Budapest, 1984

⁶⁴ Draskóczy István: Sóbányászat és –kereskedelem Magyarországon a középkorban. Századok 47. 56. old.

⁶⁵ (latin) királyi felségjogon élvezett jövedelem a feudális Magyarországon. A nagyobb regálék (harmincad, sómonopólium, kamarahaszna, nemesfém-monopólium) mindvégig a király bevételei maradtak. A kisebb regálék (kocsmálás, malomtartás, húsmérés, vám-és révjog, vásárjog, tizedbérlet) a 13. századtól földesúri és városi jogok lettek. A regálék 1526-ig az uralkodó fő jövedelmi forrását képezték, a 16. századtól jelentőségük csökkent, de a 18. században még mindig a jövedelmek több mint 1/4-ét adták.

⁶⁶ A középkori Magyarország mohamedán vallású lakóinak összefoglaló neve. Az izmaeliták bolgár, besenyő, kun, káliz, böszörmény, arab stb. nemzetiségűek lehettek. Jelentős szerepet töltöttek be az egykori gazdasági életben és a honvédelemben. A király is szívesen alkalmazta őket testőrségként.

⁶⁷ Weisz Boglárka: II. András jövedelmei: régi és új elemek. II. András és Székesfehérvár. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2012, 56–57. old.

⁶⁸ Zsigmond (1387–1437) minden harmadik forintja (100 ezer) innen származott. Mátyás (1458–1490) uralkodása idején 80–100 ezer aranyforintra számíthatott belőle a király, ami 628 ezer aranyforintra becsült átlagos évi jövedelmének 12,7%-át tette ki.

Az Árpád-korból örökölt rendszert átalakítva az országban lévő sóhivatalokat kamarának nevezték. A fellendülő máramarosi só bányászat csak a Zsigmond korban került közvetlen irányítása alá. Mivel az országba tilos volt külföldi sót behozni, gyakran ugyanaz a személy töltötte be a 14. században a harmincad ispán tisztségét is, ő felügyelte a külkereskedelmi vámot, mert így könnyebben lehetett a behozatalt ellenőrizni.⁶⁹

A késő középkori sókamarák működését Zsigmond király 1397. évi rendelete szabályozta. A rendelet nyomán Máramaros sóbányái, valamint az országban lévő kamarák irányítását az országos sókamaraispán látta el. Az uralkodó a korábbi években megszünt kamarákat újból felállította, s újabbakat létesített. A király megállapította, hogy hol szabad vásárolni erdélyi, hol máramarosi sót. Utóbbit a Tisza és Zagyva által határolt országrészen, vagyis a Tiszától északra eső tájon s a Felföld nagyobbik részén lehetett csak értékesíteni. Másutt Erdélyből kellett ezt a cikket beszerezni, míg a Szávától délre tengeri sót használhattak.

Zsigmond király megszabta a termék kamarai árát is. Minél távolabb vásárolták a sót a bányától, annál drágább volt, mert rárakódtak a szállítás és a vámok költségei is. Így 100 darabot a bányahelyeken 1 aranyforintért lehetett megvásárolni. De Szegeden pl. 225 dénárt (100 dénár = 1 aranyforint ekkor), a fővárosban 300 dénárt, Kassán, az al-dunai Kevén (Kovin – ma Szerbia) 400 dénárt, míg távolabb, pl. Zágrábban, Vasváron, Sopronban, Győrben, Pozsonyban, Nagyszombatban, Trencsénben 5 aranyforintot tett ki a hivatalos ár. Ez az ár nem változott a 16. század elejéig. Ekkor a nagyobbik, szekéren szállított kocka (kocsisó) árát emelték, s így bányahelyeken százáért 3 aranyforintot kellett fizetni, míg a kisebb hajósóért 1,1 aranyforintot kértek.⁷⁰ Máramarosban a 16. század elejétől szintén 3 aranyforint volt száz kocka ára.

1400-tól 1426-ig az országos sókamaraispáni tisztséget firenzei eredeti üzletember, Ozorai Pipo (Filippo Scolari) töltötte be. Neki köszönhető, hogy az 1397. esztendei intézkedések megvalósultak, nőtt a kamarák száma.⁷¹

1467-ben Hunyadi Mátyás kincstári reformjainak következtében mintegy 70 helységben állítottak fel sókamarát, amelyek majd mindegyikének városok adtak otthont. A só értékesítésével, elosztásával foglalkozó kamarák közvetlen körzete nagyjából 2 mérföldnyi területre terjedt ki (egy mérföld kb. 8 km). A kamarás felelt azért, hogy a sómonopólium érvényesüljön. Ő vigyázott az árra is. Ezen a területen belül az illetékes kamarás emberei ellenőrizhettek mindenkit, akár még otthon is. Elsősorban a körzetben élő lakosok keresték fel a kamara székhelyét. A körzet megfelelt a városok szűkebb piackörzetének, amelynek a határain belül élők úgy utazhattak a központba, hogy még aznap haza is jutottak.⁷²

A kibányászott só Magyarországra való szállításáról is a kamara gondoskodott. A nagyobb kocsisó elszállítására szekereket fogadtak fel, akik részben a bányavárosok polgárai közül kerültek ki, részben falusi lakosok voltak. Az átlagos alkalmatosság 5-6 mázsát

69 Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Nap Kiadó, Budapest, 2003). 155–157., 237–243.

70 1 hajósó = 5,5 vagy 10 bécsi font = 3,06 vagy 5,56 kilogramm; 1 kősó = 37,80 kilogramm; 1 szekérsó = 17 bécsi font = 9,52 kilogramm; 1 tömény = kb. 1000 db kősó; 1 tulkó = egy db nem mérhető nagy sólap, sóbányai mértékegység.

71 A pénzügyigazgatásban Európa-szerte szívesen alkalmaztak gazdasági ügyekhez értő olaszokat, akik meggazdagodási lehetőséget láttak a hivatalokban. Gyakran vették bérbe a királyi bevételi forrásokat. Így volt ez nálunk is, mind a pénzverdék és nemesfémhányák, mind pedig a sóbányák esetében. Az 1460-as évek elejére azonban a hazaiak (részben városi polgárok, részben nemesek) kiszorították őket a sóigazgatásból.

72 Kubinyi András: A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése. Tanulmányok Budapest Múltjából 1972, 19. old.

bírt el, ám akadtak nagyobb, vasalt szekerek is, amelyekre 15-16 mázsát lehetett rakodni és ami elé 8–10 ökröt fogtak. A nehéz útviszonyok miatt (hegyek, mocsarak) Máramarosban általában 16 ökröt fogtak a sószállító szekér elé. A tengelyen való szállítás drága volt. A szekeresek ki voltak szolgáltatva a rossz utaknak, az időjárásnak, ráadásul a paraszti fuvarosok számára a mezőgazdasági munkák elsőbbséget élveztek. Ezért a fuvarozás igazi szezonja október illetve május és június egy része volt. Ha nem volt elég önként jelentkező szekeres, a kamara a jobbágyokat kényszerítette ingyen fuvarozásra.

A kamara adott megbízást a hajósoknak (cellérnek hívták őket) a só Tiszán való szállítására is. A kisebb „hajósó” továbbítására hajókat vettek igénybe. ők tél végén ácsolták a dereglyéket, amelyeket majd a célállomásokon hagytak, mert az Alföldön faanyagukat jó áron el tudták adni. A tavaszi (április–május) magas vízállást használták ki a cellérek, mert egyébként képtelenség lett volna ekkora szállító alkalmatosságokkal hajózni a Tisza felső folyásán. Természetesen kisebb hajókat, csónakokat és tutajokat is igénybe vettek. Előfordult, hogy a kockák azért nem jutottak el az ország belsejébe, mert elmaradt az áradás. A 16. század elején úgy vélekedtek, hogy Szent György (április 24.) napja előtt nem lehet Máramarostól a hajókat elindítani. A biztonságos hajózás érdekében kora tavasszal a folyókat megtisztították a fatörzsektől, lebontatták a malomgátakat, megtiltották vízi malmok létesítését, amelyek akadályozták a szállítást. Azt lehet tehát mondani, hogy a bányák egész évi termelésének jelentős hányada tavasszal jutott el a legfontosabb magyarországi sókikötőkbe (Szatmár, Tokaj, Poroszló, Szolnok, Szeged és a kisebbekbe is, például Tiszaszalka vagy Tiszavid), s innen továbbították a távolabbi tájakra.

Sószállítás és kereskedelem a 16. században

A „sóút” kifejezés mögött – melyet közkeletűen használunk a sószállító útvonalak megnevezésére – nincs olyan tartalom, amely a többi útvonaltól eltérő műszaki-technikai tartalmat takarna. Sószállító útvonal már a népvándorlás idején is működött, a mai Szolnoktól a mai Megyeri révig, tehát a Tiszától a Dunáig vezetett.

A mi témánk szempontjából a Máramarosi havasokból a Tiszán leúsztatott só útja tart számot érdeklődésre. A sószállítás szekérrel tipikusan időjárás és évszak függő paraszti vállalkozás volt. Hasonlóképpen a vízi utakon érkező sót is kizárólag nyáron – megfelelő vízállás esetén – hozták a tutajok.

A folyók partjain kikötőket, portusokat alakítottak ki, amely sóraktáraihoz (pajtáihoz) szárazföldi úton szállították a sót, majd onnan a vízi szállításra alkalmas szállítóeszközökre rakták és úsztatták a kívánt helyszínre. Nem elhanyagolható terhet jelentett a folyami átkelések megoldásának a kivitelezése, vagyis a hidak építése, ezért volt természetes az átkelőknél fizetendő vám, mivel azok karbantartása és építése számottevő anyagi megterheléssel járt.

A Kárpát-medencei sószállítás és sóval való kereskedelem érdekében már az Árpád-korban társaságokba, céhekbe szerveződtek a sószállítók, ezáltal biztosítva keretet tevékenységüknek és így folyamodhattak a királyhoz vagy a fejedelemhez bizonyos engedmények, előjogok megszerzése érdekében. Mind a vízi, mind a szárazföldi só szállítókat celléreknek nevezték. A só szállításának már az Árpád-korban kialakult útvonalai voltak. A fuvarosok négyökrös szekérrel szállították a sót, esetenként akár 20-23 szekérrel is fuvaroztak egyszerre.

A só értékesítését a kincstár szervezte, sóházak és sóhivatalok révén, amelyek többnyire az aknáknál és portusoknál helyezkedtek el. A szárazföldi és vízi sószállítók úgynevezett „lábó cédulát” kaptak a só vásárlásakor, amelyre feltüntették a szállító nevét, a

dátumot és a megvásárolt só mennyiségét. A vámszedő helyeken, ez alapján fizették az árújukra kiszabott illetéket.

A sóaknáktól a sóügyek vezetője szervezte meg a fuvarozást a portusokig, vagy kereskedők vásárolták fel, saját maguk szállították vagy bérfuvarosokat fogadtak. A portuson megfizették a kincstár hasznát, az úgynevezett lucrumot. A bérfuvarosokat kősóban fizették ki. A mindennemű procedúrák elvégzését követően adták el a sót a kereskedőknek, vagy esetenként ők gondoskodtak vízi szállító eszközökről és a sóforgalmazás teljes folyamatában kivették részüket. Az értékesítés legnagyobb nehézsége a szállítás volt. A korabeli útviszonyok miatt csak bizonyos időszakokban tudták ezt megvalósítani. A fő problémát a kövezetlen földutak jelentették, amelyek esős időben annyira feláztak, hogy a nagyobb méretű teherszállítás, mint a só szállítása lehetetlen volt. A tavaszi esőzéseket követően és az őszi esőzések kezdete előtti száraz időben folyt a szárazföldi szállítás. A mezőgazdasági munkák is akadályozták a sóforgalmat, mert a tavaszi vetés és a nyári, őszi betakarítás ideje alatt sem a szállítást lebonyolító fuvarosok, sem ökrök nem álltak rendelkezésre.

A sóhordó szekérré 220–250 „kocsisót” raktak (egy db kocsisó 22 font, azaz kb. 11 kg volt).

A só eljuttatása a kereslet helyszínére nem kevés kockázati tényezőt hordozott magában. Először is megfelelő útviszonyokra, időjárási körülményekre, emberi munkára, szállítási kapacitásra és vállalkozókészségre volt szükség annak érdekében, hogy az ásvány

eladása megtérítse a költségeket és hasznot hozzon. A szállítás és kereskedelem folyamatát több tényező is befolyásolta, például a só súlya miatt nagy kapacitású és roppant teherbírású szállítóeszközökre volt szükség. Viszont voltak bejáratott praktikák, több évszázados szállítási tapasztalatok, amelyek lehetővé tették a só eljuttatását a piacokig, amely meghozta mind a kincstár, mind a kereskedők számára a megfelelő anyagi hasznot.

A szállítás nehézsége rákényszerítette az embereket a természeti viszonyokhoz való alkalmazkodáshoz, pozitívumként értékelhetjük, hogy a problémák áthidalására kényszerült szállítók és kereskedők találékonysága fejlődést eredményezett a szállítás folyamatának megkönnyítése céljából. A korabeli embernek alkalmazkodnia kellett a természethez, éghajlathoz és időjáráshoz, a körülmények, lehetőségek függvényében és optimális kihasználása által voltak képesek a sószállítást és kereskedelmet megvalósítani. Többnyire kiszámítható időjárási körülmények voltak és emiatt meg lehetett szervezni, hogy mikor kezdik el az aknáktól a portusokig szállítani a sót, illetve, hogy a folyók vízmagassága mikor megfelelő ahhoz, hogy megkezdődhessen a szállítás.

A sóhordó szekér erős vasasszekér (vaspántokkal megerősített) volt. Fogatolására ökröt és lovat egyaránt használtak. Nemcsak a „sóvidékeken”, hanem az ún. sóelosztó helyek körül is szekereztek vele.

A rév

Az Árpád-kori források alapján csak réveket használtak, hidakról nem rendelkezünk adattal, ami nem azt jelenti, hogy nem is volt.⁷³ A kor technikai fejlettségét figyelembe véve egy ilyen nagy folyó esetében ez természetes. A révek ugyanakkor nemcsak átkelőhelyként szolgáltak a középkori utazóknak, hanem kikötőként is működtek a vízi közlekedést, szállítást igénybe vevők számára. Ez igen fontos gondolat számunkra, mert a középkori révek mellett keresnünk kell kikötőt is, ahol a sószállítók a rakományukat kirakhatták és ott valamilyen sóraktárnak is lennie kellett. Ma már csak a helynevekből következtethetünk ezekre, mert a Tisza szabályozását követően a folyómeder helye alaposan megváltozott. Így például Tiszavid (Vidtelke), ahol a vám volt és Tizzaszalka (Szálka), ahol a sókikötő és raktár lehetett.

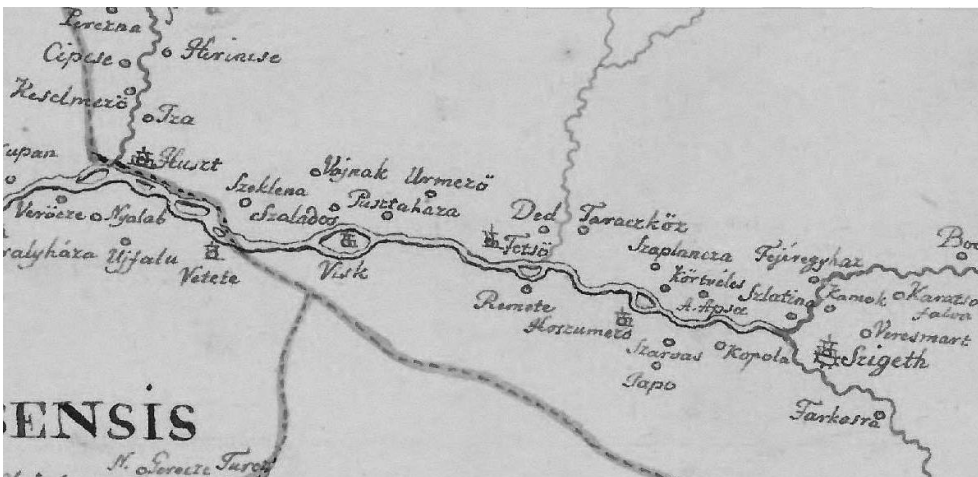
A réveknél vámot kellett fizetni, melyet a források szerint általában többen birtokoltak. Feltehetően ennek megfelelően a szállítás során használt hajók - melyek a gyalogosok mellett szekerek szállítására is alkalmasak voltak - fenntartása is többek között oszlott meg, bár a Tiszára vonatkozó oklevelek soraiban erre utaló adattal nem rendelkezünk. A rév, illetőleg a vám birtoklása nem jelenti azt, hogy a rév melletti terület is az adott birtokos tulajdonában lenne, azonban a földtulajdonosnak a rév fenntartásához és a vámszedéshez engedélyt kellett adnia a rév birtokosának.

A só útja Munkácsra és Beregszászra

Az uszályszerű sóhajókat Husztról a víz sodrása vitte le a Tiszán. A kockasót csak pusztán rakták be, az aprósót 5-6 mázsás hordókban szállították. A Felső-Tisza mentén fekvő máramarosi sóbányákból tutajosok szállították a kincstári sót a szolnoki és szegedi sóraktárakig. Szállítmányuk átadása után eladták azokat a húsz méter körüli fenyőfákat is, amikből tutajukat összeállították⁷⁴.

Husztról Tizzaszalkára

A máramarosi só útvonalát kutató és azt leíró történészek és levéltárosok általában vagy csak szárazföldi, vagy csak a vízi utat írják le. Pedig az akkori útviszonyokra vonatkozó rendelkezésre álló adatokból kiolvasható, hogy a középkori sószállítás mind a vízi, mind a szárazföldi út messzemenő összehangolásával történhetett. Én a rendelkezésre álló legkorábbi

térképek segítségével próbálom nyomon követni a máramarosi só útját Munkácsra és Beregszászra, miután a Bereg megyei utakról szóló leírásokban olvastam arról,

hogy a máramarosi sót Vámosatyán keresztül szállították Munkácsra és Beregszászra. Kérdés: miért nem a tiszaujlaki sóházból szállítják a sót, hiszen onnan sokkal rövidebb úton lehetne

73 Weisz Boglárka: Átkelőhelyek a Tiszán az Árpád-korban

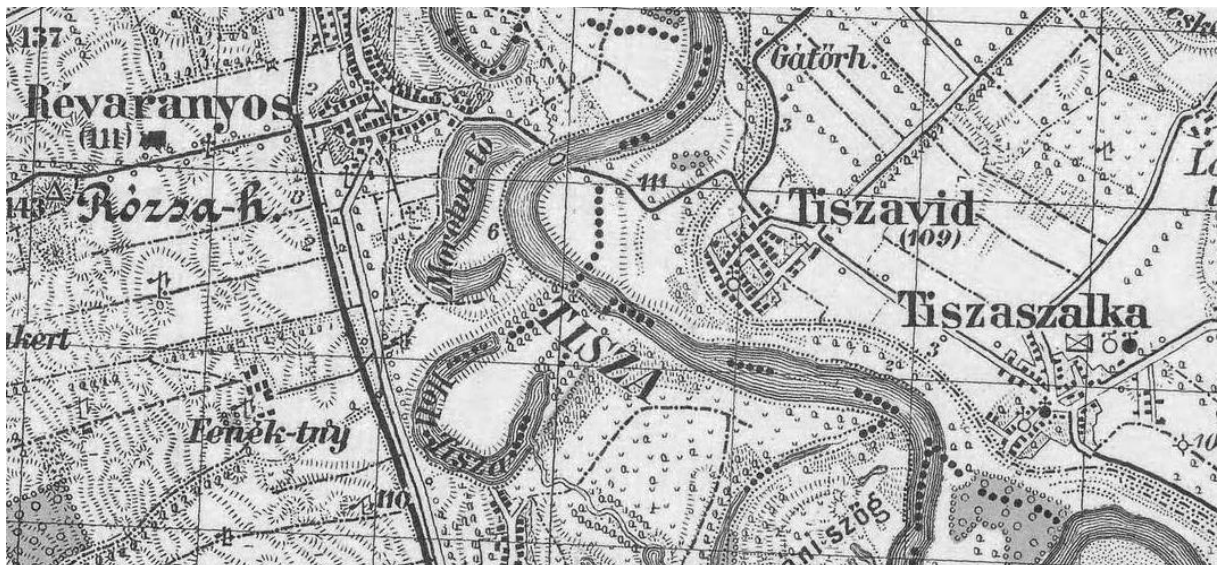
74 Borostyáni Nándor Sósállító oláhok a Tiszán. Vasárnapi újság 1873. 333.old.

Beregszásra szállítani. A válasz egyszerű. Tiszaújlak Ugocsa, míg Beregszász és Munkács Bereg megye városa, így az ellátásért is más volt a felelős. Egy másik kérdés, hogy miért nem Beregszásról szállítják a sót Munkácsra, hiszen a hegyek aljában rövidebb az út Beregszász és Munkács között, mint Vámosatyáról. A válasz itt is egyszerű. Akkoriban a Beregszász-Munkács útvonal még nem volt kiépítve, a Szernye mocsár pedig nem volt lecsapolva. Éppen ezért taglaltam olyan részletesen Bereg megye földrajzi leírását, hogy ezt érthetővé tegyem.

Az útvonal rekonstruálásához felhasználtam a „*Pars Hungariae inferioris*” című közigazgatási térképet, amit kb. 1780 körül rajzoltak, kézzel. A térkép Magyarország keleti részét és a Felső-Tiszavidéket ábrázolja, részletes vízrajzzal, a megyehatárokat jelölve, fokhálózat nélkül.

Bár úthálózatot nem ábrázol, ám a megyehatár a Tisza és a helységek elhelyezkedése jól mutatja a máramarosi sóbányáktól a só vízi szállításának a lehetőségét. A máramarosi sóbányák és sóhivatalok helyei jól nyomon követhetők a térképen. Máramarossziget (Szigeth), Hosszúmező, Visk, Huszt.

A következő részleten jól látszik, hogy a sokat emlegetett Tiszaújlak Ugocsa vármegye része, így hiába van közel Beregszász (Pereg), az más ispán, más megye fennhatóságához tartozik és abban a korban a vám bevételek komoly gazdasági szempontok voltak, azt másnak át nem engedhették.

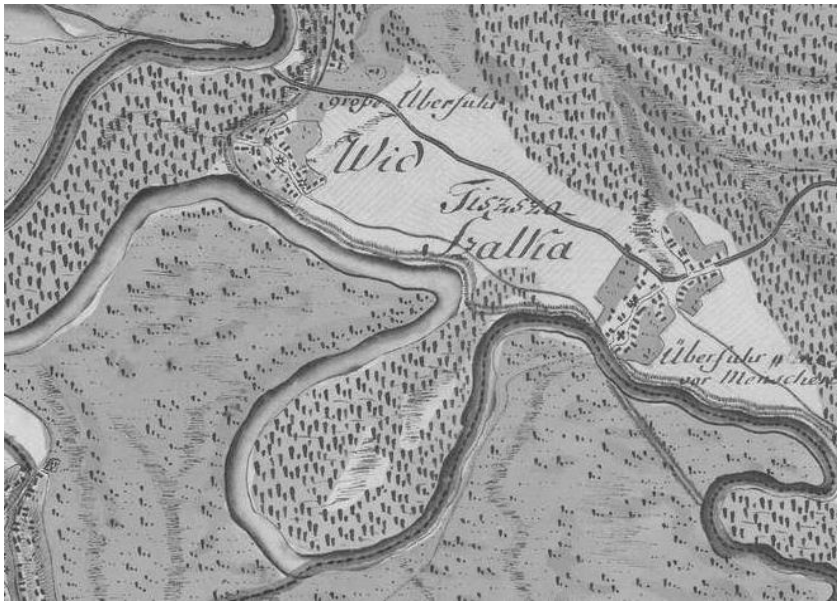

A beregi sószállítás útvonala tehát a Tiszától csak északra és észak-keletre lehetséges, mert Naménytől Lónyáig a Tisza képezi a megyehatárt. Ráadásul fontos volt, hogy a területen legyen rév is, mert a révbért és a vámot ugyanaz a hivatal szedte, ugyanazokkal a tisztségviselőkkel. Márpedig a Tiszán ebben a korban csak egy révről van tudomásunk, mégpedig Bácsaranyos és Tiszavid között.

A második felmérés térképén, de még az 1941-es felmérés térképén is jól látható a Bácsaranyos és Tiszavid közötti rév helye, az azt kiszolgáló utakkal együtt, annak ellenére, hogy közben a Tisza szabályozása megtörtént.

Tiszaszalka portusa (kikötője)

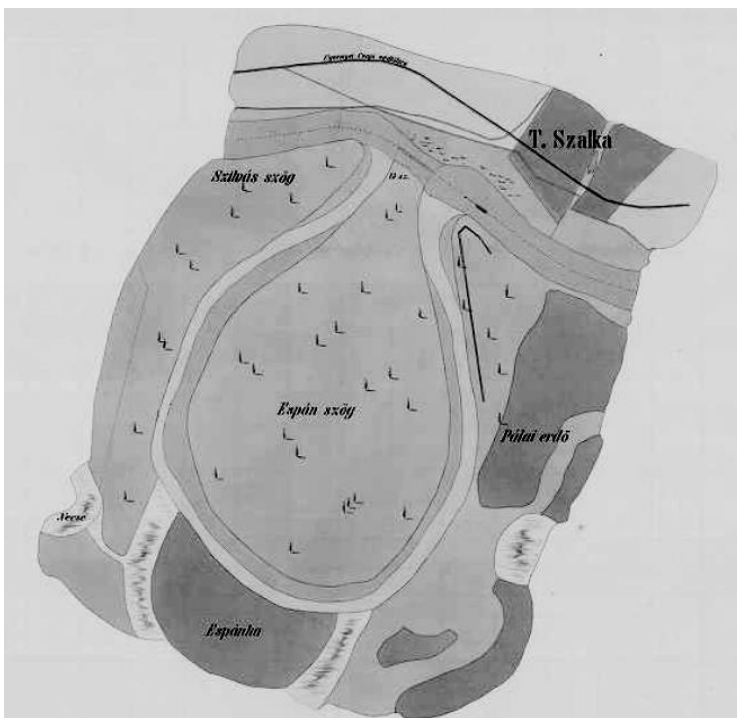
Balogh István: Bereg megye leírásában ezt írja: „25. Tisza szálka, jelentékeny, a Tisza partjára dülő falu, legelővel, kevés szántófölddel, csupán tavaszi gabonát termel. A Tisza gyakori árvizei miatt az őszi gabonát a szomszéd nyírirészekről nagy áron veszik meg a

szorgalmas lakói. A szilvás- és almáskertjeiket otthon szorgosan gondozzák, azok aszalványait a Tiszán szállítják le. A falu erdeje elpusztult, de a Károlyi grófok Bagiszeg nevű erdeje szépen megmaradt. A helyét hitvallású lakói az egykori katolikus templomban dicsérik az Istent. A Guthy és más családok bírják.”

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Bereg

vármegyei részén, a Tisza jobb partján fekvő település. Tiszaszalka neve 1289-ben tűnik fel először, Zalka néven, a Gutkeled nemzetség egyik ágának osztozásakor, mint vásárolt birtok, melyet Atyai Mátyás és Pál, Balkányi Lőrincznek engedett át. 1330-ban Balkányi László fiai előbb 62 aranyért elzálogosították Szalkát, majd további 38 aranyértért (összesen 100 aranyért) eladták Magyar Pálnak. 1331-i újabb adásvételi szerződésben tartozékait is felsorolják, ekkor említik Mindenszentek tiszteletére szentelt fakápolnáját is. 1331-ben Bács (Aranyosapáti) határosának írták. 1299-ben kelt oklevélben Vid (Tiszavid) szomszédosának volt írva. 1369-ben Erzsébetnek, Nagy Lajos király anyjának birtoka. 1595-ös feljegyzések már népes református közösségről számolnak be. 1764-től a reformátusok már anyakönyvet is vezettek. 1880-ban a település a Kaszonyi járás székhelye volt.

Az első katonai felvétel térképén jól látható, hogy csak Tiszavid és Tiszaszalka tartoztak tisztán Bereg megyéhez, a többi mind valamely más megyével volt határos. Nem véletlen tehát, hogy Bereg vármegye Tiszai portusa (kikötő) Tiszaszalkán volt. A Habsburg Birodalom – Kataszteri térképe alapján olyan területet kerestem, aminek a neve árulkodik arról, hogy itt valamikor sópajta lehetett. Az 1865-ben készült térképen Ispánszög neve megőrizte az évszázadokkal korábbi funkcióját. Itt lehetett a sókamara ispánjának a sóraktára. A második katonai felmérés (1819-1869) azt mutatja, hogy a 1780 és 1860 közötti 80 esztendő

óriási változásokat hagyott a tájon. Már nincs meg az Ispánszög, a Tisza szabályozása következtében a korábbi folyómeder kiszáradt, a Szalkaiak a Tisza másik partjára került

földjeik művelésével is felhagytak, csak egy ideiglenes komppal jártak át a rétiszenát lekaszálni.

Az 1855 és 1872 közötti szabályozás térképe még megőrizte a nagy Tiszakanyar nevét, ahol valaha a sóraktár állhatott, de az egyre sekélyesebbé váló holt meder határolta „Espán szög” lassan erdő lett. A 2018-ban készült Google felvételen még nagyjából kivehető az egykori Ispánszög területe. Tiszavid-Bácsaranyos komp sem működik már. Az északabbra került néhány kilométerrel és a mai napig üzemel Aranyosapáti és Tiszaadony között.

A só útja Tiszaszalkáról Vámosatyára

A Szabolcs-Szatmár megyei közutak történetéről szóló, 1982-ben Nyíregyházán kiadott könyvben találtam egy térképet és egy jól összefogott leírást a megye középkori útjairól. Ezen a trianoni határok által elvágott útvonalak ellenére kirajzolódik a Tiszaszalka – Vámosatya – Munkács, illetve a Tiszaszalka – Vámosatya – Beregszász sószállító út nyomvonala. Legalábbis az a része, ami a mostani határokon belül maradt.

Akkoriban az út minősége nem tett lehetővé gyors utazást vagy szállítást, így a felmérés szöveges leírása szerint az út gyalogosan Tiszaszalkától Vámosatyáig 2 órát vesz igénybe. Azt is megtudjuk, hogy a környékén lévő erdő teljes egészében tölgy, ám sok mocsár szeli át. Az erdőben lévő mocsaras patakokon, a jelzett helyeket kivéve, sehol nem lehet átkelni.

Az atyai vám a 16. század közepén.⁷⁵

Az atyai vámról alig-alig találunk írásos forrást, gyakran a megye leírásaiban sem tesznek róla említést. Balogh István: Bereg megye leírása című munkájában⁷⁶ a vámról nem tesz említést.

⁷⁵ Glück László: A máramarosi só kereskedelmének útvonalai a 16. század közepén. Történelmi Szemle 2008 I. szám. 11-37. oldal

⁷⁶ Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I—II. Nyíregyháza, 1979. 7. old.

Neumann Tibor: Bereg megye oklevelei című adattárában a 108. számon ez olvasható: „Atya (Bereg megye, ma Vámosatya) Az 1330-as évek második felében az örökös nélküli Atyai Detre fia Mátyás eladta többek között Atya birtokot a vámmal együtt (*cum tributo*) Domokos fia Istvánnak.⁷⁷ A vám mibenlétére nem rendelkezünk adattal, vélhetően közlekedési vám volt.

Lássuk ezt egy kicsit részletesebben. Magyarország három részre szakadását követően, különösen az 1540-es évek második felében a magyar királyság területén komoly erőfeszítéseket tettek a szétzilált közállapotok és a törökellenes védelem alapját képező uralkodói pénzügyek rendezésére. Ebben fontos szerepet kapott a huszti vár birtok és a vele összefüggő máramarosi sógazdálkodás is.

1547-ben a Magyar Kamara a felső-magyarországi ügyekben leginkább járatos két tanácsosát, Werner Györgyöt és Pétervárad Balázst küldte ki biztosként a helyszínre, hogy ellenőrizzék a sókamaránál folyó gazdálkodást. Számos fontos teendőjük közepette meghallgatták a sóval kereskedő helybeliek panaszait is. „*A szokatlan és jogtalanul felemelt vámokról a kereskedők leírása alapján*” címet viselő irat egész terjedelmében vámhelyek felsorolásából áll. Ez az irat egyedülálló forrása a máramarosi sókereskedelem történetének, hiszen a benne megemlített csaknem száz vámhely segítségével felrajzolható annak gyakorlatilag teljes hálózata. A jelentésben néhaiként szerepel az atyai vám birtokosa, Büdy Mihály, aki valószínűleg 1547 elején halt meg. (1547. máj. 12-én már ifjabb Büdy Mihály nevezi ki beregi főispánná elhunyt apja helyére az uralkodó.

A Werner György és Pétervárad Balázs-féle jelentés vámügyi mellékletében szereplő adatok alapján a Vámosatyan szedett vámok az alábbiak voltak:

<i>Vámhely</i>	<i>Birtokos</i>	<i>Vámösszeg</i>	<i>Azonosítás</i>	<i>Megye</i>
<i>Athya</i>	<i>néhai Bidi Mihály</i>	<i>3 s.* > 8 d. [3 s. (fragmentum) vagy 2 d.]</i>	<i>Vámosatya</i>	<i>Bereg</i>

Vámhely megjelölése: Athya

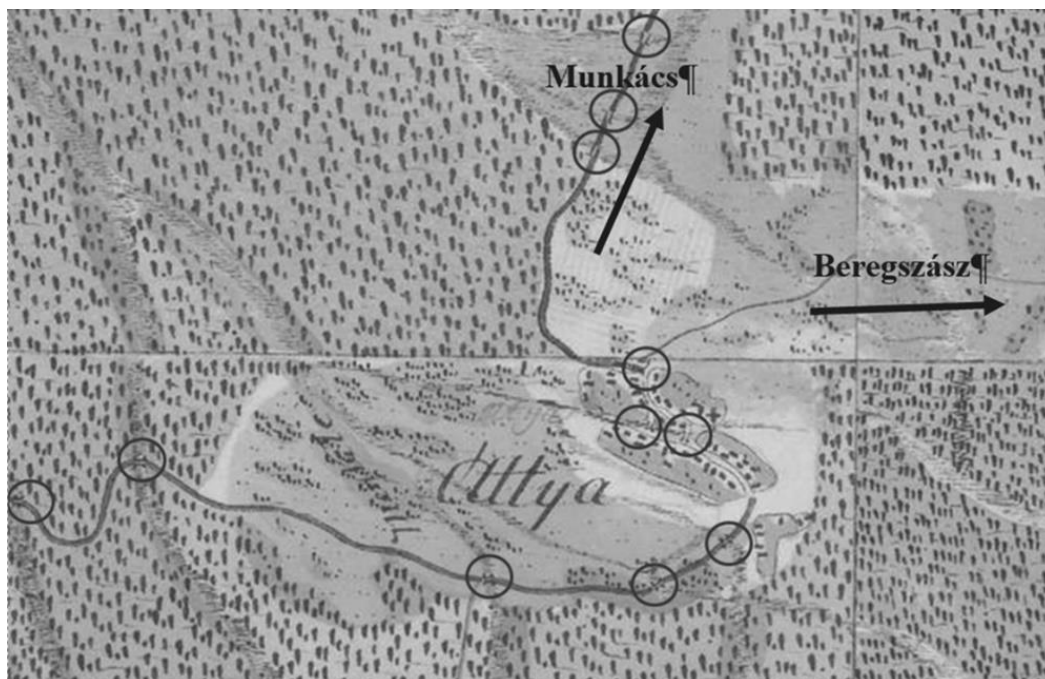
Birtokos: néhai Bidi Mihály

Vámösszeg: 3 s* (sóköcka) amit a vámosok maguk választanak ki. Visszafelé 8 dénár, vagy [3 sóköcka, (törmelék só zsákban) vagy 2 dénár]

A birtokán lévő 11 híd használatáért a környék birtokosa a költségeire híd vámot szedhetett. Vámosatya hidjait a Munkács - Beregszász irányába történő só szállítás miatt kellett rendben tartani. A vám és a hidak karbantartási munkái jó megélhetést jelentettek az itt élőknek.

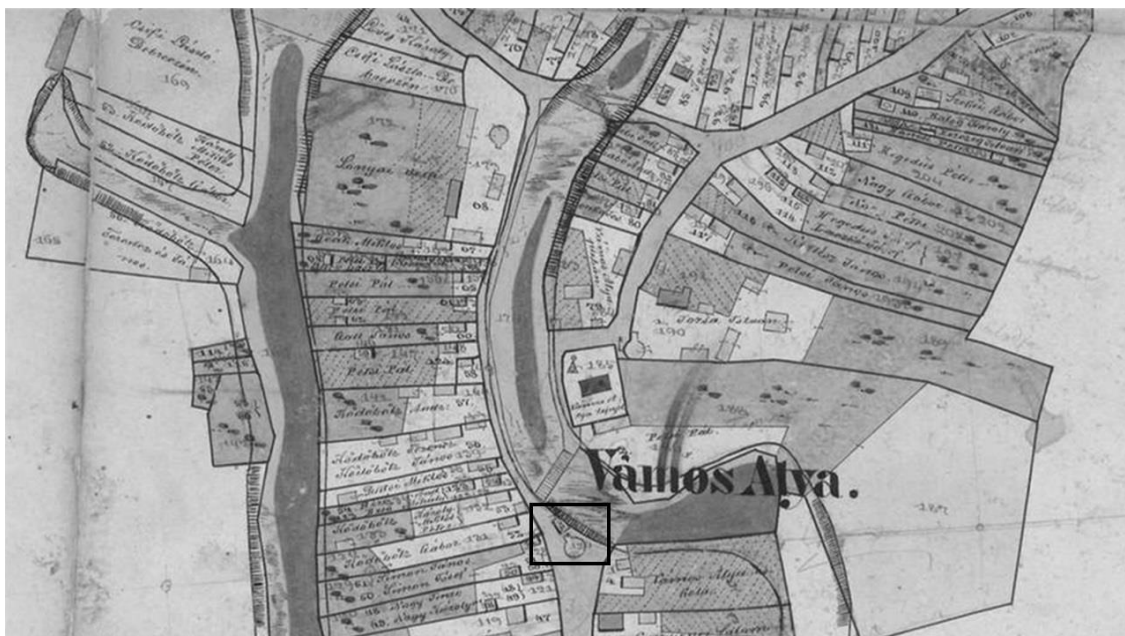
A hidak Bereg vármegyében fából készült cölöphidak voltak, mert fa bőségesen állt rendelkezésre. Az alépitmény vagyis a hídlábak és a hídfők lehettek falazottak is. A faszervezetek átlag 5-10 év alatt elkorhadtak, így folyamatos karbantartást igényeltek.

77 Debreceni Levéltár 3207. (Anjou-oklevéltár XXIII. 74. sz.)

A VÁM hivatal helye Vámosatyán

A vámosatyai vámszedés helyének megállapításához korabeli források nem állnak rendelkezésre, ezért az 1865-ben készült kataszteri térképeket használok.⁷⁸ Ezen a templom és annak kertjében lévő harangláb is könnyen beazonosítható. Az akkori út a templomot balról kerülte meg a patak partján haladva. A templomkert déli oldalához érkezett ki az út, ami egy fahídon haladt keresztül. A híd előtt a déli oldalon a patak déli partján volt a vámhivatal, mellette egy kút vályuval.

Valószínűleg a vámolásra váró szekeresek itt megitathatták az állataikat. A jelmagyarázat szerint a 3. számmal jelölt vámhivatal épülete fából készült, mint a híd. A templomtól északra lévő telek a község birtokában volt, amit a vámhivatal bérelhetett. A rajta

⁷⁸ Feld Skizzen der Gemeinde Vámosatyán [S 79 - No. 239/3.]Kataszteri-gyűjtemény (1786-1948) Internet: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/21023> (Letöltve: 2020. 02. 11.)

lévő épületek fából készültek, valószínűleg patics falu épületek voltak. A mérnökök más-más színnel jelölték a faszervezetű-, a vályog és a kőből épült épületeket.

A só útja Vámosatyáról Munkácsra

Az I. katonai felmérés térképeit és annak szöveges értékeléséből Bereg vármegye leírását használom a rekonstrukcióra, mert a táj a közékor óta nem változott jelentősen, no meg nem áll rendelkezésre sem korábbi leírás, sem térkép.⁷⁹

Kaszony mezőváros - Zapszony - 1/2, Nagybégány 3, - Homok - 3, - Déda 3 óra alatt érhető el.

Fent, a hegyoldalon lévő templom, akárcsak a nemesi kúria, kőből épült. A dombokon lévő erdő többnyire bozót. Az ideig kinyúló mocsár nem járható. Habár az országút innen Beregszászra száraz időben jó, de tavasszal és ősszel, hosszú esőzéskor, különösképpen pedig a mocsárnál, rossz. A rajta lévő hidak fából vannak, meglehetősen jó karban. A többi innen vezető út száraz időben jó, csak esőben rossz egy kicsit. Az itteni hegyekről sok mérföldnyi körzetben be lehet látni a tájat.

Atya (Attya) ma Vámosatya. Innen az utazó a hídvám kifizetése után Barabás felé vehette az útját, amennyiben Munkácsra tartott. Barabást 1,5 óra gyaloglás, vagy szekerezés alatt érte el. A leírás a tájról így emlékezik meg: a környéken lévő mocsaras vizek forró nyáron valamelyest kiszáradnak, mégis a hidakon kívül nem lehet átkelni. A körülötte lévő erdőket sok mocsaras patak szeli át, így egyik helyről a másikra csak a kijelölt utakon lehet eljutni. Az itt lévő mocsarak sohasem száradnak ki. Mindenesetre az állatok itatásával nem volt gond.

Barabás után Kaszony (Mezőkaszony) következett háromnegyed órai gyaloglással. Az itt húzódó országút különösen tavasszal, az erdőben nagyon rossz. Nyáron azonban, kivéve a hosszú, esős időt, nagyon jó.

Kaszony mezőváros (Markt Kaszon) után Zapszonyt (Szábszon) érték el félórai menet után. A hegyoldalon lévő templom, akárcsak a nemesi kúria, kőből, szilárdan épült. A dombokon lévő erdő többnyire bozót. Az ideig kinyúló mocsár nem járható. Habár az országút száraz időben jó, de tavasszal és ősszel, hosszú esőzéskor, különösképpen pedig a mocsárnál, rossz. A rajta lévő hidak fából vannak. A többi innen vezető út száraz időben jó, csak esőben rossz egy kicsit. Az itteni hegyekről sok mérföldnyi körzetben be lehet látni a tájat.

Zapszonyból Izsnyétére (Isnette) az út 1-1,5 óráig tart, végig „sűrű, nagy erdőkkel, azután a szántók között bokrokkal van körülveve.” A rétek többnyire mocsarasak, de részben kiszáradnak. A falu mögötti nagy, ingoványos rét azonban soha nem szárad ki teljesen. Egy állandó mocsár is van a helységben, az erdőből jövő különféle mocsaras medrek táplálják vízzel.

Izsnyétéről Pósházáig (Passaháza, Pausing) sűrű erdőn vezet az út két és háromnegyed órán át. A falu mellett délre és keletre szétszórt bozótosból kiálló magastörzsű fákból álló ritkás erdő található.

Váralja (Kroatendorf, Podhorod, Várallya, Croatendorf, Pudhorod) A vár 600 lépésre van. Közvetlenül a helységnél folyik a Latorca (Latorcza). Az utak nedves időben rosszak. Munkács (Munkáts) vára meglehetősen szilárd, alatta pedig néhány ház, ezeket Palánkának (Palanka) nevezik. Körülötte még a régi árok maradványa húzódik, ez többnyire mocsaras.

79 Bereg vármegye katonai leírása 1782-1785 (Németről fordította Pók Judit)

Azelőtt a Latorca folyó még el is árasztotta. A réteken és szántókon lévő bozót nedves időben mocsaras. A réteken két, az áradásból származó tavacska van, de ezek kiszáradnak. Az utak nedves időben és tavasszal rosszak. A hegy, amelyen a vár áll, nagyon meredek, sziklás. Szép kilátás nyílik róla.

A sószállítók úticélja nem a vár volt, hanem a város sóháza. Munkács városát így írja le az I. katonai felvétel: *„Két kőfalú templom, egy nemesi kúria, egy só- és egy kvártélyház, a sörfőzőház, az orosz templom és más jól megépített házak. Közvetlenül a helységnél folyik a Latorca. Medre köves és egy nagyon jól megépített fahíd van rajta. Néhány tavacska, ezek a hegységből eredő és az esőzésekből származó vizekből alakulnak ki. Az országút Ungvárra, Vereckére, Husztra és Beregszászra részben a mocsaras és agyagos talaj, részben a hegy következtében, a száraz időt kivéve, nehezen járható.”*

A só útja Vámosatyáról Beregszászra

A másik mezőváros, amit a tiszaszalkai sóraktárból láttak el az Beregszász volt. Beregszászra rövidebb út vezetett, ám a sót szállító szekereknek ez sem volt egyszerű, mert az időjárásnak megfelelő utat kellett választaniuk.

Vámosatyáról Gelénes (Gelényes) felé kellett fordulniuk, hogy háromnegyed óras szekerezés után elérjék a községet. A templom szilárd, kőből épült. A Mic patak /Miz/ mocsaras, és a fából, nagyon rosszul épült hidakon kívül nem lehet rajta átkelni. A környéken lévő erdő magastörzsű, többnyire tölgy. Sok mocsár szeli át. Minden rét némileg mocsaras.

Gelénesről Beregdaróc (Daróc, Darócz) Másfél óra alatt volt elérhető. Egy kis, jelentéktelen kőtemplommal rendelkezett és merő mocsárral volt körülvéve, ami a szállítást hosszú esőzéskor, különösen tavasszal és ősszel, nagyon megnehezítette. A környéken lévő erdő magastörzsű, többnyire tölgy, ám sok mocsár szeli át. Mindegyik út mocsaras egy kicsit. Az erre jövő utak, a sok mocsár miatt, nagyon nehezen járhatók.

Vezetett egy út Beregdéda (Déda) felé is, ám ez a Szernye mocsár miatt járhatatlan, csak nagyon meleg és száraz nyáron száradt ki annyira, hogy némiképp járható volt. A szekereknek tehát más utat kellett választani.

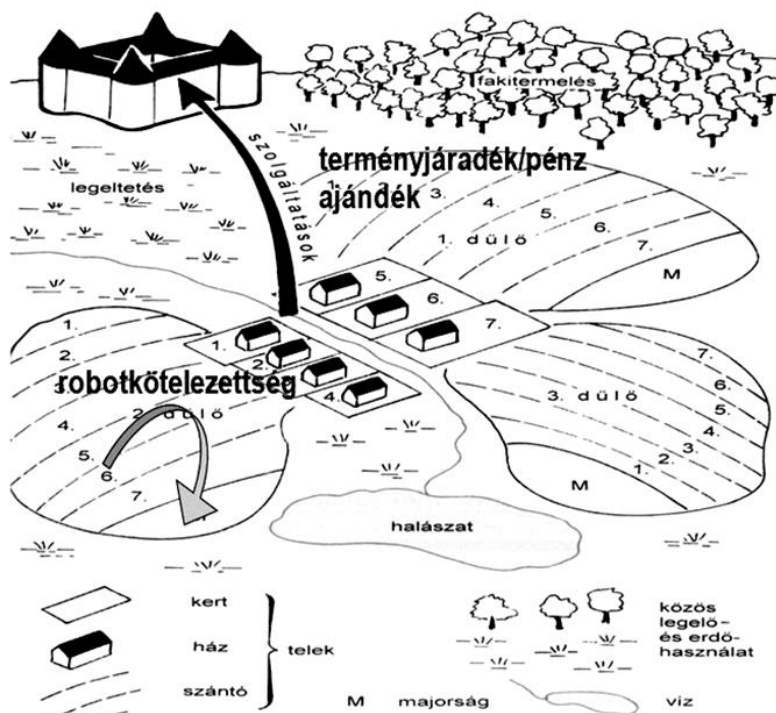
Beregdarócról Beregszász mezővárosba (*Markt Beregszász*) 2 órányi járásra feküdt és az időjárásnak megfelelően több utat is választhattak a kereskedők, vagy utazók. Az I. katonai felmérés szerint: *„A vármegye háza és az uradalom szilárdan, kőből épült, de a templom csaknem teljesen összeomlott. Itt folyik a Borsóvá (Bassa) egyik ága, medre köves, de a kallómalmon⁸⁰ felül agyagos. 60-80 lépés széles, 4-6 láb mély, ha nehezen is, de a kijelölt helyeken kívül is át lehet rajta kelni. Habár alacsony vízállásnál is magas a partja, de hosszú, nagy esőzéskor úgy kilép a medréből, hogy az erdőt és a terepet teljesen elönti. A réteket mocsarak szelik át, de ezek száraz időben többnyire újra kiszáradnak. A körülötte lévő erdőt kiirtották, szántóföld lett belőle. A puszta földek mellett azonban újra kisarjadzott, sűrű bozóttal vegyes.”* A sószállító szekerek a „Namény” utcában lévő kútnál állhattak meg, innen a sóraktár nem volt messze, ahol szintén lehetőség volt itatni egy vályúval ellátott kútnál.

80 A kallómalom a gyapjúból készült szövetanyagok nedves állapotban való mechanikai tömörítésére szolgáló, vízi energiával működő gép. A kallómalommal végzett műveletet Erdélyben ványolásnak nevezik.

4. Bereg vármegye a 16. században⁸¹

4.1. A birtokosok

A 15-16. század fordulójától Magyarországon a birtokos nemesek nehéz próbáknak néztek elébe. Már maga a nagy gazdasági fellendülés is új szervezési formákat, új agrotechnikát követelt. Az igazságszolgáltatási apparátus szakszerű működtetése is az addiginál korszerűbb, humanista színvonalú képzést követelt.

A jobbágytelkek részei és az utánuk fizetendő szolgáltatások.

Habsburg Magyarország egészére és a hódoltság nagy részére kiterjedő rovásadó-összeírás⁸² először teszi lehetővé a hazai birtokos és birtoktalan nemes családfők, valamint birtokaik, úrbéres és más népek megközelítően teljes számbavételét.⁸³

A 15. század második felében az összeírások Bereg megyében 145 birtokos családot jegyeztek fel.⁸⁴ Több közülük a térségben az Árpád-kortól törzsökös, azonban a birtokosság

A Bereg vármegyei Büdy család boldogulása is azon fordult meg, hogyan voltak képesek a változott körülményekhez alkalmazkodni. Ha a Büdy család 16. századi egymást váltó nemzedékei között valamilyen rendet kívánunk teremteni, akkor a századközép éveiben két együtt élő korosztályt kell figyelembe vennünk: azt, amelyik a mohácsi veszedelmet érett fejjel élte túl (Büdy I. Mihály), és negyedszázad elteltével - az akkori halandósági viszonyok mellett - már idősnek számított, meg az ifjabbakét a gyermekeit, a század első harmadában születettek generációt. Ez a századközép az az időpont, amikor egy, a

81 Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I. kötet (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 16. Budapest, 1990) <https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib> (Letöltve: 2020. 05. 09.)

82A rovásadó, királyi adó, portális adó a 14. század közepe óta a nem nemes népességtől szedett állami (királyi) egyenes adó egyik elnevezése, amely az adóbeszedési eljárásból vette a nevét. Rovásokra, dicákra (innen: dicalis összeírás), azaz négyszögletes fadarabokra rótták fel a portánként beszedett adót. A rovásadót eredetileg porták, után szedték. A dikális összeírások a legkorábbi összeírások, amelyekre társadalomtörténeti és népességi adatok elemzéseit alapozták. Ezek az összeírások tartalmazzák a helységek birtokosainak nevét és portáik, valamint gyakran az adómentes családok, telkek számát. Az adatbázis a források összes adatát tartalmazza, így nem csupán a hely- és családtörténetesek, hanem a hódoltatás mértékének és az ország birtokviszonyainak is egyedülálló forrásai.

83 Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. kötet, Akadémiai Kiadó, 1990

lemorzsolódása folyamatos volt. A mohácsi vészt követően 1549-ben került sor az első pontosabb összeírásra, amely Bereg megyében 1176 portát számlált, s amely 89 birtokos között oszlott meg: 3 egyházi, 1 kórházi (ispotályos lovagok) birtokos – 54 porta, 1 királyi birtok (a munkácsi uradalom) – 381 porta, 59 család – 741 porta.

Két falusi nemes.

A 20 portán felüli birtokkategóriában jelen voltak: özv. Büdy Mihályné (79 porta), Dobó Ferenc (39), özv. Ilosvay Andrásné (28), Kusalyi Jakcs Mihály (29), Losonczy István (20), Lónyay Gergely (20), Lónyay Péter, Matuznay Gábor (22), Melith György (23), Oroszi Demeter (27), Perényi János (53), Surányi János (31), Surányi Miklós (31).

A portánkénti megoszlás azt mutatja, hogy mindösszesen a nemesség negyede rendelkezett olyan vagyonnal, ami révén a „bene possessionatus”⁸⁵ kategóriába tartozott, és megfelelő megélhetést biztosított számára. Az egytelkes nemesek kategóriájában 48 családot tartalmaz a nyilvántartás. Bereg megyében mindösszesen 4 birtokos család (beleértve a királyt is) rendelkezett 50 portánál nagyobb vagyonnal. Több országos jelentőségű család is

birtokos a megyében, köztük az ecsedi Báthoriak, a Perényiek, illetve Losonczy István temesvári főkapitány. A jelentősebb nemesi családok birtokai is több személy között oszlottak meg. Így például a Borzsa felső folyása mentén birtokos Bilkeyek 14 portával, a Ilosvayak 39 portával, a Lónyayak 50 portával, a Perényiek 64 portával, a Surányiak pedig 62 portával rendelkeztek.

A vármegyei főispáni tisztséget betöltő személyek Bereg megyében a 17. század második feléig a meghatározó királyi birtok (a munkácsi váruradalom) főtisztjei, később pedig zálogos, illetve tényleges tulajdonosai képviselték a központi kormányzatot.

4.2. Birtok szerzés módjai Bereg megyében Mohács után

II. Lajos király halálának híre valósággal megbénította a magyar nemzet ellenálló képességét. Mindazok, kiknek a törvény a védelem szervezését és vezetését kötelességévé tette, teljes tétlenségbe merültek. Báthory István nádor, törvény szerint az ország főkapitánya, a nehéz napokban életjelt sem adott magáról.⁸⁶ Zápolyai János erdélyi vajda csekély hadával a Tisza vidékén húzódott meg.

84 Zubánics László: Vitézi végek dicsérete. A nemesség szerepe a XVI–XVIII. századi Északkelet-Magyarország társadalmi fejlődésében Ungvár – Budapest 2016

85 A köznemesség felső rétege a 20-30 ezer családot, kb. 120 ezer embert kitevő jobb módú birtokos köznemesség (bene possessionati). Számuknál jelentősebb volt politikai szerepük: ők voltak a megyei közélet mozgatói. Többségük nem is nagyon mozdult ki a megyéjéből.

86 Ecsedi Báthory (III.) István (1480-as évek közepe – 1530) ragadványneve „Sánta”. Magyar főnemes, a 16. század eleji magyarországi hatalmi harcok jelentős szereplője. A Báthory-család ecsedi ágából származott, tehát a később erdélyi fejedelmi címet viselő somlyai Báthoryak nem az ő leszármazottai voltak. Személyével 1519-ben rendkívül felelőtlen politikus került a nádori pozícióba. Nagy erővel törekedett főnemesi híveinek megerősítésére, és saját vagyonának gyarapítására. Részt vett a tragikusan végződő mohácsi csatában, ahonnan szolgája lován menekült Pécsre, majd a káptalant kirabolva birtokaira vonult.

A valóságban húsz-harminc család, s néhány egyházi nagybirtokos gyakorolta a király választás jogát, kiket a nemesség tömegei akarva, akaratlanul követni kényszerültek. Az a néhány egyházi és világi főúr, ki a mohácsi harctérről el tudott menekülni, vagy Pozsonyba, vagy a tiszai részekbe igyekezett eljutni. A kiknek útja a menekülésben eltért, azok a politika terén sem egyhamar találkoztak többé, mert Pozsonyban és a Tisza vidékén külön központok alakultak, melyek mindegyike más-más irányba igyekezett Magyarország sorsát terelni, más szellemben óhajtotta a legsürgetőbb feladatokat megoldani.⁸⁷

Mária özvegy királyné és bátyja, Habsburg Ferdinánd.

Két ellentétes felfogás állt szemben egymással, még közös tanácskozásra sem lehetett rávenni a két párt vezéregyéniségeit. Mindegyik a maga útján haladt, s oly szemmel nézte egymást, mintha nem is ugyanazon haza gyermekei lennének. Jelöltjével hamar tisztában volt mindegyik. Mária királyné, mihelyt férje haláláról megbizonyosodott, testvérbátyját, Ferdinánd főherceget kiáltotta ki trónjelöltnek, s e jelöltségnek

igyekezett megnyerni mindazokat, akik Pozsonyba menekültek. Ellenben a nemzeti királyság eszméjének hívei Szapolyai János erdélyi vajda köré gyülekeztek. A Tisza vidéke és az északkeleti országrészek gazdag nagybirtokosai őt akarták királynak. A másik tábor, amelyik egy idegent akart a trónra emelni, az első napokban alig öt-hat emberből állt. Mária, özvegy királyné hívására még néhányan csatlakoztak hozzá⁸⁸, de hónapok múlva is csak tizenkét tagból álló vezérkar maradt közkatona nélkül.

Trónjelöltje a hatalmas Habsburg-uralkodóház sarja volt. Mária királyné haladéktalanul meg is indította a tevékenységet, hogy a Habsburg-Jagelló ház szerződése⁸⁹ értelmében a magyar koronát fivérének, Ferdinánd főhercegnek szerezze meg. Ferdinánd főherceg még élete huszonnegyedik évét sem töltötte be a mohácsi csata idején. Az irányadó magyar körök olyan keveset tudtak róluk, mint bármely más idegen királyi családról. Ferdinánd főherceget csak az a néhány magyar politikus ismerte, aki az utóbbi időben a német

A két koronás fő között kirobbanó belháborúban Habsburg I. Ferdinánd oldalára állt, négy új várat (köztük Tokajt) is megszerzett a támogatására szoruló uralkodótól, akinek hitelek is folyósított. Ferdinánd a követelőző Báthoryt megerősítette nádori tisztségében aki 1528-ban Magyarország helytartója lett.

87 Szilágyi: A Magyar Nemzet története I. fejezet. Az ország a mohácsi csata után. Előkészületek a királyválasztásra. <https://mek.oszk.hu/00800/00893/html/doc/c400317.htm> (Letöltve: 2020. 06. 28.)

88 Ferdinánd november 30-án kelt levelében az említettekén kívül még mindig csak Báthory István nádor, Tahy János a vránai perjelség kormányzója, Horváth Gáspár főasztalnok, Maczedoniai László pécsi prépost, Oláh Miklós esztergomi főesperes, Nádasdy Tamás királyi titkár, Varjasi Nagy Imre alnádor és Révay Ferenc királyi ítélmester állnak a pártján.

89 1515. július 22-én, a bécsi Szent István-székesegyházban tartott kettős eljegyzéssel lépett érvénybe a Habsburg és Jagelló dinasztiák között kötött házassági szerződés, melynek eredményeként II. Ulászló magyar és cseh király fia, Lajos I. Miksa német-római császár unokáját, Máriát jegyezte el, Habsburg Ferdinánd főherceg (Mária bátyja) pedig Jagelló Annával Lajos nővérével jegyezték el egymást. A később meg is kötött két házasság révén a Habsburg uralkodóház jogot formálhatott a Szent Korona országaira, valamint a cseh trónra. A magyarországi Jagellók birtokainak meghódítására II. Lajos halála teremtett lehetőséget.

birodalmi gyűléseken követként megfordult. Bécsből sem ismerhették, mert székhelye nem Bécs volt, hanem a távoli Innsbruck.⁹⁰ Az minden bizonnyal igaz, hogy Mária nélkül a főherceg aligha lett volna sógorának, II. Lajosnak az utóda.

Az özvegy királyné, amint férje haláláról értesült, bátyja tudta és beleegyezése nélkül elkezdte sztervezni annak a magyar trónra kerülését. Ismerte a viszonyokat, tudta, hogy a tömegek a királyválasztásnál nem számítanak. Nem is törődött velük, hanem minden igyekezetét a nagybirtokú urak megnyerésére összpontosította. A pártban tehetség szempontjából a legkiválóbb a még csak huszonnyolc éves Nádasdy Tamás volt. Az első hónapokban Nádasdy volt a közvetítő Mária és Ferdinand között, s mindkettőjük teljes bizalmát megnyerte. A többiek már inkább vagyonukkal, melyet örököltek, s méltóságaikkal, melyeket még Lajos király idején szereztek, tűntek ki. Nádasdy ügyesen építette klientúráját, keresett megbízható embereket. Így kerülhetett képbe Büdy Mihály aki Bereg vármegyei birtokos volt és Nádasdy Tamás lekötelezettje. Arról is gondoskodott, hogy a kliensek megfelelő nagyságú birtokhoz jussanak. Csak néhány példa a klientúra és rokonság megfelelő birtokhoz és jövedelemhez való juttatásához:

I. Ferdinánd 1536. március 12-én Büdy I. Mihálynak adományozza a Wethesy (Vecsési) család, magszakadás miatt a koronára szállt bihari birtokait.⁹¹

1533. április 18-án kelt adománylevelében Büdy I. Mihály munkácsi udvarbírónak új adományként adományozza Abauj vármegyében Búd (Bwd) helységben lévő birtokot, Bihar megyében: Piski, Monostorugra (Monosthoroswgra), Középutra (Kezepwgra), Szentjánosugra (Zenthjauswgra), Ökörkerék (Ekerkerek), Pecere (Pezere), Fancsika (Fancyka), Papi, (Bélatelke) Bylatelke, Nagygyarak (Naghgyarak), Kysgyarak, Zakal (Körösszakal), Thod területén lévő birtokokat.⁹²

I. Ferdinánd király gondoskodott a hozzá hű katonák jutalmazásáról is. 1533. április 21-én a királyi család ingóságainak elrablása és felségárulás miatt jószágvesztésre ítélt rosályi Kun Pál rozsályi birtokait Bornemissza László és fia Boldizsár ecsedi, Büdy Mihály és Valkay Mihály munkácsi várnagyoknak adományozta.⁹³

Az 1535-ös esztendő valódi aranyesőt jelentett Büdy I. Mihály munkácsi udvarbíró számára. November 13-án megkapta a Bereg megyei főispáni kinevezését⁹⁴, ezzel a munkácsi királynéi birtokok kezelője lehetett, ami azt jelentette, hogy ő vehette haszonbérbe a munkácsi uradalmat.

November 19-én megkapta az utódok nélkül elhunyt Kézy János Bihar megyei birtokait⁹⁵, majd ugyanebben az adománylevelben új adomány címen Arad megyében Gyarmat és Temes megyében Csura (Chwra) településeket kapta, ezt már feleségével Ártándy Annával közösen.

90 Innsbruck az Alpok hegyláncai között, az Inn folyó partján fekszik. Nevét is innen kapta (*"Inn hidja"*). Több országhatárhoz is közel található. Olaszországtól kevesebb mint 40 km, a német határtól 32 km, Svájtól 110 km-re fekszik, ám Bécsből még légvonalban is 390 km-re van. 1363-tól került Tirol Habsburg fennhatóság alá, majd 1420-ban tartományi székhellyé vált. Innsbruck császári székhely is volt egy ideig, I. Ferdinánd és utóda, I. Miksa uralkodása idején Ausztriával való egyesítettése után a tiroli fejedelmeknek volt a székhelye 1665-ig.

91 A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár Libri Regii – 2. kötet – 324. oldal.

92 A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár Libri Regii – 1. kötet – 251. oldal.

93 A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár Libri Regii – 1. kötet – 205. oldal.

94 A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár Libri Regii – 1. kötet – 304. oldal.

95 A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár Libri Regii – 1. kötet – 304. oldal.

1540-ben Szentidai László, 1545-ben pedig hencidai Okkáni László magszakadás miatt a királyra szállt összes birtokait megkapta.⁹⁶

Büdy II. Mihály munkácsi udvarbíró (alispán) I. Ferdinánd király Mária özvegy királyné javaslatára 1547. május 12-én főispánná nevezi ki. (Ezzel apja után ő lehetett Mária özvegy királyné munkácsi uradalmának haszonbérelője. – SzJJ.)⁹⁷

A Habsburg párt oszlopos tagja volt még Batthyány Ferenc horvát-szlavon bán Ferdinánd bizalmasa, de inkább a tanácsadás, mintsem a tett embere volt. Mellette a világiak közül még ecsedi Báthory István nádor és Thurzó Elek emelkedett ki. Az egyháziak közül két főpap, Szalaházy Tamás veszprémi és Brodarics István szerémi püspök támogatták Mária királyné terveit. Számításaikban nem is csalatkoztak, mert szolgálataik tényleges értékét messze meghaladta az a gazdag jutalom, melyet Ferdinándtól az idők folyamán nyertek. „A birtokosok száma ekkor Bereg megyében: 101. Közülük Mohács előtt csak 74 nemesnek voltak itt birtokai.

A jövevények nagy többsége a szomszédos megyékből érkezett, így a Büdy család is az Abauj megyében lévő birtokaik után kaptak itt birtokot: „a' Bidi, vagy Búdi familia nagy kiterjedésű javakat bírt, mely onnan tetszik meg, hogy Búdi Miklós, András és Sándor 1348-ban elvesztvén nem kitsiny vétkekért itt bírt jószágait, azokat 1355-ben I. Lajos királytól, Búdi Miklós, Andrásnak fia 366 Márka aranyon⁹⁸ váltotta vissza: fizetvén azon pénzt feleségének Alsó Bérczai Bérczai Klárának pénzéből; mely javak később Búdy Margitra, Szalkai László feleségére, és Búdi Gergelyre szállottak.”⁹⁹

Bereg vármegyében tudható birtokosok között a 17. század előtt „...Budai Ferenc Lexicona szerént. Atyavárban lakott Búdi Mihály 1547. Bereg (mezőváros) a Búdi familiáé volt, de azt Búdi Farkas Maximiliánnak (Miksa császár és király – SzJJ.) ajándékozta 1534; Maximilián pedig az Ország Kristóf ezen vármegyei jószágait neki adta.”¹⁰⁰

A mohácsi csatában veszett oda Pálóczy Antal, családja utolsó férfitagja, hogy birtokai a Perényi, a Dobó és más családok kezére kerüljenek. Betegség és öregkor azonban előbb is, utóbb is folyamatosan szedte áldozatait. Így miután Büdy Farkas mágnássá való emelése után Vári és Bereg városokat hálából átengedte Miksa királynak, hogy azok a munkácsi uradalom részeit képezzék, viszonzásul ő pedig a Guthy Ország-család férfi ágon való kihalása miatt szabadabbá váló Bereg vármegyei birtokaiból kapott részeket. Ezek szerint jó befektetésnek bizonyult az ajándékozás.

A birtokszerzés másik nagy lehetőségét az elkobzott javak kínálták. A felségárulás miatt elkobzott javak nagy többsége előbb-utóbb eladományozásra került, a kincstár csak keveset tartott meg belőlük hosszabb ideig. Legnagyobb zsákmányt Szapolyai János mérhetetlen uradalmi jelentették (Erdélyen kívül 10 magyarországi megyében feküdtek), s Ferdinánd a 72 Szapolyai-vártartomány jó részét már közvetlenül a Mohács utáni években eladományozhatta.

96 A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár Libri Regii – 2. kötet – 119. oldal.

97 A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár Libri Regii – 2. kötet – 192. oldal.

98 A márka pénzverési alapsúly. Azt mutatta, hogy egy font ezüsből hány ezüst tallért szabad verni. 1 budai (magyar) font = 2 budai márka = 491.07558 gramm volt. Az arany- és ezüst értékarányát kereken 1:10-ben számolták. A pénzek értékét aranygrammokban való átszámítással állapították meg. Az aranygrammokat koronaértékre számították azaz 1 g aranyat 3.28 korona értékben számították. A 366 Márka arany = 111,58536 gramm arany.

99 A „Pólgári élethez való lexicon. Dr. Gombos Dániel, I. darab, Aba – Blatnik, Debrecen, 1837.”
100 *Ugyanott.*

Katonai, hadvezéri érdemekért is gyakran járt birtokadomány. ám anyagiakban is megnyilvánuló, hasonló elismerés járt néha értelmiségi munka fejében: nádori ítélőmesterek, jegyzők jutottak birtokadományhoz.

Az udvarban nem Nádasdi Tamás nádor volt az egyetlen, aki kemény harcot folytatott a zsírosabb falatok elnyeréséért. Bécsben tartózkodó udvarmestere 1551 nyarán a fizetőmester információi alapján ismételtel jelzi, milyen jó véleménnyel van most Nádasdiról a király, s hogy most kellene tőle valamit kérni: „*vagy várat vagy zálogot vagy egyházi kenyeret valamely atyjafiának vagy valamit ... mert most jól fú a szél úgymond.*”

Máskor a nagyurak egymást kérték a maguk udvari érdekében való közbenjárásra, a familiárisok pedig uruknál sürgették ügyük megtámogatását. Így kerülhetett a nagy Büdy kehely és egy poroszka ló Oláh Miklós kancellár hagyatékába.¹⁰¹ A végrendeletben viszonylag kevés ötvöstárgy jelenik meg. Mindössze néhány kehelyről, egy kézmosóról és egy ezüst írókészeletről (*scriptorium argenteum*) van szó. Két aranyozott ezüstkelyhet kamarására, Horvát Gáspárra hagyott, az egyik kézmosó Fulcitius doktoré lett, míg az írókészeletet Himelreich királyi titkár kapta, pontosabban kapta volna, mert sok ingóssággal egyetemben ennek is nyoma veszett. A nagy Büdy-féle kelyhet, amelyet talán valamely kancellárként tett szolgálata fejében kapott a kelet-magyarországi nagyúr Büdy Mihálytól, titkára Samssinóczy János nyerte el a püspök órájával egyetemben. Büdy Mihály valamiért nagyon hálás lehetett, mert még egy háts lovat is ajándékozott a püspöknek, amelyet az a vicekamarásának, Kuskóczy Jánosnak hagyott.

Nádasdy Tamás kezdetben a király titkára volt. Felemelkedésüket a Büdyek is részben neki köszönheték.

Kérdés az is, hogy Büdy I. Mihály a munkácsi birtok bérlői jogát a királynétól vagy a királytól kapta? Ebben a kérdésben gyakran ellentmondásba keverednek a korrall foglalkozó történészek. Azt hiszem, a kérdést eldönti a Bécsi Kamarai Levéltár magyar vonatkozású iratai között talált levél, miszerint: „*40. 1552. jan. 24. Mária özvegy királyné tudatja özv. Büdyné Ártándy Anna asszonnyal, hogy magyarországi javait, várait s jövedelmeit bizonyos évi összegért I. Ferdinándnak átengedte; ennélfogva őt s fiát Mihályt hűség esküjöktől feloldja s felhatalmazza, hogy Munkács várát Ferdinándnak átadják.*”¹⁰²

101 Fazekas István: Egy könyvjegyzék tanulságai. Heresinczy Péter győri püspök, kancellár és a hagyatékában összeírt könyvek (1590)

102 Történelmi Tár, Évnegyedes Folyóirat. Kiadja A Magyar Történelmi Társulat, A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1887. 570. oldal

Ez egyértelművé teszi, hogy Munkács vára és a munkácsi uradalom Mária özvegy királyné tulajdona volt, amit Büdy I. Mihályra bízott férje halála után. A Büdy által a királynénak tett esküt az uradalommal együtt özvegye és fia II. Mihály örökölték.

A birtokos családok mindegyikében nagy várakozással néztek a fiúk házassága elé: őrajtuk múlott a familia folytonosságának fenntartása, szerencsés párválasztás esetén pedig a családi vagyon gyarapítása. A leányok szerepe csak férfiorökösök teljes hiányában nőtt meg, mint — fiúsítás esetén — a birtokállag együttartóié. Minél nagyobb volt a vagyon, annál bonyolultabb kombinációk, tárgyalások előzhettek meg a házasságkötést, persze mindenekelőtt a szülők részéről, s ilyenkor nemzedékek egész során dőlhetett el akár egy kisebb ország rész sorsa is.

Birtokgyarapító házasságok azonban nem adódtak lépten-nyomon. Adományként elnyerhető kincstári javak és lefoglalható egyházi birtokok a század folyamán ugyancsak csökkenő mértékben álltak rendelkezésre, s az adományok is egyre ritkábban voltak „tiszták”, különösen a század közepétől mind több pénzt kellett értük kifizetni. Pedig a már jól alakuló nagybirtokok kikerekítését a céltudatosan gazdálkodó családok minden eszközzel megvalósítandónak tekintették.

Ha volt elég készpénz, akkor a birtokostársaktól való vétel útján is még növelni lehetett a családok ingatlanvagyonát. A század közepe táján, mielőtt az infláció nagyobb méreteket öltött volna, a jobbágy telkek átlagosan 30 – 50, uradalmak 10 – 40 000 magyar forint körüli összegekért cseréltek gazdát.

*1539. Büdy Mihály beregi főispán és felesége Ártándy Anna 80 frtért megvásárolta Kun Miklóstól és Imrétől ezek itteni birtokait. 1540-ben Büdy Mihály beregi főispán és felesége Ártándy Anna megvásárolta Guthi Lászlótól és Pétertől 700 frtért ezek itteni birtokait. 1549-ben pedig Guthi Péter összes részeit megszerezte s mindannyiszor ünnepélyesen beiktatták.*¹⁰³

*1542-ben pedig Büdy Mihály, Bornemissza Gáspár lelkész itteni telkeit 400 és Dávidházi Kata részét 60 forintért, azokba 1545-ben Borsovai Benő királyi ember által beiktattatván.*¹⁰⁴

Pénzverés a középkorban. A hamispénzt is ugyanúgy kellett verni.

Honnan volt Büdy I. Mihálynak 780 arany forintja?¹⁰⁵ Minden korszaknak megvoltak a maga divatos bűnei. Ilyen divatos bűnnek lehetne mondani a 16-ik században a pénzhamisítást. A mohácsi csata után a török elől menekülő papok, szerzetesek s más egyházi méltóságok az évszázadok alatt felhalmozott arany, ezüst oltári edényeket, gyöngyös és drágaköves egyházi szerelvényeket stb. megőrzés céljából, jobb idők reményében erős várakba vitték s vallásos hírben álló főnemesek hűségére bízták. Ez a hamis pénzverés elterjedését mód felett elősegítette, mert akik visszaéltek a bizodalommal, ezen tárgyak értékesítésnek legegyszerűbb módját választották, pénzt verettek belőle.

103 Lehoczky Tivadar III. kötet. Vámosatya

104 Fehér Máttyás J.: A beregszászi dömés kolostor története. (1327-1556) Magyar Történelmi Szemle, 1971. 393-418. oldal

105 Komáromy András: Egy hamis pénzverő a XVI. században. Századok, Budapest.1893. 647-705. oldal

Lengyel ezüst garas. Sokáig volt forgalomban Északkelet-Magyarországon.

Alkalmas embert könnyen találhattak, mert majd minden főnemesi udvarban tartózkodtak ötvösök, akik egy kis jóakarató biztatással vagy fenyegetéssel a pénzverés mesterségére is rászánták a fejüket. Ilyen volt Miklós

mester is, a jobb sorsra érdemes száz ötvös akinek apja Körmöcről származott.

A mohácsi csata előtt a Nyaláb várában éppen síremlékeket készített. Itt holta napjáig is elfaraghatta volna a márványköveket a Perényi ősöknek, ha a mohácsi veszedelem be nem következik. Minthogy azonban a főúr a csataterén maradt, Miklós mesternek sem volt sokáig maradása. Előbb Husztra ment, ám onnan is örömet odébb állt volna, de Kávássy Kristóf huszti várkapitány keményen fogta a gallérját.

1537-ben elindult Husztról Eperjes felé hogy jobb hazát találjon. Útközben Büdy Mihály beregi főispán emberei útját állták és feleségével együtt Munkács várába hurcolták. Mihály úr figyelmét bizalmas barátja Kávássy Kristóf hívta fel a költöző ötvösre, mert jól tudta, hogy a főispán éppen ilyen embereket keres. Munkácson ebben az időben már nagyban gyakorolták a hamis pénzverés nemes művészetét. Miklós, ötvös mester igen szép társaságot talált a várban. A díszes társaság minden tagja szent esküvel volt lekötözve Büdy Mihálynak, aki ezen a vidéken Ferdinánd pártjának legfőbb oszlopa volt. A munkácsi várat és uradalmat mint Mária királynénak, II. Lajos özvegyének helytartója tartotta kezében. Büdy Mihály az elfogott ötvössel és csapatával jobbra lengyel garast gyártottak, mert azt volt a legkönnyebb hamisítani, de magyar pénzt is bőven vertek.¹⁰⁶

A Büdyek birtokszerzéseikhez hozzá tartozott mások birtokainak jogtalan elvétele is, hogy a saját birtokaikat kikerekítsék. Ilyen eset volt a beregszászi, Szent Szaniszló püspökről és vértanúról nevezett domonkosrendi kolostor birtokai elvételének kísérlete is.¹⁰⁷

A Beregszászi Domonkos-kolostor kezdetben a szegénység szellemében csak a fenntartáshoz legszükségesebb adományokat fogadta el, ám az idők folyamán elég tekintélyes birtokra tettek szert. Legnagyobb birtokuk Kígyós és Nagymuzsaly településeken voltak. Ez a két falu teljesen birtokukban volt, míg telkeket és birtok részeket több más, Bereg-, Szatmár-, sőt Ugocsa-megyei falvakban is birtokoltak. 156 jobbágycsalád és telke tartozott a kolostor birtokaihoz.

106 garas – régi ezüstpénz. Sok nyelven használatos volt vándorszó a középkori latin *denarius grossus* (vastag dénár) szókapcsolat második tagjából; a 13. században felbukkant új pénz súlyosabb volt, mint az addig használt dénár, s így jóval nagyobb értékű; később aprópénz lett. Neve franciául *gros*, olaszul *grosso*, németül *Groschen*, csehül *groš* lett; mivel nálunk a cseh ~ terjedt el a legkorábban (az Anjou-korban), valószínűleg a nevet is ebből a nyelvből vettük át, a szóeleji mássalhangzó-torlódást ejtéskönnyítő hanggal oldva (*goros*), majd a magánhangzók nyíltabbá váltak.

107 Fehér Máttyás J.: A beregszászi dömés kolostor története. (1327-1556) Magyar Történelmi Szemle, 1971. 393-418. oldal

A muzsalyi jobbágyok a 27 jobbagytelken és a 10 ekényi¹⁰⁸ szántón meglehetősen hűséggel voltak kolostor béli földesuraik irányában, mert kétszer is síkraszálltak az erőszakos foglalókkal szemben még akkor is, amikor a szerzetesek az egyes elhatalmasodó urakkal szemben tehetetlenek voltak.

Így 1550-ben, amikor a munkácsi vár ura, Büdy II. Mihály¹⁰⁹ és édesanyja Ártándy Anna asszony, erőszakkal új határjárást csikartak ki a szerzetesek hátrányára és az akkori perjel, Ladányi Gergely ünnepélyes tiltakozása hiábavalónak bizonyult, a muzsalyi birtokon élő jobbágyok vezetője, Kántor Pál megtámadta a kiküldött határjáró megbízottakat. A beregszászi klostrom ellen ekkor feljelentés érkezett a leleszi hiteshelyre és „*Ladányi Gergely megjelenvén a kihallgatáson, leírta a történeteket*”. Ezek szerint a határjárást a sötétség leple alatt két részben végezték: hajnalban és éjjel előtt, mintha rosszban járnának. Kántor Pál nem ismerte fel őket és mikor többszöri felszólítására sem engedtek és nem mondták meg, hogy mijáratban vannak, kardot rántott és megszalasztotta őket. Ilyenformán a megbízottak szét szaladtak és panaszt tettek, hogy feladatukat erőszakos hatalmaskodással megakadályozták.

A kolostor birtokainak szétszórtsága és később a reformáció térhódítása nagyon sok birtokpért okozott a századok folyamán.

Beregszász, Kigyós és Nagymuzsaj (Musay) az I. katonai felmérés térképén.

Legtöbb bajuk a munkácsi várnaggyal, Büdy I. Mihállyal és később özvegyével, Ártándy Annával volt. A nehézségek akkor kezdődtek, amikor Büdy I. Mihály várnagy 1544-ben a kigyósi birtok melletti birtokukat önkényesen új határjárással szabályozta és egy erdőt, két legelőt elvett a szerzetesi birtokból. Makrai Péter perjel azonnal tiltakozott ez ellen az önkényes eljárás ellen a leleszi konventnél.

Ez a per valamilyen megegyezéssel végződött, de nem

zárult le egészen, mert Büdy Mihály özvegye nem tartotta be a kolostorral kötött szerződéseket és újabb határsértéseket követett el. A szerzetesek panaszára gróf Révay Ferenc a magyar kancellária vezetője Pozsonyból kelt parancsában meghagyta a leleszi konventnek, hogy a domonkosok kigyósi birtokának határát újból állapítsák meg. Ebben az okiratban Mathuznai György és Oroszi Demeter mint királyi emberek szerepelnek, míg a szomszédos birtokosok részéről Beregszász városából Ádám Márton bíró és Tóth Mihály hites, a pálosok részéről Barát Gergely, Károlyi Péter és Barta István, Nagymuzsalyból Büdy Márton, az

108 A középkorban a szántóföld nagyságának meghatározására használatos munkateljesítmény-alapú mértékegység. Egy két ökör vontatta ekével egy nap alatt felszántható területet jelentett, amiből később a helyileg szokásos igával egy nap alatt megművelhető terület kifejezésére a hold területegység alakult ki. A földbirtokok ehhez képest jóval nagyobb területét az oklevelek az országon belül is egységesebben értelmezett királyi ekealja többszöröseben fejezték ki. Ennek vonatkoztatási alapja egy hat ökörrel vontatott nagyobb teljesítőképességű eke egy mezőgazdasági idény (év) alatti megművelőképessége volt. Egy királyi eke földterület 150 királyi holdnak felelt meg, ami ma kb. 125 – 130 hektár. Teljesítményalapú területmértéket a mezőgazdaság egyéb területein is használtak: egy kapás szőlő, egy embervágó (vagy egy kaszányi) rét stb.

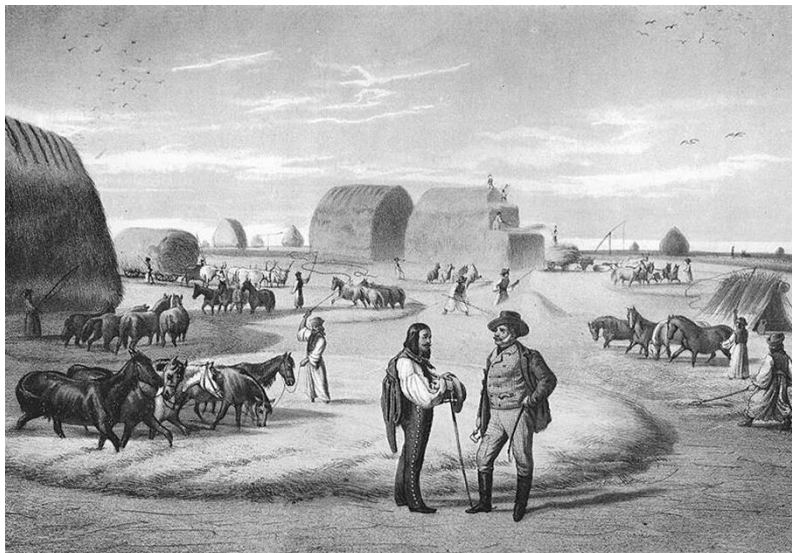
109 1542-ben Büdy Mihály, Bornemissza Gáspár lelkész itteni telkeit 400 és Dávidházi Kata részét 60 forintért, vásárolta meg. Leleszi levéltár

alperes testvére (a genealógiák őt nem említik), Nagyberegből Koncz Mihály bíró, Varga Lukacs, Újlaki János, Koncz Tamás királyi jobbágyok vettek részt a határjárásban.

Az 1566-ban történt második kolostor rombolás után a nagy zürzavarban többen meg akarták szerezni a gazdátlan fekvőséget, 1579-ben végül Schwendi Lázár császári kapitány egyszerűen elfoglalta és a szepesi kamara kezelésére bízta. Később teljes egészében a munkácsi vár tulajdonába ment át a beregszászi szőlőkkel egyetemben.

4.3. A birtokok bevételei és kiadásai

Az ország feudális tulajdonban álló területének mintegy 3/4 részét várakból, a többi közepes kisbirtokosi kúriákból irányították. A legfontosabb várak ugyan - a fő védelmi vonal mentén - az uralkodó tulajdonában, illetve gondviselése alatt voltak, mint például Munkács, de a háborús viszonyok közepette az uraknak is létérdekévé vált - még látszólag védett tájakon is - a veszély esetén egész környéküknek biztonságot nyújtó várak fenntartása, műszaki fejlesztése, s ha mód volt rá, újak építése is. Ezek, ha nem is vetekedtek az országos jelentőségű, modern haditechnikai követelményeknek megfelelően kialakított erődítményekkel, ezek a várak is mutatósak, többszintesek, termekkel, szobákkal és mellékhelyiségekkel bővelkedők lettek, sokszor öltöttek magukra reneszánsz formákat, az itt működő számos olasz építész meg magyar követőik munkája nyomán.

A földesúr allódiuma, más néven majorsága.

Nagy figyelmet érdemel az urasági vagyon harmadik fő összetevője: az éppen korszakunkban lendületes gyarapodásnak indult majorságállomány a majorokban tartott állatokkal, felszereléssel és oda betakarított terményekkel, valamint a részben a majorokhoz tartozó, részben közvetlenül a birtokközpontokból irányított saját üzemű szántó-, rét-, szőlő- és erdőterületek. Az allodiális földeket¹¹⁰

Magyarországon elsősorban a 16 – 17. századtól elég részletesen nyomon lehet követni. A rovásadó-összeírásaink áttekintést adnak a hazai majorsági gazdálkodás 1550 körüli helyzetéről.

A család, a katonai kíséret és a szolgálók által el nem fogyasztott terményeket, állatokat el lehetett adni, ami jelentős jövedelmet jelentett a főispánnak. A jobbágok által fizetett úrbért ekkor már nem természetben szedték, hanem készpénzt követeltek a jobbágyoktól, így ebből is tetemes bevételük származott. Bár Vámosatyán nem volt a főispánnak majorsága, a haszonbérbe kapott munkácsi királyi birtok bevételei számottevő lehetett, bár erről pontos kimutatások nem maradtak fenn. A 16. század közepének mezőgazdasági árai: 1 köböl búza: 20 – 50 dénár, a rozs valamivel olcsóbb volt, a bor pintjét

¹¹⁰ allódiium (lat.) magyarul majorságnak nevezték: a 14. sz. elejétől azok a földesúri birtokok, amelyek a jobbágytelkekkel szemben a földesúr saját kezelésében állottak, s azt szolgálókkal, robottal, zsellérekkel, bémunkásokkal műveltette meg.

(helyi forgalomban) 3-6 krajcárért adták, a marhahús fontja 1,5-2 dénár; a lovak ára 5-7 forint volt (az igen értékes török lovaké a század második felében 75-500 Ft is), a marháké legalább 5 forint.

4.4. Társadalmi tagozódás

A Habsburg-uralkodók, hogy az arisztokrácia fölötti uralmukat megszilárdítsák, szaporábban osztogatták az örökletes bárói címet — a maguk személyes kegyénye volt ez —, és szívesen vették, ha a királyi tanács tagságához való jog a régi kiváltságok helyett inkább a maguk személyre szóló meghívójához kötődött. Uralmuk konszolidálódása után nem látták akadályát annak, hogy a régi bárók helyére gyermekeik lépjenek, a főrendiség a század végéig örökletessé változott.

A Mohács utáni első és második nemzedék magyarországi vezető garnitúrájának rétegeiről eléggé világos képet adnak a kancellárián vezetett királyi könyvek, amelyekben az uralkodói adományok és más fontos aktusok bejegyzésekor mindenkinek a nevéhez a neki kijáró rendi jelzöt illesztették hozzá, ez ugyanis világosan meghatározta, milyen helyet foglalt el az illető az egykorúak szemében fontos rendi hierarchia említett fokozatain. A „spectabilis et magnificus” kettős jelző - mint legmagasabb - járt az örökös comes (főispán) méltóságához. A többi bárónak be kellett érnie a „magnificus” jelzővel, amit a leszármazottak ekkoriban már örököltek (ahogyan a századközép bárósító oklevelei ezt ki is mondták). Lásd Büdy Mihály fia Büdy II. Mihály bárósága és főispánsága.

A család életének nagy eseményei közül a házasság az első. A fiatalok házasságkötése, mint már a birtokgyarapítási lehetőségek számbavétele során láthattuk, minden nemes család számára döntő fontosságú volt hosszú időre, s a nagybirtokosoknál egyben nagy terület későbbi sorsára kiható következményekkel. Nem szorul magyarázatra, hogy a családok legnagyobb százalékban a hozzájuk vagyonban, rangban közelállókkal kerültek házassági kapcsolatba. A bárófamíliák gyermekeit a szülők legtöbbször egymással házásították össze. Így a 18 legnagyobb birtokos közül 10 vagy már édesanyja vagy felesége révén kapcsolódott ugyanennek a körnek egy másik famíliájához.

Hanyatló, tekintélyüket vesztett nagyúri családoknak nemegyszer be kellett érniük azzal, ha leányaik egyszerű nemesember férjet kaptak maguknak. A mágnások közé való beházasodással volt egyenlő értékű, amikor valamelyik családtagot főpapi rokonság fogadta be férjként, feleségként. Oláh Miklós érsek-kancellár kiterjedt sógorságában-atyafiságában mágnásleányok is voltak, aki pedig Oláh leány kezét nyerte el, az könnyűszerrel került a mágnások közé, saját maga Büdy II. Mihály is.

A gyermekeknek csupán piciny korukban jutott ki az anyai vagy dajkái dédelgetésből, a serdültebb korúakat a szokásnak megfelelően legtöbbször más (rokon vagy jó ismerős) családhoz adták ki. Az idegen szolgálatba állított fiú otthoni vagyon-, jövedelemrészét megőriztették annak visszatértéig.

A politikai ellenfél pártjára átállóak gyakran csábították magukhoz rokonaikat is. Amikor meg a testvérek, rokonok ellenségként álltak szemben a két párt oldalán, akkor sem került sor vérontásra, sőt somlyai Báthori István 1564-ben, amikor Atya helység és kastélya neki hódolt, saját lovaival és szekereivel szállíttatta el az ellenpárton álló tulajdonos (Büdy II. Mihály) családját és ingóságait, nem pusztán a Büdy rokonával, (Oláh Miklós) az érsek-

kancellárral ápolt régi barátsága jegyében, hanem Büdy Mihály az ő rokona is volt, mert Büdy anyósa és Báthory István leendő lengyel király anyja testvérek voltak. ¹¹¹

4.5. Életstílus

A mágnási, nemesi életideál, láttuk, mindenben megkövetelte a jólét, a gazdagság nyilvános mutogatását - lakás, öltözködés, asztaltartás dolgában egyaránt. A kívülállónak úgy tűnt, mintha mindenki egy fokkal magasabbra helyezné magát az őt megillető társadalmi pozíciónál. Ennek a túlfelzett öntudatnak volt velejárója a formális tiszteletadás megkövetelése: rendkívüli fontosságot kapott az ültetés rendje, kivételszámba ment, aki nem sértődött meg, ha a neki járó helynél „alább” ültették; nagy harag lett abból is, ha valaki „süveget nem vetett”. Sokra tartották „személyes becsületüket”.

Az öntudat markáns megnyilatkozásai gyakran állították szembe egymással az egyenrangúakat is, és teremtettek köztük hosszú időre vagy egész életre szóló ellenséges viszonyt. Máskor az ital mámorában sértették egymást halálra a mulatozó nagyurak. Az egészségtelen ivóvíz miatt szüntelenül fogyasztott bor meg a nehéz ételek szinte állandósították a rossz közérzetet s vele az ingerlékenységet.

Az uraknak a velük egyenrangúakon kívül jobbágyaikkal volt a legtöbb kapcsolatuk. A magyarországi jobbágyoknak a rabszolgákéhoz vagy a barmokéhoz hasonló bánásmódban volt részük. ¹¹²

Az egykori nemesi magatartás jegyei közt fontos szerep jutott a származástudatnak, illetve a származás büszke hangsúlyozásának. A nemesi famíliákban ugyan kezdettől fogva mindenkor gondosan számon tartották a férfielődöket, századokra visszamenően is, de a nemesség fő ismérve nagyon sokáig mégsem ez, hanem a nemesi jogú birtok maradt. Csak a 15. század folyamán kezdték az utóbbival szemben a származást, s a nemességbizonyító oklevelet, a családi címet hangsúlyozni. Védekezés volt ez a kiváltságos osztály felduzzadása, a régiek számára nem kívánatos elemek behatolása ellen.

A nemesi származást bizonyító jelvények, mindenekelőtt a címer, a címeres pecsét ugyancsak a 15. század második felében nyertek fontosságot. Szokássá vált családok egybefonódását címermotívumok átvételével vagy címeregyesítéssel is kifejezésre juttatni.

Büdy II. Mihály későbbi rokonát Oláh Miklóst a mohácsi csata előtt néhány nappal (1526. augusztus 24.) nevezte ki Mária királyné az egri nagyprépostságra és kanonokságra. Ezen egyházi méltóságokkal együtt 1546-1553 között kancellár, majd haláláig főkancellár. Nádasdy Tamás halála után elérte, hogy királyi helytartóként őt nevezze ki az uralkodó a magyarországi világi igazgatás élére. ¹¹³

Saját hatalmi körének építésébe jól illeszkedett rokonságának beemelése a magyar arisztokráciába. 1535-1548 között Oláh Miklós egész akkor élő rokonságának nemességét megerősítette I. Ferdinánd és címert adományozott részükre, tíz évvel később pedig a bárói

¹¹¹ Árhándy Pál, ki 1518-ban II. Lajos király tanácsosa volt, ám tragikus véget ért. Grittinek kormányzóvá választását ellenezte, ezért Gritti őt, és fivérét Balázst börtönbe vettette. Hasztalan követett el mindent érdekében hű felesége János királynál, kinek Árhándy lehet mondani trónfentartó oszlopa volt. De nem lehetett a gögös velenceivel semmire menni, s hiú reményt táplált Árhándyné Ferdinánd hatalma felől is, mert Gritti 1531 január 25-én a szegény Árhándy Pált és testvérét Balázst, Budán lefejeztette.

¹¹² Ezt időnként maguk az urak is szánva-bánva látták be, és egy-egy megyegyűlési határozat is keményen megbélyegezte, ám nem változtatott a tényleges helyzeten.

¹¹³ Csízi István: A királyi Magyarország főnemesi családjainak címerváltozatai a 16-17. században, ELTE, BTK, doktori disszertáció, 2012. 154-155. oldal

címet is megszerezte ugyanezen személyek számára. De nem csak ők, hanem unokahúga, Anna, férje Büdy II. Mihály is báró lett még ezt megelőzően az 1550-es évek elején.

Oláh Miklós személyéhez köthető címerről elmondható, hogy a címer kompozíciója megegyezik egykori patrónusa Szatmári György címerének kompozíciójával. A már ekkor igen népszerű, reprezentatív és előkelő egyszarvú például mindkét címerben megtalálható. Nem véletlen tehát, hogy a címerrel nem rendelkező Büdy II. Mihály a felesége családi címeréből vett motívumból szerkesztette a saját címerét, amit az apja Büdy I. Mihály sohasem használt.

A nagyurak kiemelt társadalmi helyzete tükröződött az útjaikon velük tartó kíséret (úri és szolganép) nagyságán is. Az urat, családtagjait és kíséretét szállító hintókat társzekerek követték, konyhaszerszámmal és más holmikkal rakodva. (Fekete láda legendája, Büdy Mihály elhagyja a várat, Báthori ad neki járműveket. – már említettük)

A temetés színhelye több évszázados, kivételes helyzetű (nagyúri) családoknál a nemzetségi monostor volt, másutt a család által alapított kolostor, temetőkápolna, kisebb nemes familiáknál a plébániatemplom. A Büdy család tagjainak temetkezési helyéről egyelőre nem tudunk. Az atyai templomba nem temetkezettek, mert az a 16. század derekán már protestáns volt, így a katolikus Büdy (főúri) család oda nem temetkezhetett.

4.6. Műveltségi viszonyok

Az ország nagyurai láthatták, hogyan kerülnek át a középkori klerikus értelmiség funkciói mindjobban a nemesség (illetve annak felső rétege) kezébe, és hogy mennyire nem elegendő már e funkciók gyakorlásához a régi udvari műveltség: nem elég a hadvezetésben való jártasság, némi jogi ismeret, meg a magas körökben való sima mozgás elsajátítása. A hagyományos jogi műveltség mellett a humanista kultúra számos elemét, gondolkodási formáját is birtokolni kellett.

Nem volt nehéz belátni, hogy mindehhez a korábbi oktatási módok megújítására és a felsőfokú iskolák sűrűbb látogatására van szükség. Ezt követelte meg utóbb az akkoriak számára oly döntő fontosságú vallási szempont is: a választott hitben való biztonságos megmaradást, az annak harcos védelmére való felkészülést legjobban a magasabb iskolák, mindenekelőtt a külföldi egyetemek biztosították. A látogatásukhoz — meg a hazai iskolák átszervezéséhez — szükséges anyagiakat a nagy- és középbirtokokon elő lehetett teremteni, legalábbis azokon, amelyek háborús pusztításoktól megkímélve, rugalmas gazdálkodás mellett, viszonylag szabadon élvezhették a mezőgazdaság prosperitását. A Büdyek a munkácsi várbirtok bérlőiként bizonyára ide tartoztak.

Az alsóbb fokú tudnivalókat a nemesurak gyermekei, de különösen a nagyurakéi, általában otthon sajátították el, csak ritkán a káptalani, városi iskolákban. Ez a rendszer a várbirtokosoknál kiterjedt a rokonság, a barátok gyermekeire, ami csak ritkán emlékeztetett a modern „magántanulói” rendszerre, hiszen a több tanuló mellett lassan „iskolák” alakultak ki. Vámosatya már 1595-ben tanítóval rendelkezett. Ő nem a szegények gyermekeit tanította, hanem a földesurakéit. Az oktatás-nevelés munkáját pedagógus, mester, praeceptor, végezte (Bohus, Bahu vagy Buhus). A mester (magiszter), akinek elszegődtetése nem ment könnyen, nemegyszer nagy tudományú, szép karrier előtt álló ember volt. Bohus magiszterről nem tudunk meg semmit a forrásokból, ám egy másik beregi főúr tanítójáról annál többet. Csabay Mátyás - praecleara studiorum suorum disciplina (a fegyelem nemes tudománya) birtokában -, miután a Dobó család gyermekeit hosszú éveken át nevelte, eredményesen pályázhatott a kassai városi iskola rektorságára. Minden valószínűséggel Büdy I. Mihály a munkácsi birtok

mestereitől tanulhatta a latint és a jogi ismereteket, mert külföldi tanulmányokról a források nem tudósítanak. Nem kizárt, hogy Sárospatakra is eljuthatott, ugyanis az ország keleti szélén Perényi Ferenc sárospataki udvara volt az oktatás központja, ahol az oktatás kétségkívül új, a középkorinál világosabb szellemben és humanista módszerrel folyt, és kiterjedt a klasszikus latin, görög, meg a kortárs szerzőkkel való foglalkozás mellett a korszerű műveltség más szükségleteire is, nem utolsósorban a természettudományokra. Vámosatyán a saját várában tanulókat neveltető birtokos mellett a faluban anyanyelvi „parasztiskola” is működött, ahol a kisebb birtokosok gyermekei tanulhattak (Bohus). Mindez már csak a nemesség legalsó rétegének nyújtott tanulási lehetőséget, anélkül, hogy tagjai azt rendszeresen kihasználták volna.

Az uralkodóval jó kapcsolatot tartó vezető nagybirtokosság gyermekei a király bécsi udvarában nevelkedhettek. Oda is saját mestereik kísérték őket, de volt úgy, hogy a királyi gyermekek mestereitől tanultak. A Büdy gyerekek bécsi tanulásáról nem maradt fenn forrás, ám a serdülő Nádasdy fiú (Nádasdy Ferenc) Bécsben töltött éveit — saját beszámolóiból — elég jól ismerjük.

A Büdy fiúk bécsi tanulásáról nem maradt fenn forrás, ám Nádasdy Ferenc Bécsben töltött éveit elég jól ismerjük.

Tanulmányairól nem tudunk meg sokkal többet, mint hogy naponta tanult deákul és németül, és hogy mindenekelőtt a bibliát forgatta. Annál többet tartalmaznak a beszámolók az udvari társaságban való forgás eseményeiről: a császári családdal való rendszeres találkozásról, közös kirándulásairól, nyulászataikról, az arisztokraták meghívásairól és a viszontfogadásokról, továbbá a kapott lovakról, fegyverekről, agarakról és vadászó madarokról.

A nádorfiú udvarbeli tartózkodását bizonyára szándékosan szervezték meg úgy, hogy a reneszánsz ideálnak megfelelően tudományokban, művészetekben, testi erőben és

ügyességben képességei legjavát fejleszthesse ki, s a nemzetközi nagyúri társaságban annak kifogástalan viselkedésű tagjaként állhasson helyt.

A papok, egyházi jogászok, mesterek teljes kiképzése az egyházra hárult, az uradalmi központok a maguk prókatori és tiszttartói szükségletének utánpótlásáról gondoskodtak, gazdasági és jogi szakismeretek átadásával. Az igényesebb jogászképzés a kancellária, a kúria meg a zászlósurak és ítélmestereik irodáiban folyt. Kis-, és középnemesek gyermekei igyekeztek ilyen helyekre apjuk, illetve a legbefolyásosabb rokon és ismerős segítségével bejutni.

Tanulás és hivatal betöltése persze nem okvetlenül zárta ki egymást. A 16. századi magyar nemesség egészének írástudási arányait aligha fogjuk valaha is hitelesen megismerni. A kor híres kapitányai közül nem egy írástudatlan maradt (Például Hunyadi János).

Valószínű, hogy az egytelkes nemesi tömegeknek csak kisebbség fele sajátította el az írás tudományát, az, amelyik birtoktalan állapota, szerény anyagi viszonyai miatt értelmiségi pályától remélt boldogulást.

Ami az idegen nyelveket illeti: a latin volt az, amelynek alapos ismerete (levélolvasás és levélfogalmazás szintjéig) minden írást használó ember számára magától értetődő kellett hogy legyen, hiszen a század 30-as éveitől a levelezés túlnyomó többségében latinul folyt. Ennek ellenére a nagyurak, a kapitányok és a tisztartók egy részének is fogható volt a latin nyelvismerete.

Kevés, igencsak szétszórt és közvetett információval rendelkezünk arról, hogyan hasznosította a nemesség a maga olvasási készségét mindennapos gazdasági, jogi vonatkozású ténykedésében és azon túl. Az ország urait a műveltségi különbségeknél is egyre jobban megosztotta a régi és az új vallás különbsége. Miközben a reformáció a megmaradt terület minden részében, nagy- és kisbirtokosok közt egyaránt, gyors ütemben terjedt, még mindig akadtak, akik gyóntatójuk előtt végrendelezve, az általuk alapított kápolnába kívántak temetkezni, és pénzt meg szőlőt hagytak a katolikus egyház céljaira.

4.7. A birtokok népei

Az 1549-ben készült Bereg megyei rovásadójegyzék a porták mellett további (zsellérekre, szegénynek minősülő jobbágyokra stb. vonatkozó) adatokat is tartalmaz. Így Bereg vármegyében a zsellérek és szegények aránya 60,7% volt, míg a pusztá telkekre érkező új telepesek aránya 26,9%.

Hódoltság és seregjárás kétségkívül igen sok helyen növelte nemcsak a pusztá telkek, hanem a zsellérek-szegények arányát is. A Mohács utáni időkben Vámosatya gyakran került a Munkács és Szatmárnémeti közötti „hadjárások” útjába. Ahol az elszegényedett elemek aránya nagy volt, ott kevés kivétellel minden településre jutott belőlük. Zsellérek és „szegények” birtok kategóriánkénti megoszlása nem sok helyen mutatott kirívó aránytalanságokat. A megyék többségére mégis jellemzőnek lehet tekinteni, hogy nagybirtokaikon az átlagosnál kisebb arányban adtak helyet ilyen elszegényedett elemeknek — akár az ottani kedvezőbb anyagi lehetőségek, akár az uradalmak jelentős részének már említett földrajzi elhelyezkedése miatt. Különösen jól érzékelhető a nagybirtok telkesjobbágyarányának kedvezőbb volta Szabolcsban, Beregben (itt nagy helyet foglalt el a királyi uradalom), Biharban, Somogyban. Más megyékre egy-egy kiemelkedően jómódú földesúr zselléreinek, szegény jobbágyainak teljes hiánya vagy igen alacsony arányszáma jellemző.

A közép- és kisbirtokokra a fentieknek megfelelően a legtöbbször portaarányukhoz viszonyítva több zsellér és „szegény” jobbágy esett. Számos olyan kisbirtokos család volt, amelyik kizárólag zsellérekkel gazdálkodott.

A Mohács utáni sorvasztó évtizedekben lakatlanul maradt telkeket, falukat a lélegzetvételnél békeidőszakokban sok helyütt megkísérelték újra népesíteni. Például Bereg 5 települését 1549-et megelőző években szállták meg lakosai. A falutelepítők érhető módon elsősorban a nagyurak közül kerültek ki, így Büdy Mihály, majd az özvegye Ártándy Anna és fia ifjabb Büdy Mihály). Mindössze 2 kisebb birtokos tudta viselni az indítással és nem utolsósorban jobbágyainak az évekig tartó adómentességével járó terheket.

Az újonnan benépesített jobbágytelkek lakóiban távolról sem kell idegenből jött betelepülőket látnunk, hiszen azok a helybeli jobbágyok fiaiból, feltörekvő zsellérekéből vagy elpusztult, felégetett házak újraépítkező jobbágygazdáiból kerültek ki.

A nyilvántartott iparúzókat illeti, egy részük bányász, ám csaknem 2/3 részük a molnárok közül került ki. A máramarosi sóbányák alkalmazásában is dolgozhattak vámosatyai emberek, első sorban a nyári időszakban mint sószállítók. Minden más iparúzó

csak elszórtan, kis számban került nyilvántartásba, legtöbbjük kovács, a többi ács, kőfejtő, bodnár, csizmadia, szabó, takács, borbély, pék és mészáros. Ebben az időszakban a paraszti háztartások még önellátók voltak és a falu egy-egy ügyes, hozzáértő földművese látta el ezen feladatokat.

Bereg megye egytelkes nemesi nem fizettek adót. Az adómentes papság általában csak mint nemesi jogú telkek birtokosa került be az összeírásokba, köztük sok plébános is.

Az úrbéresek tömegéből adómentesek voltak a bírók akik a helységek túlnyomó részében szolgáltak, csak az egészen apró településeknek nem volt bírójuk. Vámosatyának nyilván volt bírójuk.

Időleges vagy örökös adómentességben részesültek a korszak szabadosai (libertinus, liberatus, liber) is. Túlnyomó részük számára nagy- (vagy közép-) birtokos tette lehetővé a kiváltságos helyzettel való élést. Beregben „puskás” szabadosokról, esik szó, valószínű, hogy a sóútvonal, valamint a vámhely biztosítása jelentette a katonai szolgálatot. „A kamaraispán tartson két gyalogos katonát (darabont), akiknek a fizetése a huszti gyalogosokéval megegyező legyen. Ezek feladta felügyelni a hajókra és a sóvágókra.”¹¹⁴

114 1607-ben Homonnai Bálint által adott utasítások a máramarosi kamara ispánnak. Nagybányai Állami Levéltár, A Máramarosszigeti Református Lyceum Gyűjteménye, 15-ös szám.

5. Vámosatya a 16-17. században

Maksay Ferenc¹¹⁵ nagy munkája a rovásadó-összeírások történeti statisztikai feldolgozása a 16. század közepén azért is fontos mű, mert Vámosatya történetében meghatározó szerepet betöltő nagybirtokosokról csak itt olvashatunk összefogottan.

A kora újkori Magyarország nemessége a 15—16. század fordulójától a legtöbb országban nehéz próbáknak nézett elébe, s ebben a próbában csak mozgékonyabb, felkészültebb tagjai tudtak helytállni. A konzervatív, átállásra képtelen urak - főleg az elmaradott vidékek szerényebb nemesei - semmiképp sem boldogulhattak. A század megmegújuló háborúi, haditechnikája hasonlóképp az addiginál hozzáértőbb vezetőket, szakembereket kívánt. És végül az igazgatási, igazságszolgáltatási apparátus szakszerűsödése, differenciálódása követelt a nemesuraktól az addiginál korszerűbb, humanista színvonalú képzést, ha a hivatalokban meg akarták állni a helyüket.

Büdy I. Mihály beregi főispán gyermekeit Bécsben taníttatta. Erre vonatkozóan csak Büdy Farkasra vonatkozóan vannak adataink, aki jegyző volt a Magyar Kancellárián. Bátyja, Büdy II. Mihály pedig édesapja hivatalát vehette át Bereg vármegye élén, tehát valamilyen iskolát ő is végzett, ahol megtanulta a latin nyelvet és jogi ismeretekre tett szert. Ám Büdy I. Mihály az apa is iskolázott ember volt, hiszen tudott latinul, amit a Nádasdy család levéltárában fennmaradt latin nyelvű levelei is bizonyítanak.

A 16. századi Magyarország egymást váltó nemzedékeinek szövevényében a századközép éveiben, két együtt élő korosztályt kell figyelemmel kísérnünk: azt, amelyik a mohácsi veszedelmet érett fejjel élte túl (Büdy I. Mihály), és negyedszázad elteltével - az akkori halandósági viszonyok mellett - már idősnek számított, meg az ifjabbakét, a század első harmadában születettek generációját (Büdy II. Mihály és Farkas és Klára).

5.1. A Büdyek Vámosatya birtoklástörténetében

Atya első birtokosai a nemzetségek vezetőiből kerültek ki. Az elsők, akikről forrás is van, a 12. század végétől a Gutkeled nemzetség Farkas, illetve Tiba ágából származó családok. A Farkas ágbeli Guti, illetve Guti Ország és Atyai, valamint a Tiba ágbeli Tiba fia Péter, majd a 15. században a szintén Tiba ágából származó Gacsályi és Rozsályi Kunok a falu kizárólagos birtokosai. A település a 14. század végétől révvel és vámszedő joggal is rendelkezett. A 14. század közepe táján keletkezett iratok szerint a fent nevezett Tiba fia (Atyainak is nevezett) Péter Atyán lakik, és ott udvarháza van.

Amikor 1347-ben a Baksa nemzetségből származó Csapi János szerez birtokokat Atyán, megtörik az addig a nemzetségi (Gutkeled nemzetség) családok kizárólagos tulajdonlása. A 15. század második felében tovább folytatódik az atyai Gutkeled birtokok eladása.

1490-ben a csontmezei csatában¹¹⁶ Corvin János oldalán elesett Rozsályi Kun Jakab birtokait – köztük Atyát is – Beatrix királynő elkobozza és hívének, Perényi Jánosnak

115 Maksay Ferenc (1916 - 1984) történész, a történelemtudomány doktora. Tanulmányait 1934-39-ben végezte a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, ahol 1939-ben történelem-latin szakos középiskolai tanári, 1940-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1940-46-ban ugyanitt tanársegéd, 1946-49-ben a Néptudományi Intézetben a település- és parasztságtörténet előadója. 1949-től a Magyar Országos Levéltár levéltárosa, 1962-től főlevéltárosa. 1965-ben a történelemtudomány kandidátusa lett. Élete utolsó két évtizedében alapvető kutatásokat folytatott a közép- és újkori m. agrár- és településtörténet területén.

adományozza. 1520-ban az Atyai család fiágon kihalt, birtokaikat felerészben a leányág örökölte. A folyamatos eladások következtében a egykori Gutkeled-birtokból végül is a 17–18. századra már csak a Rozsályi Kunok, illetve a Gutiak késői leszármazottai birtokoltak egy-egy kisebb részt.

A várjobbágy eredetű Büdyek a 13. században az Abaúj vármegyei (Hernád)büd birtokosaiként tűntek fel.

Vámosatya a 18. században. Nem sokat változott a 16. század óta.

Büdy (I) Mihály leánya, Klára ahhoz a Csapi Ferenchez ment feleségül, akinek egyik öse, Csapi János 1437-ben Atyán szerzett birtokot. Bereg megyei birtoklásai Büdy I. Mihálynak éppen Atyán kezdődtek. Innen aztán nem volt megállás. E birtokszerzés után, 1541-ben, az ugyancsak Bereg megyei Benken, 20 forintért megvásárolta Kászonyi Jakab két telkét. 1543-ban munkácsi

várnagy. 1545-ben Atyán és a Zemplén megyei Zétényben négy jobbágytelek birtokába iktatják be. Büdy I. Mihály 1547-ben halhatott meg, mert 1548-ban – amikor Guti János és Péter tiltakoznak a Büdyek ellen, akik bizonyos birtokrészeket jogtalanul elfoglalták – már csak özvegyét Annát és fiát, II. Mihályt idéztetik meg.

1547-ben Ferdinánd beregi főispánná nevezi ki fiát, Büdy II. Mihályt, aki ebben az időpontban éppen atyai várában tartózkodik. I. Mihály özvegye tovább folytatja a családi vagyont gyarapítását.

1549-ben Nagy Bálint feleségével, Katalinnal Dávidházára cseréli el Bag és Szalka részeit. Azt is tudjuk, hogy 1560-ban Büdy II. Mihály és testvérei (Klára és Farkas) Bereg megyében már Gelénest és Papit egészében birtokolják, míg Jándon, Barabáson, valamint Kaszony mezővárosban csupán bizonyos részekben tulajdonosok. Minden bizonnyal a fenti birtokok közé sorolhatjuk Dávidházát, Barkaszót, továbbá Munkácsi ingatlanjukat is.

A család még ekkor is birtokos az Abaújban fekvő ősi családi fészekben, Büdön. 1554-ben először Büdy II. Mihály és testvére, Klára egyezik meg a közös birtokok felől, majd 1568-ban másik testvére, Farkas kéri ugyanezt. Mindezek után, egészen a 70-évek első feléig nincs tudomásunk arról, hogy tovább gyarapították volna beregi birtokaikat.

Mindeközben Atya várának története módfelett érdekesen alakult. A Ferdinánd és Izabella közötti háborúskodás során Atyát, mint az egyik, vitatott területen fekvő várat 1557-ben Balassa Menyhért és Hagymási Kristóf foglalja el Izabella királynő nevében. Azonban

116 Mátyás fia 1490 június 13-án a mintegy 7000 katonájával dél felé indult, hogy ütőképes sereget toborozzon. A fiatal ember a Szent Korona mellett a kincstár javainak jelentős részét is magával vitte. A Tolna megyében található Sárvíz partján Báthori és Kinizsi csapatai utolérték Corvin János közel azonos létszámú seregét. A rövid ütközetre a Szabaton falu határában fekvő Csontmezőn került sor, ahol Mátyás egykori vezérei tapasztalatuk révén könnyedén győzedelmeskedtek a halott király fia felett. Corvinnak az volt az egyedüli szerencséje, hogy a győztesek fontosabbnak ítélték a megszerzett társzerekek kifosztását a vesztesek üldözésénél.

nemsokára Hagymási és Balassa átpartoltak Ferdinánd oldalára, melynek következményeként Büdy II. Mihály visszakapta a várat.

A Büdy-vár pontos kinézetéről nincsek adataink, de az 1856-os kataszteri térképen a mérnökök megörökítették a vár akkori állapotát. Ezután ebből építkezett a falu.

1561-ben Zay Ferenc kassai főkapitány arról értesíti Ferdinándot, hogy Szalka és Kálló János Zsigmond részéről történt megerősítése veszélyezteti az atyai, valamint a kisvárdai várat. 1562. június 04-én Büdy II. Mihály megosztotta birtokait édesanyjával Ártándy Annával.

Mindezen történések azonban nem akadályozzák meg Büdy II. Mihályt és testvérét Farkast, hogy a harcok elültével sikerrel folytassák birtokaik gyarapítását. 1579-ben egy királyi adománylevelével felsorolja Büdy II. Mihály és Farkas birtokait. A felsorolt birtokok: Atya romos várral és tartozékaival: Barabás, Het[y]e, Kerecsen[y], Adon[y], Szalka [itt 1550-ben

udvarházuk is volt], Vid, Gerzsenó, Dávidháza, Darócz, Bodoló, Nagy-Muzsaly, Rákócz, Bene, Surány, Papi, Csaroda, Kaszony egészen, Déda, Barkaszó, Longodár, Bag és Eszterjén puszták Beregben, Munkácson egy kőház, valamint Ardó, Búd, Piski, Szokol, Sásvár, Újlak, Bökény, Tivadar, Péterfalva, Gyakfalva, Szent János-Ugra, Fancsika, Told, Pezete, Gyorak, Bölcse, Bibotelke pusztá más megyékben.

1583-ban már az elhunyt Büdy Farkas gyermekeiről szerzünk tudomást, akik közül Mihály és Boldizsár nem éltek meg a felnőtt kort. Büdy Istvánról 1593-ban hallunk utoljára.

Büdy II. Mihály 1598-ban még élt, amikor is egyedül bonyolította le a Szabolcs megyei Köves és Ladány birtokok cseréjét. 1599-ben már csupán Mihály fiát, Jánost említik meg az oklevelek, amikor Munkácson egy kőházat adott el.

Ezután többet nem találkozunk a Büdy család tagjaival, amely Jánossal fiágon kihalt. Birtokaikat leányágon majd a Kubinyi, a Bornemissza, a Révay, a Barkács és a Csapi családok örökölték meg.

Az örökség felosztásakor, a felsorolt birtokok között nem szerepel Atya vára. Ám 1660-ban egy beiktatás kapcsán újra felbukkan a vár neve. Melith Péter feleségét, Perényi Zsuzsannát, Kapy Sándor feleségét, Katalint és leányukat, valamint eszenyi Csapy Zsófiát, aki Réthey Péter felesége, Atya várában olyan birtokrészekbe iktatják be, amelyek döntő többsége egykoron a Büdy család tulajdonát képezték.

5.2. Vámosatya birtokosai a 16. században

Beregben a 16. század közepén egyedül a királynak volt igazán nagy kiterjedésű (463,5 portányi) birtoka (51 helységben). Munkácsi domíniuma, amelyet csak helyenként szakított meg idegen birtoktestek beékelődése, nyugaton a Beregszász—Gut—Csernelő vonalig terjedt, délen, délkeleten és északnyugaton csupán a megye határsávjai estek kívül rajta, északkeleten pedig a már említett hatalmas Perényi-uradalmak. Délen, a Tiszaparton, Vári mezőváros is Munkácshez tartozott.

17 Bereg megyei személy (család, intézmény) birtokolt 11—100 porta közti jószágot (uradalmat), és 83-at ismerünk név szerint az ennél kisebb birtokosok közül. A megye nagyurai: Báthori András tárnokmester, utóbb országbíró, Lossonczy István temesi főispán és főkapitány, Perényi Ferenc, jó ideig erdélyi tanácsúr, Perényi János ugocsai—máramarosi főispán, Pethő Gáspár, az asztalnokmester fivére, valamint Kállay Vitéz János, egykori szörényi bán.

Nem sokkal utóbb került a bárói rendbe a Dobó, a Büdy és a Károlyi család, a Jakchy família néhány nemzedékkal korábban adott az országnak zászlósurakat, a Kerepeczyek pedig Verböczy nádorral álltak rokonságban. A Báthori, a Lossonczy és a Perényi család itteni tagjai Beregen kívül is több száz portával rendelkeztek. Helyi vezető tisztségeket viselő középbirtokos családok voltak a fentiekén kívül a Daróczy, a Gallis, a Gulácsy, a Hartyány, a Hetey, a Kende, a Kerepeczy, a Komlóssy, a Lipcsey, a Lónyay, a Melith és Oroszy.

A megye egyházi birtokai közül csak a beregszászi domonkosoké volt jelentősebb, és csupán néhány portányi a beregszászi ispotályosok, a remetei (kisberegí) pálosok, valamint a leleszi konvent jószága. Együttesen 54 portával (a megyei porták 4,4%-ával) rendelkeztek.

Bereg 333 új telepítésű jobbágya eléggé egyenletesen oszlott meg a birtokosrétegek közt, de a királyi nagybirtokra itt is a rá eső portaaránynál valamivel több, a közép- és kisbirtokokra valamivel kevesebb jutott. A középbirtokosok közül főként Lónyay Péter, Melith György, Surányi János és Miklós, valamint a Dobó család jószágán írtak össze átlagon felüli „új” jobbágyokat, a kisbirtokosok közül Kállay Vitéz Jánosén. Nem egy mezővárosban, népes településen tekintélyes számban és arányban koncentráltak az új telepések. A bejegyzések szerint általában 2 vagy 1, ritkán 3 éve laktak akkor helyükön. 5 helységet az összeírás újonnan (ugyancsak 1—3 éve) megszállottnak tüntetett föl: 3 a királyi uradalom északi, hegyvidéki részén feküdt, 2 (a királyé, illetve Büdyné) a síkságon.

Földesúr és bérese.

Az „allodium” rovaton számon tartott 4 bejegyzés csupán szerényebb nemesek (illetve a remetei pálosok) egy-egy telkén folyó gazdálkodásra utal. A megye 19 szolgálatvállalója közül 12 béres (mercenarius) élt 5 közép-, ill. kisbirtokos földjén: Perényi Ferencnél, Ugray Istvánnál, Ilosvaynénál, Matucsina Miklósnál és Györgynél. Egy a király vámosa, 1 a halásza volt (ez Munkács közeléből látta el a vár személyzetét halakkal), 2-en pedig a munkácsi vár edény készítői.

A híres makktermő beregi erdőségekben mindenféle disznókondák legeltek; az összeírás Kállay Vitéz János bodolói pásztoráról, továbbá Büdyné kondáinak 2 őrzőjéről tudósít. Az utóbbiak — nyilván a várnagy engedélyével — a munkácsi uradalom területén (Kajdanón és Lahón) legeltettek. Egy-egy malmot, molnárt, ill. kovácsot Büdyné és a Dobó

család földjén írtak össze.

A középbirtokosoknak és néhány kisbirtokosnak a többi városból, de a népes községekből is, csupán részbirtokok jutottak (legtöbb a Surányiaknak, Büdynének, Jakchynak, a Matucsinaiaknak és a Dobóknak).

Az 1549-es összeírás idején Habsburg-kézen talált munkácsi uradalmat már a 15. század közepétől a királyi család tartotta birtokában. A közepes terjedelmű birtoktestek közül csupán 3-nak volt viszonylag új gazdája: Büdy Mihályné faluit, illetve falurészeit az 1530-as évek végétől szerezte az abaúji familiából származó, de Beregben már második generációs

főispánférj vétel vagy királyi adomány útján, főleg korábbi Csapy, Dávidházy, Guthy, Kállay, Kerecsényi, Sztritey és Várday jószágokat.

Birtokos	p	szeg.	zs.	psz.	új	all.	szolg.	ip.	egyéb
<i>Büdy II. Mihály</i>	5	5							2
<i>Lossonczy István</i>	4								1
<i>Guthy Péter</i>	5	4							1
<i>Dobay Ambrus</i>	2	1							
<i>Hetyey István</i>		4							
Összesen	16	14							4

Bag (Atyához tartozó puszta)

<i>Nemeseké</i>		4							
-----------------	--	---	--	--	--	--	--	--	--

p = porta (adóegység)

szeg. = szegénysége miatt adókedvezményes jobbágy

zs. = zsellér

psz. = puszta jobbágytelek

új = újonnan népesült jobbágytelek

all. = allodiális telek, urasági major stb.

szolg. = urasági szolgálatban álló személy

ip. = ipariüző (kovács, molnár stb.), malom

egyéb = adófizetés alól mentesített, illetve kedvezményes személy

(birtoktalan nemes, bérlő, pásztor stb.)

Büdyek összes birtoka Bereg vármegyében:

Birtokos	p	szeg.	zs.	psz.	új	all.	szolg.	ip.	egyéb
<i>Adony</i>	3,5	2		1	2				
<i>Atya</i>	5	5							2
<i>Barkaszó</i>	11	8			1				8
<i>Bodoló</i>	14	12			3				4
<i>Dávidháza</i>	4,5				4				1
<i>Déda</i>	11	13	6						3
<i>Gerzsanó</i>	4				2				5
<i>Hetyen</i>	2	3	1						
<i>Kajdanó</i>								1	
<i>Kerecsény</i>	3				2				
<i>Kisdaróc</i>	2								2

<i>Lahó</i>								1	
<i>Longodár</i>	5								
<i>Márok</i>	5	10	6		2			1	1
<i>Szalka (Zalka)</i>	2	4			3				
<i>Vid</i>	3,5	2						1	1
<i>Zapszony</i>	2	2							2
Összesen	80	60	13,5	1	19			4	29

5.3. Vámosatya a 16-17. században¹¹⁷

LehoczkyTivadar: Bereg vármegye monográfiája III. kötetének 28 – 38. oldalán olvashatók azok az adatok, amelyeket a vármegyei főügyész a 19. század végén összegyűjtött Vámosatyáról. Az adatsorból kiemelve a 16. és 17. századi adatokat az alábbiakkal találkozhatunk:

„1539. Büdy Mihály beregi főispán és felesége Ártándy Anna 80 frtért megvásárolta Kun Miklóstól és Imrétől ezek itteni birtokait.

1540-ben Büdy Mihály beregi főispán és felesége Ártándy Anna megvásárolta Guthi Lászlótól és Pétertől 700 frtért ezek itteni birtokait.

Ifjabb Büdy Mihály, ki még 1547. május 12. vitterabergai táborból kelt iratban Ferdinánd által beregmegyei főispánná neveztetett ki, itteni várában tartózkodott nyugodtan, öröklött vagyonát újabb szerzeményekkel gazdagítani igyekezvén: azonban csakhamar viharos idők következtek be, melyek e táj felett is pusztítva vonultak át.

1549-ben pedig Guthi Péter összes részeit megszerezte s mindannyiszor ünnepélyesen beiktatták.

1550-ben Büdy Mihály 200 frtért eladott egy a Tisza mellett Tisza-Szálka (Tiszaszalka) felől fekvő udvarházat Nemes Farkas Györgynek.

1552 Büdy Mihály beregi főispán eltiltatja a saját, valamint Dersi Kálmán és Dersi Péter fia, János, névében is Guti Miklóst és Andrást valamint Lébi Imrét az atyai birtokrészek megvételétől.

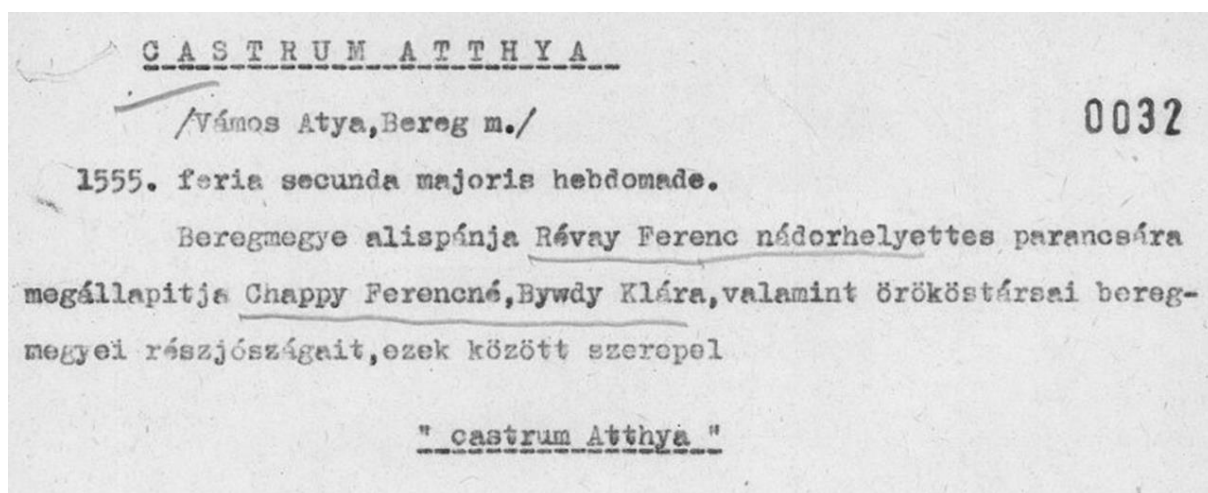
Kiegészítés (SzJJ): Lehoczky Tivadar nem találkozott ezzel az irattal¹¹⁸: „Castrum Atthya (Vámosatya, Bereg m.) 1555 feria secunda majoris hebdomade. („1555 nagybőjt utolsó hete” – SzJJ).

Bereg megye alispánja Révay Ferenc nádorhelyettes parancsára megállapítja Chappy Ferencné, Bywdy Klára, valamint örököstársai beregmegyei részjóságait, ezek között szerepel „castrum Atthya”

1557-ben ... Zápolya ellenkirály s illetőleg Izabella hadai elfoglalván Munkácsot s e vidéket, Büdy Mihály az atyai várat elhagyá s kárpótlás iránt Ferdinándhoz fordult, ki 1560-ban Gelényes és Papi helységeket s Jándon Barabáson, és Kaszonyban azon részjóságokat, melyek Pázmán Farkas és Perényi János fiaitól hűtlenség bélyegen elkoboztattak, Büdynek adományozta addig, mig a felkelők („rebelles”) által elfoglalt atyai várat visszakaphatná.

117 LehoczkyTivadar: Bereg vármegye monográfiája III. kötet, Ungvár, 1881. 28 – 38. oldal.

118 Orsz. levéltár. Lónyay család levéltára, Series II. fasc. I. no 8. OMF. Jankovich M. 0032

1555-ben a Büdy-vár „castrum Atthya” még várként volt nyilvántartva, tehát Báthory István nem lövette szét.

Az elfoglalt atyai várat Balassa Menyhért és Hagymási Kristóf, Izabella hívei, kik martalócziakkal e tájat sanyargatták menhelyül épen úgy használták, mint Márthuznai Pál a kovászói várat. Nem sokára azonban Balassa és Hagymási Ferdinánd király pártjához szegődvén, az atyai várat is visszaengedék Büdnyek, Ferdinánd tántoríthatlan hívének, ki azt 1563 táján — kétségtelenül önvédelme tekintetéből is czélszerűbben erősíté meg s vízzel telt árkokkal véteté körül s magát abba úgy helyezé el, hogy Ferdinánd felhívására a vidéken levő királypártiakat is oltalma alá veheté.

E közben 1564-ben, Miksa király uralkodása idején Zápolya erdélyi hadaival s a II. Szolimántól segedelmére rendelt Krimi' tatárokkal az országba bevonulván, hadvézére Báthory István Tokaj vivására indult, onnan azonban csakhamar a szultán halála hírére visszafordulván, az atyai vár alá érkezett,[...]

A népmonda szerint Büdy nejével, Oláh Annával, Oláh Miklós érsek Máté nevü testvérének leányával tömérdek- kincset kapott, ki állítólag Corvin Jánostól örökölte volna azt. E drágaságokat s kincset egy fekete ládában őrizték e várban, melyet valamint a szerednyeit e pénzen építették. Történt vala pedig egykor, a szóhagyomány szerint, hogy Lónyay László, midőn bizván a közlő erdélyi hadakban, Büdy Mihály peres erdejében nagy pusztitást vitetett véghez, — Büdy azt üzente neki, hogy légyen békével, mert ha megrúgja a fekete ládát, rögtön húszezer vitéz ugrik ki abból, kikkel azután majd rendbe szedi őt. Ez alapon -most is él e tájon a Közmondás: „Annyi pénze van, hogy a fekete ládába se férne.”

Az 1567-ki adóösszeírási jegyzék szerint a tatárok Atya helységet is feldúlták, felégették s a lakosok közül sokat elhurcoltak, annyira, hogy csupán 7 és fél porta találtatott; ezekből illette 1 Ország Kristófot 1, Guthi Györgyöt 4, s Büdy Mihályt s Farkast 2 és fél.¹¹⁹

1570-ben tiltakozott Hetei Krisztina (Lónyay Jánosné- SzJJ) Hetei Kata ellen egy kúria elidegenítése iránt.

1574 Miksa király (Bécs, június 18.) meghagyta a leleszi konventnek, hogy Büdy Mihályt és Farkast, „kik a király kívánatára húszezer forintért Vári és Bereg mezővárosokat, mint a munkácsi várhoz tartozókat, neki átengedték, a Guthy Ország Kristóf országbíró magtalan kimúlta folytán a fiskusra¹²⁰ szállt s nekik a húszezerből levonandó ötezer forintban

119 Budai Ézsaiás polg. Lexicon I. 4o.. A budai kam. lev. IV. Liber. VTI kötetében, mely az adó 1567. évi összeírását tartalmazza, erre vonatkozólag ezt olvastam: „Midőn az erdélyi hadak Atya várat vívták, a tatárok Ugornyaról 12 telekről elhurcolták a népet.— SzJJ.

¹²⁰ a „fiskus” latin szó, jelentése: kincstár.

adományozott atyai, kerecseni, adonyi és hetyéni részbirtokokba, valamint az eszterjéni pusztába vezesse be.”

1578-ban Rudolf király új adomány címén megerősítette Büdy II. Mihályt és Farkast Atya (a várral együtt), Barabás, Hetyén, Kerecseny, Adony, Szálka, Vid, Gerzsenó, Dávidháza, Darócz, Bodoló, Nagy-Muzsaly, Bene, Rákócz, Surány, Papi, Csaroda s Kaszony helységekben levő részjóságai birtokában, nem különben adományozta nekik Dédát, Barkaszót, Longodárt, Bag és Eszterjén pusztákat, a Rafajna erdőbeni pusztát, Munkácson egy kőházat, Szőlősvég-Ardót, Sásvárt, Újlak, Bökény, Tivadar, Péterfalva, Gyakfalva, Büd, Piski, Szakal, Szent János-Ugra, Monostor-Ugra, Közép-Ugra, Fancsika, Told, Pezete, Kis- és Nagy- s Erdő-Gyarak, Bölcse s Bibatelke pusztát Biharban. (Tehát itt a vár még mindig várként funkcionált – SzJJ.)

1581 Körtvélyesi Guthi Tamás perelt Büdy Farkassal egy itt elfoglalt Nagy-Rekesz nevű kert iránt.

1600. február elején Büdy II. Mihály kiskorú fia, János s egyedüli örökösül Liptó megyében, sógora (Büdy János sógora- SzJJ) Kubinyi Istvánnál elhalván, annak nővére (Büdy II. Mihály nővére) Klára palocsai Horváth Györgyné, Eufrozina Kubinyi Istvánné, Erzsébet Barkács Istvánné (ki 1603-ban Bornemissza Miklós másképp Cserniki Lőkőshöz ment nőül) maradtak az ősi vagyon örököseiül míg Horváth Klára leánya, Katalin, Dessevffy Ferencz nejévé lőn.

1603-ban a szepesi kamara jelentést tett a kormányzékhez a fiág kihaltával fennmaradt vagyon visszavétele iránt, mely alkalommal jelentetett hogy Kubinyi István kezén van a kerecsenyi, adonyi, vidi, szálkái, atyai, csarodai, papii, dédai, barkaszói, dávidházai, gersenói; zápszoni, kaszonyi, eszterjéni s barabási birtok s Munkácson egy kőház a piacon, melyben Ugrai Sándor lakott...

1614. Lónyai László nejének, Mónai Katának, Szerdahelyi János özvegyének 500 frtban bevallt itt egy házat s nemesi udvart, e nő 1623-ban már mint özvegy leánya Zsuzsánnával együtt megerősítették férje végrendelete alapján az atyai s egyéb ahoz tartozott részekbe.

1634 rákóczi Rákóczy László és Nyakas György tiltakoznak Rákóczy András ellen az atyai, adonyi, kerecseni és hetyéni birtok elidegenítése miatt.

1648 birtokosokul említetnek a rovatos összeírási jegyzékben Guthi Boldizsár, Bárcki, Rákóczy, Pócsi, Mosdósi Imre, Dessevffy, Prinyi György, Barkács István, Ormós Pál, Vay Péter, Harttyányi, Budai János, Somosi Miklós, Hunyadi Mihály, Szani György, Uray György özvegye és Hetei.

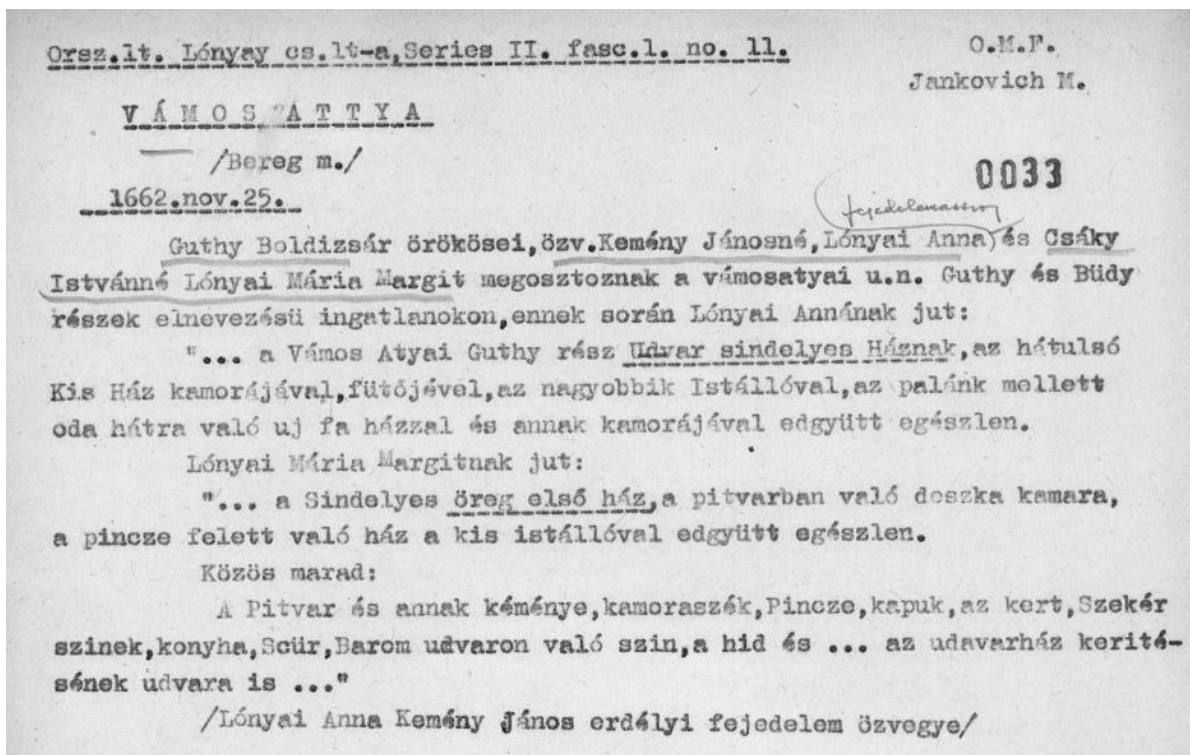
1651 új királyi adomány címén behelyeztetik Ilosvai Gáspár királyi ember által Péchy Ferencz az - atyai, barabási, barkaszói, bodolói és adonyi részbirtokba, mely alkalommal ellenmondott gimesi Forgács István özvegye, született Kapi Katalin.

1660. Leopold király (Bécs, január 13.) beiktatási parancsot menesztett a leleszi konventhez priberi Melith Péter szabolcsi főispán (Péter fia) és néhai Melith Zsuzsanna, idsb Perényi Györgyné, örökösei, néhai Melith Kata, Kapi Sándorné, utódja, Katalin, és Melith Zsófiától s Réthei Pétertől nemzett eszeni Csapi Zsófia részére, a végből, hogy azokat az elpusztított atyai várhoz tartozott birtokrészekbe vezesse be. Ez okmány szerint tartoztak e jószághoz: Atya, Barabás, Hetyén, Kerecsen, Adony, Szálka, Vid, Gercsenyó, Dávidháza, Darócz, Bodoló, Nagy-Muzsaly, Bene, Rákócz, Papi, Csarnavoda és a Kaszonyban levő részek, nem különben Déda, Barkaszó, Longodár-pusztá, Bog, Eszterjén, Rafajaa erdőpuszták. Munkácson egy kőház és Gyakfalva Ugocsában. E birtokokat a most nevezetteknek

elődei szerezték a Büdy Mihály és Farkas fiágúnak kivesztével s minthogy ez iránti irományaik a háborús időkben elvesztek, azokra nézve a királytól új adományt nyertek. Királyi emberekül kijelöltettek: Borbély Ferencz, Omjandi István és Kisfaludi György.

A beiktatásnál ellenmondásukat nyilváníták: ... az atyai várra nézve Jékei Ferencz és Fuló Pál (Amennyiben az atyai várra nézve nyilvánítanak ellentmondást, akkor a vár még mindig meg van? – SzJJ.), a munkácsi házra nézve: Szabó, másképp Romp Pál, az általános beiktatás ellen: Újhelyi Pál, Horváth György, Váradkai Ferencz, Kassai Ferencz özvegye Kun Borbála, Péchi Ferencz, Dessewffy György és Dessewffy Adámné, született Bánffy grófnő, Gerzsenyi János, Pakosi Paxi László és Rákóczy György tiszte Nagy Zsigmond, Badaló, Barkaszó és Rákóczra nézve: Bori György, Rákóczy László, sárosmegyei főispán, királyi tanácsos és kamarás neje nagy-mihályi gróf Bánffy Erzsébet, Perényi Gábor, Segnyei Éva, Erős Gábor, Újhelyi Andrásné, Újhelyi Péter és Eros Sándorné, Mladosevich Horváth Erzsébet leányai, a Kállai nemzettség s mások.

1678 volt Csanádi Jánosnak itt egy kapuja és 3 jobbágytelke, Szálkán fél telke Kerecsenben 1 kapuja és Dédán egy negyed telke, mely a fiskus által elfoglaltatott, — valamint Daróczy Andrásról annak itteni (Rákóczi György-féle) birtoka, mely 1152 frtra becsültetett. 1694 birtokoltak Guthi Zsigmond és János...”

VAMOSATTYA (Beregh m.) 1662. november 25.

Kiegészítés (SzJJ): Lehoczky Tivadar ezzel az irattal sem találkozott¹²¹:

„Guthy Boldizsár örökösei, özv. Kemény Jánosné, Lónyay Anna (kézirással beszúrva: fejedelemasszony) és Csáky Istvánné Lónyay Mária Margit megosztóznak az u.n. Guthy és Büdy részek elnevezésű ingatlanokon, ennek során Lónyay Annának jut:

¹²¹ Orsz. levéltár. Lónyay család levéltára, Series II. fasc. 1. no 11. OMF. Jankovich M. 0033

...a Vámos Atyay Guthy rész – vár sindelyes Háznak, az hátulsó Kis Ház kamorájával, fűtőjével, az nagyobbik Istállóval, az palánk mellett oada hártra való új faházzal és annak kamorájával edgyütt egészen.

Lónyay Mária Margitnak jut:

„...sindelyes öreg első ház, a pitvarban való deszka kamara, a pince felett való ház a kis istállóval edgyütt egészen.

Közös marad:

A pitvar és annak kéménye, kamoraszék, Pincze, kapuk, az kert, Szekér szinek, konyha Scür (csűr), Barom udvaron való szín, a híd... az udvarház kerítésének udvara is... ”

5.4. Az atyai paraszti társadalom¹²²

A parasztság sorsának legfontosabb meghatározói Vámosatyán is a parasztságot úrbéri függésben tartó földesurak gazdálkodási, elsajátítási módszerei voltak. Az úrbéres gazda csak nehézkesen, szívós ellenállás után szánta rá magát változtatásokra. A kisebb-nagyobb majorsági földek urai is inkább saját gazdaságuk bővítésével, nem pedig a gazdálkodás technikájának korszerűsítésével voltak elfoglalva.

A kenyérellátás és részben a takarmány ellátás alapját a falu határában megtalálható gabonaföldek jelentették, egy-kétszáz holdas, esetleg ennél is kisebb, a belsőség közelébe eső területek. A gabonafajták az urbáriumok szolgáltatás-rovatai alapján nem különböztethetők meg mindig pontosan. A zab a búza mellett Vámosatyán is a legelterjedtebb gabonafajtának számított. A rozs és az árpa rendszerint második sorba szorult mögöttük. A gabonaféléket két különböző típusú nyomásrendben vették művelés alá. A korszerűbb háromnyomásos forma egyáltalán nem szorította még ki kétnyomásos vetélytársát. Az újraosztásos szántóföldközösségek a Felső-Tisza vidékén, így Vámosatyán is még sokáig éltek.¹²³

A szántóföld évi megmunkálása többszöri szántással indult; a majorságban ősszel felszántották a parlagot és vetés előtt újra szántották. Az elvetett magnak a 16. században háromszoros volt a hozama. A legtöbb majorságában viszont száz évvel ezelőtt is csak kétszeres tisztabúza-, két és félszeres rozs- és háromszoros zabterméssel számoltak. A learatott gabona tárolására — különösen majorságokban — csűr, pajta, gabonáskert szolgált.

A 16. századi faluhatár képéhez a gabonavetések mellett még egy, szinte állandó szín tartozott: a kaszálóké. A telekhez osztott rétet sok esetben irtás-rét pótolta. Ez a kaszálók utánpótlásának és esetleges növekedésének is a legfőbb forrása volt. A rétet lekaszált szénáját kerítéssel védték a kártevők ellen.

122 Urbáriumok XVI— XVII. század. Akadémiai Kiadó, 1959. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc

123 Az újraosztásos földközösségekben a földeket sorshúzással osztották szét a jogosultak között. Ismert elnevezései még: nyílvanás, nyilas osztás, nyílhúzás, nyílvetés, fűnosztás, fűvön osztás, fűves osztás. A határ felosztásra kerülő részeit (falu nyila, falu osztásföldje, falu nyílföldje, nyílföld) talajminőség, a lakóhelytől való távolság stb. alapján kisebb-nagyobb részekre (dülő) tagolták, majd ezeket tovább osztották parcellákra (osztásparcella). Ezeket a részeket aztán a közösség tagjai között kisorsolták. A nyilazás és szőrokonai a sorsolási eljárás eredeti formájának emlékét őrzik, amikor egy-egy nyílveszőre rótták fel a földdarabok jelét, majd mindenki húzott egyet a nyílkötegből. A kiválasztott nyílon levő jelnek megfelelő földeket használta ki-ki a következő osztásig. Az egy birtokosra eső parcellák összessége a nyíl, nyilas, osztás. Az egyes nyilak nagysága vidékenként, sőt évenként és határrészenként is változott, 150–1200 □-ölnyi területet jelentett.

Szántóföld és rét mellett végül veteményeskertre is csaknem minden paraszti és úri háztartásnak szüksége volt. Az apró, faluszéli vagy házmelletti kertecskéket a község legtöbb háza közelében meg lehetett találni.

A legelterjedtebb kerti haszonnövény a káposzta volt — savanyítva egész évben táplálékul szolgált —, mellette répa, hagyma, tök, mák. Paprika — a többi veteménnyel ellentétben — csak az urak eledele volt, ennek a fűszernek használata az úri kertekből a majorságból terjedt tovább.

Néhol a kertekben, néhol az erdők irtásain vagy külön telepítvényeken, néhol pedig vadon nőttek a gyümölcsfák, főleg szilva, alma, körte, dió és eper. Nemcsak frissen fogyasztották: az aszaltgyümölcs mindenféle kedvelt eledel volt.

A települések határának műveletlenül maradt részét legelő,- víz, nádas vagy erdő borította; hasznukat a paraszti közösség és — az idők során egyre nagyobb mértékben — földesura élvezte. A vadállomány hajtó vadászat vagy csapdás vadfogás, madarászat útján hozott hasznot. Az elejtett vad húsát, bőrét (nyest, róka), tollát (daru) értékesítették, az idomított ragadozót (pl. karvalyt) vadfogóként (álétalában mezei nyúl) alkalmazták.

Paraszti és földesúri gazdálkodást nem lehetett elképzelni állattartás nélkül. A kor két ősi igásállata (ló szarvasmarha) közül ebben a korszakban még a marha volt az elterjedtebb. Amelyik háztartásnak nem volt ökre, abban legalább egy-két tehenet igyekeztek tartani. Baromfi is megtalálható volt a paraszti udvarokban inkább csak tyúk, liba, kacska, pulyka főképp a földesúri majorokban. Sok ház közelében ott álltak a méhkasok is. A parasztcsaládok mezőgazdasági tevékenységét szinte mindenütt háziipari munka egészítette ki.

A parasztság sorsa, helyzete földesuraitól függött; az úri gazdaság struktúrájában, termelési, adóztatási, munkáltatási módszereiben beállott változtatásokat a paraszt is szükségképpen megérezte, hiszen telke, amelyen gazdálkodott, a földesúr feudális tulajdona volt, és termelvényei, pénze, munka ereje egy részét is az ő rendelkezésére kellett bocsátania.

A 16—17. századi földesúri gazdálkodásra a majorságok nagyarányú növelése a jellemző. Az uradalmak többségének már a 16. században megvolt a néhány száz holdas majorsági szántója, az ezt kiegészítő rétje-szőlője-kertje, s átlagosan 2—2 helységben az állattartással, üzemekkel ellátott majorsági központja, — holott a század elején még mindenütt legfeljebb csak a földesúri gazdálkodás szerény kezdetei mutatkoztak.

A majorsági állatállomány ritkán haladta túl egy-egy jómódú parasztgazda háziállatainak számát, s így az urak ebből csak ritkán várhattak számottevő hasznot. Az állat- vagy termésfölösleget, amelyet az uradalom saját háztartása nem emésztett föl, mindenképpen igyekeztek értékesíteni.

A földesúri gazdálkodás legnyomasztóbb terhének, a robotnak növekedése párhuzamos volt a majorságok növekedésével. A 16. század elején alig van még jelentősége, az ötvenes—hatvanas években kezd súlyosbodni, és a század végén már csaknem minden

majorsággal rendelkező birtokon korlátozás nélküli. Legtöbb helyen az érte járó fizetséget is megvonták.

Azt, hogy a földesúr mire használta fel úrbéresei munkaidejét, elsősorban a birtok természeti adottságai és a majorságban folyó termelés ágai határozták meg. Vámosatyán a gabonatermesztéshez kapcsolódó műveletek voltak a jellemzők, a szántástól és vetéstől az aratásig, a cséplésig és a szítalásig.

Viszonylag könnyebben elviselhető, de mégsem kicsiny teher volt úrbéres parasztságunk számára a pénzszolgáltatás. A jobbágyok terményeinek, állatainak bizonyos hányadát értékesítenie kellett, hogy a censust fizetni tudja, s ha a census egy főre eső értéke általában nem is emelkedett, annál inkább a többi, járulékos fizetnivaló. Mohács századában a törvényt szabta „földbér” mindvégig évi 1 arany forint körül mozgott telkenként. A földesúrnak mégis megvolt a módja arra, hogy a census közvetlen emelését megkerülve nagyobb pénzösszegeket hajtson be parasztjaitól. A parasztság maga is szívesen fogadta terhei egy részének pénzzé való átfordítását. A leggazdagabb, legügyesebb rétege gyakran jelentős anyagi áldozattal mentesítette magát a terhek nagy részétől, így emelkedett „szabadossá”.

A termény szolgáltatások középpontjában országszerte a gabonabeadás állott. Törvény szerint az ún. kilenced járt volna belőle, de a parasztközségek tekintélyes része nem ezt, hanem az évi termésmennyiségtől függetlenül megállapított régi típusú gabona-„köblöt” (akót, mérőt) fizette.

Annál több a példa a szokásos mértéket túlhaladó terménykövetelésekre. A 16 – 17. század parasztságának számottevő gabonafőlöslegei csak az egésztelkes és többtelkes vagy a nagy irtással rendelkező gazdáknak voltak. A nagyszámú igásállat rendszerint ugyancsak az ő kezükön halmozódott fel. Valamelyes árut minden parasztnak értékesítenie kellett, hogy készpénzszolgáltatásait fedezni tudja. Hogy ezek az áruk milyen körülmények közt kerültek piacra, azt lehetetlen nyomon követni.

A majorságok és majorságföldek helyének megválasztása többnyire tervszerű: leginkább a piac és a szállítás lehetőségei irányítják. Fejlettebb allódiumok szántóterülete eléri az uradalom úrbéres vetésterületének 15—30%-át is; jövedelmük pedig nem egyszer felülmúlja az úrbéri eredetű jövedelmet. Majorsági munkaerőül a 16. század második felétől egyre kevésbé használnak fizetett alkalmazottat, helyette mindjobban igénybe veszik a robotoltatást.

Így válik a robot már a 16. század vége előtt korlátlaná s egyben a parasztság legnagyobb terhévé. De néhol még ezután is fokozható: a 17. század földesurái helyenként pontosabb, részletesebb robotmeghatározással, a paraszti igaerő intenzívebb kihasználásával, több fuvarköveteléssel teszik a maguk számára még hasznosabbá. Munkafajták és munkahelyek szerinti beosztását az allódium igényeinek megfelelően szervezik meg, illetve szervezik át.

A paraszt, ha számos kötelezettségét teljesítette, háztartási szükségletei kielégítést nyertek és még mindig maradt fölöslege, igyekezett azt értékesíteni. Ilyen áruértékesítés azonban csak az elegendő földdel és állattal rendelkezőknek volt módjában. Az ő további gazdagodásuk meg a szolgálatukba álló szegények fokozódó elhanyagolása a parasztság rétegződését mélyítette el, pedig ez a rétegződés a természetes szaporulat és a súlyos terhek következtében amúgy is eléggé gyors ütemben folyt. Egy jobbágy családnak a 16. században még fél- és egésztelkek közt volt a birtokátllaga, a következő század végéig féltelek alá süllyedt, s közben a zsellérség is erősen megduzzadt.

5.5. A hivatalos érintkezés nyelve Magyarországon a 17. században

A magyar nyelv és a magyar nyelvű írásbeliség, amely a Mohács előtti korszakban úgy is lassabban fejlődött a más európai nemzeti nyelvekhez képest, a Habsburgok magyar trónra jutása után még nehezebb helyzetbe került. Talán nem is annyira azért, mert a Habsburgok idegenek voltak Magyarországon – hiszen idegen királyokból Magyarországnak a középkorban sem kevés jutott –, hanem azért, mert éppen ebben a korszakban Európa-szerte a nemzetállamok, a nemzetek nyomultak előre, és ezzel együtt hivatali téren a nemzeti nyelvek is.

A Habsburgok nem tudtak magyarul, a magyarok németül, talán mindkét fél különböző okok miatt hosszú ideig nem is nagyon szorgalmazta a másik nyelv elsajátítását. Így előtérbe került a latin. A kortársak talán nem látták a hivatalos nyelvhasználat különlegességét, és emiatt nem emelték ki ezeket a kérdéseket – még azok sem, akik személyesen tevékenykedtek az országgyűléseken, sőt leírták azokat.

Az országgyűlések munkanyelve a latin volt. De mit jelentett ez? Elsősorban, milyenek voltak a központi hatalom és az „ország” (azaz az országgyűlésen képviselt nemesség) közötti érintkezési lehetőségek a nyelv szempontjából? Hogyan érintkezett egymással egyfelől a király és az udvar, másfelől az országgyűlés? Ezen a téren az állami szertartást, a protokollt, amelyben a magyar államiság érvényesült, el kell választani a mindennapi ügyintézésétől. Az országgyűlések nem számítottak Magyarország belső ügyének. Az előkészítés Bécsben kezdődött: sűrű tanácskozások folytak az udvar (Titkos Tanács, Udvari Kamara, Hadi Tanács stb.) és a magyar állam és egyház főméltóságaival, a Magyar Kamarával, a magyar tanácsosokkal stb. E tanácskozások eredményei a királyi előterjesztések (propositiones) voltak, amelyek a közeledő országgyűlésen tárgyalandó kérdéseket tartalmazták. Természetesen latin nyelven.

Latinul írták a királyi kancelláriában a meghívóleveleket (litterae regales) a mágnásoknak, a megyéknek, a városoknak, az egyházi intézményeknek. A latin nyelvű megbízóleveleket (credentiales) a követek átadták a nádornak vagy a személynöknek, amikor az országgyűlésre érkeztek.

A királyi előterjesztések latin szövegét a király az országgyűlés résztvevői előtt ünnepélyesen átadta a főkancellárnak, a nádor felolvasta azokat az országgyűlésnek, a szöveget átírták. Utána kemény, több hónapos munka alatt sorban következtek az ország sérelmei (gravamina), az ország többször előadott véleménye (opinio) a királyi előterjesztésre, és erre szintén a többször megfogalmazott királyi válaszok (benigna resolutio) – ezek száma egy országgyűlésen is tucatnyi volt. Végül jöttek az országgyűlés törvényei (articuli), amelyeket az alsótábla által választott bizottság állított össze, és amelyek megfogalmazásait nemegyszer változtatta meg a bécsi kancellária és az országgyűlés.

Így, a külső kapcsolatok, vagyis a dinasztia és az udvari intézmények közötti kapcsolatok szintjén az írásbeli ügyintézés az országgyűlésen kizárólag latin nyelven történt. Világos, hogy ezen a szinten a szóbeli érintkezés nem lehetett más, mint latin nyelvű. A magyar országgyűléseken mindig több külföldi megfigyelőt láthattunk a vendégek között. Ők biztos, hogy nem beszéltek magyarul.

Mégis voltak bizonyos kivételek, amikor magyar szó is elhangzott a király előtt. Az országgyűlések fontos része volt a király érkezése és fogadása. A határon, az országgyűlés színhelye előtt és a királyi rezidenciában a főkancellár és a kancellár feladata volt, hogy a rendek nevében magyarul, ékes beszéddel köszöntsék a királyt, de az ilyen alkalom nagyon ritka eset volt a király és az ország közötti érintkezésben. Mivel a királyok nem értették a

magyar szót, a beszédet lefordították nekik. A királyok válaszul latin nyelvű beszéddel válaszoltak, szavaikat magyarra fordították. Tolmácsként a források szerint a kancellárok szerepeltek. Ezt a rendet már I. Ferdinánd koronázása országgyűlésén látjuk, és ezt követték később is.

A nyelvek ilyen használatának a királyi fogadás szertartásában az országgyűlés alatt kettős jelentősége volt. Egyrészt segítségül szolgálhatott azoknak az országgyűlési követeknek, akik nem tudtak latinul. Másrészt – és ezt sokkal fontosabbnak tartom a 16–17. században – a magyar nyelv ebben a szertartásban a magyar államiság jelképe volt. Ugyanúgy értelmezhetjük a koronázásoknak azt a jelenetét, amikor a királyválasztásokon a nádor által a rendeknek magyarul, háromszor feltett kérdésre: „Akarjátok-e az illetőt királyotokul?“, a rendek háromszor felkiáltottak magyarul: „Akarjuk!“.

De ezzel be is fejeződött a magyar nyelv szereplése a Habsburg királyok és a magyar rendek közötti érintkezésben. A Habsburg királyok nem beszéltek magyarul. De az ország előtt nem szólhattak németül sem. Így a latin nyelv lett az egyetlen lehetőség a hatalom és az ország közötti dialógusban.

A latin nyelv elterjedésének a 16. század második felében és a 17. században a hivatalos érintkezésben több körülmény kedvezett. Elsősorban az, hogy lényegesen megváltozott az országgyűlés résztvevőinek összetétele. A 15–16. század elején a törvények előírták a nemesek tömeges jelenlétét az országgyűléseken. Viszont a megyei követek tömegei nemhogy latinul nem tudtak, jobbára analfabéták voltak. A 16. század második felétől kezdve változott a helyzet. A tömeges megjelenés elve helyét a képviselő, a követküldés foglalta el (az alsótáblán). A megyék, a városok, az egyházi testületek kiválasztott követeket, képviselőket küldtek az országgyűlésekre: két személyt – általában a helyi elítthez tartozókat, akik leggyakrabban a megyei vagy a városi önkormányzati tisztikar tagjai voltak: alispánok, szolgabírák, jegyzők. Ők a helyi művelt, iskolázottnak mondható réteget képezték. Számukra a latin nyelv tudása kötelező volt.

Így a 17. századi Magyarországon a latin nyelvnek a hivatalos érintkezés nyelveként nagyon fontos szerep jutott. Elsősorban összekötötte a különböző nemzetiségeket és a latin nyelv használata a hivatalos érintkezésben a magyar társadalom (nemesi) integrációját segítette az osztrák Habsburgok összetett monarchiájában.

5.6. A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása

A magyarság századokkal később kapcsolódott be az írásbeliségbe, mint Nyugat- és Dél-Európa népei. A mi írásbeliségünkben 200—300 évvel később indult meg a nemzeti nyelv használata, mint a nyugati rakterületen. Csak a 15. század legvége óta kezdtek magyar nyelven írni okleveleket, amikor a magyarság már eléggé át volt itatódva írásbeliséggel ahhoz, hogy az az előbeszédnek természetes kifejezője lehessen.

A reneszánsz-humanista világi iskolázás csak a királyi udvar környezetében éreztette hatását. Először itt jelentek meg magyarnyelvű levelek és kisebb jelentőségű okiratok. A vidéki magyar társadalom javarészt még szóbeli beállítottságú tömegei csak szórványosan használtak írást, de irataik között már magyarnyelvűek is előfordultak.

A mohácsi vész után következő zavaros időszakban, a katolikus iskolázás hanyatlásának idején a királyi udvar magyar jellege megszűnt, az addig egységes magyar műveltség háromfelé szakadt.

A török támadások viharos korszakában a reformáció, majd az ellenreformáció a középkori gyakorlattal szakítva, már a világiak oktatásával is foglalkozott.

A 16. század történetében a nagybirtokokon kezdődött meg a magyar világi társadalom szélesebb rétegeinek bevonása az írásbeliségbe. Mind a katolikus, mind a protestáns nagyurak udvarában mindenütt pap, vagy protestáns prédikátor van és a legtöbb helyen külön tanítómester is. Ők oktatják az udvarban nevelkedő nemes-ifjúkat, leányokat hittanra és írás-olvasásra.

A nagybirtokok tartották fenn azokat a kisebb rangú falusi iskolákat is, melyekben az alacsonyabb rendűek is tanulhattak. A széleskörű iskolázottságnak köszönhetően a nagybirtok igazgatása egyre inkább írásbelivé vált ebben a században. És ez a világi írásbeliség egyre inkább magyarosodott az 1530-as évektől kezdve. A nagybirtokos alkalmazottai javarészt már tanult emberek. Tanultak ők latinul is, de leginkább csak magyarul tudtak, így írásaikban leginkább csak a magyar nyelvet használták. A földesúr is magyarul írt familiárisainak s jobbágyai számára is csak magyar iratokat állíttatott ki, és ezeket az iratokat nagy részben valamilyen íródeák írta.

5.7. Reformáció, ellenreformáció hatása a művelődésre

Az 1530-as években rohamosan kezdtek terjedni a reformáció eszméi nálunk is. Ebben a történelmileg nehéz korban a reformáció nem hozott létre új iskolatípust, új tananyagrendet. A középkori városi-plébániai iskolákban nem oktattak hittant, vallástant, teológiát. A protestánsok viszont a vezetésük alá került nagyobb városi-plébániai iskolákban teológiát is kezdtek tanítani a középszintet befejező diákoknak. Ezekből a háromtagozatos (elemi-kezdő, középszint, felső-akadémiai szint) iskolákból alakul ki a 17. század második felére a reformátusok kollégiuma, és az evangélikusok líceuma.

A 16. század második felében a tridenti zsinat nyomán a katolikus egyház megindította a katolikus vallási megújulás mozgalmát. Ez az ellenreformáció hazánkban nehezen alakult ki. A reformáció-ellenreformáció küzdelmeiben a maga számára mindkét fél fontosnak tartotta a meglévő, örökölt iskolát, s azt igyekeztek saját céljaik szolgálatába állítani. E harc, mindkét felet az iskolák megőrzésére, továbbfejlesztésére, illetőleg új iskolák létesítésére ösztönözte. A vallás most teljesen átítatta, áthatotta az iskola belső életét, ekkor alakult ki tulajdonképpen a felekezeti iskola.

A magyar királyság kiemelkedő tanügyi személyisége volt a 17. században Pázmány Péter, jezsuita szerzetes, esztergomi érsek. Nevéhez fűződik az első hazai egyetem megalapítása. 1635. Nagyszombati egyetem, melyet 1777-ben Budára, 1784-ben Pestre helyeztek át, így lett a mai Eötvös Lóránd Tudományegyetem jogelődje.

E század hasonlóképpen nagy jelentőségű személyisége volt Apáczai Csere János, a gyulafehérvári, majd a kolozsvári református kollégium tanára. Ő iskolarendszert dolgozott ki, ahol legelső tagozaton anyanyelven oktattak, a második tagozat a nemesek iskolája volt, felső tagozaton (egyetem) négy fakultás – a jogi, filozófiai, orvosi, teológiai – állt.

5.8. A Büdy (Büdi) család

5.8.1. A család származása

Hernádbüd első okleveles említése 1246-ból ismert, amikor először említik a források Byud-i István földjét. A nevét a faluról vevő család eredete ismeretlen, egyetlen főúri

nemzetséghez sem köthető, vélhetően abaúji várjobbágyok utódai voltak. A fent nevezett István leszármazottja lehetett az a Botond (Bochond, Bochund, Bachand, Bychou) nevű személy, akinek később egy forrás említi a fia, Pető Byud birtokát 1327-ben.¹²⁴

1431 májusában a jászói konvent előtt személyesen megjelentek Byd-i Pető fiai, András és Simon azért, hogy átírassanak egy 1347. október 29-én kelt oklevelet, melyben Zakal-i Pető fiai, Miklós és András megosztóznak birtokaikon. Miklósnak a Bihar megyei Peszere és Fancsika, Andrásnak az Abaúj megyei Byd és a Zemplén megyei Berettő jutott. Bár az osztályos fivérek apja, Pető itt Zakal-i előnévvel szerepel, kétségtelenül Büdy Petőről van szó. Az adatból nyilvánvaló, hogy a nevezett Pető már nemcsak Büdön birtokolt, hanem máshol is voltak szerzett birtokai.

A Büdy család harmadik nemzedéke I. Miklós, I. András és Sándor (Sandrin) felségárulás gyanújába keveredett, ezért javaikat 1348-ban Nagy Lajos király elkoboztatta, amit a család egy nemzedékkel később visszavásárolt.

Ez az adat ma már sajnos ellenőrizhetetlen miszerint Büdy András és János elvesztette valamennyi abaúji és bihari birtokát, melyeket csak András fiának Miklósnak az anyósa vált majd vissza 360 márka aranyért és ezüstért.¹²⁵

A família a 15. században lassú gyarapodásnak indult. Tudjuk, hogy András már rangon felül házasodott, neje az ősi Tolcsva nemzetségből származó Toronyai Lángos (Langueus) leánya, Orsolya volt. Ezen az úton András fia Péter jelentős dél-zempléni birtokokhoz jutott, még akkor is, ha a felét átengedte a Csicseri Ormosoknak.

1412-ben Bárcai Péter perelte be Büdy Miklóst, aki az ő egyik tuzsai jobbágyát Boldogkő várában kegyetlenül megverte.¹²⁶ Ennek alapján feltehető, hogy Miklós valamiféle tisztséget töltött be a közeli, akkor éppen királyi kézen levő Boldogkő várában.

Abaúj megye 1427-ben készült kamarahaszna-összeírása szerint Bwd (Büd) birtokosa: Büdy Miklós. A településen tizenhárom portát számoltak össze.

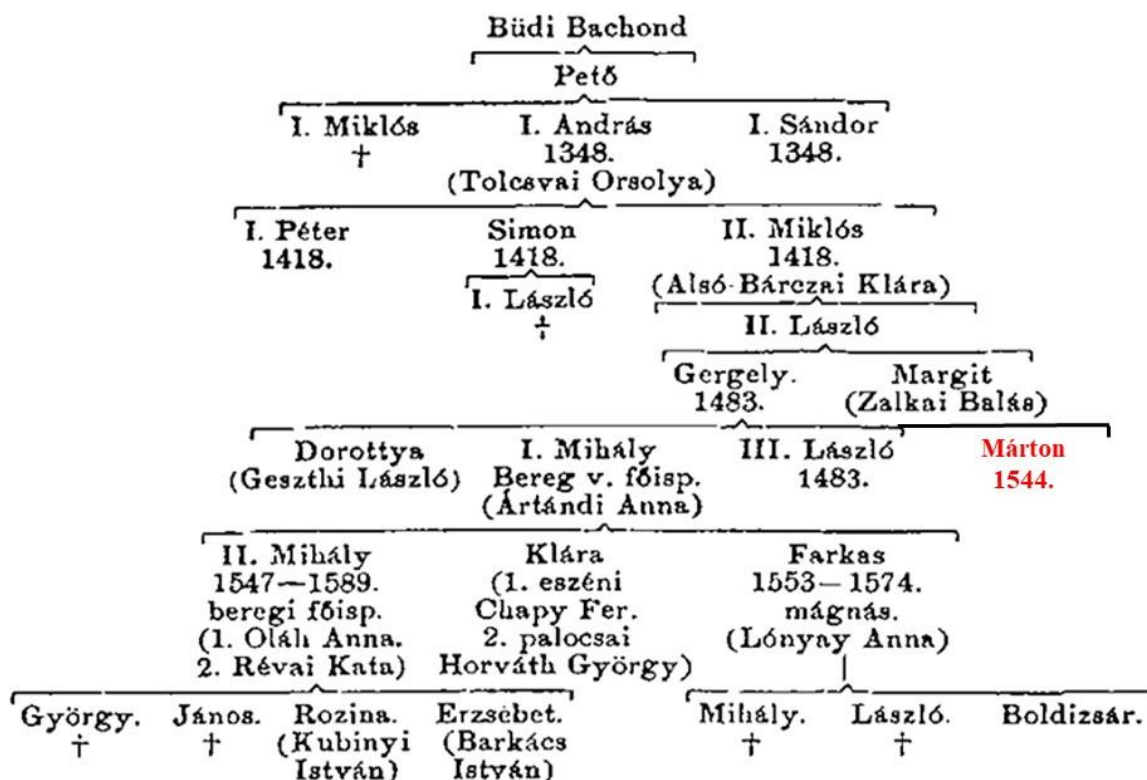
A család igazi kiemelkedése a 16. században történt. Az első, valóban kimagasló tisztséget elérő személy, Büdy (I.) Mihály neve a 15. század utolsó éveiben tűnik fel először: 1493-ban egy Abaúj megyei iktatásnál a szomszédok között szerepel.

124 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 74.

125 Csoma József: *Abaúj-Torna vármegye nemes családjai*, I. Kassa, Forster, Wesselényi és Társai Könyvnyomdája, 1897. 131.

126 Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár. III. (1411–1412) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 2222. = MNL OL, DL 83543.

A Büdyek csillaga ekkor már más vidéken emelkedett: Mária királyné haszonbérletbe adta a hatalmas és értékes munkácsi uradalmat Büdy (Büdy) I. Mihálynak. Mihály felemelkedésében alighanem fontos szerepet játszott házassága is: felesége, Ártándy Anna Szapolyai János rendíthetetlen híve, Ártándi Pál leánya volt.¹²⁷ Ártándi Pál 1530-ban történt kivégzéséig Munkács várának kapitánya volt, e tisztségben éppen Büdy (I.) Mihály követte őt.¹²⁸

A Büdyek és rokonságuk egyre nagyobb birtokokat szereztek Beregben, de Abaújból sem tűntek el. Büdy II. Mihály például 1552-ben zálogba veszi, majd 1553-ban adományba is kapja a Büdhöz közeli Boldogkő várát és uradalmát.

Nagy Iván - Magyarország családai -Második kötetében a Büdy családról az alábbi olvasható: „Régi írásmód szerint Byd, Beud, Bewd és Bewd-nek is írták a család nevét. Nevüket a Hernád partján fekvő, Abaúj vármegyei Büd helységről kapták. A család első említett tagja Büdy Bachond (Bacsond) IV. Béla király idejében élt.” A családfa Büdy Bachontól (Bacsond) kezdve a végső kihalt nemzedékig.

5.8.2. Büdy I. Mihály

Oláh Miklós esztergomi érsek levelezéséből tudjuk, hogy Mária özvegy királyné munkácsi uradalmának biztosítása érdekében Oláh Miklós megbízható embere először nem Büdy Mihály volt, hanem Ártándy Pál, aki 1518-ban az országtanács befolyásos köznemesi tagja, 1519–26 között királyi tanácsos, 1525-ben beregi és máramarosi főispán. Ártándy Bihar vármegyei birtokos nemes családból származott. 1514-ben részt vett a Dózsa-féle parasztháború leverésében. 1522-ben Zsigmond lengyel királyhoz ment követségbe hogy rávegye a királyt a törökök elleni hadüzenetre és Magyarország megsegítésére.

¹²⁷ Bárány Attila: Adalékok az Ártándiak családi történetéhez. *Turul*, 76. 2003. 29. oldal

¹²⁸ Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monographiája, III. Ungvár, 1881. 552. oldal

1523 elején Prágába ment, II. Lajos királyhoz, akit a cseh rendek hívtak oda még 1522-ben. A munkácsi vár és uradalom ekkor már Habsburg Mária tulajdona volt. Nádasdy Tamás pedig mind a király, mind a királyné bizalmi embere volt. Ártándy Prágában megpróbálta rávenni a királyt a mielőbbi hazatérésre, de az csak május 2-án tért vissza Magyarországra. Ekkor tehát még feltétlen híve a királynak és Habsburg Mária megbízható emberének számított. Mohács után Szapolyai János híve lett, ezért eshetett Oláh Miklós és Nádasdy Tamás választása Büdy Mihály munkácsi főbíróra, Ártándy főispán újdonsült vejére, aki feleségével Ártándy Annával esküt tett Mária özvegy királynénak, hogy a munkácsi uradalmat és a várat mindenképpen megtartja. Az esküjüket meg is tartották mindaddig, míg Mária királyné fel nem oldotta őket. Bár ekkor az eskü tartója Büdy özvegye mellett annak fia volt.

Büdy I. Mihály gyors meggazdagodását Nádasdy Tamásnak és Ártándy Pálnak köszönhette. Ártándy Mohács utáni átállása Szapolyai oldalára Mária királyné számára megbízhatatlanná tette. A királyné jövedelmének jelentős részét kitevő munkácsi uradalom biztosítása kulcskérdésnek számított. Titkára és bizalmasa Nádasdy Tamás javasolhatta a megbízhatatlan Ártándy helyett Büdy I. Mihályt a munkácsi javak kezelőjének. Mivel Nádasdy a birtokszervezéshez is jól értett, ő javasolhatta haszonbérleti szerződést is Büdyvel. Hogy ezt követően Büdy I. Mihály mennyire lekötölezett híve lett Nádasdynak és rajta keresztül Ferdinándnak is, a Nádasdy levéltárban fennmaradt egyetlen magyarnyelvű levele is bizonyítja.

A levelet id. Büdy I. Mihály munkácsi várnagy és beregi főispán írta Nádasdy Tamás¹²⁹ (1498 – 1562) országbíróhoz 1546. március 16-án. A levélben a főispán arról tudósítja az országbíró, hogy a nála lévő Kávássy Kristóf, aki Perényi Péter (1502 – 1548) koronaőr és erdélyi vajda tisztartója volt, az országbíróhoz való indulása előtti ebédnél gutaütést kapott, így csak később tud indulni. Büdy Mihály nem is gondolta, hogy a levél diktálása során a világon elsőként írja le az agyvérzés, azaz a gutaütés tüneteit magyar nyelven.

A levél, ami a latin helyesírást alkalmazza, a hiányzó „ö-ő, u-ú” betűk helyett „ew”-t, a latinból hiányzó „i-í” helyett ŷ használ, néha az „ü” helyett is, például a Büdyt „Bŷdy”-nek írja, amit a latinfordítók gyakran Bidinek fordítanak. A latinból hiányzó U helyett is a hozzá leginkább hasonló V-t ír. A levél, hogy a mai olvasatban is értelmezhető legyen így hangzik:

„Örökké való szolgálatomat ajánlom N (Nagyságodnak - Nádasdy Tamásnak- SzJJ.) mint kegyelmes Uramnak. Hiszem, hogy Önnek immár tudtára van, hogy az én atyámfia Kristóf (Kávássy Kristóf – huszti várkapitány, a sóvidék ispánja – SzJJ.) uram itt énnálam vagyon az ő (ew) felsége házában (a munkácsi várban – SzJJ.). Az volt az oka hogy előbb Nagyságodhoz nem mehetett, hogy lovai Lengyelországban voltak a sztarosztánál. (fejedelemnél). Oda küldtettem értük, eddig azt várta, de onnan csak egy lovat küldtek, ezért

129 Báró nádasi és fogarasföldi Nádasdy Tamás 1498-ban született Budán. Korának egyik legműveltebb, legnagyobb életutat bejárt politikusa és egyik letehetősebb diplomatája. Bécsben, Bolognában és Rómában járt egyetemre; ahol a nyelvek mellett jogot és bölcsészetet is tanult. Nemzedékének egyik legképzettebb tagjaként tért haza Magyarországra, humanista műveltséggel, életszemlélettel és politikai kultúrával. Nádasdy hazatérését követően az udvarhoz szegődött és a király titkára lett. A mohácsi csatavesztés után I. Ferdinánd pártjára állt, és részt vett a I. János magyar király elleni hadjáratban. 1529-ben, Buda ostromakor a vár kapitányaként elfogták, fogsága alatt átállt Szapolyai János szolgálatába. 1536-ban ismét Ferdinánd pártjára állt, aki előbb királyi tanácsossá, majd tárnokmesterré nevezte ki. 1537-től Horvátország és Szlavónia bánja, Vas vármegye főispánja, 1542-től országbíró és katonai főparancsnok. 1554-ben a pozsonyi országgyűlésen nádorrá választották. Nádasdyhoz kötődnek a magyar történelem leghíresebb levelei között nyilvántartott „Szerelmes Orsikám...” kezdetű levelek, amelyeket a 24 esztendővel fiatalabb feleségének írt. 1562. június 2-án, hatvannégy esztendőskorában hunyt el Egerváron.

számára kocsit szerzettem, meg lovakat a kocsiba. Böjt előtti csütörtökön el akart indulni hogy Nagyságodhoz menjen, én kértem hogy ne induljon el aznap, hanem csak pénteken reggel. Mikor ebédhez ültünk, nagy vígan lakomáztunk együtt hárman. Egyik felől én ültem mellette, más felől egy tisztartója. A harmadik tál éték behozatala után a guta megütötte (agyvérzést kapott). Mostan nem tud beszélni, a jobb keze és lába lebénult. Ezt a levelet Nagyságodnak nem egymaga írta, mert nem tud beszélni, de az amit mondanak neki mindent megért. Azok akik ott voltunk, az intéséből mindent értettük, kérdeztünk tőle ha teccett neki az mit írtunk, akkor azt mondta, hogy jól jól, ami nem teccett azt mondotta nene. Örömet többet írt volna Nagyságodnak, de nem szólhat. Azt megértettük tőle, hogy ha valamennyire jobban lesz, azonnal Nagyságodhoz megy, mert örökké szolgálni akarja Nagyságodat mint kegyelmes úrát, továbbá egyéb dolgokat meg nem értettünk. Nagyságod örökké való szolgálatára ajánlom magamat, kívánom, hogy Isten tartsa meg Nagyságodat minden javával együtt.

Munkács várában kelt, Szent Gergely nap után való kedden (március 16.) A.d. 1546

Büdy Mihály

Bereg megye főispánja”

Az eredeti szöveg olvasható, géppel írt átírata így néz ki:

Ewrewkke walo zolgalatomat ayanlom ·N· mynt kegel-
mes Vramnak. Hyzem hogÿ te ·N· ymmar | twttara wagÿon ,
hog az en atÿemfÿa Crÿftof²³ | wram yt ennalam wagÿon
az ew fellege | hazaban , azert ez wolt az oka hog ennek |
elewtte ·N· nem mehetet , hog lowaÿ lengel | orzagba woltanak
stareztanal²⁴ oda kewldet- | tewnk wala ertek , azt warta ,
de onnan sem | attanak megh eg lowanal tewbet , ymmar
el | kezettetem wala , kocÿt zerzettem wala nekÿ , | emeg
lowakat az kocÿba , bewÿt elew ceterte | ken el akar wala
ÿndwlnÿ hogÿ ·N· mennÿen | en kerem hogÿ az egÿ nap ne
menne el , | hanem penteken reggel ÿndwlna , azert | mÿkor
ebedhez ewltewnk wolna nagÿ wÿgan | lakozÿk wala megh en
ewenk , az harmadÿkatÿf el hozak , eggÿk felewl en ewltem
mellette , maſ felewl az | nagÿobÿk fÿam , es Pereny Peter
Vramnak | egÿ tÿztartoÿa , az harmadÿk tal etekbe | nem
nywlhata addÿg az gwttá megh | ewte , maſtan nem zolhat ,
az ÿob kezewel | ef labawal semmÿt nem bÿr , az mely le-
welet ·N· ÿrt^a , azt nem ewmaga ÿrta | mert nem zolhat , de
az mÿt nekÿ mondnak | mÿndent meg ert , azert en ot
woltam az | mÿnt ÿntefebewl ertett[ew]k , kerdettewk | tewle
ha tecÿk nekÿ az mÿt ÿrwnk , ahol | tecet , ezt megmond-
hattÿa hogÿ ÿol ÿol . ahol | nem tecet azt mondotta , nene ,
ewrewmeſt | tewbet ÿr wala ·N· de nem zolhat , az mÿnt |
ertem tewle cÿak walamennÿre meg kÿnnÿe- | bewlne azonnal
·N· menne . mert ewrewkke | zolgalnÿ akar ·N· mÿnt kegel-
meſ vranak . | towabba egeb dolgokat meg ert te ·N· ez
lewl wÿwewtewl . en ewrewkke walo zolgalatomat | ayanlom
·N· ÿften tarchÿa megh ·N· mÿnden | jawawal . Mwkach
waraban kewlt zent | Gergel nap wtan walo kedden . A . d . 1546

Michael Bÿdÿ²⁵
Comes Comit(a)t(us)
de Beregh . etc.

Szapolyai János erdélyi vajdának és Habsburg Ferdinánd osztrák főhercegnek a magyar trónért folytatott küzdelme (*mindkettőt 1526-ban magyar királlyá koronázták*) jelentősen „átrajzolták” az északkeleti felvidék birtoktérképét. 1529-ben Szapolyai a munkácsi uradalmat Báthori Istvánnak adományozta Szatmár és Németi városaiért cserébe. Báthori tetemes javításokat végzett az erősségen, jelentősen felújította a felsővárat.

1530-ban a vár visszaszállt Szapolyaira, azonban tényleges ura Mária királyné kegyéből Bűdy I. Mihály lett. 1538-ban, a váradi békekötés idején Munkács birtokosa János király volt, azonban 1540-ben bekövetkezett halálakor özvegye, Izabella királyné átadta

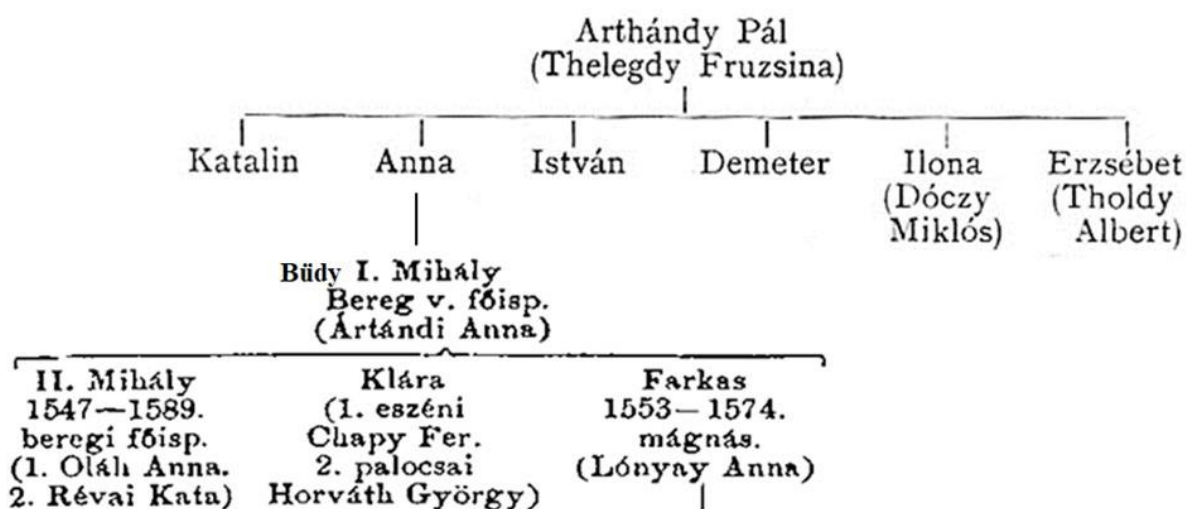
Ferdinánd királynak. Büdyt 1545-ben I. Ferdinand király Bereg vármegye főispánjává nevezte ki.¹³⁰

A Büdyek a munkácsi vár és uradalom élén című fejezetben még olvashatunk néhány érdekes történetet arra vonatkozóan, hogy a Büdy család tagjai hivatali hatalmukkal visszaélve mindent elkövettek birtokaik és vagyonuk gyarapítása érdekében. Most álljon itt egy hasonló eset:

(Péchy) „György leányának Annának férjét Lipcsei Eleket akkori Bereg megyei főispán és munkácsi várkapitány Büdy Mihály által hatalmasul elzáratta, s bárha ártatlanságát kimutatta, míg 35 aranyat le nem fizetett, ki nem ereszté; mely hatalmaskodás végett I. Ferdinand király Büdy Mihály halála után annak fiát idézteté, valamint Lipcsey Jánost, és társait.”¹³¹

Egy 1544-ben kelt okirat szerint Büdy I. Mihálynak III. Lászlón és Dorottyán kívül volt még egy testvére, akiről Nagy Iván nem tesz említést. Az okirat szerint Büdy Márton, aki Büdy Mihály testvére volt, Nagymuzsalyban lakott.

„...A szerzetesek panaszára gróf Révay Ferenc (alnádor-SzJJ) Pozsonyból kelt parancsban meghagyta a leleszi konventnek, hogy a domonkosok kigyósi birtokának határát újból állapítsák meg. Ebben az okiratban Mathuznai György és Oroszi Demeter mint királyi emberek szerepelnek, míg a szomszédos birtokosok részéről Beregszász városából Ádám Márton bíró es Tóth Mihály hites, a pálosok részéről Barát Gergely, Károlyi Péter es Barta István, Nagymuzsalyból Büdy Márton, az alperes testvére, Nagyberegből Koncz Mihály bíró, Varga Lukacs, Újlaki János, Koncz Tamás királyi jobbágyok vettek részt a határjárásban...”¹³²

Bárány Attila: Adalékok az Ártándy család történetéhez. című tanulmányában írja: „Az Ártándiak, bár Kelemen Izabella hű támogatójaként többször is kitiüntette magát, ... a család lassan visszasüllyedt a megyei nemesség elitjébe, ...Országos méltóság közelébe legfeljebb Kelemen lánya, Anna jutott, aki Büdy Mihály munkácsi várnagy és beregi ispán felesége lett.”

130 Zubánics László „Perli-e még ezt a hont más?” Honismereti tanulmányok Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest 2010 75-76. oldal.

131 <https://www.pechy-de-pechujfalu.hu/myfiles/htmls/nagyivan/nix07w/> (Letöltve: 2020. 08. 17.)

132 Kassai rendi levéltár: leleszi másolatok. No. 10. Idézi: Fehér Mátyás J.: A beregszászi dömés kolostor története. (1327-1556) Magyar Történelmi Szemle, 1971. 414. oldalán.

A genealógiából hamar kitűnik, hogy Kelemennek nem volt lánya, sőt gyermeke sem. Az utolsó Ártándy neve Ártándy Kelemen. „...*Atyja Balázs és nagybátyja Ártándy Pál az 1514—25. években Biharmegye nemeseinek az akkori politikai küzdelmekben vezérei valának. ... (A nagykereki kastélyban lakott és) 1576. táján halt meg gyermektelenül, s lovagi szokás szerint megfordíthatták sírja fölött családi címerét, mert ő volt a nagyhírű Ártándyak utolsó tagja.*¹³³

Ártándy a mohácsi vész után Szapolyai János mellé állt és megkapta tőle 1528-ban Tokajt. Büdy I. Mihály viszont megmaradt a Habsburgok pártján. Ebben a döntésében követte őt hű felesége Ártándy Anna is.

1522-ben II. Lajos király feleségének, Habsburg Mária királynénak adományozta Bereg megyében Beregszász, Vári, Munkács városokat és Munkács várát. A mohácsi ütközetet követően Mária királyné egyik bizalmasára, Büdy I. Mihályra bízta annak igazgatását.

1529-ben Szapolyai a munkácsi uradalmat Báthori Istvánnak adományozta Szatmár és Németi városaiért cserébe. Báthori tetemes javításokat végzett az erősségen, jelentősen felújította a felsővárat.

1530-ban a vár visszaszállt Szapolyaira, azonban tényleges ura Mária királyné kegyéből Büdy Mihály lett. Ez jó döntésnek számított, mert a Biharban is birtokos középnyemes Büdy I. Mihály Ferdinándtól 1535-ben már Arad- és Temes vármegyében is kapott birtokokat és hozzákezdett Bereg megyei birtokainak kiépítéséhez.

1539. Büdy Mihály beregi főispán és felesége Ártándy Anna 80 frtért megvásárolta Kun Miklóstól és Imrétől ezek itteni (vámosatyai – SzJJ.) birtokait. 1540-ben Büdy Mihály beregi főispán és felesége Ártándy Anna megvásárolta Guthi Lászlótól és Pétertől 700 frtért ezek itteni birtokait. 1549-ben pedig Guthi Péter összes részeit megszerezte s mindannyiszor ünnepélyesen beiktatták.¹³⁴

1542-ben pedig Büdy Mihály, Bornemissza Gáspár lelkész itteni telkeit 400 és Dávidházi Kata részét 60 forintért, azokba 1545-ben Borsovai Benő királyi ember által beiktattatván.¹³⁵

133 Dr. Karácsonyi János: Az utolsó Ártándy. In.: Biharvármegyei És Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet 1901/1902-Iki Évkönyve. Nagyvárad, 1902.

134 Lehoczky Tivadar III. kötet. Vámosatya

135 Fehér Mátyás J.: A beregszászi dömés kolostor története. (1327-1556) Magyar Történelmi Szemle, 1971. 393-418. oldal

A király és a királyné a munkácsi várat és a hozzá tartozó uradalmat szerette megbízható kézben tudni, így a vár és az uradalom élére megbízható embereket neveztek ki. Így 1526-ban Ártándi Pál és somlyói Báthory István voltak a vár kapitányai, Tomory Lőrinc és Miklós pedig a várnagyok.¹³⁶ Nem tudjuk, hogy Büdy I. Mihály milyen funkciót töltött be a várban, vagy annak uradalmában, mindenesetre a Bihar megyei birtokos Ártándy hozzá adja Anna nevű leányát. Miután Mohács után Szapolyai János híve és ezzel a királyné számára kegyvesztett lett, a vár és a birtok élére új vezető kellett. 1530-ban Ártándy fővesztése után Büdy I. Mihály és Valkai Mihály lettek a várnagyok. Három évvel később 1533-ban az addig egyesített funkciót külön választották és Valkai Mihály lett a várnagy, Büdy I. Mihály pedig az udvarbíró¹³⁷. 1536-tól 1546, vagy 47-ig (haláláig) Büdy I. Mihály egyedül tölti be a várnagy tisztségét.

Büdy I. Mihály és Ártándi Anna házasságából három gyermek született (II. Mihály, Klára és Farkas).

5.8.3. Büdy II. Mihály

Büdy II. Mihály édesapja és édesanyja következetes birtoképítési politikájuknak köszönhetően Magyarország főrendjei közé emelkedett. 1556 márciusában Miksa király a főrendek sorába emelte testvérével Farkassal együtt és meghívást kapott az 1569. évi országgyűlésre is. *Barones et magnates Michael Bywdy (Báró és mágnás Büdy Mihály)*¹³⁸

Oláh Anna és a férje Büdy II. Mihály 1553-ban a Mária királynétól zálogjogon birtokolt Boldogkővárába költözött.¹³⁹ Boldogkő vára 1552-ig Fráter György tulajdona volt, ám a Magyar Kancelláriai Levéltár 1553. május 16-án kelt adománylevele alapján Ferdinánd megszakadás miatt (Ez kézenfekvő indok, mert Fráter Györgynek nem voltak gyermekei, a felségárulás pedig nem jöhetett szóba.) A kiutaló pedig Oláh Miklós esztergomi érsek és kancellár rokonainak pedig megkérdőjelezhetetlen volt a hűsége.)

Büdy Mihály a:Mihály munkácsi udvarbíró a:Mihály

A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 2. kötet - 192. oldal

1547.05.12

K

Kiadó	Ferdinánd 1 Wittemberg 1547.05.12 főispáni kinevezés
Birtok	Bereg
Utaló	Mária királyné

136 A várnagy tisztségét gyakran tévesen a kapitányéval (fő-hadnagy) azonosítják, akik a várak mellé települő mezei hadak parancsnokai voltak, és a várakhoz csak akkor volt közük, ha a kapitányság mellé az udvarbíró jogkörét is megkapták. A 16. században a királyi várak mellett mezei had sosem állomásozott, így az adott helyen kapitányok sem voltak.

137 Udvarbíró (*comes curiae parochialis*), az arnybulla 5-ik cikke értelmében a várnépek bírja volt, aki kezdetben csak a vár peres ügyeiben bíraskodott. Az 1291. IV. t.c. elrendelte, hogy az udvarbíró (*comes curialis*) nemes ember legyen és pedig a vármegye valamely jobb családjából való, míg azelőtt várjobbágy is lehetett. Ezzel az udvarbíró tiszte átalakult és valóságos alispán lett.

138 Az 1569. évi pozsonyi országgyűlésen jelenlévők névsora. Martinus Georgius Kovachich, *Budae*, 1798, II, 224-232. oldal *Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Speculum historiae debreceniense* 4. Debrecen, 2009 https://tortenelem.unideb.hu/sites/default/files/upload_documents/04-1._arisztokrata_eletpalyak_1.pdf (Letöltve: 2020. 08. 17.)

139 A 57-Magyar Kancelláriai Levéltár-Libri regii-3. kötet, 1-2.; E 227-Magyar KamaraArchivuma-Libri donationum-2. kötet. Sajnos a vár történetében ezeknek egyenlőre nincs nyoma.

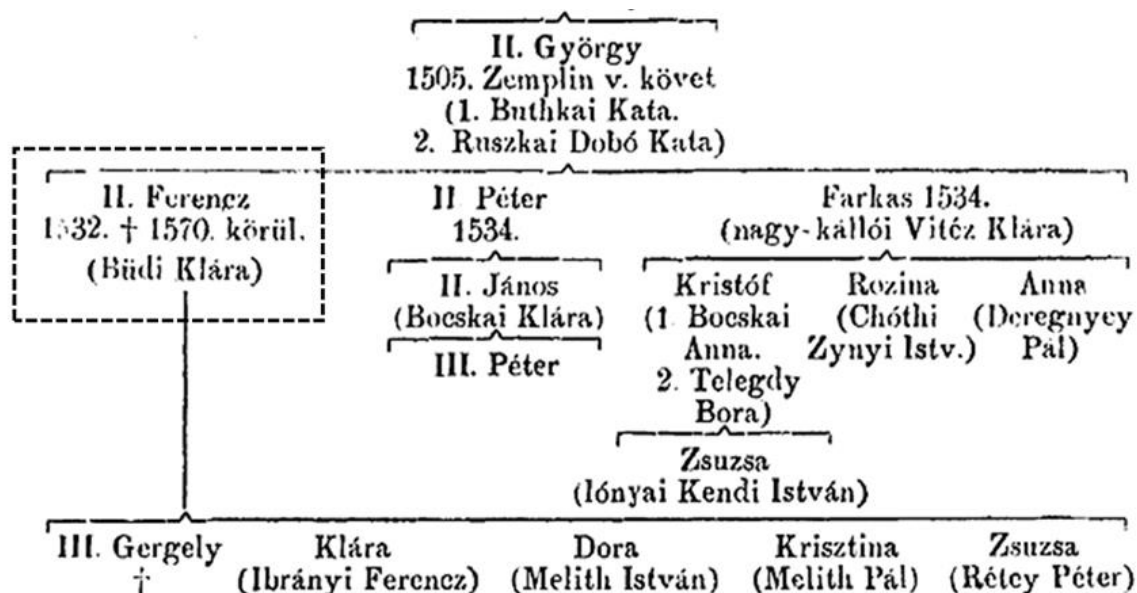
Egy a sószállítás útvonalára vonatkozó jelentés keltezés nélküli mellékletében néhaiként szerepel az atyai vám (Bereg m.) birtokosa, Büdy Mihály, aki valószínűleg 1547 elején halt meg. (1547. máj. 12-én már ifjabb Büdy Mihályt nevezi ki beregi főispánná elhunyt apja helyére az uralkodó.¹⁴⁰

5.8.4. Büdy Klára

Az Abaúj vármegyei (Hernád)büdön birtokos Büdy (I) Mihály leánya Klára az Atyán birtokos Chapy (Csapi) Ferenchez ment feleségül. Ekkortól lett a Büdy család Bereg megyei birtokos.

A Chapy család (eszéni és polyánkai). Kiejtés szerint Csapi, eredetét a Michbán Simonnak egyik fiától Tamástól veszi. Chapy II. Ferenc 1532-ben született és 1570 körül hunyt el. Felesége Büdy Klára, Büdy I. Mihály beregi főispán leánya.

Fiúk Gergely, mag nélkül, valószínűleg még gyermekkorában hunyt el. Leányaik: Klára, Ibrányi Ferenc felesége lesz, Dóra (Dorottya) Melith Istvánhoz megy férjhez, Krisztina Melith Pál neje lesz, Zsuzsa Először Rétey Péterné, férje halála után 1622-ben Melith Gergelyné lesz.¹⁴¹

Eszenyi Chapy Ferenc és Büdy Klára gyermekei.

Büdy Klára eszenyi Csapy Ferenc halála után 1580-ban palocsai Horváth Györgyhez ment feleségül, nekik is több közös gyerekük született. Palocsai Horváth György második felesége volt Büdy Klára. Első feleségétől Bocskay Krisztinától egy lány született Kata, aki Desewffy Ferenchez ment feleségül. Büdy Klárától született hat gyereke közül András és Ilona gyermekkorukban elhunytak. Gábor Appony Ilonát vette feleségül, István Jakusics Kata

140 Glück László: A máramarosi só kereskedelmének útvonalai a 16. század közepén. https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2008-1/011-037_gluck.pdf

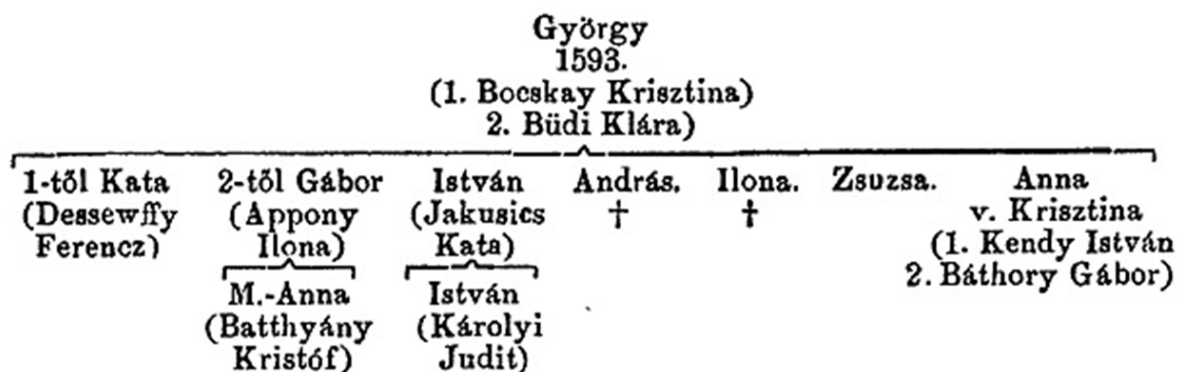
141 Nagy Iván: Magyarország családai, harmadik kötet Chapy család. (Eszéni és polyánkai).

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/harmadik-kotet-1435/chapy-csalad-eszeni-es-polyankai-1479/> (Letöltve: 2020. 08. 19.)

férje lett, Zsuzsa nem ment férjhez, míg Anna (máshol Krisztina) először Kendy Istvánnal köt házasságot, annak halála után Báthory Gábor felesége lett.¹⁴²

Lehoczky Tivadar Bereg megye monográfiájában Büdy Klárára vonatkozóan az alábbi gyakran ellentmondásos¹⁴³ adatokat találjuk:

„1553-ban Büdy Klára Csapi Ferenczné tiltakozott Büdy Mihály ellen a barkaszói, dávidházai, longodári és munkácsi birtokrészeknek elidegenítése miatt.

Palocsai Horváth György és Büdy Klára Gyermekei.

1574. Miksa király (Bécs, június 18.) meghagyá a leleszi konventnek, hogy Büdy Mihályt és Farkast, kik a király kívánatára húszezer forintért Vári és Bereg mezővárosokat, mint a munkácsi várhoz tartozókat, neki átengedték, a Guthy Ország Kristóf, országbíró magtalan kimúlta folytán a fiskusra szállt s nekik a húszezerből levonandó ötezer forintban adományozott atyai, kerecseni, adonyi és hetényi részirtokjokba, valamint az eszterjéni pusztában vezesse be. E parancslevélben kijelöltettek királyi emberekül: ...eszényi Csapi Ferencz özvegye Büdy Klára, ...

1580-ban tiltakozott Büdy Klára és Csapi Ferencz Rákóczy György ellen az általa Szálka, Som és Szabszol helységekben levő részek elidegenítése miatt.

5.8.5. Büdy (Bywdy) Farkas

Büdy (Bydy) Mihály, Bereg megye ispánja és Ártándi Anna fia. Testvérei: if. Mihály (Bereg megye ispánja, Oláh Anna, Oláh Máté lányának a férje), Klára (Csapy Ferenc). Felesége Lónyay Anna. Gyermekei: Mihály, László, Boldizsár.¹⁴⁴

Nagy Iván szerint Farkas 1553-ban Bécsben tanult. 1560. november 30-án mint a Magyar Kancellária jegyzője írja alá Koza Boldizsár dubovai plébános Bécsben kiállított Oláh Miklós esztergomi érseknek adott hűségnyilatkozatát. 1562. január 8-án gyulai Gaal Bertalan és Vízkelethy Jakab társaságában kapott adományt palotai Czibak Péter Bihar megyei uralkodóra háramlott birtokaira. 1565. március 22-én az uralkodó Magyar Kamarához intézett leiratában Büdy II. Mihály és Farkas részére évi 400, illetve 200 magyar Ft-os províziót¹⁴⁵

142 Nagy Iván: Magyarország családai, kilencedik kötet, Palocsay család. (Báró.) <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/kilencedik-kotet-796B/palocsay-csalad-baro-7BF8/> (Letöltve: 2020. 08. 19.)

143 Például 1580-ban a férjével együtt tiltakoznak Rákóczy György birtokeladásai ellen, de 1574-ben Büdy Klárát, már mint eszényi Csapi Ferencz özvegyét említi Lehoczky Tivadar.

144 Fazekas István A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között Akadémiai Doktori Értekezés Budapest 2018

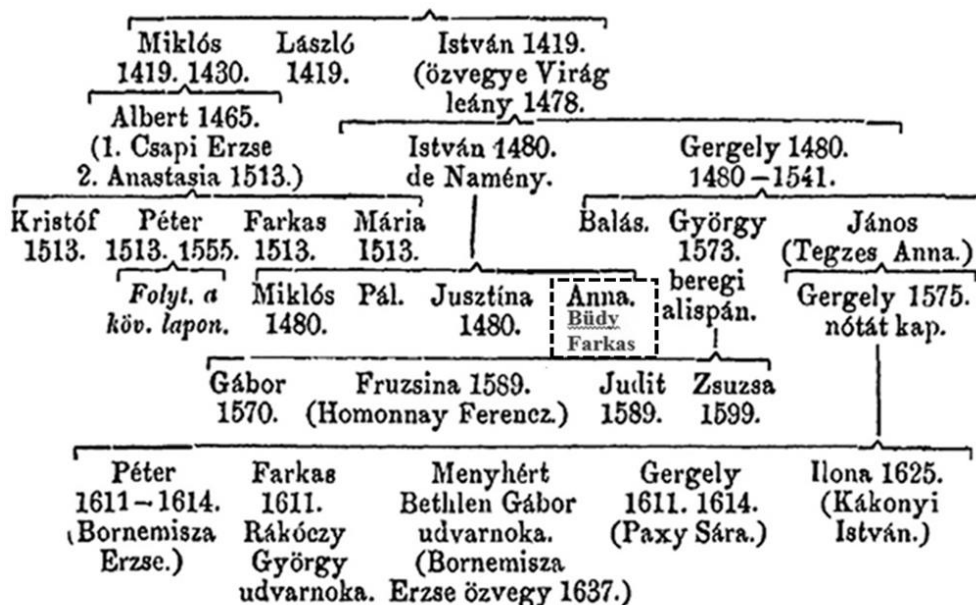
145 provízió latin szó, jelentése: gondoskodás, előrelátás.

rendelt. 1565. márc. 22. Oláh Miklós 1566. márc. 29-én Pozsonyból írt levelében Károly főherceg figyelmébe ajánlja a mindenétől kifosztott Büdy Mihályt. A levél mellékletében megtalálható Büdy Mihály supplikációja¹⁴⁶, amelyben magának a már megadott 400 Ft-os províziót, testvérenek Farkasnak 200 Ft-ot kéri.

1569-ben vita alakult ki közte és sógora, Chapy Ferenc között birtokosztály¹⁴⁷ kapcsán. 1574-ben a munkácsi uradalom bizonyos részeiért cserébe Bereg megyei birtokokat kapott.

1572-ben I. Rudolf koronázási lakomáján étkefogóként szolgál fel. 1580-ban még élt, a leleszi konvent előtt egy Csapy Ferenc javára tett bevallást vont vissza. Johannes Fabri domonkos szerzetes egyik, Oláh Miklós által kiadott munkájában egy verse nyomtatásban is megjelent, egy másik Oláh Miklóshoz intézett verse annak gyűjteményében őrződött meg.

Ha nem is biztos, hogy atyai, de valószínűleg rokonai indíttatás hozhatta a Magyar Kancellária hivatalába Büdy Farkast, Oláh Miklós oldalági rokonát. Testvére, Büdy II. Mihály felesége Oláh Anna, Oláh Miklós bátyjának, Máténak az egyetlen leánya volt. Így aztán nem lehet véletlen, ha a jólképzett fiatalember számára a Kancellár jólfizető állást biztosított. Hogy mennyire volt ez az állás jólfizető, csak néhány adat a forrásokból:

Lónyay Anna és Büdy Farkas a Lónyayak családfáján.

1562-ben a Magyar Kancellárián szolgáló Büdy Farkas jegyző, Bertalan Gyula és Vízkelethy Jakab jegyzőtársaival együtt a kiváló szolgálatért jutalomképpen megkapják a mag nélkül elhunyt palotai Czibak Péter Bihar megyei birtokait.¹⁴⁸

1582-ben Rudolf királytól új adományként Büdy Mihály és Farkas Biharban birtokokat kapnak Piski, Zakall, Szentjánosugra, Monostorugra, Középugra, Fancsika, Told, Peszere, Kisgyarak, Nagygyarak, Erdőgyarak, Bölcsi, Bibetelke területén. Abaúj megyében az ősi földön: Byud, Bereg megyében: Zápszony, Kerecsen és Eszterjén területén.¹⁴⁹

146 Adományozásra vonatkozó kérelem.

147 A birtoknak az élő birtokosok között, meghatározott rend szerint történő felosztását a korabeli szóhasználat osztálynak/birtokosztálynak nevezte.

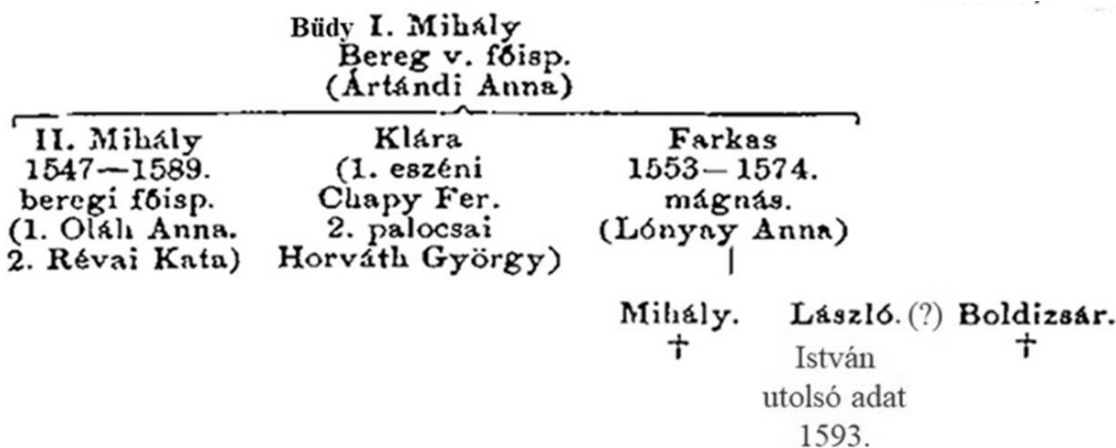
148 A-57 – MKL - Libri Regii – 3. kötet – 732. oldal.

149 A - 57 – MKL - Libri Regii – 4. kötet – 330. oldal.

1574-ben Miksa királytól Guthy Országgh Kristóf magszakadása miatt szabaddá váló Atyai, Vári Kerecseni, Adonyi, Hetyeni és Eszterjéni birtokait kapja meg Büdy Mihály és Farkas.¹⁵⁰

Büdy Farkas felesége Lónyay Anna volt. Az igen csak terjedelmes Lónyay családfán nem könnyű megtalálni Büdy Farkas feleségét, amikor a Lónyay Anna névre minden esetben az erdélyi fejedelem Kemény János második felesége kerül előtérbe. A fejedelemasszony Lónyay Anna a 17. század elején született, Büdy Farkas felesége pedig a 16. század elején, tehát mintegy évszázaddal korábban. Sajnos pontos dátumokat nem tudunk, még a fejedelemasszony esetében sem. Mindenesetre Büdy Farkas naményi Lónyay István két lánya, Jusztína és Anna közül Annát vette feleségül.

Az 1583-ban elhunyt Büdy Farkas gyermekei közül Mihály és Boldizsár nem élték meg a felnőtt kort,¹⁵¹ István azonban számos birtokügyletben még 1593-ban is együtt szerepel Mihály nagybátyjával¹⁵² Büdy Farkas fia, István 1587-ben alighanem kiskorú lehetett, mivel ekkor életkorát vizsgálják.¹⁵³ 1589-ban már egyedül tiltakozik a Bereg megyei Barkaszóban lévő birtokainak elfoglalása ellen.¹⁵⁴ 1593-ban hallunk utoljára Büdy Istvánról.

Utána azonban csak Büdy (II) Mihály és annak fia, János szerepel az oklevelekben, 1599-ben már csupán Mihály fiát, Jánost említik meg. Ezután többet nem találkozunk a Büdy család tagjaival, amely minden bizonnyal Jánossal fiágon kihalt.¹⁵⁵

5.8.6. A család címere

A család címere is Büdy II. Mihály nevéhez köthető. A címert Nagy Iván egy gemmapecsét¹⁵⁶ alapján próbálta megadni, mely tévedést Lehoczky Tivadar javított,¹⁵⁷ ám Lehoczky Tivadar megállapítása is javításra szorul.

150 A - 57- MKL - Libri Regii - 3. kötet - 1099. oldal.

151 A leleszi konvent országos levéltára, Prothocollum sorozat (Mikrofilm) XXVIII. 246 (1583).

152 A leleszi konvent országos levéltára, Prothocollum sorozat (Mikrofilm) XXXIII-99.

153 A leleszi konvent országos levéltára, Prothocollum sorozat (Mikrofilm) XXXIV-50.

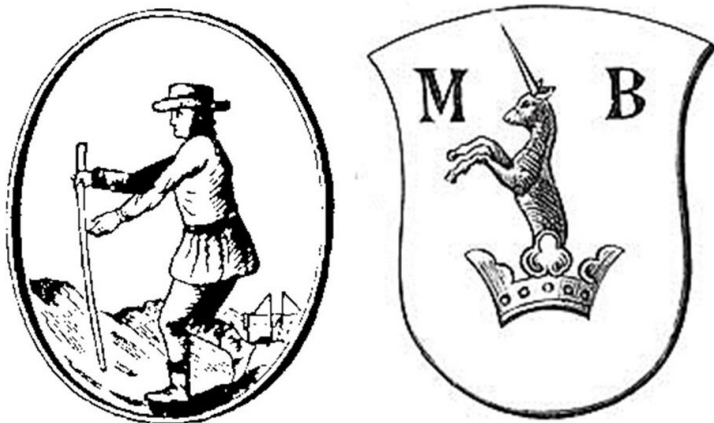
154 A leleszi konvent országos levéltára, Prothocollum sorozat (Mikrofilm) XXIX-38.

155 Juan Cabello - Simon Zoltán: Egy vár Vámosatya határában In: Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerkesztette: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2006

156 A gemma latin szó, vésett ékkövet jelent. Általában kis méretűek, átmérőjük ritkán haladja meg a három centimétert. Felületükbe istenek, mitológiai alakok ábrázolását, portrékat, állatok és tárgyak képét, sőt olykor egész jeleneteket véstek. A középkorban gyűrűbe foglalva pecsételőként és ékszerként is használták.

„Nagy Iván a Magyarország családairól írt jeles munkája II. kötete 280. lapján bevallja, hogy a Büdy-család czímerét meghatározni nem tudja, az ismeretlen lévén előtte s kételkedik azon, hogy azon pecsét, melylyel Büdy I. Mihály 1530-ban élt s mely tojásdad pecséten egy útasféle embert mutat, jobb kezében bottal, míg a háttérben hegyek s valamely falnak része látszik, a család czímere lett volna. Valóban e pecsét nem volt a család czímere soha.

Épen ezen I. Mihály, ki II. Lajos király özvegyének Máriának kedves, meghitt embere, s mint ilyen 1536 táján a munkácsi várnak királyi kapitánya s Beregmegyének főispánja, majd a munkácsi uradalom bérlője s haszonélvezője volt, egy egészen más czímerrel élt, valamint a fia II. Mihály és Farkas is. E Büdy Mihály a XVI. század közepén Miksa király rendeletéből, nem kis költséggel helyrehozván a vár ostromlása alkalmával a várossal együtt elpusztított régi r. kath. templomot, mint azt a bejáratnál a falba illesztett azonkorú kőtábla igazolja. Büdy Mihály is emlékül beillesztette a templom déli bejárata felett levő góth-keretű ablak felső részén a Büdy-család czímerét, mely maiglan is teljesen épen ott látható. Ez, mint a mellékelt rajz mutatja: egy három lóherlevelű koronából kiágaskodó egyszarvú. A czímert itt M. B. (Michael Büdy) betűk is környezik. Hasonló czímerét láttam a budai kamarai levéltárban levő egy 1575. évben kelt okmányán is; mely szerint Büdy Mihály elismeri, hogy 20,000 frtnyi felvett zálogsommán visszabocsátja Nagy-Bereg és Vári mezővárosokat a királynak. Ez adatok kétségtelenül megállapítják a XVI. század végén kihalt Büdy régi nemesi család czímerét.”

Balra: a Büdy I. Mihály által használt gemmapecsét, jobbra a II. Mihály által felvett unikornisos címer.

Magyarország címeres könyve (liber amorum hungariáé) 1913-ban megjelent kiadványban a család címeréről ez szerepel: „Büdy. Címer: koronából kinövő egyszarvú. — Címer a munkácsi róm. kath. templom déli bejárata felett, 1567-ből. — C&oma J. „Abauj vm. N. Cs.” 133. 1

A család címerét meghatározni azért nem tudjuk, mert a címerhasználat csak a 15. század közepétől kezdett elterjedni, miután a nemzetségi

birtokok háttérbe szorultak és az adományozott birtokok kerültek előtérbe. A birtok és nemesség adományozásával a címer adományozása is előtérbe került. A várjobbágy származású Büdyek sohasem kaptak címet, mert akkoriban az még nem volt divatban. A címerrel nem rendelkező régi családok is az uralkodóhoz fordulhattak címerért, vagy maguk alkottak új címet. Így lehetett ez Büdy II. Mihály esetében is.

A címer szó a francia „cimiére” (sisakdísz) kifejezésből származik. Ennek első magyarországi említése Károly Róbert 1326. április 7-én kelt Imre fia Miklós nevére szóló sisakdísz adományozó oklevelében olvasható. Az udvari ünnepek protokollja a lovagkorban megkövetelte a résztvevők társadalmi rangjához méltó megjelenést, a jelvények, címerek viselését. Ezt követően szaporodott meg sisakdíszek adományozása.

157 Csízi István: A királyi Magyarország főnemesi családjainak címerváltozatai a 16-17. században ELTE BTK, doktori disszertáció Budapest, 2012, 62. oldal.

Kezdetben a címereket mindenki saját maga vette fel. Ez a jog még ma is mindenkit megillet. A 14. század elejétől, előbb az uralkodói kegy megnyilvánulásaként a címerjavításkor, majd az ugyancsak kitüntetésként felfogható címeradományozással megindult a címerek hivatalos okleveles formában történő kiállítása. Ez egyaránt érdekében állt az uralkodói udvaroknak, melyek ellenőrzést gyakorolhattak a címerügy fölött és illetéket vethettek ki rá, másrészt a címervisezők is igazolni tudták általa társadalmi rangjukat és jogukat az adott címer viselésére.¹⁵⁸

Az Oláh család címere.

II. Mihály első felesége Oláh Miklós érsek rokona volt. Oláh Miklós bátyának, Máténak a lánya.

A legelső címeradományok még címerrajz nélkül készültek és csak leírták a címet. Hamarosan azonban megjelentek a díszes és ünnepélyes formában kiállított címeres levelek, rajta a címerek miniatúrájával. Magyarországon csak nemességgel együttjáró címeradományok léteztek, illetve a megyék és a városok részesültek címeradományban.

A család címereként Lehoczky Tivadar által azonosított unikornis Büdy II Mihály feleségének, Oláh Annának a családi címerében szerepelt. A főispán saját címer híján ezt egészítette ki saját nevének kezdőbetűivel, ez látható az általa újjáépített munkácsi katolikus székesegyház déli bejárata fölött.

Egyébként az egyszarvú a magyar heraldikában viszonylag gyakori címerkép. Egyszarvú van az Oláh család címerén kívül. Rákóczi Zsigmond (1544-1608), az Almássy család, az Adorján család, vagy a Rosty család címerében is.

5.8.7. Büdyek a munkácsi vár és uradalom élén

Az 1495. évi 36. törvénycikk szerint minden várban két várnagyot kellett a várbirtokosoknak alkalmazni, akik közül az egyiknek mindig a várban kellett tartózkodnia. 1526-ban, a mohácsi csata időszakában Ártándi Pál és Somlyói Báthori István a későbbi erdélyi vajda és lengyel király voltak a kapitányok, 1530-ban Büdy Mihály és Valkai Mihály.

Szapolyai János alatt, 1550-ben Ugrai István és Kozár Márton a várnagy, 1554-ben Nagylaki Mátyás és Possodi Bertalan. 1558-ban Büdy II. Mihály kapitány és főispán.

¹⁵⁸ Oláh Miklós Máté nevű bátya Erdélyben szászvárosi király bíró és az erdélyi sóaknák főfelügyelője volt I. Ferdinand alatt. Meghalt 1536. június 4-én fiatal korában. Fiúgyermekai Tamás és Mihály gyermektelenül haltak el, ezzel az Oláh család fiú ágon kihalt. Máté Anna nevű lánya Büdy II. Mihály felesége lett, kitől leány-ágon több most is élő családtag származik.

A XVI. század elején beállott nyugtalan és ínséges időket még sanyarúbbakká tette az 1514. évben lezajlott Dózsa-féle parasztfelkelés, mely Bereg megye déli szélén is éreztető volt s melynek leverését követően, a jobbágyok helyzete még nyomasztóbbá vált.

*„1518-ban az uradalom a királyi udvar és konyhai szükségletek fedezésére határozott, azok kezelése a budai várfelügyelőre bízván. Ennek szigorú intézkedései folytán a várost és környékbeli községeket arra szorította a király felügyelősege, hogy vaját, zsírt és különféle élelmi cikkeket saját fuvaraikon Budára szállítsanak, mi nagy terhet kezdett képezni, miért is a munkácsi, beregszászi és vári bírák 1518-ban II. Lajos királyhoz járultak panaszaikkal, ki azon évben elrendelte, hogy évenként 2 szekéren rakományon kívül több zsírt és élelmet saját költségükön Budára fuvarozni ne köteleztessenek.”*¹⁵⁹

1521-ben az uradalom Mária, II. Lajos király feleségének birtokába került, ő azt férjével együtt kezelte. Az uradalom bevétele akkor volt biztonságos és állandó, ha azt kiadták egy megbízható emberüknek haszonbérbe. A munkácsi uradalmat így vette Büdy Mihály haszonbérbe¹⁶⁰ Máriától. Büdy I. Mihály mindent elkövetett, hogy a haszonbér kifizetése után neki is elegendő haszna legyen az uradalom igazgatásából. Ezért az uradalom jobbágyait sarcolta és fosztogatta, őket olyan szolgálatokra és adózásra kényszerítve, ami sorsukat elviselhetetlenné tette. A munkácsi mezőváros lakosait is annyira zaklatta, hogy e miatt a polgárok közül többen más vidékre költöztek. A trónért versengő I. Ferdinánd és Szapolyai János maguknak párthíveket igyekeztek szerezni, ezért a rend teljesen felbomlott és mindenhol az erő és jogtalanság uralkodott, ami a jobbágyságot és köznépet teljesen elnyomorította.

Különösen a munkácsi polgárok sorsa vált tűrhetetlenné, ezért Szapolyai János 1530-ban a polgárok könyörgésére a lakosságot három évre minden adózás és teherviselés alól felmentette.¹⁶¹

A haszonbérlet azonban tovább is kíméletlenül bántak a városiakkal, kiket különféle terményfizetésre, sőt az ötven köböl akóbuza¹⁶² és zab kétszeresének beszolgáltatására is szorították, mi miatt azután a szorongatott város Ferdinánd királyhoz fordult panaszával, ki 1548-ban eltiltotta Büdy Mihály özvegyét Árhándi Annát és fiát Büdy II. Mihályt szintén beregi főispánt attól, hogy a várost zsarolják s illetéktelenül zaklassák, külön oklevélben pedig megerősítette régebbi kiváltságait. Miután pedig Büdyék mégis folytatták a jogtalan követeléseket, a város ismételt panaszára 1549. szeptember 18-án Prágából kelt iratában Ferdinánd király vizsgálatot rendelt el.

A vizsgálat azonban sokáig tartott, míg végre 1551-ben újabban kelt királyi parancsra 1551. október 5-én Árhándi Anna a munkácsi várban írásban kötelezte magát, hogy „...a városi polgárokat kiváltságaik gyakorlatában meghagyja s míg fia hatóságában állandó, meg is védendő...”, amire annál inkább szükség volt, mert a városiakat a vár körül elterülő Isdano nevű irtott erdőterület használatában Lasztóczi Mátyás pósházi birtokos háborgatta s Ferdinánd azon évi július 18-án ellene védőparancsot bocsátott ki, ugyancsak a király már

159 Lehoczky Tivadar: Munkács város új monográfiája. Munkács, 1907. 11-12. old.

160 Haszonbérlet olyan kétoldalú jogügylet, amelyben a bérbeadó, bizonyos ellenszolgáltatás fejében a bérlőnek tartósabb használatra enged át olyan javakat, amelyeknek gazdasági hasznosítása bizonyos idő lefolyását tételezi fel. Ellenszolgáltatásul részint készpénzben, részint az illető bérjóság hozadékának természetben nyújtandó hányadrészeben állapodnak meg, ez a haszonbér.

161 Lehoczky Tivadar: Munkács város új monográfiája. Munkács, 1907. 11-12. old.

162 természetbeni jobbágyszolgáltatás, melyet függetlenül a termés mennyiségétől, általában a kilenced helyett szedett a földesúr (akóbúza, akó zab). Ezek az ún. akonális szolgáltatások, melyeket igyekeztek a jobbágyok pénzen megváltani. A megváltási összeget általában akkor is fizetni kellett, ha adott évben nem volt semmi termés.

előbb meghagyta Thurzó Ferenc nyitrai püspök és kamarai főnöknek, hogy Munkácson a régebbi kiváltság szerint a kamarai nyereség összeírásánál s kivetésénél két portát egynek vegyenek.

Felvetődhet a kérdés, hogy Büdy II. Mihály miért az édesanyjával együtt haszonbérelője a munkácsi uradalomnak? Nos, Büdy I. Mihály minden birtokát, vagy legalábbis a legtöbbet feleségével, Ártándi Annával vásárolta, így közösen birtokolták is azokat. Büdy I. Mihály elhunyt után az örökös Büdy II. Mihály lett, de csak édesapja után, így a családi birtokot rendre el kellett határolni, hiszen a birtokok jórésze továbbra is közös volt. Így 1562. február 24-én a jászói konvent előtt Büdy II. Mihály és édesanyja megosztotta birtokait.¹⁶³

Éveken át tartott a viszálykodás a Kerepeczi-családdal is az erdők használata miatt, de Büdy I. Mihály özvegye Arthándy Anna és fia Büdy II. Mihály beregi főispán eleget tett a király kérésének és megvédte a város erdeit.

Valahol be kellett hozni a veszteséget, ezért a várúr olyan árat szabott a kimérendő saját borának, melyet a polgárság nem tudott kifizetni, de a kiméresi kényszer miatt más bort kimérni a várban és a városban nem volt szabad. Ezért a város polgárai 1523-ban Mária királynénál kerestek orvoslást, aki a Budán keltezett válaszában meghagyta, hogy a vártisztek az ilyen borokért nagyobb árat ne követeljenek, mint milyen áron azok itt eladhatók s általában elkelnek. Midőn pedig a munkácsi uradalmat a Büdy-család haszonbérben tartotta, Büdy Mihály özvegye Ártándy Anna és fia Büdy Mihály beregi főispán zsarolásból a várost nagyobb mennyiségű úrbéri bor eladására és magasabb dézsmálásra kényszerítette, amiért azok I. Ferdinánd királyhoz fordultak, aki a várost most is védelmébe vette s a haszonbérelőket a visszaélésektől eltiltotta, sőt 1549. szeptember 18-án Prágából kelt rendeletében a visszaélések megvizsgálására kiküldte Perényi János ugoicsai főispánt és Verner György sárosvári prefektus kamarai tanácsost. A vizsgálat eredményéről nem szólnak a források.

5.8.8. Büdy Erzsébet Barkács, vagy Barkóczy Istvánné?

I. (Kihalt grófi ág):

László Zemplén-m. alispánja † 1630 e. 1) rásolyi Kuhn Anna 2) kerényi Szentislványi Erzsé						
Judit 1) Mellith István 2) Haller Pál	Anna 1) Czobor János 2) Kékedy Zsigmond 3) Haller Istv.	László 1601–59 beregi alispán 1631 báró 1) Jakusith Erzsé 2) Nagymihályi Erzsé 3) Péchy Anna	Ferencz Zemplén-m. alispán lónyai Lónyay Erzsé I. II. tábla	István Büdy Erzsé I. III. tábla		
Ferencz zempléni főispán, főkapitány 1687 gróf 1) gr. Pothó Anna 2) báró Andrássy	István mára-marosi főispán Dessewffy Klára	György ugocsai főisp. Koháry Judit Krisztina gr. Károlyi Sándor esk. 1687 II/17 Szatmár	Zsigmond 1) Melith Zsuzsa 2) Sulyok Zsuzsa	2: Sándor Perényi Mária Juliánna báró Sennyey Pongrácz	Borbála báró Forgách Miklós	Erzsébet báró Perényi Ádám

163 Hu- MNL-OL-P536-1-1566-No. 3/2

Lehoczky Tivadar Bereg vármegye monográfiája III. kötetében ez olvasható: „...1636. junius 4-kén egyezsége léptek Fuló Jánosné született Barkács Katalin (Sziszeki Barkács István és Büdy Erzsébet leánya), Barkács Gábor és Mihály és Krisztina kisasszony egy-, másrészt pedig Barkács István a néhai Büdy Erzsébet és Barkács István vagyonának felosztása iránt. ... A leleszi konventüél letett egyezségi okmány szerint Barkács Mihály kapta a hetenyi, ez és Gábor a dédai, Krisztina a kerecsenyi birtokot...”

Ugyanezen kötet 345. oldalán ez olvasható: „...1633, birt Dessewffy Ferencz és Barkács István özvegye Budai Erzsébet...”

Ugyanakkor Büdy Erzsébet Barkóczy Istán feleségeként is szerepel a genealógiákban, pontosabban Kempelen-Kelemen Béla: Magyar nemes családok I. kötetében¹⁶⁴:

„I. (Kihalt grófi ág): László Zemplén-m. alispánja † 1630 e. 1) rozsály Kuhn Anna 2) kerényi Szentistványi Erzse; Judit 1) Mellith István 2) Haller Pál; Anna 1) Czobor János 2) Kékedy Zsigmond 3) Haller István; László 1601–59 beregi alispán 1631 báró 1) Jakusith Erzse 2) Nagymihályi Erzse 3) Péchy Anna; Ferencz Zemplén-m. alispán lónyai Lónyay Erzse I. II. tábla; István Büdy Erzse I. III. tábla...”

Az On-line térben megtalálható modern genealógiák vizsgálatánál is találkozunk Büdy Erzsébet nevével, mint aki Barkóczy I:

István Barkóczy de Szala et Tavarna

Born [date unknown] [location unknown]

Son of László Barkóczy de Szala et Tavarna and Anna (Kun de Rozsály) Barkóczy de Szala et Tavarna

Brother of Ferenc Barkóczy de Szala et Tavarna (half), Anna Mária Barkóczy de Szala et Tavarna, Judit Barkóczy de Szala et Tavarna and László Barkóczy de Szala et Tavarna

Husband of **Erzsébet (Büdy) Barkóczy de Szala et Tavarna — married [date unknown] [location unknown]**

Nehéz tehát eldönteni, kinek volt a felesége Büdy II. Mihály második, Révai Katával kötött házasságából született egyetlen leánya: Büdy Erzsébet. Mindenesetre az valószínű, hogy ez az első házasság nem volt hosszúéletű, mert Büdy Erzsébet 1603-ban Bornemissa Miklós másképp Cserniki Lőköshöz ment feleségül, aki az ónodi vár kapitánya volt. Sajnos Büdy Erzsébetnek ez a házassága sem volt hosszú életű, mert tragikus véget ért. 1910-ben, a Vasárnapi Ujság 9. számában Takáts Sándor levéltáros és művelődéstörténész dolgozta fel Büdy Erzsébet szomorú történetét.

A történet főszereplője egy Tegzes Borbála nevű nemesasszony, aki a 17. század elején kétes hírnévre tett szert.¹⁶⁵ Tegzes Borbála nemesasszonynak a Szabolcs megyei Kinizs (a mai Újkenéz) faluban állt az udvarháza, aki állítólag igencsak szemrevaló, ugyanakkor hiú, merész és kevélységre hajlamos nő volt. A nagy múltú Tegzes familia utolsó leszármazottjaként jelentős, a Tiszáig lenyúló birtokokon gazdálkodott, és többek között

¹⁶⁴ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/1-kotet-2/barkoczy> (Letöltve: 2020. 08. 18.)

¹⁶⁵ Bánó Attila Miért ölték meg az ónodi kapitányt? <https://www.magyarhirlap.hu/tudomany/20200731-miert-oltek-meg> (Letöltve: 2020. 07. 31.)

Ladány (Mezőladány), valamint Baka (Benk) nagy részét is magáénak tudhatta. Övé volt a jól jövedelmező kerecsenyi rév is, úgyhogy anyagi javakban nem szűkölködött.

Birtokai helyenként szomszédosak voltak a tiszakerecsenyi uraság, Bornemissza Miklós ónodi kapitány földjeivel, és ez a közelség nem egyszer kínált lehetőséget a viszálykodásra. Amikor Tegzes Borbála még hajadon, Bornemissza pedig legényember volt, feloldhatta volna közöttük a viszályt egy házasságkötés. Ez azonban szóba se jöhetett azután, hogy a férfi oltár elé vezette Büdy Erzsébetet, a beregi főispán lányát 166. Nem sokkal később Tegzes Borbála is kezét nyújtotta egy Székely János nevű nemesnek, aki korábban Vitéz Mihály havasalföldi vajda seregében szolgált.

A viszály ezután ellenségeskedéssé fajult, ami akkoriban nem volt ritka a szomszéd birtokosok között. Okot adhatott erre egyes birtokrészek hovatarozása feletti pereskedés, a másik fél terményeinek megdézsmálása, egymás jobbágyainak összetűzése vagy bármi egyéb.

A szépasszony folyamatosan ingerelte férjét, hogy torolja meg a szomszéd kisebb-nagyobb vétségeit, amelyeket velük szemben elkövetett. Székely Jánosnak ehhez nem sok kedve volt, mert jól tudta: aki szelet vet, vihart arat. Ám hiába próbálta lebeszélni hitvesét, az nem tárgított. Tegzes Borbála harci kedve különösen fellángolt azután, hogy szövetségesekre talált két másik szomszédjában, Csomaközy András hajdúkapitányban és egy Apáthy nevű földbirtokosban, akik ugyancsak nehezteltek Bornemisszára.

Az ellentétek odáig fajultak, hogy Bornemissza Miklós katonáival, rátámadt Tegzes Borbála kenézi udvarházára. Katonái a csetepaté során megöltek két szolgát, majd Borbálát az urával együtt kikergették otthonukból. Így járt Csomaközy András is, aki szintén menekülőre fogta a dolgot. Bornemissza emberei nemcsak fosztogattak, hanem – uruknak engedelmességedve – a két halott szolga fejét is magukkal vitték. Ezeket azután a kerecsenyi kastély előtt kopjára tűzték, hadd hirdessék: így járnak azok, akik ujjat húznak Bornemissza Miklóssal.

A történetek után a bosszúszomjas szépasszony készülődött a visszavágásra. Udvarházát vizesárokkaal és erős palánkkal kerítettette be, nehogy a szomszéd rájuk törhessen,

166 Büdy (II.) Mihály második házasságából, Révai Katától született egyetlen gyermeke.

embereit pedig felkészítette a hadakozásra. Férje próbálta lebeszélni a harc folytatásáról, de Borbála tántoríthatatlan volt: a megtorlás lebegett a szeme előtt. Ez idő tájt azt a vidéket pusztították II. Rudolf császár (I. Rudolf néven magyar király) zsoldos csapatai, a hírhedt Giorgio Basta tábornok vezetésével. Tegzes Borbála és Csomaközy András birtokait is tönkretették. Borbála a férjével és a környék lakóival együtt az erdőbe menekült. Nehéz napok köszöntek rájuk. Fáztak, éheztek, vadállatokkal küzdöttek, és sok megpróbáltatást vállaltak, hogy ne kerüljenek a vérszomjas zsoldosok kezére.

Bornemissza Miklós kastélyát elkerülte a császári katonaság. Az ónodi kapitány ezt a helyzetet találta alkalmasnak a kibékülésre, ezért Borbála egyik ismerősét, Berkeszy Dorottyát küldte a szépasszonyhoz. Üzenetében felajánlotta szálláshelyül a kerecsenyi kastélyát, vagy más megfelelő lakhelyet a faluban, amíg a veszély el nem múlik. Borbála asszony visszautasította az ajánlatot. Latornak nevezte Bornemisszát, és kijelentette, hogy soha nem keresne menedéket az ellenségénél. A zsoldos hadak elvonulása után Borbála és férje visszatértek udvarházukba, ám az asszony tovább élesztette a kérlelhetetlen gyűlölet parazsát. Székely János nem bírta vele, s amikor az asszony gyávának nevezte, végül beadta a derekát. Rászánta magát, hogy szövetkezik Csomaközy Andrással és Apáthyval. Kóborló hajdúkat fogadtak, és 1603. május 23-án éjjel megindultak a kerecsenyi kastély felé.

Létrákkal átmásztak a kastélyt kerítő palánkon, majd megölték a kapunál őrködő fegyvereseket. Bornemissza Miklós és felesége felriadt a zajra. Az ónodi kapitány kardot ragadott, bátran szembeszállt a hálósobába betörő hajdúkkal, de a túlerő hamarosan legyűrte. A hajdúk a felesége szeme láttára végeztek vele. Takáts Sándor így írt a folytatásról: „Gálffy János uram puskaövést és sivalkodást hallván az éjjel, virradatkor benézett a néma kastélyba. Megborzadt attól – írja ő maga – amit ott látott. Vérében találta az összevagdalt Bornemisszát. Egy ingben, ájultan hevert mellette a boldogtalan asszony: Büdy Erzsébet.” Székely János a Kerecsenyről hozott zsákmányt hazavitte Borbála asszonynak, aki örömmel fogadta ellensége halálhírét. A férj azonban megbánta, hogy engedett felesége követelésének, és elkövette a Bornemisszával szembeni bűnt. Még aznap eltávozott a kenézi udvarházból.

Szegény Büdy Erzsébet soha nem heverte ki a szörnyű tragédiát. Június elején (valamivel több, mint egy héttel a férje halála után) éppen csak annyi ereje maradt, hogy levelet írjon az uralkodónak. Ebben elpanaszolta Bornemissza Miklós tragikus halálát, vagyonának elrablását és saját szomorú, halál közeli állapotát. Az özvegy igazat írt. Levelének megírása után három nappal ő is távozott az élők sorából.

Úgy tűnik, a szemben álló felek egyike sem volt különb a másikkal, kivéve a tragédia legártatlanabb elszenvetőjét, Büdy Erzsébetet. A Takáts Sándor által felrajzolt történetben Tegzes Borbála felettébb negatív színben tűnik fel. Bornemissza Miklóssal szembeni engesztelhetetlen gyűlöletének okát a kiváló történész régebbi ellentétekben, illetve határvitákban látta. A gyűlölködést persze tovább fokozta a kenézi udvarház elleni támadás. A legyilkolt szolgák fejének kopjára tűzése is barátságtalan lépés volt Bornemissza részéről, de az eredeti indítékokat illetően hiányérzetünk lehet.

Ezt a hiányérzetet szünteti meg N. Fodor János egyetemi tanár 1999-ben írt tanulmányának egyik részlete (Tiszamogyorós község címer- és zászlótervei): „A Tegzes család a keleti országrészben hírhedtté vált Tegzes Borbálával szállt sírba, ki 1603-ban szerelmi féltékenységből és hiúságból az éj leple alatt saját kastélyában meggyilkoltatta korábbi udvarlóját, kerecsenyi Bornemissza Miklóst, aki megelégedve Borbála hitegetését, más nőt vett feleségül.”

Tény, hogy a bíróság nem vont felelősségre Tegzes Borbálát a gyilkosságra való felbujtás vétsége miatt. A szép nemesasszony hamarosan egy Bük Farkas nevű úr oldalán

kötött ki, de 1607-ben már a harmadik férjével, Szentmarjay Imrével élt. Ez a férje túlélte őt, és neki lett köszönhető, hogy a Tegzes-birtokok a Szentmarjay utódok kezén virágoztak tovább.

5. 8. 9. A Büdy család fiágon való kihalása után

Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiájában így összegzi a Büdy család fiágon való kihalását:

Büdy Farkas egyetlen felnőttkort megért fiáról Istvánról 1593-ban hallunk utoljára. Utána azonban csak Büdy (II) Mihály és annak fia, János szerepel az oklevelekben, 1599-ben már csupán Mihály fiát, Jánost említik meg. „1600. február elején Büdy II. Mihály kiskorú fia, János s egyedüli fiúörökös Liptó megyében, sógora (Büdy János sógora) Kubinyi Isvánnál elhalván, annak nővére (Büdy II Mihály nővére) Klára palocsai Horváth Györgyné, Eufrozina (Fruzsina) Kubinyi Istvánné, Erzsébet Barkács Istvánné (ki 1603. Bornemissza Miklós máskép Cserniki Lőkőshöz ment nőül és Büdy II. Mihály második Révai Katával kötött házasságából született) maradtak az ősi vagyon örököseiül. 1603-ban a szepesi kamara jelentést tett a kormányzékhez a fiág kihaltával fennmaradt vagyon visszavétele iránt; mely alkalommal jelentetett; hogy Kubinyi István kezén van a kerecsenyi; adonyi, vidi, szálkai, atyai, csarodai, papi, dédai, barkaszói, dávidházai, gersenói; zápszoni, kaszonyi; eszterjéni s barabási birtok s Munkácson egy kőház a piacon; melyben Ugrai Sándor lakott; s hogy Bornemissza Miklós élvezi a gelényesi és csonkapapi jószágot neje után.”¹⁶⁷

Ezután többet nem találkozunk a Büdy család tagjaival, amely minden bizonnyal Jánossal fiágon kihalt. Birtokaikat leányágon majd a Kubinyi, a Bornemissza, a Révai, a Barkács és a Csapi családok öröklték meg.

A Büdy család fiágon való kihalását követően leányágon még nyomon követhető a Büdy familia története. Így Oláh Miklós esztergomi érsek fiatalabbik húga Sopronban készítette el testamentumát¹⁶⁸, amiben a Büdy családhoz tartozó rokonait is részesíti a hagyatékbán.

Oláh Miklós esztergomi érsek fiatalabbik húga Sopronban készítette el testamentumát.¹⁶⁹ A végakarat azért is fontos emlék, mivel tisztázza azokat a genealógiai hibákat és eltéréseket, amelyeket a 19. század végén az egyes rokoni családok pontatlanul adtak felhasználásra Nagy Iván több kötetes összefoglalója számára.¹⁷⁰ Oláh Ilona név szerint és nagyon pontosan közli családtagjainak nevét, s utal az életkorukra, például: atyámfia, asszony néném, szerelmes (szeretett) urambátyám stb.

Máté... Anna nevű leányának Büdy Mihály beregi főispán volt a férje.

A Büdy család genealógiája szerint ebből a házasságból született György, János és Rozina (Fruzsina – SzJJ). Felesége halála után még egyszer megnősült, második neje Révai Kata volt, akitől egy lányáról van tudomásunk, Erzsébetről.¹⁷¹

Oláh Ilona leírásában Anna gyermekeinek neve: János, Klára (palocsai Horváth Györgyné), „Foemia és Frosina” (Eufémia és Fruzsina- SzJJ) – ez utóbbiak még kiskorúak,

167 Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiája I. kötet 33. oldal

168 Fülöp László: Oláh Ilona családja és vagyona 1579-es végrendelete alapján Soproni Szemle 2017. harmadik szám 319-326. old.

169 Merényi Lajos: Oláh Ilona végrendelete 1579. Történelmi Tár. 1897. 361–373. Fülöp László Oláh Ilona családja és vagyona 1579-es végrendelete alapján. In.: Soproni Szemle 2017. harmadik szám.

170 Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. Pest. 1861. 212–214.

171 Nagy Ivánál a férje nevét tevésen adták meg: nem Barkács, hanem Barkóczy István a helyes: i. m. 280.

hajadonok. Klárának már született egy kislánya, akinek nem tudjuk meg a nevét (Dorottya-SzJJ), csupán azt, hogy örökölt egy kis arany láncot, amelyen egy szivecske található, ez gyöngyökkel van körbe rakva. Büdy Dorottya (1500 körül született) férje: Geszthy László, leányuk: Eufémia (1560. körül született 1593-ban már néhai) Monai Jánosné.

Máté öccse Miklós, a család legismertebb tagja, esztergomi érsek volt (1493. január 10. Nagyszeben - 1568. január 15. Pozsony).¹⁷² 1553-ban lett hazánk első egyházi méltósága, Magyarország primása.

Oláh Ilona férjét Erdélyben ismerhette meg. Nagy Iván szerint Oloz Miklósnak hívták. A régiesen írt családnév, kiejtése olasz¹⁷³ lehetett, amellyel más leírásokban is találkozunk. A felnőtt életkort megért gyermekük nem született, hisz akkor tett volna erre valami utalást, vagy rá hagyta volna a teljes vagyonát. Így viszont szétosztotta rokonai között, fontos adatokat hagyva ezzel az utókorra.

Oláh Ilona a legnagyobb összeget, 2000 aranyat ajándékozott unokahúgainak, Foemiának (Eufémia) és Frosinának (Fruzsina, néhol Rozina – SzJJ). Ezen kívül az utazásaihoz használt két hintót, egy „öregbik” (nagy) hintót sógornőjére Büdy Klárára, az utóbbit, a kisebbiket Anna húga lányaira Foemiára és Frosinára hagyta. A hagyatékból még jutott más is a Büdy rokonoknak¹⁷⁴:

„...Anna asszony öcsémnek¹⁷⁵, mely kupát Büdy Mihály uram kezében adtam, és quietantiát¹⁷⁶ is adott róla.

Büdy Mihály uram gyermekinek. Oláh Anna asszony öcsémtől kik maradtak négyen, — Büdy János, Clara asszony Palocsai Horváth György felesége, és két hajadon leánya Büdy Foemia és Frosinci asszony, — ezeknek közönségesen egymás között hogy elosszák, hagyok kétezer forintot. Büdy Jánosnak azonkívül ő magának egyedül hagyok kétszáz arany forintot. Büdy Jánosnak ő magának egy ezüst medenczét hagyok mosdójával együtt, mely nyom négy lat¹⁷⁷ heán nyolcz girát¹⁷⁸. Hagyok neki egy födeles kupát, kiben négy pohár vagyon helyeztetve, nyom negyedfél girát és hét latot. Büdy Jánosnak hagyok tizenkét ezüst kalánt és tizenkét ezüst vellát, kikben vagyon öt gira és öt lat, mely ezüst művet még Erdélyből hoztam volt ki velem. A mellé hagyok neki egy ezüst csészét, és egy dupla ezüst sőtartót, és egy négyszegletű saphiros aranygyűrűt, és az én öregbik¹⁷⁹ pecsétes gyűrűmet; egy öreg hosszú veres szőnyeget, egy asztalra való szép új szőnyeggel együtt.

Büdy Clara asszonynak, Palocsai Horvát Györgynének hagyom az én öregbik hintómat, két fejr szőnyeggel együtt, kit néha azon hintóban viseltem. Öregbik ezüst kannámat is neki hagyom, és öregbik vasládámat.

Leányának hagyok egy kis arany láncot. egy arany szivecske rajta, gyöngygyei vagyon környül megrakva.

172 Az érsek nevét latinul úgy írta, hogy „Dominus Nicolaus Olahchazar”. Tehát az édesanyja nevét is használta. Történelmi Tár 1901, 466–468.

173 Az Olasz családnál tévesen szerepel Ilona édesapja: „Oláh Máté leánya Ilona Olasz Miklós neje volt. 1550 táján...másutt Oloznak iratik.” Nagy I. i. m. VIII. 217.

174 Sopron város tanácsától 1585. december 6-án hitelesített másolat a kismartoni főlevéltárban, fasc. C. nr. 25. Rej). 4.) Közli: Dr. Merényi Lajos.

175 Az öcs terminológia nem minden esetben vonatkozott fiatalabb férfire, hanem egyes vidékeken fiatalabb nőtestvért is jelöltek vele, pl. ismeretese az öcsém, lányöcsém, öcsémasszony kifejezések is.

176 Átvételi elismervény. A latin quietantia, azaz megnyugtató szóból származik.

177 Régi súlymérték, a font harmincketted része volt. Körülbelül 2 dekagramm; 17,5 gramm.

178 Régies: nemesfém súlymérték. A lat (17,5 gramm) 16-od része, azaz valamivel több mint 1 gramm.

179 Itt nem régebbiket jelenti, hanem a nagyobbikat.

Palocsai Horváth Györgynek hagyok egy öreg hosszú fejér szőnyeget.

Büdy Foemia és Frosina asszonynak ketten együtt hagyok egy arany lánczot, nyom ötven és harmadfél korona aranyat, kiből mindeniknek egy-egy láncz leszen.

Büdy Foemia asszonynak emlékezetűi hagyom az én kisebbik pecsétes gyűrűmet. Az én középső ezüst kannámat, kinek a födelén egy pogány pénz vagyom, azt is neki hagyom.

Büdy Foemia asszonynak hagyok egy aranyos pohárt, kinek a födelén egy ember vagyom, jobb kezében vértet tart, a balogban egy istápot. Egy ezüst párta övet, a boglári zománczos szalag szíjjal vontak a pártájához. Es hat ezüst kalánt. kiknek a végök aranyosak, mind közében, mind a gombjai. Kisebbik hintómat hagyom Büdy Foemia és Frosina asszonynak; és mindeniknek ketten hagyok egy-egy veres szőnyeget. Büdy Foemia és Frosina asszonynak mindenikének hagyok egy-egy kláris olvasót, kiknek a végén mindeniknek egy-egy pézsmatartó gomb vagyom.

Főrendi asszonyok viselete a 16-17. században.

Büdy Frosina asszonynak hagyok egy négyszegletű gyémántos arany gyűrűt, mely gyémánt alatt környül öt rubint kő vagyom. Hagyom Frosina asszonynak az én kisebbik ezüst kannámat, a födelén egy pogány pénz. — és egy ezüst aranyos pohárt, a födelén szent Cristóph képe vagyom. A mellé hagyok neki egy ezüst párta övet, és hat egész kalánt hasonlókat Foemia asszonyéhoz.

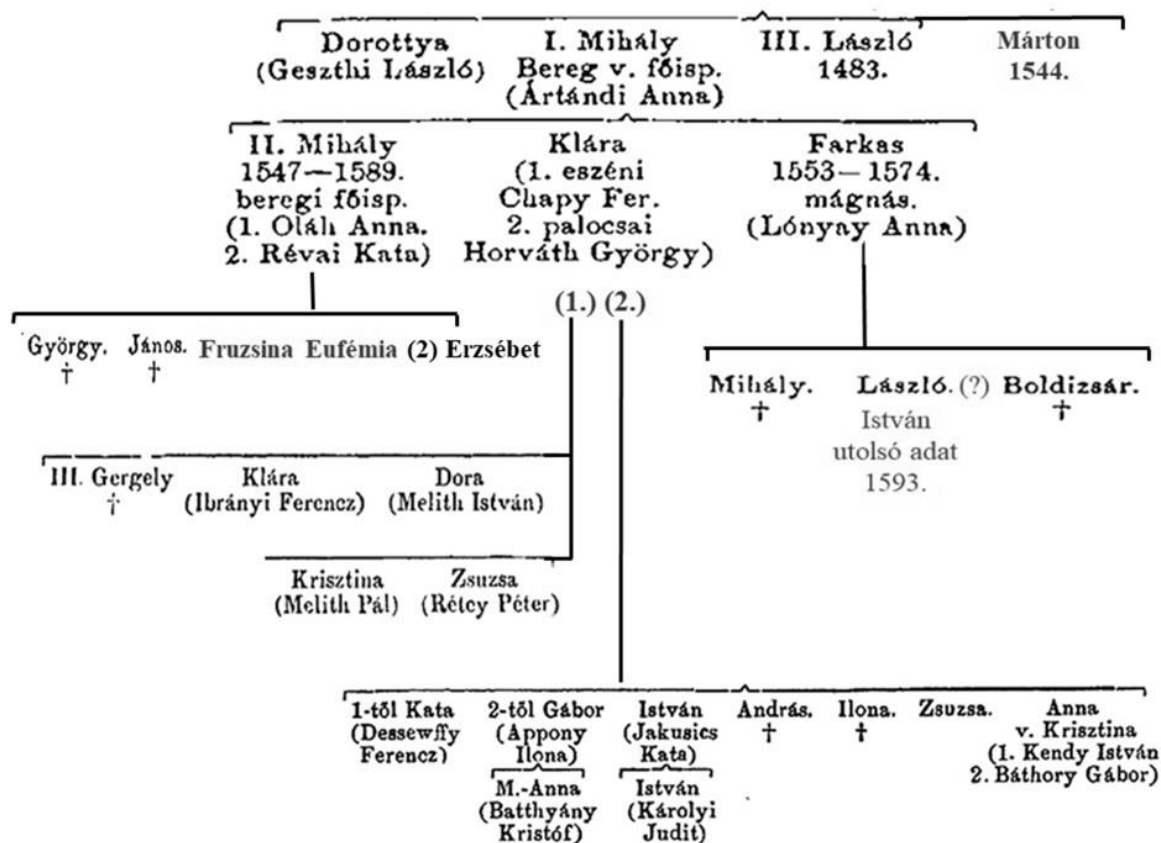
Büdy Foemia és Frosina asszonynak hagyok ketten mindeniknek egy-egy paplant, mindeniknek a közepi veres fútha, arany fonallal, egyiknek a széle publikán színű¹⁸⁰ tafota, a másik sárga tafotha¹⁸¹. Büdy Foemia és Frosina asszonynak ketten, hogy egymás között ilyenessen osszák el, hagyok egy tok közép ön tálat, kiben vagyom kilencz tál, és tizenkét tálnyért egy tokban, kiben Oláh Miklós érsek neve vagyom kimetszve.

180 A publikán a pelikán régi neve, de a papagájra gondoltak, vagyis 16.századi elődeink összetévesztették az egzotikus madarakat, melyekkel nyilván ritkán találkoztak. A papagájzöld régi neve a publikánszín.

181 Könnyebbféle selyemszövet, melynek szálai legkevesbbé tömöttek. Idegen eredetű szó, melyeket a nyelvészek a persa *táfah* szótól származtatnak, ez pedig selyem szövetfélélt jelent.

...Egyéb atyámfiai meg azonképpen, főképpen Büdy Mihály uram sógorom gyermeki, ha kívánják a házat, ők is abból a summából, kit nekik hagytam, tizenkétszáz tallért tegyenek le a megnevezett két szolgálóimnak...”

Végezetül összefoglalónak álljon itt az a pontosított és kiegészített családfa, amelyen a Büdyeknek azon tagjai szerepelnek, akik Vámosatyához, vagy a Vámosatyán fontos szerepet játszó férfiakkhoz kötődnek.

5.9. Büdy Vár¹⁸²

A vár Vámosatya és a tőle keletre elterülő Gelénes között félúton, a két települést összekötő úttól délre kb. 800 m-re fekszik (Vámosatyától 800-900, míg Gelénestől 1500 m-re), a környezetéből alig 3-4 m-rel kiemelkedő, sűrű aljnövényzettel és fákkal benőtt dombon. Magát a dombot kb. 150-200 m-es körzetben vizes, zsombékos terület zárja körbe.

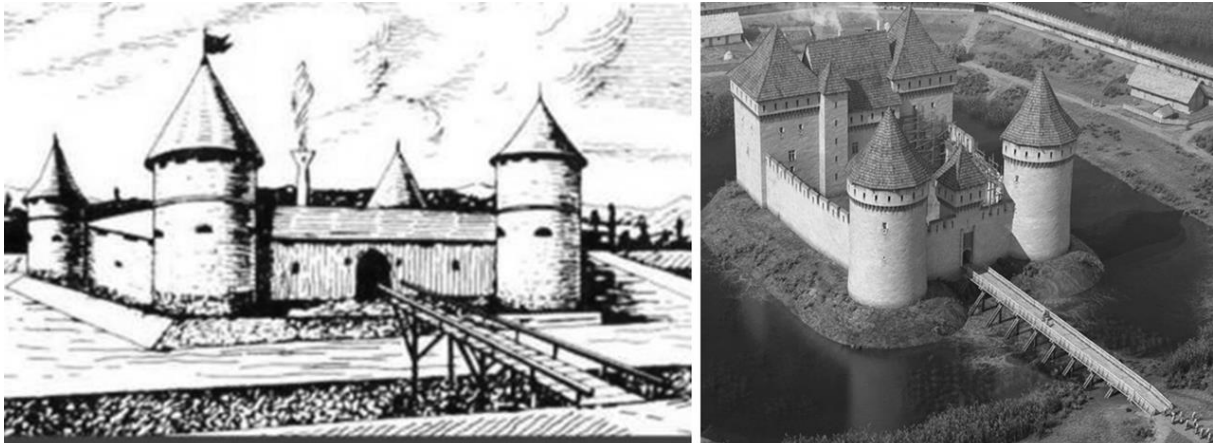
A Vámosatya határában fekvő – és a 17. század elején már elhagyott, romos vár leírására először Lehoczky Tivadar vállalkozott. Leírása szerint ezt az építményt egykoron kettős árokrendszer fogta közre, belső udvarában kerek kút van. 1685-ben falai még 4 m magasan álltak.

Soós Elemér 1928-ban jelentette meg az atyai várról szóló munkáját. Közölte a vár alaprajzát és hosszmetsetét, valamint a kút kváderekből¹⁸³ rakott falának részletrajzát.

182 „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk.: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa. Históriaantik Könyvesház Kiadó. Bp., 2006., 55-69.)

183 A kváder szabályos alakra, általában négyszög alapú hasábbá faragott építőkö. Fontos ismertető jegye, hogy nem vakolják be, tehát a fal síkján látható marad. Eleinte főleg a várépítésben használták. Általában a várak sarkait, illetve az ajtókat, ablakokat, lőréske kereteit rakták ki belőle. Nagyon ritkán az egész várat ilyen

Lehoczky Tivadar Bereg vármegye monográfiájának írója sohasem járt a helyszínen, ám Soós Elemér biztosan járt ott 1909-ben. Nemcsak a belső várat övező széles és mély, négyzet alakú, sarkain lekerekített árkot, hanem a szintén négyzet alaprajzú, kőből épült belső magot is jól érzékelte. A háromszárnyú palotával beépített négy sarokbástyás vár inkább csak a fantáziája szüleménye. Valószínűleg a kisvárdai belső vár 15. századi rajzát láthatta és az alapján rajzolta meg a Büdy-várat is, hozzá igazítva a rajzot a vár akkor még jól kivehető alaprajzához.

Soós Elemér a kisvárdai belső vár 15. századi rajzát láthatta és az alapján rajzolta meg a Büdy-várat is, hozzá igazítva a rajzot a vár akkor még látható alaprajzához.

Gerő László az 1955-ben megjelent monográfiájában elfogadta Soós leírását. A vár pusztulását 1660 előtti időkre helyezte. A vár első birtokosainak a Gutkeled nembelieket jelölte meg, első okleveles említését 1289-re helyezte, azonban ez a településre vonatkozik. A Műemléki Topográfia röviden emlékezik meg a várról. Lehoczkyra hivatkozva 1660-ra már romosnak írja, de pontosan határozza meg az első említését 1557-ben.

Az I. katonai felmérésen a várromot nem tüntették fel. A II. katonai felmérés már pontosan jelzi helyét. Ugyancsak ábrázolja a rom számmal ellátott helyét a III. katonai felmérés is, amin az alaprajzi elrendezése és az övező árok is jól kivehető.

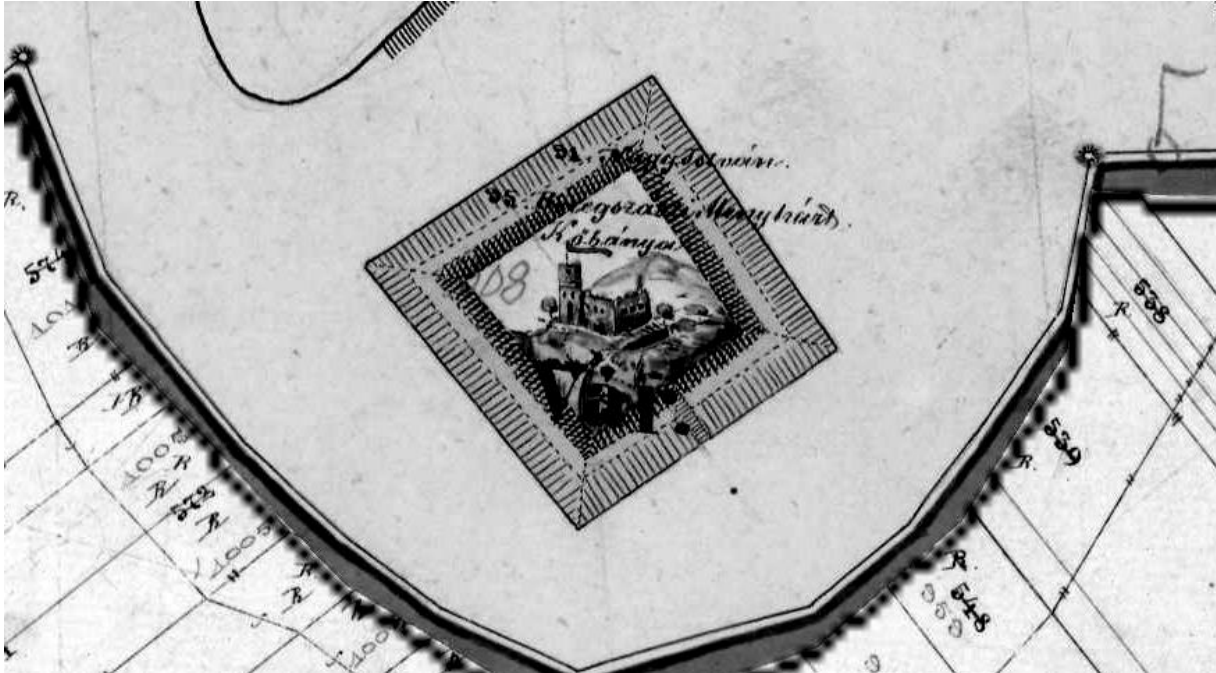
Az 1865-ben készült kataszteri térképek¹⁸⁴ a legrészletesebbek. A kéziratos, kézzel festett kataszteri térképek nagy méretarányban (1:2880) ábrázolják a földbirtokok határait, ezeken belül a művelési ágakat, továbbá az épületeket, valamint általában mindazon tereprészeket és tereptárgyakat, amelyeket a méretarány lehetővé tett. A Magyar Nemzeti Levéltár gyűjteménye a 2014-es évi állapotoknak megfelelően a digitális felvételekkel együtt kutatható a „Hungaricana Közgyűjteményi Portálon”.

A kataszteri térképen jól látszik az egykori Vámosatya település kiterjedése. A színezett szelvényen jól nyomon követhetjük a közlekedési utakat, hidakat, a község házhelyeit és házait. Még a Gelénes felé vezető út mentén a Büdy-vár romjait is méretarányosan rajzolta be a két mérnök, Eduárd Schuffenhauer és Franz Wladyka. A vár erre az időre már kőbányaként üzemelt, amit Nagy István és Beregszászi Menyhárt vett bérbe. Úgy tűnik, hogy a romok annyira felkeltették az érdeklődésüket, hogy valóságos kis miniatúrában meg is örökítették a Büdy-vár akkori állapotát. Egyértelműen várként azonosították és nem romként. Azt eddig is tudtuk, hogy a vár köveit használták építkezésre a

burkolták. Latin eredetű szó, német közvetítéssel: a német Quader (kváderkő, téglatest) szó a latin quadrum, négyzet szóból ered.

184 Feld Skizzen der Gemeinde Vámosatya [S 79 - No. 239/3.]Kataszteri-gyűjtemény (1786-1948) Internet: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeftar/21023> (Letöltve: 2020. 02. 11.)

környékbeli, de most már az is világos, hogy 1865-ben kőbányának használták az akkori lakosok. A miniatúra körül méretarányosan rajzolták be a külső vizesárokat, ám a miniatúra nem tekinthető méretarányosnak. Talán a kőbányának használt váracska sziluettje adhat támpontot arra vonatkozóan, hogyan is nézhetett ki a rom a 19. század közepén. A vizesárkon átvezető híd valószínűleg a kőbányászat érdekében épült és nem a vár bejáratára vonatkozóan jelent biztos támpontot. Soós Elemér az 1909-ben végzett állapotfelmérésekor már a „kőbányászat” utáni maradékát láthatta, azokat a romokat egészítette ki a fantázia segítségével.

A népszámlálási adatokból jól kivehető az erre az időre eső nagy építkezések a faluban. 1870-ben 144 ház állt a faluban, kevés kivétellel olyan vályogból épült házak, amelyeknek nem volt kő alapja. 1881-ben 129 lakóháza volt a községnek, az új építésűek kivétel nélkül kő alapra épültek. Tíz év múlva, az 1890-es népszámlálás 141 lakóházat említ, melyek döntően kőalapra épültek. Így már érthető a Büdy-vár romos állapota. De milyen lehetett a vár amikor még ép volt?

A közel szabályos négyzet alaprajzú, törtkövekből épült vár két, L alakban egymáshoz kapcsolódó szárnyból állt. A szárnyak és az azokhoz kapcsolódó várfal udvart zárta be. A várudvarra nyíló keskeny bejáratot feltehetően a várfal délnyugati szakaszán alakították ki. A szárnyak kétszintesek, azaz földszintből és egy emeletből álltak. Mindkét szárny földszintje három, gerendás mennyezettel fedett helyiségből állt, melyek belmagassága megközelítette a 4 m-t. Az emeleti terek is megközelíthették ezt a belső magasságot.

Figyelembe véve azt, hogy a földszinten mindig is az alárendelt funkciókat helyezték el, míg az emelet foglalta magába a tulajdonos hálószobáját, ebédlőjét stb., – talán az emeleti szintet kevesebb térre oszthatták fel. Annyi azonban bizonyos, hogy egyes emeleti terek padlóját téglából rakták ki.

Az északnyugati szárny szélső tereiben egy-egy cserépkályha szolgált fűtésre, de az emelet néhány terében is voltak cserépkályhák. A palotaszárnyakat cseréppel borított meredek nyeregtető fedte. Tovább bővült a vár, amikor Büdy II. Mihály a komolyabb ostromok elleni védelemre is alkalmassá tette.

A vár a környezetéből kiemelkedő megjelenését minden bizonnyal a várat övező, négyszög alaprajzú, széles árok kiásásakor nyerte el, amikor is a kitermelt földdel az árok külső oldalát, egyúttal magát a dombot is, mintegy 10-15 m szélességben, 100-150 cm-el magasították. Az övező ároknak így kialakított külső oldala egy rövid rézsűvel csatlakozott a 2-4 m-rel mélyebben húzódó terepszinthez. A felül 30-34 m széles és 12 m mély árok alja 8-10 m széles volt. Külső rézsűje meredek, közel 7 m hosszú, míg belső rézsűje jóval hosszabb, 10-20 m között váltakozott. A négyzet alaprajz külső mérete: délnyugati oldala 98 m, délkeleti oldala 95 m, északkeleti oldala 98 m, végezetül északnyugati oldala 102 m. A töltés tetején az akkoriban szokásos és a védelmet megerősítő cölöpökből készült palánk húzódott.

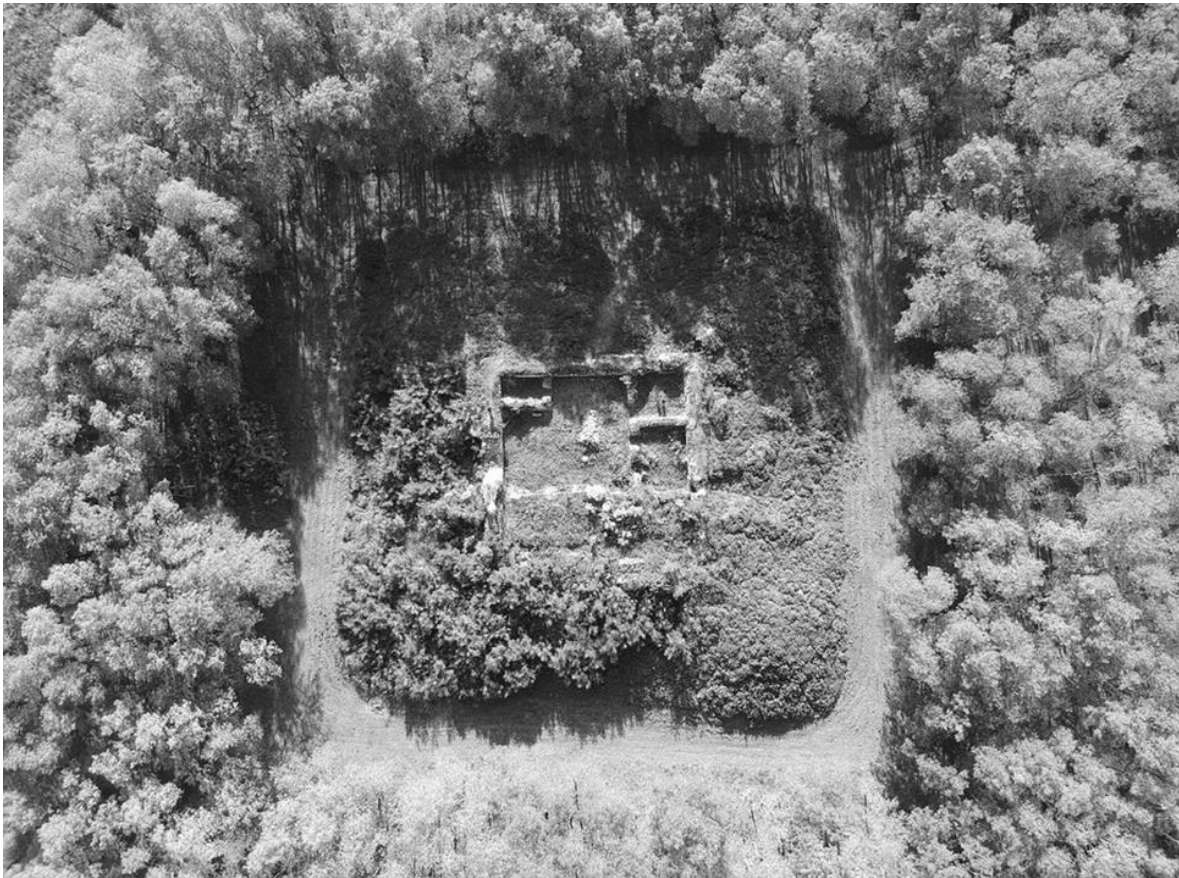
Maga a kővár az övező ároknál 3 m-rel magasabban helyezkedett el. A négyzet alaprajzú, törtkövekből falazott várfal egy 31×27 m nagyságú, közel vízszintes alapterületet zárt körbe. Az északi, az északnyugati, valamint a délkeleti falsarkok előtt az enyhén ereszkedő terep az árok irányában ívesen kiszélesedett. Ezek fa-földből emelt ágyúállások voltak, mert méretüknél és alakjuknál fogva bástyának nem nevezhetők. A várfal külső, északkeleti, délkeleti, továbbá az északnyugati oldala mellett ma nagyobb méretű faltömbök hevernek. A „kőbányászok” az erős habarcs miatt valószínűleg lemondtak a tömbök szétveréséről. A falak vastagsága 270-280 cm körüli volt. A törtköves falazat kötőanyaga szürkés színű, aránylag nagyméretű mészrögökkel kevert habarcs.

A belsővár bejárata – amely a várudvarba vezetett – a délkeleti fal közepén nyílt. A rézsűs kávájú nyílás külső szélessége 240 cm, belső szélessége pedig 120 cm volt. A korabeli szekerek tengelyhossza maximum 43 coll (109 cm) volt, így itt szekerekkel is közlekedhettek. Az udvar 18×15,6 m alapterületű. A fal magassága 350-420 cm között váltakozott.

Az udvar délkeleti, illetve délnyugati oldalát csak a kerítőfal határolta, míg a várfal északnyugati és északkeleti oldalához egy-egy palotaszárny épült. A palotaszárnyak főfalainak és az osztófalainak vastagsága 140 cm volt. A szárny keleti végén, a külső falban a földszinten földemgerendákon nyugvó emelet húzódott. Ugyancsak ennek a szárnynak keleti, illetve nyugati végében egy-egy tüzelőberendezéshez tartozó, külső falba mélyülő, aránylag nagyméretű fülke és a hozzá tartozó füstelvezető kémények voltak. Itt volt a vár konyhája.

Az udvar északi sarkában, az északnyugati és az északkeleti palotaszárnyak találkozásánál egy kút volt, amit egészen az első szint magasságáig építették meg, oly módon, hogy északi része és a fal kötésben álltak egymással, és az első szintről is lehetett vizet húzni aminek a falazatát íves kváderekből rakták. A kút belső átmérője 150-160 cm volt.

A kút káváját íves, 93 cm hosszú, 32 cm magas, alul 18 cm, felül 33 cm széles kváder elemek díszítették. Felső szélének belső oldalán kettős horony futott körbe. A káva 15 cm-t hajlott kifelé. A kút fenekét egy malomkő képezte, amelyet téglával pótoltak ki. Felette vastag iszap és homokréteg húzódott. A kút oldalfalát íves, 32 - 34 cm vastag kváderekkel bélelték. A kút kávája az emeletnél volt, a földszinti részen a konyha számára külön kává kiképzés volt, azaz nyílás, amely a kisméretű helyiség (talán őrszoba) vízigényét elégítette ki. A kút mélysége az udvar szintjétől 485 cm, a kisméretű helyiség padlója pedig 388 cm. Eredetileg a kútban kb. 1 m-es vízszlop lehetett.

A vár északi oldalánál volt a 6,7 x 3,6 m alapterületű konyha helyiség, melynek keleti sarkában épült a kémény. A helyiség padlózata a könnyű tisztán tarthatóság végett négyzet alakú jól kiégetett vörös agyag 17,5 x 17,5 cm nagyságú téglalapokkal volt borítva. A helyiség padlója az udvar szintjével egyezett meg.

A kéményfülke 200×140 cm alapterületű, legnagyobb magassága pedig 200 cm volt. Itt lehetett bográcsban főzni, vagy parázson húst sütni. A feltételezést az is erősíti, hogy a helyiség alatt még nagyméretű téglából falazott dongaboltozattal fedett pince is volt. A konyha egyik végén, egy téglá áthidalóval épített ajtó volt, amely a katonák és szolgák étkezőjébe vezetett át. Ezt a helyiséget is fűtötték. A földszinti helyiségeknek a konyha kivételével homokterítéses padlója volt. A kémény melletti sarokban, még egy helyiségbe volt átjáró amely helyiség az északi főfal alatt is átment, kb. 3 m hosszán. Ehhez a helyiséghez csatlakozott a kémény is. Oldalfalán két kisméretű füstelvezető nyílás volt. Ebben a

helyiségben tárolták a főzéshez és fűtéshez a tűzifát. Járószintje homokos terítés volt. Itt a kőfal magassága 537 cm.

A nyugati főfalban és a keleti falban lőrések sora húzódott 3-4 m magasan a muskéták számára. A fal ezen a szakaszon 8-9 m magas lehetett. A palotaszárnyak sarkait, valamint a fal külső felét kváderekből falazták. A külső falak szélessége 270 cm volt, ami a korabeli ágyúk tüzeinek is ellenállhatott. A palota sarkától kb egy méterre, a várúr lakosztályához egy faszerkezetű erkély is tartozott. Mindezek azt bizonyítják, hogy a reneszánsz műveltségű főurak Vámosatyán a várakat és az abban lévő udvarházukat (mert palotának nevezni azért túlzás lenne) reneszánsz stílusban igyekeztek felépíteni. Ezt a feltételezést hivatott erősíteni, hogy a területről ólomkeretes színes ablaküveg is előkerült, üveg cserepek kíséretében, tehát az udvarház ablakai az emeleten ólomüvegből készültek. Ugyancsak ezt erősítik a faragott kő vízvetők, valamint a vámosatyai várból az 1965-ös ásatások során előkerült csiszolt márványtöredék és cserépkályha oldaltöredékek a 16. századból.

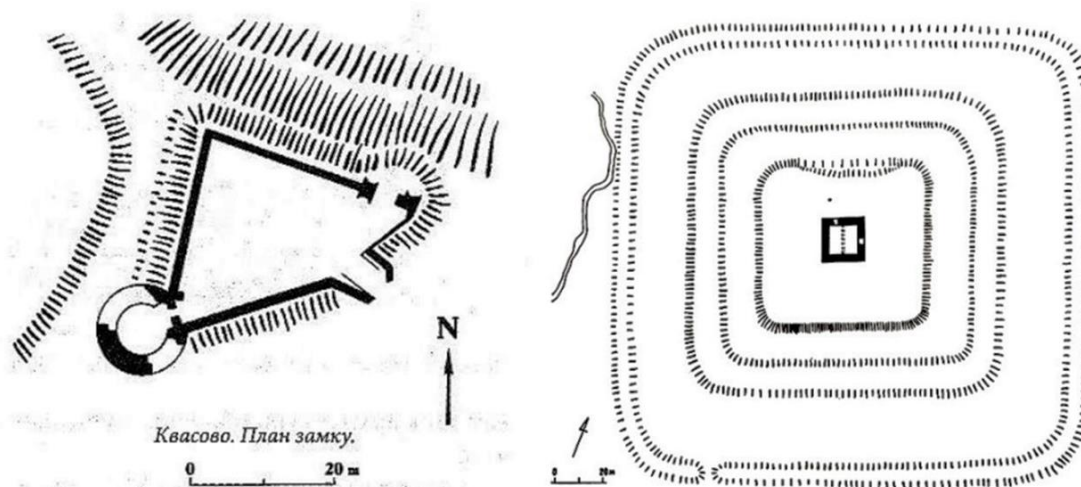
Az épületszárnyak két-két, közel egyforma teremből, valamint egy-egy kisebb helyiségből álltak. A földszint felett legalább még egy szint volt. A várfal 9 m magas volt. Az udvart délnyugatról lezáró falban lévő bejárat külső szélessége 120 cm volt, tehát egy szekér éppen befért rajta.

5.9.1 A vár építéstörténete

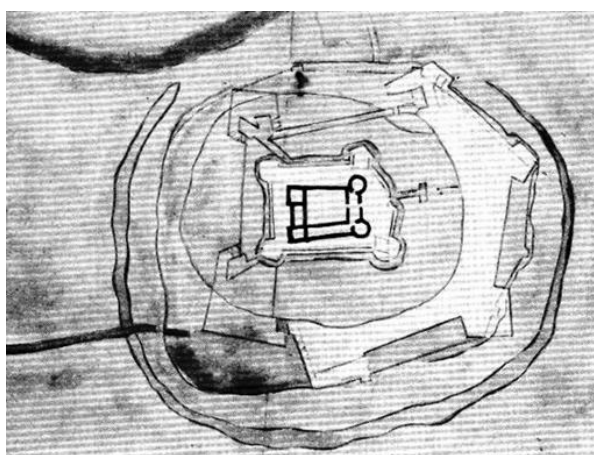
A mocsaras környezetéből alig kiemelkedő dombhátra épített kővárat mély és széles – a belső vár alakzatát követő – (vizes)árokkal erősítették meg. A belső vár sarkai elé épített – minden bizonnyal fa-föld szerkezetű – szabálytalan félkörívet mutató három kisméretű bástya már egy későbbi építkezés eredményeként jött létre.

Az atyai vár sem méretében, sem védművei tekintetében nem maradt el korának a térségben lévő váraitól. Kovászó várának például a központi és legrégibb része a 12 méter magas kerek harangtorony volt, mely a vár délnyugati sarkán helyezkedett el. Az erősítés ehhez épült ki háromszög alakban, valamivel alacsonyabb, 9 méter körüli falakkal. Északi

oldalról 15 méter magas sziklafal védte, míg a többi oldalról négy árok övezte a várat, ez jelentette a védelmet. A szerednyei vár A legősibb középkori típusú várak közé tartozik, romos állapotában is megőrizte régi jellegét. Az egyetlen lakótorony védelmét sáncerődítéssel tették védhetővé, mérete nem haladja meg a Büdy-várét.

Kovácsó és Szerednye vára is hasonló nagyságú volt, mint az atyai vár.

Nicolo Angelini felmérése és bővítési tervrajza a várdai várról 1569-70.

Beregszentmiklós várkastélyának mérete sem nagyobb 40x20 méternél, itt is csak sáncokkal tették védhetővé a tornyokkal kiegészített lakócélokat szolgáló épületet.

Kálló (Nagykálló) vára is mindössze egy lakótoronyból állt mindaddig, míg 1560-1600 közötti időszakban olasz rendszerű bástyákkal nem látták el az udvari haditanács finanszírozásával.

A környék legerősebbnek tartott vára a várdai (Kisvárdai) vár a 16. században hasonló méreteket mutatott, mint a Büdy-vár, úgyszintén mocsár vette körül. Majd csak Nicolo Angelini olasz várépítő mérnök tervei alapján lett komolyabb építmény, mint a török

hadjáratok elleni védővonal része.

5.9.2. Várépítés északkelet Magyarországon a 16-17. században¹⁸⁵

A magyarországi török hódítás Buda elestével kezdődő korszakát mintegy száz évvel megelőzően alapvető minőségi változás kezdődött a tüzérség fejlődésében, majd ennek hatására a várépítészetben. Az olasz rendszer alapvető újítása a korábbi erődítési eljárásokkal szemben a kizárólag egyenes falszakaszok alkalmazása, amelyek megszüntették a holttereket,

185 Domokos György: Az olasz várépítészet és alkalmazása a magyar végvári rendszer kiépítésében In: Hagyomány és korszerűség a XVI-XVII. században. Studia Agriensia 17. Eger, 1997. 179-202. oldal <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Hodoltsag-a-hodoltsag-kora-magyarorszag-torokkori-tortenete-1/a-vegvari-rendszer-kiepitese-es-ellatasa-4003/az-olasz-varepiteszet-es-alkalmazasa-a-magyar-vegvari-rendszer-kiepiteseben-4022/>

illetve az új, kiugró, ötszögű oldalazó védmű, a bástya építése, amely egyszerre biztosította a lövegek védett elhelyezését és szabad kilövését. Az olasz rendszerű erődöknél a védők az előterep minden pontját legalább két irányból keresztűz alatt tudták tartani.

Többnyire helyi erőkkel és gyakorta föld-fa szerkezettel folyó építkezések nem zárták ki az olasz várépítészeti eljárások rendszerszerű alkalmazását. Az olasz rendszer legjellemzőbb új eleme, a bástya, már ekkor megjelent a magyar várépítészetben. Ezek a védművek sok esetben a birtokosok egyéni kezdeményezésére ideérkezett olasz mester alkotásai, de több királyi szolgálatban álló olasz várépítőről is tudunk. Így pl. Patak várának építkezéseire Perényi Péter hívott olasz mestereket, Niccolo da Milanót és Alessandro da Vedanót. Feltehetően ez utóbbi építette a lakótoronyhoz kapcsolódó övezőfalakat. E bástyákat értelemszerűen az adott vár a legveszélyeztetettebb pontjaira építették. Többek között ilyennek tekinthetők az egri vár Varkoch, Sándor és Dobó bástyái, melyek a hosszú, nehezen fedezhető falszakaszok oltalmazására készültek.

A nagy, hadászati fontos várak többsége, mint pl. Szigetvár, Kanizsa, Győr, Komárom, Eger, és egy sor másodrendű erősség is alapvetően az olasz rendszer elvei szerint épült ki, egységes terv alapján.

A másod-harmadvonalbeli erősségeket is haditanácsi, sok esetben viszont már helyi kezdeményezésre igyekeztek megerősíteni. Ezeket a pénzhiány és bármikor várható támadások jelentette kényszer hatása alatt továbbra is az előző időszak „hevenyészett” módján, a hosszadalmas kőépítkezés helyett a helyi erőkkel és eszközökkel is kivitelezhető palánkfalazással végezték, de minden esetben igyekeztek a vár magjául szilárd kőépületet (templomot, udvarházat) választani. Ennek ellenére az olasz várépítészet hatása több esetben ezeken az erősségeken is megfigyelhető. Mindezekkel párhuzamosan továbbra is előfordult, hogy egy elavult védrendszerű vár veszélyeztetett pontját csupán egyetlen bástyával erősítették meg.

Az olasz módszer rendszerszerű alkalmazása a nagyobb arányú korszerűsítésen átesett, illetve az újonnan épült várakon figyelhető meg. Az ólasz típusúak közé tartozik a térségben pl. Ecsed, Kálló, Kassa, Kisvárd. Néhány más erősség, mint Szatmár és Várad már bizonyos újolasz jegyeket is mutat.

Természetesen a védelmi képesség tekintetében hatalmas különbség van az egyes várak között. A fejlődés korábbi állomását jelentik valamennyi kisméretű, döntő többségében fül nélküli bástyákkal, a bástyák méretéhez viszonyítva rendkívül hosszú kurtinákkal¹⁸⁶. Ez a különbség megfigyelhető a szabálytalan alaprajzú Ecsed, Kisvárd, Szendrő, Kálló, várain is. Ezen erősségeken már jól nyomon követhető a bástyák méreteinek növekedése, és a bástyafül mind gyakoribb alkalmazása.

A 16. századi magyar várépítészetben az egyetlen, falakon kívüli védmű, amely minden erősségnél megtalálható, a várárok. Ezt persze igyekeztek minél szélesebbre ásni. Egy ilyen nagyságú árokból hatalmas földmennyiséget termeltek ki, amelyet többnyire ugyan a bástyák felépítésére, olykor azonban vársík létesítésére használtak fel.

5.9.3. A Büdy-vár birtoklástörténete

Atya várának története módfelett érdekesen alakult. A Ferdinánd és Izabella közötti háborúskodás során Atyát, mint az egyik, vitatott területen fekvő várat 1557-ben Balassa

¹⁸⁶ A várfal bástyák közötti szakaszai a kötőgátak, vagy kurtinák. Hosszuk időben, és az erődítmény jellegétől függően is változott. Az eleinte túl hosszúra hagyott (200-500 méter) kötőgátakat közbeiktatott kisbástyákkal szakították meg. A kötőgátak alatti holt teret a bástyák kiszögelléseiről védték.

Menyhért és Hagymási Kristóf foglalta el Izabella királynő nevében. Azonban nemsokára Hagymási Kristóf és Balassa Menyhért átpartoltak Ferdinánd oldalára, melynek következményeként Büdy II. Mihály visszakapta a várat. 1561-ben Zay Ferenc kassai főkapitány arról értesítette Ferdinánd királyt, hogy Szalka (Mátészalka) és Kálló (Nagykálló) János Zsigmond részéről történt megerősítése veszélyezteti az atyai, valamint a kisvárdai várat. 1563-ban Büdy II. Mihály, feltehetően a fenti események miatt a várat megerősítette.

A belső vár három sarka elé az esetleges ágyútűz ellen fa-föld szerkezetű ágyúállásokat építtetett. A külső fal időjárás okozta omlásait téglával javították ki. A vizesárok külső oldalát, vagy legalábbis bejáratának közvetlen környezetét is megerősítették.¹⁸⁷

1563. augusztus 4-én Pozsonyban tárgyalták azt a jegyzéket, amelyben János Zsigmond számos – többek között Atya – várat is visszakövetelte, ám nem kapta meg, ezért hadjáratot indított. A várak visszavételére 1564 szeptemberében indított hadjárat során Báthori István, más erősségek mellett, – októberben – Atya ellen is felvonult, amelyet pár napos ostrom után a védő őrsége feladott.¹⁸⁸

Az ostrom során a vár komoly sebeket szenvedhetett, kijavításukra feltehetően többé nem került sor. Amikor 1567-ben – azaz alig három évvel az ostrom után – a tatárok végigdúlták a megyét, Atya sem kerülte el sorsát, a települést felégették, számos lakosát megölték.

1579-ben egy királyi adománylevél felsorolja Büdy II. Mihály és Farkas birtokait. Ebben az oklevélben a várat (15 évvel az 1564. évi ostrom után) romos várként említik. (Tegyük hozzá, nem kell ahhoz ostrom, hogy egy kőből épült, nem folyamatosan karbantartott vár 15 év alatt romossá váljon. – SzJJ)

1660-ban egy beiktatás kapcsán még felbukkan a vár neve. Melith Péter feleségét, Perényi Zsuzsannát, Kapy Sándor feleségét, Katalint és leányukat, valamint eszenyi Csapy Zsófiát, aki Réthey Péter felesége, Atya várában olyan birtokrészekbe iktatják be, amelyek döntő többsége egykoron a Büdy család tulajdonát képezték.

Amint arról már a fentiekben is szó esett, a vár Atya néven egyszer csak 1547-ben tűnik fel először, amikor Büdy II. Mihály „atyai várában” fogadja főispáni kinevezését. Nem kétséges, hogy Büdy I. Mihály az atyai első birtoklást követő nyolc év alatt gond nélkül felépíthette a feltörekvő család első várát, amelyre – amint a fentiekből is kiderül – bőséges anyagi háttérrel is rendelkezett.

5.9.4. János Zsigmond hadjárata Miksa ellen 1564-ben.¹⁸⁹

János Zsigmond még 1563-ban kísérletet tett, hogy Ferdinánddal méltányos békét kössön, de miután az követeléseit visszautasította, a béke meghiúsult. Ennek ellenére az ellenségeskedések szüneteltek, ám Balassa Menyhért az ősz beálltával Szatmár egész őrségével fölkerelkedett, hogy Tokajon a szüretet lefoglalja.

Mikor erről Báthory István, János Zsigmond nagyváradi kapitánya, értesült, Szatmárra támadt, a várost a várral együtt elfoglalta, Balassa feleségét és gyermekeit elfogta, kincseit

¹⁸⁷Cabello – Lukács 1981, 106. és 37. lábjegyzet. (A vámosatyai templom kutatásakor, a nyugati bejárat előtt egy utólagosan elhelyezett, reneszánsz tagozatos, nagyméretű kapu szarköve került elő.)

¹⁸⁸Ekkor foglalja el Báthory István Hadad, Báthor, Szentmárton, Kisvárda és Rozsály várait is.

¹⁸⁹Magyar hadi krónika a magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. Második rész: A mohácsi vésztől a legújabb korig. 81. oldal. http://real-j.mtak.hu/5118/1/HadtortenelmiKozlomenyek_1896m.pdf (Letöltve: 2020. 07. 28.)

lefoglalta s azokat a fejedelemhez küldte. Ezután Báthory Nagybányára ment és csekély ellenállás után azt is elfoglalta.

Ez idő alatt János Zsigmond fölkészítette a hadait, melyek száma 12.000 főre tehető és Báthoryval egyesülve, a rossz utak ellenére Hadad ellen vonult és rohammal bevette, az őrséget azonban szabadon bocsátotta, sőt a derék parancsnokot, Szecsődi Mátét, aki a roham alatt megsebesült, saját orvosával gyógyíttatta s miután felépült, ajándékokkal bocsátotta el.

A fejedelem megvette ezután Büdy Mihály Atya nevű várát és ostrom alá fogta Nyírbáthort és Szentmártont, mely szintén rövid idő alatt meghódolt. A szintén ostrom alá vett Kisvárda, melyet Várday István védelmezett, és a Báthoryak ecsedi ágának családi vára Ecsed egyezményt kötöttek, hogy ha két hónap alatt nem mentik fel, meghódolnak. Kovászó föltétlenül megadta magát. János Zsigmond még Kassa felé szándékozott hadműveleteket folytatni, de az esőzések folytán járhatatlan utak miatt erről lemondott és visszatért Kolozsvárra.

„Büdy s várkapitánya Szalay Simon, más adatok szerint Szalay Ferencz¹⁹⁰ erősen védte ugyan, de csekély falai a nehéz lövegek tüzének tartósan ellen nem állhatván, oly feltétel

Magyar katonai viselet a 16. századból.

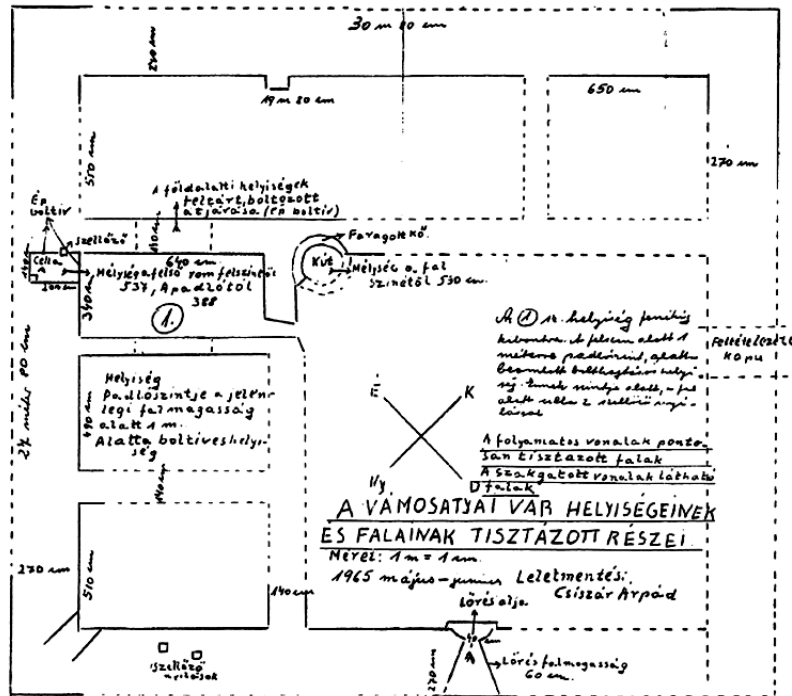
alatt adta meg magát, hogy a várból minden ingóságaival fegyverivel, lovaival és bútoraival szabadon kivonulhasson. Zápolya vonakodott e feltételekre ráállani, Báthory közbevetésére (ki rokona Oláh Miklós esztergomi érsek iránti tekintetből szóla mellette) ráhajlott a győző, és hogy a szorongatott Büdy halasztás nélkül költözhessen el, még maga Báthory is rendelkezésére bocsátá járműveit.”¹⁹¹

Amikor 1567-ben – azaz alig három évvel az ostrom után – a tatárok végigdúlták a megyét, Atya sem kerülte el sorsát, a települést felégették, számos lakosát megölték. Az eset kapcsán várát nem említik. Mindezen történések azonban nem akadályozzák meg Büdy II. Mihályt és testvérét Farkast, hogy a harcok elültével sikerrel folytassák birtokaik gyarapítását. A munkácsi várhoz tartozó Vári és Bereg mezővárosokat a 60-as évek vége felé szerezték meg, amelyeket aztán a Guti Ország Kristóf magtalan elhalálózása miatt koronára szállt atyai, kerecseni, adonyi és hetyéni részbirtokokra cserélték el. 1574-ben Büdy Mihályt és testvérét, Farkast a Bereg megyei Atya, Kerecsen, Adony és Hetye birtokok, valamint Eszterjén puszta részeibe iktatták be a leleszi levéltár adatai szerint.

190 Szalay Ferenc volt előbb a kisvárdai, utóbb az atyai vár kapitánya. Neje vala Nagymihályi Margit. Az ungmegyei palágyi templomban levő sírköve szerint „Sz. F. meghalt 45 éves korában 1575-ben”; volt beregmegyei alispán is.

191 Budai Ézsaiás polg. Lexicon I. 40.. A budai kam. lev. IV. Liber. VII kötetében, mely az adó 1567. évi Összeírását tartalmazza. erre vonatkozólag ezt olvastam: „Midőn az erdélyi hadak Atya várát vívták, a tatárok Ugornyáról 12 telekről elhurcolták a népet.

1579-ben egy királyi adománylevél felsorolja Büdy II. Mihály és Farkas birtokait. 1583-ban már az elhunyt Büdy Farkas gyermekeiről szerzünk tudomást, akik közül Mihály és Boldizsár nem éltek meg a felnőtt kort, István azonban számos birtokügyletben még 1593-ban is együtt szerepel Mihály nagybátyjával (Büdy II. Mihály). 1593-ban találkozunk az utolsó információval Büdy Istvánról.

A vár 1965-ös feltárás kutatási felmérése (Csallány Dezső- Csiszár Árpád).

1599-ben már csupán Mihály fiát, Jánost említik meg, amint Munkácson egy kőházat adott el. Ez az utolsó adat a Büdy család férfi tagjairól. Minden bizonnyal Jánossal fiágon kihalt a család. Birtokaikat leányágon a Kubinyi (II. Mihály Oláh Annától született lánya Eufrosina), a Bornemissza (II. Mihály második házasságából Révai Katától született Erzsébet második házassága), a Révay, a Barkács (II. Mihály

Erzsébet lánya első házassága) és a Csapi (I. Mihály Klára leánya után) családok öröklék meg.

5.9.5. Az atyai vár stratégiai szerepe

Izabella 1559. szeptember 15-én meghalt. A béketárgyalások emiatt megszakadtak, ugyanis a királyné által elfogadott álláspont – Munkács, Huszt és Máramaros kivételével az északkeleti részek Ferdinánd királyhoz kerülnek. Izabella halála után több mint két éves holtidő következett, mert a térség kisebb várainak, erősségeinek uraival szerviensi vagy rokon kapcsolatban állt az északkeleti országrész nagyura Balassa Menyhárt. Sulyok György, mint Hadad és Kun Domokos, mint Rozsály ura a szervitorai voltak. Kovászó várát Matusnay Péter birtokolta, akinek felesége Menyhárt bátyjának, Imrének a lánya, Katalin volt.

A Szapolyaiaktól való elszakadása keresztülviteléhez saját csapatain kívül jelentősebb támogatást is igényelt, ezt azonban Ferdinánd király egyelőre nem tudta megadni. Megfelelő katonai erő hiányában pedig az eddigi birtokai is veszélyben voltak.

Ekkoriban szervezték meg Török János és Balassa Borbála esküvőjét is, emiatt Menyhárt idősebbik fia, Boldizsár Báthory Istvánnál személyesen is járt. Báthory beszámolt arról, „...hogy Némethi Ferenc¹⁹² területeket foglalt el, Munkácsot és Kovászót¹⁹³

192 Némethy Ferenc (? – 1565): tokaji várkapitány, versíró. 1556-ban tokaji kapitányként átállt Izabella és János Zsigmond oldalára. Tokaj védelme közben kapott sebébe halt bele. Három zsoltárparafraízis őrizi nevét.

193 A Benei- és a Kelemen-hegy között félúton, a Borzsa folyó jobb partján, a Máramarosból az ország belsejébe vezető sútat ellenőrizte. A vár első írásos említése 1390-ből való. Mathuznai Pál kihasználva a János Zsigmond erdélyi fejedelem és I. Ferdinánd közötti háborúskodást, valóságos rablóvárat alakított ki Kovászón,

*folyamatosan erősítik. Továbbá jelezte, hogy a háború kitörése esetén a stratégiai fontosságú Vámosatya várát Büdy Mihály nem fogja tudni megtartani, mert alkalmatlan rá.*¹⁹⁴ A szövegből nem derül ki, hogy Büdy, vagy a vár alkalmatlan. Nagy valószínűséggel a várról lehet szó, mert Munkács várának védelme komoly katonai ismereteket követelt.

Tehát a kor hadvezérei Atya várát stratégiai jelentőségűnek tartották. Nem erőssége miatt, hanem elhelyezkedésénél fogva volt stratégiai jelentősége és ez természetesen a térségre vonatkoztatva, és hozzá kell tenni, hogy Balassa Menyhárt (erdélyi kormányzó) pártváltása érdekében. Büdy Mihály Ferdinándpárti volt, annak meg nem volt szabad kiderülnie, hogy Balassa Menyhárt éppen a Ferdinánd oldalára való átállását készíti elő.

5.9.6. Az adószedés központja az Atyai vár

Az új uralkodó I. Ferdinánd nem sokkal trónra kerülése után megkezdte magyarországi kormányzatának birodalmi minták szerinti, de a középkori magyar hagyományokra is támaszkodó átalakítását, amelynek keretében már 1528-ban megalapította a Magyar Kamarát. A Habsburg uralom alá került felső-magyarországi régió önálló gazdasági és pénzügyi igazgatásának megszervezése több okból is speciális megoldást igényelt, mert Felső-Magyarország nagy része Szapolyai-birtok volt, vagy a Szapolyaiak uralma alatt állt, így I. Ferdinánd csak fegyverrel tudta birtokba venni a területet. A terület fölötti hatalomért folytatott harcok miatt gyakran változott a két uralkodó országrészének határa, a jövedelmek beszedéséhez pedig sokszor katonai segítségre volt szükség.

A régiót gazdasági szempontból irányító Magyar Kamara a Pozsonyban lévő központtól nagy távolságra lévő területeket nem tudta irányítani, ezért gyakran akadozott az adók beszedése, meg a kincstári jövedelemforrások (pl. nemesfémhányák, harmincadhelyek, sólerakatok) tényleges irányítására sem volt lehetőség. I. Ferdinánd ezért személyes megbízottakat nevezett ki és irányításuk alá helyezte a területet. Felső-Magyarország esetében a korszakban a király három jövedelemigazgatója, Georg Wernher, Thorda Zsigmond és Pesthy Ferenc látták el ezt a feladatot.

A kamarai igazgatás lényegi elemét jelentő adószedés nem ment egyszerűen a frissen „meghódított” vidék viszonyai között. Például Báthory György¹⁹⁵ amellet, hogy nem engedte összeírtni birtokainak portáit, halálosan megfenyegette a hozzá küldötteket, hiszen ő János Zsigmond híve volt, nem akart a másik királynak is adózni.

Thorda Zsigmond felső-magyarországi jövedelemigazgató személyesen nem is mert vele szemben megjelenni, ezért a szolgabírókat küldte el harmadmagával. Báthory egy este rajtuk ütött, Erdődre hurcolta őket, ahol a tömlöcbe zárta a jövedelemigazgató küldötteit. Fogságuk ötödik napján, amikor kiengedte őket, megmutatta nekik az akasztófát, annyit hozzáfűzve, hogy ha valamit nem úgy tesznek, ahogy ő kívánja, akkor ott fognak lógni.

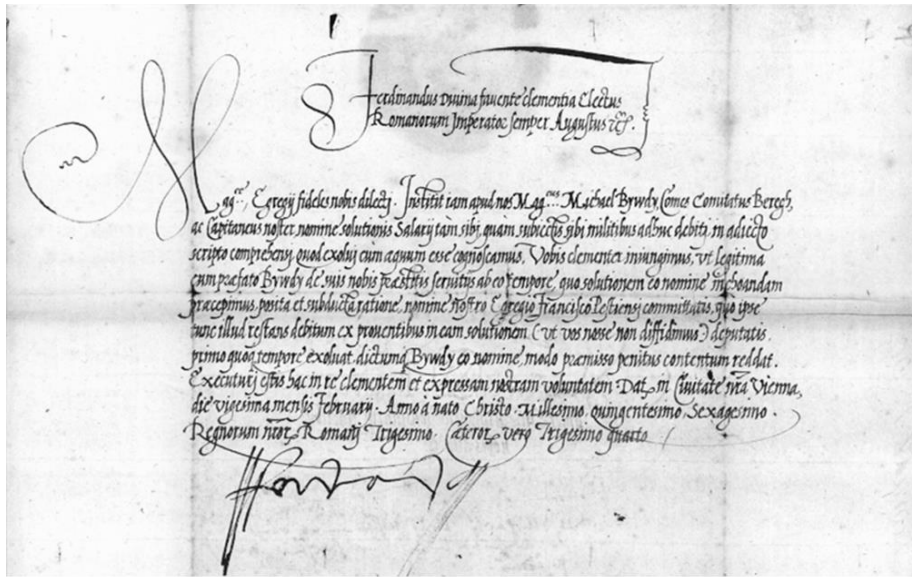
Érthető ez az indulat, mert a Tiszántúlon fekvő családi birtokok léte Izabella és János Zsigmond pártján bizonytalan volt. Nem kevés jövedelemről volt szó, mert az 1549. évi

innen tartotta rettegésben a környéket. 1564-ben, Schwendi Lázár császári hadakkal elfoglalta a vidéket, serege a kovászói várat is megostromolta és bevette. Ekkor rombolták le az erősséget.

194 Virovecz Nándor: Balassa Menyhárt élete és a kora újkori magyar politikai kultúra ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Doktori Disszertáció 2017 92. oldal.

195 Bátori Báthori György, II. György (?–1570), a Báthori-család ecsedi ágából, Pontos születési dátuma nem ismert. Apja Báthori András tárnokmester, szatmári főispán, 1521-től nándorfehérvári bán. 1552-ben Ferdinánd pártján állt, később azonban János Zsigmondot követte, és 1556-ban az ő érdekében ostromolta Váradot. 1565-ben I. Miksa király érdekében ostromolta és foglalta el Erdőd várát.

összeírásban 1029 porta (jobbágytelek) szerepelt és az ezek után beszedett adó nem volt kevés.

Büdy II. Mihály Bereg vármegye főispánjának számadása Pesthy Ferenc kamarai adminisztrátor részére az atyai vár kiadásáról.

Thorda Zsigmond kérte segédjét Pesthy¹⁹⁶, hogy vonja be az ügy rendezésébe Zayt¹⁹⁷ és Balassa Menyhártot. Később Báthory a kért adatokat Balassa „közbenjárására” adta meg. Lényegét tekintve hasonló levél maradt fenn Jánossy Jánostól¹⁹⁸, akinek Thordához hasonlóan az adóbehajtással akadtak nehézségei

és szintén Pesthynek írt arról, hogy Balassa segítségére van szükség, „az Őfelsége rovásának beszolgáltatásában.”¹⁹⁹ Az ügy érdekessége, hogy Jánossy János levele Atyán íródott, innen küldte el főnökének Pesthy Ferenc gazdasági igazgatónak. A kamarai igazgatás tehát az adószedés terén rá volt szorulva Balassa Menyhártra, aki ekkor már I. Ferdinánd szolgálatában állott és a Szapolyai párti főurak birtokairól is segített behajtani a királyi adót.

Egy másik érdekes latin nyelvű irat, egy 1560. február 20-án kel levél másolata, Büdy Mihály Bereg vármegye főispánjának számadása Pesthy Ferenc kamarai adminisztrátor részére az atyai vár kiadásáról, Ugocsa és Bereg megye 1557. és 1558. évi dica jövedelmeiről.²⁰⁰

A vámosatyai vár és a Büdy család birtokain az adó beszedése és az ehhez szükséges adatszolgáltatás a Habsburg pártiság miatt nem okozott gondot. A Büdy-vár költségeit a főispán levonhatta a beszedett adóból, mert ekkoriban a váracska stratégiai jelentőségénél fogva királyi várnak számított.

196Pesthy Ferenc (születési ideje ismeretlen, meghalt 1575 körül) felső-magyarországi jövedelemigazgató a Magyar Kamara kötelékében. Ezt megelőzően Thorda Zsigmond felső-magyarországi jövedelemigazgató segédje volt.

197 Csömöri báró Zay Ferenc (1498 – 1570), kiváló diplomata, királyi udvarnok, főispán, Felső-Magyarország főkapitánya, történetíró. 1526-ban részt vett a mohácsi csatában; 1550-ben az egri vár várnagya, 1552-ben a szolnoki vár kapitánya és Külső-Szolnok vármegye főispánja. 1560-ban I. Ferdinánd király bárói rangra emelte; 1568-ban pedig kassai és Felső-Magyarország főkapitányává nevezte ki.

198 A dokumentum szerint Jánossy János királyi connumerátor, exactor –összeíró, adószedő (adóbehajtó) volt.

199 Jánossy János levele Pesthy Ferencnek, Atya, 1564. március 2. MNL OL E 211, fol. 99–100.

200 HU - MNL - OL - E 21 - 1560.02.20.

6. Vámosatya a 18. században

Lehoczky Tivadar A Bereg vármegyéről szóló már többször idézett monográfiájában²⁰¹ a 18. századi Vámosatyáról az alábbiakat derítette ki:

„...1714-ben osztozkodtak itteni, adonyi, somi, ugornejai, madai s egyéb részek iránt Cselei Zsuzsanna, Guthi Zsigmond özvegye, fia György és leánya Zsuzsanna, úgy Guthi Borbála Somosi Ferenczné és Guthi János.

1763. Gyarmati Klára (Samu és Bégányi Erzsébet leánya) utódja Paksi Sára, Jósa Miklós neje, gimesi Forgács Klárának ezer forintért itt a Guthi Pétertől birt telket s Tokajban egy házat átad.

Földbirtokosok most Gecsei, Jósa György és István, Lónyai Albert és Sándor, Péchy család, Horthy Gyula és László, Ulmann Mór, gr. Gyulay Samu, ifj. Buzinkay Péter, Járray Elek, özv. Bercsényi Istvánné, Tass Gy., Teres Miklós, Sólmos Gábor, Reviczky Anna, Orosz András, Laezkó József, Koncz Mihály és János, Kertész János, Erdhegyi Antal, Baranyay Ferenez, Bancsi Gábor, Beregi József, Beregszászi Dániel sat.

A helybeli kő templom régi csúcsíves építmény, melyet a reformátusok 1565 körül a katolikusoktól elfoglaltak, elűzván innen a plébánost. 1574-ben a helybeli prédikátornak Büdy Mihály és Farkas vámtizedet adományoztak. A somi uradalom úrbéri összeírásában e következő tétel foglaltatik: „Teloniura cum possessoribus commune, cujus proventus annuuiis cireiter Rf 30 ascendit“ s hogy ezt élvezi kegyes hagyományul a pap. A templomot 1769 kijavították.

Sudár fatornya régi izlés szerinti építmény. Egyik harangját 1776 Guthy Györgyné, született Bonis Katalin, öntette, a másikat az egyház 1800-ban. Olom kannája 1647-bl való, ezüst poharát Guthi János csináltatta. Egy nagy sávós abrosza is van a szent asztalhoz, melynek közepén négy sorban ez irat olvasható : „Joannes Casimirus ex Bei Gratia Poloniae Rex 1649. négy szegletén pedig ez: „Spes, Charitas, fides“, és ismét beljebb ez: „Soli unico vero Deo.“ Ez érdekes abrosz történetét homály fedi.

Atya sik határa 5705 holdból s a helység 129 házból s 712 lélekből áll. Ide tartoznak az Agyagató (Agyag ásó), Bag és Remete nevű puszták is.

Egykori erősségéből, mely Büdy-várnak mondatik, még árkok, földtöltések, alapok, falromok s az udvaron kút láthatók a helység keleti szélén.”

6.1. Bereg megye nemessége a Rákóczi szabadságharc kezdetén

1697-ben az észak-keleti megyék főispánjainak feladata volt a megyei nemesség élén a tiszántúli zavargások leverése. Ebben Károlyi Sándor, Szatmár-megyei főispán játszott vezető szerepet, a császári hatóságok mégis bizalmatlanok voltak vele szemben a törökkel való kapcsolata miatt. Azzal vádolták, hogy ő is „rebellis”, azaz lázadó. Károlyi hiába bizonygatta ártatlanságát: „...megmutatjuk, hogy voltunk, vagyunk és leszünk is ő felségének igaz hívei...”²⁰²

Aztán meg is mutatta. Már kora tavasz óta tartott az általános elégedetlenség az ország észak-keleti részén, aztán egyre nagyobb arányokat öltött. Az addig csak szétszórtan,

²⁰¹ Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiája III. kötet Ungvár, 1881. 28 – 38. old

²⁰² Önéletírás (Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Magyar Történelmi Emlékek, I. kötet Kiadta: Szalay László, Pest, 1865. 85. oldal.

erdőkben, nádasokban bujdosó kurucok száma június elején már mintegy 6000 főre növekedett. Esze Tamás és Kiss Albert gyűjtötték a lázongó népet az általuk május hó derekán Rákóczitól kapott zászlók alá.

A mind fenyegetőbbé váló mozgalom elfojtásában leginkább Károlyi Sándor szatmári főispán buzgólkodott, annak ellenére, hogy a nép szomorú állapotáról meg volt győződve.

1703 tavaszán kirobbant kuruc mozgalom felszámolásával Bécs ismét az északi vármegyék nemességét bízta meg. Károlyi kezdetben rendelettel próbálta megbékéltetni a felkelőket, nem sok sikerrel. A felkelők elleni támadást csak 1703. május 21-én hirdette ki, de annak sem volt számottevő eredménye, ezért a császári tisztek a nemesi felkelés sikertelenségéért a felelősséget Károlyira hárították és a felkelésben való részvétellel vádolták.

Közben a kurucok egy része a beregi és ungi erdőségekben s a határszéleken táborozott, várva Rákóczit, akihez újabb követséget küldtek Lengyelországba. A másik résszel, mintegy 1000 emberrel Esze Tamás június első napjaiban Máramarosba ment, hogy a Törökországból Moldván át hazatérő Thököly-féle bujdosókat fogadja. Mikor Károlyi erről értesült, fölszólította a szomszédos Ugocsa, Bereg, Szabolcs és Máramaros vármegyéket, hogy állítsák talpra a nemesi felkelés bandériumait a lázadók ellen. Erre egyedül Ugocsa állított föl egy századot Csáky István főispán vezérlete alatt.

Károlyi Sándor Szatmár vármegye főispánja.

A szatmári és ugocsai, mintegy 500 főnyi banderiális sereggel indult el Károlyi június 6-ikán Esze Tamásék üldözésére. Beregen a császári Thierheim-gegyalozereg két százada és a Montecuccoli-ezred néhány lovas százada csatlakozott még hozzá. Ezzel a körülbelül ezer főre rúgó, de jól felszerelt és begyakorlott csapattal támadta meg Károlyi június 7-ikén, Úrnapja délutánján négy-öt óra tájban Dolhánál Esze Tamás kuruc csapatát, amely rosszul gyakorlott, fegyelmeztelen s jobbára csak kaszákkal és vasvillákkal felszerelt gyülelész népségből állott.

Az első heves lovasrohamot és sortüzet még kiállta a szívós kuruc had, de a második támadás elől már meghátrált és fejét vesztve menekült a szomszédos erdőségekbe.

Károlyi diadalmasan tért vissza Szatmárba s onnét a három zsákmányul ejtett Rákóczi-zászlóval Bécsbe sietett, hogy jelentést tegyen a győzelemről, s magát a rebellió vádjától tisztázza. A császárvárosban nem fogadták szívesen, mielőtt bárki fogadta volna, 10 napig várakoztatták. Ez idő alatt fogalmazta meg a császárnak benyújtott nevezetes emlékiratát, amely a felkelés elemzésén kívül javaslatokat is tartalmazott: „*Méltóztassék figyelembe venni a szegény népet, mely majdnem általánosan a kétségbeesés végső széléhez közeledik, hogy immár sem Istennel, sem a császári fölséggel, sem a megyei tisztviselőkkel, - hallgatok a földesurakról, kiket, ha lehetne, egytől-egyig kiirtana, - de még saját életével sem gondol; némelyek elkeseredésükben kötéllel vetettek véget unott életüknek...*”

A zsákmányolt zászlókat végül Károlyi ünnepélyesen nyújtotta át Lipót császárnak. És becsületére váljon, hogy nem üres kitüntetésre, csillogó érdemjelre vágyott, adóelengedést s az elviselhetetlenül súlyos terhek mérséklését kérte vármegyéje számára. A király Károlyi kéréseit az Udvari Haditanács elé utalta, ám a Haditanács Károlyi minden javaslatára elutasító határozatot hozott, ráadásul egyes miniszterek gúnyolódtak vele. Károlyi ezek után Bécsből elkeseredve indult haza. A városból kijövet élete legnagyobb szegényét kellett megérnie. Az adó és vámmentességet élvező nagyúrat egy katona a kapunál megvámolta. Nem volt tisztában azzal, hogy a vámmentessége csak a Magyar Királyság területére érvényes. Károlyi kifizette a vámot, ám megfogadta, hogy a bécsi mezőn vesz elégtételt sérelméért.

Károlyi ilyen zászlókat vitt Bécsbe, színük piros-fehér csikos volt.

Egy nagy eredménye azért mégis volt Károlyi bécsi útjának. A hiúságában vérig sértett büszke főúr, aki alázatos labancként lépett be a császárváros kapuján, mint haragos kuruc jött ki rajta. A Beszkidek bércein át közben egy másik kuruc főúr is közeledett Magyarország felé: II. Rákóczi Ferenc. Útjuk nem sokára találkozott s el sem vált Majtényig.

Csáky István²⁰³

beregi-ugocsai főispán, aki az Ugocsa megyében felállított nemesi felkelő lovas század élén szintén részt vett a dolhai „csetepatéban” és mindenben úgy cselekedett, mint Károlyi Sándor. 1703. június 13-án ő is kiadott egy szóról szóra Károlyiéval megegyező pátent²⁰⁴ (nyílt levél) a felkelőkhöz, ám nem maradt nyoma, hogy ezt bárhol is köröztették volna. Beregben érthető is, hiszen a beregi falvak nagy része nem vett részt a felkelésben.

„Én, Keresztszeghy gróf Csáky István, kegyelmes koronás király urunk ő Felsege titkos tanácsosa és komornyikja (ajtónálló mestere – SzJJ) nemes Bereg és Ugocsa vármegyék főispánya adom tutára mindeneknek ez levelemnek rendiben, hogy ez jelen való 1703. esztendőben az mi kegyelmes koronás király urunk ő Felsege ellen Rákóczy Ferencz pátense²⁰⁵ mellett némely nyukhatatlan emberek feltámadván, sokakat magok mellé hitegetvén, ugyan Rákóczy Ferencz zászlója alá is áltak, kik ezen támadás alkalmatosságával sok főrendek, nemesek és szegénység házát is felvervény, javokat felprédálták és személyekben is vesztegették.

Látván ezen alkalmatlanságokat és hazánk romlására célzó zűrzavart is nevedni, de kiváltképpen ezen támadásnak lecsendesítésére reánk szándékozó ő Felsege sokszámú német s rácz hadainak jövetelit és azáltal lehető pustulását a nemes vármegyének eltávoztatni akarván, ő Felsegeéhez kötelességünket, hazánkhoz való igaz szeretetünket előtünk viselvén, két-három nemes vármegyebéli nemességet, más vitézlő rendeket is felvévén, azon gyülevész népekre reájok mentünk²⁰⁶ és Istentül általunk érdemelt büntetést is vettek.

203 Csáky István gróf (beregi és ugocsai főispán) is Bercsényi Miklós sógora, Csáky István testvére, Csáky Krisztina grófnő a kuruc generális második felesége volt.

204 MOL., P. 71. Fasc. 270. fol. 3.

205 Brezán, 1703. május 6 és 12. Rákóczi és Bercsényi által küldött nyílt levél.

206 A dolhai ütközetről van szó.

Minthogy azoknak előjárói hamis, csalárd, hitegető beszédekkel sok ártatlanokat magukhoz csaltanak, és noha már ilyeneknek feleségek, gyermekek háza és minden javai az ő Felsege vitézlő rendinek prédájául rendeltettek válni, mindazonáltal inkább kívánván az szegénység gyarapodását, mintsem pusztulását, azt is eltávoztattuk és megelőzve lecsendesítettük.

Azért akarván ezen pátenssemel értésére adnom mindeneknek, valakik azon gyülevéz nép közül vissza akarnának jönni, vagy másutt lappanganának, avagy oda szándékoznának:

A csata (1703. június 7.) emlékműve Dolhán.

nyugodt elmével legyenek és bátran haza szállyanak, bizonyosok lévén abban, hogy se személyekbe, se javaikban legkisebb kárt sem vallanak, az ilyenek pedig magokat előttem insinuállyák (jelentsék be) vagy távol létemben azon nemes vármegye viceispányának, kirül akartam ezen pecsétes levelemmel assecurálnom (biztosítanom) az olyanokat. Városi, úgy falusi bírák és lakosok ezen pátensemet nyilván olvastassátok és helyrül-

helyre sietve külgyitek, mert ha véghez nem viszitek vagy elsikaztyátok, és azon gyülevészek közül határotokon által menvén, nemes vármegye közelebb lévő tisztinek hírt nem adtok mintgyárt, bírátok csalhatatlanul karóban szárad.

Datum Szatmarini, die 13 Junii Anno 1703.

6.2. Vámosatya és Rákóczi hadserege²⁰⁷

Rákóczi seregének alapját a kurucok alkották, akik évekkal a felkelés kirobbanása előtt már elkezdtek szervezkedni. Mozgalmuk központja a Felső-Tiszavidék, a Tiszahát, a Hegyalja, a Partium és a Duna–Tisza közének egy része volt. Vámosatya tehát ennek központjában lehetett, de az akkori viszonyokat ismerve, nem volt túlzott a lelkesedés a fejedelem háborúja iránt.

A kurucok bázisát és a résztvevők többségét azok a csoportok alkották, akik valamiképpen kikerültek a feudális társadalom zárt kereteiből. Ilyenek voltak a volt katonáskodók, a Thököly-felkelés veteránjai, a bujdosók, a szökött jobbágyok.²⁰⁸ A közbiztonság éppen ezen nagyszámú bujdosó elem felhalmozódása következtében megromlott, s ez a jobbágyság termelőmunkáját is nagymértékben akadályozta.

1703. május 6-tól (a brezáni pátens kiadása) a május 21-i zászlóbontásig, ahogyan a kurucok járták a falvakat, mindig akadt néhány vállalkozó paraszt, aki középük esküdt.

207 Homoki Dianna: Rákóczi hadseregének társadalmi helyzete. Acta Beregsasiensis 2009/2. 93. oldal

208 Rákóczi hadserege 1703–1711. Szerk.: Bánkúti Imre. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1976. 9. oldal.

Április 15. körül még csak 50-60 emberből állt a felkelők csapata. Minden felkelő tudta azt, hogy kinek a parancsnoksága alá tartozik, melyik lovas- vagy gyalogtiszt csapatába.²⁰⁹ A tiszaháti hadjáratot még maga Rákóczi és Bercsényi vezette, így azon a vidéken a felkelő hadak tisztikarának létrejöttét a fejedelem nyomon követhette.²¹⁰

Rákóczi Emlékirataiból megtudhatjuk, hogy miután elrendezte a csapatokra osztott sereget, örököt állított közéjük, éjszaka pedig titokban kihallgatta beszélgetésüket, hogy biztosabban megtudja, hogyan vélekedik a nép róla és vezéreiről.²¹¹

A' MELTÓSÁGOS FEJEDELEM
FELSŐ-VADASZI

RAKOCZI FERENCZ,
Kegyelmes Urunk által:

Nemzetünknek s' édes Hazánk-
nak a' Német Nemzet kegyetlen Ural-
kodása alatt lett, hallatlan meg-nyomo-
rítatásárúl, maga Meltóságos Sze-
mélyének nagy méltatlan
szenvedésérül,

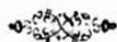
És

Az *Auszriai* Ház erőszakoskodása
alól való fel szabadulásért fogott Ma-
gyar fegyvernek artatlanságárúl, az
egész Keresztyén Világnak
elérbe adatott

MANIFESTUM.

KÖZ TUDOMÁNY TETEL.

ily elöben Deák, mostan pedig Magyar
Nyelven, tíjjonnan köszönetéfé
tételett.

Nyomt. 1704. Eszternd.

A Breznani kiáltvány

A fejedelem tudta, hogy fennáll egyfajta gyűlölet a nép és a nemesség között, mégis elfogadta a kezdeményezést abban a reményben, hogy sikerülni fog a nemességet is megnyerni a függetlenségi harc ügyének. Már kezdetben felismeri, hogy a népi kuruc mozgalom önmagában nem boldogul. A nemesség ugyanis kezdetben nem akart csatlakozni, a jobbágyok pedig egyszerre akartak harcolni a császáriak ellen és az őket szolgáló vagy csak óvatoskodó nemesek ellen.²¹²

Rákóczi (illetve a magyar nemesség) hajdúszabadságot ígért a Bécs ellen fegyvert fogóknak, a kuruc mozgalom viszont elfogadta a nemesi vezetést. Ez a megegyezés válik a kuruc hadsereg 1703–1704-ben történt megszervezésének alapjává. Az 1703. május 21-én kirobbanó felkelés eseményei eleinte még Rákóczi ellenőrzése és irányítása nélkül alakultak.²¹³

Rákóczi hadseregének arculatát jelentősen meghatározta a kuruc hadsereg gerincét alkotó vitézlő rend. A vitézlő rend képviselői a társadalomnak a török korban, majd a felszabadító háború idején

militarizálódott elemei voltak, akiket foglalkozásuk, életvitelük, környezetük eltávolított a jobbágyságtól. E rendbe elsősorban azok tartoztak, akik már régóta fegyveres szolgálatot láttak el a királyi végvárakban, a kincstári birtokokon, az egyes nagybirtokosok váraiban. E szolgálatokért bizonyos kedvezményekben részesültek, melyeket írott törvény vagy a szokásjog szentesítette. De a 17–18. század fordulóján e réteg sorsa bizonytalanná vált, s egyre valószínűbbé vált az a veszély, hogy visszasüllyednek a jobbágyi állapotba. Ilyen vitézlőrendbeli katona Vámosatyán ekkor már nem élt. Még a 15. század derekán, a Büdyekek korában szolgáltak katonák a vámosatyai várban, de a források szerint 1600-ban már mint pusztavárat említik, így a Rákóczi szabadságharcban már semmilyen szerepet nem játszott.

A kuruc hadsereg zömét tehát azok alkották, akik önként álltak az ezredbe, de voltak olyanok is, akik zsoldosként vagy kényszersorozás útján kerültek a hadseregbe. Rákóczi – mivel más lehetősége nemigen volt – kényszerből választotta a hadsereg kiépítésének ezt az útját. A kezdeti lelkesedés csökkenésével párhuzamosan a hadgyűjtő

209 Esze Tamás: A tiszaháti felkelés. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest, 1952, 3. oldal.

210 Mészáros Kálmán: Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi szabadságharcban Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs 2001. 304. oldal.

211 II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Szerk.: Varga Katalin. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 19–20. oldal

212 Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc az államférfi és az író. Magvető Kiadó, Budapest 1976. 14. oldal

213 Rákóczi hadserege i. m. 10. oldal

hadnagyk egyre durvább módszereket alkalmaztak. Az Esze Tamás által közölt beadványokban számtalan olyat találhatunk, amiben a katonák arra panaszkodnak, hogy a megyékben kényszerosorozások zajlanak, erővel viszik el a földjéről a jobbágyokat katonának. Ennek két gyakorlati következménye volt. Egyrészt a nemesek összejátszottak a jobbágyokkal, bújtatták őket, ennek fejében a jobbágyok nem jelentkeztek katonának.

Az első között csatlakozó nemesek egy része azonban rangja, származása ellenére nem bírt elegendő politikai súllyal, így nem feltétlenül jelentett követendő példát a középnemesség döntő többsége számára.

Kuruc-labanc csatajelenet.

Rákóczi tisztaban volt azzal, hogy paraszthaddal lehetetlen háborút kezdeni Európa legjobb hadseregével rendelkező Habsburg Birodalom ellen.²¹⁴ Ennek ellenére a körülmények mégis egy nemzeti mozgalom kibontakozásához vezettek. Ennek az volt az oka, hogy a lakosság minden rétege saját bőrén tapasztalta a különbséget a között, ahogyan Lipót császár a magyar és nem magyar területekkel és alattvalóival bánt.

A kuruc hadsereg lényegében a nemesi „osztályérdekeket” védő fegyveres erővé vált, azaz szükség esetén

a feudális szolgálatokat megtagadó jobbágyokat engedelmességre szorította. A falvakban a katonának állást a földesurak különböző módszerekkel akadályozták. Az otthonmaradt családtagokat zaklatták, házaikból, telkeikről el akarták távolítani őket. Mindezek az intézkedések azt mutatták, hogy a nemesség egyre inkább visszanyeri jobbágyai fölött a hatalmat.

A faluközösségek sokszor nem látták szívesen, ha közülük valaki katonának állt. Ez ugyanis azt jelentette, hogy csökkent az adóképes személyek száma, s a falura rótt terhet most már kevesebb embernek kellett előteremtenie. Ezért gyakran a faluközösség sem kímélte a katonáskodók családját. A nemesség megszerezve szinte valamennyi vezető helyet a kuruc hadseregben, átvette az irányítást. Ezért nem meglepő, hogy a hadsereg rohamosan vesztett vonzerejéből a parasztság előtt. A nemesi vezetés kialakulása és az egyre távolabbra tűnő győzelmi remények csökkentették a hajdúszabadság kivívásának esélyeit.²¹⁵

6.3. Rákóczi Vámosatyán²¹⁶

A Károlyi családnak 1916. óta Budapest, VIII. Szentkirályi u 35. sz. alatt elhelyezett nemzeti levéltárát, az Országos Levéltár a Levéltárak Országos Központjának rendeletére 1953. április 30-án vette kezelésbe, majd a család tagjainak 1954. szeptember 26-án kelt elhatározásával állandó megőrzésbe.

A levéltár egyik leggazdagabb, forrásérték szempontjából az egyik legértékesebb sorozata. Elsősorban 18. századi országos, megyei politikára vonatkozó iratokat foglal

214 R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc, 1676–1735. i. m. 40. oldal

215 Rákóczi hadserege 1703-1711. i. m. 97–98. oldal

216 Történelmi életrajzok: XII. Rákóczi, Károlyi, Pálffy. – 1710 december <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarTortenetiEletrajzok> (Letöltve: 2020. 07. 05.)

magába. Alig van a 18. századnak olyan köztörténeti vonatkozású fontosabb kérdése, amelyre vonatkozóan ne volnának itt található adatok. Nagy számban vannak megyei, országgyűlési iratok, a Károlyi család egyes tagjainak tisztségeivel, méltóságaival kapcsolatos hivatalos iratok tömegei, számos megye nagyszámú levelezése, katonai parancsnokságokkal való levelezés, stb. Ebben a sorozatban található a Rákóczi-felkeléssel kapcsolatos gazdag politikai, katonai és magántermészetű iratanyag - több ezer irat. Az országos politikai életről kapcsolatos iratokon túl ez a sorozat öleli fel nagyrészt a levéltár egyéb, nem szorosan gazdasági jellegű iratait. Szerepelnek mezővárosok különböző természetű ügyei, céhlevelek, magánosok levelei, naplók, feljegyzések, stb. Rákóczi és Károlyi Sándor levelezései között a Vámosatyára vonatkozó adat a 20. fiókban, az 1710-1711-ben keletkezett levelek között található.²¹⁷

II. Rákóczi Ferenc -> Károlyi Sándor		1710.12.06.
1_11242		
Törzsszám	P 396	
Raktári egység	28	
Fennmaradási forma	Eredeti	
Dátum	1710.12.06.	
Eredeti pecsétek száma	1	
Személyek	Levélíró - II. Rákóczi Ferenc Címzett - Károlyi Sándor	
Helyek	Keletkezés helye - Atya	
Nyelv	Magyar	
Régi jelzet	Ser. II._1710-1711. pag. 324-325.	
Pecset	1 - rányomott - IGEN - pecsét nyoma	
Kiadási információk	AR I/XII. 554. (275.)	
Tartalomgazda: MNL OL		

A Károlyi levéltár online katalóguscédulája a Vámosatyán keltezett levélről.

Gróf Pálffy
János 1710.
november 10-ikén,
mint a magyarországi
hadak teljes hatalmú
főparancsnoka
érkezett Pestre.
Másnap onnan intette
báró Perényi Miklós
egri várparancsnokot,
hogy „*ne folytassa
Rákóczi mellett való
keménykedését és
megátalkodását,
hanem adja fel a*

várat és esküdjék hűséget törvény és természet szerint való királyának.”

Nem folytatjuk az események menetét, mert ez messze túl vinne a vármegye határain. Bereg és Szatmár a Rákóczi szabadságharc kezdetén és végén döntő jelentőségű események színhelye volt.

1710. novemberében lényegében már csupán Szabolcs, Szatmár, Ung, Ugocsa, Bereg megyék és Kővár-vidéke volt a fejedelem kezén. Az ide zsúfolódott katonaság a majtényi síkon zászlót letévők és a várakban lévő őrség együttes száma alighanem elérte a 35.000 főt, ennek zöme ezekben a megyében állomásozott. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a közbiztonság megrendült. A kisvárdai, madai, a beregszászi vásárokon 1710-1711. telén a katonák rendszeresen fosztogattak, emberhalál nélkül nem is esett vásár. De a falvakban sem volt külön a helyzet.

A békealkudozások közben szüntelenül folytak. József császár a gyűlölt idegenek helyett Pálffy Jánost tette magyarországi hadai fővezérévé s egyszersmind felhatalmazta arra is, hogy a békealkudozásokat vezesse.

Rákóczi 1711. január végén egész hadseregét Kisvárdánál összpontosította, majd tájékoztatta a tisztkart, hogy a Pálffyval való tárgyalásra Vajára utazik és a tárgyalások eredményéről Apátiban, a Károlyiak kastélyában fogja tájékoztatni a kuruc főtisztkart. A vajai találkozón Pálffy kérte Rákóczit, hogy tegye le a fegyvert, mert félt, hogy Magyarország ugyanolyan sorsra jut, mint Csehország, elkobozzák összes jogait s

217 Levéltári Leltárak 33 Magyar Országos Levéltár A Károlyi család nemzetségi és főtí levéltára. Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1965 (Kézirat)

megfosztják állami lététől. Csupán annyit kívánt előzetesen Rákóczitól, hogy írjon a császárnak egy felsőbbségét elismerő levelet s ő biztosíthatja, hogy az megadja a magyaroknak és az erdélyieknek törvényen alapuló összes kiváltságaikat, s amint a fölkelők mindnyájan amnesztiát nyernek, úgy ő is megtarthatja összes birtokait és címeit, sőt többet is remélhet, csak az erdélyi fejedelemségről kell lemondania.

Gróf Pálffy János a császári, királyi hadak fővezére.

Rákóczi kifejtette, hogy ő nem akadály a békének, a császárnak is elküldi a kívánt levelet, bár tudja, hogy válasza sem fogják méltatni. Azonban ő a felkelőknek nem föltétlen ura, hanem mint a szövetséget rendek fejedelme, csupán határozataik végrehajtója. Neki tehát előbb értekeznie kell a vezérő bizottsággal s csupán akkor adhat végleges választ.

A fejedelem a szabadságharc végén egyszer megfordult Vámosatyán is, mikor a Bácsaranyosi révhez utazott, hogy ott keljen át Szabolcsba útban Kisvárdára, hogy ott megismerje a Károlyi Sándor parancsnoksága alatt gyülekező hadait. Valószínűleg Vámosatyán töltötte az éjszakát.²¹⁸

1710. december 5-én este érkezett a fejedelem a beregi Vámosatyára²¹⁹ s másnap ott hallotta és onnan értesítette Bercsényit és Károlyit, hogy Perényi fölalta

Eger várát. Beregvármegyéből délfelé a Tisza bácsaranyosi révén kelt át Szabolcsba, hol Károlynak előre küldött székelyei vártak reá. Éjszakai szállásra és pár napi tartózkodásra Kisvárdára kísérték, a melyről egy hete tréfálkozva írta, hogy tökkel bombázták. Házigazdája Károlyi Sándor volt, a ki már előbb figyelmeztette feleségét, hogy „Várdában a bor igen is elkel, kivált ha én is, urunk is itt lehetünk.”²²⁰

Másnap a fejedelem onnan küldte báró Vojnovicsot²²¹ II. Ágost királyhoz, hogy tegyen neki előterjesztést az ország szorongatott helyzetéről. Mondja meg, hogy a császár a béke igazságos föltételeit félredobta. Ő tábornokaival és tisztjeivel együtt inkább kibujdosik, mint hogy igába hajtsa a fejt. Némelyek a Thökölynek kijelölt kisázsiai gyarmatokba, mások

218 Oláh Tamás: II. Rákóczi Ferenc tartózkodási helyei http://www.bazleveltar.hu/data/kutatoknak/II_RF_TarH (Letöltve: 2020. 07. 19.)

219 A fejedelem levele Esterházy Antalhoz. Arch. R. in. 317–9. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarTortenetiEletrajzok-magyar-torteneti-eletrajzok> (Letöltve: 2020. 09. 02.)

220 Károlyiné Szentmártonból november 23. ezt írta urának: «Ézután is én sem a fejedelem resolútiójától várok, hanem a kegyelmedétől, édesem; a mikor a' meglesz, én is tudom magamat alkalmaztatni. A mi pedig illeti urunkkal való dolgot, ha az én nevemnek kell benne forgani, követet nem küldök, hanem mikor kegyelmed maga részéről resolválja, magam megyek. Tudom, nem lesz oly messze, hogy fel ne találhassam; s ha szóval alkalmatlan leszek is instantiánknak megbeszélésére, írásba tétetem s úgy is beadom; ha felel, én is felelek, a mit tudok». (Károlyi-I.)

221 Vojnovich József, Vajnovič, báró kuruc diplomata. Előkelő dalmát család sarja. Kapitány a Loos császári huszárezredben, majd 1704. nov-ben ezredétől megszökve, Cseh- és Lengyelországon át Magyarországra jött és Rákóczi mellé állt. Rövid velencei diplomáciai küldetés után a fejedelem ezredesi rangban 1705-ben Horvátországba küldte honfitársai megnyerésére és megszervezésére. 1706. végén Boszniába ment, hogy katonákat toborozzon, s délről támadjon a császáriakra. Miután terve meghiúsult, 1708.-ban ismét Velencében tevékenykedett. 1709-ben Magyarországon tartózkodott, 1710. végén II. Ágost lengyel kir.-nál járt követségben.

Moldvába vagy Oláhországba akarnak kibujdosni, de legszívesebben nem a töröknek, hanem neki és a cárnak szeretnék felajánlani szolgálataikat.

6.4. Magyarország a 18. századi Habsburg birodalomban

A Habsburg Birodalom két részre oszlott. Az úgynevezett „örökös tartományokat” vagy „Ciszlajtániát” (Lajtán innen) gyenge rendiség, adózó nemesség és általában fejlett ipar jellemezte. Így ezt a részt az uralkodó a 18. és 19. században abszolutisztikus eszközökkel irányíthatta. Ezek a tartományok: Alsó és Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia, Tirol, Vorarlberg, Cseh- és Morvaország, illetve 1772-től Galícia.

A Habsburg monarchia területének felét, lakóinak 43%-át „Transzlajtánia” (Lajtán túl), a „Magyar Korona Országai”, vagyis Magyarország (vagy Magyar Királyság), Horvát-Szlavónia, Erdély és a katonai irányítás alatt álló Határőrvidék alkották. Ennek a résznek és egyben a Habsburg monarchia területének is legnagyobb tartománya a Magyar Királyság volt. Törvények mondták ki, hogy Magyarország önálló ország, melyet saját törvényeivel és rendi intézményeivel (országgyűlés, megyerendszer), saját rendi alkotmánya tiszteletben tartásával

A Magyar Udvari Kancellária épülete Bécsben.

kell kormányozni. Mindez bizonyos rendi önkormányzatot jelentett, ami Ciszlajtániában nem létezett. Másfelől azt is törvény mondta ki, hogy a magyar trónon a Habsburg-ház uralkodói követik egymást, és Magyarország elválaszthatatlan többi tartományuktól (1687., 1723.).

Külön központi kormányzások intézték a magyar igazgatást, magyar vezetőkkel és hivatalnokokkal. Így elsősorban a Magyar Kancellária (Bécsben), az ennek alárendelt, utasításait végrehajtó és előkészítő helyi szervezet: a Helytartótanács (Pozsonyban majd Budán) és a

Magyar Kamara (Pozsonyban, pénzügyek intézése). Ezek azonban nem a magyar országgyűlés, hanem a hasonló birodalmi hivatalok alá voltak rendelve, azok utasításait továbbították. A katonaság, a külügyek és a pénzügyek pedig (az adómegszavazást kivéve) közvetlenül az uralkodó hatáskörébe tartoztak. Nem tartozott Magyarországhoz - és még kisebb önállósággal rendelkezett - a „Magyar Korona Országainak” jelentős része, így Erdély és a déli határőrvidék sávja. Csökkentette továbbá a magyar rendiség mozgásterét, hogy vele szemben a nemzetiségekre és a kiváltságok nélküli magyarokra (főleg a jobbágyokra) lehetett támaszkodni. Ha pedig a rendi gyűlés nem szavazta meg az adót, a király saját hatáskörében emelhetette a Magyarországot sújtó vámbevételeket.

Az uralkodónak csak arra kellett ügyelnie, nehogy annyira sértse a nemesség érdekeit, hogy megtagadják a központi intézkedések végrehajtását a megyékben. Ebben az esetben ugyanis Magyarország kormányozhatatlanná vált volna. Így mindkét fél a kompromisszumok keresésében volt érdekelt.

A monarchia belső egyensúlyának megteremtője a Rákóczi szabadságharc után III. Károly volt (1711-1740.). Ő kötötte meg az együttműködés alapjául szolgáló szatmári békét

(1711.) és fogadtatta el a keretet adó Pragmatica Sanctiót a magyar rendekkel (1723.). Ez leszögezte azt az öröklési rendet, amivel a Habsburg uralkodók egymást követik az ország trónján a fiú-ág kihalása esetén is. Megerősítette tehát azt az 1687-es törvényt, melyben a magyarok lemondtak a szabad királyválasztásról.

Kimondta a törvény továbbá, hogy Magyarország ugyan önálló ország, saját törvényekkel, de a birodalom egyéb részeitől elválaszthatatlan. III. Károly munkájának folytatója lánya, Mária Terézia volt (1740-80.), aki számos látványos békítő lépést tett a magyar nemesség felé. Úgy tudta megnyerni őket, hogy közben a Birodalom érdekein nem esett csorba. Jól mutatja ezt, hogy a magyarok biztos támaszai voltak a sziléziai háborúban (osztrák örökösödési háború 1740-48., hétéves háború 1756-63.), sőt, jóformán ők mentették meg a teljes összeomlástól. Hasonlóképp a magyar rendek a napóleoni háborúk idején sem próbálják meg kihasználni a birodalom nehézségeit, nem kísérelték meg az elszakadást a Habsburgoktól. Csak a nemesség megadóztatásának és a jobbágyvédelemnek terve ütközött a pozsonyi országgyűlés ellenállásába. Itt Mária Teréziának már az abszolutizmus eszközeihez kellett nyúlnia (1765. után).

A Rákóczi szabadságharc után 1715-ben a vármegye megszűnt katonai egység lenni, s tisztán polgári hatósággá alakult. Ezzel párhuzamosan megszűnt az alispán vezéri tisztsége a megyei hadak élén, s a polgári tisztikar fejévé vált. Mivel a törvények és kormányhatósági rendeletek nem a helyi követelmények figyelembe vételével készültek, s számos dolgot szabályozatlanul hagytak, egyre inkább érvényesült a megyék jogszabályalkotási hatásköre (*statutumalkotás*). A 18. században már az vált általános nézetté, hogy a megye önálló tartomány.²²²

A közgyűlés választotta a főispán kivételével a vármegye tisztviselőit. Kiemelkedett közülük az alispán, aki már Mohács előtt is a vármegyei önkormányzat első tisztviselője volt. Az 1723: LVI. tc szerint személyét a főispán négy jelöltje közül a közgyűlés választotta. Mellette a szolgabírák, az esküdtek és a megyei jegyző alkották a tisztikar régóta főnálló állományát. Fontos szerepet töltöttek be a táblabírák. Igaz, törvény szerinti feladatuk a megyei törvényszéken (sedrián) való részvétel volt, de számos nem bíraskodási feladatot is kaptak. Pl. az 1830-as években ők vizsgálták felül a megyei iskolák helyzetét, s részt vettek a gyámügyi küldöttségben. A 18. században már találkozunk a megyei aljegyzőkkel (*vicenotarius*) és írnokokkal, akiknek száma mindjobban nőtt. A megyei főjegyző vezette az adminisztrációs tevékenységet.

A közgyűlés állapította meg a megye háztartását, s kivetette a fedezésére szükséges házi adót (*domestica*), melyet a vármegye pénztára (házi pénztár) kezelte. A megye intézte az állami adókirovást, intézte a katonaság bekvártélyozását.

Az, hogy az uralkodói abszolutizmus kitűzött céljait miként tudja megvalósítani, nem annyira az országos hatóságokon, sokkal inkább a megyéken múlt. Emiatt döntő fontosságú kérdéssé vált, hogy a király a megyékre mekkora befolyást tud gyakorolni, a megyék kormányzati apparátusát miként tudja szolgálatába állítani. Erre a célra egyetlen eszközként a főispánok szolgáltak. Az a kapocs, amely a nemesi vármegyéket az uralkodóhoz fűzte, amely részben királyi jellegüket megadta a főispáni tisztség volt. A nemesi vármegyék élén álló főispánokat a király nevezte ki, az uralkodót képviselték a rendi dualizmus idején. A 18. századi Magyarország 43 megyéjének főispánja szinte kizárólag egyházi vagy világi főnemeseik közül került ki. Köznemest csak 2 megye élén (Esztergom, és Pest–Pilis–Solt) találunk, akik azonban nem rendes főispánok, hanem *adminisztrátorok* (főispáni helyettesek)

222 Bessenyei György kijelentette: „Egy kis Respublica áll előttem, körülöttem, mely egy várnak megyéje. Amennyi vármegyében fekszik a nemzet, annyi egymástól független tartományt, ítélőszéket formál”.

voltak. Ez a tény azt jelentette, hogy az uralkodó megyei képviselői a rendiség vezetői közül kerültek ki, akiktől nehezen lehetett elvárni társadalmi helyzetük alapján, hogy az abszolutizmus és a rendi érdekek ütközésekor ne az utóbbi oldalára álljanak.

A megyei kormányzat tehát teljes egészében a rendiség kezében volt, s ennek hátrányait Bécsben is jól látták. El kellett érni, hogy a király minél jobban megnyerje a főispánokat az uralkodói célkitűzéseknek és annak szolgálatába állítsa. Erre volt kísérlet az 1752-i főispáni utasítás. Mária Terézia hangoztatott célja: az adózó nép megmaradása, az igazság megőrzése volt. Ha a megyéket jól kormányozzák, ha az adózó népet minden sérelemtől megóvják, e célok elérhetők. Utasítása a megyei kormányzat egyöntetűségét és egységét a katolikus vallás ápolásában, a főispánok aktív helyi közéleti szereplésében és a megyei tisztújítás szigorú felügyeletében látta. Utóbbi a választás alá eső megyei tisztségek betöltésének befolyására irányult, hogy ti. a főispán akadályozza meg az alispántól lefele ívelő rangsorban a földesúri alkalmazottak megválasztását. Az utasítás kitűzött célját nem érte el, a megye a rendiség szilárd bástyája maradt korszakunk végéig.

II. József rövid időre azonban a megyét is eltávolította a hatalom útjából. Reformjainak végrehajtása a megyék kezében volt, melyek magisztrátusa viszont a rendektől függött. Így annyi akadállyal találkozott, még akkor is ha csupán emberséges és közhasznú célt akart elérni, hogy egész természetes Józsefnek az a törekvése, mely ezzel a „hamis szervezettel” gyökeresen végezni akart. Minden visszaélésnek és elmaradottságnak okát a megyében látta. 1785. tavaszán leváltotta a főispánokat, a szűkebb országot 10 kerületre osztotta és élükre királyi biztost állított, mint „működő” főispánokat. Ők nevezték ki a megyék tisztviselőit, míg az alispánt a király. Így lett függő hivatalnok a régi autonóm tisztviselő.

II. József a kalapos király.

Halála után visszaálltak a megyei nemesi önkormányzatok, sőt a megyék új erőre kaptak. A polgárosodás gondolatától áthatott rendek azonban gyakran szembesültek azzal, hogy a reform törvénnyé válása nem biztos. Ezért a legbuzgóbb megyék a maguk hatáskörében megkezdték a legszükségesebbnek tartott javítások életbe léptetését.

6.5. Vámasatya elöljárói és adózái Mária Terézia korában²²³

Az úrbérrendezéssel egyidőben készült Lexicon locorum 261 Bereg megyei települést tart számon. Ebből hatot mezővárosnak minősít, míg 255-öt falunak. A 261 település közül 3-ban volt római katolikus parókia, 74-ben görög katolikus, 61 településen szolgált református lelkész. A Lexicon locorum 146 tanító tevékenységről tud a vármegyében, és 69 településen tartja kizárólagosnak a magyar nyelv használatát, míg 187 faluban a rutén nyelvet. Feltüntetett 1 szlovák nyelvű falut és 4 német anyanyelvűt.²²⁴

223 Udvari István: bereg vármegyei magyar községek elöljáróinak nevei Mária Terézia korában In: A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve Debrecen, 1999. 447–454. oldal

224 Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum. Bp. 1920. 312. Lásd még: Danyi Dezső–Dávid Zoltán szerk.: Az első magyarországi népszámlálás, 1784–1787. Bp. 1960. Bereg vármegye adatai töredékesen maradtak fenn. Az első magyarországi népszámlálás községsoros összeírásaiból mindössze 129 beregi település, közöttük mintegy harminc magyar falu népességszám adatai őrződtek meg. 1500 feletti lakosa összesen egy településnek volt. 1001–1500 közötti lakosság száma ugyancsak egy településnek volt. 601–1000 lélek között éltek 3 településen, míg 22 falunak volt 301–600 között lakosa. 300-nál kevesebben éltek

Bár a Lexicon locorum adatfelvételei egy időben készültek a Mária Terézia-féle úrbérrendezéssel, de míg a Lexicon locorum adatai 261 települést tartanak nyilván, az úrbérrendezés forrásai csak 248 községből maradtak fenn. 248 községből — ahol az urbáriumokat elkészítették és ki is hirdették, életbe léptették — csak 245-ből ismerjük a paraszti vallomásokat.

Láthatjuk, az úrbérrendezés során többnyelvű gyakorlat érvényesült. Az ún. kilenc kérdőpontra adott válaszokat az összeírók népnyelven tartoztak lejegyezni, s hitelesítés céljából a vallomást tevő parasztnak visszaolvasni.

Bereg vármegyében az úrbérrendezés tehát 1772–74. között zajlott. Az összeírók Vámosatyán 1773-ban jártak. A úrbérrendező biztosok az 1715-ös összeírás során használt esküformula frissen nyomtatott szövegével megeskették a községi előljárókat (a bírót, 2-5 esküdtet), hogy

Index	Név	Adó	Érték	Érték	Érték
1	Index Petrus Berenczi	2	4		
2	Andreas Bancsi	6	5		
3	Stephanus Biró	19	4		
4	Georgius Tóth	12	4		
5	Andreas Rétész	34	20		
6	Andreas Turós	14	4		
7	Michael Kosa	10	4		
8	Andreas Szalados	18	4		
9	Georgius Tóth	8	4		
10	János Kosa	7	4		
11	Michael Kosa	2	1		
12	Melchior Kosa	20	0		
13	Georgius Nagy	4	2		
14	Stephanus Rétész	6	2		
15	Georgius Nagy	30	6		
16	János Rétész	12	5		
17	Rel. Georgius Lajos	2	6		
Summa		204	58		

Possessio huius agrorum ad tres campos sub divisione habet.
 Pensionem suam pro recreationem eius medietate servitium, et
 pro unum cubiti indeterminationem excludit. Omnia ista
 nunc quatuor cubiti partem.
 Pro commoda solum bonam productionem, et pro unum salariorum la-
 borum unum cubiti contributionem procreant. Istud.
 Pastura pro suis pecoribus sufficiencia habet.

53

Vámosatya adózói az 1720-ban.

István kautatásai alapján egy főbíró és négy esküdt: *Főbíró: Szabó András (feőbíró)(sic!) Esküdték: Bancsi András, Kósa Menyhért, Tiba Mihály, Tiba Miklós*

Egy korábbi, 1720-ban készült összeírás alapján Vámosatyán az alábbi személyek adóztak²²⁶: „*Petrus Berenczi* (Berencsi Péter), *Andreas Bancs* (Bancsi András), *Stephanus Biró* (Bíró István), *Georgius Tóth* (Tóth György), *Andreas Rétész* (Révész András), *Andreas Turós* (Turós András), *Michael Kosa* (Kósa Mihály), *Andreas Szalados* (Szabados András) (,

községben. A magyarok lakta síkvidéken ennél nagyobb a lakosságszám egy-egy településen, de Bereg egészében apró falvakból álló megye volt.

225 Vö. Benda Kálmán, A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. Valóság, 1976/4: 54–61.

226 Adatbázis online 1./ N79 - Bereg megye - 2. Téka Bereg megye járás: Második Vámos Atya (1720)

Georgius Szabó (Szabó György), *Joannes Kosa* (Kósa János), *Michael Kosa* (Kósa Mihály), *Melchior Kósó* (Kósa Menyhért), *Gergius Nagy* (Nagy Gergely), *Stephanus Fejes* (Fejes István), *Gregorius Nagy* (Nagy György), *Joannes Bordás* (Bordás János), *Georgius Zalog özv*” (özvegy Zalog Györgyné).

6.6. Az első népszámlálás Vámosatyán²²⁷

Az 1769-ben bevezetett katonaillesítési rendszer alapvetően megváltoztatta a lélek összeírások tartalmát és rendszerét. Az összeírásoknak most már az volt a céljuk, hogy megállapítsák a keresztény, katonaköteles, katonai szolgálatra alkalmas vagy alkalmatlan férfiak számát. Ennek megfelelően az összeírásokat is a katonaság hajtotta végre és nemcsak a jelenlevő férfi lakosság adatait jegyezte fel, hanem az odavaló, de távollevő férfiak adatait is. Ez a kizárólagosan katonai szempontokat célzó összeírás 1777-ig maradt érvényben, amit évenként terveztek megismételni. Ugyanebben a korszakban azonban megmaradtak a közigazgatási hatóságok összeírásai is, amelyek már felölelték a teljes nem nemes népességet, ideszámítva a nőket és a zsidókat is.

A katonai és a közigazgatási hatóságok összeírásainak eredményei természetesen nem egyeztek és ezért 1777-től kezdve új összeírási rendszer bevezetését rendelték el. A népességet és az igavonó állatokat a polgári hatóságoknak kellett összeírni, az összeírás felülvizsgálását pedig a katonaság végezte el. Ez az összeírás vezette be a „családi” vagy „háztartási” ívet, amelyben minden családhoz, háztartáshoz tartozó személyt név szerint feljegyeztek, felírva vallását és családi állapotát, valamint a férfiak korát, foglalkozását, katonai szolgálatra alkalmas vagy alkalmatlan voltát is. Az egyházi férfiak, a főbb hivatalnokok, a zsidók és a nők korát nem kellett feljegyezni.

Az 1850. évi népszámlálás utolsó tagja volt ennek „feudális-katonai jellegű népösszeírásoknak.” Az 1857. évi népszámlálás pedig már a modern, elsősorban demográfiai szempontokat szem előtt tartó népszámlálások első tagja volt. Az első teljes körű magyarországi népszámlálást II. József rendeletére, 1784. és 1787. között hajtották végre.

Több ellentmondás is övezi ezt az első összeírást, azonban elmondható róla, hogy a 225 éve lezajlott népszámlálás akkoriban nálunk újdonságszámba ment. A népszámlálás idejének meghatározása vitákra adott okot a témát utólag kutatóknak. Maga az összeírás 1784-1785-ben zajlott. Az esemény több különlegességgel szolgált. E népszámlálás kapcsán történt meg országszerte házaink számozása. Minden ház homlokzatára felfestették a számot, s hátul, a ház fedett részében is valahol fel kellett tüntetni azt.

Ezen népszámlálás egyik fő jellemzője és forradalmi újdonsága a teljeskörűség volt, amit társadalmi és területi vonatkozásban is a német precizitás jellemzett. Minden embert megszámoztak: férfiakat-nőket, keresztényeket-zsidókat, kicsiket-nagyokat (a kor és a termet szerint is értendő!), nagygazdákat-zselléreket, katonákat-polgárokat, iparosokat-szolgákat, papokat-hivatalnokokat, itthon- és távollévőket egyaránt. De napjainktól eltérően nem mindenkiről kérdezték ugyanazt, illetve sajátos megkülönböztetésekre is sor került. E szempontból fő elvként a katonai, illetve a gazdasági hasznosság szerinti rangsorolás érhető tetten. Például a 40 éven felüli vagy túl kicsi férfiak más oszlopba kerültek, mint ifjabb, magasabb társaik. (A magyar összeíráskor a leírt utasításban kifejezetten tiltották a hosszmértékkel történő méricskélést, ám az összeírásba szakértőként bevont osztrák tisztek

227II. József népszámlálásának községi adatai A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetei 15. Szerkesztette: Dányi Dezső Budapest 1996/1

nagyon jól emlékezhetek a korábbi osztrák útmutatóra, amelyben számszerűsítve szerepeltek a méretkategóriák...)

A népszámlálást 1784. és 1787. között a közigazgatási hatóságok a katonaság segítségével hajtották végre. A népszámlálás során összeírták a községek, házak és háztartások (családok) számát, megállapították a jogi és tényleges népesség nagyságát, valamint annak megoszlását vallás, nem és életkor, valamint foglalkozás, illetve társadalmi állás szerint.

A népszámlálás eredménye szerint Magyarországon a lakosság száma mintegy 6,5 millió, Horvátorszáé 650 ezer és Erdélyé 1,5 millió, összesen tehát több mint 8,5 millió fő (illetve az újabb kutatások szerint 9,2 millió fő) volt.

Ez a szám jóval meghaladta a korabeli feltételezéseket, így komoly meglepetés volt a bécsi kormányzatnak. Az átlagos népsűrűség Magyarországon 31, Horvátországban 34, Erdélyben 24 fő/négyzetkilométer volt. A nemes férfiak (és fiúgyermek) száma Magyarországon meghaladta a 155 ezret, Erdélyben a 32 ezret, Horvátországban megközelítette a 10 ezret - így az összlakosság mintegy 5%-a tartozott a nemességhez. Az egyházi személyek száma összesen mintegy 18500, a tisztviselők és az ún. honorácioroké (nem nemesi származású értelmiségieké és hivatalnokoké) pedig éppen 5 ezer fő volt.

Magyarországon a lakosság 55%-a követte a katolikus hitet, Horvátországban 100%, míg Erdélyben alig 10%. A második legelterjedtebb vallás a görögkeleti, azaz az ortodox volt, melyet Magyarországon a lakosság ötöde követett, míg Erdélyben az ott élők 44%-a. Magyarországon a lakosság 14%-a református, 8%-a evangélikus és mintegy 1%-a zsidó vallású volt (számuk megközelítette a 83 ezret).

Az elvégzett munka minden hiányossága és visszássága ellenére fontos információkat adott. A török idők örökségeként a városias jellegű lakosság 10% alatt maradt, nagyvárosok alig voltak. A mintegy 13 000 falu és 1300 puszta népessége elszigetelten élhetett. A felnőtt korú férfiakkól mintegy 80% paraszti népesség mellett 8% papi-nemesi s alig 4% iparos-kereskedő réteg alkotta országunk legjavát. A biológiai törvények szabta szokásos megoszlás helyett nagyarányú férfitöbbletet okozott a felszabadult területek benépesítése. Dinamikus fejlődési potenciálra utalt a 35%-ot kitevő nem felnőtt korú férfi népesség. A női népességről a létszámon kívül nem tudni semmit, a katonaság adatait hadititokként kezelték.

Mivel friss adatokra a későbbiekben is szükség volt, a II. Lipót által összehívott 1790. évi országgyűlés újabb népszámlálásra vonatkozó rendeletet hagyott jóvá. Ennek megfelelően 1805-ben, 1820-ban, 1838-ban, 1850-ben és 1857-ben is tartottak népesség-összeírásokat, amelyek azonban csak részösszeírások voltak.

II. József 1785/87. évi népszámlálásának településenkénti adatai, levéltári kutatásokra támaszkodva, 1960-ban láttak napvilágot. Sajnos, néhány vármegye községenkénti adatai még ma is hiányoznak. [A meglévő adatokban is vannak pontatlanságok, így például Atya (Vámosatya) községet Ung vármegye Tiszaháti járásában említik, holott Ung vármegyében nincs és a 60-as években sem volt ilyen járás, az Bereg vármegyében volt található a II. József által elrendelt népszámlálás idején. – SzJJ]

Ez az 1960-as kiadvány az 1785/87. évi népszámlálás néhány járásának községi adatait magyar, német, latin és ukrán nyelvű dokumentumai alapján közöli. A községi birtokosok nevét kihagyták, mert alig voltak olvashatók.

A földrajzi tájékozódás és a korabeli közigazgatási területi beosztás áttekintése érdekében mellékelik Bereg, Ung és Ugocsa vármegyék térképét. [Ez alapján korrigálhatták volna a Tiszaháti járás elhelyezésére vonatkozó tévedésüket. – SzJJ]

A községsoros adatközlést kiegészítették az 1785. évi adatfelvétel továbbvezetését tartalmazó utasítás másolatával. „Az ország népe számának és állapotjának mindenkor tudva tartására való oktatás” elrendeli a születések, halálozások, házasságkötések név, dátum és lakóház szerinti nyilvántartását, a ki- és bevándorlás, a településen belüli lakóhelyváltoztatás adatainak feljegyzését, az önálló családalapítás, státus változás pontos vezetését. Sajnálatos, hogy az utasítás alapján készített jegyzékek és a „Helységek Könyvei” csak néhány településen, és csak töredékekben maradtak fenn igen részletes demográfiai, társadalmi elemzés alapanyagát tartalmazva. - írja Dányi Dezső szerkesztő a kiadvány előszavában.

Az 1960-ban a KSH kiadványaként megjelent községsoros mutatók alapján Vámosatya demográfiai állapota így nézett ki: A községben a számlálást végző hivatalnokok és katonák 48 házat találtak, amelyekben összesen 52 család élt, tehát volt négy olyan ház, amiben két család is lakott, valószínűleg itt két generációról lehet szó. A falu lakossága ekkoriban 290 fő volt, akik közül 12 fő volt távol, tehát valahol máshol talált munkát, vagy ideiglenesen kivándorolt. 8 idegen is élt a faluban, akiknek nem itt volt az állandó lakhelye, csak itt dolgozott, napszámosként, vagy summásként, valamely uraság birtokán.

A tényleges népesség számát 286 főben állapították meg a számlálók. Fontos volt a vallási felekezethez való tartozás is. A falu 51 családja keresztény volt, egy pedig zsidó vallású. A férfiak vallását is külön nyilvántartották, így 52 házaspár és 103 nőtlen keresztény férfi élt a faluban. A nők felekezeti hovatartozását nem tartották fontosnak feljegyezni, a számukat viszont igen, eszerint 129 nő élt a faluban. Az egy zsidó családban négy férfi és két nőt számoltak össze.

A falunak egy papja volt, 20 nemes, 27 paraszt²²⁸ (jobbágy) és 24 hozzátartozó (örökös) férfi a jobbágy családokban és közéjük sorolhatjuk még a 26 zsellért is. Az 5 egyéb a falu iparosait, kereskedőit és felfogadott pásztorait jelentheti, erre vonatkozóan részletes adatot nem tartalmazott az összeírás.

Fontos adat viszont a falu jövőjére vonatkozóan a gyermekek (sarjadék) száma. Az 1-12 közöttiek száma 40, a 13-17 év közöttieké 12. A faluban összesen 155 gyermek volt 1785-ben. Az összeírás nem családonként történt, így csak az átlagos családnagyságra tartalmazott egy adatot, eszerint a családok nagysága 5,6 fő volt.

Az első népszámlálás érdekessége, hogy Vámosatyán két egymást követő évben történt adatfelvétel, így nyomon követhető, hogy egy év alatt milyen változás történt a faluban. A két adat összevetéséből megállapítható, hogy 1785. és 86. között a faluban épült egy új ház, született egy gyermek, egy fő külföldről hazatért és egy férfi és négy nő temetésére is sor került.

A keresztény nőtlen férfiak száma 103-ról 110-re nőtt, tehát 7 fiúgyermek vált felnőtté. A zsidó családban is volt temetés, mégpedig kettő, az idős házaspárt temették a faluban.

6.7. Paraszti társadalom a 18. században

A 17. század végi felszabadító háborúk, majd a Rákóczi szabadságharcot lezáró szatmári béke után hosszú időre békés időszak következett, helyreállt az ország politikai,

²²⁸ A mindenben radikális újító, II. József még a jobbágy név használatát is megtiltotta és eltörölte a személyes függés viszonyát. 230 éve, 1785. augusztus 22-én írta alá II. József az örökös jobbágyság megszüntetéséről szóló rendeletét.

közigazgatási egysége, noha a Habsburg Birodalom keretein belül, de annak legerősebb tagjaként az ország fejlődési pályára lépett. A Habsburg-dinasztia háborúi (török háborúk, örökösödési háború, 7 éves háború) az országhatáron kívül zajlottak, nem veszélyeztették a békét.

A társadalmi struktúra alapvetően nem változott. A Habsburgokkal a szatmári békében megkötött kompromisszum hosszú időre megerősítette a nemesség privilégiumát, mindenekelőtt az adómentességét és a jobbágyok feletti joghatóságát. A betelepítések és a spontán betelepülések növelték a lakosságszámot, ugyanakkor 50% alá csökkentették a magyar ajkú lakosság arányát az össznépelességen belül. A betelepülők szinte mind a paraszti társadalmat gyarapították, ezáltal hatást gyakoroltak a parasztság helyzetére, ugyanis a betelepülők kezdetben adómentességet kaptak cserében azért, hogy beköltöztek és újra művelni kezdték a pusztaföldeket, majd az adómentes esztendőket követően szerződést (contractus) kötöttek földesurakkal, ami általában kedvezőbb adózási feltételeket jelentett. Szerződésük értelmében megőrizhették szabad költözési jogukat, ezért hívják őket „szabadmenetelű jobbágyoknak”, szemben a földesúri joghatóságot öröklő örökös jobbágyokkal. A Mária Terézia-féle úrbéri rendelet, majd a II. József-féle jobbágyrendelet könnyített ugyan a jobbágysorson, de a földesúri joghatóságot továbbra is fenntartotta, a jobbágyi állapot majd csak az 1848-as jobbágyfelszabadítással szűnik meg.

Az állami, egyházi és földesúri adókkal tartozó jobbágy számára a hétköznapi sokszor tűnhettek elviselhetetlenek, a paraszti élet rendjét a mezőgazdasági munkák által megszabott rendszer terelte mederbe, de az igazi nehézséget nem elsősorban a 18. század közepére megnövekedett adók jelentették, hiszen a 18. századi fejlődés a parasztságot sem hagyta érintetlenül, hanem az a lenézés az urak részéről, amely Werbőczy „Hármaskönyve” óta mit sem változott: „Rusticus est quasi Rind, nisi quod sibi cornua desint.” (Olyan a paraszt, mint a marha, csak hogy neki nincsen szarva.), amint azt e 18. században keletkezett gúnyvers német szóval kevert latin sorai is bizonyítanak.

Noha a parasztság a társadalom 9/10-ét alkotta, jogfosztottsága miatt saját jelentőségét elfogadtatni sem tudta, amiben szerepet játszottak műveltségi korlátai. A fennmaradt parasztságtörténeti források nagy részét nem a parasztok jegyezték le, hanem földesurak, a vármegyei és országos hatóság. Kivétel ez alól a Mária Terézia-féle úrbérrendezés során fennmaradt paraszti vallomások. Ezen kívül jószerivel csak peres iratok lapjain szólnak meg. Ebben nemcsak az alávetett helyzet játszott szerepet, de az ezzel összefüggő írni-olvasni tudás hiánya is.

Nyugat-Európához képest Magyarországon csak lassan kezdett terjedni az írásbeliség, a falusi társadalom nagy többsége még a 18. század közepén sem tudott írni és olvasni, csekély hányaduk ugyan le tudta írni a nevét, de ennél többre nem volt képes. Ebben szerepet játszott az alacsony színvonalú iskolahálózat, zömében műveletlen, a tanulóknál alig többet tudó iskolamesterekkel.

Az iskolamesterek feladata elsősorban nem a tanítás volt, hanem a kántorkodás. Az alacsony fizetés, a tanítói állás alacsony presztízse nem vonzotta a műveltebb városi tanítókat a falusi iskolákba. Kevés parasztyerek jutott el városi gimnáziumba a helyi iskola elvégzését követően. Voltak olyanok – nem is csekély számban – akik iskolába ugyan nem jártak, de az írni-olvasni tudást iskolán kívül, másoktól tanulták meg. Például sok protestáns nem íratta be gyerekeit katolikus iskolába. A parasztok inkább télen jártak iskolába, mert nyáron dolgoztak, összesen 2-3 évig, illetve télen látogatták az iskolát.

A 18. századi Magyarországon kiadott könyvek nagy része vallásos tárgyú volt. Egy kassai könyvkötő fennmaradt raktárjegyzéke szerint 1714-ben a vallásos és tudományos

műveket keresték.²²⁹ A kora újkori Magyarországon kb. 20 ezer könyvnek közel 50%-a 1765. és 1790. között jelent meg. 1000-nél több példányt csak kalendáriumokból, álmoskönyvekből, ima- és énekeskönyvekből jelentettek meg, illetve a Bibliából. Ha pedig a 18. században a

Falusi kántortanító a 17-18. században.

parasztok olvasási és írási kultúrája olyan alacsony szinten állt, mint ahogy azt fent leírtuk, kérdés, hogyan jutott el hozzájuk mégis a kultúra, pontosabban a kultúra milyen területével találkoztak. Találkoztak-e könyvekkel, és ha igen, milyenekkel? A legelterjedtebb könyv, amihez a parasztok hozzájuthattak az imakönyv volt, még az írni-olvasni nem tudók körében is terjedt. A félanalfabéták még az imakönyveket tudták viszonylag könnyen olvasni, hiszen a szövegek nagy részét miséken hallhatták rendszeresen, így rögzült.

A nép számára 1712. és 1800. között nyomtatott könyvek közül 19 ezer könyv címét ismerjük, ezeknek 1/4-e magyar, a többi latin, német, szlovák, délszláv vagy román nyelvű volt. Az összes magyar nyelvű kiadvány 98%-a vallásos könyv volt, de a vallásos irodalom mellett, a jog és a politika, a történelem, a földrajz, a természettudomány és műszaki ismeretek és a szépirodalom területéről is akadtak könyvek. Ebből valószínűleg a vallásos könyvek és kalendáriumok jutottak el a parasztsághoz. A vallásos könyvek nem az önálló olvasás, sokkal inkább a felolvasás által jutottak el a parasztsághoz a tollfosztóban, tengeri morzsoláskor, baráti összejöveteleken. Legtöbbször ugyanazt olvasták, ezáltal rögzült.

Összefoglalva a fentieket elmondhatjuk, hogy noha a parasztság műveltségi korlátai a Biblia elmélyült, önálló olvasását csak kevesek számára tették lehetővé, de ismerete különböző formában eljutott hozzájuk, azonban az egyházak tanításai mellett, illetve azzal párhuzamosan létrejött egy népi hitvilág is, jellemzően a katolikus parasztság körében.

6.8. Az első iskola Vámosatyán

Vámosatyán ekkor már megvolt a református egyház által működtetett népiskola. A XVIII. század számos tanügyi reformtörekvés időszak volt hazánkban, ami nem kerülte el a vámosatyai iskolát sem. Az 1760-as évek végén Mária Terézia megindította a Habsburg Birodalom közoktatás-politikájának, iskolaügyének korszerűsítési munkálatait. 1769-ben deklarálta a teljes magyar iskolaügy fölötti felügyeletet a királyi felségjog alá.

1777-ben hagyta jóvá és tette közzé a magyarországi állami tanügyigazgatás első, országosan rendelkező terjedelmes dokumentumát, a latin nyelvű Ratio Educationis-t. Ezzel jelent meg a magyar iskolatörténetben az államhatalom, mint a hazai közoktatás-politikában, tanügyben, pedagógiában illetékes tényező. Az alapszintet az egy-, két- és háromtanítós népiskola alkotta. A középszint két iskolarészlegről tevődött össze: a gimnáziumból és az arra épülő akadémiák bölcséleti tagozatából. A Ratio Educationis rendelkezése szerint mindegyik tankerület székhelyén akadémiát kell szervezni. Maradt a korábbi iskola-fenntartási eljárás: a gimnáziumok, akadémiák, egyetemek alapítványi javadalmat kaptak; a falusi és városi népiskolák létehez szükséges anyagiokról a település lakosainak kellett gondoskodni. Az állam fenntartotta magának a jogot az iskolák feletti rendelkezésről és ellenőrzésről, de azok anyagi fenntartásában nem kívánt közreműködni.

229 Alszeghy Zsolt: A könyv és olvasója. In: Magyar művelődéstörténet. Barokk és felvilágosodás. Szekszárd, 1991. (Reprint) 485-516. p., 487. oldal.

Bekerült a Ratio Educationisba egy új iskolatípus is: a norma-iskola. Ezek voltak az első hazai népiskolai pedagógusképző intézmények. Itt oktatták az első hazai, központilag országosan elterjesztendő tanítási módszert. A normamódszer alkalmazása során jelent meg az olvasókönyv, mint új tankönyvműfaj. A Ratio Educationis tantervet, metodikát, rendtartást is tartalmazott. Iskolaszervezetet határozott meg: népiskola, grammatikai vagy latin iskola, 2 osztályos gimnázium, akadémia, királyi egyetem. Ellentmondásai között jelen volt a magyar nyelv mellőzése, és a nemesi érdekek szolgálata. A polgári réteg iskoláztatásáról nem rendelkezett.

A hazai közoktatás korszerűsítése érdekében adták ki 1806-ban a magyar közoktatásügy átfogó szabályozását szolgáló új dokumentumot a második Ratio Educationist. A rendelet I. Ferenc király utasítására jelent meg. Csak a katolikusok számára volt kötelező. Az új Ratio Educationis tartalmát alapvetően a nemzetiségi és vallási türelem jellemezte.

A falusi kiskolák életében továbbra is meghatározón szerepet játszottak az egyházak. A katolikus és protestáns egyházak egyaránt törekedtek arra, hogy minden faluban iskola is működjön.

De milyen is volt ez az iskola? Ma bizonyára embertelennek tartanánk, de az emberek mindennapjai is az volt. Az órát nem ismerték, a nap napfelkeltével kezdődött és a munkanap a napnyugtával ért véget. Az iskolába menő gyerekek is hajnali ötkor keltek, és hatkor kezdődött a tanítás az egészen kicsi, 6-10 éves gyerekek számára is. Persze nem járt minden gyerek iskolába, csak azok, akiket az otthoni munkából nélkülözni tudtak, és hideg időben a család cipőt tudott adni rájuk.

Az iskolaév faluhelyen novembertől áprilisig tartott, akkor szünetelt ugyanis a mezőgazdasági munka. Nem mindenütt kezdték azonban ősszel a tanítást, volt, ahol a március volt az iskolakezdés ideje. Március 12-én tartották a Gergely-jarást, amikor a nagyobb iskolások sorra járták a házakat, és új társakat toboroztak az iskolába. Na meg persze adományokat gyűjtöttek a tanítóik és maguk számára. A tanítás délelőtt-délután folyt, néha egy-egy szünettel.

Táskát sem nagyon lóbáltak, mert nem volt mit belepakolni, ugyanis a családok többségének nem volt könyve. Az elemi iskolásoknak még ABC-s könyvre se telt, egyforma olvasókönyvek sem voltak. Ki-ki olyan könyvet vitt magával, amilyen éppen a háznál a mestergerendán volt, többnyire különféle kisebb-nagyobb imakönyveket, és abból olvasott mindenki egyenként. Például Illyés Gyula írja (20. század elején!), hogy *„könyvet persze nem kaptam, de hogy mégis járjak valamivel, anyám egy gépalkatrész árjegyzéket nyomott a kezembe. Ezt tartottam magam előtt, míg a többiek fennhangon sillabizálták a betűket.”*

A táskába, ami többnyire egy tarisznya volt, inkább némi elemőzsia került: egy szem alma, hagyma meg egy karéj kenyér. Hideg időben sült krumpli a zsebbe, hogy melegítse a gyerek kezét. A felszerelés része volt a méhviasszal bevont tábla, a tábla törlésére való szivacs vagy nyúlláb, illetve a gyűrűfa héjából vagy tölgyfagubacsból főzött tinta is.

Az elemi iskolákban általában egyetlen helyiség volt, ahová becsúfolták a falu összes gyerekét: fiúkat, lányokat egyaránt. Nemegyszer két-háromszáz gyerek ült egy-egy ilyen sötét teremben. A kisebbeknek nem is jutott hely a padokban, ők a földön ülve tanultak. Míg az egyik csoport a zsoltárokat fújta, a másik az egyszerűet darálta, a harmadik pedig versben kántálta Magyarország földrajzát. A kicsik pedig a betűvetést gyakorolták.

A tanító le-föl járkált, kezében suhogott a mogyoró- vagy nádpálca, ami a kor elmaradhatatlan oktatási eszköze volt. A fegyelmezés módja pedig a tenyeres, körmös,

fenekes, a sarokba térdepeltetés (néha kukoricára), a számárpád, a szégyenszék. Ezek a módszerek még az ötvenes-hatvanas években is a tanítás szerves részét képezték.

Az iskola egyetlen osztálytermét télen hetente csak kétszer tudták felfűteni úgy, hogy minden gyerek reggelente a hóna alá csapva hozott egy-egy tűzifát. Igazából nem fáztak a kölykök, mert ha kétszázan ültek egy teremben, a leheletükkel, testmelegükkel úgylis felfűtötték a termet. Melegebb időben annyira, hogy csurgott róluk a veríték, és éktelenül bűdös volt a kicsi ablakkal ellátott iskolában.

A tanulás normális, bevett módja a magolás volt. Nem volt cél, hogy a gyerek megértse azt, amit tanul. A lényeg az volt, hogy amikor számon kérik tőle, vissza tudja mondani. Így aztán szinte minden tananyagot versbe szedtek, dallamot írtak hozzá, és a tanítás abból állt, hogy ezt begyakoroltatták a gyerekekkel, akik aztán kórusban üvöltötték az egyszeregyet. Általában olyan hangosan, hogy a falu végén is jól lehetett hallani, hogy folyik a tanítás.

Az elemi iskolákban az volt a cél, hogy a kölykök valamennyire megtanuljanak írni-olvasni, számolni, ismerjék a katekézist (kérdés-felelet formájába összegyűjtött hittantételek). A parasztember tessék-lássék, illemből elküldte a gyermekét az oskolába, de különösen nem becsülte a tanítást. Tessedik Sámuel így írt erről: „*Akármi együgyű legyen a paraszt, gondolkodik mégis: Az én gyermekem olly dolgokat tanul az oskolában, mellyeket néki tudni nem szükséges, és amellyeket ma vagy holnap, ha az oskolából kiállt, azon kívül is el kell néki felejteti*”.

6.9. Milyenek látta országát a kor embere? Vályi András országleírása 1796.²³⁰

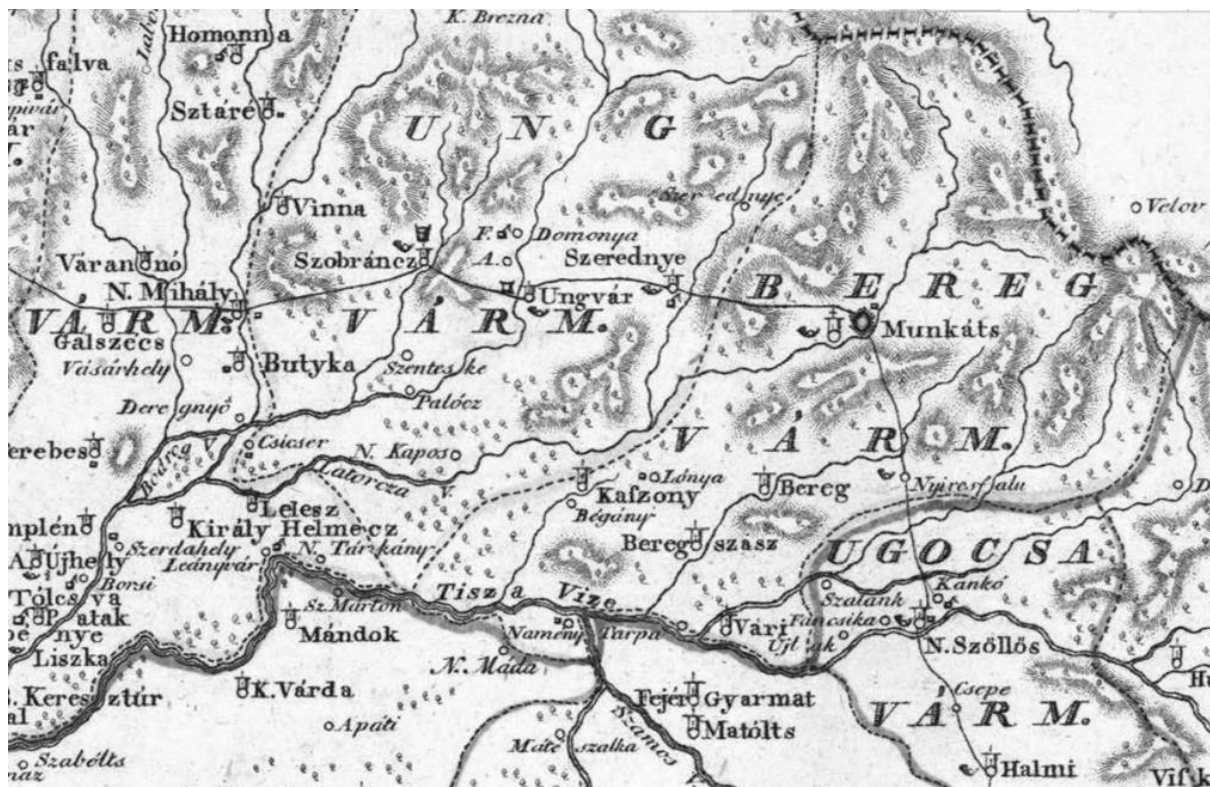
A 18. század embere, aki nem itt lakott, vajmi keveset tudott erről a vidékről. A 18. század végén Vályi András egyik legnagyobb forrásértékű munkájában, egy háromkötetes helytörténeti a *Magyar Országának leírása*²³¹ című művében olvashattak a magyarul olvasni tudó emberek a korabeli Magyarországról.

A szerző ebben Magyarország több mint 12 500 települését sorolja fel. A róluk szóló rövid leírásokban ismerteti legfontosabb gazdasági és népességi adataikat. A nagyobb városok esetében részletesebb történeti áttekintést is ad. A mű kötetei Budán 1796. és 1799. között jelentek meg.

Vályi András ebben a munkájából Vámosatyáról mindössze ennyit tudhatunk meg: „*Atya, Vámos Atya. Magyar falu Bereg Vármegyében, birtokosa Gróf Haller, Lónyai, és Gúthy Uraságok, lakosai reformátusok, fekszik a Tisza háti területben. Határja jó termékenységgű, rétje legelője nagy, 's más egyéb féle javai is vagynak, mind tűzi, mind épületre való fával a Tiszán kereskednek; de mivel a víz járja határját, második osztálybéli.*”

230 Vályi András, másként: Vályi K. András (1764 - 1801) statisztikus, földrajztudós, pedagógus, a Pesti Egyetemen a magyar nyelv első tanára. Iskoláit Miskolcon és Lőcsén végezte, közben több nyugati nyelvet is megtanult. Lőcsén 1784-ben tanítónak nevezték ki, ott ismerte meg őt Kazinczy Ferenc, akinek segítségével később Kassán a nemzeti iskola tanítója lett. Megismerkedett több ottani irodalmárral és maga is írni kezdett, műfordítással foglalkozott; két munkáját Kazinczy is megjelentette *Orpheusában*. 1789 végén Kazinczy saját munkatársává, a kassai tankerület egyik *visitor*ává, azaz segéd-tanfelügyelőjévé nevezte ki. II. József halála után a protestáns Vályi is elvesztette állását. Miután áttért a római katolikus hitre 1791-ben a pesti egyetemen a magyar nyelv-, és irodalom tanárává nevezték ki, ezt az állását haláláig töltötte be. Élete utolsó évének nyarán beutazta az országot, végiglátogatta a városokat, várakat és azokról rajzokat készített főműve számára.

231 <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/11944/view/> (Letöltés: 2020. 05. 04.)

Vályi András Berég Vármegyéről mindössze ennyi adatot tartott érdemesnek feljegyezni.

6.10. A református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725—1729²³²

Csáji Pál munkája számunkra azért is fontos, mert a református gyülekezetekről nagyon kevés forrás maradt fenn, így Vámosatya gyülekezetéről nincs is hiteles leírásunk. Csáji Pál dolgozata szerint a magyarországi protestánsok a 17 – 18. század fordulóján voltak történelmük mélypontján. Lélekszám tekintetében ekkor még felülhaladták ugyan a katolikusokat, de gyülekezeteik száma az 1608-tól, főként az 1670-től szakadatlanul folyt erőszakos templomfoglalások következtében ezidőtájt süllyedt a legalacsonyabbra. A századfordulón a protestánsok megsemmisülése feltartóztathatatlannak látszott. A klérus és a dinasztia egyesült hatalmát a protestantizmus, mint vallási és politikai ellenfél végleges megsemmisítésében sem törvény, sem politikai tekintet nem gátolta és nem mérsékelte.

A Rákóczi-szabadságharc korszakalkotó fordulatot hozott az ellenreformáció s ezen belül a templomfoglalások jellegében és menetében. Leverettetése ellenére is a szabadságharc hozta létre azt a helyzetet, hogy a klérus változatlan törekvését: a protestánsok kiirtását az uralkodó mérsékelni kényszerült, előbb az ország konszolidációja, majd az uralkodóház érdekei (Pragmatica Sanctio) miatt, később pedig a birodalomra mind hátrányosabb külpolitikai helyzet következtében.

Hozzávetőlegesen 600-ra tehető a szabadságharc alatt újjáéledt evangélikus és református eklézsiák száma. Az eklézsiális birtokállománynak ez a rendkívül nagyméretű növekedése, ha messze alatta maradt is az 1608. és 1703. közt elvesztett templomok számának, s még az 1670-től elfoglaltak összegét sem érte el, arra mégis elegendő volt, hogy fedezze, sőt meghaladja azt a templomvesztést, amely 1703. – 1781. között állott elő. A Rákóczi-

232 Csáji Pál: A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725—1729. In: Egyháztörténet, 1958

szabadságharc juttatta a protestánsokat abba a viszonylagosan kedvező helyzetbe, hogy a kiirtásukra és a Regnum Marianum megvalósítására törő klérussal vívott élet-halálküzdelmük 18. századi második szakaszából nem folyton növekvő templomvesztéssel, hanem az 1703-as állapothoz viszonyítva mintegy másfélszáz körüli többlettel kerüljenek ki.

6.11. A vámosatyai református templom és harangláb²³³

A Gut-Keled nemzetség beregi birtokán említették a települést a 11. században. 1321-ben említik először a falu papját, Pétert. 1341-es adat szerint a település templomát Szent György tiszteletére emelték, ez azt jelenti, hogy ekkor a templom már állt. Az építés időpontja így a 13. század végére vagy a 14. század eleje lehetett. A környéken álló, hasonló korban épült templomokat figyelembe véve a szentély boltozata a 15. század elején épülhetett.

Az épület 1565 körül került a református egyház birtokába. 1576 és 1644 közötti időből ismerjük az első református lelképászorokat. A vidék a harmincéves háború idején (1618-48) sokat szenvedett, kifosztották, részben lerombolták. 1640-ből már arról tudósítanak, hogy a reformátusok a középkori sekrestyét lebontották. Ekkor készült a népies, reneszánsz falfestéshez hasonló virágos díszítés is. Az 1766-os esztendőben készült a

templom jelenlegi berendezése és kazettás famennyezete is. A 19. században jelentéktelen átalakításokat végeztek, a nyugati karzat viszont a 20. század elején készült.

A jelenlegi keletelt templom²³⁴ egyenes záródású. A középkori építkezést mutatják a szentély, a déli homlokzat apró, lőrészerű gótikus ablakai, egy csúcsíves fülke, a szentély és a déli bejárat boltozása. A 14. századi állapotot a barokk kori átalakításig a templom megőrizte, és 1769-re a festett famennyezetet is elkészítették, ahogyan

erről az egyik kazetta ovális mezőjének felirata tudósít.

Magyarország régi, középkorban általános fa építészetének ha nem is maradványai, de leszármazottai közül legszebbek s legjelentékenyebbek a fatornyok, haranglábak.²³⁵ A Tisza partján földrajzi adottságainak köszönhetően a fatornyépítés igen magas fokot ért el. Kőben szegény vidék, viszont az erősen kötött, sokáig nedves talajon szép tölgyesek nőttek, amelyeknek a faanyaga tömött rostú. Ilyen feltételek mellett az ácsmesterség is virágzott. Kós Károly közli, hogy Vámosatyáról még a Szilágyságba is vittek fatornyot. Beregben faragták, szekérre rakva szállították a második megyébe.²³⁶

233 Lőrincz Zoltán Hapák József: "Tedd templomoddá Istenem" Válogatás Árpád- és középkori eredetű református templomokból Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója Budapest, 2002. 101-102. oldal

234 Keletelt az olyan templom, amelynél az épület tengelye kelet-nyugati fekvésű és a belső elrendezése olyan, hogy a hívők és a celebráló pap kelet felé fordulva imádkozik. A nyugati keresztény templomokban a főoltár néz kelet felé.

235 Koroknay Gyula: A Felső-Tisza vidékének fatornyai. Szabolcs-Szatmári Szemle Gazdasági, társadalmi és kulturális folyóirat 1980. május XV. évfolyam. 2. szám 105-106. oldal

236 Koroknay Gyula: A felső-tiszai fatornyok útja Erdélybe. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2003/3. szám 232. oldal.

A legtöbb fatorony középkori eredetű templom mellett áll, mert a kőtorony építése nagy anyagi megterhelést jelentett volna az építetőknek. Vámosatya fatornya a 13. századi templom és a paplak között áll. A felső-tiszai toronytípus szép példája ez, sajátosan egyedi vonásokkal. Egyetlen ezen a vidéken, melynek a kerengőjén hármass ívsorok vannak, s melyeknek a tőjét olyan zsindegy borítja, melynek két alsó sarka körívvel van levágyva, ami különös vibráló hatást kelt.

Belsejében a gerendák simasága tűnik fel, a kötések szabatosak. A fiatornyok rögzítése is itt a legszilárdabb, még a sisak élszarufája is rögzíti, amennyiben szokatlan módon keresztülhatol annak belső kalitkáján is. A díszítés mértéktartó, s a kerengőt borító deszkák motívuma mi is lehetne más, mint makk. A harangok, melyek közül a legrégebb 1776-os, harangszéken vannak elhelyezve. Datálása a szakirodalom szerint elég különböző. Az 1691-es évszám inkább az egyik sisakzászló évszámára utal. Mindenesetre 1733-ban említés történik a fatoronyról, viszont az 1808-as *Canonica Visitatio*²³⁷ a fatorony után az 1792-es évszámot hozza minden magyarázat nélkül. Feltehető, hogy az utóbbi egy nagyobb mérvű javítás éve lehetett.

1640-ből származó források arról tudósítanak, hogy a reformátusok a középkori sekrestyét lebontották. Az 1808-ban keltezett egyházi jelentés alapján: „*a templom kőből vagon, igen régi, renováltatott az 1766. esztendőben. Fatorony, mely 1792-ik esztendőben építetett. Vagnak két harangok, a nagyobbik ütő és korona nélkül, négyháza 17 font, melyen ez az írás vagon: Isten dicsőségére öntette a Vámos Atyai Református Szent Eklésia maga költségén Anno 1800.*” Az 1792-es esztendő a harangláb renoválására vonatkozik, hiszen az sokkal korábban épült.

6.12. A vámosatyi református egyház a 18-19. században²³⁸

Zágoni Á. Károly *A nagytiszteletű Beregi Egyházmegye Emlékkönyve* című munkájának értékét növeli, hogy kevés hasonló forrásértékű dokumentum áll rendelkezésünkre ebben a témában. Az egyházmegye több évszázados múltját feldolgozó kéziratot id. Zágoni Á. Károly szernyei református lelkész, esperes állította össze „*a Nagytiszteletű Helvéthitvallású Egyházmegye rendeletére*” 1865-1866-ban. A mű hét részből áll, közli a lelkészek, iskolai tanítók, egyházi férfiak, gondnokok, esperesek, püspökök életrajzi adatait, valamint az egyházmegye lelkészségeinek történetét, továbbá értékes adalékokkal szolgál az országos eseményekre, a régió közigazgatására és a szomszédos vármegyék egyháztörténetére vonatkozólag. Az előforduló adathiányok és pontatlanságok ellenére mindmáig ez a rendelkezésünkre álló legteljesebb forrás e tárgyban.

„*Mikor lett anyaegyházzá Vámosatya, az egyházi újjáalakítás után, az arról bizonyos adat hiányzik. Ha a Vámosatyára s több körülötte fekvő helységekre elsőben 1574-ben I. Miksa császártól és királytól, azután 1578-ban Rudolf császártól és királytól, királyi adományleveleket nyert méltóságos Büdy Mihály és Farkas urak. Idejükben kelt a vámosatyi prédikátort illető, Vári tizedről kegyes ajánlat, amelyről a *Conscriptio Domini Soom* című*

237 (kánoni látogatás): plébániák - kánonjogban előírt - felkeresése felügyelet, ellenőrzés céljából az egyházmegye vezetője vagy annak küldötte részéről. Ennek során jegyzőkönyvben rögzítették az egyházközségre vonatkozó részletes adatokat, köztük az iskolára, tanítóra, tanulóira vonatkozó információkat is. Az első 1397-ből maradt ránk az esztergomi egyházmegyéből. A protestánsok is átvették a *canonica visitatio* intézményét.

238 Zágoni Á. Károly: *A nagytiszteletű Beregi Egyházmegye Emlékkönyve* - A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 34. (Nyíregyháza, 2005). *A nagytiszteletű Beregi Egyházmegye Emlékkönyve* (Forrásközlés)

okiratban Vámosatyát tárgyazó több pontok közül egy így hangzik: „Telorium, Cum Compossessoribus commune, cujus Proventus annualis, circiter ad Rf 30 ascendit, dividiturque modo infrascripto taliter: -decimalitatem, qua pium legatum, enumerat et percipit Loci Preedicator” [Vám. Mivel a közbirtokosokkal közösen kb. 30 rénes forintnyi jövedelem folyt be, elosztatik az alábbi módon: tizedét mint kegyes adományt számolják le és vegye fel a helyi prédikátor]

Ha figyelembe vesszük a királyi adomány levelek keltezését úgy, Vámosatya már 1580 táján reformált egyház lehetett, mert a Loci prédikátor cím nem római katolikus papra, hanem református lelkészre vonatkozott. De ha ez a történeti adat telyes hitelű nem lenne, kétségkívül az, a Beregi Egyházmegye levéltárától, miszerint, Vámosatya már 1595-ben mint virágzó egyház, amelynek papja és tanítója is volt úgy létezett. A templom vagy szent ház, régi gót alakú és több százados régiségre mutat, és romjaiból 1769-ben újjátartott meg, de már ismét javító kezekre vár, sudár fatornya régi ízlés szerinti épület. Két harangjai közül egyiket, tekintetes Kis Gúti Gúthi György úr neje tolcsvai Bonis Karolin asszony öntette a vámosatyai egyház részére 1776-ban, a másikat az egyház önköltségén öntette 1800-ban. A szent asztalhoz tartozó nagyobb ólom kannán ezen betűk láthatók: M. B. P.- B. P.- B. P.- B. B. A. 1647. A kisebbiken nincs emlék- irat. A nagyobbik ezüst poháron ily emlék irat van: „Gúthi János csináltatta, Isten dicsőségére az Atyai Egyházhhoz. „ A kisebbiken ékes betű látható G.P.

Van az úri szent asztalhoz egy nagy scháhos abrosz, amelynek közepén, négy helyeken, ezen vak betűkkel nyomtatott írás olvasható: „Joannes Casimirus ex Dei Gratie, Poloniae Rex 1649”. Négy szegletein pedig ezek állanak: S... -Chatiras, Fides. És viszont beljebb ezek: Soli unico vero Deo... [Isten kegyelméből Lengyelország királya János Kázmér kegyelméből 1649. Négy szegletein pedig ezek állanak: szent kegyelem, hit és viszont beljebb ezek Egyedül pedig az Isten...] Ezen egyház anyakönyve 1763-ban kezdődik. Főbb családok ezen egyházban ma a péchújfalusi Péchy és pankotai Jósa úri családok.

Az iskola a régi fatemplom s torony helyére 1813-ban építtetett. Ekkor hozott az egyház külön iskolatanítót. Az iskola is létesülését csornai Kajdi Lajos úrnak köszönheti.”

6.13. Vámosatyai papok és tanítók a 18-19. században²³⁹

Vámosatya lelkészeire vonatkozóan a kötet az alábbiakat tartalmazza betűrendben:

„Balajti József. Született Losoncon 1787-ben. Tanult Losoncon és Debrecenben. Nagybajomi iskolarektor Bihar megyében 1809-1812. Nagylónyán és egyebütt privatizált 1812-1813. Salánki administrator 1813-1814. Szőlősvégardói pap 1814-1816. Munkács kedvelt papja 1816-1831. Derceni pap 1831-1836 Elhunyt gyomor és bélgyulladásban. A sok piócák felrakása sem használván semmit. Mint nagy tudományú pap, örökös szellemi munkával volt elfoglalva. Munkács vára topográfiai leírását ő készíté s kiadta 1836-ban. Sokat írt a folyóiratokban is. Végső munkája volt a Spanyol Inquisitionis Tribunal leírása, de amelynek kiadásában a halál meggátolta. Halálát siettette a sok ülés, írás, olvasás melletti szorongás és a testi mozgás nélkülözése. Szép könyvgyűjteményének éjjeli s nappali búvára volt. A régibb és újabb nyelvek ismeretén kívül szép jártassággal bírt a zongorán muzsikálásban is. Érdemeit méltányolván az egyháziak és világiak, elsőben egyházmegyei aljegyzővé azután egyházmegyei tanácsbíróvá választott. Életében sok remény volt csatolva: éltének 49. évébeni halála mindenkit levert. Nője: Mészáros Zsuzsanna, Vámosatyai pap Mészáros János leánya. Fiai voltak István, József, Dienes. Leánya Klára.

239 Zágoni, u.o.

D. Balog János. Született 1745 körül. 1771-ben exmittáltatott²⁴⁰. Kisbégányi pap 1784-1789. Vámosatyai pap 1789-1793. Csonkapapi pap 1793-1799. Dédai pap 1799-1800. Csarodai pap 1800-1803 Ritka könyveket tartalmazó jeles könyvtára volt. Symboluma majd minden könyvében be volt írva e képen: „Spectabiles confisa Deo nunquam confusa recedit.” [!] Nője: Nagyságos Túróczi Julianna 1802 mint 35 éves.

Beregszászi F. András. 1714. Pap...ismét 1739. Rafajnaújfalui pap 1752–1760. Bótrágyi pap 1760-1766. Meghalt özvegységben Vámosatyában, 1789-ben. Symboluma volt: „Jehova, illuminatis et protector vitae. „ [Jehova fényessége az élet védelmezője.]

Boros Péter. Született... Tanult Sárospatakon 1854-ben. Beregszászi iskolarektor 1854-1857. Káplán Csonkapapiban 1857-1858, Jándon 1859–1860. Vámosatyában 1860-1861. Balzséri pap 1861-[?]

Czapfalvi Demjén István. Született Piskóton 1782-ben hol atyja János, gróf Rédeynek volt udvari tisztje. Édesanyja Füleki Anna volt, aki Muzsalyban lakott, hol szép háza volt. Tanult Magyarban, Debrecenben, tógás diáknak subscribált²⁴¹ 1800-ban, tanult 1807-ig. Juratus. Nagyszalontai iskolarektor 1807-1816. Akademizált Bécsben, Prágában, Jénában, Göttinghembben 810- 1811. Hódmezővásárhelyi káplán, Berecz Péter ottani pap helyett 1811-1812. Hódmezővásárhelyi professzor 1812-1815. Hol nőül vette Máté Julianna néhai Darvasi pap Máté János és Kenései Sára leányát. Darvasi pap 1815. Mezővári pap 1818-1831. Vámosatyai pap 1831-1834. Tarpai pap 1834-1838. Csonkapapi pap 1838-1853 f Tractusi Assessor volt. Classicaei és teológiai nagy tudománnyal bír. Fiai: István, Lajos, Imre, ügyvédek. Lidia Julianna és Ágnes leányai.

Kömle Mihály. Született 1729-ben. Pappá szenteltetett 1760. november 4-én s volt beregújfalusi pap 1760-1762. Tákosi pap 1762-1766. Vámosatyai pap 1774-1781. Surányi pap 1781-1786. Tiszavidi pap 1787-1789. Ekkor Tiszakerecsenybe volt rendelve, de a lakosok nem vették be, mivel a fizetés csonkítására nem állott, később beverték. Kerecsenyi pap volt 1789-1790. Nagybégányi pap 1790-1793. Fejércsei pap 1793-1798. Beregi pap 1798-1800. Dédai pap 1800-1802. Újra nagybégányi pap 1802-1804. Kigyósi pap 1804-1808. Ekkor lelépett a papságról, s nyugalomra ment Beregszászba, ahol meghalt 1809. augusztus 17-én, mint 80 éves ember. Symboluma volt: „Sufficit mihi gratia Dei.” [Jelszava volt: „Elég nekem az Isten kegyelme.”]

Lőrinczi Mihály. Született 1730 tájban. Munkácsi pap 1763-1773. 1763-ban concionator [prédikátor]. Somi pap 1773-1778. 1778-ban assessorrá [egyházi törvényszéki ülnök] lett. Nagylónyai pap 1778-1785. Vámosatyai pap 1785-1788. Daróci pap 1788-1789. Szernyei pap 1788-1793. f Symboluma: „Si Christum bene scis, nihil est, cetera nescis. „ [Jelszava: „ Ha Krisztust jól ismered, semmi más nem számít. „] Nője: Várad Sára.

Mészáros János. Született Dunavecén 1761. Tanult Debrecenben s diák 1778-1785. Mezővári iskolarektor 1785-1787. Tiszaújhelyi pap 1788-1793. Kölcsei pap 1793-1801. Nagybégányi pap 1801-1802. Vámosatyai pap, majd egy ideig hivatal nélkül maradt. Búcsúú pap 1806-1808, ismét kevés ideig hivatal nélkül maradt. Mátyusi pap 1808-1814. Haranglábi pap 1814-1815. Ekkor rendetlenségeiért a tractusra idéztetvén, letétetett. Privatizálván 1818-ban, elhunyt Zápszonyban mint 74 éves ember. Nője: 1. Fábián Julianna, kit, mint 20 éves leányt elvett Badalóból, 1776. maga 34 éves lévén. 2. Telegdi Sára, Zápszonyból.

240 Exmittál (latin) kiküld, megbíz.

241 A magyarországi gimnáziumok 1851-ig hat osztályúak voltak, ezek végeztével lépett az ifju a felső tanfolyamra, és pedig a református főiskolákban aképpen, hogy a főiskola törvényeinek aláirt (subscribált), ezzel kötelezvé magát a törvények megtartására.

Idősb Pap György. Született Tokajban 1777-ben Tanult Sárospatakon 1796-1804 diák. Beregszászi iskolarektor 1804-1807. Beregszászi káplán 1807. Somi pap 1807-1815. Munkácsi pap 1815-1816. Vámosatyai pap 1816— 1830 t mint 53 éves.

Szabó Károly. Született 1803. augusztus 3-án. Nyaradon Ung megyében. Tanult Sárospatakon, tógás diák 1822-1830. Tarpai iskolarektor 1830-1833. Tarpai káplán 1833-1835. Balazséri pap 1835-1836. Hetei pap 1836-1839. Vámosatyai pap 1839.

Szappanos István. Született 1748 körül. Csarodai pap 1778-1782. Vámosatyai pap 1782-1785. Tizsakerecsenyi pap 1785-1789. Tiszavidi pap 1789-1790 f de Kerecsenyben, 42 évesen. Symboluma: „Auxilium a Dominos.” [Az Úrtól a segítség] Nője: Magas Mária | 1816-ben Badalóban mint 60 éves.

Szabó Károly. Született 1803. augusztus 3-án. Nyaradon Ung megyében. Tanult Sárospatakon, tógás diák 1822-1830. Tarpai iskolarektor 1830-1833. Tarpai káplán 1833-1835. Balazséri pap 1835-1836. Hetei pap 1836-1839. Vámosatyai pap 1839. Érdemei következtében assessorrá választott. Nője: Lukács Eszter, Beregújfaluból 2. Selber Teréz Saxoniából. 3. Gönczi Julianna

Szappanos István. Született 1748 körül. Csarodai pap 1778-1782. Vámosatyai pap 1782-1785. Tizsakerecsenyi pap 1785-1789. Tiszavidi pap 1789-1790 f de Kerecsenyben, 42 évesen. Symboluma: „Auxilium a Dominos. „ [Az Úrtól a segítség] Nője: Magas Mária | 1816-ben Badalóban mint 60 éves.

Szathmári Sámuel. Született 1733 tájban. Tanult Debrecenben még 1759-ben diák ott. 1763-ban szenteltetett fel papi hivatalra. Muzsalyi pap 1762-1764. Derceni pap 1770-1777. Csonkapapi pap 1777-1779. Barabási pap 1779-1787. Tizsakóródi pap 1787-1788. Vámosatyai pap 1793-1802. Ekkor, gyengültsége miatt lemondott a papi hivatal folytatásáról, s Madára költözvén, ott meghalt 1803. évben. 1785. évtől kezdve assessor volt. Nője: 1. Újvári Sára. 2. Sóós [?]

Szőnyi György. Vámosatyai pap 1730.

Tóth János. Született 1732 körül. Benei pap. 1762-1764. Csarodai pap 1764–1766. Marokpapi pap 1766-1772. Vámosatyai pap 1772-1774. Barabási pap 1774-1779. 1778-ban assessorrá választott. Badalói pap 1778-1781. Csonkapapi pap 1781-1785 t mint designatus tákosi pap. Symboluma: „Da Deus augmentum fideique, speique reique.” [Jelszava: Adjon az Isten hitbeli, reménybeli és vagyonbeli gyarapodást.]

Újlaki András. Sonkádi iskolarektor 1600. Vámosatyai pap 1605.

Wilmányi Pál. Felszentelt pap 1669. Barabási pap 1669-1675. Vámosatyai pap 1675-1679.

A vámosatyai református lelkipásztorok időrendi sorrendben:

Újvárosi Pál 1600-1[?]

Újlaki András 1605

Wilmányi Pál, jurassor 1675-1679 t

Szőnyi György 1730

Zenzi Imre 1763-1770

Viski Mihály 1770-1772

Thót János 1772-1774

Kömlei Mihály 1774-1781

Debreczeni Kacsó Lajos 1781-1782

Szappanos István 1782-1785

Lőrinczi Mihály, assessor 1785-1789
D. Balog János 1789-1793
Szathmári Sámuel 1793-1802
Mészáros János 1802-1816
Pap György 1816-1830f
Czapfalvi Demjén István, assessor 1831-1834
Zámbori Mihály 1834-1837 t
Szabó Károly, assessor 1839-1?] VÁMOSATYAI iskolatanítók időrendi sorrendben:
Buhus György 1600
Szernyi István 1772-1784
Máté András 1784-1785
Máté János 1785-1788
Beregszászi Imre 1788-1789
Cseke Sámuel 1789-1792
Gálfi István 1792-1795
Beregszászi Imre 1795-1800
Kovásznai Sámuel 1800-1802
Varga Mihály 1802-1803
Várad Pál 1803-1806
Nagy Gábor 1806-1814
Balog István 1814-1824
Nagy Gábor 1824-1829
Nyeste Pál 1829-1838
Nagy János 1838-1854
Ajtai György 1854-1857
Varga László 1857-1858
Bodor Dániel 1858-1860
Boros Péter 1860-1861
Barta András 1861-1?]

7. Vámosatya a nemzetté válás korában (1790-1867)²⁴²

1790-ben Magyarországon véget ért a felvilágosult abszolútizmus két és fél évtizedes egyeduralma. Az uralkodók (Mária Terézia és fia II. József) számos reformkezdeményezése országaik elmaradott gazdaságának, közlekedésének fejlesztésére, jogrendszerének, közigazgatásának korszerűsítésére a kiváltságait védő nemesség ellenállásába ütközött. II. József ezért kísérletet tett a nemesség háttérbe szorítására, és teljesen felszámolta Magyarország rendi alkotmányát és önkormányzatát. Intézkedéseivel azonban olyan ellenszenvet gerjesztett, hogy amikor a török háború és a francia forradalom hatására az általa teremtett kormányzati rendszer összeomlott. II. József halálos ágyán legtöbb rendelkezésének visszavonására kényszerült.

A magyar nemesség diadalt ült, és minden lehetséges módon kinyilvánította országának alkotmányos különállását a birodalom többi részétől. Újra működtetni kezdte politikai intézményeit, a vármegyében átvette az igazgatást, a hivatalokban a német nyelv helyett visszaállította a korábban használt latint, és hatálytalanította a császárnak a nemesi kiváltságokat veszélyeztető intézkedéseit. A korábban már terjedő európai polgári öltözet helyett előkerültek a század eleji kurucos, magyar nemesi viselet ruhadarabjai.

A különállás hangsúlyozásának eszközeként azonban a nemesi politika hagyományos jelképei mellett új elemek is föltűntek. Amikor a nemesség tiltakozott a német nyelvű igazgatás és a birodalomba való betagolás ellen, kapóra jöttek neki azok az érvek, amelyek a magyar nemzeti nyelvet és sajátosságokat hangsúlyozták. Azok az értelmiségiek, akik ezeket az érveket a szájukba adták, valójában nem a kiváltságos nemesi nemzetet akarták jogaiba visszaállítani, hanem egy modern polgári nemzet kialakítására törekedtek.

7.1. Magyarország a francia háborúk idején

A korszak politikai életének meghatározó személyisége, I. Ferenc (1792-1835) nem örökölte elődei kiváló képességeit. Bár szorgalmas és kötelességtudó, de közepes tehetségű, bizalmatlan és féltékeny természetű személyiség volt. 1810-ig a birodalom vezetésének egyik jellegzetessége volt az uralkodó és bizalmasai kiemelt szerepe, a kabineti abszolútizmus.

A kormánypolitika igyekezett mindenkit elrettenteni a változások gondolatától. 1795-ben megkezdődött a tisztogatás. Lecserélték a korszerű javításokat fontolgató hivatalnokokat, felvilágosult gondolkodású országos tisztviselőket. A vizsgálatok hulláma egyes megyéket is elért. Bár néhány év után e politika fellazult, az országra félelem és mozdulatlanság telepedett. A politikai és szellemi élet képviselőinek többsége a forradalom fejleményeitől és a kormányzat szigorától megrettenve visszavonult a közéletől.

A politikai légkör csak a századforduló körül enyhült. Ebben szerepe volt a kor meghatározó egyéniségének József nádornak is, aki 1795-től 1847-ig állt a magyar kormányzat élén. A politikai érzéssel megáldott főherceg tekintélyt és megbecsülést vívott ki a magyarok között. Megkísérelte ugyanis mérsékelni az országgal szembeni diszkriminációt, már csak azért is, hogy a birodalom érdekében nagyobb erőfeszítésre legyen képes.

Az uralkodó és a rendek együttműködésének alapja a forradalomtól való félelem volt: a király az ősi alkotmány védelmére kért segítséget a magyar országgyűléstől. A tehervállalásért és hűségéért a nemesség a magyar kereskedelmet gátló kettős vámrendszer

242 Haza és haladás a reformkortól a kiegyezésig (1790-1867) Encyclopaedia Humana Hungarica 07.
<https://mek.oszk.hu/01900/01903/html/> (Letöltve:2020. 07. 02.)

enyhítését és a magyar nyelv használatának kiterjesztését, a nemzeti kultúra intézményeinek megteremtését várta cserébe.

Az uralkodó 1825-re összehívta az országgyűlést, amelyen a kompromisszum 1827-re meg is született. A király hozzájárult az 1790-ben adott alkotmánybiztosítékok újbóli törvénybe iktatásához. A kikényszerített adót ugyan nem engedte az új adóba beszámítani, de elengedte a korábbi hátralékot.

Magyar nemesi felkelő a Napóleon elleni háborúk idején.

A következő években megkezdődött a rendi politika reformtartalommal való töltődése. A háborús konjunktúra idején anyagilag megerősödött magyar köznemesség, amely a háborúk évében hozzászólt a piaci feltételek és a külpolitikai helyzet figyelemmel kíséréséhez, a felvilágosodás kulturális és ideológiai elemeinek részleges felhasználásával immár felkészültebben védekezett az abszolutizmus ellen, mint a 18. században. Idő múltával így nemcsak a kompromisszumnak teremtődött meg a lehetősége, hanem a reformeszmék befogadásának is.

Az 1820-as években megélné a közéletben eleinte ismét a rendi nacionalizmusnak jutott a főszerep. Ugyanakkor egyre többen ismerték fel, hogy az ország gazdasági-társadalmi viszonyai, jogi és politikai rendszere korszerűtlen. Ahhoz, hogy a polgári reformok gondolata szélesebb körben elfogadottá válva hatást fejtessen ki, több tényezőre volt szükség.

Egyes reformelemeket eddig csak kevesen vallották magukénak, de különösebb hatás nélkül. Megállapításait, érveiket Széchenyi István 1830. január végén megjelenő *Hitel* című könyve ismételte meg, és bővítette ki. Széchenyi rámutatott arra, hogy a feudális viszonyok akadályozzák a gazdaság fejlődését, és így ellentétesek a birtokos nemesség érdekeivel is.

Az 1830. évi országgyűlésen még a rendi szellem uralkodott: királlyá koronázták a trónörökösöt, a későbbi V. Ferdinándot, és az európai forradalmi hullámra is tekintettel újoncokat szavaztak meg az uralkodónak. Az ellenzék egy része azonban Wesselényi Miklós vezetésével ekkor úgy döntött, hogy a rendszeres bizottsági munkálatok megyei megvitatását a javaslatok reformirányú továbbfejlesztésére fogja felhasználni. A nemességet további események serkentették a változás szükségességének felismerésére.

7.2. Vámosatya régi iskolája²⁴³

Az 1869. évi új népiskolai törvény megjelenéséig falusi iskoláink a helyi parasztházakhoz hasonló, legtöbbször egyetlen tanításra szolgáló helyiséggel rendelkező

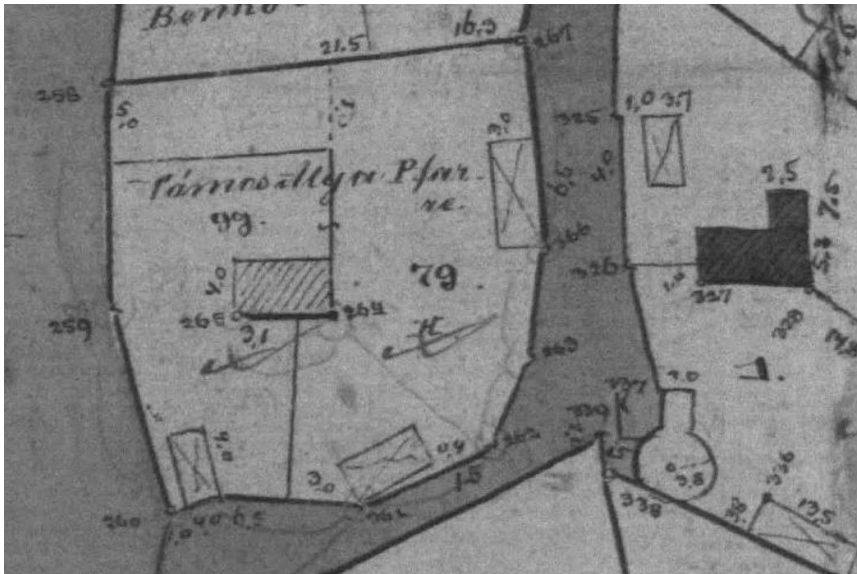
243 <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-neprajz-magyar/ch17s04.html> (Letöltés: 2020. 07. 04.)

felekezeti kisiskolák voltak, egy fedél alatt a mesterlakással, udvarukon gazdasági épületekkel.²⁴⁴

Az iskolák - már ahol egyáltalán volt - ugyanazt a szomorú képet mutatták, mint a lakóházak. Szalmával fedett, fa-, sövény- vagy sárfalú, szűk, sötét, tanításra alkalmatlan, olykor életveszélyes épületek voltak. A későbbiekben is többnyire a helyi, falusi, mezővárosi népi gyakorlathoz hasonlóan épültek az iskolák, az ott szokásos anyagokból, épületszerkezetekkel, tüzelőberendezéssel, rendszerint a konyha egyik oldalán az iskolával, másikon a mesterlakással.

A református falvakban általános gyakorlat volt, hogy csak nőtlen tanítókat alkalmaztak, a mesterlakás egyetlen szobája ugyanis nem volt alkalmas családos tanítónak. Ha a tanító megnősült, rendszerint lelkészként folytatta pályafutását a tágasabb paplakban. Az Alföld népes falvainak református iskoláiban már a 18. században előfordult, hogy külön

iskolában tanultak a fiúk és a lányok Ez nem volt igaz Vámosatyára.

Az I. Ratio Educationis és a végrehajtására 1789-ben kiadott „Instrukciók” már foglalkoztak az alsófokú oktatás tárgyi feltételeivel, az iskolaépületek, tanítólakások építésének szabályozásával is. Minthogy azonban ezek az instrukciók nem voltak kötelezőek és általános érvényűek, az

oktatás területén lényeges változást nem eredményeztek. Ennek ellenére az iskolaépítés fellendült, mert mind a földbirtokosok, mind a falu közössége felismerte az oktatás jelentőségét. Noha a század derekáig maradtak még alkalmatlan, rendszeres karbantartást nélkülöző iskolaépületek, mellettük már korszerűbb, tartós anyagból épült, tágasabb, külső megjelenésükben is igényesebb iskolák is épültek.

Vámosatyán első iskolája minden valószínűség szerint a parókián működött. A református egyház birtokát képező, nem szakrális jellegű épület, a parókia a templom közelében elhelyezkedő lakóház volt, a falusi porták szükséges gazdasági építményeivel ellátva. Vámosatyán plébániájára, majd a később épült iskolára vonatkozóan az első kataszteri térkép segítségével kapunk képet.

Az 1865-ben készült kataszteri térképen meglátható a parókia és az iskola épületének az alaprajza is.²⁴⁵ Az 1856-ban kezdődött a részletes, telkenként történő felmérés, nagy méretarányú (1:2880) térkép elkészítését jelentette. Ezeket a térképeket alaptérképként

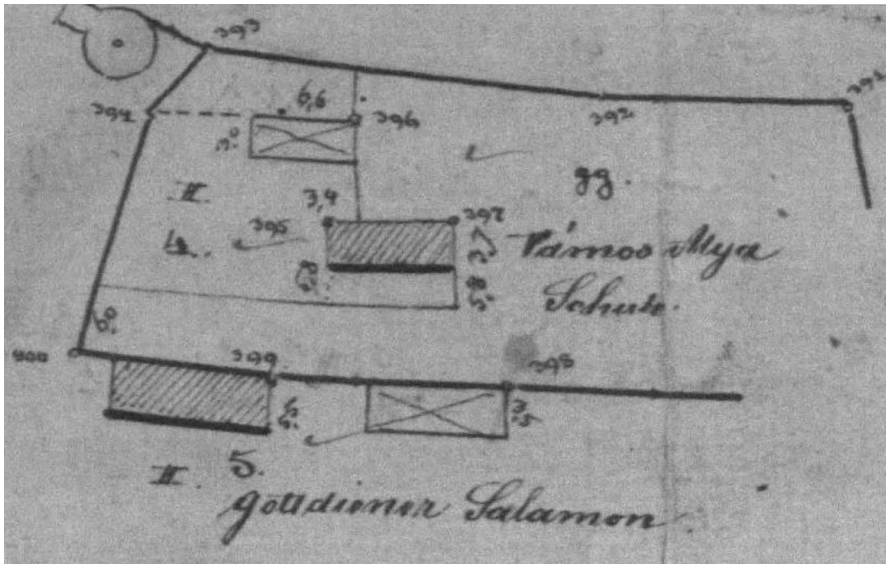
244 A Helytartótanács 1732. évi rendelete egyértelműen a földesurak kötelességévé tette az új iskolaépületek felépítését és a meglévők jó karban tartását, az országos gyakorlat mégis az volt, hogy a földesúr legfeljebb telekről, építőanyagról gondoskodott, az iskolaépítés és -fenntartás szinte mindenütt a lakosságot terhelte.

245 Feld Skizzen der Gemeinde Vámosatyán [S 79 - No. 239/3.] Kataszteri-gyűjtemény (1786-1948) Internet: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkepar/21023> (Letöltve: 2020. 02. 11.)

használták különböző műszaki és egyéb munkálatokhoz (vasútépítés, csatornaépítés, vízszabályozás, árvízvédelem, birtokrendezés stb.). A kézzel színezett térképet az aláírások tanúsága szerint két mérnök, Eduárd Schuffenhauer és Franz Wladyka készítette.

A parókia vályogból épült, amit a vázlaton vonalkézssel jelölt a mérnök. A funkciója világos, ami a feliratból derül ki (Vámosattyai Pfar. re. azaz vámosatyai református pap). Az épület 4 méter széles és 6 méter hosszú volt, sajnos a belső tagolását nem ismerjük. Az épületet közvetlenül körülvevő ideiglenes (talán napraforgó kóró) kerítés a konyhakertet (gg = Gemüse garten) kerítette le az udvar (H=Hof) többi részétől. Az ablakok és a bejárat délre néztek, amit megvastagított vonal jelez. A hozzá tartozó téglalap alapú kamra 4 méter széles volt, a mélysége nincs feltüntetve. Mivel a konyhakertben van, ezért valószínűleg szerszámkamra lehetett. A fából készült épületeknek csak a bejárat frontján van feltüntetve a méret. A parókia udvarán volt még két pajta, amelyek az állandó (talán deszka) kerítéssel körbevett udvaron álltak, de a funkciójukra csak tippelni lehet. Az épületek méretét a megadott méretarány alapján lehetett leolvasni az összefoglaló térképről.

Különösen fontos ezek figyelembe vétele az iskola épületének rekonstrukciójához. Mivel az iskola épülete és Gottdiener Salamon portája a mérnökök által felosztott északi és a

déli terület határán feküdt, Schuffenhauer szükségesnek találta ennek a két portának a részletező vázlatát is rárajzolni a saját vázlatára.

Ezek szerint a vályogból épült iskolaépület 3 méter széles és 7 méter hosszú volt. A belső felosztására vonatkozóan nincs adat, de ha hozzávesszük, hogy itt

volt a tanító lakása és a hozzá tartozó gazdasági épületek is (istálló, kamra stb), akkor a tanterem nem lehetett nagy. Az iskola udvara gondosan le volt kerítve mind a tanító konyhakertjétől, mind a szomszéd Gottdiener Salamon házatól. A 6,6 méter hosszú, faszervezetű melléképület a faskamra vagy itt lehettek az előírt udvari wc-k.

Az összefoglaló térképen is jól látható a méretarányosan ábrázolt iskola épülete (4) valamint a tanító által használt telekrész is. A tanító úr az iskola udvarát (H) igen kicsire szabta, hogy a konyhakert a lehető legnagyobb legyen, mert a nem helyben lakó tanító fizetésének kiegészítésére csak ez az egy lehetőség volt.

A fizetésben nagy különbségek voltak az egyes községek között. A fizetés természetbeni és pénzbeni is volt egyaránt. Az egyházkerület falvainak iskoláit fizetés szerint „klassisokba” (osztályokba) osztották, attól függően, hogy hány gyermeket kellett tanítani a tanítónak. Bereg megyében: 5 „klassist” alakítottak ki.

A Vámosatyán a tanító fizetése a 3. klassisba tartozott, ami azt jelentette, hogy a tanító évi fizetése 10 aranykorona volt. Ebből készpénz mindössze 2 Forint volt, a többi természetbeni juttatás, általában termény.

Fizetés a Tanítókra nézve: Az első osztályba tartoznak: 3 Ft fizetéssel, Badaló, Tarpa. A második osztályba 2 Ft 50 f fizetéssel, Barabás, Gulács. A harmadik osztályba: 2 Ft fizetéssel, Vámos-Atya, Nagy-Lónya összesen 24 iskola. A negyedik osztályba: 1 Ft 50 f: Tisza-Adony, Darócz, Gelénes, összesen 13 iskola. Az ötödik osztályba: 1 Ft: Csetfalva, Kis-Lónya és még 9 iskola. Ezenkívül természetben is járt fizetés, a falu nagyságától függően.

A kántorságért: minden kenyeres gazda egy véka rostált gabona, gyerekenként egy véka gabona, ha a gyerek fél évet járt iskolába, akkor csak egy fél véka gabona, szénát, tűzifát, szántóföldet, a falu lakosságától függően - tartozott adni. Az iskolába a tűzifát a gyerekek maguk vitték.

Az iskola építéséig a templomban, vagy a parókián folyt a tanítás. Lehoczky Tivadar Bereg vármegye monográfiájában azonban azt írja, hogy 1816-ban Vámosatya már iskolaházzal rendelkezett. Ez az iskolaház a mai Rákóczi út és Kossuth út sarkán állt. Az 1844-es óriási árvíz ezt az épületet elöntötte, ezért a református egyház elcserélte Szremcsányi Viktória asszonynak víz nem járta alkalmas telkével. Ez a telek a Fő úton, a templommal szemben volt. Ez látható a kataszteri térképen is.

Egy korabeli egyházi feljegyzés szerint Vámosatya 1600. óta iskolatanítót tart. Az bizonyos, hogy az általános elemi oktatás Vámosatyán a 17. század elején indult meg.

A reformáció az egyház feladatává tette az iskolák felállítását. Eleinte papok tanítottak, a 17. századtól volt általános a rektori tanító. A tanítók a nagy hagyománnyal rendelkező anyaiskolákból kerültek ki. Az anyaiskola fenntartása az egyházkerület egyházmegyéinek – közelebről az egyházmegyékhez tartozó községeknek – a feladata volt, amelyek minden évben meghatározott összeget fizettek be erre a célra. A fizetés történhetett pénzben és terményben. Ennek fejében kapták az egyes falvak a tanítókat és a papokat.

Bereg a többi egyházmegyétől eltérő, különleges helyzetben volt. A Tiszántúli Egyházkerülethez tartozott, melynek központja Debrecen, anyaiskolája a híres Kollégium volt. S bár támogatta a debreceni anyaiskolát, rektorokat mégsem innen, hanem Sárospatakról hozatott, mivel a beregi lelkészek és tanítók nagy része a Pataki Kollégiumban tanult, így kötelességüknek érezték az iskola fenntartását is.

A református egyházak irattárai számos anyagot őriznek az oktatással kapcsolatban is. A dokumentumokat a lelkészi hivatalban őrizték, és őrzik. Azonban az iskolák számának és fontosságának növekedésével szükség volt az iskolák számára is külön protokollum²⁴⁶

246 protokollum (latin)=jegyzőkönyv, napló, iktatókönyv.

létrehozására. Ezt Diószeghy Sámuel 1811. augusztus 27-i körleveléből tudhatjuk meg: „Minden ekléziában legyen egy protokollum, mely a Fiúiskolában álljon. Tartalmazza: azokat a felsőbb rendelkezéseket, amelyek 1795-től körlevélben megjelentettek, ezen kívül minden, a tanítókat és iskolákat illető rendelést.”

Az iskolában a legfontosabb tantárgy a: a hit- és erkölcstan volt. Tanítottak még: írást, olvasást, számtant, mértant, természetrajzot, történelmet, Volt testgyakorlás, éneklés és rajzolás.

7.3. A század járványa: a kolera

Korszakunkban a legsúlyosabb demográfiai veszteséget 1831-ben szenvedte el az ország: a nagy kolerajárványnak mintegy negyedmillióan estek áldozatul. Az Európát először meglátogató betegség Indiából indult ki 1817-ben. Az 1820-as évek végén az orosz-perzsa háborúban részt vett hadsereg hurcolta Moszkváig a fertőzést, majd kereskedők és a lengyel felkelés ellen küldött katonaság révén jutott el a magyar határ közelébe. Galiciából

A kolera járvány korabeli ábrázolása.

máramarosi fuvarosok hozták át a ragályt, majd sószállító tutajosok terjesztették el a Tisza mentén. Az egészségügyi hatóságok tehetetlenül álltak az ismeretlen betegséggel szemben. Terjedését a korábban a pestis ellen alkalmazott rendszabályokkal (útelzárásokkal, karanténokkal) próbálták megállítani, sikertelenül. Az „epékórság” megmagyarázhatatlan gyorsasággal terjedt. 1-3 napos lappangás után tört ki, és a magas lázzal kísért csillapíthatatlan hányás és

hasmenés következtében kiszáradt, görcsökben fetregő betegek nagy része (majdnem minden második fertőzött) 24 órán belül meghalt. A koleratemetőkben előre megásott tömegsírok, az eleinte éjjel-nappal zúgó harangok, később az elhunytak szertartás nélküli elföldelése a végítélet hangulatát idézte fel.

A helyzetet súlyosbította a hatóságok és orvosok tanácstalansága, ellentmondó intézkedései, tévedései (például a gyógyítónak tartott, de túladagolt bizmutportól bekövetkezett halálesetek). A járványtól és inségtől leginkább sújtott északkeleti megyékben a kétségbeesés, valamint a nemesi vármegye közegei és a földesurak iránti bizalmatlanság a magyar történelem utolsó jobbagyfelkeléséhez vezetett.

A kolera 1835-1837. között újra pusztított, bár ezúttal már „csak” 43 ezer áldozatot követelt. 1848-1849-ben a polgári lakosságot és a hadseregeket egyaránt sújtó járvány halottainak számát nem ismerjük, de méreteit sejteti, hogy 1849-ben 75 százalékkal többen haltak meg, mint az előző öt év átlaga. Az orosz intervenció hadsereg 15 ezer katonáját veszítette el a járvány következtében. Az „epékórság” a következő évtizedekben is

rendszeresen meglátogatta az országot: 1854-1855-ben 170 ezer, 1866-1867-ben 70 ezer halálos áldozatot szedett.

7.4. Éhínségek

Magyarországon természeti adottságoknak köszönhetően, általában nem volt jellemző az élelmiszerek szűkössége. A mezőgazdasági termelés ugyanakkor a mainál sokkal inkább ki volt szolgáltatva a természet szeszélyeinek. Tartalékokkal a jobbgyság nem rendelkezett, így két-három egymást követő esztendő rossz időjárása tragikus következményekkel járhatott. E korszakban még minden nemzedék megélt legalább egy éhínséget. Ezek soha nem érintették az egész országot, csak egy-egy régióját. A belső piac hiánya, valamint a közlekedési és szállítási viszonyok fejletlensége miatt egyidejűleg lehetett inség - és néhány száz kilométerrel távolabb pedig eladhatatlan felesleg.

Korszakunkban először az 1790-es évek első felében pusztított az inség az Alföldön. Az egyik évben a rendkívül sok eső, a következőben a mindent kiegészítő aszály tette tönkre a termést. A legyengült állatokat marhavész, az éhező embereket a különösen hideg tél, a himlő és a pestis tizedelte.

A 19. század legnagyobb éhínségét 1815-1819 között szenvedte végig az ország keleti része. 1814 májusában fagy és hó csupaszította le a szántóföldeket és a gyümölcsfákat, a következő két évben pedig a szüntelen esőzések miatt nem termett semmi. Egykorú becslés szerint 1816-1817 telén Szatmár, Bihar, Bereg és Krassó megyében mintegy ötvenezren haltak éhen. Erdélyben „az országutak rakva voltak éhen elhullott vagy vonagló emberekkel, s a városok utcáin alig győzők a hullák eltakarítását” - írta Újfalvi Sándor.

Az 1845-1847 közötti sorozatos rossz termések miatt Észak-Magyarországot sújtotta éhínség. A lakosság inségeledeleken tengődött (tölgyfakéregből készült kenyér, makkliszt, rügyek, gyékénygyökér, forrázott füvek). A hatósági és földesúri segítség ellenére is fenyegető éhhalál elől valóságos népvándorlás indult az Alföld és Pest felé. A szűk esztendőkre vagy akár végleg tönkreteltek a paraszti háztartást: a szintén éhező igásállatok elhullottak vagy kényszerből levágták őket, ami lehetetlenné tette az újakezdést.

Az utolsó „hagyományos” inség 1863-ban sújtotta Magyarországot. Az Alföldön a rendkívül aszályos évben a szokásos termésnek alig egytizedét takaríthatták csak be. (A kortársak a már javában zajló folyószabályozási, mocsárlecsapolási munkák „mellékhatását” látták a nagy szárazságban.) A rossz termés ellenére azonban éhhalál már nem fenyegetett: a közlekedési viszonyok javulása, elsősorban a kiépülő vasúthálózat révén meg lehetett szervezni a segítségre szoruló vidékek ellátását. Az állam hatalmas mennyiségű gabonát hozott be Galíciából, de kivették részüket a segélyezésből a társadalom tehetősebb rétegei is. Az egységes belső piac, az út- és vasúthálózat kialakulása után többé nem fordult elő (természeti okokból eredő) tömeges éhínség. A biztonságos élelmiszerellátás alapját persze a mezőgazdaság fejlődése (elsősorban a burgonya és a kukorica elterjedése, valamint a szárazságtűrő gabonafajok kinemesítése) teremtette meg.

7.5. A felbomló rendi társadalom

Az egyes ember társadalmi helyét a 19. század közepéig rendi hovatartozása alapvetően meghatározta. A politikai, gazdasági és jogi hatalmat az örökletes jogállással felruházott személyek csoportja, a rendek birtokolták.

A rendi társadalomban elvben mindenkinek valamely közösséghez kellett tartoznia. A szabadságok és korlátozások nem személyhez, hanem ahhoz a csoporthoz (rend, település, egyház, céh) tartoztak, amelyben az egyén élt. A rendbe öröklés vagy kiválasztás alapján lehetett bekerülni. Ki melyik csoportba született bele, annak a szabályai voltak rá nézve kötelezőek.

A rendi társadalom ugyanakkor (különösen a bomlás jeleit mutató állapotában) számos köztes formát termelt ki. Ebben az értelemben beszélhetünk a 19. század első felében Magyarországon folyamatos társadalomról. Az átmeneti rétegek mintákat nyújtottak az alattuk állók számára, így ezek kulcsszerepet játszottak a kulturális értékek és a viselkedésmódok elterjedésében. A feudális kötelékeken kívül állók számaránya és súlya, a feudalizmus bomlási tüneteként, jelentősen nőtt korszakunkban (már az 1787-es népszámlálás idején kb. minden hetedik összeírt ilyennek tekinthető).

A rendi társadalom 1848 előtti állapota nagyfokú rugalmasságról tanúskodik, a forradalom utáni társadalom képe viszont a rendiség szívósságát mutatja. A régi szerkezet az előjogok felszámolásával nem tűnt el nyomban, hanem csak lassan alakult át, bizonyos vonásokat egy évszázadig is átörökített.

A rendi társadalom alapvetően két részre oszlott: nemesekre és nem nemesekre. A kiváltságosok között négy rendet különböztettek meg: a főpapokét, a világi főurakét, a köznemesekét és a szabad királyi városokét. A feudális társadalom piramisának csúcsán a király és családja, a főurak és a főpapok álltak.

A nemesség európai összehasonlításban szokatlanul népes volt: a korszak végén kb. 460 ezer fő, a lakosságnak 4,6 százaléka alkotta. Ehhez járult még 90 ezer erdélyi nemes, az ottani népesség 3,3 százaléka. (Ezt Európában csak a lengyel és a spanyol nemesség aránya múlta felül.) Területi elhelyezkedése egyenetlen: a nemesség aránya a volt Hódoltság²⁴⁷ határán fekvő megyékben a 13-16 százalékot is elérte, míg az egykor török uralta területeken az egy százalékot sem közelítette meg.

A köznemesség vagyoni helyzet szerint differenciálódott. A legélesebb választóvonal a nemesi birtokkal rendelkező és a birtoktalan nemesek között húzódott, de a birtokosokon belül is több kategóriát különböztethetünk meg. Felső rétegét a néhány száz családból álló bene possessionatus (jómódú birtokos) nemesség alkotta. A nemesség mintegy ötödét tette ki a közép-, illetve kisbirtokosok csoportja. A kiváltságosok zöme egyáltalán nem rendelkezett jobbágyokkal. Jobb esetben birtokolt egy telket, amelyet saját maga művelt (egytelkes vagy kurialista nemes), de jó részük ennyivel sem rendelkezett, őket armalistáknak hívták. Az armalisták közül sokan földesúri szolgálatba szegődtek, jobbágytelket vállaltak, mesterséget tanulva városi polgárságot szereztek, katonai vagy értelmiségi pályára léptek. A földesúri hatóság alá került vagy városba telepedett nemes személyi megkülönböztetését, kiváltságos helyzetét (adó- és közmunkamentességét, személyes szabadságát) számos törvény védte. (Erdélyben viszont a nemesek nagy része adózott.) Ez elsősorban a városokkal vezetett konfliktusokhoz, akik csak akkor engedtek falaik között nemest megtelepedni, ha az részt vállalt a közterhekből és alávetette magát a városi joghatóságnak. A jogilag egységes nemesség jogállásán a másik sebet 1836-ban az a törvény ejtette, amely a jobbágytelken élő nemeseket a közterhek viselésére kötelezte.

247 1541–1718: hazánk történetének azon korszaka, amikor területének egyes részei a török birodalomhoz tartoztak. A *török hódoltsági terület* a mai Magyarország területének zömét, valamint a mai Horvátország és Szerbia északi részét foglalta magában (Délvidék). A Temesköz (a mai Szerbia és Románia területén) hol a török hódoltsághoz, hol az Erdélyi Fejedelemséghez tartozott.

A nemesség alsó, feltételes jogállású rétegét alkották a helyi nemességgel bírók. Ezek a csoportok (egykor határőri vagy királyi szolgálatot teljesítő falvak lakói) kollektív nemességet kaptak az uralkodótól. Léteztek ilyen falvak a katolikus egyház (főleg az esztergomi érsekség) birtokain is, ezek lakóit predialistáknak nevezték.

Ami a polgárságot illeti: a magyar rendi jog alanyai a városok voltak, jogilag egységes polgári rendről nem, csak városi rendről beszélhetünk. A polgárokat megillető jogok tehát szorosan a lakóhelyükhöz kapcsolódtak.

A negyedik rend - a jogviszonyok helyi sokfélesége mellett - társadalmilag is erősen differenciálódott. A városi társadalmon belül éles választóvonal húzódott a polgárjoggal rendelkezők és a város ügyeinek intézéséből kizárt egyszerű városlakók között. Az utóbbiak esetében különbséget tettek az adófizetők (iparosok vagy kereskedők) illetve a bérmunkások és alkalmazottak között.

A jászkun kerület lakosságát az 1745-ös redempció tagolta jogilag: a redemptusokkal szemben megkülönböztettek irredemptusokat és zselléreket. A Székelyföldön a legelőkelőbb csoportot a földbirtokos primorok alkották. A köznemességnek a lófők (primipilusok) és a közsékelyek (pixidáriusok) feleltek meg, akik többnyire paraszti szinten éltek. E két kategória az ottani határőrvidék megszervezésével még polgár- és katonarenden levőkre is megoszlott.

A társadalomban való mozgási lehetőségüket tekintve a nemességhez közel álló szabadosok igen változatos képletet alkottak. Javarészt a polgári társadalom és a tőkés gazdaság előfutárait találjuk soraikban. Tagjai nem származásuk, hanem tanulás és/vagy hivatásuk révén emelkedtek ki. Legkiemelkedőbb csoportját a honoráciorok - „tisztesebb rendűek” - alkották, akik közé a nem nemesi származású hivatalnokok és értelmiségiek mellé gyakran a nagykereskedőket és gyárosokat is besorolták.

A társadalmi mobilitás megélénkülése egyre több átmeneti kategóriát hozott létre a paraszti világ határain is. Joghatóság szempontjából a jobbágysághoz tartoztak ugyan a 18. század nagy népmozgását szervező földesúri telepítők (soltészek, gerébek, kenézek) leszármazottai, de birtok- és (korlátozott) hivatalképességük a nemességhez közelítette őket. Hasonló köztes helyzetben éltek a nemes anyától és nem nemes apától származó agilisok, akik egyes (főleg dunántúli) vidékeken jelentős számban éltek.

A parasztság, tágabb értelemben a nem nemes agrárnépesség, már száma miatt is a leginkább összetett társadalmi képletet alkotta. Vagyoni, jogi, foglalkozási tagolódásáról - miképpen a többi rend esetében is - a következő fejezetek adnak áttekintést.

A rendi társadalom piramisának csúcsát alkotó főnemesség szinte érintetlenül őrizte meg tekintélyét, befolyását, birtokait 1848-ig. Kivételes állásuk alapját törvényhozási előjogaik, a közhatalom felső szintjeinek kézben tartása és a föld jelentős részének birtoklása teremtette meg.

A tiszti névtárak 1840-ben 4 hercegi (Esterházy, Batthyány, Pálffy és az 1842-ben kihalt Grassalkovich) családot, 79 grófi és 84 bárói nemzetséget soroltak fel. További 11 grófi és 20 bárói familia csak Erdélyben rendelkezett birtokkal. A 200 nemzetség kb. 500 családja szinte külön világot alkotott a tekintélyelvű társadalomban.

A néhány száz mágnáscsalád kezében koncentrálódott a nemesi földbirtok közel kétharmada. Közülük kerültek ki a legnagyobb birtokosok, de távolról sem minden arisztokrata volt nagybirtokos. A 18. században a hivatali vagy katonai érdeméért kapott címhez már nem járt birtokadomány. Számos főrangú mindössze pár száz holdon gazdálkodott; ők elsősorban hivatali, bírói vagy tábornoki fizetésükből éltek.

A feudális rendszer válságának jellemző tüneteként az eladósodás az arisztokráciát sem kerülte el. Még az ország legnagyobb birtokosa, Esterházy Pál herceg is olyan mértékben eladósodott, hogy 1848. után csak távolabb fekvő uradalmainak feláldozásával kerülte el a csődöt. Esete nem volt egyedülálló. Maga Széchenyi István gróf is, saját vallomása szerint, ifjúkorában hasonló úton haladt a csőd felé. A Pálffy grófok vagy a Grassalkovich herceg birtokát csak az uralkodói beavatkozás (zárgondnok kirendelése) menthette meg.

Az arisztokráciának 1848. után is sikerült átmentenie vezető szerepét. A nagybirtokosok többsége viszonylag hamar kiheverte a jobbágyfelszabadítással járó megrázkódtatásokat. Az ország termőterületének közel negyede maradt a 600-700 család kezén. Voltak közöttük, akik a szabaddá vált birtokforgalmat máris ki tudták használni uradalmiuk gyarapítására. Pozícióik megőrzésében az államhatalom is támogatta őket: 1862-ben kibocsátott rendeletével az uralkodó megkönnyítette az elidegeníthetetlen és feloszthatatlan hitbizományok alapítását. Vezető szerepük érintetlen maradt a politikai, társadalmi és kulturális életben éppúgy, mint a születő tőkés vállalkozások igazgatóságaiban. A polgári jogegyenlőség bevezetése alig oldotta elzárkózásukat a házasság vagy a társas élet terén. Legfeljebb az ötvenes-hatvanas évek fordulóján lazultak fel átmenetileg a korlátok. A nemzeti tüntetéssé vált bálokon arisztokraták és polgárok együtt táncoltak. Igaz, a főúri hölgyek *„nem nyújtották keztyűs kezüket a szintén keztyűs kezű polgárhölgyeknek vagy fiatal embereknek, hanem - parfümtől bűdös zsebbelieket”* [zsebkendő] - háborgott a főúri leereszkedésen egy polgár.

A nemes rendűeknek legfeljebb 20 százaléka rendelkezett kisebb-nagyobb birtokkal. Közülük pár százat sorolhatunk a bene possessionatusok (jómódú birtokosok) közé, további néhány ezren rendelkeztek szerényebb középirtokkal.

A nemesség vagyoni rétegződését a napóleoni háborúk során több alkalommal összehívott inszurrekciók alkalmával készített összeírásokból ismerjük. 1809-ben, a nemesek utolsó hadba hívásakor mindössze 2750-en, a nemesi családfők alig 8 százaléka volt képes önerejéből gondoskodni fegyverzetéről és felszereléséről, a többi 32 ezer felkelésre kötelezett támogatásra szorult ősi kötelessége tényleges teljesítéséhez.

A kisebb földesurak birtokainak jelentős részében egyáltalán nem találunk úrbéres jobbágyokat, csak különböző szerződéses elemeket. A köznemesi birtoklás jellemző formája a közbirtokosság volt, vagyis egy helység határát csak elvileg osztották meg, gyakorlatilag azonban közösen használták a legelőt és erdőt, csak a regálékból és a jobbágyi szolgáltatásokból származó jövedelmen osztottak meg. Egyes köznemesi családi birtokok általában számos, sokszor egymástól távol fekvő helység között eldarabolva feküdtek. Elszórt pusztai szántók, rétek, erdők makkoltatási és favágási haszna, a közlegelőkön tartott szarvasmarha és juhnyájak, kisebb-nagyobb szőlők, továbbá a fontos pénzforrásnak számító kocsmák képezték a nemesi gazdaság elemeit.

A középirtokos réteg jelképévé a táblabíró alakja vált, akiről e korszakot a táblabírák korának is szokás nevezni. A táblabíró eredetileg a vármegyei törvényszék bírójára, de a 19. század első felében már inkább csak tiszteleti cím, kitüntetés volt, amelyet a közélet minden valamirevaló szereplője megkapott.

Az államapparátus működtetésében kulcsszerepet játszott a birtokos nemesség. Ők töltötték be a Helytartótanács, a Kancellária és a felső bíróságok középszintű állásait, de a szakszerűség követelményének előtérbe kerülésével teret nyertek a mágnásokkal szemben a magasabb méltóságokban is. Az 1808-as országgyűlés felsőtábláján már tizenhárom köznemes főispán foglal helyet, és találkozunk köznemesekkel az országbírói, tárnokmesteri és kamaraelnöki méltóságban is. Mindig köznemes volt a személynök, valamint a királyi

jogügyi igazgató. A sikeres karriert gyakran bárói vagy grófi cím koronázta meg, míg mások birtokszerezésre használták fel pozíciójukat.

A birtokos nemesség saját terepének azonban mindenekelőtt a vármegye számított, amelynek hivatalait szinte kizárólagosan birtokolta. A törvényhozásban is meghatározó a szerepük: ők képviselték megyéjük rendjeit az országgyűlés alsóházában.

A racionális gazdálkodás térhódítása kiszélesítette a szakemberek iránti igényt; a nagybirtokok gazdatisztjei többnyire a köznemességből kerültek ki. A birodalom hadserege szintén számos köznemesi ifjúnak biztosított szerény, de úrnak elismert egzisztenciát.

Az 1848-as jobbágyszabadítás és a közös birtoklás felszámolása után a birtokos nemesség jó része olyan kevés földhöz jutott, hogy azon legfeljebb a paraszti életformát vállalva tudott volna megélni. Sokan, megrettenve ettől a lehetőségtől, gyorsan eladták birtokukat. Másokat az 1848. előttről magukkal cipelt adósságteher juttatott tönkre. A kárpótlási kötvényekből, akár veszteség árán is, minél előbb pénzt akartak látni. Ezt azonban

Táblabírák.

a legritkább esetben fordították gazdasági beruházásra, inkább felélték. Sokakat akadályozott a váltásban az uralkodó mentalitás is, mely „szégyennek, zsidónak való piszkos mesterségnek tart minden kereskedést, minden ipar üzletet, s attól tart, ha ilyenbe keverednék, ősei megfordulnának sírjokban” - írta a nemesi világot belülről ismerő Mocsáry Lajos²⁴⁸. Nehezen barátkozott a nemesség a korábban ismeretlen közterhek viselésével is.

Fájdalmasan érintette az önkényuralom éveiben a közélet hiánya a táblabírák utolsó nemzedékét, „ki, mióta megyegyűlés és sedria nincs, tökéletesen kiesett minden szerepéből s magát semmi újba betálatni nem tudja”²⁴⁹. Nem pusztán a közéleti szereplés élménye hiányzott persze: megrendült vagyoni viszonyai közepette megélhetéséhez égető szüksége lett volna magának s fiainak a közhivatali állásokra is, amelyet azonban az önkényuralom szolgálatában többségük nem

akart vállalni.

Voltak persze, ha kevesen is, akik saját példájukkal igazolták a liberális reformellenzék programjának realitását a nemesi polgárosodásról. Nekik, akik már a reformkorban bekapcsolódtak az áruterelésbe, a jobbágyszabadítás csak átmeneti zökkenőt jelentett, és az ötvenes-hatvanas évek gabonakonjunktúráját kihasználva, még gyarapítani is tudták birtokaikat.

A köznemesség legelső, egyben legnagyobb tömegét, mintegy négyötödét alkotó rétegét összefoglalóan kisnemességnek nevezzük. A több százezer főt számláló kisnemességben találunk egy-két jobbágytelekkel rendelkező „földesurat”, saját nemesi

²⁴⁸ Bocsáry Mocsáry Lajos (1826. – 1916.) magyar közíró, politikus, országgyűlési képviselő, a 19. századi függetlenségi politika kiemelkedő alakja.

²⁴⁹ Mocsáry Lajos válogatott írásai Vál.: Kemény G. Gábor; Budapest, 1958.

földjén gazdálkodó kurialistát, más birtokán jobbágytelket művelőt, illetve birtoktalan, csupán nemeslevéllel rendelkező armalistát. A bármilyen kicsi birtokkal rendelkezők nemességét soha nem vonták kétségbe, az armalistákét viszont időnként megvizsgálták, más megyékbe költözve pedig igazolniuk kellett azt. A kurialisták mint birtokosok, könnyebben juthattak hivatalokhoz, így a felemelkedésre is több esélyük lehetett. Szegénységükre számos elnevezés utalt: kurta, hétszilvafás, bocskoros, kápás, félsarkantyús nemes, parasztnemes.

A népesség növekedésével járó telekaparózódás, illetve az ezzel járó elszegényedés jelentős feszültségeket gerjesztett e rétegen belül. Anyagi viszonyai 1848-ig általában érezhetően romlottak, még ha jó hozománnyal vagy iskolázottság révén szerzett állásokkal egyesek kiutat találtak is a szegénységből. Jövedelmi viszonyaikra jellemző, hogy 1840-ben a Nógrád megyei nemesség 70 százalékának éves jövedelme nem érte el az 50 pengőforintot (még egy megyei hajdú vagy egy pesti mézárólegény is megkereste ennek legalább kétszeresét). A máramarosi bocskoros nemesek pedig 1809-ben csak kantár nélküli lovakon, gatyaszárban tudtak megjelenni az inszurrekción²⁵⁰.

A kismemesség éppen a rendiség utolsó évtizedeire tett szert politikai súlyra a

Úri társaság.

vármegyékben. 1819-ben a kormányzat a tisztújítások alkalmával bevezette a fejenkénti szavazást. A megyei ellenállás letörésére kiküldött királyi biztosok elkezdték becsődíteni a politikai tapasztalatokkal nem rendelkező kismemeseket az üléstermekbe. Ez a szokás hamar állandósult, és a reformkorban már mind az ellenzék, mind a kormány rendszeresen felvonultatta a tisztújítások és országgyűlési követválasztások

alkalmával az etetéssel-itatással korrumpált kismemesi hadakat. A politikai küzdelmekben eligazodni nem képes „bunkokrácia” véres verekedésekbe torkolló szereplése már-már működésképtelenné tette a „nemesi demokrácia” intézményeit. A kismemesek a népképviselői országgyűlés 1848-as létrejötte után is megőrizték választójogosultságukat, még ha az előírt vagyoni cenzusnak nem is feleltek meg.

1848. után a birtoktalan kismemesi származású értelmiség igen kínos dilemma elé került. Aki nem boldogult a szabad pályákon (ügyvédként, gazdatisztként) annak a nélkülözés vagy a közmegvetést kiváltó hivatalviselés között kellett választania. A korábban is kétkezi munkából élő parasztnemesek és nemes mesterek viszonylag gyorsan betagozódtak a szabadabbá vált parasztságba, illetve a városi kispolgárságba. Kiváltságos származásuk emlékét azonban nemcsak ők maguk és leszármazottaik őrizték egészen a 20. századig, de környezetük is számon tartotta, s nem ritkán respektálta is.

²⁵⁰ nemesi feleklés

7.6. A paraszti világ

A parasztsághoz sokféle, egymástól eltérő helyzetű elemet soroltak, kisebb-nagyobb kiváltsággal rendelkezőket éppúgy, mint földtelen és földet már nem művelő csoportokat. Emellett nemcsak a rendi-jogi helyzet, hanem az életmód és a vagyoni helyzet különbségei is megosztották a parasztságot.

Életmódjuk alapján parasztnak tekinthetők a jobbágytelken élő, gazdálkodó kismesek is, hiába különítették el magukat rátarti büszkeséggel. Szabad paraszt volt a jászkun, a hajdú, valamint a tiszai és a kikindai koronai és kamarai kiváltságos kerületek és a szepesi 16 „város” együttesen kb. 250-310 ezer lakosa, valamint azok a szabad székelyek és a falun élő szászok. Sajátos viszonyok között élt a kb. egymilliónyi határőrvidéki katonaparaszt is. A parasztsághoz tartozott a 700 ezer majorsági jobbágy, a szerződés alapján földet használó árendások (földbérlok) és a telepések tömege is, miként a mezővárosok 700 ezer főt meghaladó lakosságának nagyobb része is.

A parasztságon belül a nagy többséget az úrbéres telkes jobbágyok és a zsellérek adták. 1805-ben a Magyar Királyságban 643 ezer férfit írtak össze a jobbágyok kategóriájában, a zsellérek száma a 800 ezerhez közelített. Ehhez járult mintegy 170 ezer erdélyi jobbágycsalád. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás kb. 620 ezer jobbágy- és 910 ezer zsellércsaládot érintett a Magyar Királyságban. Az úrbéres népesség létszáma családtagokkal együtt a korszak elején hétmillió körül járt, a korszak végén a nyolcmilliót is meghaladta. A szabad parasztoktól elkülönítette őket, hogy földesúri alattvalók voltak, de viszonyaik a majorságok népétől is különbözött, mivel az állam által védett úrbériség keretei között éltek. A Mária Terézia-féle rendezés érvényét az egyes országgyűlések újra meg újra megerősítették, az 1832-1836-os törvények pedig némileg módosították a parasztság javára.

A jobbágyságot főleg a vagyoni különbségek osztották meg. Az elszegényedés első okaként a telkek elaprózódását kell említenünk. Egyes szűkhatárú vagy soványabb talajú - főként felföldi, hegyvidéki - falvakban relatív túlnépesedés következett be, a telkeken jóval több család élt, mint amennyit azok a hagyományos gazdálkodás mellett el tudtak tartani. A földek aprózódása zselléresedéshez, a töredéktelkesek és a föld-, sőt háznélküliek számának és arányának rohamos emelkedéséhez vezetett. A zsellérség létszáma az ország egész területén 730 ezerről közel egymillió családra emelkedett, akiknek jó ötöde-negyede „háztalan” volt, tehát belső telekkel sem rendelkezett. A zsellérnek számító jó része azonban nyolcadteleknél is kisebb földdel rendelkező töredéktelkes volt. De a telkes jobbágyok körében is leginkább a szegénység határán álló alsó középréteg, a fél- és negyedtelkesek száma nőtt.

A másik oldalon a kedvező helyzet vagy különleges előnyök számottevő vagyoni felhalmozódásához vezethetett. Ilyen tényező lehetett a kevesebb örökös és a jó házassági stratégia, amely a telekaprózódást megállíthatta, vagy a másik házaspár vagyoni erővel ellensúlyozhatta. A vagyonosodást segíthette a rendi helyzet - a kismesek adómentessége -, az urasággal vagy a felsőbbbséggel tartott - korrupciótól sem mentes - jó viszony, vagy a községi vezetésben való részvétel, s legfőképpen a piacok közelsége.

A mezőgazdasági bér munkások soraiban különbséget kell tennünk egyfelől az alkalmilag vagy rendszeresen, de szabadon munkát vállalók, illetve a más fedele alatt élő és a tartósan lekötött cselédség között. Az előbbiek jó része megőrizte önálló egzisztenciáját, saját kis földdel-házzal bírt. Ide sorolhatók a rövidebb időre szegődő nap- és hószámosok mellett az idénymunkát vállaló csoportok, a részes aratók és summások. (A 18. század óta egész

falvak felnőtt, főként férfilakossága szerződött el és kelt útra, hogy földényben a távol fekvő uradalmakban dolgozzon.)

A tartósan lekötött bérmunkások, a cselédek egy része a parasztgazdánál, azok tanyáján vagy velük egy telken, olykor egy fedél alatt lakott, tőlük kapott ellátást. Az uradalmi cselédek, a majorságok állandó bérmunkásai, egész évre szegődtek el konvencióval, amelyben bérként nagyobb részt kenyérgabonát és más élelmiszereket, ruhadarabokat, illetve kisebb összegű pénzt kötöttek ki. A modern értelemben vett, valóban szabad bérmunka az intenzívebb műveléshez, bizonyos képzettséget igénylő feladatokhoz kapcsolódott. Az uradalmak kertészei, erdészei, vadászai, vincellérei jóval kedvezőbb munka- és életfeltételekkel, kisebb személyes függéssel vállaltak munkát.

Önálló mezőgazdasági kistermelésből élt az ország lakosságának több mint 90 százalékát kitevő parasztság döntő többsége. Kultúrájuk, mentalitásuk hasonlósága miatt a földdel alig vagy egyáltalán nem rendelkező, bérmunkára, fuvarozásra, háziiparra kényszerülő zsellérek, cselédek, sőt a vidéki iparosok jó része is a parasztsághoz sorolható. Ezek java része éppen a paraszti egzisztencia megteremtését, megszilárdítását tekintette életcéljának.

Zsellér a családjával.

Az úrbériség nem volt merev rendszer, keretei folyamatosan változtak. Az úrbéres világ fizikai értelemben terjeszkedett: a jobbágytelkek száma a korszak folyamán 60 százalékkal, 150 ezerről 250 ezerre nőtt. Ennek ötöde volt tényleges növekmény, a többi korábban is (maradványföldként vagy irtásként) parasztok által használt földek telekké alakításával keletkezett. A folyamat oka a földesúri gazdaságok munkaerőigénye volt; több telek után több robot járt. Ez azonban nem eredményezte a jobbágyok jobb földellátását, mert a megnövekedett

terület úrbéres népessége ennél is gyorsabban növekedett.

Másfelől ugyanakkor az úrbériség egyszerre visszaszorulóban is volt. Mind nagyobb terület került ki a rendszer keretei közül, és mind nagyobb számú ember kereste megélhetését olyan tevékenységgel (fuvarozás, vállalkozás, kereskedés, földbérlet), amely nem illeszkedett az úrbéri viszonyokba. Az allodiális területek jelentős részét a mintegy 700 ezer főnyi majorsági zsellérség művelte (az úrbéresekéhez hasonló terhek mellett).

Szűkült az úrbéresek által használt terület azért is, mert sok, az árutermelésbe bekapcsolódott földesúr növelni kívánta saját kezelésű gazdaságát. Ennek az szabott határt, hogy a jobbágyok elnyomódása az ingyen munkaerőt veszélyeztette. Az uradalmak állataik (főleg juhaik) tömegével árasztották el a közös legelőket, 1836 után pedig - a törvény adta lehetőséggel élve - gyakran elkülönítették saját legelőrészüket. A korábban szabadon használt erdőket egyre több helyen zárták el a jobbágyok elől, másutt a vizek, nádasok teljes körű használatát korlátozták. A földesurak egy része visszaváltotta az irtványokat, mások a határ tagosításakor és rendbeszedése alkalmával szereztek meg a jobb minőségű, kedvezőbb fekvésű földeket. Majorságok alakultak olyan helységekből, ahol korábban nem létezett allodiális föld, másutt az allodiális terület többszörösére nőtt.

Az úrbéri függést a 19. században egyre többen tartották összeegyeztethetetlennek a korszellemmel, konkrétan az egyéni szabadságjogokon alapuló társadalom ideáljával. Ám

nem volt elhanyagolható a konzervatív felfogást vallók tábora sem, akik az úrbéri viszonyokat a rend és a társadalmi béke biztosítására elengedhetetlennek tartották. Ők az egész viszonyt patriarchális jellegüként fogták föl: az atyai gondoskodó uraság ingyen szolgáltat igazságot a jobbágnak, akadályozza, hogy a községben visszaélések legyenek, vagy hogy a terheket aránytalanul osszák el, gátolja, hogy a közösség számára terhes egyének megzavarják a köznyugalmat. Úgy vélték, hogy az úrbéri rendszer bár alacsony szintű, de biztos megélhetést nyújt a jobbágyoknak, és megvédi őket a telkeket összevásárló „spekulánsoktól”, akik különben egész falvakat tehetnének nincstelenné.

A földesurak között valóban sokan viselkedtek így, sőt egyesek a jobbágyok érdekeinek figyelembevételével hajtották végre az újításokat is. A jobbágyok azonban általában úgy ítélték meg, hogy a birtokosok, illetve gazdatisztjeik, bérlők telhetetlen mohósággal törekednek a szolgáltatások növelésére és a majorsági földek kiterjesztésére. Nemzedékről nemzedékre szállt a meggyőződés, hogy az általuk használt föld valójában az övék, és a földesurak jogtalanul kényszerítik őket robotra. Az urak iránti mélységes bizalmatlanság éppen nem a viszony patriarchális jellegéről vallott.

A liberális reformellenzék tagjai nem vonták kétségbe, hogy az úrbéri rendszer a gyakorlatban patriarchális módon is működhet, mégis felszámolására törekedtek. Sokan osztották Széchenyi véleményét, mely szerint a földesúr-jobbágy viszony adott állapota miatt földbirtokból élni tisztességes ember számára erkölcsileg kényelmetlen. Az elvű liberálisokat zavarta az urasági önkény lehetősége, mint mondták, nem biztos, hogy az uraság él is a jobbágy kiszolgáltatottságával, de az a tény, hogy e lehetőség fennáll, önmagában szégyenletes. A rendszert igazságtalansága mellett célszerűtlennek is tartották: adott „feudális” formájában a földbirtok a jobbágy kizsákmányolása esetén sem hoz elég hasznot. A földesúri tulajdonjogot azonban a reformellenzék is elismerte és azért a jobbágyfelszabadítást az uraság kárpótlásával tervezték megvalósítani.

Az úrbéres viszonyban szinte állandóan létező feszültségről a korszakunkban is gyakori parasztmozgalmak árulkodtak. A tiltakozás spontán formájának tekinthetjük az elvándorlást, amellyel elég sűrűn éltek az elégedetlen jobbágyok. A könyörgő, máskor tiltakozó parasztküldöttségek eljutottak a kormányhivatalok előszobáiba, Budára sőt Bécsbe, magához a királyhoz is. Évtizedes perek jelezték, hogy a jobbágyok a feudális jogrend keretei között is láttak esélyt érdekeik megvédésére. Amikor azonban ezek a remények szétfoszlottak, nem maradt más eszközük, mint az engedetlenség, egyes szolgáltatások megtagadása, sőt, nemritkán tüntetésekre és zavargásokra, kivételesen pedig erőszak alkalmazására, felkelésre is sor került. A legnagyobb ezek közül az 1831-es kolerafelkelés volt.

Igazi szabadulást a jobbágyi kötelékekből a váltság (megváltkozás) hozhatott. Ilyen kísérletek már a korszak eleje óta voltak; egyének számosan, de közösségek (mezővárosok, mint Nyíregyháza, Szentés, a muraközi szlovén falvak) is sikerrel próbálkoztak jobbágyterheik megváltásával. A szabadabb, szerződéses helyzet biztosítása - legalább részben - sok helységnek sikerült, az 1840-ben törvénnyel is biztosított teljes örökváltság azonban 1848-ig csak a jobbágság 1,7 százalékának jutott osztályrészül.

A jobbágyfelszabadítás után a parasztság jogállapot szerinti sokszínű rétegzettsége értelmét veszítette, megindult a különböző jogállású agrárnépesség összeolvadása. A tagolódás legfontosabb ismérve ezután a vagyoni állapot, mindenekelőtt a földbirtok lett. Pontos birtokstatisztika híján csak annyit tudunk, hogy az úrbéresek kétötöde szabadult fel önálló gazdálkodásra alkalmas nagyságú földdel, zömében fél vagy negyed telekkel (általában 6 és 20 hold közötti területtel).

A többséget alkotó zsellérek a polgári társadalomban törpebirtokos földművelővé váltak, akiket nyomorúságos parcellájuk eltartani nem tudott, de a faluhoz kötött. Maguk és családtagjaik alkalmi bérmunkák vagy részesművelés vállalásával próbálták megszerezni a létminimumot. A közülük leszakadókkal feltűnően gyorsan szaporodott az 1860-as években a falusi nincstelenek tömege, összefüggésben a birtokrendezések befejeződésével, a nagy természeti csapások sorozatával (főleg az 1863-as aszályal és a visszatérő marhavésszel). A falusi szegénység sokkal gyorsabban növekedett, mint ahogy a kapitalizálódó mezőgazdaság és a születő tőkés ipar felvehetné volna a szabad munkaerőt. A „felesleges” emberek jó részét a nagy infrastrukturális munkáknál (vízszabályozások és vasútépítések) alkalmazták, létrehozva egy egyre népesebb réteget, a kubikusokét.

Voltak olyan elemei is a hagyományos társadalomnak, akiket nem életmódjuk miatt említünk a parasztsággal együtt, hanem azért, mert a társadalmi hierarchia legalsó fokán osztoztak vele. A tájak mainál nagyobb változatossága, a kiterjedtebb erdők, az Alföld jó harmadát borító mocsaras vadvízvilág és a puszták az életmód változatosságát eredményezték. E vidékeken széles tere maradt az ősfoglalkozások művelésének, illetve ezekhez kapcsolódott a szilaj pásztorkodás is. Az érintettek számát pontosan meghatározni lehetetlen; a nehezen megközelíthető vadvízvilág határain túl a társadalmi és állami ellenőrzés alig érvényesült, egyszersmind rengeteg átmeneti fok és állapot képezett hidat a falu társadalma felé. Az a terület viszont rendkívül kiterjedt volt, amely ennek életmódnak adott lehetőséget. E vidékeket csak a zsákmányolás és gyűjtögetés, esetleg szilaj pásztorkodás tette valamelyest - kevés embernek és alacsony szintű megélhetést biztosítva - hasznosíthatóvá.

Erdei, nádi gyűjtögetéssel a földművelő népesség is kiegészítette élelmét, de a tevékenységek sok helyen a fő foglalkozást képezték. A pákászok, valamint az év egészében a pusztán legeltető szilaj pásztorok, „rideg legények” közül sokan családot sem alapítottak, vagy attól az év nagy részében távol, kint a pusztán éltek. Nádkunyhókban húzták meg magukat, legfeljebb télre költöztek be a falvakba. Életformájuk sem igazodott a szigorúan szabályozott, földműveléshez igazított paraszti életrendhez, félig-meddig a törvényen kívül álltak. Soraikban üldözöttek, katonaszökevények és gonosztevők is menedéket találtak; az erdő és a mocsárvilág lett a betyárság fő rejtekhelye.

Az egész évben kinn legeltető szilaj pásztorok - bár egy részük valamekkora saját állományt is tarthatott - elsősorban a községek vagy piacra tenyésztő gazdák alkalmazottai voltak. A kishatárú falvak naponta kihajtott állatait falusi pásztor, a nincstelenek közül kikerülő csordás vagy csürhész őrizte. A halászok mestersége is helyenként önálló foglalkozási ággá vált. A földesúri jog fejében pénzt fizettek, vagy a zsákmány egy része az úré lett, és csak a többit fogyaszthatták, értékesíthették szabadon. Szegényes viszonyaik miatt lenézték őket, inkább egymás közt vagy szegényekkel házasodtak, mesterségük öröklődővé vált.

7.7. A mezőgazdasági technika a 19.században

Vámosatyán, mint döntően mezőgazdaságból élő településen, a mezőgazdasági technika fejlődése szempontjából a talajművelést, az aratást és cséplést, valamint a szállítással összefüggő technikákat célszerű vizsgálni.

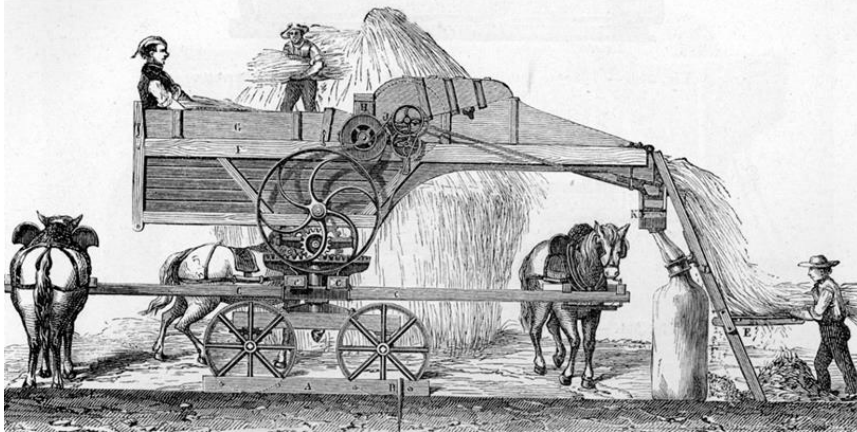
A 19. század első felében Vámosatyán a földművelés a paraszti gazdaságokban kizárólag az évszázadokon át megszokott, legfeljebb apró részleteiben javított eszközökkel folyt. A gazdálkodás hagyományos eszközei az eke, ásó, borona, kapa, kasza, sarló, villa közül az eke döntő jelentőségű volt, mert a szántás minősége döntően befolyásolta a terméskilátásokat. Az ekék váza (a gerendely) ebben a korban általában még fából készült, helyi faragómesterek készítették, vas alkatrészeit (ekepapucs, csoroszlya) pedig a kovácsok.

A mezőgazdaság fejlesztése iránti megnövekedett érdeklődés főleg az ekék javítása terén járt eredménnyel. Az 1840-es években szántóversenyeken, bemutatókon hasonlították össze a különböző eketípusokat, ahol külföldi és hazai gyári ekéket is bemutattak. (A korszerűbb gyári ekék kisebb vonóerőt is igényeltek.) A gyári vasekéket azonban ekkor még szinte csak a nagybirtokokon használták. A legmodernebb eszközöket külföldről, főleg Németországból szereztek be és csak az 1830-as években kezdtek elterjedni a Vidats István pesti gépműhelyéből kikerülő ekék.

A gyári vaseké mellett a vasborona és a henger tartozott még a modern gazdaságok talajelőkészítő eszközeihez. A kapásnövények terjedésével párhuzamosan terjedtek el az ekekapák.

A gabonát nagyon sokáig sarlóval vagy kaszával aratták le. A sarlót inkább a hegyvidéken, a kaszát az Alföldön használták, de előfordult, hogy mindkettővel arattak. Az egykorú mezőgazdasági szakirodalom a kaszás teljesítményét négyszeresére becsülte a sarlósénak, az utóbbi viszont kisebb szemvesztéssel dolgozott.

A learatott, összegyűjtött gabonából a szemet cséphadaróval cséplték ki, vagy állatokkal nyomtatták ki. Vámosatyán általában nyomtattak, de használtak cséphadarót is. A nyomtatás a szabadban, a szérún folyt őszig, a cséplés fedett csűrben, és általában elhúzódott

Járgányos cséplőgép.

egész télre. Mindig csak az éppen szükséges mennyiséget cséplték ki. Mind a nyomtatásnak, mind a cséplésnek volt előnye és hátránya is. A nyomtatás lényegesen gyorsabb volt, de a cséplés sokkal tisztább magot adott.

A század első felében megjelentek az

uradalmakban az első, német vagy osztrák gyártmányú, lóval hajtott cséplőgépek. Egy négy lóval hajtott járgányos cséplőgép 50 cséplőmunkás munkáját tudta elvégezni. A mezőgazdaság technikai fejlesztésében 50-60 mintaszerűen gazdálkodó uradalom járt az élen, és ezek kisugárzó hatása érvényesült a környék parasztgazdaságaiban.

Bereg vármegye, de Magyarország úthálózatáról is elmondhatjuk, hogy a 19. század elején nem felelt meg a kibontakozó mezőgazdasági árutermelés által támasztott igényeknek. Az útépités többnyire a jobbágyok közmunkájával és az évszázadokon át megszokott technikával folyt. Az utak többsége dögölt földből állt, jobb esetben kavicsal szórták meg, amelyet a szekerek beletapostak a talajba. Tartósabb, terméskő alapra épült úgynevezett „makadám” utakat csak hegyvidéken lehetett találni.

7.8. Folyószabályozás Bereg vármegyében²⁵¹

A 19. századi nagy folyószabályozások előtt Vámosatya síkvidéki területe folyamatosan ki volt téve az árvizeknek, amelyek évente kétszer is hatalmas területeket öntöttek el vagy juttattak időszakosan víz alá. A zabolázatlan, kanyargó Tisza és kisebb-

251 Kész Piroska: Folyószabályozás Bereg vármegyében (1846–1914)

nagyobb mellékvizei sűrűn behálózták a Bereg délnyugati felét, így a megye szinte minden részét érthette kisebb-nagyobb elöntés. A víz miatt óriási területek estek ki részben vagy teljesen a mezőgazdasági művelés alól. Ezért a török kiűzését és a Rákóczi szabadságharcot követően egyre többször merült fel a folyó- és állóvizek helyzetének rendezése.

A Tisza a Kárpát-medence fő folyója, a Bereg megye területén áthaladó legnagyobb vízfolyás. A Máramarosi-havasokból indulva, évente háromszor árad: kora tavasszal, kora nyáron és késő ősszel. A kora tavaszi (március - áprilisi) árvíz a Keleti-Kárpátok és az erdélyi hegységek hóolvadásából és a tavaszi esőzésekből táplálkozik. A Tisza és mellékfolyói tavaszi árhullámai rendszerint találkoznak, de a tetőzés nem egy időre esik, így egymást nem erősítik.²⁵²

A kora nyári árvíz, a zöldár a júniusi esőzésekből származik, és egyszerre jelentkezik a Tiszán és mellékfolyóin. Előfordul késő őszi árvíz is, amely az őszi csapadékmaximum következménye. A kisvizek ideje az ősz és a tél.

A Tisza és mellékvizei ártere a szabályozás előtt hatalmas volt, Bereg megyében 289.258 hold. Legnagyobb mellékfolyója e vidéken a Borzsa vagy Borsova. Borzsova helység keleti oldalán két részre szakad, főága Mezővári mellett ömlik a Tiszába. Egyik holtágát Száraz-Kótusnak, másik ágát Vérkének hívják.

A Vérke-patak a Borzsa egyik mellékvize. Bene és Borzsova között lép ki annak medréből, áthalad Beregszászon. A vízszabályozásig a Szernye-mocsár fő táplálója volt.

A Szernye-patak a Szernye-mocsárból folyik ki Gútnál, Nagygútig Feketevíz a neve. Itt egyesül a Nagyvízzel és Szernye néven fut tovább. Dobronynál érintkezik a Kerepecpatakkal, amely Gát felett az erdőben beszivárog a Feketevízbe. A Szernye Tiszaásvány mellett torkollik a Latorcába.

A megye Tisza és Latorca közé eső területének nagy része állandóan vagy időszakosan vízzel volt borítva. Emiatt itt több mocsaras-zsombékos terület volt. Tarpa, Gulács, Hete, Tákos és Jánosi között a Tóhát, Kovászótól Remetéig a Borzsa mentén több zsombékos terület, Komlós és Salánk közt a Vidrás-tó, Bégány és Kaszony között egy nagyobb ingovány, valamint a bátyui, lónyai és hetenyi (Micz-mocsár) erdőségek lánjai terülnek el. De mindezek eltörpültek a vulkanikus eredetű Szernye-mocsár mellett, amely a megye legterjedelmesebb állóvize volt.

Nevezték még Szörnyei-lápnak, Nagy-tónak, Gáti-tónak és Fekete-mocsárnak is. Alapterülete kb. 10 ezer hektár, Fornos, Bárdháza, Makarja, Remete, Beregújfalú, Nagyberég, Beregardó, Kígyós, Makkosjánosi, Gát, Dercen települések határolták. A Borzsa, az Ilosva, a Mércse, a Latorca folyók mellékvizei, valamint a környező magaslatokról beleömlő eső- és olvadékvizek táplálták.

A 16–17. században még élelmet és védelmet nyújtottak ezek az elmocsarasodott területek. Az itteni lakosok a lápból éltek, háborúk idején itt bújtak el, ide menekítették állataikat is.

A folyók jobb kihasználásának, hajózhatóvá tételének gondolata a 18. században egyre inkább előtérbe került. Gondot okozott továbbá a vízerő-hasznosítás is: a malmok vízzel való ellátása ugyanis duzzasztógátak vagy külön malomcsatornák építését tette szükségessé. Ezek azonban visszaduzzasztották a folyó vizét, ami a meder eliszapolódásához vezetett, így fontos

252 A Duna és a Tisza kora tavaszi áradásai viszont gyakran esnek egybe, ilyenkor a Tisza vize nem tud belefolyni a Dunába, és erősen megduzzad. Ez okozta az 1879. évi nagy szegedi árvizet, amely csaknem az egész várost romba döntötte.

feladattá vált a vízimalmok okozta súlyos problémák megoldása. A malmok Beregben is megnövelték az árvízveszélyt és hozzájárultak hatalmas területek elmoszódásához.

A 18. században a gyorsan szaporodó lakosság ellátása érdekében megnőtt az igény a szántóföldi termelés növelése és fokozott biztonságának megteremtése iránt is. A termőterületek növelésére az egyetlen út csak a vízjárta vagy állandóan vízzel borított területek lecsapolása lehetett. Mindezek miatt már Mária Terézia és II. József is tervezte a folyók szabályozását – sikertelenül.

A folyószabályozási munkálatok végül a 19. században indultak meg. A fő cél az árvízmentesítés, a szabályozatlan folyók megregulázása, a közlekedés könnyebbé tétele és újabb mezőgazdasági földek nyerése volt.²⁵³

A Bereg megyei lakoságnak nagy gondot okozott a hegyekből gyorsan leérkező víz, amely az alsó beregi részeken lelassult. Itt már a szélesmedrű folyók a lassú folyás miatt szegeket képeztek, partokat szaggattak, mocsarakat tápláltak és szemben lévő vízpartokat töltöttek fel. Ennek következtében egyik-másik településnek, például az 1832–1836-os országgyűlés által Bereghez csatolt Tarpának, időről időre változtak a határai. Ebből adódóan Bereg megyének több konfliktusa volt a szomszédos megyékkel, főleg Szatmárral, mert a magasabban fekvő Bereg apró gátjaival át tudta terelni a Tisza vízáradásait Szatmár falvaira.

A szabályozásban kiemelkedő szerepet játszó Széchenyi István a vízi munkák megszervezésénél tudta, hogy a Tisza-völgy rendezését az állami támogatás mellett magántársaságok szervezésével és egységes társulatba tömörítésével lehet végrehajtani. Az előkészítő felmérés megkezdését az 1830. évi rendkívüli árvíz is sürgette. Az 1842-ben kezdődött újabb árvizes periódus már a Tisza-melléki megyéket is mozgósította, és több szabályozási javaslat is született. Ilyen előzmények után indult el Széchenyi 1845. szeptember 27-én szervező körútjára, amelynek célja a Tisza-völgyi társulatok megalakítása volt.¹² Sok helyen megfordult, Ung, Bereg és Szabolcs megyék küldötteivel szeptember 30-án Sátoraljaújhelyen tárgyalt.

1846. január 19-én tartották Pesten az első ülést, ahol hivatalosan is megalakult a Tiszavölgyi Társulat 8 osztállyal azon helyi társulatok működésének összehangolására, amelyek kötelezték magukat az ármentesítés és lecsapolás költségeinek viselésére. Ezzel tehát befejeződtek az önálló, egymástól független, össze nem hangolt védekezések, és lehetővé vált a Tisza vidékének egységes szempontok szerinti vízmentesítése. Műszaki igazgatóvá Vásárhelyi Pált jelölték, akinek legfőbb feladata a szabályozási tervek kidolgozása lett. 1846-ban Bereg megyében is megalakult a Beregmegyei Tiszaszabályozási Társulat.

A társulat fő célja a Tisza és részben a Borzsa áradásai által elöntött területek védőgátakkal való ellátása volt. A Beregmegyei Tiszaszabályozási Társulat elnökévé 1855 júniusában Lónyay Albertet²⁵⁴ nevezték ki a Beregszászban tartott társulati ülésen.

Erről így ír maga Lónyai Albert: „*A legközelebb múlt június hónapban volt nyolc éve, hogy a Beregszászban tartott Tiszaszabályozási nagy társulati gyűlés rendelkezése folytán a beregi társulat elnökségével bizattam meg. Nagy megtiszteltetésnek vettem én ez állomást akkor is, és őszintén örvendtem annak később, midőn láttam, hogy nem csak számíthatatlan hasznot lehetend e téren tenni, de lelkiismeretes eljárással vidékünk szegénysége és földünk, akkori csekély értéke folytán a haszon tehetéssel egyesülten valódi vagyron romlást hozó veszély hárítható el.*”

253 Csath Béla – Deák Antal András – Fejér László – Kaján Imre: Magyar vízügytörténet. Baja, 1998.

254 Nagylónyai és vásárosnaményi gróf Lónyay Albert (1850 – 1893.) császári és királyi kamarás, főpálcamester, lovassági tábornok, a magyar testőrség utolsó kapitánya, a Lipót-rend nagykeresztese.

A Vásárhelyi-féle tervet több helyi birtokos is sérelmesnek, a maga számára előnytelennek tartotta, ezért új szakértőt kértek fel. Pietro Paleocapa velencei építész végezte el a módosítást, amely Bereg megyét kevésbé érintette. 1846. január 19-én megtartották a társulatok egységes szervezetének, a Tiszavölgyi Társulatnak az alakuló közgyűlését. 1846 nyarán végül a Vásárhelyi-terv szerint egy időben hét helyen kezdődtek meg az átvágások és töltésépítések. Az első kapavágást Tiszadobnál 1846. augusztus 27-én ünnepélyes külsőségek között Széchenyi tette.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc azonban hamarosan gátat vetett az alighogy elkezdett szabályozási munkálatoknak, amelyeket a Bach-korszakban újrarendelték, mert a Tisza és mellékfolyói szabályozását elsősorban gazdasági érdekből feltétlenül folytatni kellett. Erre ösztönözték a kormányt a munkákhoz kölcsönt adó bécsi bankárok is. A Tiszavölgyi Társulatot azonban nem akarták fenntartani, hanem 1850. június 16-án létrehozták a háromtagú Tiszaszabályozási Központi Bizottságot, melynek elnöke gróf Szapáry József, a minisztérium által kinevezett biztos lett. A Tiszavölgyi Társulat alapszabályzatát hatályon kívül helyezték és a vizekről és csatornákról rendelkező 1840. évi X. tc. 7. §-ához tértek vissza mindaddig, míg azokat a központi bizottság újra nem szabályozza.

A járási egyletek ügyeinek intézésére járási hivatalt állítottak fel. Ide kellett beadni valamennyi vízépítészeti munka tervét, amelyeket aztán a központi bizottság hagyott jóvá. Az intézkedés engedélyezte magánegyletek, társulatok alapítását és működését is – természetesen a központi bizottság jóváhagyása mellett. A társulatok választmányát és az elnököt a tagok maguk választották, az elnök személyét azonban a központi bizottságnak utólag jóvá kellett hagynia. Választmányi ülést csak az illetékes osztály kerületi mérnöke és a társulati igazgató jelenlétében tarthattak, közgyűlést pedig csak a központi bizottság előzetes engedélyével lehetett szervezni.

Ennek ellenére elmondható, hogy a szabadságharc leverése utáni első években egyedül a vízügyi társulatokban találkozhattak magyar városok, községek képviselői, magyar birtokosok, s egyedül itt képviselhették a nemzet gazdasági érdekeit. Az elnyomásnak ezekben a szomorú éveiben a vízszabályozó, ármentesítő és vízrendező társulatok voltak nemzeti identitásunk megőrzésének legfontosabb pillérei.

A hamarosan bekövetkező 1853. és 1855. évi árvizek számos helyen tönkretették az alig elkészült töltéseket, ezáltal nagy károkat okoztak a társulatoknak. Mindezek világossá tették, hogy a központi bizottság képtelen a terveket egyeztetni, ezért 1857-től engedélyezték, hogy a társulatok képviselői külön engedéllyel nagygyűlést tartsanak.

A munkálatok tervezetét osztálymérnökök dolgozták ki, majd egyeztettek az illetékes földbirtokosokkal, akiknek így döntő szavuk volt a töltések nyomvonalának kijelölésében. Ez ma is meglátszik a Tisza védvonalának vezetésében. A mérnökök kiszolgáltató helyzetben voltak, ugyanis az egyéni érdekeiket mindenáron megvalósítani akaró birtokosokkal szemben nem tudták érvényesíteni műszakilag megalapozott javaslataikat, és a kormány sem adta meg számukra a szükséges támogatást, bár az 1855-ös árvizet követően az ország kormányzója, Albrecht főherceg a szabályozási munkákhoz biztosított 100 ezer forint állami hozzájárulást évi 400 ezer forintra emelte.

Az 1860-ban létrehozott Építészeti Főigazgatóság foglalkozott az állami vízi munkákkal, amely a Tisza-szabályozásnak az ügyét is meggyorsította. A társulatok 1865. évi közgyűlésükön kérték a Tiszavölgyi Társulat visszaállítását. Ehelyett 1866-ban királyi biztost rendeltek ki a munkák irányítására, aki 1875-ig működött. Befolyása a társulati ügyekre

azonban már nem volt, azok felügyeletét ugyanis 1867-től a gróf Mikó Imre vezette Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium Vízügyi Osztálya látta el.

A Beregmegyei Tiszaszabályozási Társulat védtöltésezési munkálatai szintén 1850-ben vettek új lendületet. Az első szakasz 1863-ban zárult le, amikor a védművek nagy része el is készült Csánk Nándor mérnök vezetésével.

A töltésezések során felmerülő költségek nagy részét a helyi birtokosoknak kellett fedezni, akik viszont vagy nem tudtak, vagy nem akartak fizetni. Már a szabályozási munkálatok kezdetétől számos panasztevő sérelmezte, hogy pénzhiány miatt a munkálatok nem a kellő ütemben haladtak. *„A legfelsőbb pártfogás alatt álló Tisza-szabályozás már egy hónap óta pénz nem léte miatt fennakadt. Az idő haszon nélkül vész, a tisztviselőknek foglalkozások hiányzik, s a dolgon segíteni másként nem lehet, mint ezen általam választott úton, melyben alázatos tisztelettel keresem meg méltóságodat kegyeskedve. A Tiszaháti vagy Beregszászi és Kaszonyi cs. k. főszolgabíróknak meghagyom, hogy az általam megküldendő, s az ártéri birtokokat magukban foglaló lajstrom szerint a Vérke elzárásával tartozás alá jött ártéri birtokosokat fizetésre késztessek, bemutatván maguknak a mi pénztárnokunktól nyerendő nyugtatóványokat. A pénzfizetésre nagy szükség van, mert ahhoz, hogy a Vérke elzárattathasson, kénytelen volt a járási hivatal, az Uradalmi átvágási pénztárból kölcsön venni 19 ezer forintot, melynek visszaadása a munkálat alatt létező Tisza három átvágásra multhatatlanul, s annyira megkívántatik, hogy ha az nem történik meg az átmetszések munkájáig, amely vállalkozó kézen vagyon, fel fog akadni...”* Lónyay Albert ekként panaszodik a megyefőnöknek: *„Nagyságod legjobban tudja, mint főnöke e szerencsétlenségek által látogatott vidéknek, mily nehéz pénzt előteremteni onnan, hol minden forrás bedugult, hol a szegény földműves igazán vízbe vet és habot arat...”*²⁵⁵

Az építést kettősség jellemezte, hiszen a védelem megnövekedése mellett sok problémát vetett fel a folyószabályozás. A töltések és a gödrök által elfoglalt területek volt tulajdonosai ugyanis kifizetetlenek maradtak, sőt volt jónéhány olyan eset is, amikor lakóhelyen kellett a töltéseknek keresztülmennie. Az amúgy is kevésre becsült házak árát sem fizették ki, így azok a lakosok, akik nem tudtak maguknak más házat venni vagy újat építeni, hajlék nélkül maradtak. A helyi birtokosokat, akiknek jelentős összegeket kellett befizetniük, a központi császári királyi bizottmány 1856-ban kiadott határozata az alábbi csoportokban sorolta:

Az első csoportba a Vérke-parti már mentesített ártér birtokosait sorolták, akiknek 1855-től ártéri birtokuk után holdanként 1 forintot kellett befizetni a társulati pénztárba. A második csoportba a Tisza vidékének azon birtokosai tartoztak, akiknek megmentése csak a jövőtől volt várható. Ezek a birtokosok ártéri holdanként évente 10 ezüst forintot voltak kötelesek befizetni az 1855–1856. évekre.

A kiépített védművek első erőpróbájára már 1867-ben sor került, amikor is a csapi és zsurki határszélen szakadás történt. Ennek következményeképp hamar rádöbbenek arra, hogy szükség van a befejezett védművek fenntartási munkálatainak elindítására.

A Beregmegyei Tiszaszabályozási Társulat a megalakulásakor kitűzött célokat teljesítette: a védtöltéseket a folyammedrektől meghatározott távolságban és az addig észlelt vízszínen felül 3 láb, azaz 0,95 m magasságban, a víznyomáshoz képest 2,21–3,0 méter koronaszélességben, a víz felőli oldalon 1:2–1:3, a mentesített oldalon pedig 1:1,5 arányú oldallejtőkkel építettek ki.

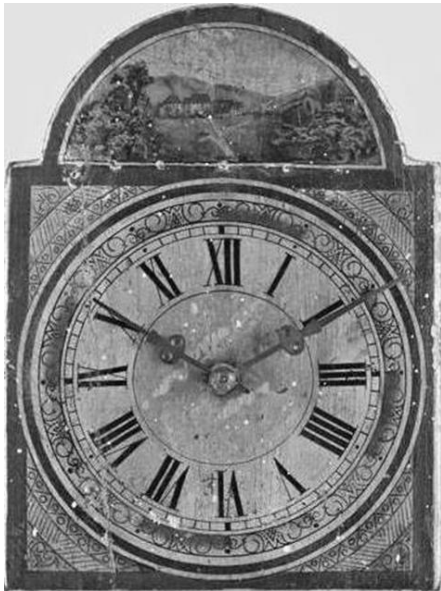
255 Lónyay Albertnek, a Beregmegyei Tiszaszabályozási Társulat elnökének levele a császári királyi megyefőnök úrhoz, Tabódy Pálhoz. Beregszász, 1863. szeptember 23.

7.9. Az idő- és a helyhez kötöttség felfogás változása

A modern társadalom életének ritmusát az óra szabályozza. Ezzel szemben a hagyományos társadalmat a feladatorientált időfelfogás jellemezte: az élet ritmusát az elvégzendő feladatok sorrendje, logikája, időszükséglete határozta meg.

A kisebb közösségekben, ahol a munkamegosztás alacsony szinten állt, kisebb szerepe volt az idő pontos felosztásának. Az agrárnépesség életének ritmusát elsősorban a természeti tényezők váltakozása határozta meg, így az meglehetősen szabálytalan volt. A feladatoktól függően változott a munkavégzés jellege: az év az intenzív munka és a semmittevés váltakozásából állt. A munkavégzés ideje nem mindig különült el élesen a más tevékenységekre fordított időtől. A pihenésre szánt idő elkülönítését sokszor rítusok, vallási vagy népi szokások is erősítették.

Az élet ritmusát három nagyobb ciklus körforgása határozta meg: a napé, az esztendőé és az emberi életé. A napi ciklus hosszát és a munka intenzitását az évszak, illetve az ahhoz kötődő munka jellege szabta meg. A nap kezdete és vége a Nap keléséhez és nyugvásához igazodott, a szünetek, pihenés, étkezés hossza a feladat mennyisége, illetve az időjárás szerint változott.

Parasztóra a 19. század elején.

Az ünnepek egyik funkciója az éves ciklus tagolása volt. Bizonyos munkák elvégzését kitüntetett napokhoz kötötték, mint legalkalmasabb időponthoz: napkelte előtt, napnyugta után, holdtöltekor, április 24-én (Szent György napján) szeptember 29-én (Szent Mihály napján). Az ünnepek többsége, alkalmazkodva a munka eloszlásához, őszi és tavaszi közé esett.

Az életút fordulópontjainak megjelölésére számos pontosan szabályozott szokás, rítus alakult ki, amelyhez ünnepi formák tartoztak. A gyermekkorból az ifjúkorba való átmenetet a legényavatás, az ifjúkorból a felnőttkorba lépést a lakodalom tette emlékeztetessé.

Az óra szerint dolgozó ember számára a feladatorientált időbeosztásra jellemző munkaszellem ráérősnek, pazarlónak tűnik. Az óra térhódításával párhuzamosan egyre élesebben különvált a munkaidő és a szabadidő. Az életritmus szabályosabbá vált, elszakadt a természeti tényezőktől. Az óraorientált időfelfogás a polgárság szerepének növekedésével terjedt; a polgárság után a nemesség és az ipari munkásság sajátította el, majd végül a parasztság.

Magyarországon a 19. század első felében az átmenet jeleit figyelhetjük meg az időhöz való viszonyban. A nemesi életrendben is ritka utazások számunkra elképzelhetetlen ráérősséggel zajlottak. Az érkezést, a találkozásokat csak hozzávetőleges pontossággal határozták meg, a néhány napos eltérésben semmi furcsát nem találtak. Az utazást sűrűn megszakította az útba eső rokonok, ismerősök meglátogatása, ami több napig is eltarthatott.

A jómódúnak számító birtokosnak, nem is volt órája, mert ennek gyakori igazítását igen költségesnek nevezte, azért inkább nélkülözte. Nappal az áldott nap, éjjel kakasszó, hajnalban a Fiastyúk és az Esthajnalcsillag voltak az útmutatói, és a hosszú tapasztalás után biztos módon. Csak a családi élet ünnepi eseményei, névnapok és disznótorok alkalmával tértek el az élet megszokott ritmusától.

A modern árutermelésbe bekapcsolódott birtokos nemes és paraszt életében azonban növekvő szerepet játszott az idő. Őket már nagyobb mozgékonyság jellemezte, határozott céllal és időbeosztással utaztak, például vásárra utaztukban nem engedhették meg maguknak, hogy napokig vendégeskedjenek a rokonoknál. Az idő pénz felfogás terjedésével megnőtt a gyorsabb közlekedési eszközök iránti igény, szaporodtak a gyorskocsi-vállalkozások.²⁵⁶

Az óra a 18. és 19. század közepe között már a parasztság körében is terjedt. Egy borsodi parasztember, Öreg Gyüker József krónikájában azt írja, hogy az első óra az 1840-es évek elején jelent meg falujában. Hogy Vámosatyán mikor jelent meg az első óra, nem tudjuk.

A hagyományos társadalmat a szűk helyi világhoz való kötöttség jellemezte, ami alól csak kevesen tudtak és akartak kiszabadulni. A század első harmadában csak kevesen utaztak Pest-Budánál, Pozsonynál messzebbre; aki Bécsig eljutott, például testőrként, élete végéig mesélte élményeit. A külföldre utazás ritka, mint a fehér holló. A társadalom magasabb rétegei is - a kötelességből eredő utakat leszámítva - csak néhány megszokott, nem túl távoli helyre keltek útra: egy-egy országrész nemességének törzsfürdőjébe vagy a jobb borvidéken, például a Hegyalján fekvő szőlőjükbe, szüretre.

Kevesen - fuvarosok, diákok, kereskedők, mesterlegények, tanulmány- vagy hivatalos útra utazó nemesek - jutottak túl szűk helyi világukon. Az elzártság miatt igen erősek voltak a helyi színek, nyelvjárás, ruházat, táplálkozás, lakás, szokások terén egyaránt, a találkozás és keveredés alkalmi pedig szűkösek.

A helyhez kötött ember, összehasonlításra nem lévén módja, hajlamos a candide-i elégedettségre: „Az ő szemei előtt neje volt a legszebb, okosabb s jobb asszonygazda, gyermekei a jobbak, ételei, kenyere, bora s gyümölcsei ízletesebbek, gémeskútjából a víz legfrissebb, lovai legjobbak, házirendje s kényelme legkitűnőbb” - jellemezte otthonülő kortársait Újfalvi Sándor. A nemes, aki megszokta, hogy saját körében feltétlenül engedelmeskednek neki, nem érzett vágyat idegen helyre menni, ahol nem hajolt meg mindenki a tekintélye előtt. Ha mégis útra keltek, gyakran keveredtek konfliktusba a városi hatóságokkal.

A reformkorban már lassan változott a helyzet: a jómódú birtokosok sűrűn megfordultak Pesten, néha Bécsben. Utazás közben alig tértek be fogadóba: a rangbéliék házában az éték és a szállás ismeretlenül is járt. Nemes egyedül, inasa nélkül nem kelt útra sehová; rangja is megkívánta, meg a szokott kényelme is. Az utazás a korabeli útviszonyok között nem számított sem könnyű, sem veszélytelen vállalkozásnak. Igényesebb utas számára elfogadható szállás alig akadt az utak mentén.

A nehézségek ellenére a reformkorban megindult az ország felfedezése. Főleg a gőzhajózásnak köszönhetően megszorodtak a Magyarországra látogató külföldi turisták. A fiatal értelmiség gyalogszerrel ismerkedett a hazai valósággal, mint például Petőfi Sándor. Vállalkozásuk annyira újszerű volt, hogy például az Erdélyt begyalogló Szentiváni Mihálynak lépten-nyomon bizonygatnia kellett, hogy nem orosz kém, nem betyár és nem az álruhás császár. A kedvtelésből való utazgatás az egyszerű emberek előtt ismeretlen és felfoghatatlan jelenség volt.

²⁵⁶ Az állami posta 1824-ben indította el első gyorskocsiját, amely öt utasával éjjel-nappal haladva 30 óra alatt téve meg a Buda-Bécs közötti utat. A postának sikeres konkurensei lettek azok a magánvállalkozók, akik egyes útvonalakon „gyorsutazási intézetet” működtettek. Ezek kocsjai Pesten egy-egy fogadó előtt indultak. A leggyorsabban azonban a „gyorsparasztokkal” lehetett célba érni. Ezek a fontosabb útvonalak mellett fekvő falvak fuvarosainak társulásait takarta. A kocsisok törzshelye egy-egy külvárosi fogadó, a viteldíj alku tárgya volt. Gyors, könnyű, de kényelmetlen szekereiket még a legelőkelőbbek is igénybe vették, ha nagyon siettek.

7.10. Kinek-kinek a maga negyvennyolca

A történelemkönyveknek a nagy történelmi folyamatokról szóló elbeszélését gyakran mély szakadék választja el az egyes egyének által megélt történetektől. Előfordul, hogy a „nagy történelem” kiemelkedő fordulópontjai alig hagynak lenyomatot a tömegek mindennapi életén, míg egy nagy éhínséget vagy járványt - amit az azt átélő nemzedék élete legdrámaibb élményeként tartott számon - figyelemre is alig méltat a politika-központú történetírás.

Kinek-kinek a maga negyvennyolca.

Az 1848-49-es eseményeket számtalan emlékirat, napló, levél, egykorú hírlapi cikk örökítette meg. Ezek kiváló lehetőséget nyújtanának a szabadságharc hétköznapijainak rekonstruálásához. Ilyen szempontból azonban alig aknázták még ki a negyvennyolcas forrásokat: a mindennapi tapasztalatok története még megírásra vár. A hatalmas témából a következőkben néhány mozaikdarabot mutatok meg a „nagy történelem” alatti történelemből. Ezek a

kiragadott töredékek segítenek elképzelni, hogyan, milyen személyes tapasztalatokon keresztül élték meg a nagy nemzeti mítosz statisztái, a tömeget alkotó kisemberek a „csudák évét”, a magyar történelem talán legradikálisabb „rendszerátváltását”.

Minden eseményre, történelmi szituációra igaz, hogy az egyes résztvevők egészen különbözőképpen élhetik meg. Illyés Gyula például két gyökeresen különböző '48-élményt örökített meg *A puszták népében*.

„Anyám apja 48-ban négyéves volt, emlékezett a kozákokra, akik szülőfalván átlovagoltak, hogy a szabadságot letiporják. Nagyapa sajnálta a szabadságot. A szabadság letiprása volt képzeletében az a nagy ha, a végzetnek az a vak végzése, mely ha nem történik, minden másképpen történik ezen a földön, tán a szegény ember sorsa is.”

Illyés apai nagyapja viszont már 17 éves volt 1848-ban:

„Azt az időt a tamási erdőben töltötte. Szedték a katonát akkoriban a magyarok is, a németek is — mondta akadozva, amikor föllelte végre emlékezetében azokat az éveket, amelyekről hallani akartam —, mink meg elmentünk az erdőbe. Mink sütöttük a kenyeret, mert még lisztet is vittünk.

Az egész szabadságharcot s a rákövetkező zavaros időket az erdőben töltötte, igen kellemes társaságban, egy-egy szép jelenetre még hatvan év távlatából is rámosolygott. ... A vitézi élettől féltek? Nem. Nagyapa csak »idegen országba« nem akart menni, ha a csatát ott, a pusztá végén rendezik, akkor szívesen kivette volna a részét. Görgeynek majdnem segédkezet nyújtott ő is; sajnos, későn érkezett, visszafordult. Két telet húzott ki az erdőben, hogy melyiket, arra nem emlékszik, mert fogalma sem volt arról, hogy mikor ütött ki a szabadságharc, azt sem tudta, hogy egyáltalán kiütött. ... Mindezt igen egykedvűen beszélte

el, eszébe sem jutott, hogy bujdosása egyik felében — amikor Kossuthék verbuváltak — gyáva volt, a másik felében pedig — amikor a császáriak soroztak — hős. Nagyapa az erdőben ült, nem mérlegelt, az urak dolgának tartotta az egészséget; már akkor lemondott arról, hogy ilyesmiben tisztán láthat.”

A személyes történeteket megörökítő negyvennyolcas forrásokban meglehetősen gyakran fordulnak elő a gazdasági viszonyokra, a drágaságra, a pénzrendszer zavaraira vonatkozó megjegyzések.

1848. tavaszán a forradalmi megrázkódtatások hírére az emberek elveszítették bizalmukat a birodalom bankjegyei iránt. Március-április folyamán megrohmozták az Osztrák Nemzeti Bank magyarországi fiókjait, hogy a bankjegyeket ezüstpénzre váltsák be. (A Habsburg-birodalomban egységes bankjegyek voltak forgalomban, amelyek ezüstdfedezettel rendelkeztek.) Az ezüstpénz hamarosan eltűnt a forgalomból, a papírpénzt nem, vagy csak alacsonyabb árfolyamon fogadták el. A valutaválságból a falusiak csak annyit érzekeltek, hogy a kereskedők a márciusi és a júniusi vásárra nem jöttek el.

A gazdasági pangást azután a nyár folyamán megindult háborús készülődés szüntette meg. A honvédsereg felfegyverkezését papírpénz (Kossuth-bankók) kibocsátásával teremtették meg. A pénzt féltő kisemberre azonban számos izgalom várt 1848-49-ben. A különböző bankjegyek értékének alakulása a hadi helyzet barométereként működött. Szinte állandó problémát jelentett a váltópénz, illetve a kis címletek hiánya. A legkisebb osztrák bankjegy az ötforintos volt (kb. egy napszamos egyheti bére), így az aprópénz hiányán gyakran a bankók felezésével, negyedelésével segítettek. A váltópénz, az ezüst húszkrajcáros teljesen eltűnt a forgalomból.

Bár a fedezetlen papírpénz elértéktelenedése feltartóztathatatlan folyamatnak bizonyult, a pénzrendszer mégsem omlott össze. Hogy a bankjegy kibocsátás maradhatott a szabadságharc anyagi alapja, abban döntő szerepe volt a lakosság bizalmának, amivel az új pénzt fogadta.²⁵⁷

Az utókor tudatában 1848-hoz legszorosabban a szabadság fogalma társul. A forradalmat átélte egyszerű emberek körében a szabadság szintén gyakran használt szó volt, ám a népesség nagyobbik részét kitevő jobbágyosság szóhasználatában mindenekelőtt a jobbágyfelszabadítást jelölte. Számukra az úrbéres kötelezettségek: a robot és a dézsma, valamint a személyes alávetettséget megtestesítő úriszék azonnali eltörlése volt az a hatalmas változás, amely nagyon is konkrét tartalommal töltötte meg a magasztos fogalmat. A nemesség reagálása igen sokrétű volt az 1848-as változásokra. A forradalom utáni napok elkeseredését mutatja Berényi János²⁵⁸ grófnak a főrendi táblán elhangzott kifakadása, aki inkább kivándorolna, mint belenyugodjon a „megaláztatásba”.²⁵⁹ Paradox módon Berényi gróf éppen a polgári mintaállamba, az Egyesült Államokba akart menni.

257 1848 végére a „Kossuth bankók” olyan szervesen beépültek az ország gazdasági vérkeringésébe, hogy azt 1849 első hónapjaiban a Windisch-Grätz csapatai által megszállt területeken is érvényes fizetési eszköznek tekintették: még a császári csapatok is kaptak zsoldot Kossuth-bankókban. Érvénytelenítésük komoly gazdasági és szociális válsághoz vezetett volna, amit a megszálló hatóságok bizonytalan helyzetükben nem vállaltak.

258 gróf Berényi János (1794.– 1868.) József nádor kamarása. 1829-ig mint katona szolgált. Ekkor megvált a hadseregtől és családot alapított. Beczkón lévő jelentéktelen birtokának kezelése nem sok időt igényelt, jobbra irodalmi tanulmányoknak élt. 1840-től kezdve rendszeres látogatója volt a pozsonyi országgyűléseknek, ahol a főrendek között foglalt helyet. Az 1848. –1849. események alatt visszavonultan élt Beczkón. Az 1861. évi országgyűlésen újra megjelent a főrendiházban, ahol örömmel üdvözölte a dolgok jobbra fordultát.

259 A Magyar Gazda májusi tudósítása szerint vannak, akik „nem tudják a múltat felejteni, s az új viszonyok által részint megszokott jövedelmeikben, részint ősi kiváltságaikban csorbitva, hallgatag bár, de bosszús érzelmekkel töltik elvonult éltöket”.

Megint másokat magával ragadott a forradalmi idők lendülete, a közigazgatásban szolgálták a polgári átalakulás ügyét, vagy a nemzetőrség, majd a honvédség tisztjeként harcoltak a márciusi vívmányok (elsősorban a nemzeti önrendelkezés) védelmében. Az új idők egyik apró, de jellemző jeleként számos nemes változtatta nevének arisztokratikus y-ját a demokratikus i-re, mint például a honvédsereg későbbi fővezére, Görgei Artúr.

*Mindennek örültem, csak az nem tetszett, mikor azt mondtam [a férjem], hogy apasszuk kiadásainkat, mivel az úrbériség megszűntével nagyot csökkent a földesurak jövedelme. Nem volt inyemre, de az első feljajdulás után mindjárt megértettem a kímélés szükséges voltát... Mindjárt másnap, mint egy győzelem-mosollyal parancsolám ki ebédre a három félét a szokott öt féle helyett; s így egyébbe is lejjebb szállánk, mi képzelhetni, sok kellemetlenséget szült a cselédség között.*²⁶⁰

A forradalom utáni első napokban a nemességet általában a szabaddá vált néptől való szorongás jellemezte. Voltak, akik menekülés szerűen hagyták el kúriáikat, és úgy gondolták, hosszabb ideig vissza sem térhetnek.

7.11. A beregi határvidék hadászati problémái az 1849. évben²⁶¹

A megye a Kárpátokban húzódó magyar–galíciai határszakasz mentén terült el. Magyarországon a hadseregszervezés teljes lendülettel Jellasics hadainak kiverése után indult meg, amikor 1848. októberében nyilvánvalóvá vált, hogy előbb-utóbb számolni kell a császári-királyi csapatok fő erőinek támadásával is. 1848. szeptember 27-én a magyar kormány 16 honvédszászlóalj felállítását rendelte el.

Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros ezen utasítás értelmében a 21. honvédszászlóaljba küldte újoncait, parancsnokává pedig gr. Desseffy Károly őrnagyot nevezték ki, de helyét nem foglalta el. Így november 29-től Martiny Frigyes lett a parancsnok, aki e tisztségét 1849 nyaráig töltötte be.

1848. végén – 1849. elején a mai Kárpátalja területén állomásozó csapatok fő funkciója a határvédelem volt. Például 1848. decemberében a 21. és 22. honvédszászlóaljakat a Vereckei-hágó védelmére rendelték. Hasonlóan a 22. honvédszászlóalj őrizte novemberben Máramaros határát Rapaics Dániel parancsnoksága alatt. Mivel ez az egy zászlóalj kevésnek bizonyult a teljes máramarosi határszakasz lezárására ezért az OHB elrendelte a Máramarosi Önkéntes Zászlóalj megalakítását, amelynek felállításával Várady Gábor lett megbízva, ő volt a parancsnoka is. Később a 105. honvédszászlóaljra nevezték át.

A szabadságharcban szolgáló alakulatokat 1848. őszén és telén ad hoc jelleggel állították fel a belső lázadások²⁶² és külső támadások által veszélyeztetett részein. Északkelet-Magyarország védelmét az I. magyar hadtest²⁶³ látta el. Megalakulásában fő szerepet játszott a lembergi főhadparancsnok gr. Franz Schlik altábornagy alakulatainak támadása.

260 Bárány Bánffy Jánosné Wesselényi József bárónő emlékirata 1848-49-i élményeiről. Kolozsvár, 1931.

261 Molnár Ferenc A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakos, 5. évfolyamos hallgatója.

262 Máramarosban ilyen jellegű lázadások voltak a román ellenszegülők megmozdulásai. A lázadások megfékezésére és megelőzésére 1848. augusztus 24-én a román származású Mihályi Gábort nevezték ki kormánybiztosnak.

263 Az I. magyar hadtest története az alakulástól a fegyverletételig több jól elkülöníthető szakaszra tagolható. Ezt megelőzően az I. magyar hadtest is különböző neveken szerepelt, illetve 1848. december közepéig azzal nem is rendelkezett. Ebben a kezdeti időszakban leggyakrabban „Pulszky-hadtestként” emlegetik. 1849. január közepéig terjedő időszakban több elnevezéssel is szerepel a hadtest. Leggyakrabban a „Felső-magyarországi

A 19. hadosztály megalakulásának fő oka – az I. magyar hadtesttel összehangolva – a határvédelem volt. Szükség is volt rá, mert a Galíciában állomásozó Barco tábornok által vezetett 4. Deutschmeister ezred 1. zászlóaljához tartozó ellenséges, a lakosság által „orosz” vagy „muszka” csapatoknak nevezett egységek be-betörték az ország területére.

Ezek a lokális jellegű támadások Máramaros vidékét főként 1849. telén és tavaszán érték. A magyar hadügyminisztérium a fent nevezett galíciai támadások ellensúlyozására és a Zempléntől Máramarosig terjedő határszakasz védelmére elrendelte a 19. hadosztály két dandárjának megalakítását. Az 1. dandár parancsnoka Zurics Ferenc, a másodiké Lázár Vilmos lett. Míg előbbi 1849. február 13-tól a Szatmár-Ugocsa-Máramaros megyében levő csapatok (dandár) parancsnoka lett, addig Lázár Zemplén, Bereg és Ung határait őrizte.

Kazinczy Lajos ezredes a 19. (tartalék) hadosztály parancsnoka.

1849. nyarára a Felső-Magyarországon harcoló erők már önálló hadsereget képeztek. Ide tartozott az előbb említett felső-magyarországi hadtest, a lengyel légió, valamint a Munkács központtal szerveződő, Kazinczy ezredes vezette 19. (tartalék) hadosztály. Parancsnoka Dembinski, majd Wysocki volt. A felső-magyarországi hadtest és a lengyel légió az oroszok elől visszavonulva a Duna–Tisza között egyesült a tartalék hadtesttel, és annak parancsnoka Perczel tábornok alárendeltségébe lépett. Így jött létre a Tiszai hadsereg.

Zurics 19. hadosztály szervezését május 29-től már alezredesi minőségben látta el. Zurics Ferenc dandárparancsnok mellett a 19. hadosztály további szervezésében fontos szerepet játszott a vértanúhalált halt Kazinczy Lajos is, akit június 2-ától a Máramaros, Bereg és Ung vármegyék területén állomásozó összes haderő parancsnokává neveztek ki. Kazinczy fő feladata az volt, hogy a 19. hadosztály

szervezési munkálatait kellőképpen ellássa. Ámde még mielőtt a szervezés munkálatai kellőképpen előrehaladtak volna, az oroszok átkeltek a Tiszán, s ezzel lehetetlennek tűnő helyzetbe hozták Kazinczyt²⁶⁴.

Június 30-án a 19. hadosztály parancsnoka Bemhez fordult, s felajánlotta hadosztályát az erdélyi hadsereg támogatására. Bem visszautasította ezt a segítséget, s parancsba adta Kazinczynak, hogy az oroszok háta mögött igyekezzen zavart kelteni. Július 15-én egy újabb parancs Knezich hadtestéhez csatolta a 19. hadosztályt. Egy héttel később Kassa esetleges megszállására utasítja Mészáros. Se ebből, se abból nem lett semmi.

Végül 1849. augusztus 6-án a Kazinczy-hadosztály otthagya Munkácsot, hogy Erdélybe vonulva egyesüljön Bem seregével (ezt a parancsot Görgey hozta), de már késő volt, mert Lüders előrenyomult Segesvár irányába, s eme tettével megghiúsította Bem terveit. A

mozgó hadsereg”, illetve az „északi mozgó hadsereg néven”. 1849. január közepétől a februári sorszámozásig a hadtest „felső-tiszai” jelzővel szerepel.

264 Hadtörténelmi Közlemények, 1941, 246–247. o

lengyel–magyar szabadsághős július 31-ei veresége után Nagyszeben felé fordult, s így többé nem is találkozhatott Kazinczyval.

Kazinczy távozása után a Felvidéken csupán Rembowski őrnagy különítménye maradt, amelyet augusztus 15-én Ungvárnál vert szét Szelvan orosz vezérőrnagy. Kazinczy Lajos megfosztva attól a lehetőségétől, hogy Bem seregével egyesülhessen, Nagybányán és Désen át Zsibóra húzódott. A világosi fegyverletétel hírére az erdélyi hadsereg hozzá csatlakozott maradványaival (Gál Sándor vezette csapat), itt tette le a fegyvert a cári csapatok előtt. Habár a haditanács Görgey utasítására augusztus 24-én Zsibónál belement a fegyverletételbe, de a csapatok többsége azonban fogta magát és egyszerűen hazament. Így alig párszáz katona és tiszt tette le a fegyvert Grotenhjeml csapatai előtt. Ezzel az utolsó mozgó magyar haderő is kapitulált. A sors nem volt kegyes Kazinczyval – Aradon golyó általi halálra ítélték és kivégezték.

Kazinczy szervezőmunkájának eredményeként 1849. július közepén, a legnagyobb létszám idején, a 19. hadosztály az alábbiakból állt: 20 főtsz (1 ezredes, 2 alezredes, 16 őrnagy és 1 őrnagyi beosztású százados); 7100 honvéd; 27 löveg.

A magyar határvédelem egyik nagy hiányossága az volt, hogy miközben folyamatosan számoltak a „muszka veszéllyel”, addig nem zárták ki annak a lehetőségét, hogy egy nagy létszámú ellenséges csapat a máramarosi domborzati akadályokból kifolyólag képtelen arra, hogy a megyében hatékony és az ő számukra biztonságos hadmozdulatokat hajtson végre. Ám Paszkievics orosz hadvezér a seregét folyton egy tömegben tartotta és vonultatta előre, közvetlen nyomában az utánpótlással, ami által elkerülte csapata megosztását. Az orosz tábornagy érthető okokból nem kockáztatta meg a máramarosi benyomulást, hanem ehelyett inkább főserégét az Északi - és a Keleti-Kárpátok legalacsonyabb pontján, a Dukla-hágón (520 m) át vezette magyar földre.

7.12. Bereg megye és a Munkácsi vár 1848—49-ben

Lehoczky Tivadar Bereg megye és A Munkácsi vár 1848—49-ben című könyvében²⁶⁵ részletesen feldolgozza 1848-49. megyei eseményeit. Most az ott leírtakat nem ismétlem meg, mert Vámosatyára vonatkozó adatokat nem tartalmaz. Mivel Vámosatya akkoriban a tiszaháti járás községe volt, nézzük meg mit talált Lehoczky Tivadar a dokumentumokra a járásra vonatkozóan, ami Vámosatyát is érintette.

„A megyei képviselő választási kerületek megállapítása ügyében Szemere Bertalan belügyminiszter május 11-kén 1259. szám alatt rendelkezvén, felhívta a megye közönségét, hogy az 1848-diki V. törvény 7. §-ának akép feleljen meg, hogy a szavazandó választók kerületei célszerűen a lakosok minden megterhelése nélkül állapíttassanak meg,...

Ez alkalommal Beregmegyében megállapított a négy képviselő-választó kerület, melyeknek választóhelyeiül kitűzettek Munkács, Mező-Kaszony, Beregszász és Nagy-Bereg...

A vármegye közönsége azután gyorsan intézkedett is és megejtetvén az új választás/országos képviselőkül a népképviselési elv alapján megválasztottak a tiszaháti kerületben Lónyay Menyhért a kaszonyiban Szintay Jónás, a felvidékiben Buday Sándor.

Azután (a belügyminiszter) felhívja a hazafiakat áldozatra s arra, hogy kiki lelkiismeretesen teljesítse kötelességét, mert pillanatai a hazának most drágák, azokhoz élet és halál van kötve. Felhívja, hogy a rendes nemzetőrség sorai minélelőbb lelkes fiakkal

265 Lehoczky Tivadar Bereg megye és A Munkácsi vár 1848—49-ben. Munkács, 1899.

beteljenek; s felhívja a hatóságokat, hogy a polgárok lelkesedését felébreszteni igyekezzenek s őket a körülmények szerint adakozásra serkentsék; felhívja, hogy

1. Nevezzenek ki küldöttségeket, melyek a helyszínén az ajánlatokat átvegyék s feljegyezzék. 2. Elfogadható készpénz, drága érc, fegyver, gabonanemű, posztó, vászon s minden, mi könnyen pénzzé fordítható, kölcsön és hitelre való ajánlat is elfogadható.

3. Az így szerzendő pénz a törvényhatósági pénztárba helyezendő s arról 14 naponként a bel- és pénzügyminiszter értesítendő.

4. Az állandó választmány rögtön intézkedjék, hogy öt tagból álló ily küldöttségeket válasszon.

Végül pedig következőn nyilatkozik : »Hazánk gazdag fiai bírnak áldozni. Századok óta nem volt szentebb kötelességünk a haza és a király iránt. Ujra tegyük ragyogóvá a magyar koronát, újra tegyük le alapját a magyar hazának. Ez a cél, ez a feladás, mit nem nagy, hanem a gyors segedelem által érünk el.«

A munkácsi vár 1848-ban.

E rendelet foganatosításául azután Beregmegyének május hó 26-án tartott közgyűlésén következő küldöttségek választattak meg :

A tiszaháti járásban: Bay Ferenc, Lónyay Bertalan, Szabó Károly, Ködöböcz Mihály, Szarka József szolgabíró esküdtjével, Gotteszmann Miklós és Nagy János.

A felvidéki járásban: Morvay Károly, Ilosvay Sándor, Viscsák Gergely, Pásztélyi András gk. esperes, Pordán Gergely, Monyák Balázs és Dessewffy János szolgabíró esküdtjével.

A munkácsi járásban: Román Ferenc, Hajdú Jerom, gk. esperes, Guthy László, Munkácsi Sándor, Ilosvay Gusztáv szolgabíró esküdtjével és Lang Vítusz ; végre A kaszonyi járásban : idősb Füzesséry Gábor, Atányi Dániel, Literati János, Galgóczy Pál, Orosz Miklós, Bacsinszky Ödön, Hidi János Dobronyból és Dancs Menyhért szolgabíró esküdtjével ; meghagyatván utasításul azoknak, hogy a hon terhes körülményeit helységenként a lakosoknak

feltárván, őket adakozásra bírni s a begyült adományokról tizennégy naponként az alispáni hivatalnak jelentést tegyenek.

E felhívás folytán Munkács város száz forinttal járult az ország segedelmére. Ugyanakkor a közgyűlés a nemzetőrség fölfegyverzését is ajánlta a minisztériumnak figyelmébe annál inkább, mert Beregmegye az ország határszélén feküdvén, megtámadásoknak lehet kitéve s így a határon belül levő többi megyéknél nagyobb veszélylyel fenyegettetik. Kérte a minisztériumot arra is, hogy mennyiben a megye minden nagyobb községeiben válogatott egyénekből a nemzetőrség már alakítva van, jó lenne, ha azok fegyvergyakorlatra rendszeresen taníttatnának.

Emlékezet okáért érdemes feljegyezni, hogy 1848. évben Beregmegyében a következő tisztikar működött: örökös főispán gróf Schönborn Károly, helytartó Lónyay János, alispán Uray Pál és Buday István, főjegyző Buday Sándor, aljegyző: ifj. Füzeses Gábor és Komlósy Bertalan; főügyész Szintay János, alügyész Vass Antal, Gorzó Ferenc; főadószedő : Gecsey György, Rácz Péter hadi; al adószedők: Galgóczy Pál, Gorzó János, számvevő Gulácsy István; levéltárnok Polchy István, főorvos Lang Ferenc mérnök Bosky Lajos; al mérnök Majoros Károly; csendbiztos Guthy István, Danes Tamás; várnagy Dancsi Lajos: 1. Tiszaháti főszolgabíró Péchy Pál, alszolgabíró Szarka József, Bényey László, esküdt Guthy Ferenc, Kanizsay Ferenc és Dancs Menyhért.

...Majd az 1849. évben tisztújítás következvén be, mennyiben időközben az örökös főispánság eltöröltetett, főispánná kineveztetett Eötvös Tamás, alispánok: Bay Ferenc és Dessewffy János.

Az országos honvédelmi bizottmány még december hónapban az önkéntes mozgó nemzetőrség szaporítását elrendelvén, 1849. január hó 9-én a beregmegyei védelmi bizottmány tudatta, hogy a felsőbb rendeletnek megfelelőleg Beregmegyében három századba osztott hatszáz, nemsokára azonban hétszázra emelt gyalog mozgó nemzetőrség és egyszáz főből álló guerilla csapat e hó 25-ig kiállítandó lévén, erre nézve kivetési kulcsul a birtok és népességi arány szolgáljon.

Megrendelő, hogy a lovas nemzetőröket különösen a tiszaháti és kaszonyi járásban és a felvidéki lovat tartó nemzetőrökből egy évi időtartamra s a községek költségére szervezzék, annál inkább, mert ezek kiállítása által magokat a községbeliek a nemzetőri szolgálat alól mentesítik s így a mozgó nemzetőrök ruházatáról s felszereléséről is ők tartoznak gondoskodni.

Megállapította a bizottmány, hogy a gyalog nemzetőrök öltöne legyen: veres szalaggal szegélyezett kerek kalap, melyen a kilógó pántlika is veres lesz; (e miatt elnevezték őket azután veres pántlikásoknak) jó guba (szürzeke) veres zsinórral szegett, csizma, ujjas ólomgombokkal, nadrág és két pár fehér ruha ; a fegyverzet pedig álljon : puskából vagy e helyett lándzsából, vagy bármely gyilkoló eszközből.

A lovasoknál a felszerelés következően meghatározott: alkalmas hiba nélküli ló, mely ha a legény sajátja s a csatában elvész, az állam megtéríti, nyereg és nyeregszerszám, kengyel és erős szij, bőrkantár és kötőfék; a legény öltözéke pedig: jó guba vagy szürzeke és nadrág mint a gyalogosnál, ujjas, mellény, kalap és csizma sarkantyúval; fegyverül kard, csákány és egy pár pisztoly. Megjegyeztetett, hogy a községek két gyalog helyett egy lovast állíthatnak ki, még pedig úgy, hogy az egész állomány január 25-én már Beregszászban legyen s hogy Szintay János kormánybiztos a vezető és parancsnok kiállítása iránt intézkedjék.

E rendelkezés következtében megyehatóságilag kivettetett a megyei összes zsidóságra kiállítás végett :Munkács városban 2 lovas 10 gyalog, a tiszaháti járásban 2 lovas 7 gyalog, a

kaszonyi járásban 2 lovas 8 gyalog, a felvidéki járásban 2 lovas 9 gyalog, a munkácsi járásban 2 lovas 5 gyalog, összesen : 10 lovas és 39 gyalog nemzetőr...

Vámosatya fiai tehát ezekben az alakulatokban szolgálhattak, részletesebb adatokkal róluk nem rendelkezünk. A szabadságharcot követő önkényuralmi időszakban még beszélni sem volt szabad róluk, aki pedig nemzetőrként szolgált, még a családi körben sem igen beszélt róla, így még a családi szájhagyományban sem maradtak fenn történetek erről az időszakról.

7.13. Az önkényuralom kora (1849-1867.)

A szabadságharc bukását követő hetekben kimerültség, békevágy, kétségbeesés és bizakodás egyszerre jellemezte a közhangulatot. Általános volt a vélekedés, hogy a síri csöndbe borult országban a hatalomnak nem állhat érdekében szabadjára engedni bosszúszomját. A remények azonban hiúnak bizonyultak. Az osztrák kormány, amely egyszerre volt megalázott és elbizakodott, a megbékítés helyett rövidlátó módon a bosszút, a megfélemlítést választotta. Az októberi kivégzések hatására néma rémület lett úrrá idehaza, felháborodás hangzott fel külföldön.

A visszatérés a békés termelőmunkához nem volt egyszerű feladat. Az évszázados intézményeket és jogviszonyokat megszüntető forradalom, a többszöri uralomváltás sokféle zavart idézett elő az emberek tudatában. Meggyengült a magántulajdon biztonsága, helyenként kommunisztikus törekvések jelentkeztek. Akadályozta a gazdasági tevékenység megindulását a pénzhiány is, amit a Kossuth-bankók érvénytelenítése okozott. A helyzet igen lassú normalizálódásáról árulkodik, hogy a kormány csak öt évvel Világos után merte megszüntetni az ostromállapotot.

A berendezkedő abszolutizmus bőségesen talált olyanokat is a magyarországi társadalomban, akik közreműködtek a rendszer működtetésében, meggyőződésből, karriervágyból vagy a megélhetés kényszere miatt. Ahogy a tehetséges, de cinikus hírlapíró, ekkoriban a bécsi cenzúrahivatal munkatársa, Kecskeméthy Aurél fogalmazott: „Az ember gyenge, a gyomor erős.”

A hivatalt vállalóknak azonban számolniuk kellett a társadalmi kiközösítéssel, a túlnyomó többség ugyanis a hatóságokkal való minimális együttműködést is elutasította. A társadalom az úgynevezett passzív rezisztencia fegyverét szegezte szembe a hatalommal. Elsősorban a birtokos nemesség és az értelmiség elhatárolták, hogy az adót nem fizetik, míg végrehajtó nem jön rájuk. A katonaságnak csak azt szolgáltatják ki, amit elkerülni nem lehet. A fuvarral késnek, a német nyelv értését megtagadják, s mindenütt magyar tolmácsot, magyar választ és ítéletet követelnek. Ha felvilágosítást kérnek tőle, nem tudommal felel, ha személyekről, nem ismeremmel, ha tényekről, nem láttammal. Mindent elkövettek, hogy az osztrák ne érezze magát otthon Magyarországon.

Azt a 18 esztendő, amely a szabadságharc bukásától a kiegyezésig eltelt, történelmünk legsötétebb korszakai között tartjuk számon. Az önkényuralom kora elnevezés kissé patetikusan, de találóan fejezi ki az 1850-1860-as évek viszonyait. A birodalom politikai rendszerét a forradalmak felett aratott győzelem után a korlátlan fejedelmi hatalom elvei alapján alakították át. Ezt a berendezkedést a történetírás neoabszolutizmusnak nevezte el (az „új” jelzővel 18. századi felvilágosult előképeitől különbözteti meg). Az államhatalom képviselői- saját állításaik szerint - folyton az alattvalók boldogításán fáradoztak ugyan, de ennek módjaiba nem kívántak beleszólást engedni nekik.

Az újkori magyar társadalomfejlődésben és politikai kultúrában súlyos károkat okozott ez a szűk két évtized. A reformkor és 1848. nagy nemzedékét jórészt kiiktatták: kivégezték, bebörtönözték, emigrációba kényszerítették vagy itthoni tétlenségre kárhoztatták. Alkotó energiáik és az általuk képviselt magatartásminta (a saját érdekek és a nemzet ügyének összekapcsolása) jövátéhetetlenül hiányzott a további fejlődésből.

A hatalomra került reakció ugyanakkor, miközben semmibe vette a politikai szabadságjogokat és az alkotmányos kormányzás elveit, nem függetleníthette magát a forradalom eredményeként létrejött gazdasági és társadalmi viszonyoktól. Ezekben a szférákban sokkal inkább a folyamatosság mutatható ki: részben korábban kezdődött folyamatok értek el a beteljesülés szakaszába, részben ekkor születtek meg a tőkés gazdaság és a polgári társadalom olyan intézményei, amelyek a kiegyezés után is változatlan formában működtek tovább.

Az abszolutizmus idején tovább épültek, erősödtek a reformkorban megszületett tőkés ipar kezdeményei. Uralkodói rendeletekkel számolták fel a vállalkozásokat akadályozó feudális maradványokat, tették szabaddá az utat a külföldi tőke beáramlása előtt. Épültek az utak, vasutak, folytatódott a folyók megkezdett szabályozása. Külföldi szakmunkások jöttek és hozták a szakértelmüket, gazdagodott a szaksajtó és szélesedett a szakképzés intézményrendszere. A polgárosodást szolgáló oktatási reform született, a nemesi vármegyéhez képest szakszerű közigazgatást építettek ki. Nem állt meg a városiasodás folyamata sem: épültek középületek, megkezdődött a közművesítés. Az első néhány sivár év után a kultúra is feltámadt tetszhalálából.

Ugyanakkor a magyar történelmi fejlődést súlyosan megterhelte, hogy a reformkor és a forradalom által elvetett mag az önkényuralom korában ért be. Az abszolutizmus a polgári állam és társadalom, valamint a tőkés gazdaság felülről való megteremtését hirdette meg. A rendszer működtetői ezzel a programmal egyrésztől igazolni akarták az önkényuralmi módszereket a civilizált Európa előtt, másrésztől a birodalom fennmaradása érdekében maguk is elkerülhetetlennek látták a modernizációt. A polgári átalakulás mikéntjét azonban elsősorban a birodalmi egységesítés szempontjának és a dinasztikus hatalmi érdekeknek rendelték alá. A hasznos intézkedések végrehajtása során figyelmen kívül hagyták a hazai sajátosságokat, ami lerontotta azok eredményességét. Az a tény pedig, hogy idegen, ellenségesnek érzett hatalom vezette be, tartósan népszerűtlenné tette a valóban szükséges intézményeket is.

Az egységes összbirodalom létrehozásának legnagyobb akadályát - miként a 18. században is - Magyarország eltérő berendezkedése képezte. A szabadságharcot orosz segítséggel leverő császári kormányzat Magyarországot meghódított tartományként kezelte. Nemcsak az 1848-as áprilisi törvények által kialakított alkotmányos-parlamentáris kereteket rombolták le; az ország még a forradalom előtti korlátozott különállását is elveszítette. Bécsben az úgynevezett jogeljátszási elméletet találták ki magyarázatul. Eszerint „Magyarország alkotmányos intézményeit nyílt lázadás és forradalom által elvesztette”, a király, mint fegyverrel meghódított tartománnyal, szabadon rendelkezhet vele.

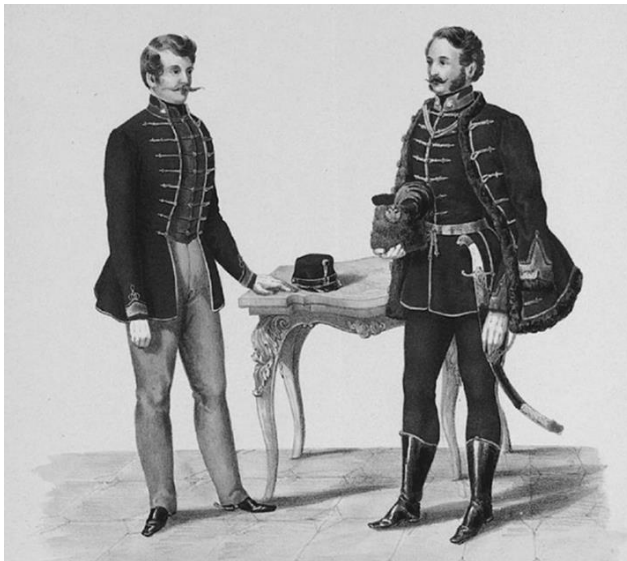
A különállás felszámolását szolgálta Magyarország közigazgatásának új rendszere is, amelyet a birodalmi belügyminiszter, Alexander Bach neve fémjelzett. Ennek megszervezését Bach bizalmi embere, az erdélyi szász származású Geringer Károly báró hajtotta végre.

A magyar korona országait öt tartományra osztva olvasztották be a birodalomba. Az 1848-ban szentesített uniót semmibe véve, újra elszakították Erdélyt (a Partiummal együtt).

A megmaradt Magyarországot öt kerületre osztották, melyeknek központja Budán, Pozsonyban, Sopronban, Kassán és Nagyváradon volt. A kerületek határait úgy húzták meg,

hogy a magyar lakosság lehetőleg kisebbségbe kerüljön a nemzetiségekkel szemben. A végrehajtó hatalom legfelső szerve a Helytartóság lett. Hatáskörébe tartozott az egész polgári közigazgatás: a rendészet, a vallás- és közoktatásügy, a gazdasági igazgatás, az építésügy. A helytartói tisztelet 1852-től a császár nagybátyja, Albrecht főherceg töltötte be. A kerületek élén alelnökök (kerületi főispánok) álltak. Egy-egy kerülethez 7-10 megye tartozott, melyeket a megyefőnökök igazgattak, belügyi, igazságügyi és adóügyi hivatalnokok, valamint a járási szolgabírák segítségével. Önkormányzatról a közigazgatás alsó fokán sem lehetett szó: a városok és községek a szigorúan központosított bürokratikus rendszer utolsó láncszemei voltak.

Az új hatalom berendezkedése során egy sor olyan intézkedést is végrehajtott, amely a gazdasági-társadalmi haladást szolgálta. Ezek az önmagukban véve pozitív lépések azonban

„Bach huszárok.”

többnyire felemás eredményt hoztak, mivel a kivitelezést elsődlegesen nem a polgári modernizáció szempontjai határozták meg, hanem a dinasztikus hatalmi politika céljainak rendelték alá. Az új intézmények hatáskörét ráadásul alaposan lerontotta, hogy a társadalom eleve bizalmatlanul, sőt ellenségesen fogadta a felülről ráerőszakolt idegen mintákat. Ez az ellentmondásosság jellemezte az adóigazgatás, az igazságszolgáltatás és a rendvédelem korszerűsítését is.

A közteherviselést az 1848. évi VIII. törvénycikk mondta ki, az ennek alapjára helyezett új adórendszer tényleges bevezetése azonban az önkényuralom kormányzatára maradt. Az államgépezet a

legerőteljesebb tevékenységet (a megtorlás mellett) éppen ezen a területen fejtette ki. Már 1849. október 20-án megjelent az a császári nyílt parancs, amely az egyenlő teherviselés megvalósítását a birodalom örökös tartományainak mintájára rendelte el Magyarországon. Agrárországról lévén szó, természetesen a földadó ígerte a legnagyobb bevételt. Átmeneti megoldásként 1850. tavaszán bevezettek egy ideiglenes földadórendszert, amelyben az adó alapja a telkek (becsléssel megállapított) tiszta jövedelme lett. Némi előkészület után hatalmas munkába, a földadókataszter készítésébe kezdett a frissen szervezett adóigazgatási szervezet. A kataszteri felmérés során parcellánként megállapították a termőföldek átlagos jövedelmét, az úgynevezett aranykorona-értéket. Az évtizedes munkával elkészült (később helyel-közzel módosított) kataszter képezte a mezőgazdaságból élők adóztatásának alapját egészen a 20. század közepéig.

Az abszolutizmus kétségtelenül szükséges és hasznos feladatot végzett el az adózás korszerű alapjainak megteremtésével, az adóigazgatás intézményrendszerének kiépítésével, a pénzügyőri szervezet felállításával. Ezt visszamenőleg elismerte a magyar politikai elit is, amikor a kiegyezés után lényegében változatlan formában vette át az adórendszert és az intézményeket.

Ellentmondásos eredményt hozott a rendvédelem és az igazságszolgáltatás - kétségtelenül elkerülhetetlen - modernizációja is. A rendőri szervezetet 1850. végén hozták létre. A kerületi székhelyeken felállított rendőrigazgatóságok hatáskörébe a városok közrendjének biztosítása tartozott. A vidék felügyeletével az újonnan felállított csendőrséget

bízták meg. A katonai minták alapján szervezett csendőrség élén Johann Kempen altábornagy állt, aki a birodalom minden rendészeti ügyét is felügyelte.

A rendőri szervezet újjászervezése, egységesítése, központosítása önmagában pozitív fejlemény lehetett volna. Az ellenséges területnek tekintett országban azonban az új intézmények a politikai szempontból veszélyesnek tartott személyek megfigyelését, a társasélet ellenőrzését, a sajtó felügyeletét tartották fő feladatuknak. Az egész társadalom megfélemlítésére besúgóhálózatot építettek ki. A politikai célú szervezkedésektől félve minden eszközzel akadályozták a szabad mozgást. Az úton levő idegent eleve gyanúsnak tekintették: gyakran letartóztatták, csomagjait átkutatták, a gyanús iratokat elkobozták. Utazni belföldön is csak útlevéllel lehetett, s az útlevél megszerzése, kezelése szintén alkalmul szolgált a zaklatásra. Egyes buzgó zsandárok még az iskolai oktatás vagy a színelőadások ellenőrzését is feladatuknak tekintették.

Ugyanakkor hamar kiderült, hogy az új szervezet a társadalom megfélemlítésén kívül másra kevésbé alkalmas. A közbiztonság nemhogy nem javult, hanem a betyárözönzés egyenesen virágkorát élte az 1850-1860-as években. Az idegen, a helyi viszonyokat nem ismerő, ráadásul a lakossággal szemben ellenséges zsandárok még annyi sikert sem tudtak felmutatni, mint korábban a vármegyei pandúrok.

Az 1850-es évek második felétől, a viszonylagos politikai enyhüléssel párhuzamosan előtérbe kerültek a valódi rendőri feladatok, a bűnüldözés. 1860-ban, az alkotmányosság részleges helyreállítása során a csendőrség létszámát csökkentették, megszűnt a rendőrminisztérium, a központosított állami rendőrséget a városi önkormányzatok rendőrsége váltotta fel, a megyék pedig újjászervezték a pandúrszervezetet. A létszámában meggyengült, az 1860-as években már talán kevésbé rettegett, de nem kevésbé gyűlölt csendőrséget a kiegészítési folyamat részeként, 1867. március 23-án királyi rendelet oszlatta fel. (Erdélyben és Horvátországban továbbra is működött a szervezet, majd 1881-ben a magyar kormány újjászervezte az egész ország területén.)

A modern társadalom megteremtése felé vezető út legjelentősebb lépése a 19. században a jobbágyrendszer felszámolása volt. Az 1848-as áprilisi törvények Közép- és Kelet-Európa legradikálisabb megoldását alkalmazták: a feudális szolgáltatásokat azonnali hatállyal és kötelező jelleggel eltörölték. A volt jobbágyok az általuk művelt föld szabad tulajdonosává váltak, a földesúri bíróságok eltörlésével pedig megszűnt személyes alávetettségük is. A birtokosok kárpótlását az állam vállalta magára.

A jobbágyfelszabadító 1848. évi IX. törvénycikk azonban, kétségtelen történelmi érdemei mellett, vitás kérdések tömegét hagyta rendezetlenül. Az áprilisi törvények ugyanis csak az urbáriumokban összeírt telkeket adták azonnal, a földesurak állami kárpótlása mellett, művelőik tényleges tulajdonába. A jobbágyok azonban a valóságban lényegesen több földet birtokoltak ennél. Ide tartoztak a maradványföldek (már az összeírásakor is jobbágykézen levő, de az előírt telekmennyiségen felül levő terület), a többnyire nem úrbéres földbe telepített szőlők, az irtások (erdőtől, bozótól elhódított szántóföldek), s végül a majorsági eredetű földek. Az áprilisi törvények azonban ezek tulajdonjogáról, illetve a kárpótlásról nem rendelkeztek. E függő kérdéseket már az 1848-as népképviselői országgyűlés is rendezni kívánta, ám a végleges szabályozásra csak öt évvel később került sor. A császári kormányzat kezdettől tisztában volt azzal, hogy a változásokat nem lehet meg nem történné tenni. Az 1853. március 2-án megjelent úgynevezett úrbéri pátens is megegyezett alapjaiban az áprilisi törvénnyel.

A jobbágyfelszabadítás végrehajtása hatalmas adminisztratív feladatot jelentett az állam számára. Ennek lebonyolítására felállítottak egy külön szervezetet, az úrbéri

törvényszékeket. Ezek feladata lett a paraszti és földesúri birtokok szétválasztása, a földtulajdon nyilvántartási rendszerének kiépítése.

A birtokrendezés három fázisban zajlott. A reguláció (rendbeszedés) során megállapították az úrbéres földek terjedelmét, számba vették a maradványokat és az irtásokat. A második lépésben (szegregáció) elkülönítették az addig a jobbágy és az uraság által közösen használt legelőket és erdőket. Végül el kellett döntenie, hogy az egyes tulajdonosok (parasztok és volt földesurak) hol és hány tagban kapják meg birtokukat a határban. A számos konfliktussal kísért folyamatot a hivatalos közegek jelenlétében lebonyolított birtokba helyezés zárta le; nem ritkán ekkor döbrent csak rá a térképhez és íráshoz mit sem értő volt jobbágy, hogy milyen nyomorúságos birtokkal is vághat neki a szabad paraszti életnek.

A jobbágyfelszabadítás végrehajtása során a császári kormányzat nem vett tudomást az 1848-1849-es magyar kormányzat és törvényhozás törekvéseiről, így a parasztság hátrányosabb helyzetbe került. A maradványföldek és a szőlők megváltását a rendelet a volt jobbágyságra hárította át (Deák 1848. szeptemberi törvényjavaslata szerint ezt az állam vállalta volna magára). Az irtásföldek jelentős részét a földesurak által visszaválthatónak minősítette a pátens. A majorsági földeken élők sorsát gyakorlatilag a földesurak kezébe adta, még az önmegváltás²⁶⁶ lehetőségét sem biztosította nekik.

Az úrbéri pátens következtében a parasztok elveszítették az általuk bírt föld 3-4 százalékát, 20 százalékát pedig önerőből kellett megváltani. A volt jobbágyok jelentős része képtelen volt előteremteni a megváltáshoz szükséges tőkét, így kénytelen volt maradványföldjeinek egy részét (negyedét-felét) átengedni kárpótlás fejében volt földesurának. A rendelet következtében sok ezer holdnyi, a természettől fáradságos munkával elhódított irtásfölddel is csökkent a paraszti birtok.

E folyamattal egyidejűleg került sor a feudális kötelek felszámolásának másik fontos lépésére, a földesurak kármentesítésére. Némi előleget már 1849. őszétől kezdve folyósítottak a politikai szempontból feddhetetlen birtokosoknak. A kármentesítést az 1853. március 2-án, az úrbéri pátenssel egy időben kiadott úgynevezett földtehermentesítési nyílt parancs szabályozta véglegesen. A rendelet átvette az 1848-as törvényjavaslat elveit: a méltányos kárpótlást a telkek minőségi osztályozásával állapította meg, sőt, még az akkor javasolt összegeket is megtartotta (300-700 forint telkenként, 50 forint zsellérenként).

A kárpótlásra jogosult birtokokat a megyei hatóságok mérték fel, a folyósítandó összegeket, a kincstári érdekek szigorú érvényesítésével az öt magyarországi, valamint a Temesi Bánságban és Erdélyben felállított földtehermentesítési országos bizottság állapította meg. Ennek megtörténte után a bizottságok földtehermentesítési igazgatóságokká alakultak, melyek 1856-tól kezdve adták ki az évi 5 százalékos kamatozású, a birodalom által garantált földtehermentesítési kötvényeket. 1857-től kezdve, negyven esztendőn át, évi két alkalommal sorsolták ki a szerencséseket, akik végre hozzájuthattak kárpótlási tőkéjükhöz. Az áprilisi törvényekkel ellentétben kárpótlásban részesültek a kincstár és az egyházi birtokosok is. Az erdélyi nemesség az úrbéri viszonyok rendezetlensége miatt még később jutott hozzá a kártérítéshez, ott 1916-ra ütemezték az utolsó kifizetést.

Magyarországon földtehermentesítés címén 230 millió, Erdélyben 80 millió forintot fizettek ki. Viszonyításul: Magyarország egyenes adója 1851-1853. között évi 20 millió forint körül mozgott. A kárpótlás fedezetét az 1848-as elgondolástól eltérve, nem az állami tulajdonnal teremtették meg, hanem az adóhoz csatolt földtehermentesítési pótlékkal. A

²⁶⁶ A földesúri szolgáltatások egy összegben történő kifizetése, ezáltal mentesül a további szolgálatok fizetése alól.

pótlékot a közteherviselés alapján minden egyenes adót fizető állampolgár fizette, tehát a kárpótlásra jogosult volt földesurak is, és azok is, akiknek semmilyen kapcsolatuk nem volt a földdel.

8. A dualizmus kora

1861. után Deák világosan érzékelt a közhangulat változását. Lassan a bécsi kormánykörök is belátták, hogy a centralizációs terveket a magyarok alkotmányos berendezkedéssel párosítva sem fogják elfogadni. A kölcsönös kompromisszumkeresés jegyében előbb titkos tárgyalások kezdődtek, majd 1865 húsvétján Deák a Pesti Naplóban közzétette a magyar egyezkedési ajánlatot.

1865. végén Ferenc József összehívta az országgyűlést, amely a „közös ügyek” rendezésére egy bizottságot választott. Az 1866. nyarán kitört és gyorsan elveszített porosz-osztrák háború következtében a Habsburgok kiszorultak a német egységfolyamatból, így még inkább fontossá vált birodalmuk belső viszonyainak stabilizálása. A megállapodást meggyorsította, hogy Deák a vereség után sem srófolta feljebb a magyar megegyezés árát.

Az 1867-es kiegyezéssel létrejött rendszer lényegesen különbözött az 1848-astól. Három közös ügyet ismert el Magyarország és a birodalom másik fele között: a külügyet, a hadügyet és az ezek fedezésére szolgáló pénzügyet. Ezeket közös minisztériumok intézték, a közös költségeket a két országgyűlés delegációi szavazták meg. Az uralkodó messzemenő felségjogokat tartott meg, elsősorban a hadsereggel való rendelkezés terén. A két birodalomfél eldöntetlen vitái szintén az ő pozícióit erősítették. A politikai kiegyezést tízévenként megújítandó gazdasági kiegyezés egészítette ki.

A Habsburg Birodalom két legerősebb nemzete, az osztrák-német és a magyar között megkötött kompromisszum eredményeként létrejött a kétközpontú Osztrák-Magyar Monarchia. A dualista rendszer születése pillanatától éles viták keresztüztében állt. Eltérően értelmezték maguk a megalkotói is. Magyar részről két szuverén állam együttéléséről beszéltek, amelyek azonos uralkodó alatt egyes ügyeket közösen intézik. Az osztrák fél viszont a Monarchia egységes voltát emelte ki az alkotórészek önállóságával szemben.

Megosztotta a kiegyezéshez való viszony a magyar közvéleményt is. Hívei szerint rendezett viszonyokat teremtett, a Habsburg-monarchia esetleges felbomlása esetére is biztosította Magyarország állami létét. Ellenzői a történelmi magyar állam szétesését jóslták, mivel sorsát egy halálra ítélt birodalomhoz kötötte. (E jóslat legismertebb megfogalmazását az emigráns Kossuth vetette papírra az úgynevezett Kasszandra-levélben.)

8.1. Népszámlálások a 19.század második felében

Az 1867-ben eltervezett népszámlálás csak 1869-ben, illetőleg 1870. első napjaitól kezdődhetett el. Így a hivatalos népszámlálások sorozata Magyarországon 1870. januárban indult az 1869. évi III. törvénycikk alapján, azóta nagyjából tízévenként tartanak Magyarországon népszámlálást.

Magyarországon az első hivatalos statisztikai szolgálatot 1867-ben alapította meg az akkori kormány a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kötelékében kialakított statisztikai szakosztály létrehozásával. Első vezetője Keleti Károly volt. Az új szervezet – felismerve az önálló magyar államnak a népesség és a lakásállomány összetételére vonatkozó adatigényeit – egyik első, és egyben igen jelentős feladata volt az 1869. évi első népszámlálás, azaz egy, az ország egész területére kiterjedő, teljes körű összeírás megszervezése, amely – mint azóta minden magyarországi népszámlálás – magában foglalja a lakások számbavételét is.

Az 1869. évi népszámlálás különös jelentőséggel bír a magyar statisztika történetében, hiszen ezt tekinthetjük az első hivatalos magyar népszámlálásnak - első alkalommal végeztek el ilyen összeírást magyar kormányzati szervezéssel az egész ország területén. Nem mellékesen, a munkálatok folyamán felmerült nehézségek és szervezési problémák miatt levonható tanulságok következtében hozták létre 1971-ben – hatósági jogkörrel – a Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatalt.

Vámosatya településre vonatkozó adatokból jól kiolvashatók a lakosság és a falu fejlődése, vagy egy esetleges elemi csapás, vagy háború hatása. 1869-ben Vámosatyán 144 házban 161 család, 379 férfi és 390 nő lakott, így az összlakosságot 769 főben állapították meg az összeírók.

Továbbra is fontos szempontnak tartották a felekezeti hovatartozást, eszerint, Vámosatya lakosságából 650 volt református, 39 katolikus, 11 görögkatolikus és 69 főt soroltak az egyéb nem keresztény kategóriába.

A második, 1880-ban végrehajtott összeírást már az 1871-ben létrehozott önálló Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal szervezte, figyelembe véve a Nemzetközi Statisztikai Kongresszusok elnevezésű szervezet 1872-ben Szentpéterváron megtartott nyolcadik konferenciájának a határozatát, miszerint az európai országok mindig egy időben, a 0-ra végződő években tartanak teljes körű nép- és lakásszámlálást. Magyarország az 1880. évi népszámlálás végrehajtásakor igazodott a konferencia ezen határozatához.

Meglepő, hogy az előző népszámlálás 144 háza helyett most csak 129 házat számoltak össze, a lakosság száma is csökkent, 769-ről 713-ra. Ez az 1872 - 73-ban tomboló kolerajárvány pusztításainak volt köszönhető. A lakóházak számának csökkenése talán azzal magyarázható, hogy az utóbbi népszámláláskor nem vették figyelembe a külterületen lévő házakat. A nemzetiségekre vonatkozó adatok is érdekesen alakultak. A népesség túlnyomó többsége 691 magyar, 4 rutén és 63 zsidó. Katolikus:46, görög katolikus: 14, református: 590, izraelita: 63. Érdekes adat az iskoláztatásra vonatkozóan, hogy a faluban csak 199 az írni olvasni tudó.

Az 1890. évi népszámlálás programjának összeállításakor is fontos szempont volt a nemzetközi követelmények figyelembe vétele. A program kialakításában részt vettek a Magyar Tudományos Akadémia szakemberei is. A népszámlálást elrendelő törvénynek megfelelően az adatfelvétel a lakhelyekre vonatkozó információkon túl kiterjedt a köz- és magánépületek összeírására is.²⁶⁷

Az 1890. évi népszámlálás adatai szerint Vámos-Atya (Vámosatya) kisközség, Bereg vármegye mezőkászonyi járásában, területe 5898 katasztrális hold, összlakossága: 955 fő. Anyanyelve szerint magyar: 935, német: 1, rutén: 19 fő. Vámosatya a hozzá tartozó Bag pusztával együtt 141 lakóházzal rendelkezett.

A lakosság vallási megoszlása: római katolikus 59, görög katolikus 65, református 748, izraelita 73 fő. A vallásról, vagyis az egyházakról többet is megtudunk a népszámlálás adataiból. Ezek szerint egyedül a református egyház anyaegyház, aminek temploma is van. A római katolikus és izraelita leányegyházak anyaegyháza Mező-Kaszoniban,²⁶⁸ a görög katolikus leányegyház anyaegyháza Bács-Aranyoson (ma Aranyosapáti) volt.

267 A Magyar Korona országainak helységnévtára (1892) I. Általános rész I. Az 1890-iki népszámlálás főbb eredményei vármegyék és községek szerint. Magyarország, Bereg vármegye

268 Az izraelita vallásnak nincsenek egyházai, hanem hitközségei. Ezek szerint a vámosatyai izraeliták a mezőkászonyi hitgyülekezet tagjai voltak.

Megtudhatjuk, hogy ha valakinek peres ügye volt Vámosatyán, a törvényszéket Beregszászon találta, itt volt az adóhivatal is, a járásbíróóság pedig Mező-Kászonyban volt.

Vámosatya a 65. hadkiegészítő kerülethez tartozott, tehát a 65. közös (kuk) gyalogezredhez vonultatták be a 20 évet betöltött, katonai szolgálatra alkalmas fiatalemberket. Aki már nem fért be a közös hadsereg újonclétszámába, az a 11. honvéd gyalogezredhez vonult be. Amennyiben itt is betelt a létszám, az általános hadkötelezettség szerint mindenkinek el kellett menni katonának, ezért ők a 34. népfelkelő járás által felállított 34. népfelkelő gyalogezred valamelyik zászlóaljához vonultak be, de csak háború esetén.

Amennyiben valaki táviratot akart feladni Vámosatyán, az az utolsó távirtda hivatalt Som községben találta, de ha levelet akart feladni, az az utolsó postát Barabáson találta.

Az 1900-ban végrehajtott negyedik népszámlálás sikeréhez nagyban hozzájárult, hogy bevezették a számlálóbiztosok képzését és az összeíróknak először fizettek díjazást. Szükség is volt a felkészítésre és a díjazásra is, mert a korábbiakhoz képest sokkal több és szerteágazóbb adatokat kellett feljegyezni.²⁶⁹

A község területe: 5899 katasztrális hold, tehát egy holddal lett nagyobb. A lakosság lélekszáma viszont az elmúlt tíz esztendő alatt 103 fővel 1058-ra gyarapodott. Ebből férfi: 543, nő: 516. Nőtlen, hajadon: 604, házas: 401, özvegy: 54 fő.

A lakosság életkora is sokat elárul a jövőre vonatkozóan: 6 évnél fiatalabb: 169, 6 – 11 közötti: 176, 12 – 14 év közötti: 86, 15 – 19 év közötti: 114, a derékhad, a 20 – 39 év közöttiek száma: 252, a 40-59 év közöttiek: 199, a kettő együtt: 451 fő. A 60 évnél idősebb lakosok száma a községben a századfordulón: 63 fő.

A nemzetiségi összetétel is változott az elmúlt tíz év alatt. Magyar: 1053, tót (szlovák): 5, oláh (román): 1. Ezek közül egy valaki nem beszél magyarul, de az nem derül ki, hogy melyik nemzetiségből.

Nőtt a római katolikusok és a zsidó vallásúak száma: 104, illetve 100, a görög katolikusok száma: 65-ről 33-ra csökkent. Továbbra is a református gyülekezet létszáma a legnagyobb: 816 fő. Jelentősen nőtt az írni és olvasni tudók száma: 488 fő.

A 146 vámosatyai lakóház közül kőből, vagy téglából épült 2, kő vagy téglalapra épült, vályog vagy sár fallal 45. A vályogból vagy sárból épült alap nélküli ház a legtöbb a faluban: 76, de fából vagy más anyagból épült is található összesen 7.

Zsindely tetővel rendelkezik: 63, nád vagy zsup tetőűvel: 67, cserép pala, vagy bádogtetős épület a századfordulón (1900.) nincs a faluban.

A statisztika mutatja a lakók számának változását is az utóbbi népszámlálások óta: 1869-ben: 769; 1880-ban: 660; 1890-ben: 955; 1900-ban: 1058. Tehát egy emberöltő (30 év) alatt Vámosatya lakossága 289 fővel nőtt.

A Foglakozásra vonatkozó adatok is újszerűek ebben a népszámlálásban. Kereső: 391, eltartott: 668 fő volt a faluban. A keresők nagy része, összesen: 480 fő a mezőgazdaságban kereste a kenyerét.

Vámosatyán 100 holdon felüli birtokos vagy bérlő nem volt. A kisbirtokosok száma viszont 81, ezek között csak egy volt, aki napszámot foglalkoztatott, a többiek a családtagokkal végezték a munkát.

269 A magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása I. A népesség általános leírása községenként (1902) II. Táblás kimutatások I. A fontosabb demográfiai adatok községenként

A közeli nagybirtokokon dolgozó mezőgazdasági cselédek száma: 79, akik 166 családtagot tartottak el. Mezőgazdasági bérmunkás 16 éven alul: 8, felül: 98 volt a faluban, akiknek 148 eltartotról kellett gondoskodniuk, ami nem volt könnyű, mert bérmunkások közül csak 28 munkásnak volt saját lakóháza.

Az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásának utolsó népszámlálását 1910-ben hajtották végre. A népszámlálás adatai iránt a kedvezőtlen jelenségek miatt fokozott igény mutatkozott. Az egyre feszültebbé váló nemzetközi és hazai politikai légkörben a demográfiai jelenségek is kedvezőtlenül alakultak: születésszám visszaesése, kivándorlási hullám növekedése, a gazdasági fejlődés megtorpanása.

Az 1910. évi népszámlálás adatai Vámosatyára vonatkozóan az alábbiak voltak:

A község területe: 5820 katasztrális hold. Arra nincs magyarázat, hogy a 10 évvel korábbi 5899 hold hogyan csökkent 79 holddal. Talán valamelyik tanyát nem számolták bele a kérdezőbiztosok.

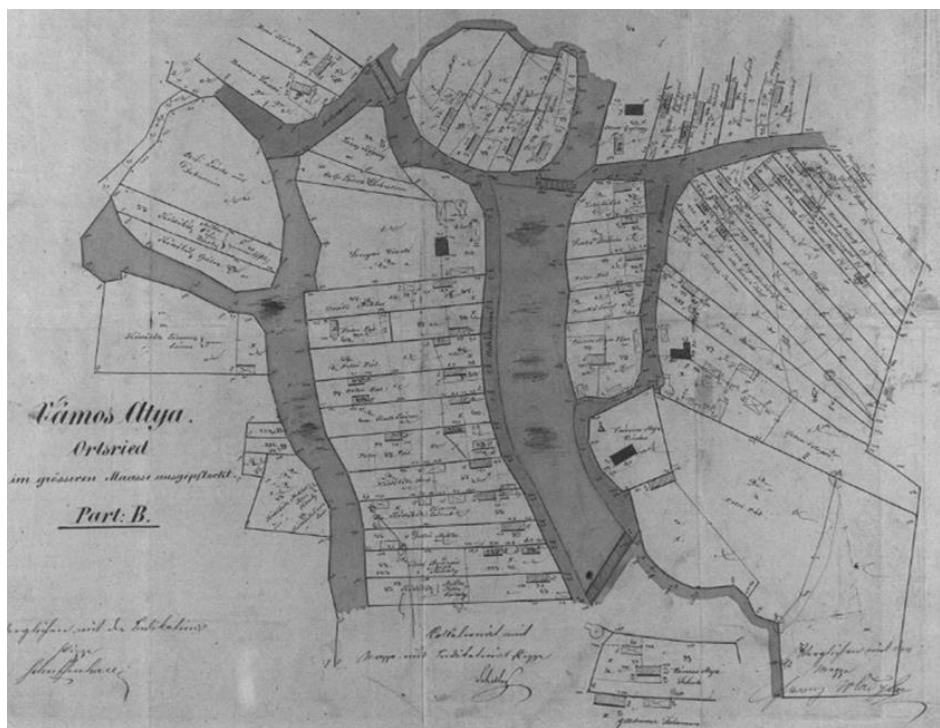
A lakosság száma: 1114 fő, amiből ideiglenesen külföldön távol van: 66 fő. 546 férfi és 568 nő él a faluban. Közülük 6 évnél fiatalabb: 186, 6-11: 145, 12-14: 78, 15-19: 132, 20-39: 293, 40-59: 208, 60 évesnél idősebb: 72

A családi állapot: nőtlen, hajadon: 658, házas: 391, özvegy: 64. Ami ebben az időben ritkaság számba ment, főleg faluhelyen: törvényesen elvált: 1 fő.

Először részletezi a statisztika a Vámosatyához tartozó külterületek lakosságát: Bústanya: 97 fő, Lucskaszeg: 184 fő, egyéb külterület: 141 fő.

8.2. Vámosatya a 19. századi kataszteri térképeken

Magyarországon az 1849. évi császári pátens rendelte a kataszteri felmérést, amelynek elsődleges célja az volt, hogy a földadó megállapításához pontos adatokat szolgáltatson. Ugyanakkor a térképezés az állam területének minél jobb megismerését és a tudományokat is szolgálta. A kataszteri térkép tehát a 19. század közepén a földadó megállapításához végzett felmérések eredményeképpen készített, nagy méretarányú (1:2880) térkép. Az 1850-ben indult ideiglenes felmérés során csak a községek és dűlők határát mérték fel, az egyes telkek méretét bevallás alapján állapították meg.

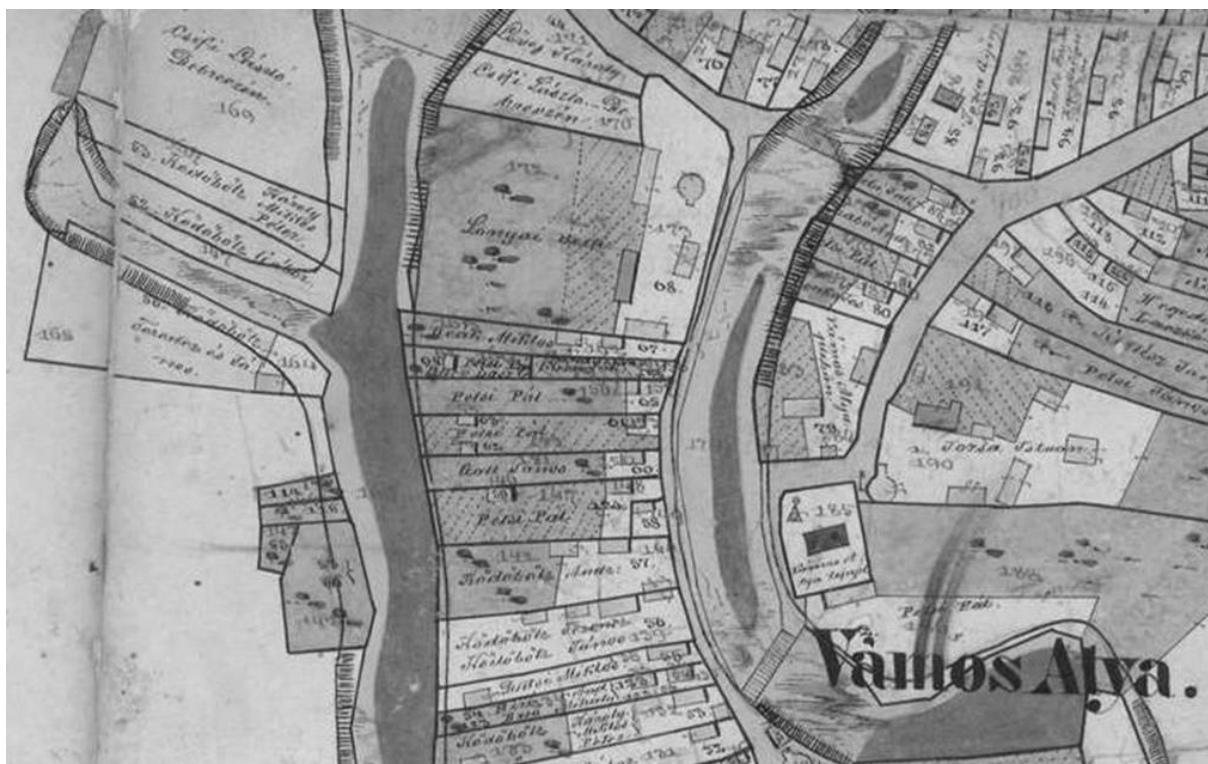

A színes birtoktérképen jól kivehetők az utak és a községre jellemző vízfelületek, valamint a vizen átvezető hidak.

1856-ban kezdődött a részletes, telkenként történő felmérés, amely az ország nagy méretarányú (1:2880) térképezését jelentette. A térképek a hozzájuk kapcsolódó iratokkal együtt információkat közölnek a földrészletek (parcellák, birtokrészletek, telkek) területéről, művelési ágáról és birtoklásáról. A felmérés során készült térképeket alaptérképként használták különböző műszaki és egyéb munkálatokhoz, pl. vasútépítéshez, csatornaépítéshez, vízszabályozáshoz, árvízvédelemhez, birtokrendezéshez stb.

A felmérés hatalmas vállalkozás volt, melyhez kezdetben a Habsburg Birodalomból vezényelték át a már nagy tapasztalattal rendelkező osztrák, cseh és galíciai földmérőket és felmérési felügyelőket. A kiegyezést követően megnövekedett a magyarországi mérnökök száma is. 1869-ben pl. 375 személyt alkalmaztak a kataszteri felmérés szervezetében.

1856-ban a Magyar Királyság nyugati határán, a Dunántúlon kezdték a felmérésüket, majd Horvátországban folytatták. Ezt követően az 1860-as évek közepén az északkelet-magyarországi megyék következtek. A felmérés az első világháború első két évében is folytatódott. 1916-ig a Magyar Királyság 78,7%-át sikerült felmérni.

Vámosatya kataszteri térképe 1865-ben készült el.

A kéziratos kataszteri térkép elkészítését megelőzte a felvételi előrajz megrajzolása, amelynek méretaránya szintén 1:2880 volt. A felvételi előrajzon ugyanakkor nem található helyrajzi számok, a telkek területében a birtokos nevét és házszámát tüntették fel. A kéziratos kataszteri térkép másolataként keletkezett a birtokvázlat, amely tartalmazza a helyrajzi számot, a birtokos nevét és házszámát is. A kéziratos kataszteri térképet nyomtatott formában megjelentették, a kéziratos térképtől eltérően a nyomtatott példányok nem színesek.

Vámosatya birtokvázlatának tartalma az 1865-ben készült kataszteri térkép szerint a falu legnagyobb birtokosainak számítottak:

Józsa István (három házhely, major és a falutól északra lévő erdő fele erdő), Pétsi Pál (14 házhely és a falutól északra lévő erdő fele) vagy Lónyay Berti (Albert) (3 házhely, major és a falutól északnyugatra lévő erdő).

Józsa (Jósa) Istvánnak és Lónyay Bertinek még majorja is volt Vámosatya községben, míg Pétsi Pál Madán (Nyírmada) rendelkezett majorsággal. Rajtuk kívül gazdag embernek számított még Beregszászi György, akinek 6, vagy Nagy István akinek 5 háza is volt a faluban. Mindezek ellenére nem számítottak igazán gazdagoknak. A kataszteri térkép szerint Gottdiener Salamon rendelkezett még köházzal és nagy portával, aki minden valószínűség szerint kereskedő volt. A falutól délre lévő erdő a nemeseké volt, azaz a falu közös használatában lehetett.

A kiegészítést követően a községben a mezőgazdaságon kívül a kereskedők és iparosok is lassan megjelentek.²⁷⁰ 1892-ben Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke szerint vámosatyán az alábbi iparosok és kereskedők működtek: *Mandula József asztalos, Vas József bogsnár, Gottdiener Mózes, Markovics Jakab cipész, Goszdiner Salamon,*

270 Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke (Budapest, 1892)

Veisz József kocsmáros, Veselényi Mihály, Daróczy Áron Kovács, Seres Ferenc kőműves, Goddiener Mór, Goddiener Főli és Klein Májer szatócs.

8.3. Egyházi élet a dualizmus korában²⁷¹

A protestáns egyházak önálló önkormányzati rendszerrel rendelkeztek, s országos jellegük az 1881-es debreceni, illetve az 1891. évi budapesti evangélikus zsinaton lett. Ekkor alakították ki a modern egyházszervezetet. Az egyház alkotmány részletesebb kidolgozását az 1891–1893. közötti, illetve az 1904–1906-os budapesti zsinat folytatta.

A két egyház (evangélikus és református) a Magyar Királyság területén elsősorban etnikai különbözöséget mutatott. Az 1910. évi népszámlálás szerint a reformátusok között a magyarok aránya 98,42% volt, míg az evangélikusoknál ez a szám nem érte el az egyharmadot sem.

A főrendi ház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi tc. szerint három-három református és evangélikus püspök, illetve három-három világi vezető került az Országgyűlésbe. Számarányát tekintve a reformátusságnak nagy befolyása volt a korszakra. 1869-től a református egyház évi 65 ezer forint állami támogatást kapott. Később állami segítséggel felemelték az egyházi tanerők, majd a lelkészek fizetését is. Az 1894–1895-ös évek az egyházpolitikai törvények küzdelmében teltek. 1898-tól a lelkészek megkapták az állami fizetés kiegészítésüket, amely sok helyen elengedhetetlenül fontos része lett a helyben lakó lelkész jövedelmének.

1914-ben a reformátusság 5 egyházkerületben, 57 egyházmegyében, és 2088 anya egyházközségben 2457 lelkésszel és 358 teológussal szolgált. A népszámlálások szerint a reformátusok száma folyton nőtt, ám lakosságon belüli arányuk mérsékelt csökkenést mutatott. A korban sok felekezeti iskolát ajánlottak fel az államnak: a világháborút megelőző 20 évben a református elemi népiskolák száma 23%-al csökkent.

Ebben közrejátszott a gyülekezetek, iskolák anyagi helyzete, de az a politikai törekvés is, hogy a magyar államnak minél nagyobb teret kell elfoglalnia az oktatás terén. Hitéletet tekintve a kegyességi élet lappangott, a templomkerülők száma magas volt. Ugyanez figyelhető meg a hazai katolicizmusnál is, tehát egy általános vallási hanyatlás jellemezte a korszakot.

A hagyományos vallási-községi keretek bomlásnak indultak. Közben végletes szociális különbségek is jellemezték a dualizmust. A parasztság és a köznemesség felül reprezentált volt a reformátusok között, míg az arisztokrácia és a nagybirtokosság, ipari vállalkozói réteg kevésbé volt jelen az egyházban. Ezért a hazai reformátusságot nem polgári-, hanem inkább agrár vallásként definiálhatjuk.

Az egyházak életére a politikai változásokon túl a gazdasági, s ezáltal társadalmi változások is hatottak. Megváltozott az emberek életritmusa, körülménye. A belső vándorlásokon túl megindult a kivándorlás is, mely új probléma elé állította az egyházat.

A protestáns egyházak életében a dualizmus stabilitást hozott, kialakultak a többé-kevésbé máig meglévő keretek. Regionális szervezetek összességéből ekkor váltak országos egyházzá. Sok esetben egységes képet mutatott az egyház, amit megerősített az előző évszázadok üldözései, a nemzeti gondolattal való összeforradás.

271 Csűrös András Jakab: Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, Doktori dolgozat, Budapest, 2017.

A szociális érzékenység ebben az időben nem igazán volt jellemző a politikai életre. Különösen a falusi iskolák szenvedtek sokat a pénztelenségtől. Ritkán fordult elő az, hogy a tehetősebb emberek vagyonukból segítsék a szegényeket. Mégis 1842-ben ez Vámosatyán előfordult. A vámosatyai földesurak gondoskodtak a szegény gyerekek könyvéről és füzetéről.²⁷² A protestáns egyházi lapokban írt tudósításában erről Idősb Széles András, a tiszántúli egyházkerület helyettes táblabírája: „...s a vallás szeretetét azon birtokos urak fogják kitünőleg megmutatni, kik a papi és tanítói lakhelyekhez nem válogatott rossz földeket adatnak ki mesterségesen. És a kik gondolóra vevén azt, hogy kivált a megújult hitű vagy reformált eklézsiáknak többnyire semmijök sincs, elannyira, hogy a papi és tanítói lakhelyeken csak az épületek körül évenként eső romlásokat sem tudják egynehány garassokig kipótolni, és sok szegény gyermek csak könyvet és papirost sem tudnak venni: tehát az eklézsiának, a temetővel egy sorban (hogy a temetőnek holt testek nélkül való részét is együtt használhassák) valami földet ajándékoznak, oly móddal, hogy annak hasznából két rész az eklézsia szükségére, harmadik pedig a szegény gyermekek könyvére és papirosára fordítassék – a mire megyénkben a vámos-atyai földes urak példát adtak.”

8.4. Iskolahigiéné a századfordulón²⁷³

Ma már csak irodalmi művekből, iskolai értesítők közléseiből és levéltári adatok alapján kaphatunk képet arról, milyen körülmények között tanultak a nagyszüleink. Az iskola felszereltsége és higiénés állapota nagyrészt attól függött, hogy mely településen működött, és annak a helynek milyen volt az általános közegészségügye. Főleg vidéken nagyon lassú fejlődés volt tapasztalható, ami nagyrészt az általános elmaradottsággal és a pénziánnyal volt magyarázható.

Az ország közegészségügyi állapota a 19–20. század fordulójáig rendkívül rossz volt. Pusztított a himlő, a vizes-mocsaras területeken a malária, a rossz ivóvízellátás miatt a kolera és a tífusz. A közegészségügyi helyzet fokozatos javulásában szerepe volt a korszak

A falvakban a vízellátást néhány ásott kút szolgálta.

legkorszerűbb közegészségügyi törvényének (1876. évi XIV tc.), bár végrehajtására nagyon lassan és inkább a nagyobb településeken került sor. A népesség zöme viszont vidéken élt: 1913-ban a lakosságnak csak alig negyede lakott városban.

A falvakban és a tanyákon a vízellátást néhány ásott kút szolgálta. Az utak nyáron porosak, télen sárosak voltak. Egy jól felépített árnyékszék is ritkaságszámba ment, hisz a házak 30–40 százalékának volt csak külön WC-je az udvaron.

A sokszor istállóval egybeépült házak 50 százalékának a fala olcsó vályog, 60–70 százalékának a fedele a tűzveszélyes zsúp vagy nád volt. A rossz egészségügyi mutatók okai a nem megfelelő táplálkozásban, lakásviszonyokban a rengeteg megerőltető munkában és az

²⁷² Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 1842.10. 20

²⁷³ Iskolakultúra 2003.12.

egészségügyi rendszer kiépíetlenségében rejlettek. 1913-ban a több, mint 12 ezer községre csupán 2111 orvos jutott, ezért virágzott a népi orvoslás, a kuruzslás. Nagy eredmény volt az is, hogy a születéskor várható átlagos élettartam az 1840-es évek 24,2 éves átlagáról 1900-ra a férfiak esetében 36,6, a nőknél 38,2 évre emelkedett, és csak 1910 körül érhetette el a 40 évet.

Iskoláztatás, iskolaépítési akciók Iskolaügyünk alapja, az Eötvös-féle népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII tc.) sok fejlettebb nyugati országot megelőzve előírta a 6–12 éves kor közötti tankötelezettséget. Számos új iskolát kellett létesíteni annak érdekében, hogy az igen nagy arányú analfabétizmus jelentősen csökkenjen: 1890-es 46,8 százalékról 1910-ra 31,3 százalékra.

A dualizmus idején az elsődleges szempont a népiskolai tantermek számának gyarapítása volt. Ezt elősegítendő Gönczy Pál miniszteri osztálytanácsos ugyan 1870-ben népiskolai mintaterveket is készített, de ezek alapján nem sok épület készült el. Sokkal inkább parasztlakásokból, istállókból, kocsmákból s egyéb, más célra nem használható épületekből alakítottak ki iskolákat. 1892–1918. között újabb jelentős állami iskolaépítési program indult. A millenniumra 400, majd 1898-ban Wlassics Gyula szorgalmazására újabb ezer állami népiskola létesítését tervezték, főleg a szegény községekben.

A népiskolák esetében 1921-22-ben 80 tanuló jutott egy-egy tanítóra.

A fáradozásoknak köszönhetően 1869-ben a népiskolák 76 százalékának, a század végén már 90 százalékának volt önálló épülete. A legnagyobb gondot az jelentette, hogy az új épületek többnyire nem az előírásoknak megfelelően készültek el. Az előírások betartatása a szegény vidékeken és az egyházi fenntartók esetében – mivel rájuk nézve csak ajánlás jellegű volt – nagyon nehezen valósult meg. 1914-ben ezért egy új, számos könnyítést tartalmazó VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) körrendelet született, mely a minimumkövetelményeket határozta meg, és ezeket kötelezővé tette minden iskolafenntartó, így az egyházak számára is.

Az I. világháború, majd az azt követő forradalom és megszállás időszakában számtalan iskolaépületet vettek igénybe katonai célra, ami együtt járt kirablásukkal, állaguk és felszerelésük romlásával. Tetézte a bajt, hogy a 19. századi iskolák és a velük együtt

kialakított tanítói lakások jelentős része egészségügyi okokból lett tanításra alkalmatlan. A legtöbb tanintézetben általános volt a zsúfoltság, szűkösek voltak a tantermek. A nem állami népiskolák esetén az 1921/22. tanévben kb. 80 tanuló jutott egy-egy tanítóra.

Az iskolák felszerelése és a későbbi fenntartási költségek a községeket terhelték, így a legtöbb új épület belsejébe csak szegényes, nem az egészségügyi követelményeknek megfelelő berendezés jutott. Az egészségügyi szempontok betartása főként a népiskolákban lett volna nagyon fontos, hiszen ebben az iskolatípusban a teljes gyermek-népesség megfordult, és épp ezeken a helyeken nem tudták megszervezni az állandó egészségügyi felügyeletet adó iskolaorvosi intézményt sem.

Nem csoda, hogy a népiskolába járó diákok egészségéért sokat aggódtak a korszak orvosai, tanítói. 1892-ben Kolbenheyer Gyula²⁷⁴ imígyen írt: *„a szabályellenesen épített s berendezett iskolában elkorcsosul a gyermek zsege testalkata, elsatnyul az ifjúnak még nem eléggé edzett egészsége. Az egészségtelen iskolákban szerzett gyógyíthatatlan betegségek megmérgezik, megrövidítik az életét, vagy pedig már az iskolai évek alatt sírba döntik a tanuló ifjúságnak nem jelentéktelen százalékát.”*

A harmincas években a sajtó még mindig élesen kritizálta a vidéki iskolákat: *„szánalmas zugok, amelyek nemcsak hogy a kívánt és előírt célnak nem felelnek meg, de határozottan kárára vannak az oktatásügynek.”*

A dualizmuskori iskolák helyiségeinek alapterületét a népoktatási törvény 60 gyerekre számolva, gyerekenként 8–12 lábban (0,8–1,2 m²), magasságát 12–14 lábban határozta meg. A termék méretezésénél lényeges szempont volt, hogy ne legyen túl hosszú, hiszen a hátul ülők esetleg nem hallottak és láttak jól, de a túl nagy szélesség sem volt ideális, mert a terem belső oldala nem kapott jó megvilágítást.

Az általánosan elfogadott osztálylétszám ekkor még mindig 60 fő, bár általában ennél többen szorongtak a termekben. A sok engedményt tartalmazó 1914-es körrendelet szerint a termék minimális magassága 2,4 m lehetett, és megengedett volt a sík födém helyett a gerendák alkalmazása.

A húszas évek vidéki népiskolája az előírás értelmében 3,6 m belmagasságú, 10x 6,3 m nagyságú tanteremből, ennek előteréből, valamint a népoktatási törvény által előírt tanítói lakásból állt. Ez utóbbi 45 – 55 m² alapterületen két szobát, előszobát, konyhát és kamrát tartalmazott. A kéttanítós iskoláknál a fentieket még egy-egy szertárszoba egészítette ki, ahol a nőtlen tanító, illetve a hajadon tanítónő lakhatott. Falvakban a két-három tantermes iskolákhoz két, a négy-öt tantermesekhez három tanítói lakást, nagyobb helyeken az iskola nagyságától függetlenül egy igazgatói lakást lehetett államsegélyen felépíteni. A nagyvárosi iskolákban a tanítói lakások külön bejárattal, a lépcsőházból voltak megközelíthetőek.

A népiskolai törvény 27. §-a szerint az iskolaépületeknek egészségeseknek és szárazoknak kellett lenniük, a századfordulóig felépült falusi és tanyasi népiskolák többnyire azonban vályogból készültek, alacsonyak, sötétek, nedvesek voltak. 1897-ben az Országos Közegészségügyi Tanács javaslataiban építőanyagként a téglá és kő alkalmazását tanácsolta.

A falak festését szinte mindenütt meszeléssel oldották meg. Az építkezések lebonyolításánál nemcsak az olcsóság számított, hanem a minőség is, így igyekeztek a legjobb mestereket alkalmazni. A tantermek padlója hagyományosan fából, ritkábban téglából készült. A legfontosabb szempont a porképződés megakadályozása, amit a hézagmentes, tisztán tartott

274 Kolbenheyer Gyula (1851–1918.) építész, festő. A pesti felső építőipari iskola tanára, ő tervezte az iskola Thököly úti épületét és a pozsonyi fémipari szakiskolát is. A berlini Königsplatz átépítésére kiírt nemzetközi pályázaton első díjat nyert. Festészettel is foglalkozott; tájképeit a Műcsarnok mutatta be.

padlóval érhetek el. A padlót a behordott portól naponta sepréssel, vizes felmosással, súrolással kellett tisztítani. Divat volt a századforduló környékén a padló évente kétszer történő olajozása, ami a por lekötése, a baktériumok és így a rettegett tüdővész terjedésének megakadályozása miatt volt fontos. A nehéz időkben azonban az olajozás gyakran elmaradt.

Az iskola-egészségügy egyik sarkalatos kérdése a megvilágítás volt. Ideális esetben a tanulók egy műszakban, így természetes fénynél tanultak. Az ablakok elhelyezése és mérete, az épület fekvése és környezete ezért nem volt közömbös. A zsúfolt iskolákban, a délutáni sötétségbe húzódó tanítás miatt, vagy a kevés ablakkal rendelkezőkben borús időben, mesterséges megvilágításra volt szükség. Mivel a villanyvilágítás csak a 20. század első éveitől kezdett terjedni és az is csak városokban, így az iskolák nélkülözhetetlen kellékei a petróleumlámpák, néhol gyertyák voltak.

Egészségügyi szempontból az egyik legfontosabb kérdés az iskolák vízzel való ellátása volt. A kisebb településeken, így Vámosatyán is ásott kúttal oldották meg a vízellátást. Az iskola udvarán volt a kút, jó vízminőségről azonban nem beszélhettek. Rontotta a víz minőségét, ha állatokat tartottak a kút közelében, illetve az udvar alsó részén volt, és belefolyt a csapadék. A kutak

kezdetben nem voltak befedve, ezáltal könnyen megtelt szeméttel. Befedésüket csak egy 1921-ben hozott rendelet írta elő. A kútból általában kannákban vitték be a vizet az épületbe, ezért az iskola tartozéka volt egy vizes kanná. Az osztályteremben többnyire a kupában, esetleg dézsában tartották a vizet. A mosdótálon kívül a kiöntőödör is az iskola kellékei közé tartozott.

A fából készült udvari WC-k gyorsan veszélyessé váltak. (A kép csak illusztráció.)

Közegészségügyileg a legtöbb probléma a WC-vel volt. Ebben az időszakban közművesítés hiányában árnyékszékeket használtak. Az elhelyezésére falun a telek távol eső pontja volt a legalkalmasabb. A régebbi, fából készült udvari őrshékeket gyakran kellett tatarozni, hiszen a fa alkatrészek az ammóniás közegben gyorsan korhadtak, ezáltal veszélyessé váltak az építmények. A töredezett oldalfalak miatt a környező föld is belejuthatott,

gyakoriak voltak a fülkeajtó- és fedélhiányok. Ezeknek az udvari vécéknek a karbantartása, a pöcegödör tisztítása sok munkát igényelt, így főleg a háborús időkben bizony sokszor elhanyagoltak maradtak.

A szünetekben végzett szellőztetésnek nagyon fontos szerepe volt, mert egy tanteremben sok gyermek tanult. Az órák alatt a levegő hamar elhasználódott, a csökkent oxigéntartalomtól lankadt a figyelem, és a kis légtérben esetleg egy lappangó beteg által kiköthögött kórokozók száma is nagy koncentrációban volt jelen, hamar megfertőzve másokat.

A közegészségügyi szemlék alkalmával nem győzték eléggé hangsúlyozni az orvosok a szellőztetés fontosságát. A leghatásosabb szellőztetési forma a rövid ideig tartó keresztuzat volt. A szellőztetés lebonyolítására általában tanulókat bíztak meg, akik lelkiismeretesen látták el a feladatot.

Az iskola épülete Barabásról származik. Hátul a nagy 3 személyes iskolapad Vámosatyáról került a nyíregyházi skanzenbe.

szabályozhatóság, az egyenletes meleg és hogy ne legyen száraz a levegő. Kis falusi iskolákban vaskályhákat használtak, de előfordult boglyakemence is. A nehéz időkben a falusi, tanyai iskolákba sokszor a gyerekek hozták a fűtőanyagot, ami kukoricacsutka, néhány nedves fadarab vagy szalma volt, amely kellő meleget nem, de füstöt és gőzt annál inkább adott.

A legfontosabb oktatási kellék a pad volt. A dualizmus idején nem volt ritka a 6–8 üléses, melyben több, mint kétszer annyi gyerek szorongott, mint amennyire tervezték. E régi padok készítésénél az egészséges testtartás szempontja is figyelmen kívül maradt.

Nem csoda, hogy az iskolásokért aggódó orvosok, pedagógusok minduntalan követelték az ülőalkalmatosságok gyerekek korához igazított méretét és olyan elhelyezésüket, hogy a gyerekek egymás háborgatása nélkül bejuthassanak helyeikre, az asztalaikon pedig kényelmesen tudjanak írni, és biztosítva legyen az egészséges testtartás.

Fontos kellék volt a feketére mázolt tábla, mely állhatott lábakon, lóghatott a falon. Problémát jelentett a fedél nélküli szemétyűjtő, ugyanis fertőzésveszélyt jelentett. A szemetet takarítás során összegyűjtötték, és az udvaron, szemétdombon gyűjtötték, a hasznosítható részét fűtésre, állatok etetésére használták fel. Fontos bútordarab a szekrény,

A rosszul záródó ajtók, ablakok vagy télen folyamatosan nyitva lévő szellőzőablakok veszélyforrást jelentettek, hiszen az állandó huzatban ülő tanulók könnyen megfázhattak. Gondot okozhatott a megvetemedett, eldeformálódott, hiányos gittelésű ablak, hiányzó ablakszem vagy ablakszárny, ami nem állta útját a téli hidegnek.

A fűtéssel szemben követelmény volt a

amelyben elsősorban a tanár tartotta eszközeit. A szekrény elhelyezését a fényviszonyok rontása nélkül kellett megoldani. Látszólag kisebb szerepe volt a fogasnak.

A kis iskolák takarítása a szülőkre, illetve a tanítóra hárult. A mindennapi rendszinálást a gyermekek segítségével oldották meg. A háborús időkben azonban még az is probléma volt, hogy egy tanévre csak egy seprűt kaptak, amely hamar elhasználódott, és ezért nem tudták mivel tisztán tartani a termeket. Az év végi takarítás keretében kimeszelték a termeket, felsúrolták és olajozták a padlót, meszelték és fertőtlenítették az illemhelyeket.

A kis iskolákban ezeket az alapvető teendőket sem tudták mindig elvégezni. A falak pókhálósak, piszkosak maradtak, néhol még a vakolat is hiányzott. Sok helyen az egészségügyi követelmények tekintetében igen rossz állapotok voltak. Ez nagyrészt a csekély éves karbantartási pénz következménye volt, de tény az is, hogy – amint a tisztiorvosi vizsgálatok megjegyzték – nagyobb rend és tisztaság volt a családos tanítók iskoláiban.

8.5. Zsidó kereskedők Vámosatyán²⁷⁵

Vámosatyá lakossága a 18. század végén és a 19. elején még egészen református volt. Ennek megfelelően maga a falu biztosította a templom, az iskola a pap és rektor eltartását. Évente tartottak írásban rögzített elszámolásokat. Innen ismerjük a zsidó kocsmárosoknak és kisboltosoknak a nevét. A 19. század közepéig még csak személynévvel emlegetik őket. Egy-egy építkezéssel kapcsolatban azzal találkozunk, hogy X. Y. zsidótól vásároltak festéket, vagy egyéb boltban kapható dolgokat. A kereskedő életmódot folytató zsidók mellett Vámosatyán is előfordultak mezőgazdasági munkát végző kisparaszt módon gazdálkodó zsidók.

A falusi szatócs a falu hitelezője is volt.

A falusi zsidó egy lovat akkor is rendesen tartott, ha egyébként mezőgazdasági munkát sem maga, sem családja nem végzett. Ha némi földcskéje volt is, azt néhány kivételtől eltekintve nem maga és családja művelte, hanem mással műveltette meg. A tehén tartásuk inkább csak időszakos volt. ökröt nem neveltek, nem tartottak. Az egyszerű egylovas szekér viszont életszükségletük volt. Amíg a család otthon, a házon belül élte le a maga életét, úgy a férfi szinte szüntelen mozgásban volt. A kocsmát és a boltot áruval folyamatosan el kellett látni. Olyan kis kereskedelmi egységek voltak ezek, hogy nem voltak képesek egy-két hétnél bővebb raktárt, készletet tartani. Nagyobb kereskedőktől, a közeli központokban, mezővárosokban vásároltak.

Amint a falusi szatócs és kocsmáros a faluban hitelezett, ők is nagyon sokszor hitelbe kapták az áruikat. De a tíz-tizenöt kg cukor a tizenöt-húsz literes ballonban szállított ecet, a pálinkás demizsonok igényelték a szekeret. Néha személyfuvart is vállaltak.

A boltokban, a kereskedelem jelentős része cserekereskedelem volt. A háztartási cikkekért, sóért, ecetért, parasztasszonyok nagyon sok tojással küldték el gyermekeiket. Az

²⁷⁵ Csiszár Árpád: A szatmári és beregi aprófalvak zsidósága és a falu kapcsolata a századfordulótól az 1940-es évekig. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XXIV-XXVI (1981-1983)

iskolai irka és a palavessző is nem ritkán ment tojásért vagy csöves tengeriért. A tojást, amint gyűlt, nem lehetett hosszú időn keresztül tárolni. A közeli központban volt nagyobb kereskedő, akihez be kellett szállítani. A kocsmai terményfizetésekből, megadott hitelekéből nagyobb mennyiségek jöttek össze. De volt kendermag, lóheremag stb. is, ami összegyűlt, amit tovább kellett vinni.

A falusi zsidók speciális kereskedelmi területe volt a gyümölcszel való kereskedés.

Az ilyen kiskereskedő általában mindennel kereskedett, amire a piacnak igénye volt és valamilyen haszonnal eladható volt. Ehhez természetesen ismerni kellett az általa bejárható terepet. Ismerni kellett a terméseket és az emberek hitelképességét. Ezt különösen akkor, amikor nagyobb kocsmai hitelezésekről volt szó. Tudni azt, hogy hol, mikor lesz olyan bál, amelyhez a hatóságoktól helyszíni italmérési engedélyt lehetett kérni és kapni. Erre, ha helyben volt, áruval kellett felkészülni.

Külön ki kell emelni a gyümölcszel való kereskedést. Ez a falusi zsidóknak, speciális kereskedelmi területe volt. A Tisza félszigetszerű nagy kanyarulataiban ősi gyümölcsösök voltak. Ezeket „Szegeknek” nevezték és nevezik ma is a Tiszaháton. A legkülönbözőbb gyümölcsfák alma, körte, szilva, dió voltak. A parasztgazdák jórészt maguk kezelték, gondozták ezeket. Az aljukat elsősorban kaszálónak tartották. De voltak olyanok, akik szívesen adták el egytételben a termést. A kereskedő zsidók a gazdák kis feleslegét is felvásárolták és elfuvarozták olyan helyekre, ahol piacot találtak.

A bérlet megkötése előtt a várható termést a bérelni szándékozó zsidó gondosan felmérte. Ehhez szakértelem kellett. Júniusban, amikor az alma már akkorára nőtt, hogy lefelé csüngőre fordult, a lombok közé úgy kellett bekukucsálni, hogy a becslő az ágak alsó felét láthassa. A várható hozamban már tapasztalatai voltak és így kötötték meg az üzletet. Érdekes, hogy véletlenségből sem fordult elő, hogy parasztember így bérelt volna és az esetleges kis tőkéjét így reszkírozta volna.

Az 1920-as évek közepétől megindult a területen a modern kertek létesítése, a jonathan alma telepítése. Kisebb-nagyobb gazdák egyaránt telepítettek gyümölcsösöket és megindult az alma nagybani vásárlása. Ebbe a hozzáértő zsidók érdekesen kapcsolódtak bele. A termelő gazda nem tudott tájékozódni a nagybani kereskedelem irányában. De a területre érkező nagybani vásárló kereskedők sem ismerték a vásárlási lehetőségeket. Volt, akinek tíz vagonnyi is kellett, de ezt nem találta meg egy helyen, sőt nagyon sokszor csak kisebb tételeket találtak egy-egy gazdánál. A szükséges mennyiséget esetleg még egy falun belül sem találták meg.

A gyümölcszel foglalkozó zsidók szakértőkké, közvetítőkké lettek. Minden kertet ismertek a környéken, tudták az abban levő gyümölcs mennyiségét és minőségét. A Pestről vagy akár külföldről érkező vásárlók ilyen szakértő segítséget kerestek. Ebben az időszakban különösen szükség volt a szekerre és a lóra. A vonattal vagy gépkocsival érkező nagykereskedők az úttalan utakon a távoli kertekben sokszor kénytelenek voltak ezt is igénybe venni. Az 1930-as évek végére ez a szakértőség viszonylagos jobb életet biztosított. Nélkülözhetetlen munkát végeztek és ezért mind az eladótól, mind a vevőtől előre

meghatározott százalékot kaptak. Erre az időre már sok volt a nagyüzemi zsidótulajdonban levő gyümölcsös is.

A tojásszedő zsidók a tojás felvásárlásához a falvakat egymás közt felosztották. És egy-egy faluban mindig ugyan azokon a napokon érkeztek meg és ilyenkor nagy karoskosárral a karjukon végig járták a falut. Ezek gyalogzsidók voltak és karjukon 30—40 kg tojást is cipeltek. Nem vitték át minden esetben közeli központba a felvásárlókhöz, hanem letették az illető faluboltosánál és az ő tojásaival vitték tovább. Ezek a tojásszedők árultak aztán a faluban tűzkövet és ezerédest²⁷⁶, amik csempészárúk voltak. A közeli cseh határ adott erre lehetőséget. A cseh határon akkor a kettős birtokok miatt aránylag könnyű volt hozzájutni az olcsóbb cseh áruhoz.

A parasztok is átjártak rendszeresen a beregszászi piacra. A tollszedő, a nyúlboros és a rongyszedő a kis falvakban dolgozott ugyan, de lakása központibb helyen volt. A rongyszedő is szekeres volt. Ma úgy mondanák, hogy hulladékgyűjtő. Régen gyűrűszidónak is mondták. Hangos, éneklő kiáltással ment végig lassan a falun: „Csontot, rongyot, gubát, ócskavasat.” Beregben az egyik állandó dallammal tréfásan énekelte: „Ócskavasat, mindenféle rongyokat, gubadarabokat, pendelyrácot, gatyakorcot, mindenféle ringyeket, rongyokat.” A faluban valahol megállt, egy kis ponyvát a földre terített és erre rakta ki a csereárut. Filléres kis tükröt, rézgyűrűt, bugylibicskát, bádogos kisvedret és más a gyermekeket csábító dolgokat rakott ki, amivel a hozott rongyot, vasat kifizette. A gyermekek megbolydultak. Perceken belül híre ment, hogy itt jár a gyűrűs. A falu is szerencsés volt, mert megszabadult a felesleges hulladéktól. A kisfiúk büszkén fújták a sípot. A gyűrűs rongyszedő nagyobb területet jár be, így évente kevesebb alkalommal jelent meg.

A gyűrűshöz hasonlóan járt a tollas zsidó. Néha szekéren járt, néha, gyalog. Hangos kiáltással ment végig ő is a falun: Van-é tallú eladó? A tollas zsidó dunnatok nagyságú zsákba rakta a kilóra vásárolt tollat. A gyalog tollas zsidó ezt a hátán vitte és ha többet kapott úgy gyűjtötte össze ideiglenesen a helyi zsidónál, onnan aztán szekérral vitte tovább a központba.

A lótartó zsidónak a lova csak munkaeszköz volt, szemben azzal, hogy a parasztgazda sokszor dicsekedésül státusz jelként tartotta, kezelte a lovát. Befogásánál, útraindulásánál körülményes volt. A lovas zsidó az első adandó alkalommal, amikor valamilyes haszonnal cserélhette, hosszas töprengés nélkül adta el lovát és vett helyette másikat. Alkalma is sok volt erre, mert a vásárokat állandóan járta. Nem egyszer előfordult, hogy más lóval jött haza a vásárról, mint amellyel elment.

Nagyobb vásári hely volt a zsidóság számára a fehérgyarmati vásár, ahol minden hétfőn jelentős hetivásár volt. Nagy volt a vonzáskörzete Tarpától kezdve az egész Szatmárból jártak ide. Voltak évente kétszer, vagy háromszor tartott kisebb vásárok is. Pl. Jánkon vagy Kölcseben.

Az eladó parasztok Fehérgyarmatot nem kerülhették el. Tiszabecs tájától állataikat ide is úgy hajtották, hogy előző nap indultak. A vásárra menő zsidó eladni is, venni is akart. Igyekezett már a vásár legelején megvenni egy tehenet vagy tinót és a vásár végére némi haszonnal igyekezett eladni. Ha ez nem sikerült, az állatot haza kellett hajtani. Hús km távolságról a szekér után kötve még ez külön segítség nélkül is lehetséges volt.

Egy-egy vásárra a falusi zsidó kölcsönpénzzel ment, vagy kölcsönrel egészítette ki a meglevő pénzét. Amint a szombati közös étkezésért mindent megtettek, a jövő-menő kosztja útközben nagyon egyszerű volt. Egyszerűen csak kenyér és vöröshagyma, amihez egy-két

276 Szintelen, vízben oldódó, rendkívül édes ízű, kristályos szerves anyag, amely mesterséges édesítőszer, szacharin.

keményre főtt tojást evett. Változatosság nélkül csak az élet fenntartására szorítkozott, esetleg gyümölcs járult hozzá. A nagy mozgás a komoly szakértelem együtt járt a takarékos életmóddal.

A kis falvakban önálló iparos kevés volt. Minden faluban kellett ugyan lenni kovácsnak, aki a falu konvenciósa²⁷⁷ volt, és volt zsidókovács is, pl. Tákoson Weisz Samu. Kerékgyártó, bádogos nem tudott megélni egy kis faluban. A szabómesterség sem volt ezeknek a kis falvaknak a hazája. A parasztság ha ruhát vett, kész ruhát vett. Általában csak suszter volt minden faluban. De ezek közül is kevés volt az új lábbelit csináló suszter, vagy csizmadia. Nagyon szegény foltozó suszter volt az aki a kis faluban maradt.

Az iparosok általában a közeli kis központban, Csengerben, Fehérgyarmaton, Vásárosnaményban húzódtak meg. Ide jártak be hozzájuk megrendelést adni az asztalosnak, bádogosnak. Az iparosok innen jártak ki a falvakba. Az összeköttetésük a falvaknak ezekkel az iparosokkal állandó volt, mert ha parasztyermek iparos akart lenni, ezekhez a nagyon sokszor zsidó iparosokhoz adták inasnak a gyermeket.

Az elhurcolásuk után nélkülük nagyon nehézkes lett a falu élete. Nem olvadtak ugyan be a falu közösségébe, megtartották hagyományait, de munkájuk, egész tevékenységük hiányát nagyon megérezte a falu, amelyet felülről jött szervezéssel nem lehetett pótolni.

8.6. Vámosatya az első világháborúban

A nagy háborúban elesett vámosatyai katonáknak van emlékműve a község temetőjében a hősök emlékparkjában, azonban az elesettek nevei nem szerepeltek rajta. Az azóta megismert nevek most már felkerülhetnek az emlékműre. A Monarchia embervesztesége igen nagyarányú volt, de ezen belül is megdöbbentő a magyar katonák veszteségaránya. 1915-ben még csak a 19 és 42 évesek közötti korosztályokat hívták be, 1916-ban az alsó korhatárt a 18 évesekre is kiterjesztették, a felső korhatárt pedig az 50 éveseknél húzták meg. A polgári lakosságot 55 éves korig „személyes szolgálattételre” kötelezték. A harctereken elesettek és sebesültek száma csaknem másfélmillió volt, több mint 700.000 ember esett hadifogságba.

A háború azonban nem csak a hadbavonultakat és családjukat érintette súlyosan, hanem az itthon maradottakat is. A bevonulások miatt nagy munkaerőhiánnyal küzdő, erősen lecsökkent mezőgazdaságnak kellett élelmiszerral ellátni a hadsereget, de a belső, erősen korlátozott fogyasztást is.

Vámosatyán 1992-ben adták át a II. világháború áldozatainak emlékművét, amin 119 elesett nevét tudták felsorolni. Az I. világháború áldozatainak a két világháború között hazánkban nagyon sok városban, községben állítottak emlékművet, de Vámosatyán erre akkor nem került sor, így az I. világháború vámosatyai hőseinek még a névsorát sem ismertük.

Egyes számítások szerint Magyarország a honfoglalástól 1848-ig viselt háborúk alatt együttesen sem vesztett több vért, mint az első világháború 51 hónapja alatt. Ezzel azonban a háború kezdetén még senki nem számolt.

1914. július 28. A hadüzenet napja. Mindenki jókedvű volt, a halálra senki sem gondolt, hiszen akkor arról még szó sem volt, csak győzelemről. Új szavak, kerültek forgalomba, új fogalmak lettek mindennaposak az ember életében: front, rajvonal, kézítusa, szuronyroham, tábori posta, géppuska.

277 Konvencióért (éves bérért) dolgozó személy. Konvenció bérés, cseléd, kocsis, iparos.

Hamarosan megdördültek az ágyúk lent a szerb határon és messze fent északon Galícia és Oroszország határán. Megérkeztek az első sebesültek, a háború immár testet öltött, vérző valósággá vált.

Magyarország a háborúban súlyos veszteségeket szenvedett. Súlyosabbat mint a birodalom másik fele, Ausztria. A nagyobb veszteség abból adódott, hogy a Monarchia már a háború elején elvesztette Galícia nagy részét, így annak lakossága gyakorlatilag kiesett a hadrafoghatóság alól. Magyarország területe viszont nem vált hadszínterré, a férfilakosság hadra fogható maradt. Az agrárnépességű Magyarország katonáit elsősorban a háború legnagyobb vérvesztéseit elszenvedett gyalogsághoz vonultatták be, míg az iparosodott Ausztria és Csehország hadköteleseit jelentős számban osztották be más, kevésbé veszélyes fegyvernemekhez.

A gyorslefordulású háborúra való felkészülés azt is jelentette, hogy a csapatok felszerelését az „utolsó gombig” előkészítették. Még a veszteségek pótlására szánt póttartalékos alakulatok is minden készlettel, új ruházattal, felszereléssel rendelkeztek. A forgatókönyv azt nem tartalmazta, hogy mindez a háború első négy hónapjában elenyészik és a háború még nagyon sokáig fog tartani.

A háború első éveiben még lehetséges volt gyapjút, fonalat, bőröket, stb. külföldről behozni, de 1916-ban Románia hadba lépésével a gyűrű teljesen bezárult a központi hatalmak körül és így teljesen elzárva nyersanyagot többé nem lehetett külföldről behozni. Szigorú takarékosággal, póanyagok alkalmazásával és különböző rögtönzésekkel igyekeztek a nyersanyagok hiányán enyhíteni.

A nem harcoló pótcsapattesteknél fatalpplal készült, valamint szalmapapucsockat viseltek. A pamut és a len hiánya miatt a legénység számára szükséges fehérnemű biztosítása céljából kísérleteztek a közönséges csalánból készült vászon előállításával is, de a gyártás nehézsége miatt erről csakhamar letettek. A háború vége felé, az egyre inkább fokozódó nyersanyaghiány miatt már papírból készült fonalat is használtak.

A katonailag kiképzett népfelkelők száma a veszteségek hatására csakhamar kevésnek bizonyult és újabb pótlásról kellett gondoskodni. Ezért mindazokat a polgárokat, akik a sorozásokon nem voltak alkalmasak katonai szolgálatra és még népfelkelő-köteles korban voltak, az úgynevezett népfelkelő szemléken újbóli vizsgálat alá vonták és fegyveres szolgálatra alkalmasnak találták, azokat a közös hadsereg, a honvédség, vagy a népfelkelés veszteségeinek pótlására igénybe vették. A háború elhúzódásával a törvényben meghatározott legfelső korhatár a 42 évesek évfolyama is kimerült.

Ezt úgy oldották meg, hogy a háború esetére érvényes kivételes törvények alkalmazásával egyre idősebb és idősebb korosztályokhoz nyúltak. A háború folyamán a csapatoknál már csak az elnevezésük volt más a közös hadseregbeli, honvéd vagy népfelkelő alakulatok között, hiszen valójában nem is volt már közöttük különbség, mert a jól kiképzett sorkatonaság és tisztikar a háború első évében odaveszett.

A háború azonban nem csak a hadbavonultakat és családjukat érintette súlyosan, hanem az itthon maradottakat is. Életbe lépett a már 1912-ben meghozott törvény a „háború esetére szóló kivételes intézkedésekről”, amely a csendőrség és rendőrség fokozott igénybevételéről, gyorsított bírói eljárás bevezetéséről, a sajtószabadság korlátozásáról, gyűlések betiltásáról, sztrájkok megakadályozásáról intézkedett. Legsúlyosabban büntették a sztrájkolókat, vagy a sztrájkra felhívókat. A legenyhébb büntetésnek a frontra küldés számított. Újra bevezették a 60 órás munkaidőt, nem fizették a rendszeresített túlórákat, széleskörűen alkalmazták a gyermekmunkát.

A bevonulások miatt nagy munkaerőhiánnyal küzdő, erősen lecsökkent mezőgazdaságnak kellett élelmiszerral ellátni a hadsereget, de Ausztria ipari vidékeit és Németországot is. Ez csak a legkegyetlenebb rekvirálások útján volt lehetséges. A háború utolsó évében már a cséplőgépnél lefoglaltatta a kormány a termést. A háborús nyomor, a politikai és közigazgatási önkény a tömegeket fokozatosan a háború ellen fordították.

8.7. Vámosatyaiak a cs. és kir. honvéd és közös gyalogezredekben²⁷⁸

Az alább vázlatosan, a teljesség igénye nélkül felsorolt gyalogezredek többsége hivatalosan az 1880-as évek elején, illetve az első világháború időszakában alakult meg. Kiegészítési kerületük, melyek központja valamely megyei jogú város volt, magában foglalta a környező nagyobb településeket és a falvakat.

Lehoczky Tivadar írásából egészen pontos katonai jellegű információt is szerezhetünk például a csapatok elhelyezkedéséről térségünkben. *„Mint értesültem, a leMBERGI kerületi parancsnoksághoz tartozó hadtesti katonaság így van elhelyezve Munkácson, illetve Beregben és a szomszédos megyékben: Kiegészítési (pót-) zászlóalj a következő gyalogezredekéből: ... az 55. ezredből Beregrákoson; a 80. ezredből Munkácson és Bereg megyében, a 95. ezredből Máramarosban. Kiegészítő (pót-) zászlóalj a császári és királyi honvéd (Landwehr) 90. és más gyalogezredekéből; a 19. ezred Ungváron, a 20. ezred Máramarosban, a 22., 35. és a 36. különféle helyeken. Pótosztagok (Eszkodron) a következő császári királyi ulánus (lándzsás lovas–SzJJ.) ezredekől: a 4. ezredből különféle helyeken, a 7. ezredből Nagykárolyban és Szatmár megyében, a 8. ezredből különféle helyeken, a 13. ezredből Szabolcs megyében, Nyíregyházán, a 9. dragonyos ezredből ugyanott. A vadászzászlóaljakból a 18. Ungban, a 27. Ugocsában–Veresmarton és a 30. Máramarosban.”*

Ez nem azt jelenti, hogy ennyi alakulatot egészítettek ki Bereg vármegyéből, hanem a térségben milyen alakulatok voltak elhelyezve. Ezt már a háborús készülődés jele volt, mert a hadvezetés ezeket az alakulatokat tervezte Oroszország ellen felvonultatni, így ezeket a határ közelében lévő vármegyékben helyezték el.

Lehoczky Tivadar a háborús lelkesedésről és a háborús apátiáról egyaránt megfogalmazta gondolatait, amikor papírra vetette, hogy az ezredek elindításakor felvirágoztatva s vígan mentek a katonák. A részletekbe menő beszámolójában a Munkácson lezajló kezdetekről így ír: *„Július 31-én délután hírül hozta a katonaság, honvédség napi parancsban, hogy öfelsege elrendelte az általános mozgósítást. Ez nagy megdöbbenést okozott. Erre a városi hatóság rendezett zenés felvonulást, nagy tömeg járta be a főutcákat s éltette a királyt és a hazát. Kilenc órára a honvédparancsnokság rendezett nagy tüntető felvonulást, elöl a dobosok és trombitások harsány indulókat húztak, néhányan fáklyát lobogtattak és több honvéd égő gyertyákkal ment az ujjongó polgári tömeggel, amely éltette a Királyt és a hazát.”*

Emlékei szerint ilyen lelkesedést csak az 1848–49. évi forradalomban és szabadságharcban tapasztalt, amikor mint tizenhét éves diák a honvédek sorába állt, és végig részt vett a csatákban. Az erről szóló fejezetben olvashattuk, hogy bizony Lehoczky Tivadar emlékezetében a múlt igen csak megszépült. A Vámosatyai katonák zömében az alábbi egységekben szolgáltak:

A 11. (munkácsi) honvéd gyalogezred

278 Dupka György: A Nagy Háború emlékezete Kárpátalján 1914–2018 Intermix Kiadó Ungvár – Budapest 2018.

Az 1880-as években megalakult 11. honvéd gyalogezred békebeli állomása Munkács volt. Az első világháború alatt kiegészítési területéhez Bereg és Ung megye városai és falvai tartoztak. A 11. honvéd gyalogezred Bereg- és Ung-vidékről 1914-től besorozott katonái először vitézül harcoltak az orosz fronton, nevezetesen Tomasov, Rudnik, Tarnow, Breszt-Litovszk és más települések közelében. Később átvezényelték őket a román frontra, ahol Csanády Frigyes altábornagy, hadtestparancsnok és Balassa Béla vezérkari ezredes vezérlete alatt a 39. hadosztályhoz tartozott, akárcsak a 9, 10, 16. honvéd gyalogezredek.

A 11. ezred lelkésze Szkiba Teofán katolikus pap volt. A hadvezetés úgy gondolta, hogy keresztény a katolikus, a protestáns, meg az ortodox is, így megoldható, hogy minden nagyobb alakulathoz jusson tábori lelkész, hiszen fontos feladatuk volt a lelkigondozás és a temetés, no meg az elesettek hozzátartozóinak értesítése.

1916. szeptemberétől a román fronton már Horváth Imre ezredes volt a 11-esek parancsnoka, akik részt vettek a „Magyaros-hegy hősi elfoglalásában”, az Úz szorosi ellentámadásokban, a Slanic-völgy megszállásában, a Csíki havasokban vívott küzdelmekben stb. Az ezred sorai ezekben a harcokban lényegesen megfogyatkoztak. Ezekben a harcokban a

11. gyalogezred a 24. székely gyalogezreddel együtt harcolt, a két ezred alkotott egy dandárt.

1918. márciusa és júliusa között az ezredet Komáromba pihenésre és feltöltésre rendelték, hogy július 10-én az olasz frontra indítsák őket. Mielőtt a Hétközség fennsíkja menteltek volna, 1918. július 28-án szemlélte meg József

királyi herceg a 11-ik honvéd gyalogezredet. Bevetésükre már nem került sor, mert 1918. október 29-től elkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások. A krónikás szerint a 39. hadosztály parancsnokságához, a 11. ezred tisztikarához is eljutott a Budapesten kitört „őszirózsás forradalom” híre, „a csapatoknál bizonyos sejtelemszerű depressio volt tapasztalható”, lassan megindult a seregek belső bomlása, mint írja: „Az olasz ellenfél oldalán is a defetizms jelei mutatkoztak.” A 39. hadosztály csapatai, köztük a munkácsi 11-esek is a Brenner-hágóig kezdték meg a visszavonulást. November 3-án, a fegyverszünet kihirdetésének napján, Trient alatt mások mellett a 11. honvéd gyalogezred is az előbukkanó olaszok fogságába esett.

A császári és királyi 65. (munkácsi) közös gyalogezred

A cs. és kir. 65. gyalogezred hivatalosan az 1880-as évek elején alakult meg. Kiegészítési kerülete, melynek központja Munkács volt, magában foglalta a környező városokat és községeket.

1915. március 9. a munkácsi 65. gyalogezrednek a Dnyeszter folyó melletti Haraszimov község körül vívott súlyos harcai alatt Krupla Lajos törzsőrmester kiváló öntevékenységgel és elszántságával tüntette ki magát. Amikor ugyanis észrevette, hogy az oroszok a zászlóalj szabad szárnya ellen támadásra készülnek, – gyors visszavetésük céljától – a századtartalékhoz rohant, majd átvéve a tartalék feletti parancsnokságot, azt lelkesen és elszántan ellentámadásra vezette, s az oroszokat visszavetette.

Mivel Krupla törzsőrmester ezen kezdeményező és sikeresen végrehajtott beavatkozása után is dicséretesen viselkedett és többek között zászlóaljának 14-én végrehajtott visszavonulását, igen nehéz viszonyok közepette vitézül kitartva biztosította, az utóvédharc alatt súlyosan sebesült tisztjét pedig egymaga mentette meg a fogságba jutástól, ismételten tanúsított kimagaslóan vitéz magatartása elismeréseképpen az arany vitézségi éremmel tüntették ki. Elöljárói annál is inkább javasolták ezt a kitüntetést, mivel Krupla törzsőrmester már 8 hónapja volt az arcvonalban és ez idő alatt a nagy- és kisézüst vitézségi érmet már kiérdemelte.

A Haraszimov körüli harcokban kitűnt még Gyulai Ágoston csendőr őrmester is, aki a fenti ezred egyik századánál szakaszparancsnok volt, és mint ilyen, szakasza élén, a két zászlóalj között támadt térközben, négy napon át teljesen elszigetelt helyzetben, túlerőkkel szemben, hóban, fagyban kitartva akadályozta meg, hogy az oroszok a térközön keresztül a zászlóaljak valamelyike mögé férkőzzenek.

Közben a bátorság szép példáját adta, mikor a korábbi harcok alatt hősi halált halt, de az arcvonal előtt fekvő maradt egyik századparancsnok holttestét az oroszok élénk tüzeben felkutatta, és az arcvonal mögé egymaga behozta. Mivel ezen kívül az ezred későbbi harcai alatt szétugrasztott emberekből kb. 200 főnyi osztagot alakított, mellyel a zászlóalj harcát öntevékenyen és igen eredményesen támogatta, ismételten tanúsított kiválóan bátor és vitéz magatartása elismeréseképpen őt is az arany vitézségi éremmel jutalmazták.

Atyaiak Przemysl hősei között

Ma már arról is lehet tudni, hogy pontosan milyen magyar csapatok voltak Przemysl erődváros védői között. A Tamássy Árpád altábornagy hadosztálya kötelekébe tartoztak a békéscsabai 2-es, a szegedi 5-ös, a verseci 7-es és a lugosi 8-as számú gyalogezredek.

Ami minket jobban érint, a várban szenvedtek és küzdöttek a kassai 9-es, a miskolci 10-es, a munkácsi 15-ös, és a besztercebányai 16-os népfelkelő gyalogezredek csapatai is, amelyek Abauj, Torna, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Borsod, Gömör-Kishont, Zólyom, Nógrád és Hont-megyékből vonultak be. Tehát a népfelkelő gyalogezredek soraiban harcolhattak Vámosatya férfitjai is.

A mezőgazdasági termelést folytató vidékeken a ló és a lóval való foglalkozás mindennaposnak számított, ezért Vámosatyáról is vonultattak be fiatal férfiakat huszárnak. Esetünkben a császári és királyi 14. huszárezred jöhet számításba, mert Vámosatya az ezred hadkiegészítési körzetéhez tartozott.

Császári és Királyi 14. huszárezred²⁷⁹

Hivatalos német nevén: *K.u.K. Husaren-Regiment Nr. 14.*) az Osztrák-Magyar Monarchia Császári és Királyi Hadseregének (*kaiserlich und königliche Armee*) egyik huszárezredként lett felállítva. Az 1867-es kiegyezést követően az ún. Közös Hadsereg alakulata volt az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as felbomlásáig. 1913-tól viselte új ezredtulajdonosa, Kolossváry Dezső lovassági tábornok nevét.

²⁷⁹ Ságvári György–Somogyi Győző: Nagy huszárkönyv. Magyar Könyvklub, 1999, Zachar József: A magyar huszár. Corvina, 2000.

Az ezred 1914. júliusi alárendeltségi állapota: VI. Hadtest – 1. Lovassági Hadosztály – 6. Lovasdandár. Nemzetiség: 92% magyar – 8% egyéb Ezred parancsnok: tinkovai Macskássy Ferenc ezredes. Ezred vezényleti nyelv: magyar.

1915-ben az összes ezred nevét megszüntették. Ezután az alakulat *Császári és Királyi 14. Huszárezred* néven szerepelt. Ezt a gyakorlatban nem tudták kivitelezni, mivel a háború miatt bevezetett költségcsökkentés nem tette lehetővé új nyomtatványok és pecsétek készítését. Másfelől senki sem tartotta be ezt az utasítást, és továbbra is korábbi nevén hívták az ezredet.

1859. szeptember 10-én hozták létre az ezredet az 1., illetve 2. zalaegerszegi Önkéntes Huszárosztályok és az 1., illetve 2. Hajdú Önkéntes Huszárosztályok egy-egy osztályából. Az osztályokat a Szárd–francia–osztrák háború (1859) idejére alakították meg.

1860-ban az ezredet átszervezték és a 3. 4. 6. és 10. császári és királyi huszárezredek egységeit felhasználva elérte a hadrendben szereplő négy osztályos szervezést. Megnevezése 2. Önkéntes Huszárezred lett. 1862-ben az ezredet serezzé alakították át, új megnevezése Császári és Királyi 14. Huszárezred lett.

Az első világháború előtt és alatt Nyíregyháza és Munkács voltak az ezred alakulatainak a békehelyőrségei. A huszárezred az első világháborúban eleinte ezred kötelékben harcolt, majd hadosztály közvetlen huszárosztályként felosztva. A háború vége felé gyalogként vetették be az ezredet, miután lovait mind elvesztette. 1918 őszén az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követően Magyarország kikiáltotta függetlenségét. A frontokon harcoló alakulatokat haza szállították és a fegyverszüneti egyezmény értelmében felszámolták őket. Ez a sors jutott a Császári és Királyi 14. Huszárezred számára is. A hivatalos források szerint viszont a Császári és Királyi Hadügyminisztérium alá tartozott és mivel Magyarország függetlenné vált, nem hívhatta volna haza a többnyire magyar sorállománnyal rendelkező ezredet, hogy megszüntethesse. Ezt csak is a K.u.K. Hadügyminisztérium tehetné meg, ám az meg már nem létezett.

Vámosatya első világháborúban hősi halált halt fiai²⁸⁰

„Községünk életében, mint mindenütt, nagy változást idézett elő az 1914. évben kitört világháború, amennyiben minden fegyverfogható férfi bevonult a munkácsi 11. honvéd és 65. közös gyalog s a nyíregyházi huszárezredhez, elszakasztva a családtól a fiút, az édesapát, testvértől a testvért, menyasszonytól a vőlegényt, az ekeszarvától a föld szerelmesét: szorgalmas, munkás férfiainkat, ifjainkat, akik azután száz halállal szembenézve a lengyel mezőkön, a Srypa folyó mellett, a gorlicei áttörésnél, Przemysl védelménél az orosz harctéren, azután az olasz fronton, Isonzónál, Piavénál, Assiaggonál és Hét község fennsíkján adták hangos tanújelét a magyar hősiességnek, kitartásnak, becsületnek és virtusnak, s lettek a magyar legendás vitézségnek, hazaszeretnek névtelen hősei.

Közülük mintegy 28-an olasz és orosz fogságban is voltak, több éven át szenvedve Szerbia jeges poklában, ahonnan csak sóhajaik szálltak haza az úgy sóvárgott, rég nem látott bogárhátú házakba, megkísérelve sokszor a lehetetlent is voltak, akik térkép nélkül meg is

280 Szabó Ferenc: Vámosatya monográfiája. 18-20. oldal.

szöktek és szerencsésen hazaérkeztek az óriási távolságokból, magukat újabb és újabb veszélyeknek téve ki, csakhogy megláthassák még egyszer azt a százszor áldott hazai földet, melynek barázdáit verejtékükkel öntözik.

Az említett harctereken haltak hősi halált azok a derék fiatal emberek, akiknek nagy szegénységünk miatt nem tudtunk látható emlékjelet állítani, de áldott emlékük örökké él közöttünk, mint a hazaszeretetnek, becsületességnek, vitézségnek mintaképei. Megérdemlik, hogy hősi nevük legalább e szerény kis munkában feljegyeztessék:

1. Baksa József,
2. Baranyi József,
3. Kődöböcz Ferenc,
4. Pécsi Károly,
5. Popovics István,
6. Simon Lajos,
7. Sin János,
8. Móricz Sándor családos férfiak,
9. Bán Sándor,
10. Daróczi Ferenc,
11. Kődöböcz Gábor,
12. Kődöböcz Miklós,
13. Laczkó Péter,
14. Nagy Sándor,
15. Pécsi György,

16. Szabó Lajos nőtlen férfiak, azok, akik ott porladoznak messze-messze a jeltelen tömegsírokban. Dicsőség nevüknek! Áldott legyen emlékezetük!”

8.8. Lakosságot érintő hatósági intézkedések²⁸¹

Akadályokba ütközött a lakosság élelmiszercikkkel való ellátása, például a hatósági mészárszékekben a megszokott sertés és marhahús helyett lóhúst mértek, amelynek meggyőző tisztaságára és magas tápértékére a helyi lapok is felhívták az emberek figyelmét. Egy kg lóhús 70-80 fillérbe került. Az „Ung” című újság a következő helyzetképet adta: „*Kenyér, liszt nélkül vagyunk, piros pünkösöd ünnepén az árpa és a kukoricaliszt megsavanyodott anyagából készült gyártmány keserű sütetje jut nekünk osztályrészül.*”²⁸²

Maximalizálták az élelmiszerárakat, a 20 ezer koronát meghaladó évi jövedelmekre *hadiadó*t vetettek ki. A hatóságok egyre szigorúbb rendszabályok bevezetésére kényszerültek. 1916. január 10-től Kárpátalján is bevezették a kenyér- és lisztjegyeket. A szigorítás szerint a kávézóknak és vendéglőkben jegy nélkül nem szolgáltak fel kenyeret. Ráadásul hétfőn és pénteken tilos volt a vendéglőkben olyan ételt készíteni és felszolgálni, amelyek előállításához zsír vagy olaj volt szükséges. Az előírás szerint napi 240 gramm lisztet lehetett fogyasztani, a nehéz testi munkát végzőknek 300 grammot. Akiknek lisztkészlete volt, az köteles volt a hatóságok által meghatározott maximális áron felajánlani azt. Februártól nem öröltek nullás lisztet Ung, Bereg és Máramaros vármegyékben.

1917. júniusa után az új kormány új őrlési rendet vezetett be, nullás lisztet legfeljebb 20% erejéig lehetett öröltetni. Üzemanyaghiány miatt sok helyen leálltak a cséplőgépek és malmok. A települések lakóit a hatalom emberei a sajtón keresztül takarékososságra intették,

281 Dupka György: A nagy háború emlékezete Kárpátalján 1914–2018, Intermix kiadó, Ungvár – Budapest 2018.

282 Ung, 1916. január 9.

illetve furcsa tanácsokkal látták el, győzték meg. Például „*Termeljünk cikóriát!*” – írta az Ung-vidéki vezető lap –, mert a „*cikóriából főzött kávé semmivel sem rosszabb a babkávéból készítetténel, izgató anyagok hatása nélkül fontos tápanyagok jutnak a szervezetbe.*”

Egyre szerényebb körülmények között tartották meg a nemzeti és a vallási ünnepeket. Általában ezekre az ünnepségekre (Arany János születésének 100. évfordulójára való emlékezés, március 15. stb.) az iskolákban került sor.

A vidéki lapok cikkeiből az is kiolvasható, hogy egyre nőtt a felháborodás a háborún meggazdagodni igyekvő *hadiszállítók gaztettei* láttán. Éles hangvételű vezércikkekben ostromozták az *üzérkedőket*, az *árdrágítókat*, és követelték megbüntetésüket, akik az élelmiszerárakat mesterségesen felszámolták stb. Az általuk elkövetett és a fejükre olvasott bűnlajstrommal az *Ung* is foglalkozott: „*A silány ruhát szállítók, a papírbakancs készítő, a romlott kenyeret sütők, a katonai szállításon óriási csalásokat elkövetők mellett megteremték az élelmiszeruzsorásokat, az élelmiszerhamisítók ezrei, akik elvetemültségükben nemcsak pénzüktől fosztották és fosztják meg a rájuk utaltakat, de még az emberi élet, az emberiség egészsége ellen is merényletet követtek és követnek el...*”

A lapok arról is tudósítottak, hogy a hatóságok visszaéléseket fedeztek fel a katonai szállításoknál. A magyar kormány vidékünkön is *hadikölcsön-kötvényeket* (50, 100, 1000 és 10 000-es címletekben 6%-os kamattal) bocsátott ki. A Kötvényeket Beregszászban, Ungváron, Munkácson stb. a helyi Központi Takarékpénztárban lehetett jegyezni. Például 1915. őszén már a III., 1917. május 13-án a VI., november 4-én a VII. hadikölcsön-kötvényt bocsátották ki, hazafias kötelességnek tartották jegyzését. 1914–1918 között többször került sor ilyen kötvények kibocsátására.

1917-ben hadsegítési és népjóléti célokat szolgáló nyereségek kötvényeket bocsátottak ki összesen 1 200 000 darabot 40 koronás címletekben.

„*Aranyat-vasért!*” jelszóval az Augusztai Segélyegyesület országos bizottsága hirdette meg az akciót vidékünkön is, amelynek lényege az volt, hogy az arany ékszereket, jegygyűrűket vasból készíttetekre cserélték be. A *Bereg c.* lap folyamatosan közölte azok névsorát, akik felajánlották erre a nemes célra ékszereiket. Azt már a visszaemlékezésekből tudjuk, hogy sok családban ereklyeként őrizik ma is a vasból készült háborús jegygyűrűket.

Mindezekből a tudósításokból látható, hogy a nyersanyagtartalékok, készletek elégtelennek bizonyultak. A rendőrség kötelezte a polgárokat, hogy azonnal szolgáltatassák be a rézüstöket. A réz kilójáért 2 korona 30 fillért, az ónozottért 2 korona 10 fillért fizettek. Ugyanis a belügyminiszter rendeletet adott ki az alumíniumból, ólomból, rézből, cinkből készült tárgyak begyűjtéséről, rekvirálták a rézből készült ajtókilincseket.

A templomok tornyaiból a *harangokat* levették, csak a műemléknek nyilvánított harangokat hagyták meg, legfeljebb egyet-kettőt minden községben. Az 1700-nál korábban öntöttöket egyelőre azonban még nem vitték el.

Be kellett szolgáltatni a felesleges szekereket és hámszerszámot, „behívták” a hadseregbe a lovakat, csak minimális mennyiséget hagytak belőlük a gazdáknak. Elrendelték a nagy testű, vontatásra alkalmas kutyák összeírását is.

Az 1917 júniusában végbement kormányváltás után sem enyhült az ország, a vidék súlyos gazdasági helyzete. Újabb megszorító intézkedésekkel sújtották a lakosságot. Például be kellett jelenteni a vaskészleteket, bevezették a dohányjegyet, a cipőutalványt. Mindenki legfeljebb évente két cipőt vásárolhatott, de csak akkor, ha a régi lábbelijét teljesen elnyűtte.

Bereg megyében is egyre súlyosabbá vált a helyzet, ezért Buttykay Ferenc²⁸³ főispán 1918. áprilisában lemondott tisztségéről. A rend helyreállítását Ung megyére hárították, a kormány Csuha István főispánra bízta Bereg vármegye főispáni teendőinek ellátását. 1918. április 17-én iktatták be tisztségébe Beregszászon.

8.9. Az atyai reformátusok 1914–1923.²⁸⁴

Az első világháború kirobbanása sorsfordító volt az atyai reformátusok életében. A harc a beregi egyházmegye területét sem kímélte, megtépázott családokat, zavart és bizonytalanságot hagyott maga után.

Várady Gyula egyházmegyei gondnok 1915. március 24-én elhangzott beszédében így jellemezte helyzetüket: „A középkor borzalmai megismétlődnek, a civilizáció zászlóvivőinek vélt nemzetek sárba tiporták a szent jelvényt, az adott szó szentségét, a nemzetközi egyezmények kötelező erejét pedig csak annyiban ösmerik, amennyiben céljaikat szolgálják. ...Különösen a lelkész uraknak növekedett meg kötelességük... Híveinknek nagy része hadba vonult... a hazáért, szeretteikért feláldoznak mindent, hullatják a drága vért, meghalnak. Közülök oly sokan idegen földön, jeltelen hantok alatt alusszák örök álmukat, amely hantokra nincs ki virágot ültessen, nincs ki azokat könnyeivel áztassa... a 11-ik honvéd és 65-ik sorsyalogezred, amelyben fiaink szolgálnak, a legnagyobb megpróbáltatásoknak voltak kitéve: a csatatéren legtöbben közülük hunyták le örökre szemeiket... hiszem, hogy az az emberi voltokból kivetkőzött rabló had, amely megyénk felső részét és a szomszéd Galiciát elpusztította, lakóit kifosztotta, hajléktalanná, hazátlanná, földönfutóvá tette, lábát többé hazánk szent földjére nem teszi.”²⁸⁵

Az ellenséges erők Bereg vármegye jó részét hónapokig megszállás alatt tartották, így a háborús események közvetlenül a beregi egyházmegye területét is érintették. Bertók Béla az elemi iskolát, illetve a gimnázium alsóbb osztályait Munkácson, a gimnázium felsőbb osztályait, illetve a teológiát pedig Sárospatakon végezte el. 1897-ben Győrteleken, 1898-ban Fehérgyarmaton volt segédlelkész. A zápszonyi lelkészi állást 1901 novemberének elején foglalta el, majd 1903-ban a beregsurányi egyházközség hívta meg lelkészéül, ahol 1914 július végéig munkálkodott. 1914. augusztus 2-án került a munkácsi gyülekezet élére. A Beregi Református Egyházmegye esperesi székét 1914. április 15-én foglalta el, 1922-ben azonban a tisztségről lemondott. 1923. június 7-től 1939. november 2-ig a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspöke volt. 1941 júliusában vonult nyugdíjba. Az esperes a fennálló veszélyhelyzet miatt 1914. december 15-től 27-ig az esperesi irodát kénytelen volt Vásárosnaményba áthelyezni. A körülmények miatt az esperesi hivatal csupán adminisztrációs munkát látott el, így több ízben bírósági ügyek megtárgyalására sem kerülhetett sor. Az ügyintézés az egyházmegye ügyészének hadba vonulása is megnehezítette, valamint problémát okozott az akadozó postai szolgáltatások miatt több napra megtorpanó levélforgalom.

A hadba vonulás kérdése természetesen az egyházmegye életében is jelen volt, amely leginkább a tanítókat érintette. A tábori lelkészség ügye legtöbb helyen nézeteltérésekhez

283 Buttykay Ferenc egykori főispán 1919. március 25-e körül Beregszászon öngyilkosságot követett el, nem akart élni a vörös katonák kezébe kerülni. Temetésén csak családjának tagjai vehettek részt.

284 A 2014. évi Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei helytörténeti pályázaton 1. helyezést nyert dolgozat szerkesztett változata.

285 Kárpátaljai Református Egyházkerületi Levéltár és Múzeum (a továbbiakban KRL), A Beregi Református Egyházmegye (a továbbiakban BRE), 1915. évi március hó 24-én Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve. Szerk. Sütő Áron egyházmegyei főjegyző. Munkács, 1915.

vezetett. Azonban arra hivatkozva, hogy a papnak a háborúban is lelkésznek kell maradnia, a tábori lelkészséget isteni parancs teljesítéseként hirdették meg a lelkipásztorok között.²⁸⁶

Az egyházmegye kötelékében lévő lelkészek közül elsőként (1914. augusztus 4-én Joó Miklós beregrákosi lelkész kezdte meg szolgálatát. A 39-ik hadosztályhoz osztották be, ahol a beregiek is küzdöttek. 1915. szeptemberéig 14 hónapot töltött a tűzvonalban. Az esperes többször is kérte a püspöki hivataltól Joó szolgálatának felfüggesztését, a lelkész rossz fizikai állapotára, valamint a tábori lelkészi szolgálat elhúzódó időtartalmára hivatkozva: „A beregi egyházmegye kötelékéből Joó Miklós beregrákosi rendes lelkész 1914. aug. 4. óta teljesít tényleges tábori szolgálatot s ez idő alatt szabadsága egyáltalán nem volt s mint hozzám jan. 4-ről keltezett levelében írja kimerülten és betegen fekszik a neu-sandeci kórházban.”

1914. novemberétől Fábián Sándor beregardói és Hörömpő Dezső bilkei segédlelkészek, illetve Szeles Sándor beregdaróci rendes lelkész kezdte meg szolgálatát a sebesültszállító lelkészi osztagban. Természetesen a fellépő lelkészhiányt pótolni kellett. Ennek folytán Lánczy Béla beregdédai lelkész lett kinevezve beregdaróci felügyelő lelkésszé, Beregardóba pedig Fekete János segédlelkészt rendelték ki. Szeles Sándor 1915. július 20-án felmentést kapott, így visszatérhetett gyülekezetéhez.

Bertók Béla körlevélben szólította fel a lelkészeket a tábori szolgálatra, a jelentkezők névsorát pedig felterjesztette Baltazár Dezső püspök elé. A tábori lelkészi posztra történő kinevezés ugyanis az egyházkerület püspökének feladata volt. A megfelelő személyek kiválasztása több szempont figyelembe vételével történt. Azokat a lelkészeket részesítették előnyben, akik családtalanok voltak, megfelelő fizikai állapotban voltak, illetve feladataik elvégzésének átruházása nem ütközött nagyobb akadályba. Bertók 1915. januári jelentése szerint Róthe Lajos asztélyi és Szendrey István mezőkaszonyi rendes lelkészek, Juhász Imre beregszászi hitoktató-segédlelkész, illetve Fábián Sándor Besztercebányára beosztott betegápoló lelkész jelentkezett tábori lelkészi szolgálatra. Az esperes leginkább Róthét ajánlotta a püspök figyelmébe, mivel a lelkész családtalan volt, egyházközségének irányítását pedig az esperes is el tudta látni. A sebesülteket szállító lelkészi osztagban történő munkavégzésére hivatkozva Fábián Sándor kinevezését is javasolta. Míg Juhász Imre jelentkezését nem látta helyénvalónak, mivel a Beregszászi Főgimnáziumban végzett hitoktatói munkáját nem tudta másra bízni, Szendreyt pedig be sem ajánlotta a püspöknek, mivel családos ember volt, illetve a lelkészválasztás előtt álló csonkapapi egyházközséget is ő adminisztrálta, helyettesítése így nem volt megoldható.

8.10. Az 1918-19-es forradalmak Bereg megyében²⁸⁷

1919. április 26-án foglalták el a román hadsereg csapatai Beregszászt, egy nappal később Munkácsot, ahová a hónap utolsó napjaiban bevonultak a Csehszlovák Köztársaság csapatai, így egész Bereg vármegye román, illetve csehszlovák megszállás alá került. Bereg vármegye ruszinok lakta részein már június hónapban bevezették a csehszlovák közigazgatást, míg a magyarlakta területeken beleértve Beregszászt is még szeptember folyamán is magyar közigazgatás folyt. December hónapban vonták ki a Csehszlovák Köztársaság csapatait Beregsurány-Tarpa-Jánd-Ugornya-Barabás határolta területről, amely a volt tiszaháti és

²⁸⁶ Protestáns Szemle, 1914. 26. évf. I–X. füzet 564–565

²⁸⁷ Németh Péterné: *Adatok az 1918–1919- évi forradalmak beregi történetéhez. In.: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás - Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv 3–4. (Nyíregyháza, 1982).* https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZSM_Ek_03_04/?pg=471&layout=s (Letöltve: 2020. 05. 07.)

mezőkaszonyi járások egy részét foglalta magába, azt a 25 községet, amely a trianoni békeszerződés után Magyarországhoz került.²⁸⁸

Ugyancsak a hónap végén kelt a beregszászi zsupán²⁸⁹ körrendelete, amely szerint a magyar tisztviselőknek 1920. január elsejéig le kellett tenniük a hűségi fogadalmat. A körrendelet félreérthetetlenül utalt arra, hogy ennek megtagadása nem csak állásvesztéssel jár együtt, hanem a Csehszlovák Köztársaság területéről való kiutasítással is. A fent említett két esemény következménye, hogy a magyar tisztviselők a kiürített területre vonultak vissza, és önálló közigazgatási egységet hoztak létre²⁹⁰. Erre nem csupán az készítette az ezen a részen összegyűlt tisztviselőket, hogy revíziós törekvéseiket hangsúlyozzák, hanem az is, hogy a magyar közigazgatásnak ez a területe mindkét oldalon el volt vágva a magyar állami szervektől, egyrészt a csehszlovák, másrészt a román közigazgatás és katonai erők által.

Vasúthálózat ugyanis csak Budapest-Sátoraljaújhely-Beregszász vonalon épült ki Beregszászig, a másik oldalon Nagykároly-Mátészalka-Vásárosnamény vonalon Záhonyig, de Beregnek csak Vásárosnaményban volt vasútállomása. A vásárosnaményi Tisza-hidat viszont a románok felrobbantották, így a folyón át való közlekedés nehézségekbe ütközött. Hozzátartozik még a képhez, hogy Gergelyi-Jánd-Ugornya-Csaroda-Tákos térségében még kövesút sem volt. Mindez súlyos ellátási és közlekedési problémák egész sorát idézte elő.

1919. decemberében a magyar területre átköltözött Bereg megye törvényhatósági bizottságának tagjai közgyűlést tartottak Beregsurányban, amelyben kimondták, hogy Csarodát jelölik ki a megye ideiglenes székhelyéül központi fekvésének köszönhetően. Csaroda egyaránt közel esett Beregszászhoz és a Tiszahát más községeihez is. Azonban az alig több mint 1000 főnyi lakosú község - bármennyire is megtett minden tőle telhetőt - nem volt alkalmas ennek a funkciónak még az ideiglenes ellátására sem. Miután a románok kiürítették a Tiszántúlt és Gulácsy István beregi alispán (1918. december végéig volt alispán, de politikai okokból nyugdíjaztak) ismét átvette a megye vezetését,²⁹¹ első intézkedése az volt, hogy Tarpára helyezze át a megye ideiglenes székhelyét. Abban a kérdésben azonban nem volt vita, hogy mind Csaroda, mind Tarpa csak átmeneti megoldásként jöhetett számításba. Az alispán a belügyminiszternek 1920. május 3-án kelt levelében rámutatott, hogy se a hivatalok részére alkalmas, se a tisztviselők és családtagjai részére megfelelő lakások nem állnak rendelkezésre. Az itt összegyűlt tisztviselők száma ugyanis aránytalanul nagy volt az igazgatásuk alatt álló területhez viszonyítva, hiszen a megyei gárda nagy része itt sorakozott fel, s mindegyik kapott valamiféle beosztást. Amint várható volt a Tarpára való költözés nem oldotta meg az elhelyezés problémáit.

Minden községről van valamiféle irat a forradalmi eseményekre vonatkozóan, mégha némelyik igen szegényes is. Számos esetben, amikor a jelentéseket nem közvetlenül az alispáni hivatalhoz küldték, hanem betartva a szolgálati utat pl. az esperesi vagy főszolgabírói hivatalhoz, sok esetben nem jutottak el a rendeltetési helyükre. Sajnos hiányoznak a járási

288 Magyar városok és vármegyék monográfiája. Szatmár, Ugocsa és Bereg K. e. e. vármegyék (1924—1938). Szerk: Fábíán Sándor dr. Budapest 1939. 64—65. old.

289 A Duna-medencében élő szláv népeknél egy-egy közigazgatási kerületnek a főispánéhoz hasonló jogkörrel felruházott vezetője.

290 Bereghez a következő 25 községet soroljuk: Tiszavid, Tiszaszalka, Vásárosnamény, Gergelyi, Ugornya, Jánd, Gulács, Tivadar, Tarpa, Papi, Marok, Mátyus, Csaroda, Gergelyi, Beregsurány, Beregdaróc, Vámosatya, Gelénes, Barabás, Tákos, Fejércse, Hete, Nagylónya, Kislónya, Tizsakerecsen. 1919. decemberében Vásárosnamény a Tiszántúllal együtt még román megszállás alatt volt.

291 1919. december 24-én a belügyminiszter hatálytalanította Gulácsy nyugdíjazását és megbízta Bereg vármegye alispáni teendőinek átvételére. Megbízatására lásd: Bereg vármegye törvényhatósági bizottság jegyzőkönyve 1920. június 25. SzSzmLt. IV/B—802/1. Gulácsy 1920. májusában utazott le Budapestről Csarodára.

főszolgabírók összesítő jelentései is mindkét beregi járásból. A rendelkezésre álló iratoknak egy részét vezető pozíciót betöltött megyei tisztségviselők készítették, így a községekben történt események leírásán kívül képet kapunk a megyei magyar közigazgatásnak a két forradalommal kapcsolatos magatartásáról, politikai állásfoglalásáról is.

Miután az 1923. évi XXXV. tc. megszüntette Bereg vármegye önállóságát és Szatmár, Ugocsa és Bereg ideiglenesen egyesített vármegyék néven Mátészalka székhellyel új közigazgatási egységet hozott létre, az irattári anyagot Tarpáról Mátészalkára költöztették, így a megyeszékhely Vásárosnaményba való helyezésének ügye is lekerült a napirendről.

8.11. Polgári demokratikus forradalom (1918. október 31.—1919. március 20.)

November 1-én Beregszászon a hadsereg tisztjei, katonái, a csendőrök, követve a budapesti példát, letépték a sapkarózsát és helyette nemzeti színű szalagot viseltek, Magyarország függetlenségének jelképéül. A rákövetkező nap már több ezer főnyi tömeg gyűlt össze Beregszász főterén és bejelentették a város csatlakozását a Nemzeti Tanácshoz. Ugyanazon a napon megalakították a Beregszászi Nemzeti Tanácsot is, amely 100 főből állt.

A beregszászi csendőrség ezekben a napokban még megbízható támasza volt a fennálló társadalmi rendnek. A megyeszékhelyre összevont csendőrség községről-községre járva torolta meg a tömegek spontán elégedettségének megnyilvánulását és szerzett érvényt a „jogrendnek.”

Az októberi forradalom következményeként Bereg vármegyében is megalakultak a néptanácsok, amire a Budapesti Nemzeti Tanács felhívása is ösztönzőleg hatott. A továbbiakban szeretnénk választ adni arra a kérdésre is, hogy mennyire voltak a november elején létrejött népi vagy nemzeti tanácsok a forradalom továbbfejlődésének elősegítői vagy ellenkezőleg, azt akadályozó tényezők (természetesen csak az általunk vizsgált területen belül).

A Beregszászi Városi Nemzeti Tanács, amely november 1-én alakult meg, elnöke Holczman Károly kiskereskedő, a város vezető rétege szempontjából is elfogadható volt. Dercsényi Ferenc földbirtokos így jellemzi: „jóakarátú, becsületes ember”, akit hamarosan háttérbe szorítottak a szociáldemokrata párt „radikálisabb hangot” megütő vezetői, mint Simon Mózes, a Tanácsköztársaság idején a beregszászi direktórium elnöke. A Beregszászi Nemzeti Tanács fokozatosan balra tolódott, és ahogy a szociáldemokrata párt befolyása növekedett — a városban és megszerzte egyaránt — úgy növekedett a nyomás a régi rendet kiszolgáló tisztviselőkre. Eredmény, hogy sikerült eltávolítani a város számos reakciós tisztviselőjét, köztük Gáthy Zsigmond polgármestert. Az alispáni hivatal vezetésére Nagy Ernő alispánhelyettes, korábban alsóvereckei főszolgabíró kapott megbízatást. Nagy Ernőt, mint radikális, baloldali sőt a kommunistákkal „szimpatizáló” tisztviselőt tartották nyilván.

A ruszin néptanáccsal egyetértésben 1919. január 2-án kinevezett új vármegyei kormánybiztos-főispán Kutkafalvi Miklós is sokkal rugalmasabb álláspontot képviselt nemcsak a nemzetiségi kérdésben, hanem a szociáldemokrata párttal való együttműködésben is. A konzervatív megyei vezetés egyik szószólója Dercsényi Ferenc így ír a kormánybiztosról: „Hibáztatnom kell Kutkafalvy eljárását is, mert őbenne sem volt meg a kellő erély, azt abból láttam, hogy a szocialista gyűlésekre mindannyiszor elment, ahányszor hívták és beszéddel, meggyőződéssel igyekezett őket lecsendesíteni, nem pedig erélyes intézkedésekkel.” Felrótta a kormánybiztosnak azt is, hogy átengedte a szociáldemokrata pártnak a vármegye néhány termét, és kifogásolta, hogy gyűléseiket a vármegyeháza nagytermében tartották és ott a régi rend ellen izgattak.

A néptanácsok megalakítása a községekben összefonódott a hazatérő katonák elégedetlenségének olyan megnyilvánulásaival, mint a november eleji tömegmegmozdulások, amelyek végigsöpörtek az egész országon. Beregdarócon a hazatérő katonák elégedetlensége magával ragadta a lakosság nagy részét. A forradalmi hangulatot plasztikusan adja vissza a község tanítója Kiss Ferenc: „...hirdették, hogy ezek után ők fogják igazgatni a községet, mert a régi elöljárók csak a maguk javát keresték, s a szegények bajával nem törődtek. A katonai szolgálat alól is csak a gazdagokat mentették fel, a szegények iránt semmit sem tettek. Élelmiszerrel is csak a gazdagok voltak ellátva, a szegények pedig alig kaptak valamit, éheztek, fáztak, rongyoskodtak. Ezek után ők fogják megszabni a búza árát, ők fognak rekvirálni, nem a tanítók, akik a háború alatt elvették búzájukat, és éhezésre kényszerítették családjukat. Most már ők fogják megszabni az uraknak is, hogy mennyi élelmet lehet fogyasztani.” A megalakított néptanács első intézkedése a régi községi elöljáróság lemondatása volt. Azonban a lakosság által megválasztott új községi vezetők nem a szegényebb rétegekből kerültek ki, így a községi vezetésben lényeges változás nem történt. Az új elöljáróság azon volt, hogy lecsillapítsa a község forradalmi hangulatát.

A községi néptanácsokat vagy nemzeti tanácsokat meg kell különböztetnünk az 1919. január - februárjában a szociáldemokrata párt kezdeményezésére létrehozott munkástanácsoktól. Az utóbbiak már a szocialista forradalom érlelődését, a szociáldemokrata párt fokozódó tömegbefolyását tükrözték.

A szociáldemokrata párt agitációja Bereg vármegyében már 1918. decemberétől fokozódott. Beregszászon december közepén jelent meg az Uj Bereg című lap, amely jelentős részét alkotta a szocialista propagandának. 1919. elejétől kezdve a megye községeiben és városaiban egyre sűrűbben tartott népgyűlések, agitációs körutak legfőbb célja a szociáldemokrata párt helyi szekciójának és a munkástanácsoknak a megalakítása volt.

A szociáldemokrata pártnak Beregszászon nem csak a Városi Nemzeti Tanácsot, hanem a nemzetőrséget is sikerült befolyása alá vonni. Azokat a tiszteteket, akik november eleji tömegmozgalmak leverésének élére álltak leváltották, áthelyezték, sőt le is tartóztatták. Hubay századost például saját legénysége kísérte be a városházára a szociáldemokrata párt vezetősége elé. A csendőrtisztek közül Kamuthyt áthelyezték többen pedig megszöktek a felelősségrevonás elől.

A szociáldemokrata párt ellensúlyozására kezdték meg a kispárt (pontosabban Nagyatádi Szabó István vezette Független Kispárt és Földműves Párt) szervezését, amelynek bevallott célja volt „...a forradalmi és szocialista párttal nem csak megyei dolgokat illetően, de országos ügyekben is felvenni a küzdelmet és kényszeríteni őket egy mérsékelt kormányzásra vagy a teljes visszavonulásra.” A kispárt szervezését az a Dercsényi Ferenc kezdte meg, aki 1918 őszén háttá fordított a Károlyi-féle Függetlenségi és 48-as pártot, mert úgy érezte túlságosan megbízhatatlan elemekkel hígult fel a forradalom után. A nagylétszámú tömeggyűléseket komoly eredménynek könyvelték el a párt szervezői, sőt úgy érezték teljesülni fognak elképzeléseik a párttal kapcsolatban. Elnöknek Dercsényi Ferencet, alelnöknek Czeiner Nándort és titkárnak Fedák Istvánt választották meg.

1919. márciusában az országgyűlési képviselő választási kampány során kitűnő alkalom kínálkozott a kispárttal kapcsolatos remények valóra váltására. Mivel időközben a kormány megvalósította Ruzska - Krajna²⁹² önállóságát, Bereg vármegye

292 A Károlyi kormány 1918. december 25-én tette közzé a „Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról szóló néptörvényt. Az 1918. évi X. néptörvény a „ruszinoknak” a belbiztosítás, az igazságszolgáltatás, a közoktatás, a közművelődés, a vallás gyakorlása és a nyelv használata terén önrendelkezési jogot biztosított és kimondta, hogy Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszin lakta

tiszaháti és mezőkaszonyi járását Szabolcs megyéhez csatolta, mint választási körzetet. A két megyéből közösen jelöltek volna képviselőket lajstromos szavazás alapján. A jelölőgyűlés határozata szerint Dercsényi Ferenc és Hetei Bertalan a kisgazdapárt, Nagy Ernő alispánhelyettes pedig a Károlyi-pártnak a jelöltjeként indult volna. Kiss Rolanddal, Szabolcs vármegye szociáldemokrata kormánybiztosával azonban nem sikerült megegyezésre jutni sem a képviselők személyében, sem számában.

Dercsényi nyíregyházi látogatását a kisgazdapárt szervezésére is felhasználta. Felkereste a Gazdasági Egyesület megyei elnökét Megyery Gézát, hogy a két egyesület és pártszervezetet a választási kampány idejére szorosabb együttműködésre készítse. Azt javasolta, hogy a Gazdasági Egyesület vegye kezébe a kisgazdapárt szervezését Szabolcsban is, s a két megyei szervezet egymást támogatva lépjen fel a „forradalmi és szocialista párttal” szemben a választási küzdelemben. Majd felkeresték Murányi László volt kormánybiztost is, akinek segítségére biztosan számíthattak, hiszen a szociáldemokrata párt nyíregyházi vezetőségének 1919. tavaszán kemény politikai csatározások után sikerült őt eltávolítani a megye éléről. Másnap még néhány vezető állású személlyel kiegészülve egy rövid megbeszélést tartottak a választással kapcsolatban. A terv néhány nap múlva a Tanácsköztársaság kikiáltásával elvesztette aktualitását.²⁹³

8.12. A proletárdiktatúra időszaka

A Forradalmi Kormányzótanács megalakulása és a proletárdiktatúra kikiáltásának híre március 21-én este érkezett Beregszászba és Munkácsra. Beregszászban a munkásság miután értesült, hogy Budapesten győzött a szocialista forradalom, lefegyverezte a laktanyában maradt mintegy 80 főnyi csendőrséget, s ezzel felszámolta a fegyveres konfliktus lehetőségét. Munkácson a dolgozókból alakult vörös gárda elfoglalta a város összes stratégiaileg fontos pontjait. A városháza erkélyéről Galgóczi János asztalosmester, a munkácsi direktórium elnöke mondott beszédet és jelentette be a proletárdiktatúra győzelmét.

A proletárdiktatúra kikiáltása a megye községeiben sem váltotta ki az egyéni és tömegszenvedélyek olyan megnyilvánulását, mint az Őszirózsás Forradalom november első napjaiban. A hatalomban történt változás békés úton, minden ellenállás nélkül ment végbe.

A Beregszászban megalakuló megyei direktórium 1919. március 23-án bocsátotta ki első rendeletét, amelyben közölte, hogy átvette a hatalmat. A Forradalmi Kormányzótanács rendelete alapján feloszlatta a képviselőtestületeket és elöljáróságokat, ugyanakkor a munkásparasz- és katonatanácsok, valamint a községi direktóriumok megalakítására hívta fel a községek lakosságát.

Kevés adatunk van a községi direktóriumok tagjaira vonatkozóan. Néhány napon belül a megye községeiben mindenütt létrejött a tanács hatalom és kiépültek az új hatalmi szervek a munkás-, paraszt-, és katonatanácsok, valamint a direktóriumok.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 31-én kelt 26. számú rendelete értelmében a munkás-, paraszt-, és katonatanácsok ideiglenességének megszüntetésére tanácsválasztások megtartását rendelte el.

részeiből „Ruszka-Krajna” néven autonóm jogterület (kormányzósági terület) alakították. A törvény életbeléptetése után azonban még hosszú ideig folytak a tárgyalások az érdekelt megyék és a kormány között „Ruszka-Krajna” határának megállapításával kapcsolatban.

293 A kisgazdapárttal kapcsolatos szervező munkára lásd Dercsényi Ferenc jelentését. Vámosatya, 1921. február 15. Beregszászi Levéltár uo.

Bereg vármegyében április 6-án és 7-én zajlottak le a választások a községekben, április 8-án a megyeszékhelyen és Munkácson. Április 10-én és 11-én a járási tanácsokat, április 14-én pedig a Bereg megyei munkás-, paraszt- és katonatanácsokat választották a 21 tagú intézőbizottsággal együtt.

A megyei direktórium 1919. április 14-én valamennyi járás politikai megbízottjának küldött levelében jelentést kért a tanács választással kapcsolatban. A tiszaháti járás politikai megbízottja értesítette a megyei direktóriumot, hogy a „tiszaháti járás területén az összes községi munkás-, és paraszttanácsok mind megalakultak.” Ehhez hasonló értesítések érkeztek a megye többi járásából is.

Amíg március 21-e készületlenül találta a polgári rend képviselőit, s ellenállásra szinte alig került sor, addig az áprilisi tanácsválasztások idején már van egy-két példa a reakció mozgolódására.

Bereg vármegyében éppen úgy, mint egész Magyarországon államosították az összes nagy-, és középipari vállalatot, bankokat, takarékpénztárakat, közlekedést stb., majd a malmokat. Az államosított üzemeket a szocialista termelési népbiztosság által kinevezett termelési megbízott felügyelete alá helyezték. Államosították Schönborn gróf sörgyárát, bútór-, szesz- és téglagyárakat. A kormányzótanács 1919. április 3-án kiadott dekrétuma értelmében pedig a 100 holdnál nagyobb földbirtokot is. Vámosatyán ilyen nem volt.

A Bereg megyei direktórium egész sor intézkedést tett a mezőgazdaság fellendítésére, a mezei munkák időben való elvégzésére. 1919. március 26-án a Bereg megyei direktórium plakátokon közölte, hogy azt a földtulajdonost, aki tudatosan kivonja magát a föld megművelése alól átadják a forradalmi törvényszéknek.

A munkások és parasztok élelmiszerral való ellátása céljából a Tanácsköztársaság megtiltotta a termények és iparcikkek eladását és elrendelte az élelmiszerek rekvirálását a földesuraktól és a tehetősebb gazdáktól. Csarodán Scholcz József nyugalmazott őrnagytól több száz mázsa burgonyát szállítottak el a beregszászi direktórium intézkedésére. A termények javarészt a hegyvidéki járások (alsóvereckei, szolyvai, felvidéki és latorcai) éhező lakossága között osztották szét.

A tanács hatalom szervei az ipari magánszektorok munkáját is ellenőrizték. Felleltároztak minden apró ipari műhelyt, kis szatócsboltot. Központosították a nyersanyagelosztást, beleszóltak a bérek megállapításába, összeírták az uradalmak felszerelését és jószágállományát.

Bereg vármegyét a román burzsoá csapatok támadták meg Máramarossziget – Huszt - Nagyszöllős irányából. Az ekkor már ellenforradalminak számító székely hadosztály pedig Kratochvill Károly ezredes vezénylete alatt Szatmárnémeti - Mátészalka körzetéből Beregszász irányába tört előre. Még a román megszállást megelőzően a székely hadosztály alakulatai 1919. április 21-én bevonultak a városba. Az ellenséges hadsereg közeledése aktivizálta az ellenforradalmi erőket Beregszászon, s amikor a direktórium és a városban levő Vörös Hadsereg alakulatai távozni kényszerültek, ellenforradalmi puccsot hajtottak végre és visszaállították a burzsoá uralmat.

Hont százados a beregszászi ellenforradalmi erők egyik vezetője érintkezésbe lépett a székely hadosztály parancsnokával, kérve őt, hogy maradjanak a városban a direktórium elvonulása után a rendet fenntartani. Azonban a székely hadosztály parancsot kapott a város elhagyására. Ezután az ellenforradalmi puccs szervezői Dercsényi Ferenc, Dercsényi Béla, Czeiner Nándor, Paksy Gyula és még jó néhányan fegyvereket szereztek a csendőrlaktanya raktáraiból, és felállították a „polgárőrséget.” Miután tudomásuk volt arról is, hogy a Bereg

megyei direktórium a nyíregyházi parancsnoksághoz fordult segítségért, elhatározták, ha Nyíregyháza felől érkeznének, a Vörös Hadsereg alakulatait még az állomáson lefegyverzik. A fegyveres akció azonban kudarcba fulladt és az ellenforradalmi puccs szervezőinek egy része a románok által megszállt területekre menekült.

Munkácson ellenforradalmi tisztek egy csoportja támadta meg a városban lévő Vörös Hadsereg alakulatait, akik másnap elhagyták a várost.

Április 24-én mind Beregszászon, mind Munkácson visszaállították a tanács hatalmat. Szép Ervin, a Vörös Hadsereg budapesti kirendeltség parancsnoka vezetése alatt egy különleges ezred indult el Munkácsra és Beregszászba. Munkácson 80 ellenforradalmár tisztet és 50 hivatalnokot tartóztattak le és szállítottak Budapestre. 1919. május 15-én a katonai törvényszék tárgyalta a munkácsi ellenforradalom ügyét és 24 személyt különböző börtönbüntetésre ítélt. Beregszászon a sátorlajújhelyi forradalmi törvényszéknek átadott 40 személyből 22-öt Serbán János politikai megbízott határozatára túszként Budapestre vittek.

A tanács hatalom visszaállítása nem volt tartós, a román és a cseh csapatok április végén fokozták támadásaikat, s a Vörös Hadsereg beregszászi és munkácsi egységeit a bekerítés fenyegette. Április 26-án Beregszász, 27-én pedig Munkács került a román csapatok kezére. Munkácson a románokat később a cseh csapatok váltották fel. 1919 május elejére egész Bereg vármegyét elfoglalták a megszálló csapatok és megdöntötték a tanács hatalmat.

8.13. A vámosatyai bíró a beregszászi ellenforradalomban 1919. április 21-23.²⁹⁴

A kommunista direktórium beregszászi tevékenységéről részletes leírást készített Dercsényi Ferenc, aki 1918 decemberéig vámosatyai bíró és befolyásos beregszászi politikus. Az 1921. március 15-én íródott húszoldalas feljegyzés a Tanácsköztársaság történeti adatainak gyűjtésére szervezett országos bizottság (TAGYOB²⁹⁵) számára készült.²⁹⁶ A Hadügyi Népbizottság helyzetjelentéseivel kiegészítve ezek alapján lehet rekonstruálni a beregszászi „ellenforradalom” kétnapos történetét.

1919. április 21-én dél körül Beregszászban a direktórium Simon Mózes vezetésével lázas csomagolásba kezdett. A feltartóztathatatlannak tűnő román közeledés és az ellenőrizhetetlenné váló székely hadosztály miatt úgy határoztak, hogy evakuálják a várost. Délután rohamtempóban szállították ki a direktórium vagyontárgyait a beregszászi vasútállomásra, ahonnan a kommunista hatalom vonata négy órák múlva elhagyta a várost. Mielőtt a direktórium szerelvénye kigördült volna a vasútállomásról, Hant János százados (máshol Haunt) a beregszászi nemzetőrség korábbi parancsnokának kezdeményezésére a székely zászlóalj katonái lekapcsolták a direktórium által összegyűjtött fegyvereket (kb. 600-700 fő felfegyverzésére elegendő hadianyag) tartalmazó vasúti kocsit. A város a fegyvereket átvette a székely zászlóaljtól és azonnal a vármegyeházára szállították, megőrzés céljából.

²⁹⁴ <https://www.clioinstitute.hu/single-post/2019/06/05/Lelkiismeretem-nem-engedi> (Letöltve: 2020. 05. 07.)

²⁹⁵ Tanácsköztársaság történetére vonatkozó adatok gyűjtésére szervezett Országos Bizottság

²⁹⁶ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részleg (KTÁL) Fond 14., op. 10., od. zb. 60–70. p.

A direktórium elmenekülésének hírére a lakosság fosztogatásba kezdett Beregszász peremterületein. Annak érdekében, hogy az 1918. novemberihez hasonló fosztogatásokat, rendbontásokat megakadályozzák, a város 1918. október előtti politikai elitje (Dercsényi Ferenc, Linner Jenő, Hant János, Sipos Géza, Benda Kálmán, Czeiner Nándor) elkezdtek megszervezni a polgárőrséget. Dercsényi Ferenc Beregszász életében 1918. december és

Dercsényi Ferenc vámosatyai bíró 1918-19-ben.

1919. április vége között mindent megtett a nyugalom és közrend helyreállítása érdekében. Dercsényi a vagyon- és személybiztonság garantálását a csendőrség vagy a nemzetőrség, legalább egy fegyveres polgárőrség felállításában látta, mivel saját tapasztalatai szerint is az 1918. őszi anarchisztikus állapotok is akkor szűntek meg, mikor létrehozták a nemzetőrséget. Dercsényi Ferenc a vörösöktől lefoglalt fegyvereket nem akarta felhasználni, ehelyett a város csendőrségi laktanyájához ment, ahol a néhány alegység éppen indulásra készült.²⁹⁷ Dercsényi felszólította

a laktanya parancsnokát, egy Tóth nevezetű századost, hogy maradjon alakulatával a városban és segítse a rend helyreállítását, a százados azonban közölte, hogy felsőbb parancsra azonnal el kell hagyniuk a várost. Miközben egyre többen érkeztek a csendőrségi laktanyához, például Paksy Gyula és Czeiner Nándor²⁹⁸, hogy ők is a fegyverraktár átadását kérik, Dercsényi és Tóth csendőrszázados között már hangos vita folyt. Miután a csendőrszázados sokadjára is megtagadta a fegyverek átadását, Dercsényi kijelentette: „*ennek folytán kénytelen leszek a raktárajtót feltörteni*”, mire a százados tovább fokozva a feszültséget csak annyit felelt „*azt nem ajánlom*”. A pattanásig feszült helyzet ellenére Dercsényi elrendelte a raktár feltörését, amiben meglepetésére az udvaron formációban, útra készen álló csendőrök közül néhányan segítettek is. A raktárban található vadászfegyvereket Tóth csendőrszázados jelenlétében osztották ki volt tulajdonosaiknak, illetve megbízható beregszászi polgároknak.²⁹⁹

A fegyverek kiosztása után a város utcáira őrséget szervezettek, akiknek azt az utasítást adták, hogy „*akit rabláson érnek azonnal lőjék le, a csendzavarókat tartóztassák le, és kísérik a vármegyeházára*”. A statárium életbe léptetését a lakosság körében dobszóval is kihirdették.

A hatalmat hirtelen megöröklő régi politikai elit már április 21-én tanácskozást tartott a beregszászi vármegyeházán. A város parancsnokának egyhangúlag Hant János századost választották meg, akit Dercsényi Ferenc felügyelt. A város irányítására egy bizottságot alakítottak Nagy Ernő, Czeiner Nándor, Linner Jenő, Benda Kálmán, Sipos Géza, Hant János

297 Egyes források szerint Beregszászban nem fegyverezték le a csendőrséget a Tanácsköztársaság kikiáltása után, amit főleg a direktórium tagjának választott Décsy Lajos egykori csendőrségi számvevő altiszt ellenzett, a közrend fenntartása érdekében.

298 Paksy Gyula beregszászi takarékpénztár igazgató. A direktórium visszaérkezése után a Beregszászból elszállított 24 tús egyike. Czeiner Nándor beregszászi befolyásos üzletember, bankigazgató, bortermelő és kereskedő.

299 Ezek főleg magáncélú vadászfegyverek voltak, amelyeket 1918 ősztől gyűjtöttek össze.

és Dercsényi Ferenc részvételével. A tanácskozás elején Nagy Ernő Bereg vármegye korábbi alispán-helyettese felvetette, hogy „*ne elégedjünk meg a rendfenntartással, csináljuk meg az ellenforradalmat*”. Dercsényi Ferenc azonnal elutasította Nagy javaslatát, ami aztán még mélyebb válságba sodorta kettejük amúgy is rossz kapcsolatát.

Dercsényi Ferenc számára ellenszenves volt a szociáldemokrácia. A kapcsolata Nagy Ernővel akkor kezdett megromlani, amikor Nagyt - szociáldemokrata nyomásra - Bereg vármegye alispán-helyettesévé nevezték ki a Károlyi-kormány idején.

Nagy úgy értékelte, hogy az egyre nagyobb befolyásra szert tevő Dercsényi köre nem fogja az alispán-helyettesi székben meghagyni, ezért önálló akcióba kezdett. Még április 21-én este tíz órakkor telefonon arról tájékoztatta Sátoraljaújhelyet, hogy ellenforradalom tört ki Beregszászon Dercsényi Ferenc, Hant János és a város tehetősebb polgárainak a vezetésével. Ekkortájt futott be Sátoraljaújhelyre a beregszászi direktórium vonata, akik, értesülve az „ellenforradalomról”, megfelelő indokot, kényelmes öngigazolást találtak a fronthelyzet miatti menekülésükre. Nagy a telefonbeszélgetés céljáról érdeklődő Dercsényinek azt hazudta, hogy pusztán Bereg vármegye alispánját tájékoztatta a direktórium meneküléséről.

Április 22-én reggel Fodor András beregszászi állomásfőnök arról tájékoztatta a szűk körű bizottságot egy Nyíregyházáról érkezett értesítésre hivatkozva, hogy 480 gépfegyveres vörös katona fog érkezni a késő délutáni órákban a város visszafoglalására.³⁰⁰ A bizottság a hír hallatára eldöntötte, hogy kísérletet tesz a vörös katonák lefegyverzésére, szükség esetén pedig akár fegyveres harcra is bocsátkozik velük. Az összecsapásra felkészülve délután kettőre riadót fújtak, s a városháza elé gyűjtötték a főleg egyetemi és gimnáziumi fiatalokból verbuvált polgárőrséget.

Hant János gyorsan kidolgozta a város megvédésének tervét. Benda Kálmán parancsnoksága alatt egy egységet kiküldött a Beregszász és Beregdéda között található Csizaj erdőbe, s azt a feladatot adta, siklassák ki a város felé közeledő vonatot, a vöröskatonákat pedig fegyverezzék le. A maradék erőket a beregszászi vasút két oldalán helyezte el. Dercsényi is fegyvert fogott, akinek Hant azt a feladatot adta, hogy a vasútállomásra esetleg begördülő vörösöket néhány emberrel tartsa tűz alatt. Az ütközetre azonban prózai okokból nem került sor. Ugyan a Csizaj-erdőben lesben álló beregszásziak megállítottak egy vonatot, de tüzetes átvizsgálás után kiderült, hogy csak vasúti személyzet, így beengedték őket a városba. Idegölő várakozás vette kezdetét, s csak nem akart megérezni az ostromló sereg. Mint később kiderült, a kiküldött vörös egységeket az 5. vörös hadosztályparancsnokság Csapon visszatartotta. A várakozásban kimerült védők pedig hajnalban egyszerűen hazamentek.

Április 23-án késő délután újabb értesítés futott be Nyíregyházáról, most azzal, hogy, hogy április 23-ról 24-re virradó éjjel érkeznek a vörös egységek. Dercsényi és Hant egy gyors egyeztetés után arra jutottak, hogy most nem fogják fölöslegesen megzavarni egy általános riadóval a város nyugalmát, hiszen lehet, hogy megint nem érkeznek meg a támadók. Ugyanakkor elhatározták, hogy a polgárőrséget mégis csak berendelik a vármegyeháza udvarára. Valódi hatalmuk jó fokmérője, hogy hívásukra mindössze hárman jelentek meg. Dercsényi Ferenc szomorúan vette tudomásul, hogy „nincs kivel a várost

300 Április 22-én a beregszászi „ellenforradalom” hírére, annak letörésére Nyíregyházán lévő II/32. zászlóaljtól egy gyalog és egy fél gépesített század elindult. Ezzel egyidőben a sátoraljaújhelyi direktórium Hartstein nevű tagja is, önkényesen a hegyaljai alszakaszból két századot kivont és a beregszászi ellenforradalom letörésére küldte. Ezt a fél zászlóaljat azonban az 5. vörös hadosztály parancsnokságának telefonos utasítására Csapon visszatartották. HL. Hadügyi Népbiztosság. I. 30. Mikrofilm. 5. doboz. 3160/86. 413. p.

védni, s ha a veresek visszajönnek, azt könnyűszerrel elfoglalják”. Nem csatlakozott, mert a 23-ról 24-re virradó éjjel meg is érkeztek a vörös alakulatok, reggel pedig a direktórium is.

Mikor híre ment, hogy néhány óra múlva most már tényleg befut a vörösöket szállító szerelvény, pánik tört ki a városban, s sokan menekülőre fogták. Nagy Ernő ismét kulcsszerephez szeretne volna juttatni magát, s ugyan nem tudni pontosan milyen megfontolásból, de a kora reggeli órákban saját autóján néhány fiatal beregszászi katonát a királyházi román katonai parancsnokságra küldött azzal, hogy érijék el, hogy a románok vonuljanak be városba. Erre azonban akkor még nem került sor.

Dercsényi először úgy gondolta nem menekül el a kiérkező vörösök elől, de miután látta, hogy nincs kivel megvédeni a várost, végül a románokhoz való átállás mellett döntött. Április 23-án este 10 órákkor érkezett gyalogszerrel Beregszászból Csetfalvára, ahonnan másnap a hajnali órákban Tiszaújlak irányában indult. Nagyszőlős előtt vöröskatonák vették észre és riasztó lövéseket adtak le rá. Tiszabecsnél csónakon átkelt a folyón, majd pedig a tiszaujlaki hídon összegyűlt vörös katonák szeme láttára keresztül ment a román vonalakon és Szatmárra ment.

Ezalatt Beregszászban a direktórium tömeges házkutatásokat tartott, s közel 200, a város életében korábban jelentős befolyással rendelkező személyt tartóztatott le. Még akasztófákat is felállítottak a város piacterén, és azzal fenyegetőztek, hogy oda akasztják majd az elfogottakat. Erre azonban nem került sor, mert a direktórium a románok egyre fenyegető közeledése miatt végleg elhagyta Beregszászt. Távozásuk előtt azonban az akasztásra „szánt” 200 főből 24 személyt túszként Sátoraljaújhelyre, majd onnan Budapestre szállítottak.

8.14. A TAGYOB³⁰¹ avagy állami történelemhamisítás.

Néhány héttel azután, hogy Horthy 1919. november 16-án a Nemzeti Hadsereg élén bevonult Budapestre, 1919. december 5-én Budapesten, a Központi Városházán tartotta alakuló ülését a „TAGYOB” amelyben szinte valamennyi minisztérium és kormányzati szerv képviseltette magát.

A hatalom birtoklásáért folytatott pozícióharcban egymással komolyan rivalizáló jobboldali csoportosulások mindegyike egyetértett abban, hogy szükség van a Tanácsköztársaság létrehozásában, működtetésében érintettek felelőssége vonására. Nem utolsó sorban azért, mert a háborús vereségek egyik fő okának az 1918-1919-es forradalmakat tekintették.

A számonkérés több formában és több forrásból már a Tanácsköztársaság leverése után megindult, a hadsereg feladatának tekintette a rendteremtést, a közrend és az állambiztonság fenntartását. Horthy külön rendeletekben szabályozta, hogy szükség szerint a katonaság polgári személyek ellen is eljárhasson.

A Friedrich-kormány a számonkérés jogi hátterét teremtette meg, amikor 1919. augusztus 19-én rendeletet bocsátott ki a gyorsított bünvádi eljárásról, mellyel kriminalizálta a Tanácsköztársaság eseményeit és az abban részt vevőket. Megindultak az internálások, melyek a társadalomra veszélyesnek gondolt egyének elkülönítését szolgálták. 1919 decemberében a Huszár-kormány lehetővé tette, hogy bírósági ítélet nélküli, egyszerű rendőrségi eljárással is lehessen internálást lefolytatni.

Működtek az igazolóbizottságok, az előzetes cenzúra, a polgári és katonai szervek egyaránt kommunistákra vadásztak. A „kommunista” azonban tág fogalom volt: nem csak az

301 <https://archivnet.hu/hiteles-adatok-alapjan-irassek-meg> (Letöltve: 2020. 05. 07.)

került gyanúba, aki a Tanácsköztársaság alatt valamilyen tisztséget vállalt, hanem az is, akiről a környezete, vagy éppen egy haragosa állította, hogy kommunista.

Az adatgyűjtés egyik színtere lehetett az a polgári közigazgatás szervezeteinek jelentéseit gyűjtő bizottság, amely az ekkor a Belügyminisztériumnak alárendelt Magyar Országos Levéltár vezetésével és infrastrukturális háttérével működött.

Beniczky Ödön belügyminiszter körrendeletben értesítette a városi és vármegyei törvényhatóságokat, hogy *„a minisztertanács méltányolva annak fontosságát, hogy az elmúlt bolsevik rémuralom (ún. proletárdiktatúra) története minden vonatkozásban kiderítve annak idején hiteles adatok alapján írássék meg, és e gyászos emlékü mozgalom social politikai tanulságai a magyar nemzet consolidatioja és jövőjének biztosítása érdekében értékesíttessenek, az 1919. évi szeptember 18-án tartott ülésében előterjesztésemre, a [proletárdiktatúra] történetének megírásához szükséges minden irányban kiterjedő adatgyűjtés megszervezését kormányfeladatnak nyilvánította és ezen munkálatoknak az általa elfogadott irányelvek szerint való megindítására és végrehajtására engem hatalmazott fel.”*

A végrehajtandó feladat koordinálásával tekintélyes szakembert, Dr. Csánki Dezsőt a Magyar Országos Levéltár igazgatóját bízták meg, aki helyettes államtitkárként elnökölt a Bizottságban.

8.15. A Beregi Református Egyházmegye iskolái (1914–1923)³⁰²

A vizsgált korszakban 44 egyházközségben volt református iskola, ugyanakkor csupán az alábbi 14 egyházközségben zajlott zavartalanul a tanítás: Asztély, Beregdaróc, Dercen, Fornos, Halábor, Harangláb, Hetyen, Kisbégány, Márokpapi, Szernye, Tiszaadony, Tiszakercesny, Tiszaszalka, Jánd.

Az oktatás eredményességével, valamint a felmerülő problémák vizsgálatával az iskolai körlátogatói bizottságok voltak megbízva, amelyek meghatározott időnként látogatták az iskolákat. Ezen bizottságok jelentése alapján Szentimrey József 1913. március 30-án írt összegzése tükrözi az akkori helyzetet és a megoldandó problémákat.

Az izsnyéti körben a legfőbb problémát a járványos betegségek jelentették, amelyek folytán több iskolát kellett rövidebb, vagy huzamosabb időre bezárni. Kajdanó, Rákos és Dávidháza iskolái még október elején is zárva voltak, ugyanakkor Dercen község iskolájának kapuit csupán október 20-án nyitották ki. Pozitívként említenő azonban, hogy az iskolák felszerelése mindenhol teljesnek bizonyult.

A nagymuzsalyi kör jelentését Csáfordy Ferenc körlátogatói lelkész terjesztette be. A jelentés alapján szeptember 15-ig minden gyülekezetben kezdetét vette a tanítás. Ugyanakkor Csetfalván egy kolera beteg miatt október 4-én bizonytalan időre bezárt az iskola. Az iskolamulasztók száma ugyanakkor minimális volt, azonban a tanuláshoz szükséges eszközök a benei és a halábori tanítványok esetében hiánycikknek számítottak.

A beregsomi körben az iskolakezdés mindenhol megtörtént. Zápszonyból és Hetyenből nem küldtek be statisztikát. Somban, Barabásban, Gelénesben és Atyában a felszerelés teljes volt, azonban Csonkapapiban és Kisharanglábban hiányos. Emellett megkezdte működését Somban, Bótrágyban, Hetyenben és Csonkapapiban a tanítói könyvtár, Barabásban, Gelénesben, illetve Atyában pedig a tankötelesek számára is nyílt könyvtár. Haranglábban azonban pénzhiány miatt nem kezdtek bele a könyvtár kialakításába.

302 Fodor Krisztina: A 2014. évi Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei helytörténeti pályázaton 1. helyezést nyert dolgozat szerkesztett változata.

Lánczy Béla körlátogatói lelkész jelentése szerint a beiskolázás a makkosjánosi kör gyülekezeteiben is megtörtént. Az iskolai könyvtárakra illetően a munkálatokat Asztélyban, Kisbégányban, Balazséron, Beregdarócban, Beregdédában és Gáton kezdték meg. Az iskolák felszerelése kielégítő volt; azonban járványokból kifolyólag akadtak fennakadások, például Makkosjánosiban himlő miatt kellett bezárni az oktatási intézményt. Mindemellett Nagybégányban tanítóváltás miatt csak szeptember 29-én kezdődhetett meg a tanítás.

A világháborús állapotok a tanügyre is hatalmas súllyal nehezedtek. A tanítók és kántorok közül több mint 30-an vonultak be katonai szolgálatra. A helyettesítést sok helyen nem tudták megoldani, így az iskoláztatás sok helyen szünetelt. Több helyen járvány ütötte fel a fejét, valamint az átvonuló katonaság az iskolákban kapott szállást. A statisztikai adatok beszolgáltatásával kapcsolatban is problémák adódtak, több egyházból nem küldtek be információt. A körlátogatói körök közül is csupán a bótrágyi, az izsnyétei, a makkosjánosi, valamint a csarodai körök küldték be jelentésüket 1915-ben.

Több egyházközségben azonban a növendékek állami iskolákba iratkoztak át. Ugyanakkor több oktatási intézményt katonai célokra foglaltak le. Beregrákoson 1914. október 20-ig, majd 1916-ban több hónapra. Gáton két ízben lett lefoglalva az iskola épülete 1914-ben 1-1 hónapra. Kígyóson 1915. január 25 – március 1. között, Dercenben pedig 1916-ban huzamosabb ideig nem jártak iskolába a gyerekek.

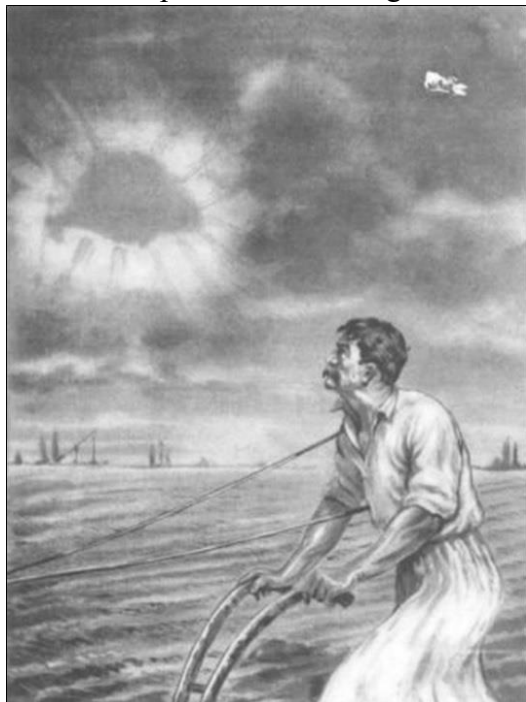
16 egyházban (Asztély, Barabás, Beregdaróc, Beregdéda, Dercen, Fornos, Kisbégány, Makkosjánosi, Nagybégány, Kisgut, Nagylónya, Tarpa, Tiszaadony, Tiszaszalka, Vámosatya, Hete) a felsőbb osztálybeliek csupán november elsejétől jártak iskolába.

1916–1917. tanévben a vizsgálatok során több negatív dologra is fény derült, pl., hogy a 4-5-6. osztályokban az előző évekhez képest sokkal gyengébb volt a tantárgyakban való előrehaladás. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a tanulók csupán november 1-jétől látogatták az iskolát. A tankönyvekkel való ellátottság terén szintén nagy eltérés figyelhető meg. Huzamosabb ideig állandó problémának számított, hogy a legtöbb felekezeti iskola nem felelt meg a higiéniai követelményeknek. A legnagyobb gond az ivóvízellátás hiánya volt. Az egyházmegye ezért fontosnak tartotta az összes tantermet felszerelni higiénikus víztartó edényekkel, amelynek beszerzését pedig a közpénztárnak kellett előlegeznie. Az 1918–1919. iskolai évben sem történt előrelépés. Ennek oka nem csupán a háború okozta nehézségekből, hanem egyrészt a forradalom, másrészt a proletárdiktatúra által előidézett körülményekből adódott. Az 1919–1920. iskolai évben minden egyházközségnél szünetelt a tanítás. 1920. szeptemberében sem került sor a beiskoláztatásra, így már lassan 7 év nehézségei gyengítették, sőt több esetben akadályozták a tanítás-tanulás folyamatát.

9. Vámosatya a Horthy korszakban

A magyar történelem egyik legvitatottabb időszaka a Horthy Miklós nevével fémjelzett 25 esztendő. Gyakran politikai beállítódástól függő viták folynak megítéléséről. Diktatúra vagy követendő demokrácia a két világháború közötti Magyarország?

Szálasi Ferenc kinevezéséig (1944. november 16.) tartó időszak államformája király nélküli királyság volt, egyfajta szűkített demokrácia. A trianoni döntés után Magyarország megpróbálta a rosszból kihozni a legjobbat, építkezni abból, ami megmaradt. Voltak a korszaknak pozitívumai és negatívumai is.

Pozitívumnak tekinthetjük például, hogy Magyarország 1526 óta először élvezett teljes állami önállóságot, ám mindezért komoly árat kellett fizetni, mert önálló államként szinte azonnal az 1921-ben megalakult kisantant országok (Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia) harapófogójába kerültünk, egy olyan szövetség szorításába, amely megszűnéséig, 1938-ig a magyar revíziós követelésekkel szemben sikeresen lépett fel, és amely ellen a hagyományos diplomáciai eszközökkel szinte lehetetlen volt eredményt elérni.

Trianonnak köszönhetően megszűnt a nemzetiségi kérdés, mert a korábban hazánkban élt nemzetiségek az utódállamokhoz kerültek. Mindössze fél millió német (sváb) kisebbségünk maradt, amely többnyire lojális volt a magyar államhoz és a magyarsághoz, hiszen zömében már asszimilálódtak.

További előnyös változást jelentett, hogy a korábbiaknál városiasodottabb országgá váltunk és magasabb lett a városlakók aránya is, miként annak is voltak előnyei, hogy a legelmaradottabb térségek, így a Kárpátalja, ezen belül Bereg vármegye hegyvidéki területei és a Székelyföld elkerült Magyarországtól. Emelkedett a népsűrűség, és mivel az elcsatolt területekről érkező 400 ezer menekült nagy része értelmiségi volt, a kultúrpolitika szerepe is megnövekedett.

Bár az amúgy is padlón lévő magyar gazdaságra nagy terheket rótt a menekülők elhelyezése, valamint az állami alkalmazásban álló menekült hivatalnokok ellátása, növekedett az ipar teljesítménye, köszönhetően annak, hogy az ipari kapacitás nagy része a csonka Magyarországon maradt. Sajnos a nyers- és ásványanyag kincsek jó része a határokon kívülre kerültek, ezért exportálni kellett mindazt, amire az ipar eredetileg telepítve volt. A trianoni csapás valamilyen módon csaknem minden családot érintett, és ezért a revíziós propaganda sikeresen szőtte át a hétköznapiakat.

A Horthy korszak külpolitikáját így a revíziós törekvés és a kisantant harapófogójában való vergődés határozta meg, amelyből a kitörést 1927-ben a Bethlen István és Benito Mussolini által megkötött olasz-magyar barátsági szerződés jelentette. A harmincas évektől nyitás következett be Németország felé is. A németekkel való viszonyban sajátos kényszerpályára került az ország. Szükségszerűen az akkorra már nagyon megerősödött

németek felé orientálták a magyar külpolitikát a Németországgal való erős gazdasági kapcsolataink, illetve a kormány által hangoztatott igazságtalan békekötés napirenden tartása. Ez Magyarországot olyan végzetes útra terelte, amelyből nem volt kiút.

Hitlernek a magyarokkal szemben voltak ellenérzései, amely a korszakban végig megmaradt. 1938. augusztus 29-én Magyarország aláírta a bledi³⁰³ megállapodást, amelyben a kisantant elismerte hazánknak fegyverkezési egyenjogúságát. Az erről szóló tárgyalások már Horthy németországi látogatása alatt megkezdődtek, amiről természetesen Hitler is tudott.

A korszak belpolitikáján végig tekintve megállapítható, hogy mindvégig jellemezte a baloldal gyengesége. A kommunista párt eleve be volt tiltva, a szociáldemokraták pedig egyre gyengébbé váltak. A pártok klubpártokként³⁰⁴ és nem tömegpártokként működtek.

A tömegpárt jelentőségét majd csak Gömbös Gyula ismeri fel, 1935-36-ban. Miközben a választójogosultak aránya az európai középmezőnnyel azonos volt, lényeges különbséget jelentett, hogy nálunk nyílt szavazás, míg máshol a titkos választás volt az

általános. A társadalomszerkezetet vizsgálva kimondható, hogy nagyon egészségtelenül alakult, nagy volt a zsellérsorban élő nincstelenek aránya, de gyenge volt a kisbirtok is. A lakosság döntő többségét alkotó parasztság szörnyű körülmények között, nagy szegénységben, minimális kitörési lehetőségek között élt.

Ennek tudható be, hogy az 1930-as években megerősödött a népi mozgalom. A változtatásokra irányuló törekvések meglehetősen későn érkeztek. Ezek egyike volt a Hóman Bálint által 1937-ben alapított Horthy Miklós-ösztöndíj, amely a parasztság tehetséges gyerekeit kívánta kiemelni, közép- és felsőfokú tanulmányikat támogatni, és ezzel őket a középosztályba felemelni.

Szintén Hóman kezdeményezte 1941-ben az Országos Tehetségkutató Intéző Bizottság felállítását, évi hatszáz tehetséges parasztyerek támogatására. Ám ez a program

a háború miatt nem tudott kiteljesedni, mint ahogy az 1940-ben létrejött, sokgyermekes, elesett parasztsaládoknak házat és kis földbirtokot osztó ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) sem, de a kezdeményezés sikerét a sok helyen ma is álló családi házas telepek, lakónegyedek jelzik. Vagyis a Horthy-korszak vezető politikusai, ha későn is, de ráeszméltek a szociális problémák orvoslásának szükségességére.

A trianoni határváltozás nyomán az ország demográfiai méretei egyszeriben drasztikusan megváltoztak. Az Osztrák-Magyar Monarchia idején a Magyar Királyság lélekszáma száma 8 millióra apadt (1920-as népszámlálás).³⁰⁵

303 Bled, város a mai Szlovéniában.

304 Az országos és kis létszámú helyi párteliten kívül nem volt olyan szervezett bázisuk, amelyre támaszkodhattak volna. A párt szűk vezetése határozott a párt politikájáról, a helyi bizalmi emberek pedig közvetítették a felső akaratot a választók felé.

A természetes szaporodáson túl a dualizmus korához foghatóan jelentős be- és kivándorlás a Horthy-korban nemjátszott érdemleges szerepet a lélekszám alakulásában. Az ország határait átlépő vándormozgalom, a századfordulón történektől eltérően, ekkor jobbra a bevándorlás formáját öltötte. Az Osztrák-Magyar Monarchia megszűntével ugyanis lezárultak a szabad munkaerő- és népességmozgás korábban természetes útvonalai, és ezáltal

Hóman Bálint 1932 és 1938 illetve 1939 és 1942 között Magyarország vallás- és közoktatástügyi minisztere.

csökkent vagy meg is szűnt a Közép-Európa tágabb keretei közötti folytonos helyváltogatás.

De nemcsak a kontinentális vándorlás vesztett lendületéből, hanem a századforduló évtizedeiben még óriási tömegeket megmozgató amerikai exodus korszaka is végérvényesen lezárult.³⁰⁶ Végeredményben a magyar bevándorlók is a „nemkívánatos” népcsoportok kategóriájába kerültek.

A húszas évtizedben, amikor valamelyest még folyt kivándorlás az országból, a 73-

74 000 fős vándorlási veszteség 80-90%-át az észak-amerikai célországok vonzották magukhoz. A kivándorlásnak ebben az időben fontos jellemzője, hogy legnagyobb számban nők és 12 éven aluli gyerekek vették ki belőle a részüket. Ami arra utal, hogy az esetek többségében egyszerű családgyesítés állt a lépés mögött.

A Horthy-kori kivándorlásában újdonság volt a gazdasági exodus mellett a különféle diszkriminációk előli tömeges menekülés is. Az 1918/19-es eseményekben aktív értelmiségiek egy része az évtized elején önként választotta az emigrációt; közöttük számos, később neves, olykor Nobel-díjas tudóssal. Emellett létezett külön zsidó kivándorlás is: a húszas évek eleji, fentről is szított antiszemita közhangulat sokakat késztetett távozásra, akik azután zömmel az Egyesült Államokba tartottak. Az évtized első felében volt jelentős a zsidó kivándorlás, amely az Egyesült Államokat megcélzó kivándorlás negyedét-ötödét alkotta, de az 1924-ben kivándorlók egyenesen 85%-a zsidó származású személy volt. Érdekes ugyanakkor, hogy a harmincas évek végétől a mind erőteljesebben náci ihletésű politikai antiszemitizmus nem váltott ki észrevehető zsidó elvándorlást.³⁰⁷

305 Kövér György, Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig Osiris Kiadó, 2006. <https://regi.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011> (Letöltve: 2020. 07. 07.)

306 Az az amerikai liberális bevándorlási politika jelentősen módosult. 1921-ben fogadta el a kongresszus a kvótatörvényt, amely az 1910. évi népszámlálás etnikai számarányainak 3%-ában maximálta az országba beengedhető külföldiek nagyságrendjét. Am ezt sem tartották megfelelőnek a bevándorlást ellenző politikai erők, ezért az 1924-ben, és 1927-ben tovább szigorították a bevándorlási rendelkezéseket.

307 Erre az időre a fasiszta Németország uralma alá került Európa országai nem lehettek a kivándorlás célállomásai, de az Egyesült Államok is zárva tartotta a kapuit, és Palesztina, mint brit domínium, úgyszintén kevés bevándorlót fogadott.

A korszak kezdetén drámai méretűvé duzzadt bevándorlás tartós politikai hatása, hogy a határrevízió politikai programmá emelésének éppen az áttelepült, tekintélyes hányadukban úri középosztályi rétegek lettek feltétlen és mindenkor lelkes támogatói.

A Horthy-kor utolsó éveit népesedési szempontból módfelett mozgalmasan teltek el. Mindenekelőtt a területi revízió változtatta meg számottevően az ország lélekszámát és népességi szerkezetét. Ezt követően a háborús események és a vele járó holocaust hozott immár ellenkező előjelű módosulást a népesség számában. Az 1938 és 1941 között négy lépcsőben megvalósult „országgyarapítás”³⁰⁸ során nem állt ugyan vissza az 1918 előtti történelmi Magyarország területi és népességi integritása, de az ország területe megkettőződött, és a nem egészen ötmillió népesedésgömbjének nyomán az új országterületen 14 669 000 főre emelkedett a lélekszám. A népességnek ez a tekintélyes, rövid időre szóló megnagyobbodása újra soknemzetiségűvé tette az ország társadalmát.

A háborús részvétel ugyanakkor millióknál is nagyobb vérvesztéssel járt együtt. A vérvesztés egyik fő összetevője a holocaust: egyes becslések szerint 560 000, más becslések szerint 465 000 fő vesztette életét a deportálások és a munkaszolgálatba sorozás miatt. A visszacsatolt területeken élő több mint 300 000 fő és a vidéki zsidóság szinte teljes egészében áldozatává lett a holocaustnak. Az embervesztés másik komoly forrását a katonahalottak képezték (140-160 000). Hadifogságba esett 850-900 000 fő, közülük 230-280 000-en meghaltak; végül a háborús események polgári áldozatait és a „málenkij robot”-ra elhurcoltak (80-100 000 fő) számát is számításba kell venni a veszteség rovatban. Hazánk tehát durván 900 000, esetleg valamivel több mint egymillió fős veszteséget szenvedett a háborúban.

9.1. Népszámlálások Vámosatyán a Horthy korban

A fent leírtak visszaköszönnek a két világháború közötti népszámlálás községsoros adataiból is. Az 1920. évi népszámlálás eredményeire nemcsak a népesség és a lakásállomány számának és összetételének alakulása miatt volt szükség, hanem az I. világháborús veszteségek pontos felmérése miatt is. Az adatok feldolgozását azonban jelentősen befolyásolták a szűkös anyagi lehetőségek, így pl. nem volt lehetőség az Európa fejlettebb országaiban ekkor már alkalmazott gépi adatfeldolgozás bevezetésére. Nem teljesülhetett a népszámlálás egyik alapelve, a teljesség, mivel a trianoni döntést követően a déli országrész egy része 1921 novemberéig jugoszláv ellenőrzés alatt állt, s csak ezt követően lehetett számba venni a lakosságot. Szeged külterületének egy része és három északnyugat-magyarországi település még ennél is később került magyar fennhatóság alá (adataik évekkel később, és csak becsléssel voltak megállapíthatók). Érdekessége az adatfelvételnek, hogy ekkor alkalmaztak először számlálóbiztosnak – „megfelelő műveltségű” – nőket. A községsoros statisztikából Vámosatyára vonatkozóan az alábbi adatokat tudhatunk meg.

A község területe továbbra is 5870 kh. A lakosság száma: 993 fő, de 87 fő még külföldön tartózkodott. Ez lehetett fogság, vagy külföldi munkavállalás is, erre vonatkozóan a statisztika nem tartalmaz magyarázatot.

A háborúnak köszönhetően a férfiak és nők aránya az utóbbiak javára eltolódott, a 484 férfira 509 nő jutott, tehát 15 fő a különbség. Az viszont öröndetes, hogy a jövő építését fontosnak tartották, mert 87 három évesnél fiatalabb gyermek volt a faluban.

308 1938: első bécsi döntés – Felvidék magyar lakta területei, 1939: Kárpátalja visszacsatolása, 1940: második bécsi döntés – Észak-Erdély, 1941: Délvidék egy részének visszacsatolása.

Életkor: 3-5: 43; 6-11: 141; 12-14: 65; 15-19: 103; 20-29: 174; 30-39: 137; 40-59: 148; 60 évesnél idősebb: 95 fő

Családi állapot szerinti megoszlás az alábbi volt: nőtlen, vagy hajadon: 563fő; házas: 348; özvegy: 80; törvényesen elvált: 2 fő. Ezekből az adatokból a várható népesség növekedés vagy csökkenés várható tendenciáira igyekeztek adatot szerezni az ország vezetői.

Vámosatyára nem jellemző a sok tanya, de ez nem azt jelenti, hogy nem volnának közigazgatásilag a községhez tartozó tanyák a környéken. Az 1920-as népszámlálás erre is pontos adatokkal szolgál. A korábban Vámosatya részét képező Bag tanyát ekkor Tiszaszalkához sorolták, így Vámosatya tanyái: Bús tanya, Lucskaszeg és a statisztika által nem nevesített „egyéb külterület” volt. Ezek lakossága színmagyar volt, nemzetiség nem lakott a tanyákon. Bús tanya népessége 73 fő volt, amiből 11 fő volt a gyermek. Lucskaszegen 133-an éltek, közöttük 22 gyermek, míg az „egyéb külterületeken” 143 fő élt 23 gyermekkel.

A statisztika nem részletezte a férfiak és nők arányát. Fontosnak tartotta azonban a vallás-felekezeti adatokat, így a Bús tanyán 7, Lucskaszegen 6, míg az „egyéb külterületen” 8 zsidó lakos élt, ezzel bizonyítva, hogy a legjobb földeket zsidó bérlők művelték, vagy műveltették, bár a további adatokból kiderül, hogy ez korántsem igaz.

Érdekes és sokatmondó adatnak számít a statisztikában az utolsó hat népszámlálás adata a község lakosságáról. Ezek szerint Vámosatya lakossága 1896-ban: 769, 1880-ban 713, 1890-ben: 1059, 1910-ben volt a legmagasabb a falu létszáma: 1114 fő, mígy 1920-ban köszönhetően a háborús veszteségnek és a spanyolnátha pusztításának: 993 főre csökkent.

A további adatsor a lakosság foglalkozásáról árul érdekes információkat. Ezekből megtudjuk, hogy 1920-ban Vámosatyán 509 keresőre jutott 484 eltartott. Az 509 kereső-ből 171-en öntermelőnek számítottak és 20 iparból és 8 kereskedelemből élő lakos volt a faluban. Pontosabban a 4 iparosnak összesen 14 családtagja, a két kereskedőnek pedig 6 családtagja volt. Az egy fő fuvaros 7 főt tartott el. Négyen dolgoztak a közszolgálatban, egy nyugdíjas és 5 házi-cseléd is élt a faluban.

Érdekes a mezőgazdaságból élők összetétele is. A 76 birtokost és bérlőt 60 férfi és 41 nő családtag segítette, míg 122 gyermeket és idős családtagot kellett eltartaniuk. A birtokos és bérlők 95 mezőgazdasági cselédet tartottak, akiknek 213 családtagot kellett eltartaniuk. Dolgozott a vámosatyai mezőgazdaságban 199 mezőgazdasági bérmunkás is, 113 eltartottal. A mezőgazdasági munkások közül csupán 28 főnek volt saját háza, vagy házrész. A tulajdonképpeni iparral foglalkozó lakosok közül 10 fő volt önálló, 5 fő tanonc és 5 segéd.

Magyarország 1924-es kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára Vámosatyáról további adatokkal szolgál:

„1924-ben földbirtokosok: Baksa Menyhért, Balogh S., ref. lelkész, Bancsi Ferenc, Baranyi József, Beregszászi Pál, Biró Péterné, Erdőhegyi Pál, Fendrich Ármin, Fried Kálmán, Gazdag Károlyné, Gáspár József, Grósz Jenő, Horthy Gyuláné, Horváth Lajosné, Izr. Chevra Kadischa Alapítvány, gróf Károlyi László, Klein Hugó, Klopfer Mihályné Kokas Józsefné, Ködöböcz András, Laczkó Ferenc, Nagy Károlyné, Nagy Sándor, Sólymos Bertalan, Sólymos Ignác, Sólymos Lajos, Szabó Ferenc ref. tanító, Szabó György, Szász Ferenc, dr. Tomcsányi Vilmos Pál, Weil Zsigmond.

Földbérlők: Engel Lipót — Schwarz Hermann. Ácsok: Beregi Miklós — Szűcs Lajos, Asztalos: Lipusz János. Cipészek: Beregi Károly — Kozák István. Korcsmárosok: Gátoliner Róza — Weisz József. Szabó: Sótér Bálint. Szatócsok: Goldglancz Bernát — Goldreiner Mór — Klein Mayer. Szülésznő: Lipusz Jánosné.”

1930-ban, a következő népszámláláskor a hagyományos lakás- és népesség-összeírást kiegészítette az önálló iparosokról és kereskedőkről szóló adatgyűjtés. A technikai fejlődés lehetővé tette a korábbiaknál lényegesen hatásosabb propagandatevékenységet is, többek között rádióközlemények formájában lehetett felhívni a lakosság figyelmét a pontos adatszolgáltatás fontosságára. Első ízben tettek kísérletet az adatfeldolgozás gépesítésére.

Vámosatya területe 1930-ban változatlan volt, a változás mindössze annyi, hogy a falu területét immár hektárban is megadták, tehát az 5870 kat. hold 3378 hektárt tett ki.

A népesség: 1107 fő volt, ami azt jelentette, hogy 1920-hoz képest a lakosság száma 114 fővel nőtt. A tényleges növekedés 125, a természetes: 212 a vándorlási különbözet: 98 fő volt.

A külterületen lakókat sem részletezték most, így Bústanyának: 58, Lucskatanyának: 133, Újtanyának: 97 lakosa volt, míg az egyéb külterületen: 87-en éltek.

A 449 keresőre most 658 eltartott jutott. A 391őstermelő 581családtagot tartott el, míg a 39 iparból élő 45 eltartott családtaggal rendelkezett. Az 5 kereskedő 11családtaggal rendelkezett.

Eggyel nőtt a fuvarosok száma is, így a két fuvaros 10 családtagot tartott el. Négyen dolgoztak a közszolgálatban és egy rendőr is volt immár a faluban. Érdekes, hogy továbbra is egy nyugdíjas élt a faluban, aki nem igazán nyugdíjas volt, hanem „tőkepénzesnek” számított, azaz valamely gazdag család eltartottja.

Gazdagabb családoknál házicseléd 7 fő volt, akik 6 családtagot tartottak el.

A Birtokosokra vonatkozó adattal is szolgált ez a népszámlálás, így Vámosatyán 100 holdon felüli birtokos mindössze egy fő élt, igen csekély a száma a 50-100 hold közöttieké is, mindössze 2.

Már lényegesen számosabban voltak (29 fő) a 10-50 holddal rendelkezők. A falú szegénységét mutatja, hogy az 1-10 hold földdel rendelkezők és napszámosok száma 78, míg a földnélüli, ám részes földművest vállaló földművelésből élő lakosok száma 5 fő. Ezeket a földművelésből élő férfiakat folyamatosan, vagy időlegesen 24 férfi és 18 nő hozzátartozó családtag segítette. A mezőgazdaságból élők összesen 221kiskorú, vagy dolgozni képtelen időskorú családtagot tartottak el.

A következő, 1940-ben soros népszámlálás időpontjának kitűzését jelentősen befolyásolták a bécsi döntések nyomán létrejött területi változások, amelyek miatt az adatfelvételt csak 1941 februárjában lehetett végrehajtani (az áprilisban megszállt délvidék összeírására októberben került sor). A nem magyar anyanyelvű lakosságot saját anyanyelvén nyomtatott kérdőíveken írták össze. Új eszközként jelentkezett a propagandamunkában a filmhíradó, amivel a népszámlálás vezetői sikeresen éltek is.

1941-ben érte el Vámosatya lélekszáma a rekordot: 1163 fő, amiből férfi: 563, nő: 600.

Az életkor megoszlásra vonatkozóan is pontos adatokkal szolgált ez a népszámlálás. 1 évnél fiatalabb gyermek: 14 fő; 1-2 éves: 21; 3-5 éves: 38; 6-9 éves: 65; 10-11 éves: 27; 12-14 éves: 40; 15-17 éves: 34; 18-19 éves: 33; 20-24 éves: 18; 25-29 éves: 32; 30-34 éves: 49; 35-39 éves: 38; 40-44 éves: 41; 45-49 éves: 29; 50-59 éves: 42; 60-64 éves: 12; 65-69 éves: 7; 70-és annál idősebb: 23 fő.

Ez a nagyon részletes adatsor fontos volt az elemi iskolák tervezéséhez, valamint a hadsereg szempontjából is össze lehetett állítani a háború esetén behívandó „sorványok” (évjáratok) pontos létszámát.

A mezőgazdasági keresők megoszlása is érdekes képet mutat a faluról. A keresők száma: 475, amiből férfi: 332, nő: 143. Az önállók (valamilyen birtokkal rendelkezők) száma a faluban 127, ebből 0-1 kat. holdon gazdálkodik: 9 fő; 1-3 kat. holdon: 28; 3-5 kat. holdon: 16; 5-10 kat. holdon: 26; 10-20 kat. holdon: 22; 20-50 kat. holdon: 13; 50 kat. hold felett: 4 fő gazdálkodik, együttesen 120 segítő családtaggal. Ebből kiderül, hogy az 1-5holddal rendelkezők nem igen tudják eltartani a családjukat, tehát más munkát is kell vállalniuk, részesművelést, vagy el kell menni napszámba valamely tehetősebb gazdához. Aki saját maga műveli a földcskéjét, vagy föld nélküli napszámos, esetleg mezőgazdasági cseléd, a statisztika szerint fizikai foglalkozásúnak minősült. A fizikai foglalkozásúak száma: 227 fő ebből állandó dolgozó (van valamennyi birtoka): 76, időszakos munkás (télen semmi biztos jövedelme nincs): 151 fő.

A falu lakosságának a foglalkozás szerint összetétele tehát így nézett ki 1941-ben: szellemi foglalkozású 1 fő, mezőgazdasági foglalkozású:473, erdőgazdasági: 2, bányászatban és építőiparban 9, közlekedésben: 2, kereskedelemben: 12 szolgáltatásban: 6, közszolgálatban foglalkoztatott: 4 fő élt a faluban.

A Lakóépületekre vonatkozó adatok is igen sok mindent elárulnak a faluról. Lakóépület összesen 204 volt a faluban, melyek közül mindegyik földszintes volt. A lakóházak közül egylakásos: 192, kétlakásos: 29, de még három háromlakásos és 9 négy-nél több lakásos lakóház is található a faluban, ami arra utal, hogy cselédlakásokról lehet szó. Hogy milyenek ezek a lakások, arról a további adatsorok tanúskodnak.

A lakóházak falazata átlalában vályog, ezek közül 160-nak van kő alapozása, de található még a faluban 32 alapozás nélküli ház is. Mindössze két lakóházat írtak össze, amelyek kőből készültek sárba rakva. Tíz fából készült, vagy patics (pacsit) falas házban is éltek emberek 1941-ben. Csak a tehetősebb emberek, vagy kereskedők a háza volt alapincézve, összesen 11.

A tetőzet tekintetében már sokat javult a helyzet a boldog békeidőkhöz viszonyítva. A falu 161 házában volt cserép, pala vagy bádóg teteje. Még azért nem tűnt el a szegények házáról a zsindely, deszka (11) a nád és zsup (32) tető sem. Az egészséges ivóvízzel való ellátás sem volt tökéletesnek mondható. 174 saját telken volt kút a faluban, de voltak akik távolabbról voltak kénytelenek a vizet hordani. 50 méterről 21 család, 51-100 méterről 2 két család, volt egy család, akik több mint 100 méterről hordták a vizet inni, az embereknek és az állatoknak, vagy akár a mosáshoz, mosogatóshoz is.

Villany nem volt a fauban, ami akkoriban nem volt egyedülálló Magyarországon. Szomorúbb képet festenek a higiénés állapotok. Például árnyékszék lakáson belül mindössze egy volt a faluban. 183 ház rendelkezett udvari WC-vel, de 20 háznak semmilyen árnyékszéke nem volt. Örömdetesen javult a szennyvízelvezetés helyzete is, mert 184ház rendelkezett emésztővel.

Az adatszolgáltatás szerint a 204 lakóépületben összesen: 283 lakás volt. Ebből konyha nélküli 1 szobás 51, egy szobás konyhával:174. Tehát a családok döntő hányada egyszobában élte le az életét. Már ekkoriban a 2 szobás lakás sem ment ritkaság számba, aminek a pontos számát nem közölték, csak annyit tudunk meg, hogy ötvennél kevesebb volt. A tehetősebb családok nagyobb házaiban 3 szoba is előfordult, ilyenből 7 volt a faluban. A fürdőszoba viszont ritkaság számba ment, mert mindössze egy lakás rendelkezett fürdőszobával. A szobák padozata döntően (297) vertföldes volt, öt szoba deszka, és öt szoba cementes padlóval rendelkezett.

Magyarország Kereskedelmi, Ipari és Mezőgazdasági címtára³⁰⁹ további érdekes adatokkal szolgál az 1931-es esztendőre vonatkozóan. Vámosatya külterületeit pontosabban határozza meg, így Vámosatyához tartozik: Bagremete, Agyagásópuszta, Bústanya, Lucskaszegtanya, Rekecketanya, Simonditanya, Újtanya, Veresstanya. A község lakosságát nagy valószínűséggel ezen külterületek nélkül adja meg, mert a hivatalos népszámlálási adattal szemben a címtár a község lakosságát 993 főben állapítja meg. Területét viszont egy holddal nagyobbra teszi: 5871 kh. A címtár olyan adatokat is tartalmaz, amelyek egy népszámlálás számára érdektelenek, így megtudjuk, hogy a körjegyzőség, valamint az utolsó posta és távíróhivatal Barabáson, a pénzügyi igazgatási központ: Nyíregyházán, a járásbíróság és adóhivatal: Vásárosnaményban található.

Községi bíró nevét is megtudjuk, így ez idő szerint a neve Gazadag Károly. Sajnos a község bíróról, hivatalnokairól nem áll rendelkezésre összesítő adat. A földbirtokosok neveit viszont tartalmazza a címtár. Eszerint Vámosatya birtokosai 1931-ben: „*Bereg Vármegye Vízsabályozó és Ármentesítő Társaság (101 kh), Chevra Kadisa Egylet (158 kh), Fendrich Ármin és Mayer (381 kh), Formanek Nándor örökös (219 kh), Gáspár József (206 kh), Grosz Jenő (819 kh), Horthy Gyula örökös (119 kh), Jármí Miklós (268 kh), gr. Károlyi László (199 kh), Kelényi Elemérné (120 kh), Legeltetési Társulat (169 kh), Szangi Legelőbirtokosság (150 kh), Tomcsányi Vilmos Pál (569 kh), Ugornyai Legeltetési Társulat (160 kh), Volt úrbéresek (175 kh).*”

Az iparosokról immáron név szerint is tudósít, így Vámosatyán 1931-ben cipész: Beregi Károly, kerékgyártó: Kecskés Bertalan, kovács: Borsi Béla, Vegyeskereskedők: Gottdiener Mór és Nagy Sándor.

9.2. Szabó Ferenc: Vámosatya monográfiája

Vámosatya község református igazgató-tanítója, Szabó Ferenc készítette el 1938-ban „Vámosatya község monográfiáját”, mintegy hatvanoldalmi terjedelemben. Az igen jól tagolt munka először a település történetét tárgyalja, külön fejezetekben mutava be a vár és az iskola történetét, majd a helyi társadalom, a népelet, az ősfoglakozások, végezetül pedig a helyi építkezési módokról és épületekről ír.³¹⁰

Szabó Ferenc Vámosatyáról írt monográfiájának I. fejezete a „Település” történetét mutatja be, forrásmegjelölés nélkül. A szerző nem a kutatók számára írta a monográfiát, ám nem nehéz rátalálni a forrásra, Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiájára, amit Ungváron nyomtattak ki 1881-ben. Ennek a III. kötete a 28 – 38. oldalon mutatja be Vámosatya történetét. Nagy valószínűséggel Szabó Ferenc kutatásai során olvasta Lehoczky monográfiáját, mert a Vámosatyáról szóló rész majdem pontosan megegyezik azzal, mindössze a régies szöveget a kor stílusához igazította, valamint a szerinte túlzó részletességgel megírt részeket elhagyta. Most én is idézem Lehoczky Bereg vármegyéről szóló monográfiájának Vámosatyáról szóló részét, hozzáigazítva a mai stílushoz. A helynevek írását, valamint az idézeteket megtartom eredetinek, zárójelben közölve a mai írásmódot.

„3. fejezet: Az iskola története

A megszállt területen lévő beregi egyházmegyei levéltárból kétségkívül megállapítható az, hogy Vámosatya már 1595-ben virágzó egyház volt, mely külön pappal és tanítóval, tehát iskolával is rendelkezett. Hogy ez az iskola az említett éven melyik telken volt, azt senki sem

309 Magyarország Kereskedelmi, Ipari és Mezőgazdasági címtára, Budapest 1931. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék <http://genealogyindexer.org/view/1931H/1931H%20-%200555.pdf> (Letöltve: 2020. 06. 28.)

310 Bartha Akos: A sárospataki főiskola faluszemináriuma (1931-1951) – doktori disszertáció Debrecen 2012.

tudja, mert erre nézve írott feljegyzések nincsenek és ha voltak is, azok a sok elemi csapás és háborús idők miatt megsemmisültek, lévén ez a község vára révén oly sokszor harcok színhelye.

Iskolánk régi, évszázados eredete hitbuzgó őseink törhetetlen, szívós, ma is példaképnek, mintának odaállítható vallás- és hazaszeretetüknek bizonyosságára. Templom és paplak építésénél vályogjuktól igyekeztek hajlékot emelni az „egyház veteményes kertjé”-nek, mely a legtöbbször a templom szomszédságában volt. De mert a templom közvetlen szomszédságában a község tekintélyes földesurai laktak, így minden bizonnyal is, a legrégebbi időben is az iskolatelek az lehetett, melynek iskolájába ma is élő és élénken emlékező 70-80 éves öregjeink jártak.

Ez az iskolatelek a jelenleg özvegy Szász Józsefné és Ködöböcz Imréné tulajdonát képező, a templomhoz 50 méterre fekvő telkek voltak, melynek dombosabb közepén állott a két szobából álló ház, melynek két kis ablakos alsó vége volt a tanterem. Jellegzetes felszerelése 2 db 2-2 méter hosszú, 60 cm széles, tenyérnyi vastagságú faragott tölgyfaasztal és ugyanolyan hosszú 4 db tölgyfa lóca volt. Egyik asztal mellett a lányok, másik mellett pedig a fiúk tanulták az I. osztályban a betűvetést, a II. osztályban a számvetést és a III. osztályban a zsoltáreklést és olvasását.

Az iskolába nem jártak olyan rendszeresen, mint ma. Bár 1868 előtt nem volt tankötelezettség, mégis az értelmes, gyerekek jövőjét néző, előrelátó, gondos szülők igyekeztek gyermekeiket rendszeresen iskolába járatni, el-elgyönyörködve gyermekeik szép éneklésében, bibliai jártasságában és a Hármas Kis Tükörből³¹¹ szerzett ismereteikben.

Két fali olvasótábla is volt még a tanteremben, melyen léniával mutatta s silabizáltatta a „mester” a betűket és szavakat. Térkép, szemléltetőkép és más taneszköz nem volt, mert az egyház, mint manapság is igen rendkívül szegény volt.

A tanítói díjlevélben, az un. chartában felsorolt járandóságokat a sok-sok egyháztag fizetéseképtelensége folytán, a tanítójának csak késedelmesen, sokszor tetemes hiányosságokkal tudta megfizetni.

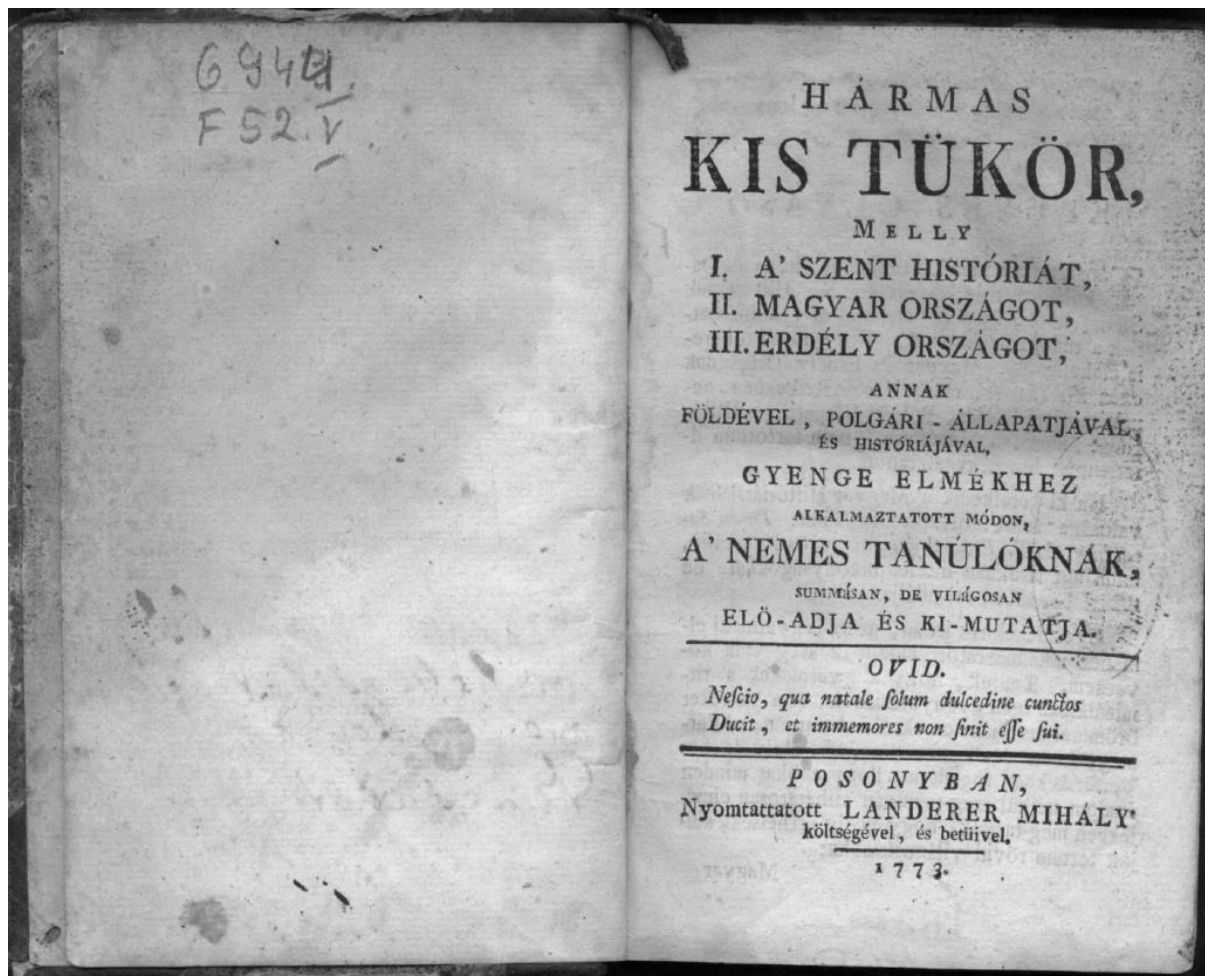
Bizonyára ez a miserabilis³¹² fizetési rendszer volt az oka annak, hogy az itt működött tanítók rövid időközökben váltakoztak. Az említett lakás felső, három ablakos egy szobája volt a tanító lakása, mely éppen úgy mint a tanterem padlózatlan, földes szoba volt.

Ezt a régi iskolaépületet kb. 1885-ben az egyház eladta és a 43. házsám alatt lévő jelenlegi iskolatelket vásárolta meg árverésen amiatt, hogy a régi épület úgy tanteremnek, mint tanítói lakásnak kicsisége, melléképületének hiánya folytán a kor követelményeinek nem volt megfelelő. Ennek az újonnan vásárolt épületnek két felső és egy előszobája lett azután a tanítói lakás, míg alsó, külön bejáratú, előszoba nélküli szobája lett a tanterem, melybe még e sorok írója is járt 5 éven keresztül, mint iskolás gyermek.

311 Hármas kis tükör: alsóiskolai tankönyv. 1771. évi pozsonyi kiadása után több mint hetven újabb, bővített és átdolgozott kiadása látott napvilágot. Első része, a Szent História, németből magyarított református hittankönyv. Második része „Magyar Ország Kis Tükre”, a harmadik rész „Erdély Kis Tükre” nevet viselte. A két utóbbi földrajzi, alkotmánytani és történeti fejezetekre tagolódik, de a történelmi utalások és adatok mind a három részt átszövik. A Hármas kis tükör, az első jelentős magyar nyelvű tankönyv igen nagy népszerűségnek örvendett. Anyagát kátészerűen versekbe szedték. Különösen nagy hatással volt a parasztság történeti tudatának alakulására. 1854-ben alkotmánytani része miatt az osztrák belügyminisztérium betiltotta, de a református iskolákban tovább használták. Utoljára 1868-ban jelent meg Pesten, és ebben az évben Eötvös József népkolai törvénye ki is vonta a forgalomból. Számos példánya évtizedekig kedvelt olvasmányként fennmaradt a parasztsok kezén. – A Hármas kis tükör szerzője, Losonczy Mátyóki István (1709–1780) református lelkész és rektortanító. Számos kéziratot magyar és latin tankönyv (geográfia, filozófia, teológia, matematika) szerzője.

312 Latin, jelentése: száználmas, siralmas

Azonban ez a tanterem is, a községi és tanyai lakosság nagy szaporasága folytán szűknek bizonyult. Az iskola fenntartó egyház rendkívül szegény volt, s bár hivatalosan el volt kötelezve, hogy iskoláját a kor követelményeinek megfelelőleg alakítsa át, szegénysége miatt új és nagyobb tanterem építésére öneréből képtelen volt. Így az egyház a rozzant iskola épületének javítására és kibővítésére más utat nem találva és az egyházmegyétől is csak 400 korona segílyt kapva, mely igen csekély összeg volt, 1905-ben és 1906-ban is elhatározta, hogy iskoláját átadja, illetőleg felajánlja az államnak. Az átadáshoz az egyházmegye hozzájárult, de az egyházkerületi közgyűlés nem engedélyezte azt s segítségére sietett az egyháznak, amennyiben a „Népiskolai Tőkesegély Alap”-ból 6.450 koronát kölcsönzött az egyháznak, mely másfél százalékos kamat mellett 323 éven át volt törlesztendő.

Ilyen segítség s az egyháztagok részéről teljesített sok közmunka folytán renováltatta az egyház, illetve emeltette fel ilyen magasra (3,95 m.) a jelenlegi tanítói lakást, kibővítve azt még egy kis szobával és egy kamrával és nagyobbította meg a jelenlegi I. számú tantermet az 1913. rendkívüli esős esztendőben, ellátva ugyanakkor új padokkal, ifjúsági könyvtárral és többé-kevésbé megfelelő tanszerekkel is az iskolát.

Az említett kölcsönvett összeget aztán az egyház a háborús évek után hamar és könnyen visszafizette. A világháború alatt a tanítás is természetesen rendkívül zaklatott mederben folyt. Az akkori tanítónak többször be kellett vonulnia a katonasághoz, ahonnan azután hosszabb-rövidebb időre sok-sok kérvényezéssel szabadságolták csak. Ez a zaklatottság még a háború utáni időben években is tapasztalható volt.

Jelenlegi tanítónak katonának kellett bevonulnia 1920-ban, honnan csak 1922-ben tért vissza és távolléte alatt a sok kérvényezés ellenére is a tanítás teljesen szünetelt.

1923-ban tanköteleseink száma oly nagy lett, hogy egy tanítónak eredményes munkát lehetetlen volt végeznie (130). Ezért az egyház 1924-ben a második tanítói állást is megszervezte, olyképpen, hogy a helyi hozzájárulást, mint alapfizetést, a mindenkori kezdő tanítói fizetés 20%-át és a lakbért a politikai községtől segélyképpen kapja, megválasztván a második tanítói állásra a jelenlegi második tanerőt: Szabóné Toldy Borbálát. Így a tanítás 1924-től 1933-ig váltakozó rendszerrel történt.

1932-ben az egyház 5.000 pengő államsegélyt kapott iskolaépítésre, melyből a jelenlegi második tanterem épült. Bizonyos okok miatt a bútorzat elkészítése egy évig elhúzódott és így a tanítás a II. számú tanteremben csak 1933 szeptember havában kezdődhetett meg.

Iskolánk első tanítója Buhus György volt, aki 1600-ban volt itt alkalmazásban, mely évtől egészen 1772-ig nem tudjuk, hogy kik és meddig voltak itt tanítók. Az 1772. évtől kezdve hiteles feljegyzések vannak az itt működött tanítókról.

A jelenleg alkalmazásban lévő tanítókon kívül már csak Alacs Dániel, aki a szomszédos Barabás községbe és Lázár Sándor, aki a cseh megszállt területen lévő Bótrágy községbe távozott, vannak életben.

Az iskolafenntartó egyház ma is a legnagyobb nehézségekkel, anyagi erejét messze meghaladó áldozatkészséggel tudja csak fenntartani a két tantermes iskoláját, melynek személyi és dologi kiadásait alig-alig képes teljesíteni. Az iskolafenntartásra a politikai községtől az 1936. és 1937. évekre kapott ugyan 800-800- pengő segélyt, amely az évek óta felgyűlt I. számú tanítói járandóság hátralékai kielégítésére szolgált. Ma is erősen kísért az egyháztagok körében az iskolának a politikai község részére való átadása, mely politikai község³¹³ a további segély megadását megtagadta, holott méltányos lenne az egyház segélyezése, mert az iskolafenntartó református egyháztagok csak 30%-át bírják a Vámosatya községhez tartozó földbirtokoknak, míg a többi birtok (70%) a segély megadása folytán így az iskolai terhek alól mentesül. Pedig sokkal inkább bírnák az iskolafenntartással járó terheket, mint az a zsellér, nincstelen napszámos lakosság, mely birtokaikon, mint napszámos dolgozik s a község lakosságának mintegy 50%-át alkotja. De méltányos volna a segélyezés azért is, mert az uradalmak mezőgazdasági cselédjeinek gyermekei is református iskolánkba vannak beiskolázva.

8. A gyermekek száma s nevelése

Az 1937. évben összeírt 1127 lakosból, ha hozzávesszük az Új és Simondi tanyákon lakó, de e tanyákhoz közelebb lévő Tiszaszalkára járó mindennapos, 6-12 éves tanköteleseket, a tanköteles gyermekek száma 165-re tehető, mely az összlakosságnak 15%-a. A jelenleg iskolába járó mindennapi tankötelesek száma 150, az ismétlő tanköteleseké pedig 70. A lakosság 50%-a nagyon szegény, akik a községhez tartozó uradalmakban, mint részes aratók, krumplit és kukoricát harmadában kapálva és a földbirtokra járva keresik meg, sokszor szűkös, fél, esetleg egész évi kenyereiket. Szegénységénél fogva nem válogathatja meg a gyermeke eledelét. Ad neki azt, ami éppen van.

313 A községet a falu fogalmától az különböztette meg, hogy a község jogi és politikai kategória, míg a falu településföldrajzi fogalom. Magyarországon a kettő a közbeszédben gyakran összemosódik, mert a magyar önkormányzati rendszerben a két hagyományos településforma (város és falu) a helyi kormányzás legalsó szintjével (város és község) nagymértékben egybeesik.

Községünk telepedése a múltban a vízáradások folytán ezen a jelenlegi, mint legdombosabb, emelkedettebb helyen történt, mindenfelől állóvizekkel, mocsarakkal lévén körülvéve, melyeknek vizét az 1922-ben épített csatorna sem tudta sekélysege miatt levezetni. Azonkívül községünk minden oldalról uradalmi földekkel van körülvéve, melyek a természetes terjeszkedést gátolták. Az egyes telkek rövidek és az egyes családokba való kölcsönös beházasodás és az örvendetes szaporodás folytán még jobban elkeskenyedtek. Így a kicsiny telkek a gazdasági udvarral és rakodóval, olykor szerű hellyel annyira el vannak foglalva, hogy zödséges kertre nagyon kevés, gyümölcsös kertre pedig sokszor semmi hely nem jut. S ha van is hely gyümölcsös részére, azt inkább szilvafával ültetik be, melyből levárt főznek, s melynek gyümölcsét érett állapotban csak kevés ideig tudják etetni a gyermekekkel. Márpedig a későbbi időre eltett és eltartott nemes almának és körtének gyermekeinkkel való etetése annak gazdag vitamintartalmánál fogva most eléggé satnya növésű gyermekeink növekedésében, fejlettségében bizonyára örvendetes javulást hozna. A legtöbb udvar, ahelyett hogy nemes gyümölcsöt termő körte, alma vagy diófával volna árnyékolva, leginkább értéktelen gyümölcsöt termő eper, illetőleg szederfával van beültetve, melynek gyümölcse a picci baromfira is káros hatású s egy szél fuvallatára terítve lévén az alja, a legtöbb betegséget okozó legyek tanyájává lesz.

A nemesebb fajta gyümölcsfák telepítésében, ültetésében ma már azonban egy szép folyamat kezd megindulni. De a hatóság és község is segítségére siet a szülőknek, amennyiben a nagy családú, kisgyermekes szülők évenként bizonyos mennyiségű cukrot s a szegényebb sorsú, szoptatós asszonyok naponként ingyen tejet kapnak. Bár néhány hónapos korában már javában etetik a kisgyermeket az annak nem való eledellekkel is, mégis az 1926-36. évi átlagos újszülöttről alig 1,5% hal el bélhurutban.

A múltban, ezelőtt 50-60 évvel évenként sok gyermek halt meg torokgyíkban, míg a fiatal asszonyok közül sokan gyermekágyi lázban haltak meg. Ezek a betegségek ma már egyáltalán nem szedik áldozataikat. A szülők ugyanis megértve a diftéria rendkívül veszélyes voltát, s ezelőtt mintegy öt évvel megindult, de a f. évben már kötelezővé tett diftéria elleni védőoltás jelentőségét, már az első alkalommal, kellő propaganda mellett, mintegy 73 gyermeket oltottak be diftéria ellen. Rendkívül kellemetlen betegség községünkben a malária³¹⁴, mely nem csak felnőttek, de a kisgyermekek körében is nagymértékben el van terjedve, sokszor hetekig kínozva gyötörve őket, mely ellen a szegényebbek, kiknek orvosságra nem telik, gyakran lehetetlen gyógyszerekkel, rum és petróleum ivással akarnak gyógyulást elérni. Ez a betegség a benne szenvedőt sokszor rendkívül legyengíti, a gyermekeket éppen a fejlődésre, futkározásra, szabadban való tartózkodásra legalkalmasabb időben visszatartva, fejlődésükben, növekedésükben nagy mértékben meggátolja. Községünk ugyanis a körülötte levő mocsarakkal a legkedvezőbb terjesztő helye a maláriát terjesztő szunyogfajtának, mely mocsarak lecsapolása a jelenlegi, rajtuk végig húzódó csatorna mélyítésével a legsürgősebben eszközlendő volna.

314 Dr Hollaender Hugo: A malária elterjedése Magyarországon, M. Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1907: „Bereg vármegye hegyes, száraz, hűvös és mindezekért szunyogmentes vidékein a váltóláz sokkal ritkábban üt tanyát, mint a lapályosabb fekvésű, helyenként mocsaras, zombékos talajú területein, melyeket türheterlen mennyiségben szoktak ellepni a szunyogok, annyira, hogy a legelő marháknak a szunyogoktól való megóvása végett, trágyából és törmelék-falevelekből tüzet raknak, mert a csordának csak az ilyen füstlepte területen van békessége a szunyogoktól. (...) Egész Bereg megyében mindenütt, ahol váltóláz vidék van, gyakoriak az atipikus lefolyású malária formák, amelyeknek lázas és láztalan klinikai képei kaleidoszkópos tarkaságban és változatosságban kerülnek észlelés alá. (...) A mezőkaszonyi járás orvosának említésre méltó tapasztalata van a maláriás kórtípusoknak helyi különbségeit illetőleg. Egész családoknak néha minden tagja szenved egy bizonyos lázmenetű maláriás-betegségben.

A gyermek halálózásával nálunk is, mint a legtöbb helyen, bizonyos babonák vannak kapcsolatban, melyek leginkább az öregek ún. „tapasztaltak” körében vannak elterjedve, s melyek naivságukkal sokszor mosolyt keltők. Ezek a babonák ma már az V-VI. elemi osztályt végzettek részéről szinte gúny tárgyául is szolgálnak, s ezek ellen a babonák ellen az iskola is hathatós erővel küzd. Emlékezet s a községünkben javítani valók okáért jegyzek fel egynéhány, nagyon régi időkben az iskolába járás idején szarkafészket kereső és libát őrző, ma már tipegő öregek, vagy az akáclobos temetőben csendesen nyugvó volt élők közül még több által elhitt, de a mai fiatalabbak már sok részben kinevetett babonát:

Ha a bölcső üresen reng, ha a csecsemőt előbb meghalt testvére nevére keresztelik, ha este a tükörbe nézetik, ha fejéhez állva egyszerre ketten rengetik, ha asztalra fektetik, ha bölcsőjén valami keresztüladnak, ha egy éves koráig a haját és a körmét levágják és haját megfésülik, ha pici korában megajgatják, ha hasonló korúhoz értetik, ha felül nő ki először a foga, ha hozzá macskát értetnek, ha fejénél dalolnak és szemmel megverik és szenes vízzel meg nem locsolják és meg nem füstölik, a kisbaba meghal.

Bár ezek a babonák népünk primitív gondolkodását tüntetik fel, mégis minden primitívségük mellett is kicsillámlik belőle a féltő szeretet, mellyel gyermeke életben maradása felett a szülő oly híven örködik. Lényegében nem mások ezek a babonák, mint könnyen megjegyezhető óvó és figyelmeztető regulák a dajkálással megbízott nagyobb, 8-10 éves testvérek részére, akik míg édesanyjuk a mezőn dolgozik, testvéreik gondozását szokták ellátni.

Iskolás gyermekek hétköznapokon kivétel nélkül mezítláb járnak. (...) A mai népviselet fenntartása eléggé célszerű, mert az egészség szempontjából megfelelő. Tisztaság szempontjából is jó, mert könnyen mosható. Ruházatuk tisztántartására nagy gondot fordítanak. Gyermekeik, ha foltos ruhában járnak is, tiszták, legényeink, leányaink magukra sokat adnak, minden kendőzés nélkül: szemrevalók, asszonyaink pedig takarékosak, lakásaikat tisztán tartók, ízletesen főzők-sütők s csinosak.”

9.3. Falusi népiskoláink kiépítése³¹⁵

Egy 1905-ös felmérés szerint a népiskolák 67%-a osztatlan volt és egy tanítóra átlagosan 67 gyerek jutott. A tankötelezettséget ugyan rendeletbe foglalták 1868-ban, de a feltételek nem mindenhol voltak adottak vagy épp a legmegfelelőbbek a gyerekek oktatására, s ez különösen igaz volt a kis falvak esetében.

A falusi iskolákban a gyerekeket koedukáltan (fiúk, lányok együtt) tanították, és a legtöbb esetben egyetlen tanítóval, közös tanteremben tanult mindegyik évfolyam. A törvény által megállapított 10 hónapos tanítási időt csak az iskolák egyharmadában tanították végig. Javított a helyzeten az az 1926. évi törvény, amelynek célja az volt, hogy az országban létrejőjenek a tankötelezettség tárgyi feltételei is. Az országot 5 km sugarú körökre osztották, s kötelezték a hatóságokat vagy a földbirtokosokat a népiskolák felállítására.

Az 1926. március 24-én kihirdetett VI. tc., létrehozta az országos Népiskolai Építési Alapot, amelyből három év alatt ötezer falusi, tanyai tanterem épült Magyarországon egységes, korszerű típustervek szerint. A téglából, hatalmas ablakokkal, palatetővel, vörösfenyőből készült padlóval épült iskolákhoz háromszobás tanítói lakásokat építettek.

315 Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926 Budapest, 1927 Nemzeti Újság, 1925. június 25-iki száma

A trianoni Magyarország 8 millió lakosa közül kereken 1 millió volt a 6 éven felüli korban levő analfabéta. Ez azt jelentette, hogy a több mint 50 évvel korábban törvénybe iktatott általános tankötelezettség a valóságban nagyon hiányosan érvényesült.

A szülők számottevő része csak kelletlenül tett eleget annak a kötelességének, hogy a gyermekét iskolába küldje, s így sok gyermek nem tanult meg írni és olvasni. A háború előtt a szegényebb szülők 11 és 12 éves nagyobb gyermekeiket nem küldték iskolába, mert ebben a korban a gyermek már segíthetett a mezei, a műhelyi és a házi munkában s így a szülők nem szívesen mondtak le a gyermekről, mint segéderőről.

Klébelberg Kunó kultuszminiszter

Az általános tankötelezettség csak elvi követelmény maradt mindaddig, amíg nincs elég iskola. Az iskolahálózat igen csak hiányos volt, mert a magyar lakosság jelentős része tanyán élt. Aránylag kevés a 3000-6000 lelket számláló, népes, gazdaságilag teherbíró község, amely képes lenne elemi iskoláját benépesíteni és fenntartani. Az Alföld népessége tanyákon szétszórtan él. Ezenkívül sok a törpe község, ahol a népesség faluban él ugyan, de olyan kevés lélekszámmal, hogy a csekély anyagi erővel bíró kicsi népesség nem képes iskoláját fenntartani. A magyar nemzet sajátos települési viszonyaiból adódó nehézségek megoldása volt a két világháború közötti magyar népiskola politika legfontosabb, de egyúttal legnehezebb feladata.

Ezt a célt szolgálta Klébelberg Kunó kultuszminiszter népiskolai törvényjavaslata, amely a magyar iskolahálózat teljes kiépítését célozta. Minisztersége alatt vidékeken 1200-nál több új tanítói állást szerveztek, ahol iskolahelyiség rendelkezésre állott.

Az újonnan épült iskolák egészségesek, világosak, de igen egyszerűek voltak. Egyáltalában nem ragaszkodott az állami iskolai típushoz. Ott, ahol kellő helyi áldozatkészség nyilvánult meg, készséggel támogatta a történeti egyházakat új felekezeti iskolák létesítésében. Az Alföldön kiépítették a tanyai iskolák hálózatát.

9.4. Egy sikeres vámosatyai diák

Ködöböcz József (Vámosatya, 1913. november 1. – Miskolc, 2003. június 13.) teológus, pedagógia–filozófia szakos tanítóképző intézeti tanár, főiskolai tanár, főigazgató-helyettes, neveléstörténész.³¹⁶ Vámosatyán született egy kisbirtokos földműves családban. Édesapja Ködöböcz Pál volt. Édesanyja, Szász Erzsébet öt gyermeknek: három lánynak és két fiúnak adott életet, akiket a szülők szeretettel és lelkiismeretesen neveltek. 1926-ban súlyos csapás érte a családot, 38 éves korában meghalt az édesanya. Ettől kezdve küzdelmes napok vártak a családra.

Ködöböcz József 1938-ban gépelte le Szabó Ferenc Vámosatyáról készült monográfiáját, aztán 1995 nyarán Sárospatakon ismét legépelte, immáron számítógéppel, hogy az bármikor sokszorosítható legyen. Az újra gépelt és kinyomtatott monográfia elé előszót is írt, ami Vámosatya iskolájára és Vámosatyára vonatkozóan szintén fontos forrás. Érdeemes tehát szó szerint közreadni, amit Szabó Ferencről papírra vetett.

316 Borsod-Abaúj-Zempléni Almanach 2. kötet. In-Forma Kiadó Nyíregyháza 2001.

„A monográfia készítője vámostyai református kántortanító, szeretett tanítóm, nevelőm volt, akire ma is nagy hálával gondolok. Sorsunk is hasonló volt: Mindketten vámosatyai földműves családból származtunk. Abban az időben még rendkívül kevesen tanultak tovább községükből. Igen ritkán fordult elő, hogy falusi kisbirtokos család gyermeke a népiskola után középiskolában folytassa tanulmányait. Mi e ritka kivételek közé tartoztunk. Szabó Ferencet testvérbátyja Károly, aki pataki diák volt s lelkész lett, vitte Sárospatakra. Így lett pataki diák ő is. A gimnázium alsó négy osztályát 1910-14 között végezte.

Ködöböcz József (1913–2003).

Szabó Ferenc 1920-tól tanított a református egyházközség által fenntartott elemi iskolában. Az iskola az 1920-as évek elején még egy tanerős volt. Egy tanító tanította a népiskola 6 osztályának tanulóit, s szerda és szombat délutánokon foglalkozott a 12-15 éves ismétlő iskolás gyermekekkel, továbbá az istentiszteleteken és a temetéseken végezte a kántori teendőket is. Az egyházközség 1924-ben szervezte meg a második tanítói állást, melyre a presbitérium Toldy Borbála tanítónőt, Szabó Ferenc későbbi feleségét választotta meg. Néhány évig az osztályokat megosztva az egyetlen tanteremben felváltva, délelőtt-délutáni váltással tanítottak, majd néhány év múlva az akkori országos iskolaépítési akció keretében megépült a második tanterem is. Ettől kezdve külön tanterem állt mindkét tanító rendelkezésére s ez lehetővé tette az iskolai nevelő-tanító munka

hatékonyságának fokozását.

1920-ban kerültem népiskolába. Ebben az időben, az 1920-as évek elején a hat osztályban Szabó Ferenc 120-130 gyermeket tanított, nevelő-tanító munkája mégis igen eredményes volt. Magam példájával bizonyítom, hogy mind az alapvető ismeretanyagot, mind az alapkészségeket magas szinten sajátította el velünk. Én is a népiskola tananyagának szilárd ismeretével s jól kifejlesztett, megerősített helyesírási, számolási stb. készségekkel kerültem a középiskolába s azok kiegészítésére, pótlására nem – csak továbbfejlesztésére – volt szükségem.

Áldott emlékü tanítónk nem csak tanított, ismereteket, jártasságokat, készségeket alakított ki bennünk, hanem következetesen, tervszerűen nevelt is bennünket. Gondja volt a testi nevelésre. A testápolásban is igyekezett igényessé formálni bennünket. Még kézi hajnyírógépet is vásárolt, mellyel irányítás szerint mi gyermekek nyírtuk, tartottuk rendben egymás haját. Következetesen érvényesítette az erkölcsi nevelés követelményeit s ennek hatására, az alapvető vallás-erkölcsi ismeretek elsajátításával és konkrét gyakorlatban való alkalmazásával, a gyakorlatban való alkalmazásával, a gyakorlással a vallás-erkölcs normái, törvényei vérünné, életünné váltak. Gimnáziumi magántanuló koromban velem külön órákon foglalkozott. S közben a személyes példamutatáson túl életre szóló tanácsokkal látott el. Kisgyermekként elkerülve hazulról ezek a tanácsok sok konkrét helyzetben adtak nekem kellő útbaigazítást, vezettek a helyes megoldásra, viselkedésre. Ma is hálásan emlékszem pl. vissza, hogy mint szégyellős, visszahúzódó falusi kisfiút arra tanított, szoktatott, hogy nézzek mások szemébe, legyek figyelmes, tudatosan fejleszem magam s idegenek közé kerülve, mindenütt ahol vagyok, megfelelő társaságban, étkezéskor stb. igyekezzek én is úgy eljárni, viselkedni.

Szabó Ferenc volt az egyetlen tanítóm. Egy évvel idősebb testvéremmel, Pállal együtt kitűnő tanulók voltunk. Tanítónk és az egykori segédlelkészünk Szabó Sándor mint volt pataki diákok, szerették volna s támogatták hogy mindketten továbbtanuljunk Sárospatakon. Mivel azonban akkor egy földműves család számára két fiú továbbtanulása még a pataki iskolai jótéteményeket figyelembe véve is nagy megterhelést jelentett volna, másrészt meg a későbbi gazdálkodás, a föld megmunkálása miatt is fontos volt, hogy a család egyik fűgyermeké otthon maradjon és majd folytassa a gazdálkodás, így csak én, a kisebbik gyermek kerültem el középiskolába. Szabó Sándor édesanyja Nyíregyházán lakott. Ez Vámosatyához közelebb volt. Ezért 1925 március 19-én édesanyját meglátogatva Szabó Sándor a nyíregyházi evangélikus főgimnázium I. osztályába íratott be magántanulónak.³¹⁷

Ennek megfelelően én a népiskola ötödik osztályát már nem fejezhettem be, a tanítóm vezetésével készültem az I. osztály tananyagából az augusztus végi magánvizsgára. A következő évben országgyűlési képviselőként járt nálunk segédlelkészünk nagybátyja, a jándi származású s Sárospatakhoz szorosan kötődő Nagy Ernő, aki Bajcsy-Zsilinszky Endrének közeli barátja, harcostársa volt s visszatérve Patakra beíratott magántanulónak a református gimnázium második osztályába. Az osztály tananyagából ebben az évben is tanítóm készített fel s a vizsgára is ő vitt el. Vizsga után aztán a pataki gimnáziumban rendes tanulóként folytattam a tanulmányaimat. Így lettem én három pataki diák irányításával, segítségével pataki diák, a híres kollégium tanulója.

Tanítómmal és családjával később is tartottam a kapcsolatot. Amikor szünetre hazajöttem, midig felkerestem. Tanítóm figyelemmel kísérte s jó tanácsaival segítette életem alakulását. (...) 1942-ben tanítóm katonai szolgálata idején szegedi egyetemi hallgatóként, a húsvéti szünetben otthon tartózkodásomkor rövid ideig az iskolában helyettesítettem, tanítottam s egyéb távolléte idején a templomban többször láttam el a kántori teendőket is.”

9.5. A hagyományos paraszti gazdálkodás Beregben³¹⁸

A parasztember szinte az egész esztendőt munkával töltötte el, pihenésre még télen is alig jutott idő. A fogatos gazdák télen hordták haza az erdőről a fát, vagy vállaltak bérebe fuvarozást. A legfontosabb szállítóeszköz a szekér. Ma is általánosan a löcsös vagy parasztszekeret használták. Korábban még fatengelye volt a szekérnek, az uradalomban 1945-ig még előfordultak ezek a fatengelyes járművek. A gazdák már a két világháború között is vastengelyes szekeret használtak.

A zsellérek nem rendelkeztek ilyen alkalmatossággal, a tüzelőfát a szükségletnek megfelelően szerezték be az év folyamán. Szekér hiányában a hátukon cipelték haza a fát. Ez a munka nagy emberi erőlkifejtést igényelt, ennek ellenére mégis az asszonyokra hárult. Egy

317 A 18. század vége óta az arisztokraták gyerekeinek is valamely nyilvános elemi iskolában kellett bizonyítványt szereznie. Ez az elemista magántanulói státushoz vezetett. De a középiskolai magántanulás is népszerű volt, mert mindig voltak olyan társadalmi csoportok, melyeknek az iskola – közvetve a mögötte álló állam – által igazolt tudásra, magyarán bizonyítványra volt szükségük a társadalmi érvényesülés terén, viszont valamiért nem tudtak, vagy nem akarták vállalni az iskola rendes tanulói státusát. A magántanulói intézmény az iskola típusok többségénél jellemzőjévé vált a tanulók kisebbségénél. Jelen esetben a református fiú nem akarta vállalni az evangélista iskola rendes tanulóágát, de a tovább tanuláshoz szükséges érettségi bizonyítványt itt szerezhette meg a leg egyszerűbben.

318 A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XV—XVII (1972—1974) Nyíregyháza, 1982.

„hátfá” súlya elérhette az 50—70 kg-ot is. A tél utolsó hónapjaiban: januárban, februárban, márciusban kezdték meg a trágya kihordását a földekre. A trágyát vasvillával hányták fel a saroglya nélküli lócsös szekérre. Ha a trágya nagyon szalmás volt, egy kupacba szórták le, hogy tovább érjen, az érett trágyát viszont a szekérről folyamatosan terítették szét a földön.

A trágyázást sokszor közvetlenül a szántás művelete követte, melynek kezdési ideje az időjárás alakulásától függött. A szántás napjának reggelén az ekét és taligát a szekérderékba, vagy a szekér saroglyájára helyezve szállították ki a szántóföldre. Ezt a munkát kizárólag férfiak végezték, bár a világháborúk idején megtörtént, hogy az asszonyok is megfogták az ekeszarvát. A szántás befejeztével hamarosan sor került a vetésre. A vetőmagot zsákban, szekérderékba téve szállították ki a szántóföldre, ahol beletolták a vetőzsákba, amit a vető férfi a nyakába vett, majd hozzáfog a vetéshez. A vetés során egyszerre kb. 30 kg vetőmagot cipeltek, a szórás minden második lépésre történt.

A „hátfá” súlya elérhette az 50—70 kg-ot is. (A kép csak illusztráció.)

megszáradása után kezdődött a gyűjtés. A szénagyűjtésre favillát használtak. A gyűjtést férfiak és nők egyaránt végezték, s ilyenkor ebéidőben főtt ételt ritkán ettek. A villahegyeket két ember a rend végétől egymással szemben haladva gyűjtötte össze rendlábba. A rendlábba rudasba rakták össze, s a rudast a rudashordórúddal hordták a boglyába.

A nyár első heteiben — június végén, július elején — kezdődött meg a gabonafélék aratása és betakarítása. Aratáskor a férfi vitte a kaszát, az asszonyok fagereblyét. Az aratás volt a legfárasztóbb mezőgazdasági munka. Ilyenkor a gazdaasszony kalóriában dús ételt vitt ki a munkásoknak. A feleség a férjének akkor is vitt ebédet, ha részesbe aratott. A levágott gabonát a férfiak kötötték kévébe, belőle általában 18 darabot raktak egy keresztbe, s a nagy fagereblyével egy csomóba húzták az elhullott kalászokat.

Az elvetett növények közül a lucernafélékkel, a gabonával kevés a gond, de a tengerit, a burgonyát rendszeresen kapálni kellett. Kapálás idején már korán reggel kint voltak a földeken, hogy a déli hőségben inkább pihenhessenek. A községhez közelebb eső részekre gyalogosan, a határ távolabbi pontjaira szekérrel mennek ki a gazdák. A napszámosokat szekéren szállították ki a gazdák a falutól távol eső földekre.

Egy esztendőben többször is sor került a kaszálásra. A tavaszi csapadékos és meleg időjárás hatására kizöldült réteket már június elején lehet kaszálni. Ekkor az anyaszénát vágják le, augusztusban pedig a sarjút. Ha a nyár végén is jó idő marad, harmadszorra is kaszálhattak, de ilyenkor a szénát már nem szárították kinn a mezőn, hanem a fűvet beszállították a községbe és feletették az állatokkal. A szénakaszálás alkalmával a fűvet és a szálás takarmányt rendre vágják, és így szárították meg, közben rendszeresen meg is forgatták. A széna

Az aratás végeztével kezdődött meg a behordás. A gabona behordása hasonlóan történt a széna hazaszállításához. A kevés különbözőség, hogy az aratás utáni behordáskor a szekér bürfájára³¹⁹ két keresztfát erősítettek fel, és ezekre rögzítették a vendégoldalakat. A gabona elszállítása a férfiak feladata volt. Először a szekérdereket rakták meg, utána a vendégoldalt kezdték felpakolni. Amíg lehetett kézzel adogatták a kévét, de egészen magasra csak villával tudták feldobálni. Ha a lovak vagy a tehenek jó erőben voltak, hat keresztet is fel lehetett tenni egy szekérre, amit szintén kötéllel fogtak le.

Szabó Ferenc Vámostayáról szóló monográfiájában is többször ír a falusi emberek foglalkozásáról. Érdekes és értékes megfigyeléseiről így számol be:

„11. A lakosság foglalkozása

Vámostaya lakosságából az 1937. évben 30 gazdának 5-10 holdas, 24 gazdának 10-20 holdas, 12 gazdának 20-50 holdas gazdasága van³²⁰, míg a lakosság 25 30%-a olyan, akinek egy két hold, nagyobb részt O.F.B³²¹. földje és legelője van s amellett, hogy csekély gazdaságát műveli, a községhez tartozó uradalmakba napszámra és részes aratásba jár. Télen a férfiak messze vidékekre eljárnak ölfát vágni és vasúti talpfát faragni (A tarpai, a lónyai, néha az újhuta erdőbe is). A nők itthon ezalatt fonással, szövessel és varrással foglalkoznak.

A törpebirtokosok a földművelés mellett állattenyésztéssel foglalkoznak. A környékbeli falvakban a lakosság számarányához viszonyítva nem sok (ilyen) helyen van annyi szarvasmarha, ló és juh, mint nálunk, melyeknek tenyésztését nagymértékben előmozdítja a község északnyugati kijáratánál közvetlenül egy táblában elterülő 400 hold legelő, melyen száraz évszakban is jó állapotban van a jószág. Csikónevelésre pedig a környék legjobb legelőjét használják. Az 1937. évi jószágállomány 451 db szarvasmarha, 161 db ló, 428 db sertés, és 519 db juh volt. Igavonásra inkább lovat és tehenet használnak. Ökörfogat ma alig van kettő-három a községben, míg a múltban ökröt tartottak. Újabban a baromfitenyésztés kezd nagymértékben és szépen fejlődni.

A szántóföldeken főképpen búzát és kukoricát termelnek, melynek minősége a legjobbak közé tartozik. Szép eredményt érnek el a takarmánynövények, főképpen a lóhere termelésével, melynek magvából kedvező időjárás esetén szépen pénzelnek is. A takarmánynövényekből a megszállott területekre is sokat szoktak szállítani.

A múltban, míg a sok belvizet levezető Mic, Szipa és Csaronda nevű csatornákat el nem készítették, 1878 előtt községünk határának északi és nyugati része hatalmas tölgyerdő, keleti része meg bokros, surjángos, csirittyás³²², tövises zsombékos, posványos, vizes terület volt.

Ezt a területet, ahol alkalmas volt, kaszálónak és legelőnek használták. Ahol pedig a föld a vízből kiemelkedett, a hátsabb földeket faekével felszántották. S így ezeken a helyeken kevés gabona-félét is termeltek. A régi időben azonban az itteni fogalmak szerinti gazdának, sőt „nagy gazdának” sem termelt annyi búzája és rozsa, mint amennyi ma cséplés alkalmával

319 A bürfák két-két gömbölyű rúd, amelyek a szekéroltal foglalatát alkotják.

320 Az 1925-ös statisztikai kimutatás szerint Vámostayán nagybirtok nem volt, a 33 középbirtok 4111 kat. holdon osztozott, a közép és kisbirtok átlagos nagysága pedig 7,5 hold volt. (Közigazgatási Tájékoztató Lapok 1925, Vámostaya statisztikai szám-2301)

321 O.F.B Országos Földbirtokrendező Bíróság A két világháború között működött különös bíróságoknak azokat hívták, amelyek csak meghatározott tárgyú ügyekben vagy speciális személyi körben láttak el igazságszolgáltatási feladatokat. Ilyen volt az Országos Földbirtokrendező Bíróság is, amely az 1920-as földreformtörvény végrehajtását felügyelte.

322 Tájszó: surjáng jelentése vessző, Itt gondozatlan, bokrokkal tarkított sűrű erdő. Csirittyás: cserjés, bozótos, tüskés-bokros hely.

az 1-2 holdas, feles földet művelő gazdának szokott lenni. Kenyérmagban és krumpliban nagy volt tehát az éhség, a szükség, melyen úgy segítettek, hogy a hatalmas uradalmi erdőkön a kényelmesebbek és pénzesebbek fát vásároltak, mely rendkívül olcsó volt, vagy pedig a serényebbek szegényebbek letarolt erdőben hatalmas „ducskó”-kat vájtak ki, nem felébe vagy harmadába, hanem ingyen engedte át az uraság a fagyökereket vagy tuskókat, örülve annak, hogy tisztává, művelhetővé, szántófölddé teszik a földjét. Egy-két éven azután az illető magának kukoricával is bevethette a megtisztított földet.

A vett ölfából és kivájt ducskóból azután a régi „Dögtéren”, a „Disznószálláson, a jelenlegi közlegelőn s a kertek alatt több helyen faszenet égette. Ezt a faszenet azután minden hét péntekjén karavánszerűleg 5-10 szekérral csoportosan megindulva, lehetetlen és sáros és rossz utakon szabolcsi és szatmári községekbe (Nyírbátorba, Mátészalkára stb.)szállították. S ott a faszenet főképpen kovácsoknak adták el. A kapott pénzen gabonafélét és krumplit vásárolva örömmel jöttek haza, hogy folytassák a további szénégetést. A napszámos emberek pedig az uradalmi erdőkön majdnem egész éven át ölfát vágtak. Szekér fuvarozással is mint ma, a járójósággal bíró emberek közül nagyon sokan foglalkoztak. Olykor nagy távolságokra is elmentek, mert vasút akkor még ezen a vidéken nem volt. Híres szekérfuvaros volt régen községünkben Szász János agglegény, akinek híres, szép, jóvérű lovai voltak és fuvarral nagyon sokat keresett. Így fuvarozás közben történt halála is, melyet versbe szedve néhai Pécsi Imre a következőképpen énekelte meg:

Sokat utaztam Pest felé,
Most megint Debrecen felé.
Sámson³²³ alatt utoljára,
Szerencsétlen óráim vala.
Virág lovam, meg a Pengő,
Az járt végemre, a kettő.
Rácsaptam a szélső lóra,
Agyonrúgott a patkója.
Nyolcvan forint szekérbérem,
De nincs benne nyereségem.
Nyolcvan forintom nem bánom,
Csak az öreganyám szánom.
Kupeces kalapot hordtam,
Asszony szeretőt tartottam.
De már attól elmaradtam,
Véletlenül, hogy meghalta.
Tisztán süit a nap a föld.
A sámsoni temetőbe,
A Szász János sírhalmára,
Gyászsan süit a napsugára.

13. Aratás...

A régi időben, minthogy nagyon kevés búzafélét termeltek, az aratás sarlóval történt, melyet nagyjából asszonyok és lányok végeztek, a férfiak pedig a kévét kötözték és a keresztet rakták. Sarlóval természetesen lassúbb, de nagyon szép munkát végeztek. Oly nagy kévéket kötöttek, hogy az abból rakott kereszt egy mázsa búzát is fizettek.

Ma már ezzel a lassú munkával nem győznék learatni a búzaféléket, ezért az aratás kaszával történik. 5-15 holdas gazda a családjával, módosabb gazda pedig napszámossal,

vagy részes aratóval arattat. Községünk nincstelen mezőgazdasági napszámosai főleg a községi uradalmakba szoktak részes aratóként, tizenhatodán elszegődni, ami azt jelenti, hogy minden 16. kereszt az övék. Az aratási időre természetben adott élelmiszert is kapnak. A férfi részes aratók kaszálni való füvet vagy némi takarmánynövényt is kapnak, jobb feltételek mellett mint mások. Minden részes arató kap azután krumpli, répa és kukorica földet harmados kapálás melyből baromfikat, tehenet és egy-két sertést takarmányoznak. (...)

14. Hordás, cséplés

Aratás után a learatott kalászos terményeket 2-3 hét múlva egymás segítségével a kertbe vagy pedig közös szérűre összehordják. A segítőköt magyaros vendégszeretettel látják el, akik ilyen alkalommal minden munkájukat félretéve szívesen segítenek egymásnak.

Régebben, 60-80 évvel ezelőtt a cséplés gép jányában nyomtatással és kézi csépléssel történt, mely kézi cséplés még ma is szokásos, ha kevés magbűkkönyt, borsót és lencsét kell elcsépelni. Nagy haladás volt, amikor Baksa Imre hozatott egy gépet, melyet erős férfiak kötelen húztak és hajtottak. Ennél a gépnél még a törek, szalma és szem együvé hullott. Villázással, szórással választották ki azután a tiszta szemet. 30 évvel ezelőtt azután úgynevezett lóhúzta gépet használtak, mely már a szemet, töreket, szalmát külön járatta. Az első motoros gép az 1900-as évben került községünkbe, melyet Beregszászy Pál és társai hoztak s melynek akkor nagy híre volt. Sokan jártak a vár körüli szérűn lévő és dolgozó gép megtekintésére. Nagyon óvatosak voltak a benzinnel a vezetők, melyek hordóját a géptől 30 méterre a géptől földbe ástak. Ezek a cséplések még akkor mind egymás segítségével történtek, de a lakossági emberi természet szerint az egyenlőségre törekedve ezzel a cséplési rendszerrel felhagyott. A szegényebb, kevesebb búzát termelő emberek ugyanis a segítetés folytán rosszul jártak, hiszen termésükhöz képest aránytalanul sok időt töltöttek mások, a nagyobb gazdák segítségével. A leg egészségesebb cséplési rendszernek talán a mait, amikor a gazdának csak a zsákot kell tartania, mert a munkások bére is benn van a cséplési díj (7-10%-ában).

25. Építkezési módok

A község építkezése évről-évre öröndetesesen fejlődik. A házak száma 160. A legrégebbi házak ún. talpfára voltak építve és pacsit fallal³²⁴ voltak ellátva. Minthogy a község erdővel volt körülvéve, a régi időben, minthogy a fa rendkívül olcsó volt, a házépítés nagy fejtörést és gondot nem okozott. Az ilyen talpfára épített szalmatető házak árvizes esztendőben több biztonságot nyújtottak, ugyanis gyakran volt rá eset, hogy az árvíz a dombon lévő templom küszöbjéig ért. Arra is emlékeznek, hogy tőlünk dél-nyugati irányban légvonalban kb. 10 kilométer távolságban lévő Nagyvarsány községből ladikon hoztak hozzánk menyasszonyt. Ladikon jött az egész násznép. Az meg gyakori eset volt, hogy a 2 kilométerre fekvő Gelénesbe szintén csolnakon (sic!) jártak át. Ha pedig az árvizek megszűntek, a pacsitról lemállott polyvás, agyagos sarat ismét feltapasztották s a ház ismét lakhatóvá lett.

A régi szalmatető házak, melyek gólyáink kedvenc tartózkodási és költőhelye volt, nagymértékben kezdenek eltűnni. Imitt-amott van még egy szalmatető, gólyafészkes hajlék, melyeknek békés, öreg lakói már csak az utánuk jövő örökösökre bízzák az új ház felépítését. Új házaink alapját a mezőkaszonyi hegyből hozott kőből építik. A falat vályogból rakják és

324 A népi építészet egyik legrégebbi e legelterjedtebb falszerkezete. Az épület gerendavázát, a koszorú és a talpgerenda között, függőlegesen beékelt karókkal töltötték ki. A karókat nyír, fűz, gyertyán vagy juhar vesszőkkel, hasítékokkal vízszintesen befönték. Azután pelyvás sárral kívül-belül több rétegben betapasztották. Hasonló módon készítették el a közfalakat is. A vesszőfal neve Észak-Kelet Magyarországon és Észak-Erdélyben: patics vagy pacsit.

cserép-, pala-, bádogtetővel látják el, emlegetve gyakran, hogy bár régen is így csinálták volna. Az építőanyagokat: követ, vályogot, cserepet és deszkafélét, mint minden olyan munkát, melyhez több fogat és munkás szükséges, mint már említettem is, egymás segítségével szokták hazahordani. Tisztességnek és nem kötelezettségnek veszi mindig a meghívott „kéz kezet mos” elve alapján ezt a megsegítést melynek felhánytorgatását ildomtalannak, megvetendőnek tartják. Fizetés az ilyen munkáért sértésszámba menne. A közösség, az egymásra utaltság negyszerű érzése ez, mely alól senki sem vonja ki magát, híven betöltvén Jézus tanítását: „egymás terhét hordozzátok!”

Úgy a régebbi, mint az újabb házakon jellegzetes oromdíszek nincsenek. Házaik kívül belül 90%-ban hófehérek, tiszták, évenként többször vannak kiomeszelve. Az utcára fénbyes ablakszemekkel, virágos kiskertbe tekintenek ki. Régi szalmás, pacsitos házaik mestergerendái az építés évszámát bevágva mutatják.

28. Ruházat

A falú lakosainak ruházata ma ugyanolyan, mint a környékbeli más községek lakosaié, minden különösebb jellegzetesség nélkül.

Régen a férfiak télen is sokszor, nyáron meg mindig: bő, csinosan megráncolt gatyaszárban, bocskorban és mezítláb jártak. Maguk szötte-fonta vászonból készült, egyik ügyesebb asszony szabása-varrása szerint a fehér nadrág, mellény és a „kitli”-nek nevezett férfi ujjas vagy kabát³²⁵. Téli időben férfiak fekete, a nők pedig fehér és szürkészínű, piros szegéllyel ellátott gubát viseltek, melyet Nagykárolyban vásároltak. Módosabb asszonyok színes virágokkal és varrással díszített, térdig érő, báránybőrből készült, szőrivel befelé fordított báránybőr-, úgynevezett „szűcsbundát” hordtak. A szegényebbek téli időben házi pokróccal vették körül magukat, mert a guba és bunda bizony drága volt. Igaz, hogyha megbecsülték, egy emberöltőn át is eltartott.

Nagy esemény volt, amikor az első sötétszínű posztóból készült férfi „ujjas” bekerült a községbe, mely aztán hamar kedvelté is lett. Ezt követte a szűkre szabott zsinóros nadrág. Nyáron szalmakalapot hordtak, melyet a falu egyik ügyes asszonya, néhai Gál Ferencné is meg tudott kötni és varrni. Télen fejüket báránybőr sapkával fődtek be. Posztó kalapot is hordtak természetesen, melyet daru-és gém tollal, meg nyáron élő virággal, télen pedig rozmaringgal is ékesítettek. Lágyszárú csizmájuk alá nem szögezték, hanem sámfán kifordítva varrták a talpat. Az első, ma oly divatos, úgynevezett „pricsesz”(sic!) nadrág ezelőtt, mintegy 30 évvel került a községbe.

A férfiak hosszú haját, melyet zsírral kentek és hosszú, „huszáros”, tiszaujlaki bajuszpedrővel kipödörített bajuszt viseltek. A leányok hajukat színes pántlikával három ágba, hosszan befonták és kontyba rakták, befűzve egy-két virágszálat is.

Gazdasági munka idején, a jószág takarmányozása idején, szóval csaknem minden munka alkalmával, a férfiak ruhájuk tisztántartására fehér vászonkötőt kötnek maguk elé. A fehér, bő gatyaszár helyett szűkre szabott, pamutos vászonból varrott alsónadrágot viselnek és nyáron is pantallószerű „zeug”³²⁶(sic!) nadrágban járnak. A gubaviselés elmaradt. (...)

Nyári köznapokon a gyermekek 5-6 éves korig egy szál ingben járnak. A lányok ruhája egyszerű szabású, minden cicoma nélkül, hajuk, míg mindennapos iskolába járnak,

325 Vászonkabát: a 19–20. sz. paraszti öltözetében viselték a férfiak. Ezek hol keleti módon derékszögű darabokból álltak, hol nyugati módra görbe szabásúak voltak. Részben korábbi polgári-úri, drágább anyagokból készült felsőruhák szegényebb utáizatainak is tekinthetők. Neve a Magyarország északkeleti részén kitli volt.

326 A „zeig” nadrág vászonszerű, festett kemény anyagból készült pantalló.

rövidre van vágva és hajcsattal van összefogatva. A fiúk pedig kopaszra nyírják a hajukat. (...)”

9.6. Vámosatya a második világháborúban

A két világháború közötti Horthy-rendszer az életkörülményeket javítani nem tudta, a munkanélküliek aránya folyamatosan 13–18% körül mozgott. A kivándorlás század eleji lehetősége bezárult. A kormányzat évente néhány száz család számára viszont németországi munkalehetőséget szerzett. A Horthy-rendszer ideológiájának alapja a területi revízió követelése volt, ezzel összefüggésben napirenden tartották a nacionalizmust és az irredenta érzelmeket. A korszak baloldali mozgalmait a hatóságok korlátozták, a kormánypártok legfőbb politikai riválisa mindenesetre a Kisgazdapárt volt.

A második világháború előtt és annak elején a revíziós törekvések a bécsi döntések révén újabb területi változásokra került sor. 1938-ban az első bécsi döntés következtében, amikor az egykori Bereg vármegye és Ugocsa vármegye jelentős területei újra magyar uralom alá kerültek, létrejött Bereg és Ugocsa k.e.e. vármegye³²⁷ Beregszász székhellyel. A második bécsi döntés alapján 1940-ben magyar birtok lett többek között Ugocsa megye addig Romániához tartozott déli fele is, így Bereg és Ugocsa k.e.e. vármegye szétvált két önálló megyére.

A zsidótörvények és a német megszállás nyomán a térség izraelita lakosságának túlnyomó részét gettókba zárták majd a haláltáborokba hurcolták. A mai megye területén 1941-ben az össznépeség 5,5%-a, 31 874 fő vallotta magát zsidónak, 1949-ben viszont közülük csak 0,7%, 3822 fő maradt meg vagy tért vissza a táborokból, azaz 88%-uk a holokauszt áldozata lett.

Szabolcs megye 1944 októberében vált hadszínterré. Az ún. hortobágyi páncéloscsata utolsó felvonásaként Debrecen–Nyíregyháza térségében helység harcokra került sor. Október 22-én a szovjetek elfoglalták Nyíregyházát, azonban ugyanezen a napon egy német hadosztály visszafoglalta Nagyállót, 26-án pedig Nyíregyházát. Így a német–magyar csapatok átkelhetek a Tiszán, és új védelmi vonalat építhettek ki a folyó mögött. Az alföldi páncéloscsata október 31-én a polgári és a tiszalöki német hídfők feladásával ért véget. November elejére a harcok a megye egész területén befejeződtek.

A front áthaladtával Vámosatya lakosai számára megszűnt a közvetlen háborús veszély. Erről a Tiszántúli Református Egyházkerület által a lelkészektől bekért jelentésekből nyerhetünk fontos információkat. Vámosatya akkori lelképásztora Gál Miklós 1945. október 14-én kelt jelentésében³²⁸ így számol be a községben történt háborús eseményekről:

„Az 1944. év októberében előnyomuló vörös hadsereg közelgésének hírére egyházközségünk területéről senki el nem menekült. A kiürítési parancs után karhatalommal elvitt levették és katonaköteles férfiak valamennyien visszaszöktek. A vörös hadsereg átvonulása nagyobb zavar nélkül történt meg 1944. október 27-én és azt követő napokban. Az istentiszteletek tartását a vörös hadsereg sem hétköznapiokon, sem vasárnapokon nem gátolta, s egyházközségünket a hadműveletek által okozott károk nem érték. Felekezeti népiskolánkban, mely a politikai községben egyetlen népiskola, 1944. október 16-tól 1944. december 6-ig a tanítás szünetelt a katonai átvonulás miatt.

327 Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített (k.e.e.) vármegye

328 A Tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944-1945) Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára 2016.

1944. december 1-jén a vörös hadsereg parancsnoksága útján 18 évtől 48 évig a község valamennyi férfi lakosságát Barabás községbe hívta a községi bíró és lelkipásztor, valamint a cigányok kivételével munkára elszállította, szám szerint 157 embert. Ezek közül a szolyvai kórházban meghalt 2 ember 1945. január hó folyamán, visszatért betegen 11 ember, kik közül 3 idehaza halt meg. A távollévő 144 ember közül most folyó hó elején 3 tért még haza oroszországi kórházakból, 141 ember sorsáról pedig még mindezidáig semmi hír, kik között van egyházközségünk kántortanítója is és 4 presbiter.

Az elmúlt nyárunk nevezetes eseménye volt az ukránok által két esetben is történt megszállás, mikor is a második esetben a beregszászi ukrán tanfelügyelőség felekezeti népiskolánkat elvette és ukrán állami iskolának nyilvánította, ami természetesen az ukránok visszavonulása után nyomban hatályát veszítette.

Az egyházi élet a belmisszió terén látta kárát a rendkívüli eseményeknek. A katonaság jövése-menése következtében leányegyesületi munkáról, az ifjak állandó, vasárnapra is kiterjedő robotoltatása miatt ifjúsági munkáról szó sem lehetett. Ellenben vallásos estélyeket felnőttek számára állandóan tartottunk hetenként a missziói időszakban, mely alkalmakon kívül a családlátogatások esetei jegyezhetők fel, mint a vigasztalások és lelki erősítések Istentől adott és megáldott alkalmak. Amit azonban belmissziói téren hiányosan lehetett végezni, ezt kipótolta maga az örökkévaló Isten: az események által megerősítette a hithűséget, megnövelte a templomlátogatók számát s felelősségérzetet plántált a szívekbe, amelynek következtében a legnehezebb időkben, a legnagyobb szegénységben maguknak a híveknek kezdeményezésére a gyülekezet önkéntes adakozást kapott régebb idő óta romladozásban lévő templomának és tornyának megjavítására. Istennek legyen érette dicsőség!

Jelentésem tudomásulvételét kérve vagyok mély tisztelettel.”

A vámosatyai katonák háborús szolgálatáról nincsenek megbízható adataink, háborús élményeit sem írta le senki, a gyermekeknek és unokáknak történt szóbeli mesélés is immár a múlt kódéba vész. Mégis volt olyan vámosatyai illetőségű személy, Ködöböcz József sárospataki professzor, aki fontosnak tartotta háborús és hadifogoly emlékeit megörökíteni, ezzel emléket állítva azon társainak is, akiknek hasonló sorsban volt része.

9.7.Vámosatyai katonák a második világháborúban³²⁹

A nyíregyházi gyalogezred - ahol a vámosatyai katonák is szolgáltak -, a helyi 22. gyalogdandár állományába tartozott 1943 második feléig³³⁰. A magyar királyi honvédség alakulataira 1938-tól a bécsi döntések értelmében érdemi szerep várt a Magyarországnak ítélt területek megszállásában, majd a második világháborúban.

A 12. gyalogezred néhány hónapos Don menti tevékenységét megelőzően teljes hadiállományával jelen volt a Felvidék, Észak-Erdély és a Székelyföld, majd a Délvidék megszállásánál. A nyíregyházi katonák a békehelyőrségekben tartózkodtak amikor beállt a

329 Bene János — Szabó Péter_ Nyíri bakák a Donnál Adalékok a magyar királyi II. Rákóczi Ferenc 12. honvéd gyalogezred történetéhez (1920—1945) Nyíregyháza 2009

330 Ujházy László: Bene János-Szabó Péter: Nyíri Bakák A Donnál. In: Hadtörténelmi Közlemények 1993. 4. szám, 181-182. oldal

http://epa.oszk.hu/00000/00018/00109/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1993_04_pdf (Letöltve: 2020. 07. 18.)

hadiállapot a Szovjetunióval. Nyíregyházán csak a 4. huszárezred mozgósítására került sor ebben az időszakban. Ősztől következtek egyes gyalogos alakulatok. Az ikereczred egyes zászlóaljai részt vettek a németek által megszállt ukrajnai területek biztosításában. A következő év tavaszán még nem szerepelnek a nyíregyházi gyalogezered alakulatai az ország szinte egész területéről szerveződő 2. hadsereg kötelékében.

A 207 ezer főnyi hadsereg részleges felváltására kijelölt alakulatok között az 1942. október 11-én kelt döntés értelmében viszont már ott találjuk a teljes nyíregyházi 12. gyalogezeredet is.

A 12. gyalogezered berakodására a nyíregyházi pályaudvaron csak 1942. október végén került sor. Október 29-ét követően kerültek ki a szerelvények a keleti hadszíntérre. A határt Galántánál lépték át. A szállítás útvonala a következő volt: Miskolc-Budapest - Érsekújvár - Galánta - Zsolna - Jablonkai hágó - Teschen - Oderberg - Kielce - Radom - Deblin - Lukow - Brest-Litovsk - Minszk - Bobrujszk - Gomel - Brjanszk - Lgov - Kurszk - Belgorod.

Belgorodot november 15-én érték el. Még a hadműveleti terület elérése előtt, 1942. november 4-én veszteség érte a 12./III. zászlóaljat. A helyi partizánok Szuchendniow község

A 12. gyalogezered katonái a nyíregyházi laktanyában.

térségében közel megrakott vasúti kocsikat futtattak neki a szerelvénynek. Ennek következtében 16 tiszt, 2 altiszt és 9 honvéd vesztette életét.

Az ezredhez közel 4500 fő tartozott. Az ezredtörzs, illetve az ezredközvetlen alakulat 1000 katonát tett ki. 1943. január 6-ig az ezred a VII. hadtest kiképzési táborába került. Ezt követően kezdték meg a kaposvári 10. könnyű hadosztály egyes alakulatainak felváltását. Az

erre kijelölt zászlóaljak egyike sem került ki nagy veszteségekkel az 1942. nyári és kora őszi doni hídfőcsatákból.

Az urivi és scsucsjei áttörést követően a szovjetek 1943. január 15-i támadása a felváltások után védőállásaiban érte az ezredet. A súlyos és jelentős veszteségekkel járó harcok, valamint a visszavonulás folyamán a 12. gyalogezered elveszítette személyi állományának 5/6 részét. Az ezrednek csak kis része jutott hátra 1943 kora tavaszára a kijelölt gyülekezési és újjászervezési területekre.

A hazaszállításra - a hadsereg többi megmaradt részével együtt - május elején került sor. Nyíregyházára az ezred május 3-án csupán 21 tiszttel és 714 főnyi legénységgel érkezett vissza. A Damjanich laktanyában letöltött, három hétig tartó karantént követően az ünnepélyes fogadtatást május 29-én tartották.

A 2. hadsereg 1943. januári és februári védelmi hadműveletének, illetve visszavonulásának vészterhes időszaka alatt nehéz, szinte lehetetlen volt megállapítani, ki halt hősi halált, ki fagyott meg és ki esett hadifogságba. A hazatért csapattestek állományánál -

szemtanúk hiányában - többnyire csupán az eltűnések esetleges időpontját sikerült regisztrálni.

A vámosatyai katonák közül mindössze Baranyi Sándor (1913., Tompa Zsuzsanna) szakaszvezetőről sikerült megállapítani, hogy a nagy téli visszavonulás alatt 1943. január 15-én látták utoljára Liszki falunál. További sorsáról nincsenek adatok.

Legközelebb 1944 március elején mozgósították a gyalogezredet, hogy a Kárpátok előterében, majd a magyarországi védelemben részt vegyen.³³¹ Az alakulat maradványai 1945- április 6-án tették le a fegyvert Szlovákiában, Stubnyafürdő térségében.

Az ungvári parancsnokságú 24. gyaloghadosztály egyike volt azon nyolc gyaloghadosztálynak, amelyek az 1943 őszén életbe lépő új hadrend (Szabolcs hadrend) nyomán alakultak meg.

A 24. gyaloghadosztály hadrendjébe tartozott a nyíregyházi 12., és a munkácsi 24.

A 12. gyalogezred 1943. május 3-án mindössze 21 tittel és 714 főnyi legénységgel érkezett haza Nyíregyházára. A több mint 4000 fővel elvonult ezred a magyar 2. hadsereg egyik legnagyobb veszteséget szenvedett alakulata volt.

gyalogezred III. zászlóalja is, ahol a vámosatyai katonák szolgáltak. Nem tisztünk a harcok részletes leírása, mert azokból vámosatyai katonákra vonatkozó adatokat nem nyerhetünk, így csak a veszteségi adatokat nézzük át részletesen, vámosatyai katonák után kutatva. A II. világháború éveiben a hadműveletekben részt vett összes alakulat részére kötelező volt névszerinti veszteségkimutatást készíteni és a hősi halottak, meghaltak, eltűntek, hadifogságba esettek és sebesültek listáit

felterjeszteni a fenti HM 22. osztályának. Közzétett veszteségi lajstromok azonban csak az 1941. június 26. és 1944. november 1. közötti időszakból maradtak fenn. Az 1944/45-ös kárpátoki illetve magyarországi honvédő harcok súlyos veszteségeiről a mai napig is csak töredékes listákkal rendelkeznek.

A veszteségi lajstromok nem tartalmazzák a hősi halál, elhalálozás, eltűnés, esetleges eltemetés helyét, ezen adatok csak a tábori lelkészek feljegyzéseiben és hivatalos okmányaiban (halotti anyakönyvi kivonat, temetőkataszteri lap, sírhelyrajzok stb.) található meg. Ezen iratok túlnyomó részben a harcok, a visszavonulások során elvesztek, megsemmisültek. Egyébként is a harcok forgatagában, vagy a visszavonulás alatt igen nehéz volt megállapítani, hogy ki halt hősi halált, esett fogságba, vagy csak éppen elkeveredett alakulatától, s az „eltűnt”-ként nyilvánítás után mégiscsak előkerült. A veszteségi lajstromok adatai meglehetősen pontatlanok, hiányosak, mégis a Vöröskeresztes értesítések mellett egyetlen támpontul szolgálnak második világháborús emberveszteségeink névszerinti

331 Bene János – Szabó Péter: Huszonnégyes honvédek a Kárpátokban. A m. kir. 24. gyaloghadosztály története 1944-1945 Nyíregyháza, 1997

meghatározásához. Sajnos, vámosatyai katonát nem találtunk a nyilvántartásban, de Vámosatyához közeli települések elesettjeit, eltűntjeit igen.

Barabás:

Kun István őrv. (12/II. zlj. 1913. Varga Anna, elesett: 1944. V. 3.),
Papp Géza honv. (12/1. zlj. 1912. Orosz Julianna, elesett: 1944. IV. 25.)

Beregdaróc:

Deák Sándor honv. (12/II. zlj. 1913. Izsák Eszter, elesett: 1944. V. 3.),
Hapák József honv. (24. gy. e. 1922. Cserepes Erzsébet, elesett: 1944. IX. 30.)

Beregsurány:

Krisztisi János honv. (12. gy. e. 1922. Turicz Borbála, eltűnt: 1944. IX. 21.)

Csaroda:

Kósa Sándor t. őrv. (24/3- konyha oszlop 1898.

Kakas Júlia, eltűnt: 1944. VI. 24.)

Gergelyugornya:

Vezse Sándor honv. (24. gy. e. 1922. Papp Ida, eltűnt: 1944. X. 21.),
Koncz Gábor honv. (21/1. zlj. 1914. Kokas Zsófia, eltűnt: 1944. VII. 26.),
Fejes Gusztáv t. honv. 58. u. zlj. Simon Zsófia, eltűnt: 1944. X. 25.),
Tóth Károly honv. (12/II. zlj. 1910. Simon Erzsébet, eltűnt: 1944. V. 6.)

Hete (ma Hetefejérese):

Puskás János honv. (24. gy. e. 1910. Orosz Erzsébet, eltűnt: 1944. X. 26.),
Orosz Imre őrv., c. tiz. (24. gy. e. 1917. Bakó Irma, eltűnt: 1944. IV. 27.)

Márokpapi:

Takács János őrv. (24. gy. e. 1922. Nagy Erzsébet, elesett: 1944. X. 6.),
Tyahur József őrv. (24. feld. oszt. 1914. Papp Irma, eltűnt: 1944. X. 28.)

Mátyus:

Esik Bernát honv. 24. gy. e. 1922. Gere Anna, eltűnt: 1944. VII. 15.),
Gerő Péter t. honv. (58. u. zlj. 1912. Estók Ilona, eltűnt: 1944. X. 25.),
Rácz Sándor honv. (24. feld. oszt. 1922. Rácz Zsófi, eltűnt: 1944. X. 14.)

Tákos:

Barát Béla honv. (12/II. zlj. 1913. Huszti Amália, elesett: 1944. V. 6.),
Kiss István t. honv. (12/II. zlj. 1912. Baráth Eszter, elesett: 1944. IV. 25.)

Tarpa:

Melegh Béla szkv. (12/I. zlj. 1913. Kiss Erzsébet, eltűnt: 1944. IV. 30.),
Oláh Gábor honv. (24/I. zlj. 1915. Kovács Júlia, eltűnt: 1944. IV. 26.),
D. Varga Zoltán honv. 12/II. zlj. 1910. Jenéi Emília, eltűnt: 1944. IV. 25.)

Tiszaadony:

Molnár József honv. (21. gy. e. 1924. Liba Rozália, eltűnt: 1944. X. 6.)

Tiszakerecseny:

Dalnoki Gusztáv honv. (24/I. zlj. 1922. Túróczi Irén, elesett: 1944. V. 4.),
Hoó Károly honv. (22. táb. tú. oszt. 1912. Óvári Erzsébet, eltűnt: 1944. VII. 24.)

Tiszaszalka:

Dudás József honv. (24. feld. oszt. 1922. Zoltán Julianna, eltűnt: 1944. VII. 25.)

Tiszavid:

Lipcsei Sándor honv. (24. gy. e. 1922. Pánti Júlia, eltűnt: 1944. X. 6.)

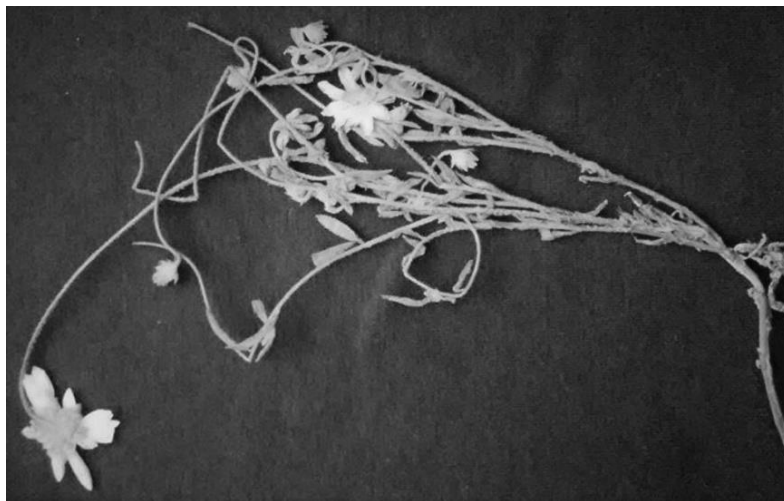
Vásárosnamény:

Bajusz József t. őrv., c. tiz. (12/II. zlj. 1915. Vass Ida, elesett: 1944. IV. 29.),
Nagy András t. honv. (24/III. zlj. 1916. Sinkovics Júlia, eltűnt: 1944. VIII. 6.),
Toldi József honv. (12/II. zlj. 1912. Bende Júlia, eltűnt: 1944. IV. 25.),
Vargha Elemér honv. (12/II. zlj. 1910. Vargha Irma, elesett: 1944. IV. 24.)

9.8. A megsárgult havasi gyopár³³²

„...Az emberiség legnagyobb tragédiái a háborúk, családokat szakítanak szét, embertelenségek sorozatát, tengernyi fájdalmat, könnyeket, pusztulást hoznak, leginkább az ártatlanoknak. Ilyen volt a II. világháború is. A remény, a bizakodás azonban a legdrámaibb helyzetekben is él az emberekben. Meghatóan szép és tiszta emberi érzésekről vall az a történet, ami a szüleimet összeköti az egyik legkedvesebb havasi virággal. Édesanyánknak az elbeszéléséből ismertük meg a nagy gondossággal és féltve őrzött havasi gyopár történetét. „Édesapátok hozta nekem az Erdélyi-havasokból 1944 késő őszén, a frontról.” -mondotta mindig valami csendes boldogsággal. Édesapánkat pedig gyermeki kíváncsisággal kérdeztük a katonai éveiről, ha mesélt, mi, gyerekek a lelkes hallgatói voltunk. A fronton -mondotta-, nemcsak az ellenséggel kellett harcolnunk, hanem a saját életben maradásunkért is meg kellett küzdenünk. Talán a Fogarasi-havasokon történt, amikor a fegyverek kicsikét elhallgattak, volt idő a honvédeknek is egy kis pihenésre.

Ha szép őszi nap volt, ebben a röpke pihenőidőben a bajtársaival együtt vágyakozva nézték a vonuló felhőket, a szárnyakat kapott képzeletükben pedig az édes otthonról álmodoztak. Egy ilyen pillanatban akadt meg a szeme édesapánknak az egyszerű, nemes kis

virágon, ami egy kopár sziklán tündökölt a napfényben a szédítő magasságban, ott ahol már semmilyen növényzet nincsen, a magas hegy szikláján ékeskedett lelket gyönyörködtetően.

... A veszélyt nem mérlegelve „kúszott” szikláról sziklára édesapánk, közben az ifjú feleségére gondolva, hogy leszakíthassa a különlegesen szép virágot. Ha majdan Isten segítségével végre haza, a szeretett feleségéhez, a családjához megérkezik a frontról Kassára, a szülővárosukba (ekkor még itt élt a családunk), akkor ezzel a különleges ritka ajándékkal kedveskedik majd az ifjú asszonyának. A mondavilágban varázserővel felruházott virágot nagy gondossággal a zsebkezdőjében helyezte el. Aztán hol a zubbonya zsebében, hol a sapkájában őrizgette. Hála Istennek, örömet tudott szerezni édesanyánknak ... a mára már kissé megsárgult, a 73. éve becsben tartott és tisztelettel őrzött virággal, aminek akkoriban tündöklően ragyogott a sárgás-fehér kis bársonyos virága. Az örök virágnak, az emlékek virágának tartott szépség még ennyi év után is emlékeztet az eredeti csillogására. A viszontlátás boldogsága még teljesebb lett azzal, hogy a szerelmük első gyümölcse, a nővérünk, Aranka értelme is nyiladozott már az utolsó találkozásuk óta. Teljes volt a boldogság. A különleges ajándékot pedig édesanyánk, aki nagyon szeretett olvasni, a legkedvesebb könyvének a lapjai között őrizte.

332 Bittner Erzső blogbejegyzése <https://irasaim4.webnode.hu/news/a-megsargult-havasi-gyopar/> (Letöltve: 2020. 07. 18.)

A mondavilágban ez a virág szerelmi varázslattal is bírt. A tiszta szerelemből kötött házasságukban a gyermekáldás boldogsága is otthonra lept. Öt gyermekkel ajándékozta meg a jó Isten Őket. ... Titokban hányszor megcsodáltuk az almárium fiókjából kicsempészett, a

félteve őrzött könyv lapjai között. Sajnos, a megértéssel, tisztelettel és szeretettel teljes házasságuknak 35 év után - tengernyi bánatunkra - édesanyánk korai halála vetett véget.

Talán sejtette a sorsát édesanyánk, mert a halála előtt néhány évvel a félteve őrzött emléket, a már régen elszáradt, megsárgult, de a még mindig a legnemesebb ajándékát, a havasi gyopárt Arankának adta át. ... A 73. éve családi ereklyeként számon tartott

havasi gyopárt a nővérünk ma is félteve őrzi, üveglappal védi a széthullástól. Ha a testvérek találkozunk, még mindig jólesik feleleveníteni azt a nemes gesztust, hogy édesapánk a háborús borzalmakban is tudott a szeretteire, a szépre, a jóra gondolni. A megható meglepetésnek a felelevenítése még mindig elérzékenyít mindnyájunkat.”

9.9. Hadifogság és „málenkij” robot a Szovjetunióban

A Szovjetunióba szállított magyarok tragikus sorsa történelmünk alig ismert fejezetei közé tartozik. A tragédiát a szovjet vezetés és a magyar kormányzat úgy próbálta leplezni, hogy a polgári személyek elhurcolását és a szovjetunióbeli kényszermunkát egyszerűen „hadifogoly ügy”-ként kezelték, és így mutatták be a korabeli sajtóban.

A szovjet vezetés a háború kezdetétől törekedett arra, hogy a fogságba esett katonákból és az elfoglalt területek civil lakosságából nagyszámú kényszermunkássereg tegyen szert. Lavrentyij Berija belügyi népbiztos 1939. szeptember 19-én, néhány nappal a Szovjetunió Lengyelország elleni inváziója után, rendeletet adott ki a *hadifoglyokat* és a *külföldről internált civileket dolgoztató új táborrendszer* felállításáról. A hadifoglyok és elhurcoltak egyaránt a Belügyi Népbiztosság Hadifogoly- és Internáltügyek Igazgatósága (UPVI) által irányított új lágerekbe kerültek.

1945 februárjában a táborrendszert kiegészítették és átszervezték. A Hadifogoly- és Internáltügyek Igazgatóságából 350 fő-táborot és mintegy 4 ezer melléktáborot irányító Főigazgatóság lett. A fő- és melléktáborokon kívül speciális munkabrigádok, kórháztáborok, elkülönített munkabrigádok, büntető munkatáborok, politikai elkülönítő táborok és börtönök is működtek. Szovjet adatok szerint több mint 4 millió külföldi rab fordult meg a táborokban.

1943 augusztusában a Külügyi Népbiztosságon belül Ivan Majszkij korábbi londoni nagykövet vezetése alatt megalakították a „Szovjet jóvátételi programot kidolgozó bizottság”-ot. A bizottság által a jaltai konferenciára (1945. február) készített részletes terv 5 millió német kényszermunkás 10 évig történő dolgoztatásával számolt. Sztálin a jaltai, majd a potsdami konferencián (1945. augusztus) is kifejtette, hogy az ellenséges országok fogságba esett katonáit a Szovjetuniót ért hatalmas emberi és anyagi veszteség legalább részleges pótlására a Szovjetunió területén kívánja dolgoztatni. [A szövetséges hatalmak vezetőinek ez ellen nem volt kifogásuk- SzJJ]

Az UPVI által készített, 1949. december 20-i összefoglaló jelentés a magyar foglyok számát 534 539 főben adta meg. Mivel a fogságba esettek és elhurcoltak kihallgatására és nyilvántartásba vételére a szovjetunióbeli táborokban került sor, így a regisztrált fogolylétszámban nem lehetnek benne azok, akik még a gyűjtő- és tranzittáborokban, valamint a kiszállítás közben meghaltak. Nem regisztrálták a Don mentén 1943 januárjában fogságba esett és heteken belül elpusztult több tízezer magyar katonát sem.

Így nem meglepő, hogy a korabeli magyar források a szovjet adatoknál nagyobb fogolylétszámot adnak meg. A Kárpátalján, Észak-Erdélyben és az 1938-ban visszacsatolt felvidéki területsávban végrehajtott elhurcolásokkal kapcsolatban - a helytörténeti kutatások alapján - a 600 ezret meghaladó számadatok is megalapozott becsléseknek tekinthetők a háború alatti megnagyobbodott országterületet figyelembe véve.

Aligha lehet pontosan megállapítani, hogy a 600 ezer vagy azt meghaladó számú magyarországi fogolynépesség hány százaléka került civilként, illetve katonaként fogságba. Az adatok elemzése arra utal, hogy a civilként elhurcolt magyarok száma a hadifoglyok mintegy harmadát teszi ki.

A magyar foglyok zöme a donyeci iparvidéken (a rosztovi terület nyugati része, valamint a vorosilovgrádi, zaporozsszkiji, sztalinzkiji területek), a Krím-félszigeten és Ogyessza környékén, az Uralban (szverdlovski és cseljabinszki területek), a Volga mentén (sztálingrádi és szaratovi területek), valamint a moszkvai, minszki, kijevi, voronyezsi területeken és a krasznodári kerületben, továbbá Azerbajdzsánban végezte kényszermunkáját. A szovjet adatok szerint jelentős számban dolgoztak Magyarországról elhurcolt foglyok az ivanovi, szumi, leningrádi, sztavropoli és novgorodi területeken, továbbá Grúziában. Sok magyar raboskodott a kazahsztáni Dzsezkazganban, Karagandában. Nagy tömegben kerültek magyar elítéltek is az északi sarkkörön túlra, a pecsorai medencébe, Vorkutára, Norilszkba és a Kolima folyó térségébe. Dolgoztattak magyarokat Dél-Szibériában, Bratszsk és Tajset környékén is.

A foglyok élet- és munkakörülményei függtek a parancsnokoktól, az őrszemélyzettől és a helyi lakossággal való viszonytól, továbbá a jórészt ma is ismeretlen „felsőbb utasításoktól”. De a lágeréletre befolyást gyakorolt a társadalmi és földrajzi környezet, az éghajlati viszonyok és a rabság időpontja is. A lényeges különbségek ellenére a lágerélet mindenhol a nyomort, a kiszolgáltatottságot, a reménytelenséget és a tömeges halálozást jelentette.

Az állandó szálláshelyül szolgáló, általában 300 fő számára készült barakkok félig földbe ásott, kohósalakkal kibélelt, egyszerű deszkaépítmények voltak. A nagyobb, 1000-1500 fős fogolytömegek elhelyezésére téglából építettek szálláshelyeket. Ezekben hosszú folyosókról nyíltak a szobák. Az alacsonyabb szobákban egyemeletes, a magasabbakban két-három emeletes deszkasor volt. A foglyokat nem csak az erre a célra épített táborokban helyezték el. Lágerré alakítottak romos gyárépületeket, raktárokat, csűröket, kifosztott kolostorokat, templomokat és kaszárnyákat is. Az ágynak nevezett tákolmány keresztbe fektetett deszkákból állt. Takarót, matracot, szalmát nem kaptak a rabok.

Az első hónapban többször volt adatösszeírás. A foglyok tisztekből és orvosokból álló kihallgató bizottság elé kerültek, és mindenkiről készült egy 4 oldalas, 52 kérdést tartalmazó adatlap. A kérdések korábbi életük minden részletére kiterjedtek. A visszaemlékezők szerint a tolmácsok – valószínűleg parancsra - a polgári elhurcoltakat valamilyen harcoló alakulat tagjaiként írták le.

A magyar foglyok zöme szénbányákban vagy nehézipari létesítmények építésénél, továbbá vaskohászati üzemekben és szénkokszoló művekben dolgozott. A munkahelyen

eltöltött munkaidő 8-12 óra volt, sőt a Donyec vidéki szénbányákban időnként 16 órát kellett dolgozni.

A magyar foglyok többsége a munka során találkozott először a „norma” szóval, ami lágerenként és földrajzi térségenként eltérő volt, sőt függött a munkavezetőtől és a lágerparancsnoktól is.

A Donbasz³³³ vidéki Vorosilovka egyik bányájában a nőknek a norma szerint napi 25 mázsa szenet kellett lapátolniuk. A nehéz fizikai munkát végzőknél a norma 50%-os teljesítése esetén 650 gramm kenyér járt. Ha a normát 50- 80% között teljesítette a fogoly, akkor 700 gramm kenyeret kellett kapnia előírás szerint. 80-100%-os normateljesítés esetén 750 grammra nőtt a kenyérfejadag, 100% feletti teljesítménynél elvben 800 gramm kenyérre számíthattak a foglyok.

Aki nem tudott 100%-ot teljesíteni, az kevesebb ételt kapott, így munkaereje megfogyatkozott, tehát teljesítménye tovább csökkent, ami még kevesebb élelmiszert jelentett. Az elvben mindenképpen járó 300 gramm napi kenyéradag viszont a tábori és munkakörülmények között már nem volt elegendő az életben maradáshoz.

A nagyobb kenyéradag mellett a bér is a norma teljesítését kívánta motiválni. A visszaemlékezések szerint a foglyok többsége csak 1947-től kapott „bért” a munkája után. Ebből azonban a tábor vezetése levonta az „ellátás” költségét, és a foglyok csak a maradék pénzt kapták kézhez.

Az „ellátás” a túlélők elmondása szerint igencsak nyomorúságos volt. Reggelire általában 20 dkg kenyeret és fél liter híg levest vagy „teának” mondott forró vizet kaptak a foglyok. Az ebéd 20 dkg kenyérből, levesből és kevés kásából állt. Híg leves és 20 dkg kenyér volt a vacsora. A leves és a főzelék csalánból, lucernából, korpából, kölesből, káposztából, cukorrépból, zöldparadicsomból, uborkából, krumpliból és gersliből készült.

Az állandó éhezéstől, nehéz munkától legyengült és a hazamenetel reményét elvesztett foglyok könnyen megbetegedtek. Legtöbbjük szervezete nem bírta ellenállni az élősködők által terjesztett fertőzéseknek, így gyakoriak voltak a tömeges halálozást okozó járványok. A leggyakoribb betegségek a krónikus gyomorbélhurut, fagyási, verési sérülés, tüdőgyulladás, végelgyengülés, skorbut és tífusz voltak. A foglyok a nélkülözés, az örökös rettegés és lelki gyötrelmek miatt nemcsak fizikailag, hanem szellemileg is leépültek. Az idősebb, családos foglyok közül sokan estek depresszióba. A fogolyélet elviselhetetlensége sokakat öncsonkításra és betegségek mesterséges előidézésére ösztönzött.

A szükségből egymást kezelő foglyok és az orvosok a rendelkezésre álló alapanyagokból próbáltak gyógyszert készíteni. Mindenféle gyomorbántalom ellen „széntablettát” használtak. Fenyőt égettek, lekaparták róla a szenet, és azt ették. Elszenesedett kenyérdarabokat is rágsáltak hasmenés ellen. Ugyancsak gyomorbántalmak ellen itták az égetett kenyérből és fából főzött teát. A rühességet kénnel kevert gépszírral „gyógyították”. Farkasvakság ellen nyers patkánymájat ettek.

A halál állandó kísérője volt a foglyok életének. Nemcsak a kórházakban, hanem a lakóbarakkokban is gyakori volt a halálozás. A tömeges halálozás fásulttá tette a barakkok lakóit. Társaik halálát, ha teheték, csak késve jelentették, hogy felvehessék ételadagjaikat.

A halálozásokról elvben minden táborban készült nyilvántartás. Feljegyezték az elhunytak nevét és azonosítási számát. A halottak azonban sokszor felismerhetetlenek voltak, ezért adataikat gyakran hibásan vagy egyáltalán nem rögzítették. A halálozás valódi okát sem

333 Donyeci medence, oroszul „Donyeckij Basszejn”. Ennek a rövidítése a Donbasz.

tüntették fel a halotti jegyzőkönyvekben. Előfordult, hogy még jelképes sír sem volt. Kelet-Karéliában télen léket vágtak a táborokhoz közeli tavak jegébe és az elhunytak földi maradványait abba dobták. Egyes temetőekben a sír fölé fejfát állítottak, de ezeken név helyett csak az elhunyt azonosítási száma volt feltüntetve. A táborvilág áldozatainak többsége azonban jeltelen tömegsírokba került. A szovjet táborvilág vezetői még a jeltelen sírokat is igyekeztek eltüntetni. A fogolytemetők fölé fákat ültettek, vagy oda építettek valamit, hogy a foglyoknak még az emléke se maradjon fenn.

A számbavétel következetlenségei és hiányosságai miatt nemcsak a fogságba esettek, hanem a fogság áldozatainak a számát sem lehet pontosan megállapítani. Ha a teljes fogolynépeség száma eléri, illetve meghaladja a 600 ezret, akkor a fogságba esettek mintegy harmadát a fogság áldozatának kell tekinteni. Viszont az orosz Háborús Emlékbizottság szakemberei a Központi Katonai Irattár adatai alapján 2005 végéig „csak” 66 277, a táborokban meghalt fogoly nevét találták meg és adták át a magyar Hadisírgondozó Irodának.

A hiányzó fogolynépeség többségének a halálát nem lehet dokumentálni, mert a gyűjtő- és tranzittáborokban, illetve a kiszállítás közben vesztették életüket. Nem, vagy csak elvétve regisztrálták azokat a haláleseteket, amelyek tömeges pusztulást hozó járványok miatt következtek be a szovjetunióbeli táborokban. Nem jegyezték fel azt sem, hogy az 1943 telén fogságba esett magyar katonák közül hányan fagytak meg vagy váltak járványok áldozatává.

Áldozatoknak tekinthetjük a túlélőket is. A foglyok nagy része betegen tért vissza, és sokan végleg munkaképtelenné váltak. A hazatérő foglyok a megtapasztaltakról gyakran még családi körben sem mertek beszélni - elbocsátásukkor ugyanis megfenyegették őket, hogy könnyen visszakerülhetnek a fogságba.

Legtöbbjük történetéről a nyilvánosság csak 1989 után kezdett tudomást szerezni. A rendszerváltás óta számos településen állítottak emlékoszlopot a Szovjetunióban eltűnt foglyok, „malenkij robotosok” emlékére.

Az egykori kényszermunkások elsősorban erkölcsi és nem anyagi „jótételnek” tekintették az 1997 júniusában hatályba lépő személyi kárpótlási törvényt, mely csekély nyugdíj-kiegészítéshez juttatta a fogság túlélőit.

Magyarországi v. j. e. z é k .-

A trianoni határon belül született Vámosatya községből elszállított 18- 50 év közöttiek listája.

Sor-szám.	Név	Szül. éve.	Anyja neve
1	2	3	4
1	Kulcsár Imre		Baráth Juliánna
2	Szűcs László		
3	Rostás Gyula	1923	Kulcsár Juliánna
4	Rostás Gyula	1925	Kulcsár Juliánna
5	Beregszászi András	1922	Ujlaki Karolina
6	Lackó Pál	1921	Tóth -Eszter
7	Baksa Bálint	1897	Ködöböcz Terézia
8	Szabó Mihály	1899	Gulyás Juliánna
9	ifj. Bancsi Imre	1923	Hegedűs Piroska
10	Kocsis Sándor	1899	Vas Eszter
11	Berényi Sándor	1914	Csobolya Rozália
12	Bancsi János	1902	Bancsi Juliánna
13	Morvai Béla	1905	Csülög Mária
14	Milák László	1926	Milák Irma
15	Ködöböcz László	1896	Nagy Juliánna
16	Pécsi László	1903	Szász Borbála
17	Bimba Károly	1900	Hodor Eszter
18	Szűcs Béla	1906	Balázs Juliánna
19	Milák Gyula	1901	Juhász Terézia
20	ifj. Milák Gyula	1922	Feka Ilona
21	Kokas Elek	1901	Solymos Mária
22	Tári Sándor	1906	Gál Erzsébet
23	Baksa József	1911	Szabó Juliánna
24	Gulyás Lajos	1903	Gulyás Juliánna
25	Lackó György	1911	Tóth Eszter
26	Ködöböcz Béla	1915	Solymos Erzsébet
27	id. Bancsi Sándor	1893	Bancsi Eszter
28	Demjén Miklós	1919	Garai Teréz
29	Nagy Sándor	1907	Nagy Erzsébet
30	Szabó József	1909	Barkó Erzsébet
31	Selejő Dániel	1904	Herczeg Hermina
32	Deák Gyula	1902	Pécsi Lidia
33	Szabó Ferenc	1899	Ködöböcz Lidia
34	Liba János	1909	Liba Piroska
35	Formanek Péter	1905	Buzinkó Erzsébet
36	Csernádi Bálint	1903	Bán Mária
37	Baksa Gábor	1904	Sárközi Mária
38	Kajor Bertalan	1900	Bihari Teréz
39	ifj. Nagy Lajos	1915	Keresztmann Juliánna
40	Nagy László	1924	Keresztmann Juliánna
41	Bancsi Sándor	1924	Bancsi Eszter
42	Kerle Nándor	1924	Greca Juliánna
43	Nagy Béla	1911	Csatári Irma
44	Kolozsi János	1903	Lengyel Zsófia
45	Gál Gyula	1897	Nagy Teréz
46	Vass József	1904	Orosz Ágnes
47	Szűcs József	1908	Szűlek Erzsébet
48	Ködöböcz Sándor	1900	Baranyi Erzsébet
49	Beregi László	1903	Kocsis Erzsébet
50	Szűcs Lajos	1909	Balácsi Juliánna
51	Keresztési Gyula		Keresztési Mária

Magyar Országos Lovellát

9.10. Ködöböcz József: Orosz fogságban

„1944 októberében elrendelték Sárospatak polgári kiürítését.³³⁴ Én november 1-jén vonultam be Nagymihályba tábori lelkésznek a 2. hegyi dandár visszavonuló tüzér részlegéhez, melynek parancsnoka Wennesz István ezredes volt. Mint tábori lelkész egyik alkalommal a magyarizépi gyülekezet kérésére tartottam templomi istentiszteletet. Papjuk magyarul nehezen beszélő szlovák ember volt. Soha nem felejttem el, hogy a gyülekezet milyen lelkesen, szívvvel, megrázó hitvallással énekelte az énekeket, különösen pedig a magyar himnuszt. Érdekes, hogy VII. osztályos gimnazista koromban Berencsy Andor osztálytársam szervezésével épp itt, Magyarizséken illegálisan voltam legátus, határátépő igazolvánnyal, mert akkor Csehszlovákiához tartozott, 1938-ban került vissza.

Visszavonuláskor Nagyidán töltöttünk néhány napot. Itt már megtapasztaltam, hogy a háború közelsége, a katonaruha sok embert „felszabadít”, felelődné tesz. A tanítói lakásban szálltunk meg, s velem lévő karpaszományos őrmester és zászlós - tiltakozásom ellenére - elhozta a tanító szép könyvtárának néhány értékes darabját, majd később kiolvasva azt, eldobta.

Nyugat felé vonulva később hosszabb időt töltöttünk előbb Doborgazszigeten (december 25-a és 1945. január 14-e között), majd pedig Serfenyőszigeten (január 14-e és március 30-a között), ahol többször is átértük a hazánk belső területe felé tartó, napfénytől csillogó angol bombázó repülőgépek, a Liberátorok erős morajlását. Szerencsére csak egyszer esett a közelünkben bomba. Magam azonban többször éltem át légitámadást. Az egyik győri légitámadás idején éppen a városban voltunk, ahonnan nagy nehezen sikerült a riadó ideje alatt a határba kijutnunk lovas kocsinkkal, a támadást és védekezést egy kukoricacsomó mellől néztük végig.

Különös élményem volt Serfenyőszigeten. A római katolikus tábori lelkésszel, két zászlóssal és egy hadapródőrmesterrel együtt meghívást fogadtunk el egy kereskedő családtól disznótoros vacsorára, s részt is vettünk azon. A család házában volt elszállásolva egyébként a két zászlósunk is. Amikor az ezredes megtudta, hogy a családnál vacsoráztunk, másnap reggelre tiszti kihallgatásra rendelt bennünket. Az irodában díszbe öltözötten, kesztyűben vártuk a százados vezetésével az ezredest, aki a kihallgatás során felelősségre vont bennünket, s „dorgálás”-ban részesültünk, mert olyan család meghívását fogadtuk el, amelyiknek a férfi tagja nem rendelkezett érettséggel. Ennek megfelelően, ha vacsora közben valamilyen sértés miatt folt esett volna a tiszti becsületen, nem lehetett volna elégtételt venni, párbajra kihívni a vendéglátót. Mi, a megbélyegzettek, mindannyian nevetségesnek tartottuk ezt az ostoba szellemet, okoskodást. Különösen azért is, mert háború volt, s ekkor már nyilvánvaló volt a háború vége, elvesztése is! A front nyugat felé húzódása miatt április 1-jén csapatunknak - mint nem harcoló alakulatnak - el kellett hagynia a magyar hadműveleti területet.

Nem szívesen mentünk Ausztriába, de vezényeltek bennünket, s mennünk kellett. Átlépve a határt vonultunk tovább, nyugatra. Ausztriában lépten-nyomon talákoztunk magyar menekültekkel. Az utakon sok magyar beszédet hallva az volt az érzésünk, hogy Magyarországon járunk. Ausztriában visszavonulóban a következő településeket érintettük; Schlosshof (április 1), Dörfless, Höbersbrunn, Entzelsdorf, Böseldorf, Braunsdorf, Almosen (április 7-11), Untermixnitz (április 11-25), Röhrwiesen (április 23-30), Schönfeld (május 1), Friedersbach, Neustift, St. Leonhard, St. Nikola (május 9).

334 A visszaemlékezés Ködöböcz József: *Életem* című kiadatlan önéletrajzának részét képezi.

Miután május 8-án a németek letették a fegyvert, 10-én elindultunk haza Magyarországra. Amikor május 13-án Ybbsnél³³⁵ átkeltünk a Dunán, orosz katonák állítottak meg bennünket, s azzal az ürüggyel, hogy megvédenék bennünket a civil lakosság haragjától, a St. Pölten határában lévő lágerbe kísérték. Itt szétválasztottak bennünket; a katonákat elkülönítették s velünk lévő civilektől, családoktól. Kérték, hogy a nálunk lévő „szűrő szerszámokat” adjuk át, majd poggyászaikat átvizsgálva az órákat, fényképezőgépeket elvették.

St. Pöltenből pár nap múlva szovjet katonák kíséretében gyalog meneteltünk Bécsbe. Püünkösöd vasárnapján érkeztünk meg, s az éjszakát egy lezárt zsákutca kövezetén töltöttük. Másnap, május 21-én a bécsi (Kaiser-Ebersdorf) tüézrlaktanyába vezették csoportunkat, ahol május 21-től július 15-ig voltunk. Ekkor innen Mödlingbe, egy jól kiépített nagy koncentrációs táborba kísérték bennünket. Július 23-án azzal az ígéréttel, hogy nemsokára hazamegyünk, újra Bécsbe (Stadlau) kísérték, s még aznap zsúfolt vagonokba rakta, és elindultunk „hazafelé”.

Budapesten egy napot töltöttünk a pályaudvaron. A szovjet katonák még ekkor is azzal hitegettek minket, hogy egy magyar táborba megyünk, ahol igazolás után papírt (bumaskát) kapunk, s aztán mindenki mehet haza. Pesten azonban az állomáson a civilektől rossz híreket hallottunk. Megtudtuk, hogy bár már hetek óta vége van a háborúnak, még mindig kiviszik a katonákat, foglyokat a Szovjetunióba. Arról is értesültünk, hogy a debreceni állomáson az egyik szerelvényt a civilek megrohamozták, s a foglyokat kiszabadították. Ezeket hallva most már mi is csak ebben reménykedhettünk. Az egyes állomásokon leveleket dobtunk ki, ejtettünk a szerelvény alá, s a vasutasokat á lezárt kocsikból kértük: telefonáljanak, táviratozzanak Debrecenbe, hogy a szerelvényünk érkezik, s minket is szabadítsanak ki. Ekkor ugyanis már nem hittünk a szovjet katonáknak, nem hittünk abban, hogy hazabocsátanak bennünket. Debrecenben azonban a szerelvényünk nem állt meg, az állomáson keresztülrohant, s ment velünk tovább Romániába, Focsani felé. Útközben az állomásokon magam is több levelet dobtam ki, és küldtem értesítést magamról, a helyzetemről haza és a tanítóképzőbe. Focsaniba, a lágerbe augusztus 9-én érkeztünk meg, s egy hetet töltöttünk ott. Táborunk egy nagy pusztaságon, sivar homokos területen feküdt, s mi, magyarok nagyon sokan voltunk. A vízellátás nagyon rossz volt. Egy-egy kútnál 200-300 fős sorokban álltak az emberek, hogy vízhez jussanak.

Innen Constantába kísérték bennünket, a Fekete-tenger partjára, ahol augusztus 16-án hangszórókon kihirdették, közölték Sztálin hadparancsát, mely szerint most már nincsenek hadifoglyok, a foglyokat hazaszállítják. Bár a parancs megszólításában a tábornokok, törzstisztek, főtisztek is szerepeltek, később derült ki, hogy a parancs záradékában ezekre vonatkozóan külön rendelkezés szólt; ezek továbbra is foglyok maradnak. E záradékot azonban nem említették. Eleinte mi, tisztek is szabadon mozoghattunk a táborban, a tábor területén. Kerestük az ismerősöket, a falubelieket, a környékünkre való katonákat. S nagy volt az öröm, amikor egy-egy földire vagy más ismerősre találtunk! A foglyok hazaszállítása csak nagyon nehezen, lassan indult meg. Az oroszok ezt azzal magyarázták, hogy nincs elegendő vasúti szerelvényük.

335 Az Ybbs a Duna jobb oldali mellékfolyója Ausztria Alsó-Ausztria tartományában. Forrása Mariazel közelében, az Ybbs-völgyi Alpokhoz tartozó Großer Zellerhut hegy lábánál található. Jelentősebb települések a folyó mentén Lunz am See, Göstling an der Ybbs, St. Georgen am Reith, Hollenstein an der Ybbs, Opponitz, Ybbsitz, Waidhofen an der Ybbs, Sonntagberg, Kematen an der Ybbs, Amstetten és Ybbs an der Donau. Itt estek fogságba Kódöböcz József és bajtársai.

Pár nap múlva egy szovjet tiszt megkereste a velünk lévő Hódy Alajos alezredest, s azt mondta, hogy a tiszteknek éjszakára vagonokban biztosítanak szállást, hogy ne ázzanak, ha eső esik. S mi naivan bevonultunk a vagonokba. Másnap reggel arra ébredtünk, hogy fegyveres szovjet katona őriz bennünket. Ekkor derült ki, hogy minket, tiszteket foglyokként tovább visznek a Szovjetunióba. Egy német Rittermeister vezetésével összeállítottak egy német hadifogoly-szállítmányt, s beosztották hozzájuk a magyar tiszteket is. Később az egyik szovjet tiszt azt mondta, hogy akinek civil igazolványa van, azokat a tiszteket nem viszik ki a Szovjetunióba, azokat hazaengedik. Négyünknek volt ilyen polgári igazolványunk, s próbáltunk eljárni, hogy a katonákkal engedjenek haza minket is. A szovjet tiszt később teljes felszereléssel, útra készen a kijárat kapuhoz állított bennünket, majd órák múlva visszajött hozzánk, s azt mondta, hogy a német parancsnok már beosztott bennünket a menetbe, a szállítmányba, s így nem mehetünk ki a lágerből. Így lettünk egy keserű tapasztalattal, csalódással újra gazdagabbak!

Constantában szovjet katona felügyeletével a tengerben is megfürödtünk egyszer néhányan. A tenger sós vize igen kellemes volt! Constantából a Transsylvania nevű hajó vitt bennünket a Krím-félsziget felé. Mi a hajó fenekén voltunk elhelyezve, s a tengeribetegség igen megviselt. Kenyérhéjat, száraz kenyeret rágva próbáltam az utat elviselhetőbbé tenni. Zsúfoltan voltunk. Lefeküdni nem lehetett, csak állni vagy szorosan egymás mellett ülni. Éjjel a hajó egy helyen csaknem megfordult. Abban reménykedtünk, hogy útközben kapott parancsra visszamegyünk Constantába. Csak hajnalban derült ki, hogy augusztus 27-én a Krím-félszigeten, Szevasztopolban kötöttünk ki. A hajóból kiszállva a szörnyű romokon átmenve hosszú gyaloglás után jutottunk Szinferopolba, egy fogolytáborba 1945. augusztus 31-én, majd onnan szeptember 19-én érkeztünk egy kis néptelen faluba, Otuziba (tábori száma: 299/6/9).

Otuziból - mint a Krím egész területéről - Sztálin a háború alatt kitelepítette, elhurcoltatta az őslakó tatárokat Szibériába, s a lakosság egy része az utazás, szállítás szörnyű körülményei miatt, más része pedig a szibériai éghajlati viszonyok miatt elpusztult, és csak egy részük vészelte át a megpróbáltatást, ezek később is visszavágytak Krimbe. A munkavégzésre Sztálin a Krím-félszigetre a rendszer által büntetett embereket telepített. Otuziban a tatárok által elhagyott, poloskás köépületekben laktunk. A szőlőföldeken munkálkodtunk. Előbb szüreteltünk, néhány napig gyümölcsöt szedtünk, majd a szőlős területet kellett felásni. Olykor az erdőben száraz gallyat, fát is szedtünk. A szőlő földjét télen is ásni kellett. Decemberben ott is fagyos volt a föld, s nem ment a földbe az ásó. Ennek ellenére hiába kértük a munkaszünetet, még karácsony mindkét napján is kivittek bennünket munkára azzal az indokolással, hogy munka nélkül, ingyen nem ehetjük a Szovjetunió kenyerét, noha tudomásunk szerint a foglyok ellátásáért a magyar nép kellően megfizetett.

A Szovjetunióban a munkát az előírt norma szerint értékelték. A szőlőásásnál a nyolcórás napi norma a következő volt. Normális talaj esetén a szőlősort 180 méter hosszúságban s egy méter szélességben kellett felásni, s a szőlőtöveknél kis mélyedéseket (lunka) kialakítani. Ha a talaj kavicsos, köves volt, akkor 120 méter volt a norma. A munkát brigádokban végeztük, s az értékelés is ennek megfelelően történt. Mi, tisztek brigádvezetők voltunk. Ez azt jelentette, hogy mi voltunk a brigád felelősei, intéztük a brigád ügyeit, s feleltünk a brigád teljesítményéért. De a vezetőnek ezen felül teljesítenie kellett a munkában a saját normáját. A normáét nehéz volt teljesíteni. Az orosz munkások azonban elárulták, hogyan lehet túlteljesíteni a normát. Munka közben a szőlő-töveket szépen megmunkáljuk, s a szabad területen egy részt nem ásunk fel, kihagyunk, rá friss földet terítünk. Aki ránéz, azt hiszi, hogy az a terület is fel van ásva, s csak ha rálép az ember, akkor veszi észre a föld

keményiségét, azt, hogy ott az ásás kimaradt. Ha az ellenőr ezt észreveszi és kiabál, oda kell menni ezt a részt is felásni, ha pedig nem veszi észre, akkor jól jár a dolgozó.

Munkából hazatérve, a kapun belépve minden este megmotoztak bennünket, majd utána az irodában a tábor vezetőségének be kellett számolnunk a munkáról. Ezek a beszámolók nagyon kellemetlenek, megalázóak voltak. Ha teljesítettük a normát, az volt a kifogás, hogy miért nem teljesítettük jobban, ha nem sikerült teljesíteni, akkor meg azért kiabáltak, hogy miért nem teljesítettük. Soha nem voltak megalégedve, s mindig veszekedtek, üvöltöttek, szidtak bennünket! Ezután került sor a foglyok számbavételére, ellenőrzésére, a provierkára. A foglyoknak megállapított rend szerint sorakozniuk kellett. A szovjet napos tiszt megszámlálta a foglyokat, de az ritkán volt sikeres, s akkor újra következett a számlálás és kiabálás. Néha ezt háromszor- négyszer is megismételték, míg rájöttek a számolásbeli hibára. A létszámegegyeztetés során egyébként más alkalmakkor is sokszor volt hiba. Sokszor számláltak meg bennünket a táborba bemenet vagy kimenet. Ilyenkor ötösével kellett mennünk, s a kapuban álló tiszt számolt bennünket. Többször kétszer-háromszor is vissza kellett menni, s a tiszt újrakezdte a számlálást, mindig nagy kiabálások, veszekedések közepette!

A táborban szokás volt a foglyok holmijának ellenőrzése. Olykor-olykor parancsszóra a fogolynak minden személyes tárgyát össze kellett szednie, hátizsákba raknia, kivinnie az udvarra, s ott kiraknia a földre. Jöttek az orosz tisztek, ellenőrizték, s ami esetleg megtetszett nekik, elvették. E tekintetben nekem nagy szerencsém volt. Az órámat fogságomban mindvégig megőriztem. Ilyen ellenőrzésnél volt úgy, hogy a földre tettem, kevés földet tettem rá, volt úgy, hogy amikor engem vizsgáltak, előbb odaadtam másnak. Amikor a munkából hazamentünk és megmotoztak, akkor már általában vagy a bokámnál, vagy a belső combnál, vagy a hátamon volt elhelyezve, felfüggesztve. Hála Istennek sikerült hazahoznom az Omega zsebórámat, s ma is őrzöm!

Otuziból 1945. február 7-én teherautón zsúfoltan állva vittek bennünket Szakiba; majd innen négy nap múlva Moszkvától kb. 500 km-re északkeletre, Ivanovo vidékére, Mihajlovkára szállították csoportunkat, a 185. számú táborba. Utunk február 12-től február 27-ig tartott. Zárt vagonokban utaztunk. Csak akkor nyitották ránk az ajtót a szovjet katonák, amikor enni adtak. A hosszú utazás alatt tisztálkodás hiányában bepiszkolódtunk, s amikor megérkezve az állomáson a vagonokból kiszálltunk, alig ismertünk egymásra, mert a füst erősen megfogott bennünket. Az állomáson rendkívül nagy volt a hó, kb. méteres magasságú. Az állomásról gyalog menetelésben tettük meg az utat a táborunkig, Mihajlovkáig. Az első nap az 59 km-es út nagy részét megtettük. Elcsigázottak voltunk, s különösen nagyon szomjasak. Sokan havat ettek a szomjúság oltására. A kísérőink azzal biztatgattak, hogy igyekezzünk s este finom teát kapunk majd. Az utat megszakítva éjjel egy klubhelyiségben megpihentünk, az éjszakát a földön ülve töltöttük. Megkaptuk a finom teát is, amivel biztattak az orosz katonák forró vizet minden nélkül. Mégis ez a víz akkor nagyon jólesett, finomabbnak éreztük, mint máskor a rumos teát.

Mihajlovkán fával foglalkoztunk. Télen 12-13 km-ről az erdőből hordtuk a villanytelepre a kivágott fákat. Egy-egy brigádban tízen voltunk. Nyolc fogoly a nyakába akasztott hosszú kötéllel húzta a szánt, melyre az ölfát ráraktuk, kettő pedig irányította a szánt, kormányozta, hogy az úton fel ne dőljön. S amikor már szánnal nem lehetett közlekedni az olvadás miatt, akkor 10-14 m hosszú fenyőfákat hordott a brigád vállon haza az erdőből. A fenyő alá keresztbe vékonyabb fát tettünk, ezek vége mindkét oldalon egy-egy fogoly vállára került, s így vittük sárban, vízzel telt mélyedéseken keresztül a nagy szálfákat a villanytelepre.

Amikor kitavaszkodott, erdőirtásra fogtak bennünket. Hatalmas fenyőfákat kellett kivágni, legallyazni, a törzset és a vastagabb ágakat 1,5 méteres hosszúságúakra vágni, ölbe rakni. A megszabott normát nehéz volt teljesíteni, de „orosz módra” sikerült. Az orosz favágók ugyanis megtanították a magyar foglyokat a norma könnyebb teljesítésére. Csak az ölfá oldalán és tetején lévő fákat kell 1,5 m hosszúra vágni, a szemlélő ugyanis csak ezeket látja, a belső részen lévő fákat rövidebbre, félméteres darabokra kell vágni, s úgy kell alulra, oldalra rakni, hogy a vége egy vonalban legyen az 1,5 méteres fák végével. Így az ölfá belseje üres lett, de könnyebb volt a norma teljesítése, kevesebbet kellett dolgozni. A csalás csak akkor derült ki, amikor évek múlva elszállították.

Mihajlovkáról október 6-án indítottak útnak bennünket, Wentspiltsbe (Windau) szállítottak, ahol október 13-tól 1947. február 7-ig voltunk a 349/5. számú lágerben. Wentspiltsben igen nagy barakkok voltak, egyben-egyben 1200 rab is lakott. Emeletes priccissorokon összezsúfoltan nehéz körülmények között éltünk. Több mint 1200 magyar fogoly tisztet gyűjtöttek itt össze az oroszok. A tábor vezetősége itt is dolgoztatni akart bennünket. A tisztek egy részével azonban az előző táborban az előírásnak, a nemzetközi egyezménynek megfelelően bántak, s elmondták nekik, hogy a nemzetközi előírás szerint a fogoly tiszteket nem lehet munkára fogni, s csak akkor lehet dolgoztatni, ha önként vállalják. A wentspilsi tábor orosz vezetői mindenáron dolgoztatni akartak bennünket, de a tisztek egységesen, kivétel nélkül megtagadták a munkát. A szovjet vezetők meg akartak törni bennünket, kellemedenkedtek, megszigorították az ellenőrzést, csökkentették a fejadagokat az élelmezésben. Ezek miatt részleges éhségstrájkot is tartottunk.

A magyar tisztek között volt egy Kövesdi nevű százados, aki kassai lakos lévén kissé értett szlovákul, oroszul, s az oroszul jobban tudók segítségével panaszt, feljelentést készített a bánásmód ellen több példányban, s a kikötőbe dolgozni kijáró német katonákkal kiküldte a leveleket, postára adatta a moszkvai és lettországi belügyminisztériumba, a svájci és svéd vöröskereszt központjába, továbbá más fontosabb helyre is. S amikor néhány nap eltelt, és a levelek már elkerültek a városból, a jelentés egy példányát átadta a tábor szovjet parancsnokának. Elmondta, hogy a leveleket hová küldte el, és neki azért adja át, hogy mint parancsnok tudjon róla, s kivizsgálni jönnek, az ne érje váratlanul a tábor vezetőségét. S ettől kezdve megváltozott a helyzetünk: a tábor vezetői meghunyászkodtak, magatartásuk más lett, megadták a vöröskereszt egyezményben biztosított jogokat. A tábor magyar parancsnoka ezután Kövesdi százados lett. A szovjet tisztek - a táborparancsok is - annyira félték tőle, hogy amikor valamit meg akartak vele beszélni, őt keresték fel, s az ajtó előtt megállva ruhájukat is megigazították, sapkájukat levették, kopogtattak, és úgy léptek be a magyar parancsnoki irodába.

Wentspiltsből 1947. február 10-én Reseknébe (Rosita) vittek bennünket a 292/7. számú táborba, hol július 9-ig voltunk. Mi, tisztek ebben a táborban sem dolgoztunk. Ide minket, a magyar tiszti foglyok egy részét azzal az elképzeléssel hozták át, hogy onnan a nyári országgyűlési képviselő-választások előtt hazaszállítanak. A hazatérő foglyok gyűjtőhelye Máramarossziget volt. Minket is odavittek, s nagy vizsgálatok, nyomozások, kihallgatások, igazoltatások után július 17-én indították útnak szerelvényünket, s július 20-án reggel érkeztünk Debrecenbe, a fogadótáborba. Útközben nagy volt az öröm. Örömünk csak akkor vált szomorúságra, amikor a magyar állomásokon a Kárpát-Ukrajnában élő magyarok panaszadatait hallottuk, továbbá azt is látnunk kellett, hogy a velünk szembejövő, tehát az országból kifelé menő szerelvényeken hogyan viszik kifelé a magyar étékeket. Még a tűzfát is vitték, holott a Szovjetunióban az erdőkben nagy mennyiségű fát láttunk levágva, ölbe rakva, korhadásnak indulva.

A fogság számunkra az élet iskolája volt. Sok mindent megtanultunk. Sok dolgot megfigyeltünk, sok tapasztalatot szereztünk, ami a későbbiekben hasznunkra is vált, magatartásunkat befolyásolta. Meneteléseink alkalmával a szovjet emberek többször illettek sértő, bántó, felelősségre vonó megjegyzésekkel, átkozódással. A táborokban nagyon rossz volt az elszállásolásunk, mindenütt rengeteg sok volt a poloska, s ezért nem is tudtuk magunkat kellően kipihenni.

Igen gyenge volt az élelmezésünk, különösen Otuziban. Az étkezésünk mindenütt egyoldalú volt. Hónapokon át ugyanazt az ételt kaptuk. Ebédre levesnek burizst, melyben csak egykét búzaszem úszkált, s hozzá második fogásnak burizskását, mely az itthoni leves sűrűségének felelt meg. Néhány hónap múlva káposztát ettünk így, majd megint hónapokon át burizst. A reggeli és sokszor a vacsora is tea volt. Krumplit, szalonnát egész fogságom alatt nem láttam, nem ettem; tésztát is csak a legutolsó időben kaptunk. Húsból csak belsőséget, pacalt adtak nagyon ritkán. Rezeknán tavasszal a vitamin pódlására leforrázott csalánt is adtak levesként. Vacsorára kaptunk apró olajos halat is, melynek szállítása teherautón, lapáttal felhányva, tárolása pedig a kamra földjén történt.

A táborokban általában együtt voltunk a németekkel, s a fogoly táborparancsnokok mindig németek voltak, amit ők azzal indokoltak, hogy a magyarok rövidesen hazamennek, a németek meg tovább is ott maradnak. Azt is megállapítottuk, hogy a magyar foglyok jobban megőrizték emberi méltóságukat, továbbá többet kibírtak, mint a németek. Ők még a szemétdöbörből is kiszedték a megehető dolgokat. A magyarok ilyen nem tettek, bármennyire is gyenge és kevés volt a koszt. Nem vigasztalt bennünket az, hogy a szovjet civil lakosság sem élt különkül, nem kapott jobbat és többet.

Az egyes táborokban sokszor volt kilátástalan a helyzetünk. Sok magyar fogoly kétségbe esett, nem hitt a hazatérésben, reménytelennek látta a helyzetét, s ennek hangoztatásával idegesítette, izgatta a többi foglyot is. Voltak foglyok, akik elkeseredésükben körmükkel véresre karmolták az arcukat, voltak, akik öngyilkosok lettek. A tábori lelkészeknek nagy feladatuk volt; tartani kellett a csüggedtekben a lelket, a hitet, a hazatérés reményét, az életet. A foglyok elkeseredését fokozta a hazaengedésükkel kapcsolatos szervezetlenség is. Amikor például az első időkben a Kárpátalján vagy az Erdélyben lakókat hazaengedték, a táborba a parancs későn érkezett, s azok, akik a táborból távolabbi helyen, külső területen, kolhozban vagy másutt dolgoztak, a szállításból kimaradtak, mert indulásig nem tudták behozni őket. A táborokból ritkán lehetett postai levelezőlapot haza- küldeni. Én nagyon sokat küldtem haza, de csak néhány érkezett meg belőlük. Hazulról is küldtek nekem lapokat, de az első szállítmányt, 8-10 lapot csak 1947. március 19-én kaptam meg.

A szovjet civil emberek, katonák hiszékenyek, naivak voltak. Kezdetől fogva biztattak bennünket: szkoro damoj, de abban a nagy országban a „hamar” is hosszú időt jelentett. Magam is 26 hónapot töltöttem fogságban, s ebből huszonnégyet a Szovjetunióban. Szerették a külsőségeket. Amikor egy-egy táborból elvittek bennünket, a kivonuláskor zenekar búcsúztatta a távozó rabokat, s a másikba megérkezve szintén zenekar fogadta a csoportot. Nem szívesen változtattuk a táborokat, de nem volt mit tenni, menni kellett. Szívesen maradtunk volna, még ha a velünk való tábori bánásmód sok kívánnivalót is hagyott, és ellenséges fogolyként bántak velünk; maradtunk volna ott, mert ott már megszoktuk a helyzetet, s féltünk az újtól, hátha még rosszabb helyre kerülünk.

Az oroszok nem szerettek dolgozni. Abban az időben a férfiak felügyelők, ellenőrök voltak, az asszonyok dolgoztak. A foglyok az oroszokkal megértették egymást, hiszen azok is olyan „kizsákmányoltaknak” érezték magukat, mint a foglyok. Arra is megtanították a foglyokat, hogyan lehet a normát bizonyos csalással könnyebben teljesíteni. Erről a

fentiekben a szőlőásással és az erdőirtással kapcsolatban már szóltam. Csoportunk akkor érkezett Otuziba, amikor már nem kellett permetezni. Voltak azonban foglyok, akik permeteztek is. A szovjet munkások őket is megtanították a norma teljesítésének könnyebb módjára: a szőlőterület szélét, az út felőli részt jól be kell permetezni, majd gödröt kell ásni s rézgálicot beletemetni, a vizet beleönteni.

A magyar foglyok jó munkások voltak, a civilek is szerették a magyar dolgozókat. A tiszték - az alezredes is - épp úgy bírták a nehéz fizikai munkát, mint a testi munkához hozzászokott emberek. Az oroszok gyakran kerestek szakmunkást, specialistát, s ilyenkor a jobb munkafeltételek, lehetőségek reményében a magyar foglyok közül sokan jelentkeztek szakmunkásként, még ha nem is voltak azok, és mindig meg is állták a helyüket. Emlékszem például arra, hogy Otuziban a táborparancsnok százados beosztottjaival és a foglyokkal lopott anyagból házat építtetett magának, s az orosz ács a padfeljárót sehogy sem tudta megcsinálni. Egy magyar falusi fiú, aki nem volt ács, hanem csendőr volt otthon, elkészítette végül a padfeljárót.

Az oroszoknál az értelem kontrolja nem működött. Arról beszéltek például, hogy a Szovjetunió a „gépek hazája”, de a valóságban Mihajlovka, Künyezsma környékén, ahol nem volt háború, tehát a gépek nem pusztulhattak el, a megtermett búzát szeptemberben sarlóval aratták le, s nyomtatással, lovat hajtva rajta csépelelték, vagy pedig szecsavágóhoz hasonló kis gépbe rakták a kévét; a szalmát leszedve szeles időben szelelték: lapáttal magasba dobták, hányták, s a szél a pelyvát elvitte, a mag meg súlya következtében lehullott a földre. Mindezt addig ismételték, amíg tiszta nem lett a búza. Munkába járva traktort sehol nem láttunk, s volt olyan terület, melyet szántás helyett nekünk kellett a krumpli alá felásnunk. Dicsekedtek azzal is, hogy ott minden településen van fürdő. Olykor-olykor minket is elvittek ilyen fürdőbe, ahol egy kisebb teremben üstben vizet forraltak, majd a meleg vizet nagy rézlavórokba szedtük, s egy másik, nagyobb teremben talpig lemosakodtunk.

Fogságunk idején többször is volt alkalmunk megfigyelni a polgári lakosság életét. Szegények voltak, de a háborús évek után bizonyos mértékben ez érthető is volt. A mi brigádjaink szovjet munkavezetője, ellenőre egy szovjet asszony volt, akinek felsőkabátja nem volt, ruhája alatt télen plédet csavart magára, hogy meg ne fázzon. Munkába menet nem egyszer láttuk, hogy a tanítónő mezítláb megy az úton. Egyik alkalommal az orosz brigádvezető arra hívta fel a figyelmünket, hogy költözködik egy család. Az anya a hátán vitte egy lepedőben a holmit, az apa és két gyermek üres kézzel ment mellette. Otuziban, táborunk sokgyermekes főhadnagy parancsnokának lakásában - az ott megfordult magyar foglyok elmondása szerint - nem volt csak egy ágy, az asztalt a földre vert cövekekre tett deszka jelentette, a ruhát a falba vert szögre akasztották, s árnyékszék hiányában a kis és nagy dolgukat a ház bejáratánál intézték el a család tagjai.”

9.11. Vámosatya és a „málenkij robot”³³⁶

A második világháború feltáratlan traumáinak egyike a „málenkij robot”, amely a civil lakosság Szovjetunióba való kényszermunkára történő elhurcolását jelenti. 1944 végén és 1945 elején az orosz katonai szervek a 17 és 45 év közötti munkaképes lakosokat – súlyos megtorlással fenyegetve a kimaradókat és családjukat – nem a háború okozta környékbeli pusztítások helyreállítására (kis munkára, robotra) irányították, ahogy ígérték, hanem orosz lágerekbe szállították el.

336 A málenkij robotra elhurcolt beregiek, szabolcsiak és szatmáriak névsora. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Kiadványai II. Közlemények, 48. Nyíregyháza, 2017.

1944. októberétől a front halállal, pusztítással vonult végig Bereg, Szatmár és Szabolcs megyén is. Szerencsére Vámosatyát elkerülte a háború pusztítása. A több éves hadakozás, szenvedés után már mindenki békére vágyott és hinni akart abban, hogy elkezdődhet végre a nyugodt élet. A vörös hadsereg azonban hadifogoly-létszámának feltöltésére és a Szovjetunió munkaerő szükségletének pótlására szinte azonnal megkezdte a polgári lakosság összeszedését és elhurcolását.

VÁROS
KÖZSÉG

Katonai parancsnoka

szűnő

PARANCSA

1944. december _____ **fi hadrakelt hadsereg**

PARANCS: a német származású munkaképes személyeknek a közvetlen mögöttesterületen végzendő közmunkára való mozgósításáról.

A hadrakelt hadsereg 1944. december 22-i, a közvetlen mögöttesterületen végzendő közmunkák megszervezéséről és elvégzéséről szóló, 0060 számú parancsa értelmében elrendelem az összes német származású munkaképes személyek mozgósítását.

1. Minden német származású munkaképes személy mozgósítandó és jelentkezni tartozik: férfiak 17-től 45, nők 18-tól 30 éves korig.
2. A mozgósítottak gyülekező helye _____
varosban
községben van.

Az összes mozgósítottak 1944. december...-án, ...órákor a gyülekező helyen kötelesek megjelenni.

3. A mozgósítottak vigyenek magukkal: meleg felső ruhát, 2 pár hordható állapotban levő lábbelit, 3 rend fehérneműt, ágyneműt és takarót, evődényt és 15 napi ételmezt. Az egész össz súlya ne haladja meg a 200 kg.-ot fejenként.
4. A helyi polgári hatóságok kötelesek biztosítani azt, hogy minden egyes mozgósítandó személy a kitűzött időben pontosan megjelenjen a gyülekező helyen.
5. Mindazok, akik kivonják magukat a mozgósítás alól, a háborús törvények szerint felelőségre vonatnak — Hadbírótság fog leletük itélni. Ugyancsak szigorú megtorlásban részcélnek családtagjaik és büntársaik.

a **VÁROS**
KÖZSÉG *parancsnoka*

Volt, ahol felhívták a lakosságot a községházára és innen már nem engedték el a munkaképes férfiakat, máshol házról házra járva terelték össze őket. A német nevű férfiakat és nőket Malinovszkij és Tolbuhin 1944. december 22-én kiadott 0060. számú hadparancsára a kollektív bűnösség elve alapján vitték orosz munkatáborokba.

Előfordult, hogy a – gyakran egy-egy helybeli segítségével – elkészített névsort az orosz tisztek már készen vitték magukkal, át sem adták a bírónak, hanem maguk szedték össze az embereket. De hurcoltak el vasutast a sínek mellől, karácsonyi szünetre hazatérő diákot a vonatról, Nyíregyházán pedig az éppen utcán járókat, piacra érkezőket, vízért, boltba menőket, valamint a város üzleteiben dolgozókat is beállították abba a sorba, amelyet az otthonukból kiszólítottak alkottak.

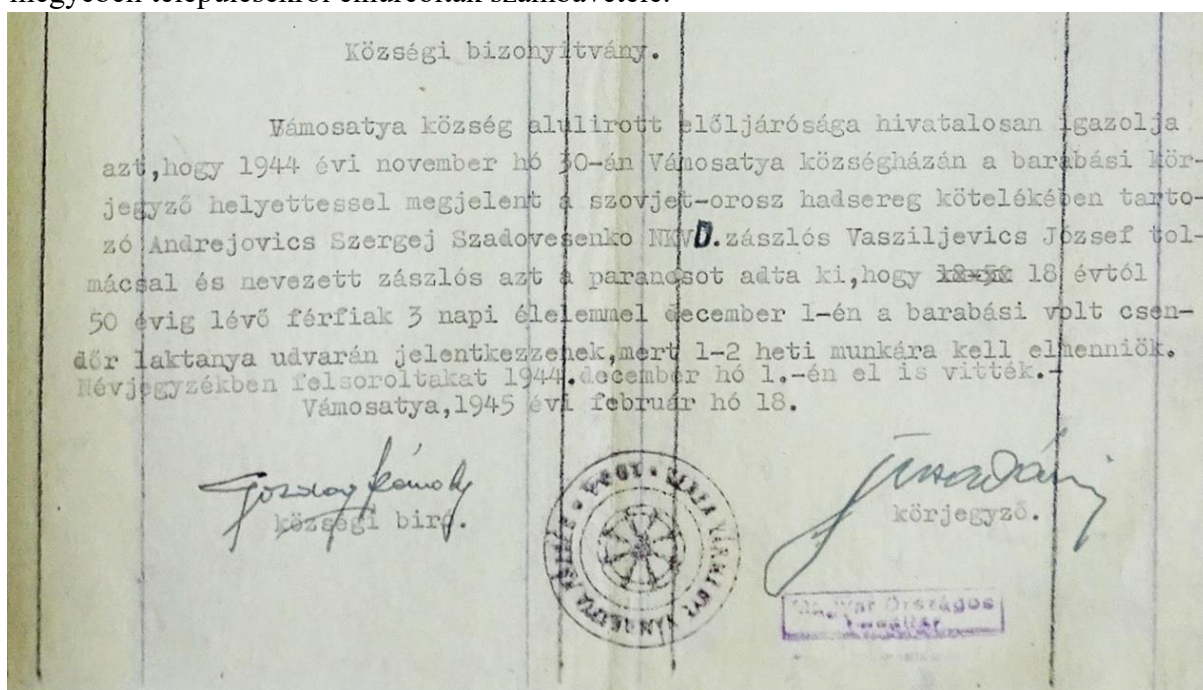
Volt olyan is, aki önként jelentkezett, gondolva, hogy kibírja azt a 3 napi kis munkát és ha megkapja az igazolást, ezzel letudja a

közösség iránti kötelességét, végre elkezdhet élni. Az az apa sem gondolta, hogy fia orosz lágerben fog meghalni, aki maga íratta listára gyermekét, mint ahogy az a jószándékú pap és tanító sem, aki tudva tótul vagy valamilyen szláv nyelven, jelentkezett, hogy a csoporttal tart, tolmácsolással segítve város- és falubelijeit.

Megyéinkben 1944. október végétől gyűjtötték össze a civileket. A szabolcsi, szatmári, beregi összetereleket Debrecenben, Nagykárolyban, Szatmárnémetiben, Tokajban, Szerencsen, Szolyván állomásoztatták egy rövid ideig, innen indultak az orosz táborokba a

vonatszerelvények. A lelki teher, a nagy hidegben nem megfelelő öltözet, a táborokban uralkodó szörnyű körülmények, az egészségügyi ellátás és a higiénia hiánya, valamint az éhség fokozta járványok miatt sokan meghaltak. Azokról, akiknek a holttestét kidobták a vonatból, vagy a lágerek tömegsírjában földelték el, ha készült is bármilyen feljegyzés, azt a magyar illetékes hatóságok nem kapták meg. Szeretteik elhunytáról főként az évek múlva visszatértektől értesülhettek az itthon maradottak, akik hiába igyekeztek a helyi vagy országos közigazgatás vezetőitől segítséget kérni a hadifogollyá lett elhurcolt fiaik, apáik, testvéreik hazahozatalához.

Azok sem hősként érkeztek vissza, akik a poklot megjárva rövidebb-hosszabb idő után végre hazatérhettek. Hallgatniuk kellett arról, hogy mit éltek át. Néhányan papírra vetették emlékeiket. A megjelent memoárok őszinte vallomások, az átélt szörnyűségek lenyomatai. Készült több figyelemre méltó dokumentumfilm, oral history gyűjtés is, mégis történelmünk elhallgatott része maradt az elhurcolás. Nem történt meg az események kutatása, feltárása, a megyebeli településekről elhurcoltak számbavétele.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság, a hadügyminiszter, a fő- és alispán, a főszolgabíró, majd főjegyző utasítására 1945–1948 között készített listák sorsa is különböző. Voltak olyan települések, amelyek külön készítették a férfiakról, nőkről, tisztokról, legénységi állományba tartozókról, leventékről, polgári elhurcoltokról részletes személyi adatokat is magukba foglaló listákat.

Gál Miklós lelkipásztor jelentésében említést tesz arra vonatkozóan is, hogy a málenkij robotra elhurcoltak között volt a gyülekezet kántortanítója is. Az ő sorsáról egykori diákja Ködöböcz József így számolt be:

„S amikor 1947 júliusában 26 hónapos szovjet fogságból hazatértem, akkor értesültem, arról, hogy a „málenkij robot”-ra elvitt 71 atyai emberrel ő is kikerült a Szovjetunióba s onnan 58 ember – köztük Szabó Ferenc tanító úr (...) - sohasem tért vissza. (...) ...az elhurcoltak begyűjtő helyén mint tanítót visszaengedték volna a faluba, de a rövidnek mondott munka során is együtt akart lenni a bevonulókkal, sok volt tanítványával, kitartott mellettük a községtől távol is, segíteni akart neki, nem fogadta el az azonnali visszatérés lehetőségét. (...)

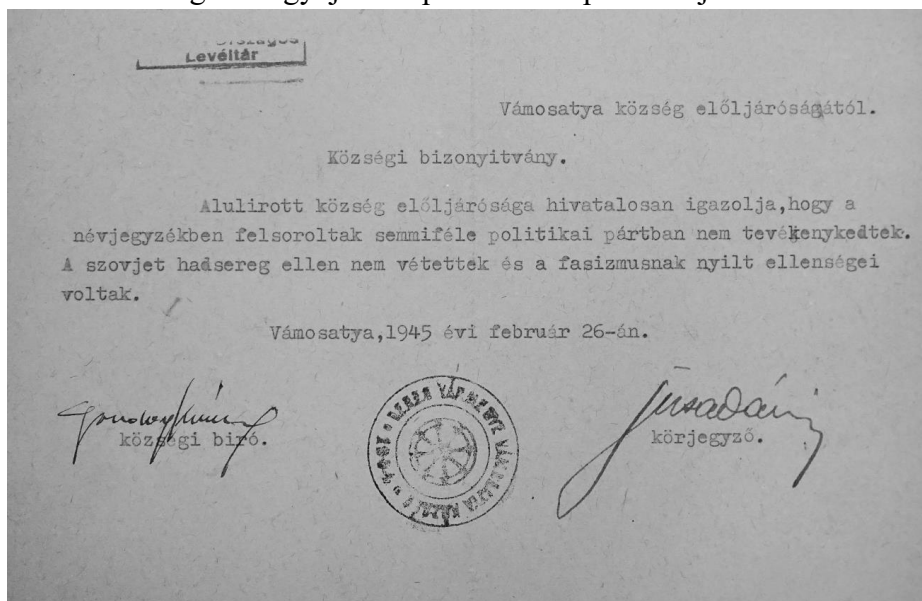
Szabó Ferenc 1937-38-ban készítette el a község monográfiáját. Akkor én a pataki református gimnázium angolinternátusában voltam segédlelkészfelügyelő. S mivel ott volt írógép és önszorgalomból megtanultam rajta írni, az anyagot én gépeltem le. Egy másolati példányt meghagytam magamnak, hiszen nagyon érdekelt az anyag: Anya a szülőfalum volt. (...)...Az anyag újra gépeltetésével s az iskola könyvtárában, a református egyházközség irattárában és a sárospataki református kollégium nagykönyvtárában történő elhelyezésével szeretnék hálás kegyelettel emléket állítani a pataki diáknak, első tanítónak, nevelőmnak, a vámosatyai református egyház küldetéstudatos kiváló kántortanítójának. (...)

Sárospatak, 1995. július 15.

Ködöböcz József

A pontos névsort összeállítani ma sem lehetséges. A Magyar Országos Levéltár névsora 51 nevet tartalmaz. Gál Miklós lelkész 47 elhurcoltról tesz jelentést. Ködöböcz József 71 főről tesz említést, akik közül 58 ember sohasem tért vissza. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Emlékezetül című kiadványa tartalmazza talán a legpontosabban a Vámosatyáról elhurcolt és soha vissza nem térők neveit. Ez a kiadvány 179 nevet tartalmaz.

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltárában On-Line is megtalálható az a névjegyzék, amely a Vámosatyáról elszállított 18-50 éves férfiak névsorát tartalmazza.³³⁷ Azt on-line is kutatható adatbázisban szereplő dokumentumok azonban csak 153 nevet tartalmaznak. A 26 fő különbség abból adódhat, hogy az NKVD-nek a község által átadott kontingenst önhatalmúlag kiegészítették, így azok már nem kerültek rá a Gazdag Károly községi bírósági és a jegyző által aláírt listára. A dokumentumok azért is igen értékesek, mert a lakosság összegyűjtésére parancsot kapott szovjet katonák neve is szerepel rajta.

Miután a bírósági úr is észrevette, hogy itt nem 1-2 hetes helybeli munkáról lesz szó, mert az összegyűjtött embereket a határon túlra szállították, megkísérelte a lehetetlen levelet írt a szovjet-országi hadsereg illetékeseinek (A levélről a címzés hiányzik, így nem

tudni, hova lett elküldve), melyben az elhurcoltak melletti kiállással próbálkozott:

³³⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltára, Emlékezetül (A málenkij robotra elhurcolt beregiek, szabolcsiak és szatmáriak névsora) http://www.szabarchiv.hu/drupal/vh_elhurcoltak_konyv?page=333 (Letöltve: 2020. 07. 08.)

1. Ábrány István
2. Ábrány Károly
3. Aux István
4. Aux József
5. Bajusz Mihály
6. Bajusz Mihály
7. Bákai Bertalan
8. Bákai Bertalan
9. Bakó András
10. Bakos Endre
11. Baksa Árpád
12. Baksa Bálint
13. Baksa Ferenc
14. Baksa Gábor
15. Baksa József
16. Baksa Sándor
17. Balázsi Lajos
18. Bancsi András
19. Bancsi Imre
20. Bancsi Imre, ifj.
21. Bancsi László
22. Bancsi Sándor (1913)
23. Bancsi Sándor (1924)
24. Bancsi Sándor, id. (1898)
25. Baranyi Imre
26. Baranyi József
27. Baranyi Sándor
28. Bartha Károly
29. Bartus Sándor
30. Beregi József
31. Beregi László
32. Beregszászi András
33. Beregszászi Ferenc
34. Beregszászi György
35. Beregszászi László
36. Berényi Endre
37. Berényi László
38. Berényi Sándor
39. Bimba Károly
40. Bíró András
41. Bíró Ferenc, ifj.
42. Bíró János
43. Bittner János, ifj.
44. Bodnár Sándor
45. Császár Béla
46. Cseke József
47. Csernáti Bálint
48. Deák Gyula
49. Deák László
50. Deák Sándor
51. Demjén Miklós
52. Erdős Sándor
53. Formanek Péter
54. Gál Ferenc
55. Gál Gyula
56. Gál Gyula, ifj.
57. Gazdag Béla
58. Gergely István,
59. Gergely Sándor
60. Gulyás Lajos
61. Gyepes András
62. Horváth István
63. Illés Gergely
64. Kajor Bertalan
65. Kállai Imre
66. Kassai Antal, id.
67. Kassai Antal, ifj.
68. Kassai Sándor
69. Kázmér Béla
70. Kázmér Miklós
71. Keresztesi Gyula (1908)
72. Keresztesi Gyula (1909)
73. Kerle/Kertz Nándor
74. Kiss József
75. Kiss Károly
76. Kiss Sándor
77. Kocsis Béla
78. Kocsis Béla, ifj.
79. Kocsis János
80. Kocsis Pál
81. Kocsis Sándor
82. Kokas Elek
83. Kolozsi János
84. Kovács Pál
85. Kozák József
86. Ködöböcz Béla
87. Ködöböcz Endre
88. Ködöböcz Ferenc
89. Ködöböcz György
90. Ködöböcz László
91. Ködöböcz Sándor
92. Kulcsár Imre
93. Lackó Bertalan
94. Laczkó András
95. Laczkó Árpád
96. Laczkó György
97. Laczkó Gyula
98. Laczkó Menyhért
99. Laczkó Pál
100. Liba János

101. Mándi István
102. Milák András
103. Milák Gyula
104. Milák Gyula, ifj.
105. Milák László
106. Milák Sándor
107. Miskolczi Endre
108. Morvai Béla
109. Morvai János
110. Nagy Béla (1911)
111. Nagy Béla (1925)
112. Nagy Imre, G.
113. Nagy István
114. Nagy Károly
115. Nagy Lajos, ifj.
116. Nagy László
117. Nagy Miklós
118. Nagy Sándor (1907)
119. Nagy Sándor, ifj. (1924)
120. Okos János
121. Okos Sándor
122. Orgován András
123. Pécsi László
124. Révész János
125. Révész Sándor
126. Rostás Balázs
127. Rostás Gyula
128. Sárközi János
129. Sárközi József
130. Sárközi Sándor
131. Sebestyén János
132. Selejő Dániel
133. Simon Sándor
134. Sipos István
135. Solymos Béla
136. Solymos Endre
137. Solymos Ferenc
138. Solymos Gábor
139. Solymos Imre
140. Solymos József
141. Solymos Lajos
142. Solymos Sándor
143. Szabados Ferenc
144. Szabó Ferenc
145. Szabó Gábor
146. Szabó Géza
147. Szabó József
148. Szabó Lajos
149. Szabó Mihály
150. Szabó Sándor
151. Szegedi András
152. Szegedi Ferenc
153. Székely István
154. Szeredneyei Béla
155. Szeredneyei Ferenc
156. Szőke István
157. Szűcs Béla
158. Szűcs József
159. Szűcs Lajos
160. Szűcs László
161. Tári Miklós
162. Tári Sándor
163. Tóth Endre
164. Tóth Endre
165. Tóth Ferenc
166. Tóth Imre
167. Tóth József
168. Tóth Mihály
169. Tóth Sándor
170. Vadász Károly
171. Varga Ferenc
172. Varga István
173. Varga Pál
174. Varga Sándor
175. Vass József
176. Veres József
177. Zám Sándor
178. Zám József
179. Zám Mihály ifj.

A 179 főből csak 70-nek van az On-Line nyilvántartásban kartonja, tehát a szovjet hatóságok őket tartották nyilván, 109 főről csak a helyi polgármesteri hivatal tudott adatot szolgáltatni a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltára, Emlékezetül című kiadványához a kutatás során a lehető legtöbb iratot tekintették át, ami a levéltárban a korszakra és a témára vonatkozik. A feltárás során összeállított névlista folyamatosan tovább gyarapodhat. Erre ad módot a kiadott könyv mellett elkészült adatbázis.

Az elhurcoltak listája sohasem volt teljes, és sajnálatosan már nem is lehet. Mai tudásunk szerint a megye településeiről közel hétezer embert szakítottak ki környezetéből, s kényszerítettek lakóhelyétől távol munkára. A kötet végén településenként szerepelnek a málenkij robotra elvittek nevei alfabetikus sorrendben. A könyv megjelenését a Gulag Emlékbizottság és a Magyar Nemzeti Levéltár tette lehetővé.

Egy további lista is a rendelkezésünkre áll. A Szolyvai Emlékparkbizottság döntése értelmében az emlékparkbizottság felelős titkára, dr. Dupka György, Gulág-kutató által vezetett kutatócsoport – együttműködésben az önkormányzatokkal és a vallási közösségekkel, a Gulág Emlékbizottság támogatásával 23 település eddig ismert 1725 áldozatának nevét örökítette meg emléktáblákon a Szolyvai Emlékparkban. Ez nem azt jelenti, hogy itt Szolván pusztultak el, csak az emléküket őrzi itt a tábla. Ezen 106 vámosatyai neve szerepel, akik már nem térhettek haza. Név szerint:

Ábrány Károly, Aux József, Bajusz Mihály, Bákai Bertalan, Bakó András, Bakos Endre, Baksa Árpád, Baksa Ferenc, Baksa Gábor, Baksa József, Baksa Sándor, Bancsi Imre, Bancsi Imre, Bancsi Sándor, Baranyi Imre, Baranyi József, Baranyi Sándor, Bartus Sándor, Beregi József, Beregi László, Beregszászi Ferenc, Beregszászi László, Berényi Endre, Bíró András, Bíró Ferenc, Bíró János, Cseke József, Erdős Sándor, Formanek Péter, Gazdag Béla, ifj. Gál Gyula, Gergely Sándor, Gulyás Lajos, Gyepes András, Horváth István, Illés Gergely, Kajor Bertalan, Kállai Imre, Kassai Antal, Kázmér Miklós, K. Bancsi László, Kerle Nándor, Kocsis Béla, Kocsis Pál, Kocsis Sándor, Kokas Elek, Kolozsi János, Kozák József, Ködöböcz Endre, Ködöböcz Ferenc, Ködöböcz György, Laczkó András, Laczkó György, Laczkó Gyula, Laczkó Menyhért, Laczkó Pál, Lajos Árpád, Liba János, Miskolczi Endre, Morvai Béla, Nagy Béla, Nagy Béla, Nagy István, Nagy Károly, Nagy Sándor, Nagy Sándor, Orgován András, Pécsi László, Révész János, Révész Sándor, Sárközi János, Sárközi József, Sárközi Sándor, Sebestyén János, Selejó Dániel, Simon Sándor, Solymos Béla, Solymos Ferenc, Solymos József, Solymos Lajos, Solymos Sándor, Szabó Ferenc, Szabó Gábor, Szabó Lajos, Szabó Mihály, Szabó Sándor, Szerednyei Ferenc, Szerednyei István, Szőke István, Szűcs Béla, Szűcs Lajos, Tári Miklós, Tári Sándor, Tóth Endre, Tóth Endre, Tóth Ferenc, Tóth József, Tóth Sándor, Vadász Károly, Varga István, Varga Pál, Varga Sándor, Vass József, Veres József, Zám József, Zám Mihály.

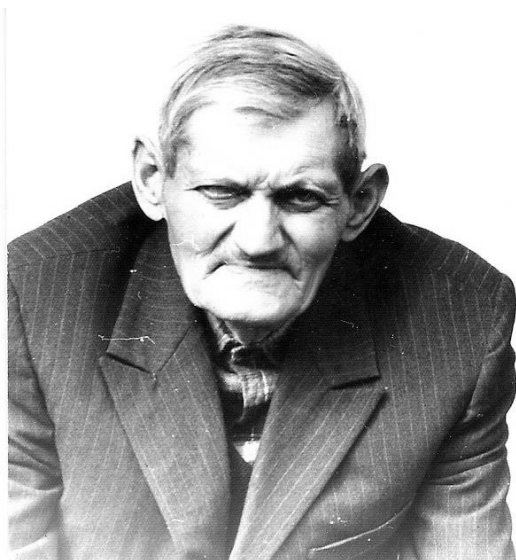
Nem igazán megnyugtató ezen névsorok pontossága, mert a nyíregyházi levéltár adatbázisában az 1945-46-ban hazatért foglyok között két fő szerepel, Beregszászi György és Ivánka Sándor. Beregszászi György szerepel az elhurcoltak névjegyzékében is, ám Ivánka Sándornak nem akadtam a nyomára. Sajnos a vámosatyai katonák harcairól sem tudunk szinte semmit. Csak tippelni lehet, hogy hol harcolhattak a vámosatyai férfiak a második világháborúban.

9.12. Egy visszaemlékező Barabásról

Bár nem közvetlenül vámosatyai illetőségű Kelemen István, de leírta azokat a szenvedéseket, amelyeken a vámosatyai sorstársai keresztülmentek. Köszönet érte Bittner Erzsónak, aki blog bejegyzésében közreadta apósa visszaemlékezését.

Hosszú ez a gyalogút - éhesen meg fázva - Barabástól Szamborig”³³⁸

A Magyar Országos Levéltárban őrzött NÉVJEGYZÉK / a Trianon határon belül fekvő Barabás községből elszállított 15-50 éves férfiakról.....1944-ben/ 18. sorszama mellett az igen tisztelt és szeretett APÓSON, Kelemen István, a 25. sorban pedig a sógora, Hamar Pál neve olvasható. Fájdalmas emlékeket idéz már a névjegyzék is, ugyanis a 158 elhurcolt barabási férfilakosságból talán 90-en térhettek haza.

Kelemen István, aki 1944-ben már hat gyermek édesapja volt, és akit parancsra 1944 telén úgynevezett jóvátételi munkára /"málenkij robotra" - ahogyan Ő emlegette/ gyalogmenetben indítottak a hosszú útra. A jóvátételi munka helyett a szolvai gyűjtőtáborba hajtották őket, onnan pedig a GULÁG táboraiba kerültek. Az elhurcoltak közül voltak, akik közel egy év elteltével léphettek csak a szeretett szülőföldjükre, de sokan halálukat lelték az embertelen körülményekben. Kelemen István szerencsés ember volt, hazatérhetett. Keveset beszélt a borzalmakról, csendes, hallgatag és igen fegyelmezett ember lévén a „titoktartási fogadalmat” komolyan is vette.

1989 után azonban megeredt a nyelve, egyre többször idézte fel a kegyetlen napokat, heteket, hónapokat. A gyermekei kérésére vetette papírra az iszonyú emlékeket 86 évesen, 1991-ben. Kéziratát ereklyeként nagy becsben őrzi fia, Béla és családja immár 26 éve. Pontos napokat, időpontokat nem jelölt meg az írásában, a borzalmas hónapokban csupán az életbenmaradás és a szeretett családjához való hazatérés tétje lebegett előtte. Haza 1945 kora őszén érkezett betegen, fogyatékos állapotban /jobb szeme/, lelkileg meggyötörve, emberségében megalázva, 40 évesen, egyetlen foga sem maradt. Csendes békességben 1994-ben, 89 évesen felesége, Hamar Amália karjai között tért örök nyugalomba. Hiteles ember volt, míg élt. Maradjon is így emlékezetünkben! Mert emlékeznünk kell, hiszen egykoron Ő is az életünk része volt, és ma már csak az emlékezés hídja kapcsol össze bennünket. Az emlékek ápolásával pedig hiányának az érzetén igyekszünk enyhíteni. Tiszteletére, emlékére teszem közzé - a menyé, Kelemen Béláné Bittner Erzsébet - APÓSONNAK az 1991-ben egy rövidke grafitceruzával leírt visszaemlékezését -. A bevezetőben a kéziratából való a másolat.

A kéziratán nem változtattam, az első részében „az első háború” - ahogyan Ő nevezte -, egyik szomorú éjszakáját idézi, Pali sógora /Hamar Pál/ keserű napjaira emlékezik. Majd a hosszú gyalogutat idézik a sorai és végül, ami kimaradt a korábban leírtakból. 1991. szeptember 22-én fejezte be az írott visszaemlékezését.

338 Bittner Erzsó blogbejegyzése, 2017.09.19. <https://irasaim4.webnode.hu/news/hosszu-ez-a-gyalogut-ehesen-meg-fazva-barabastol-szamborig/> (Letöltve: 2020. 07. 18.)

„I.

Kelemen István az 1944 és az 1914-es évet azért idézem fel, mert 14-ben voltam 10. éves és aratás volt, mikor éjjel tizenkettőkor megverték a dobot. 18-tól 50 évesig be kell vonulni mindenkinek a csapattestéhez. Akkor volt egy szomorú éjszaka, mindenki sírt. Pali sógorom a 18. évét az olasz fronton töltötte be. Ő mondta, hogy a rajánál, ahol nem a golyótól kellett félni, hanem a kő verte őket föbe fele, ott volt fogságban. Ezt azért írom le, hogy a híradásban igen keveset esett róla szó. 44 ugyanolyan iszonyú volt. Pali sógornak volt egy nagyon jó borotvája, valaki ráküldött egy orosz tisztet és oda kellett adni akkor este, mikor reggel vittek bennünket. Pali sógor tudott a tiszttel szót váltani és a más megmondta, hogy hová megyünk. / Szolyváig együtt voltunk Pali sógorral./

II.

1944

Hosszú ez a gyalogút Barabástól Szamborig. Elvittek bennünket, elhajtottak, mint a csordát, 3 napi eleséggel. Első utunk Beregszász, itt kellett hagyni a családot, a munkánkat. Emlékezetemben 150-en mentünk el, haza csak 90-en tértünk vissza, a katonafoglyokkal, Beregszász volt a gyűjtőtábor. Ott már vártak bennünket, egy nagy benzines hordóban főztek paszulyt, egy szerb származású hajtogatott bennünket. De ott még mindenkinek volt hazai. Mondta egyszer a szerb, ki a magyar magyar. Majd Pali bátyámtul kérdeztem, mire mondja a szerb. Azt felelte, tudja az azt, mire mondta, lesz még rosszabb sorsunk is. Én meg azért kérdeztem, hogy ő átélt egy háborút, vele egy fogságot, és a 18. életévét az olasz fronton töltötte be. Míg Beregszászban voltunk, egyszer osztottak kenyeret, mi nem vettük ki. Két fiatalember odaállt mellénk, az Isten megáld bennünket, vegyük ki, mert éhesek. A vasúton dolgoztak, és onnan hozták el őket, még a szüleik se tudják, hova lettek. Itt Beregszászban a fiatalság azt hitte, hogy csak szórakozni visznek, de sokan-sokan már az úton meghaltak. Beregszászból mikor..... már akkor éjszaka mindenki megtudta, a fiatalok is, hogy nem játék. Első éjszaka szakadt az eső, egy udvaron háltunk az égbolt alatt. Másik éjszaka egy szobába vertek be bennünket, de még huszan kinn maradtak. Addig ütötte az orosz a hátsót, addig ütötte puskatussal, úgy álltunk egész éjszaka, mint a nyárs. Ez Szolyváig történt. Szolyvára mikor beértünk, egy nagy Tüzér istállóba vittek be bennünket. Úgy nézett ki, mint egy nagy elevátor. Egyik vége a földben, a másik vége az ég felé nézett. Le volt bombázva. Úgy éreztük, hogy itt jó lesz kipihenni az éjszakai fáradalmainkat. De nem így történt, mert jól meg se pihentünk, menni kellett egy másik épülethez. Ott nagy válogatást csináltak. Az egyiket belökték az épületbe, a másikat oldalra hajították. Én is kinn maradtam, itt elmentünk egymástól Pali sógorral. Minket, akiket köré dobtak, elvittek egy nagy beton épülethez, mi onnan egy kis lyukon hallgattuk azokat, akiket belöktek egy épületbe, egész éjszaka fűrésztöttek, és vitték akkor éjszaka tovább munkára. Mi meg, akik itt maradtunk, menni kellett 6 km-re fáért, rossz lábbeliben, ott találkoztunk a katonafoglyokkal, Kovács Zsigával és Bakó Lajossal. Közben minket és a ruhánkat is bevitték a fertőtlenítőbe, amiután 2 órát kellett várni. Addig minket betettek egy betonos épületbe tiszta mezítelenül fürdés után. Nem volt ivóvizünk, sokan megitták a fürdővizet, így keletkezett a vérhas. Ott megkezdődött a legyengülés. Elmaradtunk a hazaiaktól meg a jó nyugovástól. Még mi itt maradtunk egy pár napig, de minket is elvisznek munkára. Amikor útnak engedtek bennünket, kaptam mellbe egy oltást, még ha hozzányúlok, még mindig érzem. Király Sándor beleesett tőle a sárgaságba, Gazdag Sándornak olyan lett a melle, mintha egy tányér lett volna odaborítva. Kaptunk az útra egy feketekenyeret meg 1 marék paszulyt, biztos úgy gondolták, hogy szárazon esszük meg. Megállás nem volt Szamborig a Vereckei-hágón keresztül, mikor kimentünk belőle, nekizavartak egy nagy dombnak, el voltunk már gyengülve, visszafelé csúszkáltunk, de muszáj volt menni, mert ott volt a puskatus. Felértünk a dombra, még jó ideig mentünk, nagy hideg

volt, elértük Lengyelországot. Ott a nép koszorúhagymát hajigált közénk, némelyikünknek sikerült belőle felkapni. Megállás nem volt, elértük a perecsenyi kórházat. Alig mentünk odébb a kórháztól, egy gelénesi fiatal két katona ütötte puskatussal. Mándi Lajos azt kiáltotta, emberek, ne hagyjuk megölni. De mindenki félt visszafordulni, hogy ő is kap, én is félttem. De azért annyi erőt vettünk Lajossal, hogy visszamentünk, nem szólt a két katona, felvették velünk és bevitették velünk a perecsenyi kórházba. Megkérdeztem Lajostól, 18 éves volt a fiú és meghalt. Annyi büntetést kaptunk, hogy a többi beért Turkába, ott kaptak enni, de mi nem kaptunk semmit, pedig 3 napig nem ettem, mert nem volt mit. Összekerültem két barabási cigánnyal, Jónás Ferivel és B. Jóskaival, Ferinek volt egy kis fekete kenyérmorzsa, azt főztük fel hólével, se víz se só. Egyszer hála, elértünk Szamborba, várt egy hármastálló. Bokáig érő sárral, voltak ágyak is, de nem fért mindenki rá. Mert több szakaszban mentünk fáért és mindig az járt jól, aki előbb bemehetett. Ott már kaptunk enni három órákor hajnalban egy kis répalevest és egy kis tenyérnyi kenyeret. Mikor egy kicsit világosodott, ott is menni kellett hat kilométerre fáért. Estére jöttünk vissza, mikor a nap lefelé szállt. Akkor kaptunk megint enni, míg ott voltunk, mindig így volt az étkezés. Két hétig voltunk ott, az erdőből 2 méteres darab fákat hozni 2 embernek pocsolyában, vízben, sárban. Ott is abban kaptuk az ennivalót, bokáig érő pocsolyában. Itt mindent elvettek tőlünk, a nagyujjast/télikabát /, a pokrócot, a beretvát, gyújtót, pipát, kulacsot, kinek milyen edénye volt. Az istálló végénél folyt a Fekete-tengernek egy ága / a Dnyeszter folyó, ami a Fekete-tengerbe ömlik/, abba szórtak bele mindent. Eljött az idő, egyszer bevagoníroztak bennünket, 65 egy marhakupében, se állni se ülni. Vittek bennünket vagy három éjszaka 3 nap, az orosz katona minden reggel beszólt a kupéba, halott nincs? Majd utána beadtak egy vider vizet 65-ünknek, de nem ivott abból 2 se, mert kiborították, mindenki szomjas volt. Majdnem így jártunk az ennivalóval is, kaptunk egy kis töredéket /kenyeret /.

Azért mentünk három nap és három éjszaka, mert éjszaka megálltak velünk. Reggel indultunk tovább. Mutatták vón a népnek a jót, a leghidegebb volt, volt is egy százéves kályha felkötve a kupé plafonjára, ott akartak melegíteni bennünket. Volt a kupé oldalán egy gyufaskatulya forma lyuk, egyszer kinéztem, egy kis falu volt ott, azt mondtam, annyi cigány lakik itt, se kerítés se egy ház. De volt velünk egy katonafogoly, nem cigányok, hanem szegény emberek - mondta. Akkor néztem nagyot, hogy hova megyünk. Mikor megérkeztünk Sztalinóba, már azt mondta egy orosz, minek hoztátok ezeket ide munkára, ez mind beteg. Egy darabig nem engedte, hogy munkára menjen, egyet se. De jött egyszer egy deputáció és az erősebbjét elvitték dolgozni, én is ki lettem írva. De akkor éjszaka megdagadt a lábam, bekerültem a kórházba. Azelőtt voltam kinn a mezőgazdaságban dolgozni, kaptunk egy köpenyt meg egy fejkendőt, hátra kellett kötni a fejünket, úgy néztünk ki, mint a maskarák. De nem volt munkás, néhány öregasszony, férfi kettő-három kallódott, de ezek is olyanok lettek, akik már nem voltak alkalmasak katonának, már onnan kerültek haza. A nők nagyon sajnáltak bennünket, másnap megvendégeltek bennünket úgy, ahogy tudtak. Egy hozott egy befőttés üvegbe félig tejjel, a másik félig hozta krumplival, a harmadik engem kínált egy kis mozsárban tört kenyérrel. Itt már mindent megtudtunk Oroszországról.

Én tovább nem dolgoztam, a lábam megdagadt, bekerültem a kórházba. Ott aztán egy olyan orvos volt, aki a 14-es háborúban magyar fogságban volt, és mindent elkövetett, amit csak érdekünkben tehetett. Azt hiszem, ha jól emlékszem, hogy Karszninak hívták, 60 év körüli volt. Két német volt vele, az egyik orvos volt, a másik patikás orvos volt, csak orvosság nem, csak széntabletta, az meg sós volt, akinek még jobban ment a hasa, aki egyet ivott rá, az reggelre halott volt, én fenyőfának a szirkóját szedtem, azt ettem kenyérrel, tovább nem ment a hasam. Tiszta piros volt a latrina, így hívták azt a helyet - vérrel karóházat -, mi úgy hívjuk, vécé. Majd az öreg orvos megszüntette a tetűt és a hasmenés is csökkent. Mi kértük, hogy a kosztunkat emeljék egy kicsit, azt mondta az öreg orvos, nem tudnak többet adni, csak

amennyit a minisztérium megállapított. Erre azt mondta, tudja ő, hogy mi kéne a magyarnak, szalonna meg nagy búzakenyér, és neki nagyon jó dolga volt Magyarországon. A veje meg most van ott, oszt írja, hogy neki is jó dolga van. Az öreg orvos azt mondta, hogy ő meg akarná hálálni a magyar népnek egyszer. Aki az ő keze alá tartozott, behozta a gyárból, befektette mindet, kérdeztük tőlük, minek jöttetek be, ők nem tudják, ők nem betegek, de nem hittek az orvosnak sem, jött egy deputáció és megcsavargatták a farán a húst a betegeknek és csak visszavitték, aki csak arra való volt. Én még mindig maradtam a kórházban a lábam miatt.

Egyszer csak bevagoníroztak a németekkel együtt, elvittek Lupébe, Sztalinóhoz tartozott, biztos, valami grófi birtok lehetett. Én magam kerültem egy szobába, magyarokat vittek oda, hogy feljavítsanak, hogy haza tudjunk jönni. Került egy kis magyar fiú hozzám, Pesten volt sofőr, egy hónapig együtt háltunk egy ágyon. De tudott németül, mindig mondta, ha a németek beszéltek, hallod, mit beszélnek, hamar szólj nekik vissza - mondtam, de nem adta ki magát soha, azt sem mondta soha, hogy hova való. Úgy vettem észre, hogy valami sváb származású volt. Egy hónapig volt ott, mert megvert egy lengyel tisztet, elvitték a szénbányába, jó dolga volt, mert szakács lett. A másik szobában 17 lengyel tiszt volt, politikai foglyok. Nekem jó volt, mert segítettem nekik, amit tudtam, mert egy lengyel tiszt volt a parancsnokunk és mindig duplát adott, mert este nem szabad volt nekik sehova kimenni. Gyufa nem volt, nappal rágyújtottak a pápaszemmel, este én jártam a konyhára tüzelőért, nagyon szerettek, én is őket. A parancsnokunk sipka számra adta a mahorkát /dohányt /, és mindent tudtak, mindig biztattak, hogy nemsokára megyünk haza, mert a maga embereit az oroszok hazahozatták Magyarországról, és akkor innen minket visznek haza. Úgy is lett, de egyszer nagy zűr támadt köztük, úgy vettem észre, hogy a parancsnokuk jóban volt a raktárosnővel és hiány lett, tehát ő éltette őket. Azt mondták, hogy vagy Szibéria vagy életfogytiglani börtön vagy agyonlövés. Eljött az idő, hogy azt mondta a parancsnokunk, holnap nem tudok duplát adni, elfogyott az amerikai minden. Én azt mondtam, én akkor nem dolgozok tovább, megyek ki a kolhozba dolgozni, mert ott megkaptam a napi eledelt, este meg a lágerben megkaptam a vacsorát. Rimánkodtak, hogy ne menjek, én csak kimentem.

Este amikor hazamentem, megtudtam, hogy némelyek holnap reggel megyünk haza. Ők tudták, csak nem mertek előre beszélni. Én meg azért nem hittem, hogy arra gondoltam, hogy magokat engedik el előbb, mint minket. Őket is viszik innen, de nem tudják, hogy hova, még azt se, hogy mi lesz a sorsuk. Ezzel köszöntünk el egymástól, reggel csakugyan el lehetett hinni, hogy indulunk haza, még adtak reggel egy bádog teát. Most már lehet észlelni, hogy hová vitték őket, ahogyan járkáltam nappal, hát láttam, hogy mindig vájják a sírt. Gondoltam, előre megássák a sírunkat. Hát akkor este kaptam egy kerecsenyi embertől üzenetet, Petneházitól, hogy itt van, ássák a sírt. Valamikor gyerekkorunkban találkoztunk együtt. Nem tudtam felkeresni, mert akkor este kaptam meg az üzenetet, mikor reggel indultunk onnan hazafelé. De megvolt annak a sora, a sírásásnak, mert akkor este, mikor reggel indultunk, két kocsi németet már úgy hoztak oda, hogy úgy húzogatták le mindet félholtan. De reggel már nem volt időm széjjelnézni, a sok pénzt elvették tőlük. Én oszt egy marékka felvettem, bementem a szobánkba, mutattam a németeknek, hogy elbuktátok a háborút, azt felelték, ők nem bukták el a háborút.

Így indultunk haza, reggel elvittek egy községbe, onnan estére kivittek egy kis erdő szélére. Majd éjjel 12 órakor vagonoztak be bennünket, úgy vittek vissza Sztalinóba, de minket már ott kiszállni nem hagytak. Akik a mi lágerünkhöz tartoztak, azt rendezték befelé a kocsikba. Az erdő szélén volt valami szegénynek egy kis tengerije, abból nem sok maradt, még a tököst is mind megettük belőle, éhes volt mindenki. Ennekem egy kollégám adott egy harapás tököst, de életemben olyan rosszat még nem ettem. De elvittek vissza Sztalinóba, ott se kaptunk

enni, onnan indultunk haza. Elhoztak bennünket Máramarosszigetre, ott már annyi fogoly volt, hogy nem fogadtak bennünket. Egy nagy kerülő után elvittek Romániába fogságba, onnan indultunk oszt végképp haza. Ott aztán, mielőtt elindultunk, sorba állítottak bennünket, és lépjenek ki a katonatisztek, csendőrök és rendőrök, és azt mondták, hogy ezeket viszik vissza. De nem visszavitték, nem tudom, hol lelték a halálukat. Amikor a fogságból elindultunk, az első állomásnál megálltunk és én már nagyon éhes voltam. bementem a legelső lakásba, kértem egy kis kenyeret és egy édes paprikát. De azt mondta, hogy ne menjek sehová, mert az az utca román és nem adnak semmit se. De én mégis beléptem egy másik lakásba, és ott is egy magyar asszony volt, gyufát kértem tőle, el volt már neki készítve egy tányér étel, mert dolgozni akart menni, leültetett mellé és meg kellett enni. De nagyon izgatottan ettem, mert féltem, hogy ott hagy a vonatunk, de éppen csak fel tudtam ugrani, nem maradtam ott. És akkor nap elértük a magyar határt, ott már vártak a vereskeresztesek, ott már minden volt, enivaló, cigaretta, gyufa. Amikor átléptük a magyar határt, azt mondta, aki velünk jött, akinek közel van a lakása, elmehet haza, nem muszáj lejönni Szegedre, mert neki addig kell kísérőnek lenni. Tehát mi azért nem kaptunk papírt, mint elhúrcoltak, azért kell tanúkkal igazolni, tehát ez volt az a hosszú út éhesen meg fázva.

III.

Itt leírom, ami kimaradt belőle, három cigány indult el velünk a faluból, Jónás Feri, Balogh Jóska és B. Anti, de Anti meghalt Szolyván, de nem csak ő, hanem mikor odamentünk, egy kis deszkás szekér hordta kifelé a halottakat, két-három nap múlva öt hordta kifelé, nem győzte a szekér, ott sok halott volt. Útközben egy illetőt láttam, hogy lehajolt az árokba egy kis vízért, és lelőtte az orosz. Aki ismerte, azt mondta, hogy a márokpapi útkaparó volt, 4 gyermeke maradt. Egy lány ide jött férjhez Barabásba, megkérdeztem tőle, igaz volt. Egy másikat láttam a hegyekben, ki volt fordítva egy bunker, egy ember elbújt a háta mögé és észrevették, kiállították elibénk, hogy agyon lövik, de nem lőtte agyon, hanem egy hosszú csövű pisztolya volt, és azzal szaggatta be a fejét, a fejétől a talpáig folyt a vér, de élve maradt az ember.

Ez kimaradt a szambori dologból, kiküldtek tízönket egy orosz őrsre fát vágni, a két cigány is be lett osztva velünk, J. Feri és B. Jóska. Feri addig járkált a katonák körül, hogy kapott egy kis enivalót. Nem is sokat törődött a munkával, hanem felderített egy trágyacsomót, és kezdett benne kapargatni. Lelt benne olyan krumplit, amit már a konyhán nem hántottak meg. Meg cigarettacsikkeket is, na, volt is utána kapargatás. Elhatároztuk, hogy megsütjük a krumplit, megraktuk a tüzet, mikor már jól felmelegedett, jött egy katona, széjjelrúgta a tüzet nagy káromkodva, de megraktuk újra a tüzet, félig megsült, úgy ettük meg. Ahogy ettük megfelelő, Feri alánézett egy roncsautónak, hát alatta volt egy döglött varjú. Feri egyedül lehúzta a bűrit, és cigányosan kezdte megpirítani a tűzön. Kértek tőle a nagy darab emberek, egy harapást adjon belőle, szomorú volt elnézni, azt mondta, neked adok meg neked, ketten kaptunk Jóskával belőle, de éhesek voltunk a kis répalére meg a kis kenyérekére, azt is 3 órákor hajnalban kaptuk meg. Király Sándor és Gazdag Sándor ott haltak meg. ...még annyit, hogy tudott volna a népnek elég enni adni és jót, mikor az állomásokon csirázott meg a mezőn csirázott a /be/takarítatlan termények.

Ez még kimaradt belőle, még ott voltam Sztalinóban, egy éjszaka esett egy méteres hó. Bejött a kórházba egy orosz katona és vagy harmincötönket elzavart vagy 500 méterre egy raktárba ruháért, de majdnem pucéran meg majdnem mezítláb. Nekem volt egy fél csizma... Beregszászi Lajosnak egy fél bakancs, én abban mentem el. Az orosz katona a raktárig kergetett bennünket. Vissza ugyanúgy és aki maradt lefele, hátbevágta a puskatussal, hát én is maradtam lefele, leesett a lábamról a fél bakancs, de nem mertem felvenni, nem volt időm, mert féltem én is, hogy kapok egyet a puskatussal. Így is vagy 150 métert mezítláb szaladtam.

Még ezt is megírom, hogy emlék legyen mindenkinek, Túróczi Pista volt még ott velem, a nagy derék ember zokogva sírt sokat, hogy sose lakik jól, én mindig biztattam, egyszer csak hazakerülünk. Így ment a mi utunk, nem mondtam senkinek, engem is sokat jól tartott Álmomban az Édesanyám.”

10. Vámosatya 1945-1956. között

10.1. A második világháború után

A harcok végeztével megkezdődött a háborús károk számbavétele, a gazdasági, politikai élet és a közigazgatás újjászervezése a legkülönbözőbb politikai erők részvételével. A szovjet hadsereg segítségével a kommunisták hamarosan döntő befolyásra tettek szert, de a második világháborút követő két évben a jobboldal is erős maradt a megyében. Az 1945-ös választásokon a Független Kisgazdapárt a szavazatok 72%-át szerezte meg. A Nemzeti Parasztpárt 14,26%-ot, a szociáldemokraták 9,5%-ot, a kommunisták 9%-ot kaptak.

Az 1944-es fegyverszünet, majd az 1947-es párizsi béke a trianoni határokat állította vissza. 1945-ben a korábbi Szatmár, Ugocea és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék területét Szatmár-Bereg vármegye néven egyesítették.³³⁹ A terület agrárjellege megmaradt, nem csak 1945-ben, hanem a következő másfél-két évtizedben sem történt lényeges változás a gazdasági élet szerkezetében.

1948-ban a Magyar Dolgozók Pártja néven szovjet mintára létrejött a új, úgynevezett szocializmust építő rendszer állampártja. A hároméves terv, majd a meginduló első ötéves terv hamarosan súlyos gazdasági nehézségeket okozott. Az erőltetett, a gazdasági realitásokat figyelmen kívül hagyó iparosítás eltorzította az ország gazdasági fejlődését. A nehézségek az új Szabolcs-Szatmár megye lakosságát az átlagnál is hátrányosabban érintették. A tájegység alig részesült az ipari beruházásokból (egyedül a tiszalöki vízlépcső beruházásai teremtettek némi munkaalkalmat). Az országos ipari beruházások finanszírozása viszont a mezőgazdaság és az abban dolgozó lakosság rovására történt, a beszolgáltatási rendszeren keresztül. Ehhez járultak még az 1951-1952-es évek erőszakos szövetkeztesítés kampányai.

A megye mezőgazdasága nem volt képes a munkaerő felszívására. Az iparosítás más területeken zajlott, a munkássá váláshoz az itt élőknek el kellett költözniük, vagy, általában heti rendszerességgel, ingáznuk kellett a több száz kilométerre lévő fővárosba vagy más ipari centrumokba. A családok egyre inkább szakmunkásképzőkbe, technikumokba, középiskolákba küldték gyermekeiket.

1947 ősztől a kommunista párt, Sztálin új irányvonalának megfelelően, felgyorsította az egy-párti uralom kiépítését. 1947-48 fordulójára az ellenzéki pártok kénytelenek voltak beszüntetni működésüket. A pártok végleges megszűnését az 1949-ben létrehozott Magyar Függetlenségi Népfrontba történő beolvadásuk jelentette (1954-től Hazafias Népfront). Ezzel befejeződött a többpártrendszer felszámolása. Az 1949-ben tartott egy-párti választáson az MDP „megszerezte” a szavazatok 96%-át: Magyarországon létrejött a proletárdiktatúra. Az egypártrendszer kiépülésével párhuzamosan felgyorsították a gazdaság államosítását, ugyennekkor elrendelték az egyházi iskolák államosítását is.

A hatalom új birtokosai az ellenállás letörését és a társadalom átalakítását csak terrorral tudták keresztülvinni. A korábban a Belügyminisztériumhoz tartozó Államvédelmi Osztályt (ÁVO) függetlenítették, Államvédelmi Hatóság (ÁVH) néven (1948) működött és állam volt az államban. Internálótáborokat (Kistarcsa) és büntetőtáborokat (Recsk) hoztak létre. A terror elérte a párttagságot, sőt a párt több vezetőjét is. 1949 szeptemberében Rajk Lászlót és társait halálra ítélték, kémkedés és más „népellenes” bűntettek vádjával.

339 Az 1950-es megyerendezés során ez Szabolcs-Szatmár megye része lett, mely az 1990-es rendszerváltás után a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nevet kapta.

Rákosi a gazdasági szerkezet átalakítása során is a szovjet modellt másolta, óriási áldozatok árán korszerűtlen, alacsony hatékonyságú ipart hoztak létre. A forrásokat a mezőgazdaság, az infrastruktúra és az életszínvonal rovására teremtették meg. 1953-ra az ipari termelés az 1938-as háromszorosára növekedett, az életszínvonal azonban nem érte el a háború előtti szintet sem. A Szovjetunióban működő sztálini személyi kultuszt követve Magyarországon is bevezették Sztálin és Rákosi Mátyás dicsőítését.

Nagy Imre és Rákosi Mátyás 1954-ben.

1953-ban meghalt Sztálin, s a hatalmi harcból győztesen kikerülő Hruscsov a sztálinizmus visszaszorítására tett kísérletet. Ezért Moszkvába rendelték a magyar pártvezetést, és utasították a hibák (személyi kultusz, erőltetett iparosítás) kijavítására. Rákosi megtarthatta pártfőtitkári tisztségét, de helyette Nagy Imre lett a miniszterelnök, aki reformokat akart. Amnesztiát adott a kevésbé súlyos vádakban elítélteknek, megszüntette a kitelepítéseket,

internálásokat, feloszlatta az internálótáborokat. Elrendelte a paraszti termelés és tulajdon biztonságának megteremtését, a magánvállalkozások engedélyezését, a kulákok zaklatásának, a kuláklistának s az erőszakos Tsz-szervezésnek a megszüntetését. A nehézipar erőltetett ütemű fejlesztésének visszafogását, az életszínvonal emelését.

Rövidesen kiderült, hogy Rákosi és a párt apparátus akadályozza a reformok végrehajtását. A főtitkárnak sikerült a szovjet vezetést Nagy Imre ellen hangolnia. 1954-55. fordulóján Moszkva támogatásával a Rákosi-Gerő csoport ismét magához ragadta a teljes hatalmat, s visszatért az 1953. előtti politikához.

Nagy Imrét 1955. tavaszán leváltották miniszterelnöki tisztségéből, kizárták a pártvezetésből, sőt a pártból is. A leváltott kormányfő Rákosi ellenzékének vezetőjévé vált. 1956. tavaszán megint megváltozott a helyzet, előbb Moszkvában, utána Budapesten vált tarthatatlanná Rákosi helyzete.

10.2. Az 1949. évi népszámlálás adatai Vámosatyáról³⁴⁰

A második világháború után a hagyományoknak megfelelően 1950/51 fordulóján kellett volna a soron következő magyar népszámlálást megtartani. Nem sokkal a háború befejezését követően felmerült a népszámlálás megszervezésének gondolata, de egy teljes körű összeírás feltételeinek kialakulására még több évre lett volna szükség. A kormány az előzmények és az adott helyzet, valamint különböző indokok alapján előbb egy évvel, majd

340 1949. évi népszámlálás 1. Előzetes adatok (1949) Községi (városi) adatok közigazgatási beosztás szerint https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1949_09/?pg=203&layout=s&query=V%C3%A1mosatya (Letöltve: 2020. 07. 09.)

egy kormányrendelet útján további egy évvel korábbra, az 1948. december 31. és 1949. január 1. közötti éjféltre hozta előre a népszámlálás eszmei időpontját.³⁴¹

Az indokok között szerepelt a háború okozta hatalmas emberi és anyagi veszteségek, károk felmérésének sürgőssége, a radikális társadalmi, gazdasági és politikai változások, a földreform hatásaival kapcsolatos adatigények teljesítése, a munkaerő-gazdálkodás bevezetése, az újfajta igazgatási rendszer szükségleteinek kielégítése, az első hároméves terv eredményeinek felmérése és az 1950-ben induló első ötéves tervhez a friss információk szükségessége. Mindehhez hozzáadódott, hogy az előző, 1941. évi népszámlálás eredményei nemcsak aktualitásukat veszítették a jelentős változások miatt, hanem az adatok nagy része a háborús körülmények között feldolgozásra és így közzétételre sem került, továbbá a népszámlálásnak pótolnia kellett a tervezett, de elmaradt mezőgazdasági összeírást is.

Az 1949. évi népszámlálás szerint Vámosatya területe: 5271 katasztrális hold, 3034 hektár. Népessége: 1125 fő, ami az 1941-es népszámláláshoz képest 38 fővel kevesebb. Ez a férfiak és nők arányán is meglátszik, mert a nők száma mindig is magasabb volt, de most ez kiugróan magas. Az 530 férfire 595 nő jutott, így a különbség 65. Ez a magas szám megfelel a háborús veszteségeknek.

A községben található lakóházak száma 207, amelyekben összesen 284 lakás volt, ami nem jelentős változás 1941-hez képest. A községhez továbbra is 5 tanya tartozott, melyek lakossága 284 fő volt. Vámosatyán 1949-ben 382 épület volt, amiből 202 volt a lakóház és 180 volt a nem lakóépület. A statisztika azt is rögzítette, hogy a háború alatt épület nem sérült meg.

Az 1945. óta eltelt 4 évben 23 új épületet építettek, de lakóépület ezek között nem volt, sőt két lakóházat el is bontottak. Az épületek minősége azonban javult, mert kő, téglá, vagy beton alapra épült kő-, vagy téglá épület 10 is lett a faluban. A vályog továbbra is a fő építőanyagnak számított, mert vályogból épült ház 171 volt a faluban.

Teljesen megváltozott és korszerűbb lett a házak teteje, cseréptetővel 372 épület rendelkezett, ami azt jelenti, hogy nem csak a lakóépületek tetején volt cserép. A nád és zsúp tető sem ment ki még a divatból, mert 51 épületet fedtek ezekkel.

Az ivóvíz ellátás is korszerűsödött a háborús évek ellenére. Vízvezetékéből már 64 háztartás kapta a vizet, saját kútból pedig 33. Csak 9 család kényszerült arra, hogy messzebről hordja a vizet.

A vallás továbbra is fontos tényezőnek számított a faluban. A reformátusok aránya 78,9%, őket a római katolikusok követték 15%-al, néhány görög katolikus 5,4%, zsidó 0,5% és egy baptista élt a településen.

A lakosság koronkénti megoszlása is fontos adat. A gyermekek aránya Vámosatyán 1949-ben 30,9% (15 éven alul), míg a fiatal férfiak és nők (16-39 éves) aránya 40,7%. Az idősödő derékhad (40-59 éves korig) aránya 26%, az idősebb korosztály (60 év fölött) 8,4%-al volt képviselve a faluban.

Az iskolai végzettségre vonatkozó adatok a jövő szempontjából igen fontosnak számítottak, ám ezek az adatok nem igazán hízogók. A középiskola 8 osztályát végezte el: 7 fő, négy osztályát 8 fő, annál kevesebbet: 4 fő. Az elemi iskolát végzettek száma már jobban alakult, köszönhetően annak, hogy a községben volt elemi népiskola. Nyolc osztályt végzett 7 fő, hatot 287 fő, négy elemi 357 fő. Ez előrevetíti a következő adatot, mely szerint a község

341 A kérdőíveken „1948. évi népszámlálás” található, a szakirodalom azonban 1949-et tekint a népszámlálás évének.

lakosságának 85,3%-a (856 fő) ír és olvas. Mindez szép teljesítmény, ám még mindig magas az analfabéták száma (184 fő), ami arányaiban nem magasabb az országos átlagnál.

10.3. Bereg mezőgazdasága 1948-53. között

A magyar gazdaság életében az 1948-as év döntő változást hozott.³⁴² A „fordulat évének” is nevezett esztendő a szocialista ipar és a szocialista mezőgazdaság kiépítésének kezdete volt. Ez a „demokratizálás” a megyében 1948 végén kezdődött és 1949 márciusára fejeződött be. Ezen idő alatt községenként úgynevezett szövetkezeterősítő értekezleteket, közgyűléseket tartottak, ahol járási és megyei aktivisták részvételével döntöttek az átalakulásról, az egyesülésről, illetve a demokratizálásról. Szatmár-Bereg megye 53 településén fuzionáltak a szövetkezetek, 50 községben a meglévőket demokratizálták.

Szövetkezet (A fotó csak illusztráció).

A közgyűlések országos politikai kampány közepette zajlottak. Jó alkalmat kínáltak az új hatalomnak a kulákok elleni fellépésre. Az egyszerű dolgozó parasztot vagy akár a mezőgazdasági munkást azonban nem volt könnyű aktivizálni és a falubeli ellenhangolni. A

középparasztok részéről is elsősorban tartózkodás nyilvánult meg, mivel attól féltek, hogy esetleg őket is kulákoknak minősítik. Ezt erősítették azok a hírek, amelyek a megye különböző részeiből érkeztek a „demokratizálás” túlkapásairól, erőszakosságáról.

A kampány ideje alatt nőtt a szövetkezeti taglétszám és a megye szinte minden településén létrehozták az általános szövetkezeteket. Szatmár-Bereg megyében 3500 új tag lépett be a szövetkezetbe. A szövetkezetek vezetése döntően a szegényparasztság kezébe került és valamivel nőtt a vezetésben a középparasztok száma is.

A „demokratizálás” után a földműves-szövetkezetek fontos ismérve és munkájuk szinte egyetlen fokmérője a termelőszövetkezeti csoportok szervezése és segítése lett. 1949 őszén kiadták a jelszót, hogy nincs jó földműves-szövetkezet termelőcsoport nélkül. Valóságos verseny alakult ki a települések között a termelőcsoportok szervezésére.

A magyar mezőgazdaság fejlődése azonban sajátos fordulatot vett. Míg az eredeti elgondolás a földműves-szövetkezetekből alakult általános falusi szövetkezetek keretén belül képzelte el a termelőszövetkezetek létrehozását és növekedését, a valóságban 1949 végére a termelőszövetkezeti mozgalom elvált a földművesszövetkezeti mozgalomtól, „kinőtte” az FMSZ-t³⁴³.

342 Konczné Nagy Zsuzsanna: Szabolcs-Szatmár Megye mezőgazdasága 1948-1953 között. A tanulmány az Ungvári Egyetemre 1998-ban beadott doktori dolgozat egy fejezete.

343 FMSZ: földműves-szövetkezet

A termelőszövetkezeti mozgalom kialakulásának gyökerei visszanyúlnak az 1948-ban hozott kulákkorlátozó rendszabályokhoz, pontosabban a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről szóló rendelkezésekhez. Ezek eredeti célja az volt, hogy a mezőgazdaságban jelen lévő munkanélküliség megszűnjön, a szegényparasztságjelentős része bérleti (kényszerbérleti) úton földhöz jusson, illetve az uralkodó ideológiának megfelelően korlátozzák a kulákság befolyását a falu gazdasági életében.

1948. szeptember elején az alispáni hivatal a megye minden községébe körlevelet küldött, hogy hozzák létre a földbérlo bizottságokat. A rendeletileg létrehozott földbérlo bizottságok előhaszonbérleti szerződéseket kötöttek a földművelésre, így 1948. végére Szatmár-Bereg megyében 6507 katasztrális hold került a földbérlo szövetkezetek, illetve csoportok gondozásába.

A megyében a földreform során földhöz juttattak 15 %-a lett bérlo, ez az igényjogosultak 83 %-át jelentette. A földbérlo szövetkezeteken belül, annak egy részében már az induláskor táblás gazdálkodású termelőszövetkezeti csoportok jöttek létre.

A szövetkezetek alakulását, pontos számbavételét szinte lehetetlen nyomon követni. 1948. szeptember 5-én a Szatmár-Bereg megyei termelőszövetkezeti tanácskozás arról számolt be, hogy a fogyasztó és értékesítő szövetkezetek mellett kibontakozóban van a termelőszövetkezeti mozgalom is. A 14 000/1948. sz. korm. rendelet részletesen szabályozta a csoportok alakítását és működését. Rögzítette a termelőszövetkezeti csoportok jogi helyzetét, gazdálkodása menetét, szervezeti kereteit, a tagok jogait és köteleseit és közölte az egyes csoportok típusaira vonatkozó mintaszabályzatokat is. Ez alapján három típusú szövetkezést lehetett megkülönböztetni:

- I. táblás termelőszövetkezeti csoport,
- II. átlagelosztású termelőszövetkezeti csoport,
- III. közösen termelő szövetkezeti csoport.

Ezek a szövetkezési formák a következő években I., II., III. típusú tszcs-k néven vonulnak be a köztudatba.

A párt és állami szervek 1948 végén az egyre áttekinthetlenebb termelőszövetkezeti mozgalom felülvizsgálatát határozták el. Az Országos Termelőszövetkezeti Anket feltárta az eddig alakult szövetkezések gazdasági és szervezeti téren mutatkozó hibáit, fogyatékoságait. A korai szövetkezések legfőbb fogyatékosága volt, hogy zömében kis létszámú, 3-5 tagú csoportok alakultak ideiglenes jelleggel, egy-egy év időtartamra. Nem volt működési szabályzatuk, a munkaszervezés és a jövedelemelosztás legkülönbözőbb formáit alkalmazták. A belépő tagok saját földjüknek csak egy részét vitték be a közösbe, és mivel túl kis területen gazdálkodtak, nem voltak alkalmasak a nagyüzem előnyének bemutatására. Földterületük rendszerint szétszórtan, a község határában több darabban helyezkedett el, hiányoztak a legszükségesebb termelési eszközök, igavonó jóságok, haszonállatok, és természetesen hiányzott a forgótőke is, hiszen a csoportokat szinte kizárólag a szegényparaszatok alakították meg.

Vámosatyán ez viszonylag egyszerűen ment, mert a lakosság soraiban igen sok volt a szegényparaszt. Az 1949. évi népszámlálási adatok alapján Vámosatya tulajdonviszonyai így néztek ki: Az 1123 fős lakosságból csak 250 (22,3%) fő rendelkezett valamilyen gazdasággal (földbirtokkal). Semmilyen gazdasága nem volt 873 (77,7%) főnek. A birtokok is inkább kis és középbirtoknak számítottak, mint nagybirtoknak. 0-1 hold földje 8 családnak volt, 1-3holddal rendelkezett 49, 3-5holddal 52 fő, 5-10 holdas gazdák voltak a legtöbben összesen 88-an, 10-15holdja 32 gazdának volt, 15-20 holddal 11-en rendelkeztek, 20-25 holdsa birtoka

5 főnek, 25-35 hold közötti mindössze két főnek, 35-50 hold közötti birtoka is csak 3 főnek volt, ami nem számított nagybirtoknak.

Az 1949 elején, a tszcs-k felülvizsgálata során Szatmár-Bereg megyében 20 csoportot vizsgáltak meg, ebből 17 csoportnak a működését jóváhagyták. A 17 csoport földterülete 2000 kat. hold volt, vagyis a megye szántóterületének 0,8 %-a. A csoportok taglétszáma összesen 451 fő, a csengeri járásban 6, a vásárosnaményiban 1, a fehérgyarmatiban 5, a mátészalkaiban 5 csoport működött. 1949 őszére további 14 csoport alakult, így a szántóterület 1,36 %-át művelték közösen.

Az első szövetkezetek döntően a kollektív gazdálkodás kezdeti formáját, az I. típust választották. A megyében a felülvizsgálat után meghagyott 17 csoportból 15 ilyen típusú volt. A felülvizsgálat után alakult szövetkezetek mindegyike azonban már a III. típust „választotta”. Nyilvánvalóan azért, mert a felülvizsgáló bizottságok maguk is ezt szorgalmazták, és azért is, mert az állami támogatás ezeknél a típusoknál volt a legnagyobb.

A felülvizsgálati bizottságok az 1949-es év folyamán megállapították, hogy a

A gépesítés egyetlen mutatója sem érte el a háború előtti, egyébként elég alacsony szintet.

szövetkezetek komoly gazdasági gondokkal küzdenek, és nem tudják betölteni a mintaszövetkezeti ténykedést, nem váltak példaképpé a parasztság számára. Hiányoztak a vezetéshez értő gazdasági szakemberek, nem volt meg a szükséges technikai, technológiai háttér sem. Mindez azonban a hatalomra került kommunista vezetést nem arra ösztönözte, hogy a hibákat kijavítsa, és a feltételeket megteremtse, hanem 1949 őszétől egy erőteljes, erőszakos szervezést indított el.

A gazdaságokban 477 db traktor, 647 db cséplőgép működött. Az alkalmazott

agrotechnika még egyetlen mutatóját tekintve sem érte el a háború előtti szintet, noha az európai átlaghoz képest az is viszonylag alacsony volt.

Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezését kizárólag a Szovjetunióban alkalmazott tömeges kolhozosítás³⁴⁴ és a kulákgazdaságok gyors ütemű likvidálása nyomán akarják megvalósítani. A gyorsaságra jellemző, hogy míg 1948. őszén Szabolcs, illetve Szatmár-Bereg megyében összesen csak 19 mezőgazdasági termelőszövetkezet működött 116 taggal, 1952-re az egyesített megyében a III. típusú szövetkezetek száma 424-re, az I. típusú 78-ra, a tagok száma pedig 51 000-re nőtt.

344 Kolhoz (orosz "коллективное хозяйство", azaz "közös gazdaság" szóösszevonással keletkezett rövidítése) az egykori Szovjetunió mezőgazdaságának tipikus termelőszövetkezeti formája. Szemben az ún. szovhossal (orosz: szovjetszkoje hozjajsztvo, azaz szovjet gazdaság), ahol minden állami tulajdonban állt, a kolhoz elvileg olyan termelőszövetkezet volt, amelyet a dolgozó parasztok "önkéntes" társulással, állami tulajdonban álló földön hozták létre. Bár a kolhoz egy modernizációs kísérlet volt a forradalom előtt igen elmaradott mezőgazdaság fejlesztésére, emberi tragédiákba és nyomorba torkollott az önkéntesség elvének teljes figyelmen kívül hagyása, másrészt az ígért anyagi ösztönzés hiánya miatt.

Az 1951. februárjában bejelentett tervmódosítások egyfajta hadigazdálkodás bevezetését jelentették. A gazdaság aránytalan fejlesztése, az ebből következő torzulások az életszínvonal csökkenését eredményezték. Már 1950 tavaszán súlyos zavarok keletkeztek a közellátásban. Ennek enyhítésére, illetve kezelésére 1951-ben bevezették egyes élelmiszerekre a jegyrendszert.

A mezőgazdaság elavult technikai szinten maradt és a parasztságot különböző címen megsarcolták, a könnyű-, és az élelmiszeripar, a szolgáltatások, az infrastruktúra fejlesztéseket teljesen elhanyagolták. A megye parasztsága, a kemény diktatúra éveiben egyre nehezebben tűrte a nehezen megszerzett föld szövetkezetesítését. Az ezzel szembeni paraszti ellenállás tulajdonképpen azokkal a kényszerítő eszközökkel szembeni ellenállást jelentette, amelyeknek közvetlenül vagy közvetve az volt a céljuk, hogy az egyéni gazdálkodók helyzetét lehetetlenné tegyék, belekényszerítsék őket a szövetkezetekbe. Ilyen eszköz volt a tagosítás, a beszolgáltatás, az adózás, a kulákká nyilvánítás, a faluközösség előtti megszégyenítés, a politikai

Budapesti kenyérváltójegy 1 előírt adag kenyér, v. 1 előírt adag kétszersült, vagy 1 db zsemlye	Budapesti kenyérváltójegy 1 előírt adag kenyér, v. 1 előírt adag kétszersült, vagy 1 db zsemlye
Budapesti kenyérváltójegy 1 előírt adag kenyér, v. 1 előírt adag kétszersült, vagy 1 db zsemlye	Budapesti kenyérváltójegy 1 előírt adag kenyér, v. 1 előírt adag kétszersült, vagy 1 db zsemlye
Budapesti kenyérváltójegy 1 előírt adag kenyér, v. 1 előírt adag kétszersült, vagy 1 db zsemlye	Budapesti kenyérváltójegy 1 előírt adag kenyér, v. 1 előírt adag kétszersült, vagy 1 db zsemlye

1951-ben bevezették egyes élelmiszerekre a jegyrendszert.

megbélyegzés és sok-sok más olyan eszköz, amelyeknek hatékonyságáról egy széles kiépített besúgóhálózat és kíméletlen államapparátus gondoskodott.

A gazdagparasztság felszámolása is szervesen összefüggött a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésével, ugyanis a dolgozó parasztnak termelőszövetkezeti gazdálkodásra való áttérését várták a kulákokkal szembeni gazdasági és adminisztratív nyomástól. Az ellenük hozott intézkedések sora visszanyúl a koalíciós időszakba, hiszen első lépésként már a földosztáskor több helyen törvényellenesen kisajátították a gazdagparasztnak földjeit is.

1948-1949-ben a rájuk háruló terhek tovább növekedtek. Egy kormányrendelettel ekkor vezették be a mezőgazdaság-fejlesztési járulékot, amit az emberek egyszerűen csak „kulákadóként” emlegettek. Ezt a külön adót ugyanis azoknak kellett fizetniük, akiknek a földterülete a 15 holdat, a birtok tiszta jövedelme pedig a 150 aranykoronát meghaladta.

Ugyanebben az időszakban vették el a nagyobb bérleteket. Nagy jelentősége lett annak a kérdésnek, hogy ki a kulák, hol húzzák meg a határt a kulák és a középparaszt között. A hivatalos definíció szerint végül kulák az lett, aki 25 kat. hold földdel vagy 350 aranykoronát meghaladó tiszta jövedelemmel rendelkezett. Hamarosan elkészültek az ún. „kuláklisák” is.

A korábban csak szavakban hirdetett korlátozás azonban hamarosan a gazdagparasztság likvidálásává fajult. Visszamondták hiteleiket, eltávolították őket a régi típusú szövetkezetek vezetőségéből és az alakuló tsz-ekbe sem vették fel őket. Elvették összes gépüket, és eleve teljesíthetetlen adó- és beszolgáltatási kötelezettséget róttak rájuk. A nemteljesítést pedig kártérítés, büntetőperes és súlyosabb esetekben akár a tiszántúli állami gazdaságokba vagy a Hortobágyra való kitelepítés is követte.

Ezek ellen az intézkedések ellen megpróbáltak valamilyen módon védekezni, például földjük egy részét vagy akár egészét önként „felajánlották” az államnak, hogy ily módon lekerüljenek a kuláklisáról. Azonban ez nem változtatott a helyzetükön túl sokat, mert úton-útfélen a propaganda azt hangoztatta, hogy a kulák nem változik meg, a kulák nem nőhet bele a szocializmusba.

Az állami vállalatok és a gépállomások ebben az időszakban munkaerőhiányban szenvedtek, és még ezért is a kulákokat hibáztatták. Egy 1950-ben kelt bizalmas körlevél,

amelyet valamennyi vb-elnök kézhez kapott, arra hívta fel a figyelmet, hogy egyes kulákok kedvezőbb munkafeltételekkel, illetve magasabb bérezés kilátásba helyezésével elcsábították és leszerződtek az állami mezőgazdasági vállalatok és gépállomások dolgozóit.

A Magyarországon 1948. után bevezetett gazdasági stratégia alá volt rendelve a háborúra való gyorsított ütemben történő felkészülésnek. 1950-től a koreai háború megindulása olyan mértékű fenyegetettségérzetet alakított ki a vezetésben, hogy számoltak a harmadik világháború kitörésével is. Figyelmük 1948-tól már az 1950-ben indítandó I. ötéves tervre irányult. A terv több tucatnyi változtatáson ment keresztül, amíg elnyerte végső formáját. Minden egyes újabb változat egyre feszítettebb feladatokat tartalmazott, és a lakosságtól egyre nagyobb áldozatokat követelt.

Az 1950-54-es évekre kidolgozott első ötéves terv legfőbb jellemzője az volt, hogy igen rövid idő alatt kimagaslóan gyors fejlődést kívánt elérni a gazdasági élet legkülönbözőbb területein. Egyidejűleg irányozta elő a gyors iparosítást, a jelentős agrárfejlődést, a népgazdaság egészére kiterjedő modernizálást és az életszínvonal nagymértvű emelését.

A terv 1951. februári változata, miközben az ipari termelés megduplázását írta elő, egyidejűleg a mezőgazdasági termelés és az életszínvonal 50-50 %-os emelését is előirányozta.

1952 a „padlássöprések éve”-ként vonult be a köztudatba.

A gyakorlatban ez természetesen nem valósulhatott meg. A képtelen célok eléréséhez a legfőbb eszköznek a megtakarítást tartották. Ez ugyanis egyenes arányban növeli a beruházási lehetőségeket, a beruházás és ezzel a produktív tőke növekedése pedig egyenes arányban vezet a gazdasági növekedés gyorsulásához.

A belső források maximális kisajtolására épülő gazdaságpolitika legfőbb eszközei az ár- és adópolitika, valamint a beszolgáltatás voltak. Az 1950-es években a parasztság minden rétegét leginkább ez sújtotta. A

beszolgáltatott termékekért fizetett jelképes árak segítségével a mezőgazdaságban keletkező jövedelmek jelentős hányadát elvonták és a nehéziparba „szivattyúzták át”. A beszolgáltatási rendszer szinte évről évre változott, és közben nőtt a beadási kötelezettség mértéke is. Az 1952-es gyenge termés ellenére ismét emelték a beszolgáltatást. Ennek eredményeképpen 1952 telén több százezer család maradt vetőmag és élelem nélkül. A köztudatba ez az év a „padlássöprések éve”-ként vonult be. A begyűjtési kötelezettség teljesítéséről a begyűjtési állandó bizottságok gondoskodtak.

Valójában ezek a helyi szervek már korábban is léteztek, de csak a Rákosi diktatúra időszakában váltak „mindenhatóvá” az élet szinte minden olyan területén, amely a begyűjtési tervek határidőre történő teljesítésével kapcsolatban állt. Ebben az időben nagyobb hatalmuk volt, mint a tanácsoknak, bár formailag egymással mellérendelt viszonyban voltak. Fő feladatuk annak biztosítása volt, hogy a község határidőre teljesítse a begyűjtési terveket, ennek érdekében „felvilágosító”, „népnevelő munkát” végeztek a tömegszervezetek aktívainak segítségével. Figyelmük a legapróbb részletre is kiterjedt. Például az is javasolt feladataik közé tartozott, hogy a tejbeadás elősegítésére magyarázzák meg a dolgozó parasztoknak a napi többszöri fejés és az egyedi takarmányozás jelentőségét.

Felügyelniük kellett még az aratás, a cséplés folyamatát is. Kisgyűléseket, „tanyázó esteket” kellett tartaniuk, ahol a beadásban jól teljesítőket példaként állították a többi gazda elé, de azokat pellengérré állították, akiknek mulasztásuk volt. Kötelességük volt még az ellenség (a kulákok és a klerikális reakció) leleplezése és az „éberség” minden időben. Nem utolsósorban feladatuk volt az, hogy megmagyarázzák a dolgozó parasztoknak a „begyűjtés és a békeharc összefüggését. Ha ezen erőfeszítéseik nem vezettek kellő eredményre, a begyűjtési kötelezettség elmulasztását a beadás felemelése, majd kártérítés kivetése, végül helyszíni elszámoltatás követte. Ha ez sem „törte meg” a szabotáló parasztot, akkor jött a zálogolás, a transzferálás (amelyet az apparátus kemény kézzel végre is hajtott) és kirívó esetekben akár internálás vagy bírósági eljárás volt a végső pont.

10.4. 1956 októbere Szabolcs-Szatmár megyében

„Október 26-án, péntek délelőtt nagy volt a nyugtalanság a megyeszékhelyen. Fizetésnap lévén a nagyobb vállalatok (magas és mélyépítő vállalat, a villanyszerelő vállalat stb.) külső telepeiről is bejöttek az emberek a központba felvenni a bérüket, és hozták a híreket: Miskolcon a tüntetők közé lőttek, Debrecenben szétlőtték a postát, Fehérgyarmaton több a szovjet katona, mint a magyar stb. A munkások nem dolgoztak, hanem az eseményeket tárgyalták, és a rádióadókat hallgatták.”³⁴⁵

(A kép csak illusztráció).

Megyénk 1951-ben kapta a Szabolcs-Szatmár nevet, miután egy 1949-es kormányrendelet egyesítette a volt Szabolcs és Ung, valamint Szatmár, Ugocsa és Bereg megyéket. Csak 1990. január elsejétől viseli a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye elnevezést.

1956. októberében az első szervezett forradalmi akció Csengerben és Mátészalkán volt. Csengerben egy 15-20 fős csoport már 25-én elfoglalta a tanácsházát, ugyanakkor Mátészalkán 300-400 fős tömeg tüntetett a település központjában. A megyeszékhelyen csak 26-án kezdődtek a forradalmi események. Ezt követően a megye több településén forradalmi megmozdulásra, tüntetésre került sor. Kisvárdán a tüntető tömeg megdobálta a szovjet katonákat, akik az emberek közé lőttek. Sípos Károly a helyszínen életét veszítette.

A követelések napról-napra radikalizálódtak, ám a tőkéstulajdon, a gyárak, bankok, nagybirtokok visszaadása sehol sem szerepelt a célkitűzések között. Nagy hangsúlyt kaptak viszont a parasztság és a munkások helyzetének javítását célzó igények, így a beszolgáltatás megszüntetése, a normarendszer eltörlése, a bérek emelése, a sztrájkjog elismerése, a lakáskérdés megoldása, az egészségügyi szolgáltatások színvonalának az emelése. Szerepelt a követelések között a Kossuth-címer visszaállítása, március 15. és október 6. megünneplése, az orosz nyelv oktatásának a megszüntetése, a politikamentes oktatás bevezetése is.

Az új hatalmi szervek vezetői késnek mutatkoztak a megyei tanáccsal és a belügyi szervekkel való együttműködésre. Tárgyalásokat kezdtek Feksz Istvánnal, a megyei tanács

345 Németh Péterné Dikán Nóra: Az 1956-os forradalom Szabolcs-Szatmár megyében

elnökével. Az október 26-28-a között folyó tárgyalások azt a látszatot keltették, hogy a régi hatalom egyes képviselői átmenthetik magukat az új hatalmi szervekbe. A tárgyalások azonban eredménytelenül végződtek és mivel a honvédség és a rendőrség helyi parancsnoksága átállt a forradalmi erők oldalára, október 29-e után már nem volt értelme a tárgyalások folytatásának.

A politikai erőviszonyok tisztázódtak, a Megyei Nemzeti Bizottság átvette a megyei tanács hatáskörét, az MDP-hez hű káderek kiszorultak a vezetésből.

A Megyei Nemzeti Bizottság csupán nyolc napig működhetett, de ez alatt a rövid idő alatt is rendkívül sokat tett a rend és a nyugalom megtartásáért. Egyáltalán nem igaz az a megállapítás, hogy a hatalomátvétel anarchiát, zűrzavart idézett elő a megye településein! Valóságos rombolásra, pusztításra a vörös csillagok leverésén és a szovjet emlékművek megrongálásán túl csak néhány községben került sor. Nagykállóban a feldühödött tömeg október 27-én marxista témájú könyveket égetett, Csengerben és még néhány más településen pedig megsemmisítették a begyűjtési, valamint az adóügyi iratokat.

**Szabolcs-Szatmár megyei Munkástanács
Sztrájkbizottságának
határozata:**

Követeljük:

1. A szovjet hadsereg azonnal vonuljon ki az országból.
2. Új magyar kormányt.
3. Sztrájkjogot a munkáságnak.
4. Teljes amnesztiát a forradalomban résztvevő Magyaroknak.
5. Ameddig ezt nem teljesítik, addig sztrájkolni fog Nyíregyháza munkás, paraszt, értelmisége, a közellátás, áramezőigazgatás, sajtó kivételével.

Éljen a független, szabad Magyarország!

Szabolcs-Szatmár m. Ny. tanács -

Ideiglenes Forradalmi Bizottság, vagy „ötös bizottság” három nap múlva Nyíregyházi Ideiglenes Városi Munkástanács lesz.

Október 29-én megalakul a Megyei Nemzeti Bizottság is élén Szilágyi Lászlóval, majd 31-én, Nyíregyházán, a járási székhelyeken és a községek többségében megkezdődik működését a Forradalmi Katonatanács, mint rendfenntartó szerv.

Az új hatalmi szervek követelései és az intézkedései összecsengtek az ország más területén, elsősorban a Miskolcon megfogalmazott politikai, gazdasági, szociális igényekkel. Első helyen az ország függetlenségének helyreállítása, a Vörös Hadsereg kivonása szerepelt. Követelték a gyűlölt Államvédelmi Hivatal (ÁVH) megszüntetését, a többpártrendszer bevezetését, új választások kiírásait, a hatalomtól független szakszervezetek létrehozását, a szabadságjogok biztosítását.

Az október 26-i nyíregyházi tüntetéssel kezdődött az a folyamat megyénkben, amely október 29-én a hatalomátvételbe torkollott. Az október 26-i tüntetés, amely megmozgatta Nyíregyháza lakosságát nem volt előzmények nélküli. A nyíregyházi helyőrség az október 23-i budapesti és debreceni diáktüntetések után tisztai járőrökkel megerősítette a megyei tanács és a megyei pártbizottság épületének védelmét. Elrendelték a harcra készülttséget a helyőrség teljes állománya részére. Október 25-én létrejött a megyei honvédelmi tanács, amely többek között

A települések munkástanácsai, nemzeti bizottságai a körülményekhez képest igyekeztek megszervezni a közellátást, segíteni az őszi mezőgazdasági munkák végzését, védeni a közvagyonot, megakadályozni az értelmetlen rombolást.

1956. október 26-a után a forradalmi mozgalom az egész megye területén létrehozta a saját hatalmi szerveit. Az

felfegyverezte a pártbizottság és a megyei tanács munkatársait. A kiegészítő parancsnokságok is ellátták fegyverekkel a járási pártbizottságok dolgozóit.

Az október 26-i tüntetés megmozgatta Nyíregyháza lakosságát.

Nyíregyházára október 25-én egy különvonat érkezett Miskolc felől vasutasokkal és fiatal munkásokkal, akik az állomás épületéről és a mozdonyokról leverték a vörös csillagokat és a népköztársasági címereket. A középiskolai diákok is tüntetésre készülődtek, mivel a budapesti harcoknak

nyíregyházi lakosú egyetemista áldozatai voltak, a Kossuth szobor koszorúzása után fel kívánták keresni az elesett fiatalok szüleit. Bár a tanári kar mindenütt igyekezett lebeszélni a diákokat az utcára vonulásról, a tanulók küldöttsége október 26-án felkereste a megyeházán a tanácselnökök és az éppen ott tartózkodó megyei elsőtitkárnak is átnyújtották a 22 pontban összeállított követeléseiket. Október 30-án megalakult Honvédelmi Bizottság.

A forradalom mellé állt honvédséget a helyőrség parancsnoka, Hubicska Zoltán őrnagy, a rendőrséget pedig Petényi József százados képviselte. A Honvédelmi Bizottság rendelkezett a megye összes fegyveres erői felett. Ezzel megtörtént a hatalomváltás az egész megyében. Ezután eltelt három nap, s úgy nézett ki, hogy konszolidálódnak a viszonyok, az élet visszakerül a rendes kerékvágásba.

Megérkeztek a katonák, akik bejelentik, hogy a honvédség a forradalom oldalára áll.

1956. november 4-én reggel Nyíregyházán a megyeháza épületében a telefonügyeletet ellátó diákokon kívül csak Szilágyi László a megyei nemzeti bizottság elnöke és elnökhelyettese Molnár Jenő tartózkodtak, amikor 8 óra tájban megjelent egy szovjet alezredes a megyei tanács elnökével Fekszti Istvánnal és Varga Sándorral az MDP volt megyei első titkárával, (mindkettőjüket november 2-tól a rendőrkapitányság fogdájában őrizték) és össze szedették az épületben lévő fegyvereket, a diákokat pedig hazaküldték. Bár

nyilvánvaló volt, hogy a forradalom alatt a helyükről elmozdított megyei párt és állami vezetők ezennel visszafoglalják pozícióikat, azonban megnyugvással szolgált, hogy a megyei forradalmi bizottsággal való együttműködésüknek számos jelét adták.

Szilágyi kapta a megbízatást, hogy Szécsény István újságíróval, akit október 26-án mozdított el a szerkesztői munkástanács a megyei lap, a Szabolcs-Szatmár Népe főszerkesztői

tisztségéből, hogy fogalmazzanak egy rádióközleményt, amely a Kádár-kormány megalakulását és felhívását tartalmazta. A közlemény Szilágyi nevében lett beolvasva a nyíregyházi rádióban. A kora délutáni órákban a megyei tanács elnökének a szobájában

Benkei András. 1956. november 3-án tért vissza Nyíregyházára, s az MSZMP megyei bizottságának élére került.

mintegy 40-50 személy jelenlétében volt az a megbeszélés, amelyben megállapodtak a megyei nemzeti bizottság elnökségének átszervezéséről. A Munkás-Paraszt Forradalmi Bizottság nevet felvevő új hattagú vezető szervben a nemzeti bizottságot Szilágyi Lászlón kívül Hubicska Zoltán őrnagy, a helyőrség parancsnoka, a nemzetőrség vezetőjének a helyettese képviselték. Még aznap este Szilágyi László és Nádasi József a megyei Nemzeti Bizottság elnöke és egyik tagja, valamint Benkei András³⁴⁶ mondtak beszédet a nyíregyházi rádióban. Megegyezés az együttműködésre nem csupán a megyei nemzeti bizottság elnökével, hanem a nemzetőrség parancsnokával is létrejött, sőt a megyei pártvezető Benkei András felkérte Rácz István tanárt, a városi forradalmi bizottság elnökét, hogy maradjon a város élén.

Hétfőn, 5-én 350-400 személy vett részt a megyei tanács nagytermében tartott gyűlésen, ahol Fekszki István a megyei tanács elnöke a következőket mondta: „ ... *első perctől egyetértettem a forradalommal. Hisz a programot is, amelyet itt az elvtársak elfogadtak mi készítettük a*

pártbizottságon. Szilágyi elvtársra én nem haragszom, neki csak köszönettel tartozik a város, és én vele együtt fogok dolgozni..” Szilágyi még a délutánt a megyeházán tölti. Késő éjjeli órákban letartóztatják. Nem tudjuk eldönteni, hogy ez az együttműködés taktikai jellegű volt-e csupán, amelyet a vezetésbe visszakerültek az erőviszonyok megváltozása után gyorsan feladtak, vagy csak a fokozódó politikai nyomás és a nagyon kemény hatalmi harc

Tomasovszki András és Szilágyi László sírja Nyíregyházán.

kényszerítő hatásának tudható be. Az azonban egyértelmű, hogy 5-éről 6-ra virradó éjszakán a letartóztatásokat nem a hatalomba visszatért megyei párt és tanácsí vezetők kezdeményezték.

A rendőrség és a helyőrség parancsnoka, akik ugyan a nemzetőrség élén álló Honvédelmi Bizottmány tagjai voltak még elkerülték a letartóztatást.

346 Benkei András 1963 és 1980 között belügyminiszter volt, 1956 novemberében a megyei pártbizottság szervezési osztályát vezette, majd november elejétől az MSZMP megyei első embere, az Ideiglenes Intéző Bizottságnak nevezett testület elnöke.

A megyei forradalmi vezetők Ungvárra deportálása november 9-én kezdődött meg. Újabb kutatások szerint a megyéből Nyíregyházán és Záhonyon kívül Nyírbátorból is vittek ki Ungvárra foglyokat, összesen 23 főt. A foglyokat Ungvárról december elején szállították vissza Nyíregyházára, majd átmenetileg szabadlábra kerültek.

A megtorlásról néhány statisztikai adat: 386 fő ellen indult büntetőeljárás. A perbe fogottak 14 %-át felmentették, 12 %-a felfüggesztett, 22 %-át pedig egy évnél kisebb börtönbüntetésre ítélték. 5-től 10 évig tartó börtönnel sújtottak 16 személyt, 10 évnél nagyobb 3-at, a megyei forradalmi bizottság elnökét, Szilágyi Lászlót, és Tomasovszki Andrászt a nemzeti bizottság tagját kivégezték.

10.5. Az 1956-os forradalom és az agrárkérdés³⁴⁷

A Beregi falvak lakosságát az országos események figyelemmel kísérésén túl az érdekelte, hogy mi lesz a földdel? Mi lesz a beszolgáltatással? Lesz-e változás, ami élhetőbbé teszi ezt az új világot? Így volt ez Vámosatyán is. A forradalom nyilvánvalóvá tette a diktatórikus hatalom szétesését. Különösen jól nyomon követhető volt ez a mezőgazdaságban, a hamis ideológiát követő hatalom az erőszakra épített elvonás eszközével csaknem helyrehozhatatlan károkat okozott az országnak.

Ezért tehát a falu népe ugyanolyan türelmetlenül várta a változásokat, mint a rosszul fizetett munkás, hivatalnok, vagy rendőrségtől zaklatott értelmiségi. Igaz ez a megállapítás akkor is ha tudjuk, hogy a forradalmi események főként a városokra, ezen belül is a nagyobb városokra, megyénkben Nyíregyházára koncentráltak.

A parasztság életében a Nagy Imre vezetésével október 27-én megalakult Nemzeti Kormány rendeletei hoztak konkrét, kézzelfogható változásokat. Október 27 és 31-e között ezek a rendeletek megszüntették a kötelező beszolgáltatási rendszert, így tehát megszűnt a termény, az állat, az állati termék beadási kötelezettség a hátralékokkal együtt. Megszűnt a kenyérgabona és a kukorica kötelező értékesítése, megszűnt a magánvágás utáni zsírbeadási kötelezettség.

Nem kell továbbá az állatvágásokhoz engedélyt kérni, és azt vethet a földjén a gazda, amit csak akar, nem írja már rendelet elő a kenyérgabona vetésterületét sem. Ezek a rendelkezések lényegesen megkönnyítették az egyénileg dolgozó parasztok helyzetét. Különösen a középparasztságot arra ösztönözték, hogy az erőszakkal szervezett termelőszövetkezetből lépjenek ki, szerezzék vissza a tsz-be vitt paraszti birtokot. Ez a magyarázata annak, hogy néhány hét alatt Szabolcs-Szatmár megye 352 termelőszövetkezetéből 250 feloszlott. Ezek az adatok is igazolják, hogy Szabolcs-Szatmár megye parasztsága azzal, hogy a szövetkezetesítés ellen fordult tevékeny részese volt a kívánt változásoknak.

Nyíregyháza város Ideiglenes Munkástanácsa és a megyei forradalmi bizottság október 29-én közösen adott ki a közellátás biztosítására felszólító felhívást: „A közellátás zavartalan biztosítása érdekében felhívja az Ideiglenes Forradalmi Bizottság az élelmezési vállalatok Munkástanácsait, hogy munkájukat azonnal kezdjék meg, az üzleteiket nyissák meg és lássák el megfelelő készlettel! „

A Mátészalkai Járási Nemzeti Forradalmi Bizottság élelmiszer gyűjtésre szólította fel a falvak lakosságát:

³⁴⁷ *Konczné Nagy Zsuzsanna: Szabolcs-Szatmár megye mezőgazdasága (1945-1961) Nyíregyháza, 2001*

„Mozduljon a falu! Mozduljon a magyar parasztság! Megszűnt a beszolgáltatási kényszer! Mi kérünk benneteket, adjatok a nélkülöző városoknak!” A példákat még hosszan lehetne folytatni annak bizonyítására, hogy a helyi hatalom új szervei, amelyekben gyakran a régi vezetők közül is többen bekerültek, felelősségteljesen végezték munkájukat. A Nemzeti Bizottságok igyekeztek szigorúan őrködni a törvényesség megtartásán.

Szabolcs-Szatmár megyében is megkezdődik a parasztság érdekeit védő és képviselő pártok, érdekvédelmi szervezetek újjáalakítása. Mátészalkán felhívás jelent meg a parasztszövetség újjáalakítására. A felhívás szövegét Fekete Ferenc a Parasztszövetség volt Szatmár-Bereg vármegyei elnöke készítette.

„Magyarok! Hosszú évek keserve megtanított bennünket arra, mit jelent kiszolgáltatottnak lenni, mit jelent szervezetlennek lenni. Megtanulhattuk, hogy bármi különbség legyen is közöttünk, együtt és egyformán szenvedjük közös parasztsorsunkat. Jaj nekünk, ha más szól helyettünk! Legyen a parasztságnak érdekvédelmi szervezete! Hívjátok életre a régi szervezeteket! Alakítsatok újat! Éljen a szervezett parasztság érdekképviselője: a Magyar Parasztszövetség. „

November 1-e után legálisabban is megindul a volt koalíciós pártok, köztük a megyében legnépszerűbb Kisgazdapárt újjászervezése.

A megye parasztjainak adakozásából burgonyával, liszttel megrakott vagonok indultak el a fővárosba, hogy ne éhezzen Budapest népe, ne éhezzenek a forradalmárok. Megmozdult a falu! Néhány nap alatt bebizonyította, hogy képes megszervezni a községek irányítását. Képes arra, hogy önerőből úrrá legyen a radikális változásokkal járó nehézségeken és nem feledkezett meg arról sem, hogy az ország kenyere tőle függ.

November 2-án a Szabolcs-Szatmár Megyei Nemzeti Bizottság felhívással fordult a megye parasztságához. Szorgalmazta a vetés befejezését, a fellelhető takarmányok betakarítását, a félbe maradt építkezések befejezését. Kérte a gépállomások dolgozóit a takarékos és pontos munkára, az egyéni gazdaságokban és a termelészövetkezetekben megtermelt javak gondos tárolására. A felhívás leszögezte, hogy a termelészövetkezetek gazdasága további intézkedésig a tagok tulajdonát képezi, annak sorsáról a közgyűlés dönthet.

A radikális változással ugyanakkor új feszültségek is keletkeztek a térség mezőgazdaságában. Ezek egy része persze könnyen megoldódott volna, ha a változások végrehajtására több ideje marad a kormánynak. Másik része viszont csak központi rendeletekkel, törvényekkel lett volna kezelhető. Az önkényes földkimérések meggyesztették a parasztság türelmetlenségét jelezték és ez csaknem természetes volt, hiszen október végén, november elején bizony szántani, vetni kell! Még azon az áron is, hogy a mérések nem pontosak, hogy az elszántott barázdák miatt összeugranak a szomszédok.

Az évek óta tartó tagosítások csaknem kibogozhatatlan zűrzavart okoztak a paraszti tulajdonviszonyokban. Több helyen a szomszédos községek évszázados határait is eltörölték, új vonalat jelöltek ki egyik javára, a másik kárára. Most ezeket is néhány nap alatt kellett volna rendezni, az eredeti állapotot helyreállítani, ami persze lehetetlen volt.

A forradalom napjai ugyanis meg voltak számlálva. Szabolcs-Szatmár megye népe földrajzi helyzetéből adódóan az elsők között szerzett információkat a szovjet hadsereg mozgásáról. A Megyei Nemzeti Bizottság éppen ezért állandó összeköttetésben volt más megyék forradalmi vezetőségével és tudósította őket a csapatok felvonulásáról.

A Megyei Bíróság elnöke az Igazságügyi Minisztériumhoz küldött jelentésében tesz, hogy a megye területén jelentősebb fegyveres ellenállásra, összetűzésre nem került sor, az a

kisméretű szervezett ellenállás mely a vörös csillagok és a szovjet emlékművek lerombolását okozta, miskolci ellenforradalmárok vezetésével történt.

Az 1956-os esztendő a megye mezőgazdaságában különleges év volt. A szántóterület 75,5 %-án egyénileg gazdálkodtak, szövetkezeti szektor annak csupán 16,5 %-án működött.

A terméseredmények az állami gazdaságokban a legmagasabbak. Búzából kat. holdanként 9 mázsa, rozsból 8,9 mázsa, kukoricából 9 mázsa, burgonyából 69,1 mázsa, cukorrépából 99 mázsa.

A tsz-ek termésátlagai ettől rosszabbak különösen búzából (7,6 mázsa), de kukoricából és cukorrépából magasabbak (10,2 mázsa és 10,4 mázsa). A földterület háromnegyedén gazdálkodó egyének a statisztika szerint mindenképp valamivel gyengébb eredményt értek el, mint a szövetkezetek, vagy állami gazdaságok. Lemaradásuk különösen szembeötlő búzából (6,9 mázsa) rozsból (6,5 mázsa) és burgonyából (55,9 mázsa). Az igen gyenge termésátlagok magyarázata lehet az október-novemberi napok káosza, zűrzavara is.

A forradalmi események miatt persze minden statisztikai összesítést kellő kritikával kell fogadnunk, hiszen éppen a betakarítás idejére estek a történések. Különösen igaz ez a mezőgazdasági termelőségvizetkezeteket illetően, mert a Központi Statisztikai Hivatal kiadványa más számokat közöl, mint a levéltári forrás. Bármelyiket is vesszük azonban alapul, azokból megállapítható, hogy a megyében a tsz-ek száma 1956 decemberére drasztikusan lecsökkent.

1955 decemberében a KSH 378 tsz-ről tud, ebből 1956 decemberére csak 119 maradt. Az általuk művelt földterület 145 216 kat. holdról 48 165 kat. holdra csökkent, a tsz-ben dolgozó tagok száma pedig 25 090-ről 6 700-ra.

Az 1956-os forradalom szűkre szabott időszakában az agrárkérdés megoldatlan maradt. Az események csak arra engedtek időt, hogy a parasztság jelezze a szovjet típusú szövetkezetesítéssel szembeni ellenállását. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a forradalom leverése után az új hatalom a kollektivizálás új módszerét fogja alkalmazni.

10.6. A Rákosi-korszak sajtója (1949–1953)

A Rákosi korszakban a vidéki lapok közül csak az a megyei lap jelenhetett meg a megyékben, amelyik alkalmazkodott a Magyar Dolgozók Pártjának irányvonalához.

A napilapok számát csökkentették. A 134 nyilvántartott orgánumból 8 vidéki napilap maradt csak meg 11 napi „mutációval”³⁴⁸. A megyei lapok irányítása közvetlen pártbizottsági feladat lett. A szerkesztőségeket összevonták, és kialakították azt a szigorúan centralizált sajtó struktúrát, amely a rendszerváltozásig alig változott. A szerkesztőségek belső hierarchiája a fegyveres testületeket idézte. Az újságíró személyes kontrollja után a szerkesztő, a rovatvezető, a felelős szerkesztő (az olvasó szerkesztő) és néha a főszerkesztő ellenőrizte, hogy az adott cikk megfelel-e a politikai követelményeknek.

A főszerkesztő mellett működött a szerkesztő bizottság, amelynek két formája alakult ki: az egyikben a szerkesztő bizottság a lapnál dolgozó vezetők, általában a főszerkesztő-helyettesből, az olvasó szerkesztőből és a párttitkárból állt, a másikban a szerkesztő bizottságot az un. társadalmi szervek vezetői alkották. A megyei sajtó legfontosabb tudósítása a termelési riport volt. A termelési riportokban nem lehetett kételkedni.

348 A nyolc megyei lapot 11 más címen adták ki más-más megyében, döntően ugyanazon tartalommal. Ez így összesen 19 lap, elvileg minden megyének volt saját lapja, valójában pedig csak 8 megyének.

Az egyszerű segédmunkás, vagy paraszt tökéletesen ismerte a marxizmus klasszikusait, követte a párt irányvonalát. A riportokban szereplő sokgyermekes munkáscsalád mindegyik gyermeke karriert csinált a politikai, a gazdasági élet területén, vagy a fegyveres testületnél került vezető beosztásba.

A termelési riportokat is úgy készítették el, mint az egyéb terveket. A lap főszerkesztői szobájában egy térképen tüntették fel valamennyi fontosabb üzem, vagy község helyét, és piros zászlóval jelölték rajta, ahol már jártak és készítettek propagandaanyagot.

Vereséget szenvednek a vámosatyai bújtoogatók

Vámosatya községben az ellenséges elemek mindent elkövetnek a szövetkezeti mozgalom gyengítésére. — Azokat a becsületes dolgozókat, akik ma már világosan látják a nagyzemmi gazdálkodás lényegét, próbálják félrevezetni, hogy ne lépjenek be a termelőszövetkezetbe. De minden ténykedésük kárba vész, erőfeszítéseik eredménytelenül végződik, hiszen a község dolgozói, mint Gazdag Károly, s a többi tíz család, amely a közelmúltban lépett be a téeszbe, ügyet sem vet az olyan elemekre, mint Biró Ferenc is, aki gátolni igyekszik a termelőszövetkezeti

mozgalmat, s ellene szegül a törvényes intézkedésnek. Jó ha belátják a Biró Ferencek, hogy végetért az a világ, amikor igaztalan mende-mondákkal félrevezethetik a dolgozó parasztokat, hogy nincs olyan ellenagitáció, amely a helyi termelőszövetkezet eredményei mellett porba ne hullna. Mert, hogy a téesz 9,5 mázsás átlageredményt ért el kenyérgabona termelésben, s a Biró Ferencek csak 4,5 mázsát, ez olyan meggyőző érv, amely minden hamis, rosszindulatú rágalmazást megcáfol.

Botos József
vb. elnök, Vámosatya.

Az újságcikkekben a kommunisták csak a „haladó”, „szabadság”, „demokrácia”, „béke” stb. szavak környezetében szerepelhettek. Az ellenség ezzel szemben csak „reakciós”, „fasiszta” és „a nép ellensége” lehetett. Egy sor korábban érteknék számító fogalmat igyekeztek kitörölni a köztudatból: Isten, nemzet, család, ima, magyar, egyház, szeretet stb. Azok a szavak, amelyek továbbra is funkcionálhattak, csak újfajta szóösszetételekben szerepelhettek: „haladó hagyomány”, „szocialista hazafiság”, „szocialista erkölcs”, „haladó értelmiség” stb.

A címek is rendkívül fantáziátlantok voltak, Marxra, Engelsre, Leninre es Sztálinra hivatkoztak mint példaképre az újságok

címlapjain. Az alábbi címeket ajánlották követendő példaként a korszak újságíróinak: „A munkás–paraszt–szövetség ereje” „Minden erőt a termelés növeléséért!” „A magyar asszonyok síkraszállnak a békéért” „Nagyobb figyelmet a kádermunkára!”³⁴⁹ Banális közhelyek, frázisok tárházává váltak egyes tudósítások, termelési beszámolók.

10.7. Vámosatya a megyei sajtóban³⁵⁰

Néplap, 1955. szeptember 22. (Letöltés: 2020. 04. 18.)

„Botos József vb. elnök (községi tanács végrehajtó bizottsága) a tényleges hatalom képviselője arról tudósította a megyei lapot, hoga Vámosatya községben az ellenséges elemek (?) mindent elkövetnek a szövetkezeti mozgalom gyengítésére. Kik ezek? Nyilván az akkori propaganda szerint kulákok, mint Biró Ferenc, aki gátolni igyekszik a s termelőszövetkezeti mozgalmat, s ellene szegül a törvényes intézkedéseknek. Részletekről nem esik szó. Adatokat is közöl: „ Mert hogy a téesz 9,5 mázsás átlageredményt ért el kenyérgabona termelésben, s a Biró Ferencek csak 4,5 mázsát, ez olyan meggyőző érv, amely minden hamis, rosszindulatú rágalmazást megcáfol.” – írja Botos Ferenc vb elnök. A faluban tehát a kulák megtestesítője Biró Ferenc.

Nyírségi Magyar Nép 1949. 04.19.

„Házat épített a vegyipari nőbizottság egy beregi árvizkároutt részére. A vegyipari szakszervezet budapesti nőbizottsága elhatározta, hogy egy házat épít fel valamelyik árvizkárosult számára. A választás Solymos Józsefné vámosatyai hadiözvegyre esett,

349 Gelleri András: Mi legyen a címe? *Magyar Sajtó*, 1955/5. 223–224.

350 www.libary.hungaricana.hu/view/KeletMagyarország_1955_09 (Letöltve: 2020. 07. 09.)

Solymosné két gyermekével már be is költözött az új két szoba-konyha-kamrás egészséges lakásba. Az átadási ünnepségen Máchel Sándor, a vegyipari szakszervezet megyei titkára és Pavlovics Mihályné nyíregyházi szakmaközi nőbizottsági titkár jelent meg és ünnepség keretében adták át a lakást Solymos Józsefné dolgozó parasztasszonynak, aki meghatott szavakkal mondott köszönetet a segítségére siető ipari munkásnőknek.”

Nyírségi Magyar Nép 1949. 05.04.

„10 szatmári községbe vezetik be a telefont az öt éves terv első esztendejében. Az új hazát építő öt éves terv közelebb hozza egymáshoz a várost és a falut, a dolgozó parasztság villanyt, telefont, új utakat, kultúrházat kap. Már az első esztendőben hatalmas lendülettel indulnak meg ezek a munkálatok is. 1950-ben Szatmárban 10 községbe vezetik be a telefont: Fülesdre, Sonkádra, Nyírderzsre, Vámosatyára, Márokpapira, Tákosra, Tivadarra, Mátyusra. Mátészalkán sor kerül a telefon nagyarányú kibővítésére is, mintegy 10 ezer forintot beruházással.”

Szabolcs-Szatmári Néplap 1950. 10.12

„21 község kap vasárnap rádiót. Számos helyen kuturotthont avatnak a megyénkben. A nép állama egyre nagyobb lehetőséget nyújt a falusi dolgozók számára a kulturális felemelkedéshez. Ennek a segítségnek egyik megnyilvánulása az a tény, hogy vasárnap 21 szabolcs-szatmári községnek adnak át ünnepélyes keretek között rádiót. Ugyanakkor számos községben avatnak kuturotthont is ezen a napon. Vámosatya, Barabás, Győrtelek, Papos, Nagyhalász, Panyola, Nírvasvári, Biri, Bököny, Szakoly, Kisvárda, Dombrád, Tiszakanyár, a nyíregyházi villanytelep, Milota és Nyírgelse dolgozói ezen a napon ünneplik kuturotthon-avatásukat.”

Szabolcs-Szatmári Néplap 1950. 10.21.

„Szégyentábla Ez a hely jut Uszka, Beregsurány, Fülesd, Fejércse, Hete, Vámosatya Nyírparasznya és Kishodos dolgozó parasztjainak, akik szégyenszemre egyetlen szem tengerit és egyetlen kiló burgonyát sem adtak be eddig a földműves-szövetkezet raktárába! Minél hamarabb hozzátok be a lemaradást!” (Volt „dicsérőtábla” is ugyanezen lapoldalon.)

Szabolcs-Szatmári Néplap 1951. 02.24.

„A vámosatyaiaiak a verseny sereghajtóiból az elsők közé kerültek. ...igen dicséretes az, hogy megjavult Vámosatyán a felvilágosító munka. A pártszervezet segítségével a községi tanács jól intézi a terménybegyűjtés dolgát, legjobban a falusi tanács elnöke munkálkodik. A pártszervezet, a tanács, az MNDSZ, a DISZ és a többi tömegszervezetek a termelőcsoport népnevelői mind jó munkát végeznek a terménybegyűjtés sikere érdekében. A javuló

eredmények azt mutatják, hogy a vámosatyaiak a terménybegyűjtési verseny sereghajtóiból rövidesen a legjobbak közé kerülnek. Jó munkát ehhez!”

Szabolcs-Szatmári Néplap 1951.03.04.

„Hírek. Vámosatya községben a Pártkongresszus tiszteletére megalakult egy I. típusu termelőszövetkezet, amely a II. Kongresszus nevet vette fel.”

Szabolcs-Szatmári Néplap 1951.08.24.

„Termelőszövetkezeteink a begyűjtés élén. Megyészerte gyorsan terjed a „begyűjtési békehét”-mógalom. Ezer és ezer dolgozó paraszt újabb terménymennyiség beadásával tesz bizonyosságot hazafiságáról, békeszeretetéről. Termelőszövetkezeti csoportjaink dolgozói ebben a mozgalomban is az elsők között vannak, jó példát mutatnak a falvak egyéni gazdálkodóinak. ...a vámosatyai „Petőfi” tszcs 306. százalékban teljesítette évi gabonabeadási kötelezettségét.”

Szabolcs-Szatmári Néplap 1951.09.18. (kedd)

„...A takarékpénztár kifizető ablakánál sorban állnak az emberek. Kezükben a Tervkölcson kötvényekkel. A pénztáros gyors újakkal számolja ki a nyereséget ropogós százasokból. A nyerek boldog meglepedéssel hajtják össze és teszik el őket. Ez a körülmény hozta Bartha Károlyt is Nyíregyházára, a Takarékpénztár ablakához Vámosatyáról. Még most is tartózkodva tartja oda kötvényét, hátha tévedés. Csak amikor feleségével együtt átszámolták a pénzt, akkor látszott az arcukon, hogy amit eddig reméltek, az valóság. Hogyan jutott el eddig Bartha Károly?

- Régen volt az – mondja – mikor még Gáspár József 700 holdján húztam az igát. Keserves élet volt. A kakas kukorékolás már a tehenistállóban ért, mert tehenész voltam az uradalomban. Csak szidást kaptam hol az ispántól, hol Gáspár „úrtól”, fizetést annál kevesebbet. Éppen csak annyit, hogy az éhenhalástól megmentett.

Itt egy pillanatra megáll Bartha elvtárs. Szemei előtt meglevenedik a múlt, a gőgös Gáspár József alakja, amint büszkén végigsétál a gazdaság udvarán.

Csak egy pillanatig tart az egész, már is megkönnyebbülten beszél tovább: - A felszabadulás után megváltozott az életem, az állami gazdaságban tehenész lettem. A munkám után járó bérből most már tellett ruhára is. Aztán jött a Tervkölcsonjegyzés. Akkor még nem tellett sokra – mondta – csak 100 forintot tudtam jegyezni, de a Békekölcsonjegyzésnél – ezt már vidámabban mondja – 300 forintot jegyeztem.

...ötezer forintot nyertem. Az asszonnyal elhatároztuk, hogy egy tehenet fogunk belőle venni. Kell a gyerekeknek a tej, mert 7 gyerekem van – mondja büszkén Bartha Gábor.”

Szabolcs-Szatmári Néplap 1955.10. 06.

„Újabb három községet villamosítottak a megyénkben Szabolcs-Szatmár hajdani urai szívesebben időztek a borospoharak társaságában, mintsem szabukat hallatták volna a sárban, sötétségben taszított falvak kultúrájának fejlesztéséért. Így nem csoda, hogy a felszabadulás előtti fél évszázad alatt a megye jelenlegi 231 községe közül Nyíregyházán kívül csak öt községbe jutott el a villanyfény. Persze csakis oda, ahol a befektetett pénz hamarosan, bús haszonnal megtérült. Ma már a megye legtávolabbi községeibe is gyors egymásután jelennek meg a sudár villanypóznák és az utóbbi hat év alatt közel 80 községben gyulladt ki sa kultúrát jelentő villanyfény. A napokban Turcsán Andrással a TITÁSZ építési osztályának vezetőjével beszélgettünk és örömmel újságolta, hogy most öt községben fejezték be a munkát.

Csütörtökön – mondta – Kisnamény, Darnó és Jánkmajtis községekben adjuk át közhasználatba a villanyhálózatot. Ezen kívül még ez év folyamán villanyt kap Nírvasvári és Vámosatya....”

Szabolcs-Szatmári Néplap 1955.10.08.

Ebből a cikkől megtudhatjuk, hogy hány termelőszövetkezet működött az ötvenes években Vámosatyán.

„Gondja van a vámosatyai tanácselnöknek a termelőszövetkezetekre. Néhány hét múlva lesz a termelőszövetkezetekben a zárszámadás. Gazdag termésből osztoszkodnak a tagok. – a vámosatyai Lenin Termelőszövetkezet tagjai is. Csak készpénzben 26-28 forint jut munkaegységként. Örülnek a tagok ennek az eredménynek, de örül ennek az eredménynek Botos József tanácselnök is, hiszen nem kis része van abban, hogy a Lenin Termelőszövetkezet ilyen szép eredményt ért el. – Nincs olyan nap – mondja -, hogy meg ne látogassam a község termelőszövetkezeteit, hiszen akad problémája minden nap. Ezeket rendszerint a helyszínen orvosoljuk.

Három termelőszövetkezet van a községben s a három termelőszövetkezet fel van osztva a végrehajtó bizottság tagjai között, akik rendszeresen látogatják, patronálják azokat. Botos elvtársnak nincs kiválasztott termelőszövetkezete, ő mind a háromért felelős.

Most együtt tervezget a Lenin tsz. tagjaival. Azt tervezik, hogy mivel villamosítják a termelőszövetkezetet, villanydarálót szerelnek be, hizlaldájukat növelik. Szívesen kisegítik majd az egyénileg dolgozó parasztokat is. Azt tervezi még a Lenin tagsága, hogy a szőlőterületet 5 holddal növelik. Jó híre van ennek a szövetkezetnek. Az elmúlt szombaton hét család felvételét ünnepelték és e héten újabb család kérte felvételét. Csak a hiba az, hogy a termelőszövetkezet tagjai egy kicsit idegenkednek az új belépőktől.

Hogy a szövetkezet dolgozói ne gondolkodjanak így, ahhoz továbbra is segítségre van szükség. A községi tanács végrehajtó bizottsága élén az elnökkel, ezt bizonyára megadja. Azzal is, hogy minden végrehajtó bizottsági tag, minden tanácsstag a szövetkezeti utat választja.”

Szabolcs-Szatmári Néplap 1956.06.09.

„Sokat mondó számok. Vámosatya dolgozó lakossága éppúgy, mint a környező beregi világ megélhetésének alapját a földművelésben és az állattenyésztésben látja. E kicsi falu többsége azonban a régi szokás és módozatok helyett biztosabb és jövedelmezőbb új termelési feltételeket teremtett magának.

Ugyanis három termelőszövetkezetben (Lenin, Petőfi, Előre) 115 család 1080 holdon folytat közös gazdálkodást, míg 87 család 768 holdon egyénileg termel.

Nagy a különbség a régi és az új termelési forma egyre jobban elüt egymástól. A távolodást – az újnak a régi fölé való emelkedését – tények igazolják, eredmények mutatják. Egyik ilyen például az, hogy az elmúlt évben a szövetkezeti táblákon az egyéniek 5,20 mázsa átlagával szemben 8,80 mázsa átlaggal fizetett a búza.

Ez a nagy különbség különösen szembetűnő a szövetkezeti családok életében. Szödényi József volt 9 holdas középparaszt, amikor 1952-ben belépett a Lenin TSZ-be, csupán maga járt dolgozni a közösbe, míg munkabíró családtagjait az állami gazdaságba küldte keresetre. Az elmúlt évben már negyedmagával állt munkába naponta a szövetkezetben. S mint mondja: ez így van rendjén és így érdemes. Tavaly 40 mázsa búza, 11 mázsa árpa, 8 mázsa zab, 14 mázsa burgonya s ugyanennyi kukorica és még egy egész sor természetbeni juttatásban részesült családja, amihez nem kevesebb, mint 11 forint készpénz is járult. Háztáji termelése

szintén jó hasznot jelentett. Ennyi jövedelmet pedig a falu legmódosabb középparasztjai sem bírtak elérni, de annál többen zártak hasonló jövedelemmel a szövetkezetiek közül....

A közös gazdálkodás megannyi előnyös lehetőséget biztosít...

Az egyéniek 276 holdon termelnek kenyérgabonát. A mesgyékre így fennhagyott terület közel 11 holdat tett ki. Ha mind e területen egy táblában, a nagyüzemi gazdálkodásnak megfelelő követelmények szerinti termelés folyt volna, és a tsz-ek termésátlagát vesszük alapul, pontosan 1033máza 20 kilóval lett volna több a falu kenyérgabona termelése. Ez a mennyiség pedig 430 ember évi kenyérszükségletét tudta volna biztosítani.

Mindenképpen sokat mondanak tehát a szövetkezeti és az egyéni gazdálkodás közötti számok. És ezek nem csak az elmúlt évere vonatkoznak, hanem érvényesek ma is. Mert habár a túl hosszúra kihúzódott és rendkívül hideg tél sok kárt csinált a falu határában, amit később a tavaszi sok esőzés még fokozott, a szövetkezetek veteményei, mind a kalászosok, mind a kapások fölényesen szebbek, jobbak, mint az egyénieké. És ezt nem elég csak meglátni, hanem el is kell ismerni, s mielőbb teljes mértékben megteremteni a faluban és határában az új, biztosabb termelési feltételeket. (Asztalos Bálint)

Végül ugyanebből a lapszámból egy üdítő riport:

„Beregi tájkép. Hetvennyolc eztendejét meghazudtoló fürge mozgással halad a nemrég hullt esőtől nyálkás-pocvsolyás dülőúton. Gumisarkantus görbebotjával mutat előre: – Ott az akácerdőben... A beregi táj olyan, mint az asztallap. Simaságát apró ligeterdők, magános tölgyek, göcsörtös törzsű vadkörtefák töörlik meg, s teszik ezt a vidéket meghitté – beregivé. A tarpai törpe bazaltkúp hegy a táj legmagasabb pontja. Volt egy másik ezen a kőnélküli vidéken. Emberkéz rakta, Atya és Gelénes határában az atyai kővár.

Oda igyekszünk Szabó Sándorral, Vámosatya agg szülöttjével és a szintén tősgyökeres Koncz Sándor fiatal igazgató tanítóval.

Már közel a sarjadék akácerdő. Ritka fa ez a Beregben, nem úgy mint a Nyíren. Kör alakú vájatban törjük át magunkat a kövér csalamádén. Ez volt a hajdani külső várárok.

- Gyermekkoromban nagypénteken itt gyűjtörrük a vadkacsatojást – mondja Szabó Sándor. Színes cserépedény töredékek, majd a belső árok meredélyén világos, barnás piros csikokkal tarkázott kőtörmelék. – Trachit – mondja vezetőnk, - a kaszonyi hegyből. – Tavasszal vonult ki Vámosatya népének szinte apraja-nagyja szerszámokkal, hogy fellebbentse a régi vár, m az évszázados rom titkainak fátylát. Irtották a gatz, ástak, csákány éle szikrázott a valamikor parázs mészbe ágyazott köveken. Kibontották a várkutatót, behatoltak egy boltív torkolatába.

Aztán...Elérkezett a nyári munkák, az aratás ideje. A burján ami közt a láb könnyen csúszhat három-négy méter mély szellőzőnyílásokba, a burján újra hatalmába kerítette a romokat. Meg a rókák amelyeknek a nyugalmát tavasszal megzavarták. Az aratásról szólva, Koncz Sándor fekete búzaszemeket mutat. A búza elszenesedett. Az idő tette, vagy valamelyik várostrom alkalmából égett meg? Ez a néhány fekete búzaszem volt eddig az egyetlen feltárt „kincs”.

Koncz Sándor idegenforgalomról ábrándozik. Ki tudja? Hallatlan munkát, energiát kívánna a romhalmaz, hogy látványos várrom legyen.

Szabó Sándor gyerekes leklesedéssel beszél a romok fölött. Büszke a háromszáz esztendőig könnyen visszavezetett családfára, a Szabókra, akiknek egyike, Péter, főbíró volt, s „29 aranyforintokért akkora földdarabot vett, hogy 476 napszámra lehetett a területét becsülni.” Büszkék az itteni emberek az atyai várra márcsak azért is, hogy messze körnéken

csak az ő határukban volt ilyen. Még akkor is, ha a várurak többnyire császárhűek, rablólovagok, labancok voltak, a nép pedig rebellis volt, s Büdy Mihály várát együtt ostromolta – Szabó Ferenc ref. ig. tanító 1938. február havában klet monográfiája szerint – 1564-ben Báthori Istvánnal.

Vámosatya sokévszázados vámpecsétjét egy barabási tanító őrzi. Az Alföld és a hegyvidék ütközőpontjában, a Csaronda és a Mic vizének, a vidék mocsdárvilágának hajóújtjai, járható földújtjai Vámosatyán vezettek át: szállították a sózt a Nyírbe, meg más árut, és itt vámostak. Üres szekér 4 karcár, terhelt szekér 5 krajcár, Aki megfizette a vámot, az előtt leeresztették a víz fölötti függőhidat. Nem is olyan régen a századfordulón a műemléknek nyilvánított későromán stílusban épült templom előtt lóosztató volt, a vámhely mellett, most félméternyibetonagyban folydogál az esővíz. ...” (Samu András)

10.8. Vámosatya a Kádár-korszakban (1956-1989)

A Kádár-korszak az 1956–1988 közötti évek közkeletű elnevezése. A rendszernek nevet adó pártvezér Kádár János 32 éven keresztül volt az ország első embere, azaz a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) első titkára, ill. főtitkára, és emellett 1956–1958-ban,

továbbá 1961–1965-ben a Minisztertanács elnöke. A Kádár-korszak két nagy szakaszra oszlik, amelyek közül az első a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásától 1962–1963-ig tartott. Az 1956. november 4-én létrejött Kádár-kormány első feladatának a rendcsinálást tartotta, vagyis a forradalomban részt vettekkel szembeni megtorlást és a pártállam helyreállítását. Nyilvánvalóvá vált azonban az, hogy a Rákosiék által preferált sztálini út nem járható tovább. Ezen

a felismerésen alapulva – mert bár az alapvető célok nem változtak, csak legfeljebb az azok eléréséhez használt eszközök – Kádárnak sikerült személyi hatalmát megszilárdítania.

A második nagy szakasz (1962–1963-tól 1988-ig) időszakában alakult ki a rendszernek azok a sajátosságos jegyei, amivel a Kádár-korszakot a legtöbben azonosítani szokták. Ezek azok a sajátosságok, amelyek alapján a rendszerre oly jellemző megnevezések megszülettek: „gulyáskommunizmus”, „frizsiderkommunizmus”, vagy épp a nyugati újságírók hatására elterjedt „legvidámabb barakk” kifejezés. Melyek voltak ezek a jellegzetességek?

Bár a gazdasági életet továbbra is a tervgazdálkodás határozta meg, de abban helyet kapott a piaci szempontok korlátozott mértékű alkalmazása. A kultúrpolitikát is az Aczél György nevével fémjelzett három T (tiltott, túrt, támogatott) ideológiája hatotta át, de a rendszer hagyott olyan szelepeket, amelyek révén a kommunista ideológia hegemoniájának a megszűnése és a szellemi-kulturális élet liberalizálása valamelyest teret nyerhetett. Harmadrészt szólni kell a rendszernek azon – a sokak által nosztalgikusan megidézett – jellemvonásáról, amely a szerény, de biztos anyagi gyarapodás lehetőségét teremtette meg az emberek számára, ám ami ugyanakkor egyet jelentett a „kapun belüli munkanélküliséggel”.

A fokozatosan emelkedő szerény jólétnek azonban ára volt, az ország eladósodott. Elhanyagolták a távközlés és úthálózat fejlesztését. A nagyvonalú szociális intézkedések bevezetésekor nem számoltak a hosszú távú következményekkel.

A másod- és harmadállások következtében a középkorú férfiak halálozási aránya nőtt, nőttek a deviáns jelenségek száma is, így az öngyilkosságoké és az alkoholisták száma is magas volt.

Sok család csak egy-két gyereket vállalt, ezért az ország lakossága fogyatkozni kezdett, az állam gyermekvállalást ösztönző szociálpolitikai intézkedései (pl. GYES) csak kis mértékben lassították a születések csökkenését.

Az oktatás terén kétségtelenül szép eredmények születtek. A hetvenes években az alapfokú oktatásban áttörés következett be: a felnőtt népesség többsége elvégezte legalább az általános iskola nyolc osztályát, az egyetemi illetve főiskolai képzésben részesülők aránya alapján viszont az európai sereghajtók közé kerültünk.

A hetvenes évek végén ismét vizsgálni lehetett az emberek vallásosságát. A népesség mintegy fele, a nyolcvanas években pedig már több mint fele vallotta magát vallásosnak, ugyanakkor az egyházak befolyása csökkent a mindennapi életre.

Az 1980-as években „adósságcsapdába” került az ország, így csökkent az életszínvonal, felgyorsult az infláció. Mind többen látták, hogy a gazdasági problémákból csak politikai változással juthat ki az ország.

10.9. Népszámlálások Vámosatyán a Kádár-korban

Az 1960. évi népszámlálás³⁵¹ előkészítése, szervezése számos ponton eltért a korábbi adatfelvételektől, s a céljai is több olyan elemet tartalmaztak, amelyek az előző adatfelvételeknél nem jelentkeztek.

Az összeíróív a lakásösszeírás mellett tartalmazta az ún. intézeti háztartások (kollégiumok, munkásszállók, szociális otthonok, kórházak, szállodák stb.) adatainak számbavételét is. Megfigyelésük ugyan már 1890 óta szerepelt a népszámlálások tematikájában, részletes számbavételük azonban csak ekkor kezdődött el.

Vámosatya területe: 4228 kat. hold, azaz 2433 hektár. A lakóépületek száma: 260, ebből lakóház: 257, a szobák száma: 357

Népesség száma: 1171. Külterület száma: 7, a külterületek népessége: 145, a belterületi lakosság száma: 1026 fő. 1949-hez viszonyítva (1123 fő) a lakosság 48 fővel gyarapodott, 1960-ban 1171 fő, amiből férfi: 544, nő: 627. Nőtlen: 308, házas:223, özvegy: 11, elvált: 1 fő. Nő, hajadon: 295, házas: 235, özvegy: 83, elvált: 8 fő.

Az iskolai végzettségre vonatkozó adatok közül érdekes, hogy még mindig 31 analfabéta férfi és 52 analfabéta nő él a faluban. Ez az adat az idősebb korosztályra jellemző.

Általános iskolát végzett férfi: 1-5 osztályt: 219, 6-7 osztályt: 148, 8 osztályt: 29 fő. Ez még az elemi oktatásnak az eredménye, mert a Horthy-korban csak a 4 elemi volt kötelező, a négy polgárit csak a tehetősebbek végezheték el.

3511960. évi népszámlálás 1. Előzetes adatok (1960) II. Részletes adatok (Községenként, városenként) 1.Terület, népesség Szabolcs-Szatmár megye

Még mindig nagyon kevés az érettségizett: 1, egyetemet végzett: 2 fő, ami azt jelenti, hogy gyakorlatilag a falunak nincs értelmiségi rétege.

A mezőgazdaságban dolgozik: az 1164-ből 881, iparban (Vásárosnaményban, Nyíregyházán, vagy valamely nagyvárosban: 14, a helyi építőiparban: 94, a közlekedésben: 20, kereskedelem 10 és egyéb népgazdasági ágban: 145 fő.

A mezőgazdasági népesség közül alkalmazásban álló állandó munkás 251 fő, valamelyik egyéni gazdánál napszamos: 13 fő, szellemi dolgozó: 13 fő. Termelőszövetkezeti tag: 412fő, ezek közül fizikai dolgozó: 399, szellemi: 13 fő. Építőiparban dolgozók közül szak-, vagy betanított munkás: 31, segédmunkás:7 fő. Nyugdíjas is van már a faluban: 15 fő.

A családok adatai 1960-ban így alakultak: gyermek nélkül: 46, 1 gyerek: 90, 2 gyerek: 93. 3 gyerek: 41, 4 vagy több gyereket nevel: 30 család.

A külterületlakossága: Bústanya: 3 férfi 8 nő, keresők száma:5 (2 gyerek, 14 év alatt). Keresztesitanya: 2-3-2 (2). Osztózsilip: 4-1-3-3 (2). Rostástanya: 6-3-3-4 (2). Simonditánya:32-16-16-7 (17). Súlyoktag: 1 férfi. Újtanya: 85-46-39-33 (32)

Az 1970. évi népesség- és lakásösszeírás előkészítésekor a szervezők a lajstromos összeíróivekről visszatértek az egyéni személyi kérdőívekhez. A népszámlálás népszerűsítésére a korábnál fokozottabb mértékben vették igénybe az országos és helyi sajtót. Az adatok feldolgozása már kizárólag számítógéppel történt, aminek keretében a kérdések, illetve az azokra adott válaszok közötti összefüggéseket is ellenőrizték, szükség esetén a hibákat korrigálták, ami jelentős élmunkát takarított meg. Ez volt az első magyarországi népszámlálás, amikor a kiadványok táblázatai nyomdai sokszorosításra alkalmas módon kerültek ki a számítógépből.

A vámostatyai adatok az alábbiak szerint alakultak: Népesség a belterületen: 956fő, az osztózsilipnél:3fő,a Rostástanyán: 2, Súlyoktag:2, újtanya:42 fő, Egyéb, meg nem nevezett tanyán: 47 fő élt. A külterületen élő férfi:427, nő:529, gyermek 0-14 éves korig: 282 fő, és 60 év fölötti lakos: 153 fő.

A településen aktív kereső: 411 fő, akik közül 51 fő dolgozott az építőiparban, ami azt jelenti, hogy a környéken még mindig van kereslet az új lakások építésére és ehhez megfelelő forrás is rendelkezésre áll. Alacsony kamaton lehetett lakásépítési hitelhez jutni. Az építőiparban szak és betanított munkás:100, egyéb fizikai dolgozó: 39, szellemi: 7 fő volt.

A munkahelyeket nézve a ,mezőgazdaságban: 277, szállításban:4, a kereskedelemben 8 fő dolgozott és 20-an egyéb, be nem sorolható munkahelyen dolgoztak. Tovább nőtt az iparban szak-és betanított munkásként (61), segédmunkásként (18), szellemi dolgozóként (4) munkát vállalók száma.

A lakásviszonyokban is volt némi javulás. Lakás összesen a faluban: 282 volt, ebből lakott 270, nem lakott 11. A lakások összetétele szobák száma szerint: 1 szobás:110, 2 szobás: 92, 3, vagy annál több szobás: 1. Fürdőszobával továbbra is csak 1 lakás rendelkezett. Vert földes padlóval is még mindig 179 lakás rendelkezett.

A tulajdonviszonyok átrendeződése lassan megkezdődött. Magántulajdonban: 281, állami tulajdonban 24 lakás volt, ezek közül 10 volt szolgálati lakás. Albérletben lakó is volt: 8, ágybérlet: 3 volt a faluban. Ők a faluban dolgozó vállalatok, vagy egyéni vállalkozók alkalmazottai voltak.

Építési év szerint belterületen a lakások száma: 1849 előtt épült 3, 1850-1899 között:23, 1900-1919 között: 45, 1920-1944között: 96, 1960-1969 között: 40.

Lakás villanyvezetékekkel: 225 a 270-ből, gázzal: 24 lakás, szennyvízcsatornával: 1 lakás rendelkezett. Ívóvízhez telken lévő kútból: 250 jutott és egészséges artézi kútból: 44.

Az 1980-ban végrehajtott népszámlálás 352 fő célja az volt, hogy alapadatokat szolgáltatson a népgazdasági, különösen a területi és a távlati tervezéshez, továbbá számot adjon a népesség demográfiai viszonyainak alakulásáról, változásairól, felmérve az 1970-es évek közepén hozott népesedéspolitikai intézkedések hatását. A népszámlálással szemben új igény is megfogalmazódott: adjon képet a társadalom rétegződéséről. Az alapkérdőívek a személyi és a lakáskérdőív voltak.

A község lakossága az elmúlt 10 év alatt 882 főre csökkent, bár a természetes szaporodás még mindig pozitív volt. (A természetes szaporodás: 37, élve születés: 148, halálozás: 111 fő). A férfi: 433, nő: 449 azaz megfelel az országos átlagnak, a háborús idők torzulása kiegyenlítőddt.

Iskolai végzettség az idősebb korosztály számának csökkenésével emelkedett. Nem járt iskolába: 3 férfi és 7 nő. Elvégezte a 8 osztályt 15 éves kortól: 275, 18 éves kortól: 53 fő.

Tovább emelkedett az iparban dolgozók száma (97). Építő iparban: 98, mezőgazdaságban: 48, a szállítás területén: 13, a kereskedelemben is 13, míg a vízgazdálkodás területén 2 vámosatyai lakos dolgozott.

A 271 lakásból 1 szobás volt: 82, 2 szobás: 133, 3 vagy annál több: 45 lakás. Javult a lakások komfortfokozata is: Fürdőszobával vagy mosdófülkével immár 36 lakás volt, csökkent a vert földes lakások száma is (59).

Az 1980-as évezed végén megindult a politikai és gazdasági rendszerváltás. A bevezetett világtól való elzárkózás oldódását szimbolizálta, a gazdasági életben lassacskán megszűnt az állami tulajdon monopóliuma, megdőlt az egypártrendszer, a kulturális életből pedig lényegében eltűnt a szigorú állami kontroll, ami nemcsak a hagyományos kulturális értékek előretörésében, hanem a vallási és lelkiismereti szabadság erősödésében is megnyilvánult.

Az 1990. évi népszámlálás 353 programja tükrözte ennek az átmeneti időszaknak a sajátosságait, az ezekkel összefüggő társadalmi igényeket. A politikai és gazdasági átmenetet kísérő feszült belpolitikai légkör a lakosságban bizonytalanságot szült, rontotta az adatszolgáltatási készséget. Nem segítette a munkát az sem, hogy a népszámlálás végrehajtásának évében tavasszal országgyűlési, ősszel helyhatósági választások voltak, aminek hatása már az adatfelvétel előkészítéskor is, de különösen annak végrehajtásakor észlelhető volt. Az akkor tanácsi formában működő helyhatóságok nem tekintették elsődleges feladatuknak a népszámlálás segítségét, sokkal inkább a közelgő választásokkal voltak elfoglalva.

A gondokat észlelve a népszámlálás szervezői fokozott figyelmet fordítottak a korábnál jóval átgondoltabb és hatékonyabb propagandamunkára. Ennek keretében az írott és az elektronikus sajtó biztosította lehetőségek mellett plakátokon, gyufacímkéken, postai levelezőlapokon és bélyegeken is népszerűsítették az adatfelvételt.

Vámosatyán a lakosság száma 747 főre csökkent. Ideiglenes lakos is volt 3 fő. Új adatként megjelentek a munkanélküliek, ekkor még csak 5 fő. Az aktív keresők száma 225-re csökkent. Az összetételük a következőképpen alakult: fizikai dolgozó: 185, iparban dolgozó:

352 1980. évi népszámlálás 15. Szabolcs-Szatmár megye adatai (1981) 4. Községek adatai

353 1990. évi népszámlálás 18. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adatai (1992)

46, építőiparban: 26, közlekedésben: 12, kereskedelemben: 13, vízgazdálkodásnál 1 fő, míg anyagmozgatóként, gépkezelőként, áru kezelőként 3 fő kereste a kenyerét.

10.10. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése (1957-1961)³⁵⁴

A tanácsi irányítás, gazdálkodás és fejlesztéspolitika háttérében az egész lakosság életét érintő folyamatok zajlottak, amit a mezőgazdaság kollektivizálása, azaz a tsz-szervezés idézett elő. Az 1956-os forradalom eseményei világosan megmutatták, hogy a parasztság miként vélekedik a szovjetizált rendszerről. Ezért a hatalom restaurációja közben felhagytak az erőszakos téveszesítéssel, és – a parasztság megnyerése érdekében – számos intézkedést vezettek be az egyéni gazdálkodás feltételeinek javítására. A kötelező beszolgáltatás eltörlése és a kulákság elleni harc beszüntetése lassan visszaadta a parasztság termelési kedvét, és – a helyi hatalom ötvenes évekre jellemző folytonos beavatkozása nélkül is – lendületet vett a mezőgazdasági termelés.

A helyi tanács vezetői kezdetben nehezen ismerték fel a változás lényegét, hiszen kvázi hitelti alapon voltak meggyőződve arról, hogy a szocializmus jóléti állama csak a beszolgáltatás révén oldható meg. Ezt jelzi az is, hogy az 1957–1960 közötti előterjesztések között továbbra is magas arányt képviselt a mezőgazdasági munka szervezése (a tavaszi szántás, vetés, növényápolás, nyári betakarítás, cséplés, őszi szántás, vetés stb.). Mindezt még akkor is súlyponti kérdésként kezelték, amikor már nem egyéni gazdák kezében, hanem egy önálló termelőszövetkezeti csoport tulajdonában volt a vámosatyai határ.

A könnyítő intézkedések közé tartoztak a 10/1957. tvr. rendelkezései is. Ez ugyanis lehetővé tette, hogy azok a dolgozó parasztok, kisemberek, akiknek földjeit 1949. szeptember 1-je után (tagosítás, földrendezés, közérdekű igénybe vétel vagy más módon) állami kártalanítás nélkül igénybe vették, földjeik visszaadását kérelmezzék. Túlnyomórészt olyan tulajdonosok voltak, akiknek közellátási érdek veszélyeztetése, azaz beszolgáltatási hátralék, feketevágás stb. miatt 1949 őszén vették el földjeiket, csakhogy ezen a címen történő kártalanításra a törvény nem tért ki.

A magyar mezőgazdaság történetében az 1956-os forradalom minőségileg más volt, mint az 1953-as reformkísérlet. Nem csupán javítani akarta a nyilvánvaló hibákat, hiányosságokat, de gyökeres változtatásra, rendszerváltásra törekedett.

A párt és a kormány legfelső vezetésében nem volt teljes az egyetértés a könnyítéseket illetően. Többen úgy gondolták, ezek visszalépést jelentenek a szocialista forradalom szempontjából. Az új hatalom mégis vállalta ezeket, mert 1956-57-ben főként a népi hatalom

354 Konczné Nagy Zsuzsanna: Szabolcs-Szatmár megye mezőgazdasága (1945-1961) Nyíregyháza, 2001

megszilárdítását tartotta fontosnak. Még azon az áron is, ha átmenetileg megerősödik a kisárutermelő szektor és ez bizonyos mértékig gátolja majd a szövetkezetek szervezését. Mert a Kádárkormány erről egy percig sem mondott le. A magyar parasztság mindenesetre tette a dolgát. 1957 tavaszán visszatérhettek a mezőgazdaságba a soron kívül leszerelt katonák. Szükség is volt a munkáskézre, hiszen a béremelések nyomán megnőtt a fizetőképes kereslet. De kellett az agráráru az exportra is, hiszen az ipari termelés növeléséhez szükséges nyersanyagokért csak a termőföld javaival tudtunk fizetni. Tulajdonképpen a parasztság munkáján múlt a társadalmi béke megőrzése, az életszínvonal drasztikus csökkenésének megakadályozása. A szabadabb gazdálkodás feltételeit könnyítő intézkedések mellett egy másik folyamat is megfigyelhető 1957 tavaszától. A paraszti jövedelem emelkedésével párhuzamosan növekednek a magángazdák közterhei.³⁵⁵

A megye termelőszövetkezetei a forradalom ideje alatt gyakorlatilag működésképtelenné váltak. Az országban a legtöbb tsz-t itt számolták fel, és bár 1957-ben már megindult a helyreállításuk, megerősítésük, ez nagyon kevés eredményt hozott. Elsősorban a földnélküli, nincstelen parasztok léptek vissza, illetve alakítottak új szövetkezeteket.

A tsz-ben maradt szegényparasztság részéről Szabolcs-Szatmár megyében is felvetődött, hogy a szabadabb gazdálkodást kívánják követni. Teljes függetlenséget akartak a bankoktól, a gépállomásoktól, azt szerették volna, hogy ne legyenek különböző kötött formájú tsz-típusok, ne legyen egységes működési szabályzat. A forradalom leverése utáni napokban hasonlóan gondolta ezt a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány is.

A megye mezőgazdaságában továbbra is megoldatlan probléma maradt a kilépett tagok helyzete. Földjüket általában kihalásig kihasították a közösből, de a jogi eljárás, a tulajdonba adás ezt nem követte. Véget nem érő viták voltak a bevitt állatokat, eszközöket illetően is. A kilépőket a tsz-ek tartozása miatt jelentős kártérítésre kötelezték, melynek megfizetésére nem voltak képesek.

A parasztság hamar rájött, hogy beszerzés elől nem menekülhet. Keserűségében bujkált a népnevelők elől, hazudozott, hogy majd ősszel vagy tavasszal, ha ez is, az is belép, ő is aláír. Józan ésszel megfogalmazta miért nem ad ki a párt vagy a kormány olyan határozatot, hogy mindenkinek be kell lépni a tsz-be? Minek ez az agitáció, ez az idegharc? Valóban, a népnevelők munkája, a meggyőzés inkább hasonlított a lelki terrorra, mint az elfogadható propagandára.

A szervezés eredményeképpen a megyében 299 tsz működött, ebből már termelési terv szerint dolgozott 243. Bár a párvezetés szigorúan örködött azon, hogy a népnevelők ne használjanak fizikai erőszakot, ennek ellenére ilyen is gyakran előfordult. Korlátozták a parasztok személyi szabadságát, napokra bezárva őket a tanácsházára. Azokat, akik szólni mertek, megpofozták, megverték.

A megyei vezetés ébersége nem lankadt a kollektivizálás befejezése után sem. Féltékenyen ügyelt arra, hogy a nehezen felállított szövetkezetek együtt maradjanak, és ha azt látta, hogy ezt veszély fenyegeti, minden eszközzel lecsapott.

A Kádár-kormány arra szigorúan ügyelt, hogy elkerülje azokat a hibákat, amelyeket a Rákosi-érában a gazdaságpolitika elkövetett. Nem engedte meg, hogy a gazdasági fejlődést az életszínvonal jelentősebb csökkenésének árán valósítsák meg. A forradalom után a működését

³⁵⁵ Az I katasztrális holdra eső pénzadó 277 Ft-ról 441 Ft-ra nőtt. Az I kh-ra kivetett földadó ugyan változatlanul 100 Ft maradt, de a községfejlesztési hozzájárulás 8 Ft-ról 40 Ft-ra emelkedett. A magyar parasztság bizonyította, hogy az ilyen terhek mellett is komoly eredményre képes, ha egy kicsit kedvezőek a körülmények. 1957-ben a mezőgazdaság 15 %-kal többet termelt, mint 1956-ban.

azzal kezdte, hogy közérzetjavító intézkedéseket hozott. Eltörölte a gyermektelenségi adót, 10 %-kal felemelte a fizetéseket. 1957-ben újabb béremelést hajtott végre, ennek hatásaként a reálbérek az 1955. évihez képest 14 %-kal emelkedtek. Az életszínvonal állandó emelése, a lakossági fogyasztás bővülése a kormány gazdaságpolitikájának állandó téziseivé váltak.

Ehhez kapcsolódott a reálisabb, a valósággal jobban számoló tervezés a hároméves terv (1958-1960), majd a második ötéves terv (1961-1965) időszakában. Ezekben kiemelt helyen szerepelt a lakásépítés, a kommunális beruházások fejlesztése és a fogyasztási javak szélesebb választékának a biztosítása. Egyben fokozatosan csökkentették a központi tervmutatók számát és igyekeztek növelni a vállalatok érdekelttségét a termelésben.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusán 1959. novemberében hangzott el először az a később sokat emlegetett jelszó, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van!” ami a különbözőséget igyekezett hangsúlyozni a korábbi Rákosi-féle „aki nincs velünk, az ellenünk van!” ideológiai felfogással.

A kollektivizálás befejezése után a megszilárdítás, a megerősítés rendkívül összetett feladat volt. Tartalmazta a szövetkezetek pénzügyi, gazdasági talpra állítását, melyet a különféle címenek biztosított kedvezményes hitelekkel, állami támogatásokkal igyekeztek megvalósítani. Tartalmazta a tsz-ek káderhelyzetének javítását, a szükséges szakemberek

biztosítását, ez természetesen csak fokozatosan volt megvalósítható. Tartalmazta egy új érdekelttségi rendszer kidolgozását és bevezetését, és végül tartalmazta a szövetkezetek pártirányításának megerősítését, tsz-pártszervezetek alakítását, a meglévők hatékonyabb — a hatalom szempontjából — eredményesebb működését.

A gazdaságok megszilárdítása azonban nem volt arányban a szövetkezetek és a tagság számszerű növekedésével. 1959-re a tagság száma az 1957. évinek a kétszeresére nőtt, a működés szempontjából rendkívül fontos forgó vagyont viszont csak 1/3-val. A gyors létszámnövekedésben más veszélyek is rejtlettek. Ilyen volt például a nyugdíjas korúak számának hirtelen megnövekedése. Ez persze bizonyos mértékig érthető és magyarázható, hiszen az öregségi segély (nyugdíj) bevezetésével az idős korúak könnyebben voltak beszervezhetőek, meggyőzhetőek, mint az aktív korúak. Ugyanakkor mindez nagyságrendekkel növelte az állami költségvetés terheit és évtizedekre súlyos gondokat okozott a kormánynak. Miközben százalékosan a növénytermesztésben és az állattenyésztésben foglalkoztatottak száma csökken, a nyugdíjasoké egy év alatt pontosan az ötszörösére nőtt a szövetkezetekben.

A termelőszövetkezetek gazdasági-pénzügyi megszilárdítása még hosszú évekig az állami vezetés legfontosabb feladata maradt. De sokáig fenyegető veszély volt még a nehezen létrehozott tsz-ek széthullása, felbomlása is. 1963-ban a kollektivizálás befejezése után két évvel 1352 tsz-tag akart kilépni a megye szövetkezeteiből. Egyes községekben ez olyan méretű volt, amely veszélyeztette a szövetkezet megmaradását. A kilépés indokaként a tagok arra hivatkoztak, hogy a közös gazdaságokban nem találták meg a számításukat. Sokan ettől

konkrétabb okokat is megjelöltek, így például azt, hogy nem kapták meg a háztáji földet, vagy nem fizették részükre a bevitt föld után járó földjáraadékat.

Szabolcs-Szatmár megye parasztsága fokozatosan beletörődött a változtathatatlanba, megbékélt sorsával. Megbékélését kétségtelenül azok az eredmények is elősegítették, amelyek a folyamatosan nyújtott kedvezmények, állami támogatások, valamint a szerkezetváltás és legfőképpen a paraszti szorgalom nyomán évek múlva jelentkeztek a megye mezőgazdaságában.

Az 1962-es évet követően a mezőgazdaság irányításában több olyan korrekciós lépés született, amelyek karakteresen megkülönböztették a magyar szövetkezeti rendszert a szovjet kolhozrendszertől. Ezek közül a legfontosabb a háztáji gazdaságok szerepének felértékelése és ezáltal a tulajdonhoz kötődő parasztság mentalitásához való alkalmazkodás. A háztáji gazdaságok az 1960-as évek közepétől már az államilag felvásárolt áruk 22 %-át adták és egyre magasabb színvonalon elégtették ki a falusi lakosság élelmiszer-szükségletét.

Igen fontos lépés volt a részes művelési rendszer általánossá tétele, mely azt jelentette, hogy egy-egy család, rokonság kapásokkal bevetett parcellát bérelt a közösből és megműveléséért a munkaegységen túl a termés bizonyos százalékát is megkapta. Bizonyos munkafolyamatoknál bevezették a pénzre, vagy terményre alapozott prémiumrendszert, és általánossá vált a havonta felvehető pénz, vagy terményelőleg is. Mindezek gyors javulást eredményeztek a magyar mezőgazdaságban és az eredmények felkeltették a szomszédos országok érdeklődését is. A magyar mezőgazdaság lassan kezdett magához térni.

10.11. A Kádár-kori Vámosatya a megyei sajtóban

A „Kelet-Magyarország” egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei napilap volt, mely 1957. február 1-én indult.³⁵⁶ Elődje a „Magyar Nép” 1944. november 8-án jelent meg először, mely a megye új lapja volt. Akkor még kétnaponta lehetett hozzájutni, majd 1946. április 24. naptól már napilapként jelent meg. 1946-ban a Szociáldemokrata Párt lapjaként működő Nyírség című újság a két munkaspár összeolvadása után egyesült a Magyar Nép című újsággal, így 1948. április 18.-tól *Nyírségi Magyar Nép* címmel lehetett hozzájutni a laphoz.

A lap több nevet is megért, a Magyar Népköztársaság kikiáltásával, valamint a Rákosi-diktatúra kiépülésével már *Nyírségi Napilap* néven jelent meg az újság, majd 1950 és 1956 között hol *Néplap* címen, hol pedig *Szabolcs-Szatmári Néplap*-ként lehetett kapni. Az új politikai berendezkedésnek megfelelően a korszak híressé vált munkásmozgalmi jelszava a „Világ proletárjai egyesüljtek!” is helyet kapott a fejlécben. Ekkor az újság már az MDP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságának lapjaként jelent meg.

Rákosi Mátyás 1956-os távozása után a lap a Megyei és Városi Munkástanács lapjává vált, és az októberi forradalom és szabadságharc alatt *Szabolcs-Szatmár Népe* címmel jelent meg, melyet egészen 1957 elejéig lehetett ebben a formában megvásárolni.

1957. február 1-én a lap hivatalosan is felvette a Kelet-Magyarország nevet. Az újság az MSZMP Megyei Intéző Bizottsága és a Megyei Tanács lapja volt. Az újság címe augusztus 19-ig kötőjel nélkül jelent meg, mely ekkor 50 fillérbe került, majd több változáson is átesett az újság. Első körben a Kádár-rendszer idején, 1963. április 1-től a vasárnap megjelenő szám már 12 oldalon jelen meg, és a kulturális és sportrovatot is megnövelték.

³⁵⁶Hatvan éve kapott új nevet a Kelet-Magyarország napilap <https://szon.hu/helyi-kozelet/hatvan-eve-kapott-uj-nevet-a-kelet-magyarorszag-napilap-2618743/> (Letöltve: 2020. 07. 12.)

A fejléc és az újság formája is több ízben is megváltozott. 1975. július 1-től már kék színű háttérrel kapott az újság címe, és benne a név fekete betűs lett. A közvélemény és az egyre növekvő igények hatása alapján új rovatok születtek, így a gyermek-, a helyi és külföldi rovatok is külön szalagcímet kaptak, valamint megjelentek az apróhirdetések, gyászjelentés, a rejtvény és a horoszkóp is.

Szabolcs-Szatmár Népe, 1956. 12.24.

„Haszos lenne a vámosatyai vár ásatása...”

... Közismert tény, hogy megyénk kulturális elmaradottsága országosan milyen nagyfokú, műemlékeink védelme terén azonban a helyzet siralmas. ...Az Építészeti Tanács titkárságának Műemlékcsoportaj többet foglalkozhatna megyénkkel. A vámosatyai vár ásatásai például rendkívül gyümölcsöző lenne....”

Kelet-Magyarország, 1958. 01.19.

„Újarcú községek

Szebb kultúrházat, jobb utakat, Több utcai lámpát tereznek a vámosatyaiak 1958-ban
Mindössze 1200 lelkes község a megye tiszánúli csücskében Vámosatya. Messze esik a megye központjától, de a falubeliek egyre azon fáradoznak, hogy községük is mind szebb legyen. A múlt évben például új tanácsházat építettek – nagyrészt társadalmi munkával. Ebben az évben még többet akarnak. Van kultúrterem a községnek, a Lenin TSZ egyik épületében, de az már nem a legmegfelelőbb. Elhatározták, hogy még 58-ban megkezdik egy moder kultúrház építését, s a három éves tervben be is fejezik. Több, mint 3 kilométeres szakaszon útjavításra kerül sor az idén. Villanyhálózat bővítéssel akarják elérni, hogy ne legyen ház a községben, ahol nincs villany. Húszra emelik fel az utcai lámpák számát s ezzel eléri, hogy nem lesz sötétség tovább a vámosatyai utcákon.”

Kelet-Magyarország, 1958.05.31.

„Ilyen ember Kődöböcz Pál

Nevezetes helyen áll Kődöböcz Pál háza Vámosatyában. Nem azért, mert ablakai – mint mondják – a templommal hitetlenül élő (külön) toronyra néznek, hanem egészen másért.

Ez meg már történelem. Mert a Kődöböcz Pali udvarán pompázó, illatozó piros rózsák fejüket a kiszáradt patak felé fordítják, amelyen egykoron fahíd vezetett keresztül. Hogy ebben mi a történelem? Az, hogy a hidon átkelni szándékozó minden emberfiának vámot kellett fizetnie. A taksát egy Atya nevezetű erdőőr gyűjtötte össze a hatalmasoknak. Innen származik a község neve. Hej, ha abban a világban élt volna Kődöböcz?! Istenuccse, megtagadta volna az átkelési díj fizetését. Mert nem pipogya, minden ferdeséget, népet bántó dolgot figyelmen kívül hagyó ember ám Kődöböcz Pál. A köz fia, választotta. Ha hamisságot észlel, azonnal tótágast áll benne az igazságérzet. Ilyenkor aztán ki is mondja amit gondol. Nem bánja, ha kenyértörésre kerül is a sor.

Beszélik róla, hogy az egyik alkalommal ellenőrizte a műtrágyaszórást. Már hajnalban felkelt és a legelőre sietett. Kíváncsi volt, rendjén megy-e minden. Megütközött a látottakon. A fejét vakarta. – Hát te meg mit csinálsz Tamás komám? – kérdezte csendesen. Bancsi Tamás csak hallagtott. – Nem jól csinálod. Pocsékolsz. De ha még a tiéd volna... - korholta – A közösségé, az meg az egész legeltetési bizottság. Benne van, igaz a te pénzed is. Hát bizony ezt meg kell fizetned... Meg lett a harag. A köz viszont jól járt. Látták, hogy nem ok nélkül fizettet 335 forintot Bancsi Tamás...

- A hibákra rá-rátapint, az egyszer biztos. És oda is meri mondani az igazat. – Olyan az, mit az ördög. Mindenütt ott van. MNeglátja a legcsekélyebb hibát is – így a szomszédja, az asztalos Beregi Sándor.

Szemfüles, éber ember. Jó tanácsstag. Azt mondják, mindig a határt bújja. No de van is értelme. Ő találta meg először a burgonyabogarakat is. Sietett is azonnal a tanácsra, hogy intézkedjenek. Kevés volt a permetezőgép a faluban. Javasolta, hogy hozzanak Barabásból. Számon tartja még azt is, hogy melyik galagonyabokor hiányzik a határban, és ki vágta ki. És bizony Nagy Istvánnénak sem kellett pénzért venni Kődöböcz Palitól a szót, amiért virágzás idején permetezett.

Ez az élete deléhez közeledő szőke ember a kakasokkal kél minden áldott reggel. A méheivel, rózsáival együtt köszönti a felkelő napot. Dolgosak a hétköznapjai, mert a köz érdekében munkálkodik. De serénykedik még vasárnap is.

- A maga munkáját ilyenkor végzi – mondja róla elfogulatlanul névrokona, a második szomszéd, Kődöböcz Sándor.

- Milyen embernek ismeri?

- Két éve lakom itt, de még szóváltás nem volt közöttünk. Szomszédok vagyunk. Amikor a házat építettük, szívesen segített a vályogot hordani... Ha ez ember felkél, csak a szomszédnak mondja először: jóreggelt. S én még nem tudtam megelőzni őt. Ünneplőben még vasárnap is ritkán látni.

- Tudjuk, hogy tanácsstag – veszi át a szót a névrokon fiatal, szégyenlős felesége. – Tegnap meszeltem. Atjött, segített a bútorokat helyrerakni, mivel a férjem Rudabánbyán a betonútépítőknél dolgozik és ritkán jön haza.

- Én csak jót mondhatok róla – mondja a gyermekeket pesztráló apa – majd hozzá füzi: - Ha pénzre van szükségem, szívesen ad. Ha neki segítség kell, ott vagyok mindenkor.

- A törvényes feladatokat elsőnek teljesíti – toldja meg a kékszemű asszony.

-És hogy mennyit dolgozik, azt mi szomszédok láújtjuk csak. – így a hullámos hajú útépítő szomszéd.

Az asszony kerül-fordul, aztán beszélni kezd: - Van egy mocsár a kert alatt. A múlt években itt kendert áztattak mindig. Az viszont ártalmas, egészségtelen a környezetre. Szóltunk neki. Elintéte a tanácson, hogy ezt tiltsák be.

A vámosatyai dolgozók a bizalom koszorújával övezik ezt a kis embert. Becsülik, mert szeméből mindig az igazság fénye csillog. A falu gondját, az emberek baját magáénak vallja és homloka alatt, melyre redőket fon lassan az idő, a jövő formálódik. Szíve kőkemény, ha hibát lát, ha előrehaladást tapasztal. Igen, mert ha nem is mondja, de az emberek tudják, hogy mikor, mivel: szóval, tanáccsal, tettekkel, vetőmaggal, figyelmeztetéssel ezt segíti elő Kődöböcz Pál.

Kődöböcz Pál a mintagazda, balkézre rokkant. És amikor a tanácsházát társadalmilag építették, ott volt az első kapavágók vályoghordók között. És munkára serkentette az embereket. Nem panaszkodott, nem siránkozott. Nem húzta ki magát a munkából. Ebben is példát mutatót.

Hát ilyen ember Kődöböcz Pál vámosatyai tanácsstag. ” (Farkas Kálmán)

Kelet-Magyarország, 1960.01.01.

„Vívódás

Pécsi mamát, akit az élet tengere messzire sodort, csak a hangnem bántotta. Erős volt már az ő gyenge szívének. Mert könnyű csak úgy, egyszerűen dobni a szót, festeni a jövőt annak, aki nem élte át azt, amit ő. Karcsi, az unoka, még éppen hogy a nagykorúság küszöbén van, s bizony egy idős parasztasszonynak gond már a gazdaság vezetése még akkor is, ha ez a nyurga fiú erős, sminden munkát elvégez a tizenhat holdon. Igaz, sajátja, Karcsié a föld, de kormányozni csak kell. Az ő gondja az adó, a szerződés-kötés, a műrtágyaszerzés, minden. Itt meg ez az agitátor arról lefetyel neki, mennyire más lesz, ilyen jó lesz, meg olyan jó lesz. De meg is értette volna, ha za nem csúszik ki a száján, hogy úgyis menni kell. Nem, ezt ő nem szereti. Igaz, nem szólt egy mukkanásnyit sem, csak járt-kelt, totyogott a nagy a házban. Az agitátor azt hitte, töpreng, s már közel áll az öreg néne a döntéshez. Ahogy került, fordult Pécsi mama, úgy forgatta utána fejét, s mindig mondott valamit.

Pedig a nagymama már döntött. Nem és nem írja alá. Csak már menne el, vinné el az ördög...

Mikor aztán dolgavégezetlenül, magában duzzogva elköszönt az ember, Pécsi nagymama nagyot sóhajtott. Végre! De már cselekedett is, nehogy még egyszer hasonló modorúval hozza össze a sors. Gyorsan elszalasztott egy gyermeket a tanítóért.

- Jöjjön azonnal, mert beszélni kell vele. Nagy baj van – üzente. A vékonypéznü csöndes szvú vámosatyai tanító Koncz Sándor jól ismerte Pécsi mamát, az egész családot. Karcsi, az unoka meg éppen abba za iskolába járt, ahol ő most az igazgató. Évek barátsága szötte egymáshoz a Pécsi családor, meg a tanítót. Ő volt a tanácsadó, minden fontosabb dologban. Most meg duplán, hogy neves ember lett: párttitkár. Már várták

- De jó hogy meg tetszett jönni, kedves tanító úr.

- Mi baj, Pécsi mama?

- Hát tetszik tudni... hogy is mondjam csak, no... Szóval, nem tetszett nekem, ahogy az imént beszélt velem egy hogy is mondjam csak... - gondolkodott.

- Népnevelő? – segítette ki a tanító.

- Az, az kedves tanító úr... Dölt belöel a szó, mintha kannából öntötték volna. De meghallgatni egy ikyen öregasszonyt, azt már nem – elsírta magát.

- No nyugodjon meg, nagymama. Megértem és szép szóval is. Nem kell nekem azt hangoztatni, hogy gátoljuk azt a... mi a csodát na... azt a téeszcsézést.

Csak hát... hallgassák meg az embert. Nem igaz tanító úr? Tetszik tudni, milyen keservesen neveltem én a Karcsi unokámat mikor meghalt a...- elcsuklott a hangja. – Kiskoru még a lelkem. Ő munkálja a tizenhat köllös földet, ami rámaradt. Engem is ő tart, a Karcsi unokám – mutatott az asztal sarkán ülő nyurga fiúra... Most mitévő legyenek, tessék mondani? Én döntsek az ő földje, jövője felől?

- Meg a magáéröl is, Pécsi mama – szólt halkan a tanító.

- Ez igaz. Most vettem neki négyezerért két szép lovat, mert bele volt bolondulva. De nem bánom, legyen meg a kedve. – Szünetet tartott, kendője csücskét babrálta, s Karcsit nézte, mintha a következő szvakat neki szánná:

- S most... most mi lesz? – tárta szét a karját. – Ha be „kell” menni, akkor, a lovak, a lovaidd?!... Szemét áttetsző könnyfátyol borította be, egy csepp elszabadult belöle s végigördült a kendő csücskén.

Karcsi hallgatott. A tanító a nagymamát és unokáját figyelte. Várta, mi történik. Karcsi érezte, hogy nagyanyja hozzá szól. Pécsimama pedig várt valamit. Valamit, de maga sem tudta, hogy mit. Talán azt, hogy szól ez a fiú. Ha midjárt nem is döntött, de valami biztatót, reménykeltőt, hisz egy a sorsuk...

Nem reccsent a szék. Felemelte a fejét Karcsi, de aztán újból a tenyerébe ejtette. A nagymama várakozóan nézte... Helyette a párttitkár-tanító szólalt meg csendesen.

- Szóval a lovak, Karcsi... Elszánta magát a fiú.

- Azok tanító úr, a lovaim. Csend.

- Ha jók... elfogadják. Gondozhatod, hajthatod ... A tiéd marad.

Jók? Az ő lovai? Nincs két olyan paripa az egész faluban.

Meg hogy elfogadják? Sértés akar ez lenni, vagy mi a csoda? Hát majd mindjárt megmutatja.

Felpattant a székről. – Csak aztán egészen az enyém legyen ám tanító úr – s kirobogott a szobából. Nagymamája még meg sem érkezett fordulni, s Koncz tanít úr sem tudott már rá válaszolni, csak az ajtónak mondta: - Ha nem is egészen, de...

Csak a falióra ketyegett. Alig telt el néhány perc, Pécsi nagymama unokája két szép lovával kirobogott az udvarból. Nem törődött most semmivel Karcsi. Csak eggyel. Hajtani, hajtani, amerre a lovak mennek. Egyszer, talán utoljára... Gelénesen már jóval túl volt, a Barabási hegyet célozta meg, de még mindig úgy érezte, nem elég.

Késő este érkezett meg. A tanító még ott volt.

Együtt várta a nagymamával. Karcsi sejtett valamit, mert amikor nagyokat fújva belépett, először az asztalra pillantott. Papír, mellette tinta, egy kiszolgált tollszár és szemüveg. Lassan odament, fél szemmel a furcsa írásra nézett, aztán ledült a székre és sírt.

- Ne sírj... kisfiam... Tiéd marad a ló. S nagy fiú vagy már te. Tudsz és szeretsz is dolgozni. Megkeresed nekünk a kenyeret. Nem féltelek én. S még jobban, mint így, meglásd! Mert ott -, ahogy a tanító úr mondja – kevesebbet kell ám dolgozni, mint itthon... No Karcsi fiam... Így látja jónak Koncz tanító úr is... És több lesz a pénzünk is... Amit pedig adóban kellett volna fizetnünk, januárban ruhát veszek neked. De olyat, hogy... - a mama szeme megtelt könnyel...Már nem szólt ő sem, csak hallgatott. Karcsi lassan felemelte a fejét, átölelte nagyanyját és csak ennyit mondott, biztató, reménykedő, könnyes szemekkel:

- Ha nagymamám, is úgy akarja és bízik bennem, ám legyen! Nem bánom!

Pécsiné és unokája arcán halvány mosoly terült el.” (Farkas Kálmán)

10.12. Vámosatya a „gulyáskommunizmus” után

2000. szeptember 8-án jelent meg Moldova György Kossuth-díjas író Európa hátsó udvara című kétkötetes riportkönyve. A szerző új könyvének első részében Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéről, az ország egyik legelmaradottabb térségéről ír.³⁵⁷

357A második kötet a határon túli ukrán, román, szlovák területeken élő magyarokról szól. Moldova egy évig járta a falvakat, gyűjtötte az anyagot, beszélgetett az emberekkel.

Ebben egy megrázó történet szól Vámosatyáról is. Azokat a változásokat próbálta felmérni, melyek a magát szocialistának nevező rendszer leváltása után ment végbe. Hogy mit látott az író? Nos a beígért újjászületés helyett elképzelhetetlen mérvű volt a leromlás: magas munkanélküliség, parlagon maradt földek, terjedő betegségek, előregedés és elvándorlás, a politikai terror fokozódása és a karvalyötke megjelenése jellemezte a vidéket.

„– Bajcsy-Zsilinszky Endre az 1930-as években azt írta, hogy: „a beregi népnél elhagyatottabb népet pedig még életemben nem láttam”, de azt is hozzátette, hogy: „ezt a népet nem volna nehéz máról-holnapra jelentékeny anyagi gyarapodáshoz juttatni.” Mi hittünk benne, hogy ezt a munkát nekünk kell elvégeznünk, ezért is indultunk el az utunkon – mondja a termelősövetkezeti elnök, aki tizenöt éven át töltötte be a tisztségét.³⁵⁸ Hatvanéves koránál sokkal többet mutat, fizikailag elhasználódott, cukorbeteg, magas vérnyomásban szenved, szeme vérben úszik, láthatólag az emlékezés is felizgatja.

– Hozzánk, a beregi „Lenin”-ről elnevezett téeszhez valaha három falu határa tartozott: a székhelynek kijelölt Barabásé, Gelénesé és Vámosatyáé, összesen 4672 hektáron gazdálkodtak. A szántóterület 2800 hektárt tett ki, ez papíron tekintélyes birtoknak tűnik, de a valóságban rossz minőségű 10-11 aranykoronás réti agyagtalajból áll össze, a Tisza egykori

"Nem hiszek abban, hogy a szegények érdekeit milliárdosok képviselik. Jóllakott nem barátja az éhesnek"

Moldova György

árteréből. Erősen savanyú, 4,5 pH alatti vegyhatású, állandó meszesést igényel. Egyméteres mélységben a kétvegyértékű vasból kialakult záróréteg akadályozza a természetes folyamatokat. Eredményes gazdálkodást csak akkor lehet folytatni, ha az éves csapadék mennyisége 500 milliméter alatt marad; ha ennél több esik, elpang a víz. Nem sokat ért az 1500 hektárnyi rét és legelő sem, de ezt sem vehettük

tudomásul. Magyarországnak egyetlen igazi energiaforrása van, a Nap, és ezt másként, mint földhasznosítással nem lehet megkötni.

A gyümölcstermesztésben láttunk esélyt, 150 hektár almát telepítettünk. A 48 hektárnyi szőlő, a „barabási hegy” magas savtartalmú bort adott, olyan kiváló minőségben, hogy a Mátraaljai Borkombinát, mely nem szívesen bibelődött apróbb táblákkal, az 1970-es évek végén beszállt a szőlőhegy felújításába, 59 százalékos tulajdoni rész fejében. A téesz saját kezelésébe vonta az egykori Vértés Aladár-féle kőbányát, a kitermelt andezittufát a Vízügy hordta el partvédelmi építkezésekre, köbméterenként 35 forintért.

A téesz az országosan nyilvántartott 1320 mezőgazdasági szövetkezet rangsorában az induló 520. helyről a 128-ra jutott föl, a beregi térségben pedig háromszor is az élen végzett.

A termelősövetkezet megragadta a fejlesztés minden lehetséges útját-módját. Almaléüzemet nyitottak Barabáson a környékbeli gyümölcs fogadására. Napi öt és fél ezer liter tejet termeltek, négy másik szövetkezettel összefogva tejfeldolgozót építettek, híressé vált a beregi trappista sajt.

³⁵⁸ Solymos Gábor volt a vámosatyai Lenin Tsz elnöke az említett időszakban.

Megpróbáltak több lábon állni, Rubik-kockát és bűvös kígyót gyártottak szovjet exportra, több mint félmillió darabot. Működési területüket kiterjesztették egészen Budapestig, egy fémmegmunkáló műhelyt hoztak létre a fővárosban. Némely időszakban a melléküzemágak tartották el a szövetkezetet a maguk 52 százalékos részesedésével.

A gazdasági mérleg tizenötmillió forintos hiány után 14,7 milliós nyereséget mutatott fel – folyamatos beruházások és növekvő anyagi juttatások mellett. Három év olyan jól sikerült, hogy a tagok nemcsak nyereségrészesedést és prémiumot kaptak, hanem 13. havi fizetést is. A családok építkezésekbe fogtak, személyautót, kisgépeket vásároltak.

Mint az országban mindenütt, itt is 1989–90-ben kezdődött a közös gazdaság romlása. Tíz kombájnnal arattak, a háromezer tonnás termést beszállították a megyei Gabonaforgalmi Vállalathoz. Máskor automatikusan megkapták utána a 19 százalékos ártámogatást – ezt ebben az évben nem lehetett lehívni. Januárban ugyanez történt az állati termékekkel is, ezzel az elvonással a termelőszövetkezet 25 millió forintot veszített. A következő évben már hitelt sem kaptak, be sem tudták indítani a termelést.

Öt-hatéves vergődés következett, időnként még egyet csavartak a présen. A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa összehívott egy rendkívüli kongresszust, ahol bejelentették, hogy az egyéni kisáruterelés polgárjogot nyert, a tagok, ha úgy kívánják, kivehetik földjeiket a közösből. A maga köreiben a „Lenin” téesz is meghirdette ezt a lehetőséget, de kevesen jelentkeztek, a kedv és a tőke egyaránt hiányzott ahhoz, hogy vállalkozásba kezdjenek. Az a három százalék, mely mégis rászánta magát az önállósulásra – mint később kiderült –, jobban járt, mert az akkor még csorbítatlan tulajdonból megkapták a rájuk eső teljes vagyონrészt. Azok a tagok, akik bizalomból bennhagyták a földjeiket, a bérleti összeghez sem jutottak hozzá.

1992 végén hozták meg az úgynevezett „szilveszteri törvényt”, a termelőszövetkezeteknek át kellett alakulniuk. A „Lenin” téeszben is beütött a csőd, megszűnt a vezetés önállósága, a döntés joga a csődbiztosnak kijelölt cég kezébe ment át. Az elnökség formailag a helyén maradt, de gyakorlatilag keveset tehetett.

– Mi a különbség a végelszámolás és a csőd között? – kérdezem.

– A végelszámolásnál a szövetkezet úgy fejezi be a működését, hogy a meglévő vagyónból ki tudja fizetni a tartozásait, maga rendezi az ügyeit – ez a kedvezőbb elintézési forma. A csődnél a befolyó pénzből a felszámoló cég elsősorban a maga költségeit fedezi, aztán jönnek az állammal szemben fennálló adósságok és így tovább, a tagság érdekei háttérbe szorulnak.

Az 1993–94-es év bőséges almatermést hozott a környéken, de nem állt rendelkezésre annyi pénz, hogy beindíthassák a léüzemet. A barabási polgármester és a kerület akkori országgyűlési képviselője a gondok megoldására megalapította a Barabásker Kft.-t. Tárgyalni kezdtek, találtak is egy vállalkozót, aki hajlandónak mutatkozott megelélegezni a szükséges összeget. A termelőszövetkezet tagjainak érdekeit tartva szem előtt, beleegyezett, hogy alvállalkozó legyen a maga építette üzemben. A pénzhez havonta, a teljesítményüknek megfelelően kellett volna hozzájutniuk, de egészen december 20-ig a „bizalmi elv” alapján, vagyis ingyen dolgoztak. Ekkor 1,2 millió forintot kaptak; 17 milliós követelésük maradt kielégítetlenül, ha ehhez hozzájutnak, sikerült volna talpon maradniuk. A külső vállalkozó azonban nem fizetett, a termelőszövetkezetnek 5,2 millió forintos tartozása keletkezett az APEH-nál is, egy év után az adóhatóság beadta ellenük a felszámolási kérelmét, 1997-ben ki is mondták a szanálást.

Az elnök nem tudta naphosszat hallgatni a vádaskodásokat, hogy székét megtartva ő is feléli a vagyont, felmondott és elment.

Az egykori „Lenin” téesz három bázisfaluja közül először Vámosatyán néztem körül. A kisebb beregi települések közé tartozik, sorstársaihoz hasonlóan az ő jövője is kevés jót ígér.

1990-ben még 680 ember lakott itt, számuk alig tíz év alatt 550-re csökkent. A lakosság harminc százaléka elmúlt már 60 éves, az iskolás korosztályba 60-an tartoznak, az óvodásokéba pedig csak 15-en. Több iskolai korcsoportban is osztályösszevonásokra került sor.

– A 25–35 év közöttiek javarésze nem alapít családot, belátták, hogy nem tudnak eltartani a megszületendő gyerekeiket. Évenként hét-nyolc fő természetes fogyással számolhatunk – mondja a polgármester.

Ugyanilyen hanyatlást jeleznek a gazdasági mutatók is. A munkaképes lakosság nyolcvan százaléka munkanélküli, tíz év alatt egyetlen új munkahely sem létesült a faluban.

Az egykor virágzó „Lenin” téesz telephelye Vámosatyán.

Néhány tucat embert közmunkában foglalkoztatnak; belterületeket takarítatnak, vízvezető csatornákat hozatnak rendbe velük. Az évi 35 milliós állami normatívának majdnem a harminc százaléka megy el szociális segélyre. Az öregek a téesz-években megszerzett nyugdíjuktól élnek.

– Mifelénk kevés olyan ház van, ahová nem visz pénzt a postás.

– Mennyiből tudnak kijönni az öregek?

– Itt van például az én apám, ő egyedül maradt a házban, a villanyért kétezer forintot fizet, a gázért ötezret, a vízért ezeröttszázat, ruhát már nemigen vesz, szórakozni se jár, az ennivalóval együtt húszezer forint betakarja a költségeit.

Áttérünk a birtokviszonyokra. A termelőszövetkezet felbomlása után a föld minden négyzetmétere magánkézbe került. Általában 3-5 hektár nagyságú gazdaságok alakultak ki, 10 hektárnál több földdel csak huszonötön rendelkeznek Vámosatyán. Sokan nagy reményekkel láttak neki a magángazdálkodásnak, a faluban több mint ötven különféle

munkagépet vásároltak. Várakozásaik nem váltak be, a közgazdasági tényezők mellett a természet is ellenük dolgozott, szinte minden egyes évben valamilyen elemi csapás sújtotta a határt. 1997 júliusában jég verte el a termést, 1999 tavaszán az egész Beregben itt alakult ki a legnagyobb belvíz – ide érkezik több település csapadéka, az erdő is a falura eresztette az elolvadó havat, sem ősszel, sem tavasszal nem tudtak elvetni.

Mára általánossá vált az a vélemény, hogy nem kifizetődő megművelni a földet. „1994-es áron vásárolják meg tőlünk az 1999-es rezsivel összehozott termékeinket” – mondják. Őt környékbeli faluban egyetlen olyan embert találni, aki főfoglalkozású mezőgazdasági vállalkozónak jelentette be magát – igaz, ő sem a földből él, hanem vendéglőt-szállodát tart fenn Jándon. A szántóterületnek több mint hetven százaléka parlagon hever, ebben az évben már új gyümölcsösöket sem ültettek.

Az állatállomány is riasztó mértékben visszaesett. Bereg egykor legnagyobb birkanyájából – közte 6000 anyajuhból – csak mutatóban maradt. 1993-94-ben még 150 tehenet tartottak a faluban, 1998-ban már csak 35-öt, ezeket is sorra levágják – az alacsony tejárak miatt nem érdemes tartani őket. Az utóbbi időben még a tej átvétele is bizonytalanná vált.

A polgármesterrel és a falugazdával kimegyünk a földekre körülnézni. Itt is érvényes az általános tapasztalat: inkább csak az út melletti, könnyen megközelíthető területet művelik meg, beljebb 50-100 hektáros táblák maradnak parlagon. A csapadékot levezető csatornák már rég eltömödtek, az állam negyven évig nem törődött velük, aztán egy határozott tollvonással az önkormányzatra bízta a gondozásukat, annak pedig egy fillérje sincs erre a célra. A földek elgazosodtak; mezei acat, perje, muhar, vadkapor, laboda nő rajtuk. A parlagfű idáig inkább csak a homokos talajokat lepte el, most már itt az agyagos földeken is feltűnnek méregzöld bokrai.

– A téeszidőkben mennyi volt itt a parlag?

– Semennyi, nem lehetett. Minden május végén kijött a megyei felügyelőség határszemplére, és ha bevetetlen területet talált, nagyon keményen büntetett. Még a mocsarokat is felszántották.

Megállok egy gazzal felvert földdarab szélén:

– Ezt mióta nem művelik?

– 1998 óta.

– Akkor miért vették ki a közösből? Mi történt közben?

– Sok minden, hogy csak egyet mondjak: 1994-ben 70 forintba került egy liter gázolaj, sőt az orosz 40-ért is meg lehetett kapni, most meg 200 forintnál is többet kérnek érte.

– Ha nem használják, miért nem adják el?

– Ugyan már, kinek?! Ezen a vidéken nem képződtek vagyonok, mert nem volt mit ellopni, de ha volna is pénze valakinek, akkor sem a földbe fektetné, hanem betenné a bankba kamatra, sokkal jobban járna. Egy gazda Beregsurányban 4,6 milliós tőkével kezdett, és most ott tart, hogy nem tudja, lesz-e miből elvetni jövőre.

– Nincs is értéke a földnek?

– Nincs ingatlanforgalom, ezért az árak csak elméletiek. Egy aranykorona három-négyezer forint, vagyis egy tízkoronás szántó hektárja 30–40 ezer forint. A házaknak sincs

árak, bent a faluban 300 ezer forinttól 2 millióig lehet kapni, ha valaki most akarná megépíteni, a háromszorosából sem tudná kihozni.

Az elvadult tájban vigasztaló látvány tűnik fel: a gyönyörűen gondozott almáskert. Valaha ezt is a termelészövek kezelték telepítette és gondozta, egy hektárra 150 munkanapot fordítottak. A felszámolás után fél-három hektáros darabokban osztották szét a tagok között.

Az új tulajdonosok idén is tizenötször-húszszor permetezték meg a fákat, a gyümölcsök épphogy meg nem szólalnak, de így is csak léalmának veszik át, az induló ajánlatok szerint 22 forintért kilóját.

– *Miért nem adják el étkezési almának? A kétszeresét kaphatnék meg érte.*

– *Itt nincs kereskedelem, ide nem jön senki vásárolni, a kereskedők Kecskemétre, Zalába járnak, onnan olcsóbb és egyszerűbb a szállítás, hozzánk még a vasút is húsz kilométerre fekszik.*

Az út mellett egy hetven körüli, kalapot, fehér inget viselő parasztember álldogál. Épp szüretelik az almáját, egy pótkocsis teherautóba rakják. Ő maga nem tud részt venni a munkában, ujjával a mellére mutatva jelzi, hogy beteg a szíve:

– *Idén jó év van, 200 mázsa is lejön egy hektárról. Kapok érte 400 ezer forintot, de mindenért fizetnem kell, a metszésért, a permetezésért és most a szedésért is. 180 ezer forint a költség, 220 ezer haszon marad rajta.*

– *Azt hiszem, nem túl sok.*

– *Min van több? A fiam búzát vetett, a javát elvitte a belvív, a maradékot mázsánként ezer forintért tudta eladni, úgy is vitatkozva. Egymilliós adósság jött össze neki, most majd az almából törlesztünk. Árvíz és belvív után csak napraforgót volna érdemes vetni, de azt nem támogatják, jó, ha nullára ki lehet hozni. Jövőre inkább parlagon hagyjuk.*

Megkínál almával, int, hogy szedjem tele a táskámat is.

– *Ha ilyen rossz ez a föld, régen, a háború előtt hogy éltek meg belőle?*

– *Akkor nem kellett villanyt, gázt, vizet fizetni, bútort sem vettünk, csak az adót kellett törleszteni – az is kevesebb volt, mint mostanában.*

Az öregember belemelegszik az emlékek felidézésébe:

– *Bútorra sem költöttünk, csak petróleumra, ecetre, mészre, a zsidó boltos felírta, amit hoztunk tőle, aztán aratás után kifizettük. Kisasszony napján bementünk Vásárosnaményba, és az apám vett nekem egy csizmát, az enyémet a nagyobbik öcsém örökölte, az övét pedig a kisebbik öcsém. A végén elbontottuk a régi csizmaszárat és csináltunk belőle bocskort.*

A kísérem jelzi, hogy indulnunk kell, elköszönök.

(Később kezembe akadt egy szatmári faluban szolgáló segédlelkész levele, mely a két háború közti időket kevésbé idilli módon festi le:

„...Egyik közeli faluban tüdővész pusztít, annyira, hogy más falubeliek nem is mernek feleségnek valót keresni. Étkezés, ruházkodás mind hiányos. Falunkban nemegyszer megtörtént már, hogy a rossz termés miatt 10–20 holdas gazdák boltban vették a kenyeret. A csecsemőhalálozás nagy, az egykezés egyre terjed. Falumban a múlt század végén 500–550 lélekre 30–33 születés esett, ma 628 lélekre 10–12. Mostohán bánik a néppel a természet. Földje rossz, agyagos (csak a Tisza partján, Nagyecsed, Szalka vidékén jó). Vagy nagyon sok az eső vagy nagyon kevés. Gyümölcsstermesztést haszonra nem folytatnak. Háziipar fejlett, de a szervezetlenség miatt sokszor potom áron adják el szőtteseiket, vásznaikat... ”.)

Már magasan ível a Nap, négy óra körül járhat, de az utcákon alig mozognak emberek, behúzódtak a házukba. Senki sem jár ki a faluból, naponta nyolc busz indul Vásárosnamény felé, a jegy 300 forintba kerül, ez sok pénz, az üléseken csak nyugdíjasokat és diákokat látni.

– Van a faluban olyan állás, mely diplomához kötött?

– Csak a tanítóké. Papunk nincs, aki volt, az öngyilkos lett, a doktor is máshonnan jön, a közjegyző is. Még pártok se működnek, az emberek már rájöttek, hogy a nagy ígéretek csak egy napra szólnak.

– És mi lesz azokból a gyerekekből, akik most tanulnak?

– Ott maradnak, ahol az iskoláikat elvégzik – mondja a falugazdász. – Én is elküldtem a lányomat Nyíregyházára, hatmillióba került a lakás meg az elhelyezkedés. Elvitte minden tartalékomat, de nem bánom, velünk is ezt csinálták az apáink annak idején, mikor elküldtek tanulni minket.

– Így megy el a tőke erről a nyomorult vidékről, a mi zsírunkból és verejtékünkől épült fel Nyíregyháza.

10.13. Bittner Erzsó iskolás emlékei³⁵⁹

„Szeptemberi csengetésre³⁶⁰

Augusztus végén, amikor a csivitelő, gyülekező fecskehadat megpillantom, hivatlanul is megérkeznek az emlékeim a tanévkezdésről. Már jó néhány éve nyugdíjas pedagógus vagyok, mégis jólesik, ha felidézem a régmúltat. Szerencsés embernek mondhatom magam, mert a szülőfalumban, Vámosatyában kezdhettem el ezt a nemes munkát, bár később az életem máshová vezetett, de meghatározó volt a pályakezdés a későbbi több évtizedes tanári munkámban. Hálásan gondolok ma is vissza a volt kollégáimra és a tanítványaimra. Jó néhány évvel ezelőtt már írtam ezzel a témával kapcsolatban egy történetet az otthon, a Beregi-Tiszaháton eltöltött nyárvégi napok után. Akkor azon meditáltam, az otthoni jó tapasztalatok alapján, hogy szeptemberre feltöltődnek-e a nyár adta csodákkal a tanítványaim és az új diákok.

359 1947-ben Vámosatyán született, Vásárosnaményban érettségizett és Nyíregyházán, a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán, magyar-történelem szakon szerzett tanári diplomát. Évekig Vámosatyában tanított, majd 1974-től Törökszentmiklóásra költöztek. Itt először általános iskolában, majd a nyugdíjazása előtt 20 éven át középiskolában tanított. Közben beszédművelésből és könyvtárkezelésből szakvizsgázott. A Beregi-Tiszahát erős gyökeret jelent számára, ma is beregi embernek vallja magát, figyelemmel kíséri az otthoni életet.

360 Bittner Erzsó: Írásaim. Egy egykori vámosatyai diák, majd tanítónő blogja 2015.08. 31. https://irasaim4.webnode.hu/blog/newscbm_57580/20/ (Letöltve:2020. 07. 16.)

Most, amikor a 45 éve készült fényképet nézegetem, azon tűnődöm, a volt tanítványaim mára már boldog szülők, nagyszülők lehetnek. A kép visszájának felirata alapján (Páncélvonat, 1970. április 22.) Vásárosnaményban készült, a Vasútállomáson. Ha jól emlékszem, úttörői szervezés keretében tekintettük meg a tanácsköztársaság 50. évfordulóján, az 1969-ben „országjárásra” elindított páncélvonatot, ami a dátum szerint 1970 tavaszán érkezett a járási székhelyre. A vonatból nem sok látszik, a fotós nagyon ügyesen a vámosatyai

Ebben az épületben tanultak az első osztályosok (hajdanán Szabó tanító néni és családja, majd Demarcsek Gyula tanár bácsi és családja lakásaként szolgált, itt lakott Tóth Béla tanító bácsi a családjával, aztán az épület udvarra néző szobájában Gerzsényi Katica tanárnő a férjével és később Maklári Marika tanárnő). Ma óvoda.

iskolások sokaságát öröktette meg. Nekem csak ez az egy fényképem van erről a kirándulásról, bízom, talán akad még néhány felvétel, amin az egész csapat is látható.

Keresztnevek sokasága (Éva, Balázs, Gábor, Béci, Gizike, Ella, Adél, Katica, Elvira, Lilla, István, Ferenc, Erzsébet, Ibolya, Margó, Marika, Laci....., folytathatnám).

Maklári Mária

tanárnő és jómagam voltunk a kísérő tanárok. Látva a boldog gyermeki arcokat, büszkeség tölt el, hogy néhány évet az otthoniakkal tölthettem el a pályámból. Meghatározó, gazdag élmények forrása maradt a későbbiekben is a sok-sok öröm, a sikerek, ami által én is gazdagabb lehettem tapasztalatokban és tudásban. Emberséget, tiszteletet, tisztességet, őszinteséget, életkedvet kaptam örökölni otthon. Az szomorít el, néhányan már „ODAFÖNTRŐL” figyelik, a falu sorsa és benne az emberek élete hogyan alakul. Gondoljunk RÁJUK, emlékezzünk tisztelettel és szeretettel, hiszen egykoron Ők is a közösségünk részei voltak!

Szinte ugyanazok az arcok, csak kevesebben, vidámság, jó móka a Bockereki-erdő szélében, ahová gyakran kirándultunk. Körjáték, tapsolás, éneklés, széles jókedv. De jó emlékezni! Vajon kinek-kinek merre vitt az útja? Külön büszkeséggel tölt el, néhány volt atyai tanítványom a tanári pályát választotta. Vajon hol tanítanak? Hiszen otthon már nincsen iskola!!!! Hazajáró vagyok még ma is 40 év után, csak be kell osztanom az időmet, a szeretteim közül mindenkit szeretek meglátogatni. Néha kacérkodom a gondolattal, egyszer nekivágok a Bockereki-erdőnek vagy az ősi legelőn át a Nemesekére (ligeterdő), a megannyi kirándulások, bókászások, kalandok helyszíneire. A lelkesedésem még megvan, még időt is szakíthatnék rá, de attól tartok, a fizikai erőnlétem nem tartana ki az úton (mert csak gyalog képelném el a megtett utat, az lenne az igazi).

Emlékeim rendezgetése³⁶¹

A földeken már ilyen tájban megkezdődtek az őszi munkák, a gyerekeket is mozgósították a szülők kisebb feladatokra. A mezőn a kukoricásban a köztesnövényként vetett babot (paszulyt) főleg nekünk kellett leszednünk, majd otthon a fák vagy az oszlopos tornácok hűvösében, esetleg a „színekben” fejtettük ki a babszemekből a magokat. A felnőttek feladata volt a babszemek tisztítása (szeleltetése), szárították még kicsikét, aztán szakajtó kosarakba rakták, végül vászonzsákokban tárolták. Változatos, kiváló ételek készültek belőle (levesként édes-és savanyú káposztával, zöldségekkel, gombóddal³⁶², füstölt hússal, kolbásszal, rántva, habarva, törtpaszulyként sült hagymával és kolbászkarikákkal). Eszembe jut egy kedves mondóka, amikor a kisgyermeket Beregben megkérdezték ébredéskor: Mit álmodtál?...a válasz : „ Gombódból folyt a Tisza, mellé ültem, kanalaztam.” (Az egyik kedvencem volt nekem is a levesek közül a gombódas bableves.) Augusztus végétől szeptemberbe is benyúlott a lekvárfőzések előkészülete a szilvaszedésekkel, ahol bizony minden kéz számított, így bennünket is igénybe vettek erre a munkára. Nem mindenkinek az udvarán volt katlan (így a mienken sem), megvolt a rendje annak, ki hol és mikor főzheti a lekvárt.

A felső tagozatosok iskolája (az új iskola). Magam is ide jártam ötödikes koromtól a nyolcadikkal bezárólag.

A lekvárfőzések napjai már a kedvenceink közé tartozott. A híres kavarókon fergeteges hangulat volt. Mesélésektől, viccelődésektől, nótázásoktól volt hangos a környék, a fiúk késő este ijesztgették a lányokat tóklámpákkal, de barátságok, szerelmek is szövődtek ezeken az estéken. Mi gyerekek csak addig segíthettünk a rézüstben rotyogó cibere kavarázásában (a faviorlákra erősített kavarórúd segítségével), amíg könnyű volt a vitorlákot mozgatni. Sőt meg

is kóstolhattuk a mézédés étet. A nehéz munka a lekvárnak való öregítésével kezdődött, ide már felnőtt, erős karú emberekre volt szükség, hiszen hosszú-hosszú órák állandó kavarása után lett végül a cibereből a fekete nagyon finom, még ma is híres lekvár.

Már az igazak álmát aludtuk, amikor a háziasszonyok az üstből a dagasztó teknőbe, majd kihűlés után szilkékbe rakták a kitartó munka „gyümölcsét”, amit gyermekkoromban csak „nemtudom” szilvából főztek. Sok finomság készült a lekvárból, a kedvencem a bukta és a gőzön főtt zsemle nagyságú gombóc volt (mi csak cseh gombócnak neveztük, valóban egy szlovák étel, ami édes knédli tésztából készült), aztán a derelye, a (krumpli)gombóc, a rakott lekváros tészta, a kelt kifli, néha a palacsintába, sőt még egy-egy karéj(szelet) finom házi kenyérrre is került a finomságból.

361 Ugyanott: 2015.07.16.

362 Gombóda: házi csipetke tészta

Annyi lekvár lett, hogy a következő lekvárfőzésig kitartott, és az ízét is megőrizte. Augusztus végén a sűrűn vetett kenderet is kinyűtték, kévékbe kötötték, majd a kévéket kúpokba rakva szárították, száradás után a patakjainkban áztatták. Már egy korábbi írásomban szóltam arról, ezt a műveletét a felnőtteknek nem díjaztuk, csak később értettük meg ennek a munkának a fontosságát a falu életében. Báméskodóként vettünk részt ebben a tevékenységben, no, meg a patakjainkat sajnáltuk, a kedvenc játszóhelyeink egyikét. Amikor a kender megpuhult, kiszedték a sáros kévéket, lemosták, szekerekkel hazaszállították, ott kúpokba állítva újra szárították a tűző napon. Ettől kezdve mi is részesülhettünk egy kis munkában. A szembe szomszédunknak is (Deák Tamás bácsiéknak) mindig volt kenderföldjük, így amikor már a megszáradt kenderszarak először a durvább kendertrőrk alá, majd a finomabb munka, az aprózásra a tiloló (tiló, törő) alá kerültek, hogy a kender fás része, a pozdorja lehulljon, Juliska néni engedélyezte néha a kendertrőrést nekünk is. Következett a szösz dörzsölése, ezt a feladatot a nagyobb fiúk, lányok kapták. Ez nem volt könnyű munka, de a fiatalok kedvelték ezt a programot, néha összebeszélve gyorsabb lépésekkel pörgették a dörzsölőt forgató rudat, és akik a rúd végét fogva forgatták a dörzsölőt, azok ilyenkor kiröpültek a sorból. Csupa kacagással, mókával könnyítették, enyhítették a fáradtságukat.

A szösz tisztításának utolsó szakaszába, a gerebenezésbe már mi is, nagyobbacska gyerekek újra „beszállhattunk”. (A gerebenezés befejezésével a kenderből szál - szösz - kóc keletkezett). Csak ámultunk, hogyan lett végre a szürke kenderből a sok munka után a finom szálú, fonásra kész szösz. A kenderfonalból aztán vásznat, zsákot, kötelet, zsineget készítettek, a nem fonható kenderkócot tömőanyagként vagy tömítésre használták. A keresztszemes kézimunkához igen finom kenderfonalból készült a vászon.

Talán már felsőtagozatos tanuló lehettem, amikor az egyik nyári szünetben az Igazgató bácsi kezdeményezésére belefogtunk a selyemhernyó-tenyésztésbe. Apró papírdobozokban kaptuk a kicsiny hernyókat, előtte a régi iskolánk folyosóját polcokkal rendeztük be, arra papírok kerültek. Közös neveltük a selyemhernyókat. A hernyók az eperfa levelével táplálkoztak, a napi táplálékukat az akkor még igen tiszta levegőjű beregi határból szereztük, volt eperfa bőven, de minden udvar is büszkélkedett egy-két eperfával. Ha már nagyon fogyott az eleség és az időnk is kevés volt, akkor a házigazdákat kértük meg, hadd szedjünk az udvari fákról. Erre ritkán került sor, mert kevésbé voltak szennyezettek, porosak a határban lévő fák levelei, s a hernyócskák bizony finnyásnak bizonyultak. Kiváló étvágyuk volt, később már leveles gallyakat is vihettünk nekik, szépen fejlődtek a kis élőlények. Nem emlékszem pontosan, de hetekig tartott, míg egyszer csak azt láttuk, a lerágott ágakon, a polcok rácsain kezdődött a „gubózás”, a selyemhernyók selyemgubót készítettek maguk köré és bebábozódtak. A hernyók a gubóban bábbá alakultak, hogy aztán lepkévé átváltozzanak. Nos, ez utóbbit nem kellett megvárnunk, mert a gubó átfűrésével a lepkék tönkretették volna a selyemszálakat. Így tehát fontos volt az ügyeletünk, jeleztük, mikor jöhetnek a selyemgubókért. Augusztus utolsó napjaiban ért véget ez a sikeres vállalkozásunk.

A falu élete egyáltalán nem az unalmáról volt híres, a felnőtteknek akadt bőven tennivalójuk naponta. Mi meg szeptember közeledtével lázas izgalommal készültünk az iskolába. A könyveinket, a füzeteket becsomagoltuk, vinyettát (címkét) ragasztottunk rá, a tolltartónkban rendet raktunk, kihegyezett grafit és színesceruzák, sértetlen tollhegyek, tollszár, friss üveg tinta (csak később, a felső tagozatban írhattunk már töltőtollal is) sorakoztak nagy „fegyelemben”. Az új radírnak és a tolltörlőnek is volt benne hely. Nem is emlékszem olyan tanulóra, aki ne várta volna már örömmel az iskola kezdetét.

Néha-néha új tanító néni (vagy bácsi) is érkezett, kíváncsian szemlélgettük, milyen ember is lesz valójában. Az alsó tagozatban a két csodálatos tanító nénimre (Szedlár Jolán és Szabó tanító nénire) még ma is hálás szívvel gondolok. Az évnyitón már minden készen várt

bennünket (az osztályfőnökünk, az osztálytermünk, az órarendünk, sőt még a tanév eseményeit is megismerhettük). Ünnepély volt az első találkozásunk, az évnyitó a szó valós értelmében. Mindig virággal kedveskedtünk a tanítóinknak ezen a napon. Majd kezdődtek a dolgos hétköznapiak. Az első tanítási nap nagy beszélgetésekkel telt, ki hol járt, milyen élményeket gyűjtött. Azután néhány napon át év eleji ismétlések következtek, ahol kiderült, felejtettünk-e és mennyit. Pótoltuk a hiányokat, türelemmel, szeretettel oktattak, neveltek bennünket a tanítóink. A napi iskolai leckénk mellett otthon is kaptunk még feladatokat .

Elvárásai voltak a Szüleinknek az iskolában teljesítettekkel kapcsolatban, de nem hajszoltak bennünket a tanulásra, érzelmi biztonságot adott az otthonunk számunkra. Kötelességünknek éreztük, a tisztességes felkészüléssel, a jó eredményekkel örömet, büszkeséget szerezhetünk a Szüleinknek. Valahogyan akkoriban mindenki akart és szeretett is tanulni. Közben azért az őszi betakarítási munkák is zajlottak, volt gyerek, aki iskola után otthon maradt, ellátta a délutáni ház körüli teendőket, volt, aki segített a tengeritörésben, a krumpliszedésben. Burgonyából is felsorolhatatlan sok finomság készült a konyhánkban. Kedvenceinkből csak néhány: krumplilángos, lapcsánka, nudli, rakott krumpli, sztrapacska (túróval).

Elégedetten láttuk mi is, nem kell félnünk a téltől, mindenből termett bőven. Előfordult, hogy a kukoricát nem tisztán, hanem csuhésan törték le, ilyenkor esténként - gyakran éjszakába nyúlóan - a rokonokkal, a szomszédokkal együtt mesélések, nótázások mellett folyt a kukoricahántás (kukoricafosztás). Édesanyánk pogácsával, lekváros buktával, néha zsenge főtt kukoricával, Édesapám meg egy-egy kupica pálinkával kínálta a segítőköt.

Ijesztgetésre ekkor is előkerültek a töklámpák, ezt a fiúk készítették takarmánytökből, rémisztő szemeket, orrot, fogakat faragtak ki, és a tök belsejében a gyertyát meggyújtották. A munka közben váratlanul lepték meg a tengerihántókat, aztán azoknál a házaknál helyezték el titokban, akik segítettek a tengerihántásban, hogy késő este hazatérve legyen meg a hatása. Lesték a fiúk, kit hogyan sikerült megviccelniük. Szívesen éjszakáztunk volna mi is, hallgatva a meséket, de időben le kellett feküdnünk, másnap az iskolában nem szunyókálhattunk. A kukoricából zsenge korában főtt kukoricát, egy-egy őszi délutánon a már „csörgő szemekből” pattogatott kukoricát készítettek, kedveltük ezeket a csemegéket, a fonókban pedig cukros vízben főtt morzsolt kukoricával kínálták az összegyűlteket.

Ősszel, a betakarítás után egy-egy hétvégén mindig akadtak házasulandó párok, ilyenkor tartották tehát a lakodalmakat. Néztük a színes, éneklő, cigányzenével kísért nászmenetet, különösen a menyasszony ruhája nyugőzött le bennünket. Volt aztán az esküvői vacsora után vigadalom, mulatozás, zene, tánc hajnalig. A bálók ideje is elkezdődött, nagyon régi emlékem, amikor a Lucskaszegben készülődtek a magtár épületében a bálra. Sejlik, hogy a földszinten egy tágas helyiség, aminek gidres-gödrös döngölt agyagpadlója volt, homokot hordtak rá, amit mi, apróbb és nagyobbacska gyerekek estig tömörítettünk a lábacskaikkal. Jó móka volt, ugráltunk, szaladgáltunk, kergetőztünk, néha a földre huppantunk, aztán katonásan, feszesen lépkedtünk, hogy a lábnyomaink estére keményre tömörítsék a táncosok talpa alá a talajt. A széles, vastag faoszlopokat és a közeit hajtogatott és sodort színes krepp-papír szalagokkal díszítettük. Amikor megérkeztek a bálozók - kik stráfszekérrel, kik szekérrel vagy gyalog, de akadtak már ekkor olyanok is, akik biciklivel.....,- elégedetten szemlélődtek a „táncsteremben”. Nézelődtünk kicsikét, és bizony bennünket hazaparancsolt a szülői tekintély.

Később a faluban a termelőszövetkezet biztosított egy helyiséget a mozinak és a bálókknak is. Már középiskolások voltunk, amikor engedélyezték a szülők a bálozást, persze, szülői felügyelet mellett. Azért jutott idő az őszi délutánokon barangolásokra is a barátainkkal az erdőkben, a gyönyörű tisztásokon és a réteken. Csak azt kellett tudatnunk a szüleinkkel,

kivel, kikkel és hová megyünk, be kellett tartanunk azt a szigorú íratlan „szabályt” is, hogy míg korábban lámpagyújtásra, később villanykapcsolásra otthon legyünk.

Szeptember vége felé eljött az iskolai „gyűjtések időszaka”. Gyűjtöttünk mi vasat, papírt, rongyot, fekete ribizli levelet, amit az iskola padlásán szárítottunk leadásig, gesztenyét, aztán kosárszámra a kecskerágó beérett termését az erdő cserjéseiben, a ligeterdőkben, a legelők szélein a bozótosokban. Bogarakat gyűjtöttünk, leveleket, virágokat, növényeket préseltünk, versenyeztünk, ki készíti belőlük a legszebb „tablót”. A legmutatósbabak az iskola gyűjtőtárát gyarapították. Október elején egy-egy napsütéses őszi napon aztán a kedvencünk, a makkgyűjtés következett. A sűrű cserjeszintű Bockereki-erdő tölgyeseit kerestük fel ebből a célból. Ha a nyár és a kora ősz időjárása is kedvező volt, zsákszámra szedtük a makkot, csak arra kellett ügyelnünk, ne legyen közöttük férges makk. A kiskosarak néha hamar megteltek, szépen „gyarapodott” a zsák is. Izgalom is akadt ilyenkor bőven, egyik alkalommal elterjedt a csapat között, hogy vaddisznók közelednek, már azon tanakodtunk és azt szemléltük, melyik fa lesz arra alkalmas, hogy felmásszunk rá az „ellenség” közeledtével. Amikor megpillantottuk a malackákat és a kocamamát, mindenki fellélegzett és egymást cukkoltuk, mert az erdész házi (szelíd) disznócsapata turkált a kedvenc csemegéjük, a makkok után a laza erdei talajban. A gyűjtés és a termés leadása után általában meglátogattuk az erdőben elhantolt erdészek sírjait, akik az erdő lombátora alatt pihentek, erdei virágokat helyeztünk a sírokra ...

A hazafelé vezető úton, a lénián (egyenes keskeny földút az erdőben) két oldalt a fák lombjai összeértek, lágy neszsel hullottak a fákról a sárgás, vöröses, barnás levelek, zizegett az ezerszínű avarszőnyeg a lábunk alatt. A ritkuló ágak között a bágyadt őszi napsugarak áthatoltak, megvilágították az erdő mélyét és az utunkat is. Csendben ballagtunk, mohón szívtuk magunkba az őszi avar finom illatát, közben hallgattuk a madarak önfeledt csiripelését, énekét. Néha az ágak megzörrentek, reccsentek, ilyenkor lestük, talán sikerül látnunk az erdei lakók közül egy-egy őzikét vagy nyuszt, netán vaddisznót. Az őszi erdő gazdag színekavalkádja lenyűgözött bennünket. Ez a nap felért egy igazi őszi testmozgással, és lelki élményekben is gazdagodhattunk.

Nem emlékszem unatkozós napokra a gyermekkoromban, a tanulás mellett gazdag műsorokkal lelkesen készültünk a nemzeti ünnepeinkre. Színdarabbal, énekkarral, tánccal, számomra mindig akadt egy-egy vers, amit szavalásra nekem szántak a tanáraim, szerettem is verset mondani. A falu lakói és persze közöttük a szüleink is az ünnepi műsoron a belépők árával gyarapították az iskolánk szerény kis „vagyonkáját”, amit mindig valami hasznos dologra költöttünk el.

Talán már az erdő teljesen „levetette a ruháját” amikor egy hideg, ködös őszei nap éjjelén (1956-ban) furcsa zajok érkeztek az erdő felől a faluba, mi, gyerekek először csak tudatlanul lestük a suttogó, beszélgető szüleinket. Megtudtuk, a SZU határa felől, a 41-es úton hangos zörgéssel száguldó szovjet harckocsik zaja tartotta izgalomban a felnőtteket. (A 41-es utat a falunktól legelők, majd a Bockereki-erdő, valamint Tákos és Csaroda választotta csak el, az erdő, valamint a sáros utak az elzártságunk mellett védelmet, biztonságot is jelentettek a falu számára.) A rádióból az is kiderült, forradalom van a fővárosban (amit persze évtizedekig ellenforradalomnak tanultunk és tanítottunk).

Ekkor negyedik osztályos voltam. Hogyan is emlékszem vissza arra az időre? Nem a történelem könyvet, az emlékeimet idézem. A falunkban többnyire higgadtak maradtak az emberek, az iskolában egyetlen napon nem volt tanítás. Egy zászlós utcai felvonulás elevenedik meg az emlékeim között, ahol néha a vonuló kis tömeg megállt, kórusban szavalták a Nemzeti dalt, elénekelték a Himnuszt, és azt skandálták: „Rákosit a Dunába, Gerő Ernőt

utána!” Jó néhány nap elteltével egy szovjet tiszt jelent meg a falunkban, aki a falu eseményeire volt kíváncsi, Édesanyánk volt a tolmács, (aki a szlovák nyelvet anyanyelvi szinten beszélte, a lengyel és az orosz nyelvben is jártas volt). A tiszt a beszélgetés után elégedetten nyugtázta, rendbontás nem történt a faluban.

A szomszédunkban lakott a falu már egyetlen zsidó vallású házaspárja, Janklovics Feri bácsi és a második felesége, Frida néni. Az első felesége és a két fia a koncentrációs táborban lelték a halálukat. A falu tsz-elnöke volt Janklovics bácsi, jóságos ember, tisztelték a falubeliek, az egyik este kisebb incidensben volt részük, de nem esett bántódásuk. Mégis, amikor elcsendesültek az események, kivándoroltak a Jándon élő rokonaikkal együtt, Ők azt mondták, Palesztinába (megjegyzem: az első arab-izraeli háború - 1948/49. - végén már önálló Palesztina nem volt, 1957-ben sem volt igazán békés a helyzet ott, ahová kivándoroltak). Néhány levelet még váltottak a falubeliekkel, aztán egyszer csak nem jött több levél.

Visszatérve az eseményekhez, a szomszédaink a tankok „bevonulása” utáni időben gyakran vendégeskedtek nálunk, nekünk már volt ekkor rádiónk, és bizony izgatottan hallgatták az adást. Nagy Imre beszédét feszült figyelemmel kísérték, olyan sokan szerették volna a friss híreket hallgatni, hogy Édesapánk a nyitott ablakba rakta végül a rádiót, hogy minél többen és minél többet tudjanak meg az eseményekről. Mi vártuk az Esti mesét, helyette a következő szöveget olvasták be: „Kedves Gyerekek! Ma is elmarad az esti mese, Budapest utcáin vér folyik.” Hogy aztán mikor lett újra műsoron a mese, arra csak nagyon halványan emlékezem.

Az iskolai életünk különbözött a felsős tanulóktól, nem egy udvaron voltunk, mi a régi iskolában tanultunk, Szabó tanító néni, Boriska néni, akinek a szintén tanító férje a Don melletti (1943) harcokból nem tért haza, gyakran mesélt nekünk a háború borzalmairól, és mi a háborúban és az 56-os eseményekben elesettek tiszteletére hetekig minden délben elénekeltük a Himnuszt. A felsősök elégették a német nyelvkönyvüket, de aztán ők is lecsillapodtak.

Napok múlva lecserélték az iskolánk külső falán lévő címert és új zászlót is kaptunk. Ezután hamar megérkeztek az orosz nyelvkönyvek, (ötödikes koromban már orosz nyelvet tanultunk). Budapest szomorú eseményeiről kiadványok jelentek meg a falunkban a tankok bevonulását követően már néhány nap múlva, néha mi is belelestünk, elborzadtunk a fényképek látványától. Majd ezeket a nyomtatványokat a szüleink eltüntették, az országunk a szovjet berendezkedés mintájára kezdte el az életét. Hallgatás és csend következett ezután. Mi, gyerekek akkor még nem is értettük, mi is történt valójában. Jó ideig a református templom és a katolikusok imaháza megtelt a falu embereivel az istentiszteleteken és a miséken. A falu apraja-nagyja egy békés életért imádkozott. (Ha jól emlékszem, a falunkból hárman disszidáltak, akik közül egy fiatalember Hollandiában, a második talán Kanadában telepedett le (de évekkal később hazajött, hogy falubeli lányt vegyen, vigyen feleségül), a harmadik fiatalemberről nem hallottunk később sem híreket.)

Egy néhány évvel visszakanyarodok az emlékezésemben: A Szüleink az apai Nagypám segítségével 1950-ben kényelmes, tágas, világos szobákkal házat vásároltak a templom szomszédságában, a falu közepében, az iskola közelében, így a nővérem már itt kezdhetette meg az első osztályt. Később amikor én is iskolás lettem, és a tanyasi (lucskaszegi) gyerekekért a havas téli napokon megérkezett a lovas szán, vágyakozva néztem utánuk. Otthon aztán addig pityeregtem, míg a könnyek győztek, másnap én is velük mehettam a Nagyszüleimhez a Lucskaszegbe.

Este a Nagypám meséit vagy a kalandos történeteit hallgatva merültem álomba. A reggeli korai felkelést feledtette a csilingelő lovas szán, aztán az út két szélén a hó súlya alatt roskadozó fák, vagy olykor a fák ágain csillogó zúzmarák látványa. Néha egy sompolygó rókát, az erdőből kimerészkedő őzikéket pillanthattunk meg, de volt részünk hatalmas agancsú szarvasbika látványában is. A varjak károgtak, a lovak elégedetten prüszköltek, néha gyorsabban siklott a szán, majd éppen csak lépésben haladtunk, meg-megrázták a fejüket a lovak, ilyenkor még szebben szóltak a csengőik. A szánkón suba és szőrpokrócok melegítettek bennünket, a lábamat meg az anyai Nagyszüleimtől kapott „sibakancsban” az Édesanyám kötötte gyapjú zokni fűtötte. A fejünket gyapjúkendő vagy „nagykendő” védte a zord időtől. Feledhetetlen élmények maradtak ezek a napok, felső tagozatos koromban nem ismételhettem meg ezeket a csodás utazásokat, a tanya közepében már csak a terménymagtár árválkodott, hirdelve, valamikor nyüzsgő élet volt a környékén. Aztán egyszer az is eltűnt. A lakók Vámosatyában vagy Tizzaszalkán építkeztek. (A központosítások és a tanyafelszámolások ideje volt az ötvenhat utáni időszak.)

Mindig lelkesen vártuk a telet az örömeivel együtt. A tél az egyik kedvenc évszacom, akkor leginkább, amikor fehér lepel borítja a tájat. Vámosatyába - a Kárpátok közelsége révén - már november vége felé megérkezett a tél. A hóesés hozta meg számunkra az igazi örömet: hócsatáztunk, hóembert építettünk, szánkózhattunk, a befagyott patak jegén sikárcózhattunk (csúszkálhattunk), sőt a fiúk - az édasapjukkal közösen barkácsolt - korcsolyával (kezükben a szöges végű bottal lendítették magukat) száguldozhattak is a befagyott patak jegén. Ha a templomunk mellett lévő öreg fűzfa mesélni tudna, elmondhatná, ez a hely volt a keményebb téli napokon a fő találkozóhelyünk. A patak meredek partján (a fűzfa és a templom kerítése között) alakítottuk ki ugyanis a lesiklopályánkat.

Iskola után a másnapi leckével ha elkészültünk, indulhattunk is a templom mellé, ahol délutánonként hangos gyereksereg lepte el a terepet. Rendben, sorban, egymást megvárva, egyedül vagy többen összefogódzkodva csúsztunk le a jégen a patak medrébe. Röpültünk, néha fenéken érkeztünk meg, de friss erővel újra a patak peremére jutottunk, ahol kivártuk a sorunkat, és kezdődött előről a lesiklás. Késő este szülői engedéllyel vizet hordtunk a pályánkra azzal a reménnyel, hogy másnapra még vastagabbra hízik a jég.

A havas falu csendjét olykor a szánkót húzó lovak csengője törte meg, illetve a fagyos hajnalokon a hízók visítása jelezte, hol lesznek „disznótorok” aznap. Az ilyen napokon otthon én csak két eseményt kedveltem, a hízó szalmával való perzselését, és a már kora délelőtt elkészült ízletes pecsenyét párolt savanyú káposztával, amit mi „toroskáposztának” neveztünk, jóízűen falatoztuk hozzá a piritós házi kenyeret. Sok-sok finomság készült a friss húsból, inycsiklandó illatok szálltak a környéken. Ilyenkor, ha valaki betévedt hozzánk, kóstolgathatott kedvére.

Bereg nagyon híres volt a vendégszeretetéről, ma is. Az igazi akkor volt a disznóvágás, ha a házak tetejét, az udvart, a fák, a bokrok ágait puha hótakaró borította, a frissen hullott hóval be is dörzsölték a hízót a forró vízzel való lemosása előtt. A tél, a mozdulatlan szépség ilyenkor megelevenedett. A fehérséget csak a kéményekből az ég felé csavarodó füstök színesítették. Ami arra is figyelmeztetett bennünket, a tavasz, a nyár, az ősz varázsa a jó meleg szobában vár mindnyájunkat, ha már elégünk lett a kintlétből.

Bizony nehezen untunk rá a téli örömökre. Lelkesen kerestük fel a csikorgó, de szikrázó napsütésben a csendes, a puha hótakaró fedte erdőt, ahogy lépkedtünk, a talpunk alatt ropogott a hó. A fehérbe öltözött fák között könnyedén csúszott a szánkónk szénával, kukoricával, napraforgóval megrakodva, a vadetetőkhöz igyekeztünk. Találgattuk a nyomokból, éppen milyen erdei állat eszegetett nemrég. A vadak közül talán a fácánok voltak

a legbátrabbak, csak akkor röppentek fel, ha már közel jártunk, néha csoportokban eszegető őzikéket is megpillantottunk. A szénatartó rácsok közé raktuk a szénát, a kukoricát és a napraforgót a havas talajra szórtuk, és indultunk is haza, ilyenkor hamar sötétedik, aztán a bátorságunk is alábbhagyott, amikor az erdő mélyéből vaddisznók csörtetését véltük hallani. Bár lehet, nem az etetőkhöz igyekeztek, hanem a sűrűben a hó alatt túrták az avart makkot keresve. (Megelevenedett a fantáziánk, sokat meséltek a vadászaink - édesapám és a nagybátyám - a vadászatokról, a kalandjaikról.)

A nagy fehérségben a csipkebogyótermés piroslott, a kökények kék színe is csábító volt. A csipkebogyót kóstolgattuk, már korábban, amikor a dér megcsípte, Édesanyánkkal jártuk az erdő szélét, a bozótosokat és karoskosárnyit szedtünk több alkalommal is. Lekvárt készített belőle, de egy részét zörgősre szárítva teának tette el a megfázásos időszakokra. A kökényt békén hagytuk, azzal cukkoltuk egymást, „csókra húzza a szánkat”, így mindenki elhárította a kóstolási szándékot. A havas látványnál szebb csak az volt, amikor zúzmara vonta be a tájat. A zúzmarás erdő fái megannyi csipketerítőként jelentek meg ezernyi virágmotívumokkal.

Ha egy-egy tanítási napon a rossz idő miatt nem tudtunk a szünetekben kinn játszani, benn sem unatkoztunk. A széles és a hosszú folyosó egyik oldalán a fogasok voltak, a másikon pedig alacsony tornapadok, ülőalkalmatosságnak szolgáltak ilyenkor. Nem unatkoztunk, rengeteg szójátékot ismertünk, illetve a lányoknak a kedvence volt a kockázás. A beregi gyerekek lehet, ma már nem is ismerik ezt az ügyességi játékot. Csak öt kocka kellett hozzá és egy kis ügyesség. A kockákat hajdanán tégladarabkákból dörzsöléssel mi készítettük, ami bizony nagy szennyeződéssel járt. Mokka cukor nagyságú kockák kellettek hozzá. Idővel a téglakockákat helyettesítettük öt formás kavicssal, így már kicsinykét lett piszkos a kezünk. Az a lány volt a legügyesebb, aki a délelőtti szünetekben kijárta az „öt iskolát”. Leguggoltunk és kezdődött a játék, általában négyen-öten játszottunk egy csapatban. A kavicsok elrendezése következett, a kavicsok felszedési sorrendje: Egyet feldobtunk a levegőbe, közben felkaptunk egyet, először egyesével kellett felszednünk mind a négyet, végül mind az ötnek a markunkban kellett maradnia, aztán a kavicsok állása: kettő-kettő, majd: három-egy és egyszerre a négyet, az utolsó művelettel mind az ötöt fel kellett dobunk, a tenyerünket lefelé fordítottuk, és a kézfejen kellett landolnia mind az öt kavicsnak. Ha ez sikerült, kijártuk az öt iskolát.

Számtalan játék volt még a tarsolyunkban (kiszámolós, kitalálás, beugratós, stb.). Ha zord idő volt, otthon, a szobában is találtunk elfoglaltságot. Édesanyánk horgolni, kötni, varrni tanított bennünket, esténként olvastunk, Édesanyánk meséit vagy a rádiójátékokat hallgattuk. Édesapánk szüicsmunkáiból a szabás utáni maradékokat (báránybőrt, szőrmeféléket) felhasználhattuk, papucsokat készítettünk vagy bekecset a babáinknak, a gyolcs, a karton, a pamut vagy más kelme maradékait pedig Édesanyánktól kaptuk, amiből babaruhákat varrtunk. Gyakran a kézivarrás mellett Édesanyám Singer varrógépjén próbálkoztam a varrással, még ma is hálával gondolok Édesanyámra, hogy megengedte és tanítgatott is a gépi varrásra. Édesapánk szüics varrógépjén viszont nem dolgozhattunk. A társasjátékok, a sakkozás, a malmozás is a kedvenceink voltak. Néha még a szüleink is játszottak velünk, sokat derültünk, jó hangulatban, kacagással teltek a téli estéink. Előfordult, hogy a tengeri morzsolásába is besegítettünk.

A tél, különösen a december hónap már a várakozások ideje is volt. Mikulás nap előtti estén a fényesre boksztolt cipőinket az ablakok közé raktuk, s már hajnalban lestük, mit kaptunk a Mikulástól. Volt abban minden finomság, mellette játékok, babák, a hosszú, fonott hajunkba való színes szalagok, ruhaneműk is. Csak nagyobbacsán jöttünk rá, a cseh városkában élő Nagyiék ilyenkorra és karácsonyra időzítették a csomagküldést. És már meg is érkeztem a legszebb családi ünnepünkhöz, a karácsonyhoz. Édesanyánkkal közösen

karácsonyi énekeket énekeltünk, karácsonyi történeteket mesélt nekünk, közben a lakás takarításában is segítettünk. Az ünnep előtt mindnyájunknak rendet kellett raknunk a szekrényünkben. Édesanyánk az ünnep előtti napokon a kemencében sütötte a mákos és a diós bejglit. Karácsonyfára valókat is készítettünk, néhány napig a mézeskalácsok illata lengte be a konyhát, majd diókat vontunk be színes sztaniol papírral.

Míg kisebb gyerekek voltunk, mindig karácsony reggelére „hozta meg a Jézuska” a felöltöztetett karácsonyfát, alatta pedig az ajándékokat. A gazdag karácsonyunkat a Szüleink mellett a Nagyszüleinknek is köszönhattuk. Mi minden volt a fán? Szaloncukor, dió, mézeskalács-figurák, csokifigurák, almák, gyertyák, csillagszórók, csillag a csúcán. Valami csodálatos szeretet, békesség uralta az ünnepeinket. A meghitt hangulatot csak a havas vidék emelte még bensőségebbé. Karácsony estéjén (SZENTESTÉN) a menü mindig gombával készült savanyú káposztaleves és mákos bobájka³⁶³ volt. Másnaptól finom ünnepi ebédek következtek, ezeken a napokon is a kedvenceink kerültek az asztalra.

Még talán gimnazista koromban is volt betlehemezés a falunkban, élő szereplőkkel és nem bábokkal jelenítették meg a pásztorjátékot. Vártuk a kis csapatot, finom süteményekkel kínáltuk őket, talán valami pénzecske is került az erszényükbe. A téli szünet is erre az időre esett, olvastuk a kötelező olvasmányt, a hófödte szabadban is sokat tartózkodhattunk, játszottunk, sikárkóztunk, barangoltunk, szóval nem unatkoztunk. Esténként gyertyát, csillagszórót gyújtottunk a karácsonyfán, mesét hallgattunk, beszélgettünk, amikor már diavetítőnk is volt, bizony számtalan mesés és kalandos történetet néztünk meg, olvastunk el. Ilyenkor nappal az ablak spalettáit bezártuk, hogy sötétben kellemesebb mozihangulat legyen. Vártuk a karácsony ünnepének a zárónapját, a vízkeresztet, ekkor bontottuk le ugyanis a karácsonyfánkat. Mindent testvériesen elosztottunk - a SZÜLEINKNEK is -, én a szaloncukrok közül a fehér és a barna színűt kedveltem, néha csereberéltünk. A cseh csokifigurákat beosztottuk, a mézeskalács-figurák ekkorra már megpuhultak, volt tehát csemege jó néhány napig. Az ünnepek után az iskolában igen szorgalmasan tanultunk, ugyanis lassan elérkezett a félévi bizonyítvány-osztás. Igyekezünk örömet szerezni az eredményeinkkel a Szüleinknek.

A Beregi-Tiszaháton (az egykori Bereg vármegyének a mai országhatár és a Tisza közötti, Tarpától Lónyáig terjedő része) február végéig általában megmaradt a hó, néha olvadozott, de aztán újabb pótlás érkezett. A tél örömei megmaradtak az emlékeimben éppúgy, mint a tavasz, a nyár és az ősz. Az alvó, hófehér szépséget, a zsongó, ébredező természetet, a virágos réteket, a tisztásokat, az erdőket, a patakokat, a megannyi színpompás varázsukat, a színes lombokat, mindet-mindet csodaként őrzöm ma is. Valami olyannal vértelmez fel a beregi embereket az otthoni gyönyörű természet, ami talán máshol meg sem található, ami a lényévé válik az évek alatt, és a csodálata mellett szereti, tiszteli és meg is becsüli a környezetét, mint ahogyan Babits Mihály fogalmaz: „ki méltó látni a csodát, az a csodát magában hordja.” Napi csoda „termett” egykoron Beregben, és remélem, most is!

A csodás utazásaim³⁶⁴

(Gyermek-és ifjúkori utazásaim a Beregi-Tiszaháton és a Beregi-Tiszahátról)

Varázslatos dolog a „világ” felfedezése. Egy kisgyereken még nem tudatosul mindez, csupán örömet érez, amikor az első önállóan megtett lépések után egyre messzebb szeretne haladni, és rácsodálkozni a szűkebb és tágabb környezetére. Az utazás az emberi lét egyik

363 A bobájka, azaz „mákosguba”, de az ősbibb bobájka nem a gyorsabb módszerrel, kifliből, hanem az erre a célra sütött, dagasztott kelt tésztaból készül.

364 Bittner Erzsó, Ugyanott: 2015.06.14.

legfontosabb eleme - olvastam valahol. Az én útra keléseim nem képzeletbeliek, hanem valóságok, a személyes életem részei. Ahogyan múlnak az évek, nő a kíváncsiság bennünk, világot szeretnénk látni, élményeket szerezni.

Már gyermekként sokat foglalkoztatott az is, hogyan is kerültünk (a Bittner család) Vámosatyába, hiszen a déd-, a nagyszüleink és a szüleink is felvidékiek, Kassa és környékének szülöttei. Szembesültem a szeretteim elbeszéléseiből azzal is, hogyan szakítanak a háborúk, a békeszerződések, a nagyhatalmak területeket, családokat szét. Kassa magyar város volt, a város a történelme során „németesítést, magyarosítást, szlovákosítást” is átélt. A Kárpátalja is volt magyar, csehszlovák, szovjet fennhatóság alatt, ma Ukrajna része. A kassai bombázás után a pásztor nagyapám a családjának, a juhainak, a lovainak a nem annyira zord, az Északkeleti-Kárpátok vonulatában, az Alacsony-Beszkidék hegyes-völgyes vidékén találta meg azt a helyet, ahol a háborúban valamelyest biztonságban élhettek. Ugyanis két fia, édesapám és az egyik nagybátyám Kassán nappal az utcai igazoltatás után - a német eredetű családnevük miatt - kerültek a szovjetek fogságába, míg a nagybátyámat elhurcolták és csak 1948-ban térhetett haza, addig édesapámat a fogdában töltött napjai alatt szerzett betegsége mentette meg az elhurcolástól.

A kassai kórházban minden reggel szemlét tartottak a szovjet tisztek, és akit már egészségesnek találtak, vitték is a lepusztult országuk helyreállítása céljából a SZU-ba. A Kassát körülvevő hegyekben ekkor már nagy partizánmozgalom volt, Édesapámat az orvosok és a partizán unokatestvérei segítségével menekítették ki a kórházból. Hónapokig gyengélkedett, felépülését a család szertő gondoskodásának köszönhettem. Aztán még békésebb helyet keresve, a II. világháború vége felé „csöppent” a családunk az akkor még Csehszlovákiához csatolt Kárpátaljáról (néhány hónappal később, 1945. júniusától szerződés rögzítette Kárpátalja kiválását a csehszlovák államból, és hozzácsatolták a Szovjetunióhoz, a végleges határzár majd csak a nyár vége felé lépett életbe) a Beregi-Tiszahátra, tehát az apai nagyapám révén, aki nagy műveltségű, olvasott, több idegen nyelvet beszélő pásztorember volt. Itt találta meg azt a vadregényes helyet, ahol jólelkű, békés emberek élnek, és ahol erdők, patakok (vizek), dús fűvű, tágas, széles legelők vannak. És az sem volt mellékes, Beregnek ezt a részét a súlyos frontvonalak is elkerülték, az erdők, a ligetek, patakok, csatornák, vízmosások által védett kis „csücske” volt ez a Beregi-Tiszahátnak.

Vegyes nemzetiségű család a mienk, a felmenőink között magyarok éppúgy találhatók, mint tótok, németek (svábok). A nővérünk egyéves koráig még Kassán élt, de mi, a négy testvére már mindannyian Beregben születünk. A Lucskaszegben, a nagyapám birtokán tettem meg az első lépéseimet is, már kisgyermekként rácsodálkoztam a természet szépségére, örömet jelentett számomra az utazás. Emlékeim foszlányaiban elevenedik meg egy törékeny, vékonyka testalkatú, jóságos „ÖREGANYÓ” (Ő az egyik korábbi írásomban említett „Bözsi mama” édesanyja volt), aki felfedezte bennem a „nagy utazót”, így rőzsegyűjtésre gyakran magával vitt az erdőbe. Lassan haladtunk, közben beszélgettünk, virágot szedtünk, néha egy-egy kisebb gallyacskával besegítettem a „rakományába”. Kerestük az erdő TÜNDEKÉJÉT, néha elsuhanva látni is véltük. Közben egy lapuló nyuszi ugrott fel előttünk, a távolból a vaddisznók csörtetése törte meg a csendet, ahogyan az erdei patak felé igyekeztek hűsölni. Hallottam az erdő csöndjét, a madarak énekét, a gallyak reccsenését, a fák, a cserjék susogását, a patakok vizének csobbanását, a bogarak muzsikáját. Szóval érdekelt minden, ami körülvett: az emberek, az állatok, a növények, a vizek, nyitott voltam mindenféle ismeret befogadására. Amikor már a családunk a faluba költözött, gyakran jártam ki a tanyára, ahol a nagyapámék éltek.

Utazhattam tehát: gyalog, a kerékpár csomagtartóján, szekéren, bricskán, hintón, télen subába burkolózva szánkón. Nyári napokon szívesen heverészttem, heverésztünk az erdő

felől érkező és a tanyát félkörívben ölelő patak vagy kanális (vagy az is lehet, a Csaronda szövevényes folyásának egyik ága) meredek partján. Lestük a bogarak mozgását, a virágokat, az égbolton vonuló felhőket, hallgattuk a közeli kaszálón vagy a parton dolgozók kaszáinak ütemes susogását, a kaszások vidám nótáit. Élményeket gyűjtöttünk, megtanultuk tisztelni, szeretni a természetet. Az utazáshoz jó szem és szív is kell. Még nem ismerhettem ekkor a róka építő tanácsát, amit a kis hercegnek adott, miszerint: „.....jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.”³⁶⁵, de azt tudtam, éreztem, hogy az utazás számomra határtalan örömet jelent. S valóban a szívem dobbant, talán hevesebben is vert, ha egy gyönyörű természeti kép tárult elém, vagy egy addig nem hallott madárdal „csapta meg” a fülemet. Ilyenkor Édesapám, aki szintén természetismerő, természetrajongó vadász is volt, sietett a segítségemre, milyen madártól is érkezik a csodálatos dallam. Ki ne vágya már gyerekkorában kalandokra? Ahogyan telnek az évek, szeretné a kíváncsiságát tágítani, „világot” látni. Így voltam ezzel én is. Már jól ismertem a környéket, tudtam, merre találok a közeli tanyákat: a Rostás tanyát, az Újtanyát, a Laposhadat, a Simondit, a Marócsát, a Batkát, a Sűrű- és a Veres-tanyát. Ismertem az erdőket, a tisztásokat, a patakokat. Aztán egyre távolabb vitt el az érdeklődésem a szülőfalumból. Beregben vasútvonal ekkor már nem volt, de az élményszerzés céljából a szomszéd faluban az országhatár mentén felkapaszkodva a Barabási-hegyre (Kaszonyi-hegy vagy Tipet-hegy), onnan a hegy északi lábánál a „túloldalon” zakatoló, fekete, füstös, hangos síppal jelző vonat látványa sóhajokat hozott elő, és gondolatban már „röpültünk” is a vadregényes beregi tájakon.

A Kaszonyi-hegy déli része nyúlik át hazánkba, a sajnálatos történelmi események rajzolgatták a határt. (Kárpátalja mintegy ezer esztendeig Magyarország, majd 1945-től Kárpátalja Bereg oda tartozó részével együtt a Szovjetunió része lett. Ma Bereg vármegye nagy része Ukrajna, kisebb része pedig hazánk területén fekszik.) A hegy lábánál volt egy hatalmas borospince, ami a hegy mélyébe (gyomrába) nyúlott be, még soha nem láttam akkora hordókat, mint amekkorák ott voltak. A pince előtt préselték a hegyen termő szőlőt, majd a finom mustból később kellemes ízűvé érett (forrt) a „batkai bor”. A pince fölött irodák és lakóépületek is voltak. Gyakran, ha a hegytetőre felkapaszkodtunk, onnan bámultuk a „Senkiföldjét”, ahová már nem léphettünk, majd a drótkerítések mögött a felszántott sávot hogyan gereblyézi simára naponta a láncfalpas. A határvonal ugyanis a hegygerincen vezetett, kettéválasztva a hegyet. Ezen a hegyen a szőlő mellett finom gyümölcsök is teremtek, a gondozott szőlőtáblák, a rendezett vidék a dolgos, a szorgos, a hozzáértő emberek munkáját dicsérte. ... Voltak nekem kalandos útjaim hajdanán, egy ilyet 1962-ből őrzök, amikor már gimnazista voltam. Váratlanul - József napon, március 19-én - akkora hóvihár kerekedett néhány óra alatt, hogy Vásárosnaményban rekedtem igen sok diáktársammal, mert már kora délután sem vonat sem busz nem indult sehová a hóakadály miatt. Egész Naményt mozgósították, emberségből jelesre vizsgáztak a város lakói, aki csak tudott, diákokat, felnőtt embereket fogadott be éjszakára. Másnapra vagy harmadnapra a vonatközlekedés úgy ahogy helyreállt, de a Beregi-Tiszahátat a hóbirodalom a fogságában tartotta majdnem egy hétig. Nem voltak ekkor még modern hókotrók, talán semmilyenek, a falvak férfijai lapátolták el az utakról a sokszor több méter magas hóakadályokat, a hadsereg segített be a kemény munkába. Én egy naményi iskolatársaméknál laktam, ahol igyekeztek pótolni, szinte szülői gondossággal az otthon hiányát, ma is köszönettel gondolok az Oláh Babi szüleire ezért. Hogy miért tartozik ez a történet az utazási témámhoz?mert ugyanaz a Kázmér Jóska bácsi röpitett haza az egyhetes távollétekből, mint az úttörőtábori kalandom után, csak most szánkón tettük meg a hazafelé vezető utat és nem stráfszekérrel. Ekkor is kenyérért jött Naményba Józsi bácsi, mint hajdanán.

365 Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg

Emlékszem, sütött a nap, szikrázott a hó, tiszta, de fagyos volt a levegő, gyönyörködtem a hazafelé vezető út környezetében, még a Kárpátok havas csúcsait is lehetett látni a tiszta, „fogcsikorgató” időben. Jóska bácsi, hogy meg ne fázzak, megosztotta velem az egyik „lópokrócot”, ami hazáig melegített. Hálával és szeretettel emlékezem még ma is rá. Mindig is kedveltem az igazi telet, amikor ropogott a hó a cipőm talpa alatt, a szikrázó napsütésben mint valami „Csipkebirodalom”, olyan volt a vidék. ... Az utazásaim a Beregi-Tiszaháton, majd az egyre távolabbi vidékeken mindig örömet, élményt jelentettek számomra. Számtalan érdekes és új dolgokat fedezhettem fel, rácsodálkozhattam a természet szépségére, gazdagságára, ünnepet, izgalmas várakozásokat élhettem át. Valóban szív is kell az utazáshoz, megélni, átélni a találkozott tengernyi szépséget, amit a természet nyújt számunkra. Gazdagabbak leszünk mi is, emberek egy-egy utazással, szeretni, megismerni, tisztelni kell azt a gyönyörű világot, ami körülvesz bennünket. Engem boldogsággal tölt el még ma is, hogy huszonéves koromra a Lucskaszegben megtett első lépéseimtől eljuthattam Strasbourgig., de mindenhol visszavonzott az egy kicsit egyszerűbb, szerényebb, emberibb világú Beregi-Tiszahát. Az élet egy kicsit távolabbra röpitett a szülőfalumtól, de a gyökereim ott nőttek, erősek, ma is beregi embernek vallom magam. Figyelemmel kísérem minden rezdülését, az eredményei örömmel töltenek el, a gondjaikban velük érzek.”

Mesterségek a falunkban hajdanán³⁶⁶

„ Aki kézzel dolgozik, az a kézműves, aki kézzel és ésszel, az a mester, aki kézzel, ésszel és szívvel, az a művész!”

...Aquinói Szent Tamás bölcsességét olvasva gondoltam arra, összegyűjtöm és közzé is teszem, mennyire gazdag volt mesterségekben a szülőfalum, Vámosatya. Forrásként az emlékeimben megőrzötteket használom fel.

Az írásomhoz évtizedeket kellett „visszaforgatnom”, így ha valami kimaradt az emlékeim közül, azt ne szándékoságnak vegye az olvasó, hanem a több mint négy évtizednek, ami azóta telt el, hogy eljöttem otthonról. Köszönettel veszem a kiegészítő gondolatokat az írásomhoz. Reménykedem, a vámosatyai fiatalok között vannak, akik még az otthon élő idős emberek történeteinek, emlékeinek összegyűjtéséhez kedvet kapnak. Hirdetve, méltán lehetnek büszkéek arra, hogy Vámosatyában élnek.

Amikor Bereg kapuját elhagyom és a Kraszna-, valamint a Tisza-hídján átérek, két út közül választhatok, hogy hazaérjek. Én a kacsaringós, kissé gyengébb minőségű utat, a Tisza töltése mellett választom a jó minőségű 41-es út (a Tákos felé vezető) helyett. Emlékek törnek elő, filmszerűen peregnek előttem a legelésző juhnyájak, a gulyák, a ménesek emlékképei.

A jelenben most kevesebb állat fogad, mint régen, itt-ott még láthatók a magányos tölgyfák alatt vagy a faszorok árnyékában a delelő jószágok. A magányos tölgyfák azt is hirdetik, régen itt hatalmas erdőségek voltak. Örömmel nyugtázom a töltés elhagyása utáni látványt, a fiatal tölgyeseket, amelyek nem is oly régóta teszik még pompásabbá a vidéket. A táj csendes, az utat alig zavarja forgalom, a pihenő gémeskutak, a gyönyörű táj, a messzeségben a Kárpátok előhegyei teszik még sietősebbé a hazafelé vezető utamat. Aztán a „Keresztet” elhagyva a volt Újtanya előtt álló, talán egy százévesnél is több tölgyfa megerősít abban, rögvest itt a falum.

Éles kanyarok, majd a hajdani „Rostás-tanyá”-t elhagyva megpillantom a Bockereki-erdőt, a valamikori kirándulásaink egyik legemlékezetesebb rengetegét. Ahogy közeledek a

366 Bittner Erzsó: Mesterségek a falunkban hajdanán! <http://www.haromhatar.hu/index.php/olvasoi-tortenetek/799-mesters%C3%A9gek-a-falunkban-hajdan%C3%A1n.html> (Letöltve:2020. 07. 17.)

falumba, jobbra a lucskaszegi „lejáró”, a hajdani „Macska út” megpillantása idéz emlékeket. Szívesen elidőznék itt, de most más a céloom.

Kevéske megtett út után balra már csak egy lapos dombocska emlékeztet, ezen a helyen egykoron egy házikó állt, abban pedig Milák Józsi bácsi élt népes családjával. A falu szélén, közel a házukhoz a vályogvető gödrök, zsombékos, természetes vízállású területek hirdették, itt kemény munka folyt hónapokon át, Milák Józsi bácsi és a fiai vályogot vetettek. Volt aki az agyagos, törekes sárt készítette, aztán aki a talicskába, majd a formákba (feneketlen fadoboz) rakta a vályognakvalót. A formákból száradás után óvatosan kiütögették a vályogot és szellősen csomókba rakták, azután várták a megrendelőket. Matild néni, a ház asszonya pedig naponta felkötötte a hátára a batyuját és elindult a faluba. Vitte az eladásra szánt portékáját.

Míg a vályogvetés májustól szeptemberig, addig a vesszőkosarak fonása a késő őszi és a téli hónapokban adott munkát számukra. Ezek a termékek általában „cserekereskedelemmel” találtak gazdára. Matild néni főleg élelmet kért fizetségül, hogy aztán otthon a dolgos, népes családjának legyen mit a kis lábaskában adnia. Józsi bácsi pihentetőül gyakran a hegedűjét is szólásra bírta. A vályogvetés és a kosárfonás kézművesei voltak ők. Tudták, hol találhatnak füzeseket a környéken.

A rövid megvastagodott fűz-törzsek minden évben seprűszerűen kihajtott háncsolatlan zöldvesszőiből készítettek: tyúkültető, libaültető, zöldséges, terményes, aztán fáskosarakat, a gyümölcsök aszalásához pedig ovális alakúakat. Néha a vöröses színű veresgyűrű-som vesszőivel cifrázták is a kosarakat. A faluban minden család kedvelte ezeket a termékeket, mivel a vesszők a kiszáradásuk után pehelykönnyűek lettek. A különböző formájú és nagyságú kosarakat szinte egész évben használtuk. A falunkban a házak kő alapjára (a köveket a barabási Típet-hegy biztosította) vályogból rakták a falakat. Épültek még vályogból melléképületek, istállók, kemencék, aszalók, füstölők, tyúkólak, katlanok (lekvárfőzések idején). A vályogházak gondozásához a rendszeres tapasztás és a meszelés is hozzátartozott. A legtöbb helyen a házak helyiségeiben döngölt agyagpadló volt, amit - ritkábban - tapasztottak, - gyakrabban - mázoltak. A sártapaszt (agyag, pelyva) a férfiak készítették, itt is besegített néha a Milák család valamelyik férfi tagja.

A mázolás az asszonyok vagy a már nagyobbacska lányok feladata volt. A mázolásához készített sárba az agyag és a pelyva mellett lótrágyát is raktak. A megszáradt mázolt agyagpadlót takarítás, söprés előtt locsolták. A locsoláshoz szükséges alkalmatlanság általában egy kilyuggatott aljú konzervdoboz volt, ezzel cifrázták a locsolási mintákat. A locsolásnak köszönhetően a döngölt agyagpadló takarítása igen kevés szálló porral járt. A házakat kívül-belül tisztaság és takaros rend uralta. Míg a lakásokban cirokseprűvel, addig az udvarokon, az istállóban, a házak előtt vesszőseprűvel takarítottak. A vesszőseprűk készítéséhez sokan értettek a falunkban. Anyagot adott hozzá az erdő, a bozótosok, általában a veresgyűrű-somból készült, a seprű nyele pedig keményebb fából.

Élt a falunkban a hántolt, főzött fűzvessző feldolgozásának mestere is, Zám Pista bácsi, aki már-már művésze is lett ennek a munkának, Pista bácsi szakképzett, tanult kosárfonó volt. Az apró dísz tárgytól a használati (karos-, gyümölcs-, ruhás-, utazó kosár) tárgyakon túl igen mutatós bútordarabokat: foteleket, asztalokat, könyvespolcokat, lámpaernyőket is készített, de a vizes, a boros korsókat is befonta hántolt vesszővel. A fehér vessző titkát is ismerte a mester, amiből aztán kézimunka finomságú fedeles dobozokat és más tárgyakat is font.

Adott munkát a vizeinkben élő gyékény is. Augusztus végén jött el a gyékényvágás ideje, majd szárították és télen dolgozták fel. Az igazi mestere ennek a munkának a Tóháton a

kicsiny kunyhójában élő Erzszi néni volt, aki télen dolgozta fel a gyékényt. Készített szakajtó kosarat, lábtörlőt, méhkast, tojástartót, de a babáinknak még bölcsőket is font. Erzszi néni a kukorica csuhéjából is árut teremtett, kenyér- és evőeszköz-tárolókat font. Általában a disznóvágások idején értékesítette a termékeit, ekkorra már a tóban befagyott a víz, a jégen át rövidebb volt az út a faluig. Bizony, kis törékeny, aprócska, de nagyon megbízható öreganyó volt, mindenki szívesen fogadta, a portékája hamar el is kelt.

Egy nagyon kedves, barátságos, kis szikár erős emberre, Mózsi bácsira, a kovácmesterre is szeretettel gondolok vissza, akinek a műhelyébe a kövesútról pillanthattunk be. Már messziről hallottuk az acélból készült kovácsüllő csengő hangját, amikor a kézi kalapáccsal munkadarabot készített rajta. A tűz, az izzó vörös szén, a fűtató látványa mindig kíváncsivá tett bennünket, de Mózsi bácsi óvott minket a tűz közelségétől. Varázslatos látványt nyújtott, ahogyan a feltüzesített vasak engedelmeskedtek a keze munkájának. Kéziszerszámokat, de a nyársak, szénavágók, szénahúzó is itt készültek, valamint a lovak patkolása(vasalása) is ebben a műhelyben történt. A hordókra az abroncsok, a szekerek kerekeire a feltüzesített ráfok is itt kerültek fel.

A közelében lakott és dolgozott a kerékgyártó, Csőke bácsi. Halk szavú, csendes, nagyon aranyos bácsiként maradt meg az emlékezetemben. A szekerek, a kocsik, a szánok fa alkatrészeit készítette nagy hozzáértéssel, de az igavonók jármait és a mezőgazdasági munkákhoz szükséges fa munkaeszközöket is „gyártotta”, sőt a véka készítésének a fogásait is jól ismerte. Igazi kis ezermester volt. A falu erdejei adtak bőven anyagot a famunkákhoz.

Messze földön híres ácsokat is nevelt a falu, a Deák családban többen is mesterei voltak ennek a kézműves munkának. Kútágast, kútosztort, hombárt, továbbá készítettek még dörzsölőt, szövőszéket, guzsalyt, orsót, rokkát, az állatok etetéséhez, itatásához vályút, jászolt, szerszámnyelet. Házak faanyagának elkészítését és az elemek helyszínre szállítását is vállalták. A XVII-XVIII.századi virágzó faépítészetre emlékeztet - a ma is nagy büszkeségünk - az egykori helyi mesterek(ácsok) által faragott és épített 26 és fél méter magas, négy fiatornyos erdélyi stílusú, csak fából készült (szeg nélkül) harangtorony.

Az ácstechnikával készített gerendavázás építmény gerendái óriási méretű fákról tanúskodnak. A helyi, a Bockereki-erdőből valók a fák, ahonnan (valószínű) már kifaragott állapotban szállították a jelenlegi helyükre. A karcsú harangtorony századok elteltével is az eredeti helyén áll. A torony a harang elhelyezése mellett megfigyelőhelyül is szolgált. Majdnem a harang elhelyezésének magasságáig a torony belsejében falépcsők vezetnek, ahol az alátámasztott, körbefutó galériáról csodálatos a kilátás. Emlékeim szerint aratások idején a falu asszonyai (beosztás szerint) őrködtek, onnan figyelték a mezőt, tüzet észlelve pedig a harang félreverésével jelezték a bajt. Az éppen ügyelő Édesanyánkat ilyenkor meglátogathattuk, így mi is gyönyörködhettünk a környékre nyíló panorámában.

Az asztalosműhelyekből is remekművek kerültek ki, Beregi Sanyi bácsi, később Bakos Laci is mesterei voltak a szakmájuknak. Laci különösen ügyesen munkálta meg a fa felületét, gyakran fenyőt használt a bútorok készítésére. A kézműves technika mestere volt ő, a polírozálás, a pácolás után a faanyagból szép éreztű, fényes bútorok lettek. Remek intarziás munkadarabok is dicsérték a munkáját.

Édesapám a szücsmesterséget kiegészítő tevékenységként végezte, ebben a munkában Édesanyám is társa volt, hiszen a rátétes himzések az ő keze által kerültek a ködmönökre. Talán nem volt a faluban olyan család, ahová Édesapám keze munkája nem került volna. Irhából készült bekecs, kucsma, muff, kesztyű(egy-és ötujjas), gallérokat a kabátokra, a kézelőkre prémszegélyt, de subát, sőt bundát is készített, elsősorban a család számára.

Dolgozott bárány-, birka-, borjú-, vadbőrből egyaránt. Az állatok bőrének a lenyúzásától, a cserzéstől a szőrmekészítésig, festésig, vagyis a készbőrig minden munkát egyedül végzett.

Nagyon igényes volt arra, hogy a bőrök puhák (lágyak), formálhatók, varrhatók legyenek. Nemes prémekből is dolgozott, mint a róka és a pézsma. Ekkor még dúvadnak számított a róka, ami a téli vadászatokon sűrűn terítékre került. A tavaszi áradások idején pedig a pézsmapocok jelent meg gyakorta a patakjainkban.

Édesapám pedig ügyes vadász volt. Sok munkadarabját kézzel öltögette, díszítő varrással az ötujjas kesztyűket. Pontosan, precízen dolgozott. Kézi öltései mértani pontosságúak voltak. A bőrvarró gépet csak nagyobb bőrdarabok összevarrásakor használta. Az összeállító varrásokat erősítette a bőrök közé fogott bőrcsikkal vagy a varrás irhával való letakarását alkalmazta. Csinos darabok kerültek ki a keze alól.

Csak három háznyi volt a távolság a szigorú tekintetű suszter, Pécsi Pali bácsi, a falu cipésmestere és a mi házunk között. Nagy tudású, komoly, precíz szakembere volt a mesterségének. A műhelye a házunkban lévő egyik helyiségében volt, aminek az utcára nyíló ajtajáig néhány falépcsőn lehetett feljutni. A műhelyében a polcokon és az asztalon mindig rendet tartott, mindennek megvolt a helye. Gyermekkoromban azt gondoltam: „Mennyi-mennyi kincse van a cipésmesterünknek!” A polcokon felcímkezve sorakoztak a már megjavított lábbelik, alul pedig a javításra várók. Mi minden volt az alacsony munkaasztalán! Kis fém- vagy fadobozokban a szögek (fém, fa), a különböző színű erős cérnák, festékek, ecsetek, érdekes alakú szerszámok: cipészkalapács, reszelők, szeghúzó, lyukasztók, kések, fonalak, ár, kaptafa, sámfák, spiccvasak, bőrragasztók, finom bőrdarabok, varrógép, varrótüsk, és amit igazán érdekesnek tartottam, suszter üllője is volt Pali bácsinak.

Sokáig úgy tudtam, csak a kovácsnak van üllője. Akadt munkája bőven a mesternek, akkoriban még a cipők felsőrésze és a talpuk is bőrből készültek. Koptak a bőrtalpak, amikor új cipőt kaptunk, az első utunk Pali bácsihoz vezetett, hogy a cipők sarkaira és az orrészekre spiccvasat üssön fel. Ha a cipők és a csizmák bőre elvékonyodott vagy kiszakadt a sok viseléstől, a mesterünk azt is megoldotta csinos kis foltokkal, alig észrevehető öltésekkel. Ha aztán a bőrtalp végleg elkopott, megvékonyodott, azt is újjávarázsolta.

Jó néhány varrónő is dolgozott a falunkban, közülük néhányan mesterei voltak a szakmának. Édesanyám (-aki fiatalon, még Kassán, a szülővárosában sajátította el az angol kisasszonyok iskolájában a szabás, a varrás fogásait, de a szűcsmester nagyapámtól is lesett el fogásokat) varrta számunkra a precíz, csinos rakott szoknyákat, fodros, farkasfogás ruhákat, blúzokat, amik igen kedvünkre valók voltak. Később, amikor idősebbek lettünk, Édesanyánk sok elfoglaltsága miatt azonban választanunk kellett a faluban munkálkodó varrónők közül, lett is nekünk két kedvenc varró nénink, Solymos Gizike és Kődöböczné Irénke néni.

Akkoriban még természetes (rozsszálás) alapanyagú méterárúk voltak: gyapjúszövetek, jó minőségű kangár szövetek, flokon, pamut, ballon, lenvászon, zsorzssett(gyapjú), szaténselyem, brokát, frottir, kasmír, de a Csehszlovákiában élő nagymamánktól, nagynéniktől kapott bársony, csipke, taft, muszlin anyagokból is remek ruhadarabok készültek számunkra. Gizi néni fiatal volt, így közvetlenül, bizalommal fordultunk hozzá. Irénke néni csendes, finom lelkű, halk szavú (édesanyánk korabeli) néni volt. Bölcsessége, tapasztalatai alapján azt is megbeszélhettük vele, melyik fazon lesz előnyös számunkra, és ahhoz milyen anyagot vásároljunk. Olyan remek angol szabású kosztümök, ruhák kerültek ki a kezük alól, hogy a fővárosi ruhaszalonokban is megirigyelhették volna.

Amiért viszont Édesanyánknak még ma is hálásak lehetünk, az az, hogy a lányai (négyen) megtanulhattuk a varrás fortélyait az öreg, de szuper Singer varrógépjén. Már

kislány korunkban kaptunk egy kis anyagmaradékot, amiből aztán a babáinknak készíthettünk ruhákat vagy magunknak egyszerűbb szabású blúzokat, kötényeket.

Orvosa nem, de volt Vámosatyának bábája, Kerle néni, aki bizony igen lelkiismeretesen és nagy szaktudással segítette a kisdedeket a világra, majd hasznos tanácsokkal is ellátta a kismamákat. Akkoriban még otthon szültek az édesanyák. Az első hetekben naponta látogatta azokat a családokat, ahol kisbaba volt.

Népi gyógyászat is volt a falunkban. Rémlik még, hogy volt néhány, úgynevezett „nadályos” idősebb néni is, akik értettek a fejfájós, valamint a köszvényes emberek nadályokkal való gyógyításához, a „vérszívók”, a piócák a patakjainkban éltek.

Állatorvosa sem volt a falunak, a pásztor Nagyapám és Édesapám is a juhok sántaságát eredménnyel gyógyították, de ha nehezen ellett a tehén vagy felfűvódott valamelyik jószág, akkor is sietett a bajbajutottakon segíteni Édesapám. Volt, hogy éjjel zörgettek az ablakunkon segítségért a GAZDÁK, akiket sohasem utasított el Édesapám. Az állatok ivartalanítását(miskárolást) is hozzáértéssel végezték.

A mező, a határ is biztonságban volt, a kerülő (mezőőr) - Székely Gyula bácsi évtizedekig - tartott fegyelmet a gondosan megművelt földeken(réteken, kaszálókon, kaszásokon, gabonaföldeken, erdőkben, gyümölcsösökben).

A három falu(Vámosatya, Barabás és Gelénes) rendjére egyetlen rendőr, Czomba Józsi bácsi vigyázott, akit a falu apraja-nagyja tiszteletben tartott. Amikor megérkezett a Danuviájával, a falu közepén leparkolt, szétnézett, beszélgetett az emberekkel, aztán indult a további útjára. A falunkban nem igazán kellett intézkednie.

Tarkították a falu életét bálók, közös ünnepek, esküvők. A nagyobb esküvőkön a lakodalmi étkek elkészítését, a tapasztalt, nagy szaktudású szakácsok (Gazdagné Ilonka néni és Baksáné Irma néni) irányították, elismert szakácsok voltak. Volt, hogy a „talpalávalókat” is a helyi zenészek szolgáltatták. Rendbontásra nem emlékszem, békés emberek éltek a falunkban.

Volt a falunak csordása, kondása is, szóval a munka megtalált egykoron minden embert a közösségben. Már kora reggel, tavasztól-őszig (április24., Szent György napja, az állatok legelőre hajtásának első napja , míg szeptember 29., Szent Mihály napja, a legelőre hajtás utolsó napja) a csordás túlkölve (a túlok ökörszarvból készült), a karikásostorát csattogtatva jött, összehajtotta a már az udvarokról kiengedett teheneket. Majd a csürrehajtást a kanászkiürt (a magyar szürke szarvasmarha szarvából készült) megszólalása jelezte.

A ház gazdaasszonyának feladata volt, hogy időben kiengedjék az állatokat az utcára. A csordás és a kondás korán hajtották ki a falu legelőire a jószágokat, majd estére hazaterelték őket. Megfejthetetlen maradt számomra, hogyan találták meg a tehenek és a disznók éppen azt a nyitott kaput, ahová estére hazataláltak.

A falunk határának legelőin juhnyájak is legelésztek. Jó kapcsolat, barátság volt a juhászok között, akiknek kisebb és nagyobb juhállományuk volt. Szerednyei Béla bácsi, Szabó Józsi bácsi is nagyobb nyájjal rendelkezett, emlékeim szerint az apai Nagyapámnak volt a legtöbb létszámú nyája. Igazi mesterségbeli tudással bírt a Nagyapám, tekintélyes ember volt. Édesapám rövidebb ideig, míg Imre öccse évtizedekig folytatta a juhász mesterséget.

Az állatok gyógyítása, a vezérjuhok kiválasztása, a legeltetés, a fejés rendje, az elletés, a kisbárányok gondozása, a tenyészkosok kiválasztása, a tej feldolgozása, a kiváló gomolya, a zsendice készítése, a juhok nyírása (ebben a munkában Édesapám a kedves cimborájára, Kiss

Károly bácsira mindig nagy szakértelemmel számíthatott), a lenyüzött bőr készbőrig való kidolgozásának birtokában is voltak. Kiváló juhászutyákat is nevelt a Nagypám, és gyönyörű lovai is voltak. A brindza készítésének a titkát is ismerték. A már lyukacsossá szárított(érett) sajtot sóval összegyúrtak, amit fabödönbe préselve, légmentesen lezárva érlelték és tárolták. Így a téli reggeleken is ízletes körözöttet (kissé csípős és erős) , vagy ebédre kiváló brindzás sztrapacskát készíthettek a család nő tagjai.

Iskola is működött a falunkban, nagy tekintélye volt az iskola igazgatójának, tanárainak. Az idősebbek méltó tisztelettel emlegették a Don-kanyarból vissza nem térő nagy tudású, szigorú, tekintélyes Szabó Ferenc igazgató urat. Ugyanilyen tisztelete, megbecsülése volt a feleségének, Boriska tanító néninek, majd Koncz Sándor igazgató úrnak és a feleségének, Évike tanár néninek, valamint Demarcsek Ferenc tanár bácsinak. A pedagógia művészei, a gyermeki lélek ismeretének igazi mesterei voltak ŐK. Ma nem működik iskola a falunkban.

A református lelkészeinkre : Gaál Miklós, Batta Zoltán és Gacsályi Károly tiszteletes úrékra is nagy tisztelettel gondolok, akik lelki gondozói, de a mindennapi életünk eseményeinek ismerői, segítői is voltak. Emlékezetes maradt számomra az a szép példa, ahogyan Batta tiszteleteséknél családtagként szolgált Galambos Erzsike, aki a falu fiataljait fogta össze, programokkal próbálta irányítani, az értékeket megbecsülővé nevelni a családdal összefogva a lányokat-fiúkat. Az egész falu szerette és tisztelte Erzsikét.

Római katolikus vallású csak néhány család élt a faluban, templomunk nem, de egy imaterem volt, amit mi kápolnának neveztünk. A patak fölötti dombon egy magas alapokra épített tornácos ház egyik helyisége szolgált a miséknek. Mici néni gondozta a helyiséget, de ő készítette elő a miséket is. Egy igen szigorú, de jóságos atya maradt meg az emlékezetemben, Pál Pál atya, aki Tiszaszalkáról járt át misét celebrálni. Gacsályi Károly tiszteletes úr tragikus halála óta nem él lelkész a falunkban.

Működött tűzoltóság, aztán mini „Szikvíz-üzem”, ami a szódavizet szolgáltatta. Szinte minden családnak volt egy-két szódásüvege, amit cserélni lehetett. Főleg hétvégén volt forgalom az „üzemben”, a vasárnapi ebéd után és délután mi, gyerekek gyümölcszörpös szódavizzel olthattuk a szomjunkat, a felnőtt férfiak pedig egy kis fröccsel hűsítették magukat. A forró nyári napokra is gondoltak akkor, amikor az egyik iskola telkének a hátsó kertjében ástak egy mély, széles és hosszú jégvermet, abban tárolták a tavainkból - a nagy mínuszok idején - kitermelt jeget, amit emlékeim szerint vastag szalmatarak borított. Mennyi-mennyi mesterségbeli tudás, tapasztalat halmozódott fel ebben a kicsiny faluban!

Amikor a falum mesterségeit összegeztem a gondolataimban, az is eszembe jutott, nem szabad kihagynom a nagymamáink, édesanyáink napi kemény és fáradalmas, odaadó, kitartó, szorgalmas, a házimunka szakszerű elvégzésének, a sokrétű tudásuknak a leírását.

Ők a harmonikus otthon megteremtői, a család összetartói. A gyermekek nevelése, gondoskodásuk az idős szülőkről, a főzés-mosás-takarítás, lehetne sorolnom még. A mezei munkában is helyt álló asszonyok panasz nélkül végezték a munkájukat, ezek a tevékenységek is arról győztek meg, hogy a Jó Isten micsoda kreativitással áldotta meg Őket, hogy a rájuk rótt tengernyi feladatot példaszerűen oldhassák meg.

Az egyik legnemesebb munkát végzők a ház asszonyai voltak, büszkék is lehettünk és lehetünk rájuk. Az udvarokon lévő kemence használatának egyik legfontosabb „feladata” a kenyérsütés volt. Szombatonként délelőtt finom kenyérillat lengte be az egész falu levegőjét, az egy hétre való kenyér sült a megfelelően befűtött kemencékben. A házak asszonyai már hajnalban elkezdték az igazán nehéz munkát, a kenyértészta dagasztását.

Mondogatták is az idősebbek: „Akkor jó a tészta, ha izzad a padlás!”, vagyis még a tapasztaltabb, az erősebb háziasszonyokat is megizzasztotta a kenyérsütés első, legfontosabb lépése, a dagasztás. Majd a kelesztés után a vászonkendővel(szakajtóruha, amit csak erre a célra használtak) kibélelt szakajtó kosarakban még újra pihent a tészta, hogy aztán a kellően bemelegített kemencében (a kemence fűtése is asszonyi feladat volt) ropogós héjúra süljön a friss házi kenyér. Mi is, gyerekek vártuk a madárka alakú kis cipócskáinkat, amit kedveskedésül sütöttek számunkra édesanyáink.

A mondás úgy tartja, a nő az otthonteremtő, a férfi a gazdaember, az erő a családban. A gazdák télen a disznóvágások idején nagy szakértelemmel dolgozták fel a már levágásra „érett” hizókat . Az apák a bölleereskedés tudományát a fiaiknak adták tovább, a hizók feldolgozásának értéke, komolysága abban rejlett, hogy az ekkor elkészült finomságok, élelmek hónapokon át a sütések-főzések jelentős alapanyagát biztosították.

A hizó levágása, a perzselése, a mosása, tisztítása, a szakszerű felbontása, a darabolása, a sózás, a sózott húsok forgatása, a füstölés,...mindehhez férfierőre volt szükség. Volt azért bőven a ház asszonyainak is tennivalója ilyenkor. Fontos volt, hogy a sokféle finomságból a füstölt sonka és a kolbász a húsvéti ünnepekre is ízletes étek maradjon, hogy a füstölt szalonna a nyári szalonnasütések idejére is élvezhető legyen, hogy a kiszült zsír az új disznóvágásig finom maradjon (hol, hogyan miben tárolják?)....., ezekhez bizony nagy szakértelem kellett.

Minden évszaknak voltak jellegzetes munkái. A téli estéken a már nem viselhető (elhasznált, megkopott) ruhaneműkből rongycsíkokat vágtak az asszonyok, a lányok. Mi, a kisebb lánykák is besegíthettünk azzal, hogy a rongycsíkokat varrással illesztettük össze. A hosszú csíkokat gombolyagokba tekertük, amikből aztán falvédőket, lócatakarókat, házföldszőnyeget, lópokrócot szőttek. A szövéshez kenderfonalat használtak, amit megelőzőt a kender termesztése, feldolgozása, majd a fonalak fonása. Vásznakat is szőttek a mindennapi használatra: kendők, lepedők, zások, de díszpárnák alapanyagául is szolgált a már kilúgozott, a patakjainkban fehérre súlykolt vászon.

A téli hosszú estéken himezték a lányok és az asszonyok a terítőket, futókat, díszpárnákat, a még ma is híres „begeri keresztzemeseket”. Néha kötésre és horgolásra is futotta az idejükből. Édesanyánk a gyárilag mosott, tiszta gyapjából font fonalat, majd kesztyűket, zoknikat, sálakat kötött belőle számunkra. Édesapánkat pedig néha meglepte egy-egy norvég mintás mellénnyel.

Beosztás, takarékoság, törekvés jellemezte a családokat. Az idejükkal, az erejükkel is tudtak gazdálkodni. Nagy becsülete volt a munkának. Szép emlékeim maradtak otthonról, jólesik felidézni azokat. Olvastam valahol, hogy a munkásság az élet sója, egyik eszköze az emberré levésnek. Már gyermekkorunkban belénk oltották, hogy a munkának öröme, szépsége, teremtő ereje van. Megtapasztaltam már a családban, hogy amikor a késő éjszakába nyúló estéken varrtak, fontak, szőttek, vagyis alkottak, örömmel, szeretettel, megelégedéssel végezték azt. A szülőfalumban, Vámosatyában élő emberek is követendő példák maradtak számomra, akik a munkát, a tudást is nagyra tartották, elismerték az értékeket. Útravalóul kaptuk, hogy az örömmel végzett munkának van eredménye, továbbá azt is, hogy abból kell kihoznunk a tökéleteset, amink van.! Órizzuk, vigyázzuk tehát a munka szépségét, lelkét, örömét! Jó lenne újra felfedeznünk a mesteremberek által készített tárgyak szépségét!

Nincsen már a falunak kovácsa, kerékgyártója, cipésmester, kosárfonója, vályogvetője, szücs mestere, gyékényfonója, bábája, messze földön híres ácsa, lelkésze, iskola igazgatója. Nincsen már szükség „szikvíz-üzemre”, jégveremre.

Nem szól a csordás, a kondás tülökje, kanászkürtje, nem hallatszík a juhászok furulyájának, klarinétjának, tárogatójának a hangja. Nem készül igazi gomolya és a kissé csípős, erős brindza. Ritkán, talán csak nosztalgiából vagy falunapokon sütnek kemencében kenyeret.

Nem jelzi a tanítás kezdetét csengőszó, de van egy - a világra nyitott, aktív, aranyos kis óvodás csoport és a kreatív, lelkes óvónénik - akik bizakodást adnak a jövőre, és a delet is még harangszó köszönti a szülőfalumban.

Az évek mennek, változik a világ, de továbbra is élhető - a korábbinál kisebb létszámú -, a kedves, jó szándékú, törekvő emberekkel a takaros, rendezett kis falu Vámosatya, a szülőfalum. Ahol érték a múlt, virágos, gondozott, méltó emlékhelyek emlékeztetnek a múlt hőseire, áldozataira.

Büszke vagyok a helyre, ahol születtem, ahol egy egész életre való útravalót gyűjtöttem, és ahová ma is szeretettel megyek haza!

A megmenekült ötven fillérem³⁶⁷

Még ma is mosolyra készíten az emlékeim közül az, amelyik 1958-ban (ötödik osztályos voltam ekkor) a tanév vége táján, - emlékeim szerint - a gyermeknaphoz kapcsolódik. A Bockereki-erdő alatt ünnepelt az egész falu, akkor még Vámosatyának népes lakossága volt, akkor még az ünnepek varázsa és a hétköznapok színes világa kovácsolta össze a falu lakóit igazi közösséggé.

Ezen az ünnepségen Koncz Sándor igazgató úrtól (nemes egyszerűséggel a falu Koncz tanító bácsijától) vehettem át a „Kiváló Úttörő” - jelvényt emléklappal együtt.és a ráadás ajándékot: két hét üdülés a Nyíregyháza-Sóstó Úttörőtáborában. Büszke voltam a jelvényemre, az utazásra pedig lázas örömmel készülődtem. Az indulás előtti napon Édesanyámmal rendben bepakoltunk a barna bőröndömbe. A patyolatfehér új úttörőingem, amelyiknek a gombját is úttörőjelkép díszítette, kapta a leggondosabb csomagolást. Egyik rokonunk kíséretében másnap kora reggel -sötétkék rakott szoknyában, fehér blúzban (rá feltűztem a jelvényt), úttörőnyakkendőt kötöttem, új cipőben fehér zoknival (a megjelenés fontosságára adva) - indulhattunk is a busszal Naményig, onnan pedig a füstös vonattal Nyíregyig. Az állomáson a tábor vezetője néhány kiváló úttörővel (akik már korábban megérkeztek) várta a naményi vonatot. Bemutatkozásunk után a kisvasúton (ahogyan akkor neveztük) a nyitott kocsit vitt bennünket a városon át csörögve-csattogva az úttörőtáborba.

A tábort életet megkedveltem a szigorú napirendjével együtt. Annyi programunk volt, hogy arról is megfeledeztem, legalább egy képeslapon értesítem a Szüleimet, rendben megérkeztem, jól érzem magam. Így telt el egy hét. Vasárnap eljöhettek a szülők látogatóba, mindegyikőnk kíváncsian leste a „nagykaput”, kihez jöttek a szerettei. Határtalan volt az örömöm, amikor drága jó Édesapámat megpillantottam, a nyakába ugorva üdvözöltem. Az egyik rajvezető tanár néni meg is jegyezte:” Egyke!?” „Nem -válaszolta édesapám -, még négy ekkora apróság van otthon!” A táborban a napok gyorsan teltek, barangoltunk, számháborúztunk az erdőben, játékokat, dalokat tanultunk, az akkor még csak egy szürke betonmedencébe egy vascsövön folyó gyógyvízben meg-megmártóztunk, a város nevezetességeivel ismerkedtünk, gazdag programunk volt tehát. Tele élménnyel azt vettük észre, eltelt a két hét. A hazautazás előtti napon meglepetésünkre visszakaptuk az útiköltséget is. Félretettem a vonatutalót, a többiből meg ajándékokat vásároltam az otthoniaknak, a szeretteimnek. Két ajándékra még mindig emlékszem, a bátyámnak festett, faragott nyelű

367 Bittner Erzsó blogbejegyzése. 2015.03.11. <https://irasaim4.webnode.hu/news>

kisbicskát, az egyik húgom babáinak meg egy nyugágyat vettem. Az ajándékozási örömömön akkor esett csorba, amikor Vásárosnaményba érve rádöbbsentem, innen még buszra kellene szállnom, hogy a szülőfalumba hazaérjek. A kis bőr bukszámában csak 50 fillér lapult, ami bizony nagyon kevésnek bizonyult a buszjegyre. Törtem a fejem, hogyan juthatnék haza. Első gondolatom az volt - meglátva az állomás előtt álló kétlovas, fekete fiákert (még ernyő is volt rajta) -, hazavitetem magam (az apai nagyapám is volt, hogy ezt tette). Aztán csak elvettem ezt a gondolatomat, milyen arcot vágtak volna a szüleim, ha az igen drága utazási költségemet ki kellett volna fizetniük. Ekkor pillantottam meg a megmentőmet, Kázmér Jóska bácsit, aki a stráf-lovaskocsijával az állomás előtt állt. Ha jól emlékszem, kenyeret szállított haza, a falumba.

Megmenekült az 50 fillérem is, Józsi bácsival meg végig az úton beszélgettünk, gyorsan telt az idő. Napsütés, gyönyörű vidék, madarak, állatok, szóval újabb élménnyel gazdagodva értem haza végre a szeretteimhez. Ma már nincsen a pénznemek között 50 filléres, de ha a régiek között megpillantom, újra előjön ez az emlék, pedig nem is hívom.

11. Kitekintés a 21. századra

11.1. Vámosatya önkormányzata és segítői a rendszerváltás óta

Szász József születése óta vámosatyai lakos, a község hét cikluson át megválasztott polgármestere. Legfőbb hivatásának tekinti, hogy megőrizze azokat az értékeket, emlékeket, amelyek Vámosatya múltját és jelenét érintik, valamint eredményesen szolgálják a helyi és a társadalmi környezet működőképességét, az önkormányzat képviselő-testületének értékteremtő és alkotó munkáját.

Szász József a község hét cikluson át megválasztott független polgármestere és segítői.

Alpolgármesterek: Morvai András - Nagy Enikő

Vámosatya önkormányzati képviselői a rendszerváltás óta:

1994-1998: Ábrány Károly, Balla József, Morvai András, Morvai, József, Orosz Józsefné, Solymos László, Zsóka László.

1998-2002: Balla József, Beregi Tibor, Deák Ferencné, Mándi József, Morvai András, Morvai József, Solymos László.

2002-2006: Balla József, Deák Ferencné, Liba János, Mándi József, Morvai András, Solymos László, Szegedi András.

2006-2010: Simon András, Balla József, Deák Ferencné, Liba János, Mándi József, Morvai András, Szegedi András.

2010-2014: Balla József, Morvai András, Nagy Enikő, , Révész Ferenc.

2014-2019: Dr. Koncz Béla Sándor, Nagy Enikő, Révész Ferenc, Morvai András.

2019-napjainkig: Révész Ferenc, Oláh Miklós, Morvai András, Miskolcziné Gergely Szabina.

Több évszázad történései alakították azt a csodálatos környezetet, ami most Vámosatyán fogadja az ide látogatót. Vámosatyára mindig jellemző volt a jövőbe tekintés, a hagyományok tisztelete.

A nehézségek ellenére is gondozott, mára komoly értékekkel bíró település Vámosatya. A Falvak Kultúrájért Alapítvány 2020. január 22-én „Bereg mintafaluja” címet adományozta Vámosatya településnek.

A Karsai Sándor Emlékház tűzfalára az alábbi Wass Albert idézetet írták: „Tisztelt őseidet, mert rajtok keresztül nyertél életet és örököltél Istent és Hazát!”

Ezen a kis házon található feliratot felkiáltó jelnek szánják a Vámosatyába érkezőknek, gyere be és nézz körül, és tanulj őseid tetteiből, sikereiből és elkövetett hibáiból.

Vámosatya községnek voltak és vannak jó szándékú önkéntes segítők, mint: Dr. Berényi László Vámosatya díszpolgára, címzetes főiskolai docens, címzetes táblabíró, tanácselnök, aki a községben 1956-1968-ig élt nagyszüleivel.

Dr. Gulyás István Vámosatya díszpolgára, állatorvos, nyugalmazott rendőr alezredes aki nemcsak kutatta, hanem gyűjtötte a régi tárgyakat, történelmi írásos emlékeket az általa adományozott gyűjtemény Vámosatyán több helyen is megtekinthető.

Dr. Szabó József János Vámosatya jószolgálati követe, hadtörténész, nyugalmazott alezredes, nevéhez fűződnek „A só útja a középkori Vámosatya községben” vagy „Vámosatya a hadak útjában” című tanulmányok, a Büdvár történetének kutatása és most Vámosatya legújabb monográfiájának elkészítése. A község számos kulturális rendezvényének fő segítője.

Dr. Berényi László és Dr. Gulyás István Vámosatya díszpolgárai, valamint Dr. Szabó József János Vámosatya jószolgálati követe.

„Lám ilyen példás segítőkész társaink vannak, így mi egy kicsit szerencséssek vagyunk, hogy olyan dolgok létrehozásában működtek közre a faluban, ami Vámosatyát megkülönbözteti a többi beregi vagy szatmári településtől. Mi is rendelkezünk mára olyan értékekkel, amire büszkék lehetünk.

Boldog vagyok, hogy hét cikluson át ennek a településnek olyan polgármestere lehettem, akinek nem kellett meghasonulni senki előtt és azt a kevés önbecsülést, ami megmarad, a mai napig nem kellett feladni. Így szeretném ezt a ciklust befejezni, amire nemcsak én lehetek büszke, hanem a község minden lakosa. Szász József Lónyay Menyhért díjas polgármester”

11.2. Népszámlálások Vámosatyán a 21. században³⁶⁸

A megváltozott gazdasági és politikai légkör, valamint a technikai fejlődés megkívánta, hogy a 2001. évi népszámlálás előkészítését végző szakemberek több vonatkozásban is a korábbiaktól eltérő módszereket alkalmazzanak.

Lényeges eltérés volt az előző népszámlálásokhoz képest, hogy az adatfelvétel név nélkül történt. Az adatfelvétel megkezdése előtt – az adatvédelmi biztossal való egyeztetés után – a Központi Statisztikai Hivatal intézkedett az összeírás helye címének elhagyásáról is.

A 2001. évi népszámlálás jelentős újítása az adatok számítógépre vitelének optikai jelfelismerésen alapuló módszere. Ezt a módszert Magyarországon ilyen nagy mennyiségű, számos összefüggést tartalmazó és egyszeri felvételnél használt kérdőívek esetén még nem alkalmazták.

Kibővült, új megfogalmazást nyert a közösségi elhelyezést vagy elhelyezést és ellátást nyújtó intézetek (pl. diákotthonok, gyermekotthonok, munkásszállások, szociális otthonok, kórházak, szállodák) számbavétele. Az ebből nyerhető információk választ adhatnak arra, hogy az intézeti ellátást igénybe vevő személyek milyen típusú intézetekben és milyen körülmények között élnek, milyen eltérések mutathatók ki például az állami és a nem állami szervek, szervezetek (egyház, civil szervezetek, magánszemélyek stb.) által fenntartott intézetekben élők életviszonyai között.

Vámosatya lakossága a 2001.évi népszámláláskor 633 fő volt, ebből 313 lakott helyben, ez 114-el kevesebb mint 10 évvel korábban az 1990-es népszámláláskor volt.

A 613 fő helyi lakosság korcsoportonkénti megoszlása: 0-4 év között: 29, 5-9 év között: 24, 10-14 év között: 41, 15-19 év között: 36, 20-24 év között: 50, 25-29 év között: 49, 30-34 év között: 33, 35-39 év között: 28, 40-44 év között: 46, 45-49 év között: 57, 50-54 év között: 31, 55-59 év között: 37, 60-64 év között: 29, 65-69 év között: 50, 70-74 év között: 35, 75-79 év között: 24, 80-84 év között: 11, 80 fölött: 3 fő.

A lakosságból 152 fő számít a már nem aktív korcsoportba, azaz nyugdíjas, vagy már ahhoz nagyon közel áll. Mindez nem kirívó helyzet egy beregi faluban. A lakosság gazdasági aktivitása viszont igen sokat elárul a falu helyzetéről. A népesség gazdasági aktivitása a férfiak, azaz családfenntartónak tartottak esetében így néz ki: A 292 férfi közül csupán 58 fő a foglalkoztatott, munkanélküli 35, inaktív kereső 119 és eltartott 80 fő.

A 321 nőből 46 a foglalkoztatott 19 száémitott munkanélkülinek, 190 az inaktív kereső és 66 az eltartott. Némi magyarázatra szorul, hogy kiket tart a statisztika inaktív keresőknek. Ahogy a neve mutatja, ebbe a csoportba azok tartoznak, akik a munkaerőpiacon nincsenek aktívan jelen; ide tartoznak legnagyobb részt a nyugdíjasok és az iskolába járók, illetve a gyermeket nevelők.

A foglalkoztatók legmagasabb befejezett iskolai végzettsége is fontos adat a jövőre vonatkozóan, mert a munkaerőpiacon a magasab iskolai végzettségű dolgozónak van nagyobb

³⁶⁸Népszámlálás 2001 <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/index.html> (Letöltve: 2020. 07. 15.)

esélye elhelyezkedni. Vámosatya dolgozó közül mindenki elvégezte a 8 általános iskolát, ám közülük csak 20-an kaptak állást. Érettségi nélkül szakmunkás bizonyítvánnyal 39 fő dolgozott, érettségivel 32-en, egyetemet, vagy főiskolát végtettek közül 13-an kaptak állást, azaz mindenki, akinek volt diplomája az adott esztendőben.

A rendszerváltás óta a vallás és felekezeti hovatartozás egyre fontosabbá vált az emberek életében. Vámosatyán összesen 88 fő vallotta magát katolikusnak (78 római, 10 görög). A legnagyobb felekezet továbbra is a református (507). Egy fő baptista és 2 fő egyéb keresztény volt még a faluban 2001-ben.

269 lakóház, ebből egy lakás céljára használt nem lakóépület volt a faluban. A 268 lakóépületből 12 épült 1919 előtt, 46 épült 1920-1944 között, 89 épület 1945-1959 között, 38 1960-1969 között, 48 1970-1979 között, 28 1980-1989 között és 7 házat építettek 1990-2001 közötti években.

A 2011. évi a tizenötödik volt a magyarországi népszámlálások történetében, és az első, amit az Európai Unió tagjaként hajtottunk végre. Első alkalommal uniós jogszabályok is kötötték a népszámlálást, amelyek az egyes országok adatainak összehasonlíthatósága érdekében előírták a kötelezően felveendő adatok körét, azonban az adatgyűjtés módját a tagországokra bízták.

Tekintettel arra, hogy Európa egyes országaiban a lakosság megkérdezése nélkül, kizárólag adminisztratív adatforrásokból állítják össze a népszámlálási adatokat, a népszámlálás előkészítése során a KSH ismét behatóan vizsgálta e módszer adaptálásának lehetőségét, a hazai adminisztratív nyilvántartások népszámlálási célú felhasználásra való alkalmasságát. Megnyugtató eredmények hiányában a népszámlálás 2011 októberében a hagyományos módon, a lakosság teljeskörű megkérdezésével, de számos módszertani újítást alkalmazva került végrehajtásra. Az újítások közül a legfontosabb az internetes kérdőívkitöltés lehetősége volt, amelyet Magyarországhoz hasonlóan sok országban most alkalmaztak először a népszámlálások történetében. A népszámlálás során, a rendelkezésre álló két hét alatt a lakcímek 19 százalékáról érkeztek be ezen a módon a kérdőívek.

Vámosatya lakossága 2011-ben 583 fő volt, ami további 50 fős csökkenést jelentett a 10 évvel korábbi népszámlálás óta. 1990 és 2001 között 164 fővel csökkent a lakosság, tehát a rendszerváltás nem lassította a lakosság folyamatos csökkenését. Az elöregedés továbbra is jellemző folyamat volt az utóbbi 10 esztendőben. Vámosatyán 14 év alatti lakos: 89, 15-39 közötti: 185, 40-59 közötti: 57, 60-69 közötti: 57, 70 év fölötti 80 lakosa van a falunak.

Iskolai végzettség tekintetében sem történt jelentős változás. A faluban a korábbi korok iskoláztatási rendszeréből még mindig maradt 9 analfabéta, 1-7 osztályt végezte: 126, 8 osztályt elvégezte: 165 fő. Érettségi nélkül szakmunkás: 103, érettségi: 97, egyetem, főiskola: 30 fő. Gazdasági aktivitás: foglalkoztatott férfi: 118, nő: 83

Az 535 magyar mellett 29 fő vallotta magát cigánynak. Vallási felekezet szerint: római katolikus: 59, görög katolikus: 11, református: 419, más keresztény közösség: 3, vallási felekezethez nem tartozik: 28, nem válaszolt: 43 fő

Családok összetétele: házaspár gyermek nélkül: 48, gyermekkel: 80, ebből élettársi kapcsolatot: 22. Gyermekkel egyedül apa: 1, anya: 24

Lakott lakás: 209, nem lakott: 35. Építési év szerint: 1946 előtt: 22, 46-60 között épült: 44, 61-70 között épült: 35, 71-80 között épült: 42, 81-90 között épült: 24, 1991-2000 között épült: 5, 2001-2005 között épült: 67, 2006-2011 között épült: 5 (összesen: 244)

Alapterület szerint: 30-39 m²: 17, 40-49 m²:19, 50-59 m²: 38, 60-79 m²: 62, 80-99 m²: 58, 100 m² fölött: 50 (átlag alapterület: 76)

Hálózati vízvezeték: 198, házi vízrendszer: 4, vízöblítéses WC-vel:195, csatorna még nincs, házi emésztő: 202

11.3. Árvíz a Beregben³⁶⁹

2001. március 6-án délelőtt a Felső-Tiszán szinte egyik pillanatról a másikra hat és fél méternyi víz jelent meg (ez a normális vízállás felett értendő). A töltés Tarpánál körülbelül hat méter magas. Itt nem lehetett nyerni. A hat méter magas a tarpai töltés a Tisza-kanyarban március 6-án, kedden délután szakadt át, két helyen.

A védműből eltűnt két helyen vagy harminc-negyven méter. A vízfal iszonyatos nyomása alatt megcsúszott a gát és rázúdult a töltés mögötti földsávra. A töltés tövétől a falu felé mintegy száz méterre kezdődő gyümölcsös almafáit a áradat gyökerestül tépte ki, és jó háromszáz méterrel beljebb szórta szét, a letarolt részen pedig vastag iszapréteget terített el.

A falusianak egyébként határozottan az a véleménye, hogy Tarpát „feláldozták”. Valakik - hogy kik, arról titokzatosan hallgatnak. Nyíregyházán úgy döntöttek, hogy Tarpánál legyen a gátszakadás. Ezt a véleményt a faluban többen is osztják: őket soha senki nem tudja meggyőzni arról, hogy otthonukat nem előre megfontolt szándékkal hagyták a sorsára.

Tivadar a folyásirány szerint lejjebb található Tarpánál, ám mivel néhány méterrel magasabba épült, a falu megúsza a nagyobb bajt. Vasárnap reggel a kisari Tisza-hídon át már akadálytalanul be lehetett menni a településre. Helmeczy László megyei védelmi bizottsági elnök a híd feljárójánál tartott rövid eligazítást munkatársainak, majd leintett egy helikoptert, beszállt, és elrepült Bereg egy másik pontjára, vélhetően, hogy ott más munkatársainak tartson másik eligazítást. A klórbrigádok aznap ellepték Bereg járható útjait. Küzdelmüket bizvást nevezhetjük

A tarpai gátszakadástól a víz félelmetes sebességgel indult el északnyugat felé. Néhány óra alatt elöntötte Tarpa alacsonyabban fekvő házait, elöntötte Tákost; körbevette Márokpapit, és nekiment a 41-es út töltésének; nyugat felé, a Tisza fősodra felé fordult, és elöntötte Gulácsot, elöntötte Jándot, és Jánd felől elöntötte Vásárosnamény Tiszán túli városrészét, Ugornyát is.

Hogy a 41-es út átvágásáról hozott döntés jó döntés volt-e, azt e pillanatban megmondani sem nekünk, sem másoknak nem áll módjában. A felelősség érte Helmeczy Lászlóé, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei közgyűlés elnökéé, aki a veszélyhelyzet kihirdetésekor ezt a kormányközi koordinációs bizottság tanácskozása után tette meg a kormány automatikusan a megyei védelmi bizottság elnöke, és ebben a minőségében élet-halál ura lett az árvíz sújtotta területen. A civil irányítás megmarad a veszélyhelyzet kihirdetése után is: a polgári védelem, a tűzoltóság, a katonaság és a rendőrség koordinálására létrehozott ún. katasztrófavédelmi törzs nem fölérendeltje, hanem segítője a védelmi bizottság elnökének.

A víz - és ebben a látottak alapján nehéz kételkedni - átbukott volna az úton, és így is, úgy is elárasztja a 41-estől északra fekvő területeket; sőt valószínűleg használhatatlanná teszi

369 Bojtár B. Endre: Árvíz a Beregben: A védelem gátjai Magyar Narancs
https://magyarnarancs.hu/belpol/arviz_a_beregben_a_vedelem_gatjai-62507 (Letöltve: 2020. 07. 14.)

magát a műutat is. Amit végül két helyen vágtak át csütörtök reggel, avval a szándékkal, hogy a vizet észak felé visszavezessék a feladóhoz, át az ukrán határon.

A két, nagyrészt kiürített, villany és gáz nélkül maradt falut, Tákost és Csarodát meg a két pontonhidat a budapesti készenléti őrezred ifjú rendőrei vigyázták, fáklyáik vörös fényénél, a tavaszi víz friss, mindent átható illatában ők felügyelték az országúton időnként végigdübörgő Kamazokat és trélereket. A 41-es déli, Tarpa felőli részén ekkor a víz még mindig egy jó méterrel magasabban állt, mint a túloldalon; a pontonhidak alatt fülsiketítő dübörgéssel, félelmetes sebességgel áramlott át az északi területekre, Gergelyugornya, Tiszaszalka, Tiszavid meg Vámosatya irányába.

A Vásárosnaménytől lefelé, folyásirányban található, jobb parti településekről sajnos nem áll módunkban beszámolni: ezeket a falvakat (Szalka, Vid, Tiszaadony, Tizsakerecseny, Mátyus, Lónya) teljesen körbevette a víz, de, mint hírlett, sikerrel sáncolták körbe magukat, és így nem kerültek víz alá. Gergelyugornya viszont szombat éjjel még harcban állt. Namény eme túlparti része észak felől kapta az áradást: a 41-es átvágása után

a víz néhány óra alatt visszafolyt rájuk. A falu határában egy nap alatt próbáltak valamiféle földsáncot felhúzni: ezt a víz szinte rögtön elmosta. A főutca egyik felének házsora méteres víz alatt állt: a másik oldalért ottjártunkkor még küzdöttek. Az utolsó homokzsák után a víz a falu végét jelző tábla közepét verte. Ugornyan úgy vélik: a víz azért nem tudott észak felé elfolyni, mert Szalkán valakik lezártak egy zsilipet: azért, hogy Szalkát megmentse. Egy másik verzió szerint a vízügyesek elszámították magukat, rossz helyen vágták át az utat, és így rájuk engedték az áradatot. Hogy itt és most nem volt, nem lehetett segítség, és hogy nem valamiféle emberi hiba vagy aljasság áll a szerencsétlenség hátterében, nem hiszi és nem fogja elhinni a károsultak közül senki.

Vámosatya lakói viszont már előre tudták, hogy a falujukat feláldozták. Egészen pontosan március 7-én, szerdán reggel 9 órakor értesültek erről, amikor polgármesterük, Szász József telefaxon parancsot kapott a falu kiürítésére. A „Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei védelmi bizottság elnökének 2/2001 szakintézkedése kitelepítési és befogadási feladatok végrehajtására” címet viselő irat „a lakosság kimenekítését” (tehát nem *kitelepítését*) rendeli el: a „lakosság gyülekeztetését meghatározott, 20 kg-os személyi csomaggal”, a „mozgásképtelenek, fekvőbetegek elszállítását”, a „szállításhoz biztosított autóbuszok fogadását” és „az állatállomány szabadon bocsátását”.

A műutat a falutól úgy hat kilométerre vágták át csütörtök hajnalban: az ár ezután három órával érkezett. A falu lakóinak végül is huszonnégy órájuk maradt tehát, hogy legalább értéktárgyaikat kimenekítsék a házaikból: mivel Vámosatya a beregi öblözet legmélyebben fekvő települése, abban biztosak lehettek, hogy a falujuk víz alá kerül. Hogy e huszonnégy órát jól kihasználták-e az illetékesek, arra nem könnyű válaszolni. A telefax

kézhez vétele után a polgármester és egy polgári védelmis őrnagy, akit segítségül küldtek a faluba, végigjárták a házakat, és mindenkit távozásra próbáltak bírni. A „bujkálókat” is, ahogy Szász József fogalmazott. Ez nyilván sok időt emésztett fel.

Egy helyi polgár, aki a településen maradt, mesélte, hogy hat kamion érkezett az állatok és az ingóságok elszállítására. Mire az elsőt félig megtöltötték, elterjedt a hír, hogy jön a víz, és a teherautók dolguk végezetlenül porzottak el a még száraz úton: a lakosok estére hagyták el otthonukat. Velük ment a polgármester is. Másnap a védtelenül hagyott falu hetven százalékát - 150-170 házat - többméteres víz borította.

Másnap, Vasárnap délelőtt, ottjártunkkor a falu lakói tűzoltók, polgári védelmiek, rendőrök, valamint természet- és állatvédő civil szervezetek segítségével a vízben álló házakból a vagyontárgyakat igyekeztek menteni, és etetni a bentrekedt állatokat. Utánfutós traktorokon, csónakokon hordták ki az épen maradt épületekből a hűtőládákat, mosógépeket. Az idősebb falusiak szóltanul ácsorogtak a sürgés-forgás szélén. „Piszkos kormány. A Csaucseszku csinált ilyet” - fakad ki egy idősebb ember hirtelen, leginkább saját magának. „Víz tározót akarnak ide építeni, higgyék el. Ezt a falut eltüntették” - mondja a dühtől sötét arccal. „Itt semmiféle védekezés nem volt. Pedig az öregek még '48-ból pontosan tudták, hogy merre fog jönni a víz. Megmondták, hogy a Gazdag Károly bácsi háza mellett ennyi és ennyi méterre, és tíz centire ott jött.”

Szász József polgármester is úgy látja, hogy feláldozták őket. „A vízügyesek nem adtak korrekt tájékoztatást” - tudniillik a védelmi bizottságnak, amely a 41-es átvágásáról intézkedett. „Azt adják címnek, hogy a megsemmisített falu.” Arra az értelmetlen kérdésünkre, hogy mindezek után hogyan látja a falu jövőjét, így felel: „Vagy meglesz a helyreállítás, vagy nem lesz meg.” A falu előregedett, „semmi jövőkép”. „Új építési engedélyt itt aligha fognak kiadni.” A polgármester a teljes kártérítést tartaná méltányosnak: egészen pontosan azt, ha az állam felvásárolná a falut, annak minden földjét, házat, vállalkozását. Ennek összegét megbecsülni sem tudjuk: Szász József szerint vasárnap reggel vagy 85 ház állt mélyen a víz alatt, a vagyon értékét portánként „40 milliótól lefelé” érdemes kalkulálni.

A polgármester, amikor erről faggatjuk, szenvtelenséget erőltet magára. De a hangja el-elcsuklik. „Ez az én szülőfalum. Meg lehet írni, hogy a személyes érintettségem is megvan.”

11.4. A 2001-es árvíz Vámosatyán³⁷⁰

...A vámosatyai polgármesteri hivatal előszobájában a nézelődőt két kiakasztott papír tájékoztatja. Az egyik az árvízi helyzet napi jelentése (másodlagos frissességű), a másik a *Népszabadságból* kifénymásolt tudósítás, négy helyen sorok aláhúzva, s mellé glosszázva: NEM IGAZ!

A glosszákat kalligrafikus betűkkel írták, az illető vagy betűmetsző volt - e művészet ritkaság errefelé -, vagy műszaki rajzban jeleskedő. Maga az írás Jakus Györgynek, az Országos Vízügyi Főigazgatóság műszaki ügyeletesének információit taglalja, jelesül azt, hogy mi indokolta a 41-es út átvágását. Az aláhúzott sorokban ezek állnak: A művelet szükséges volt, mert az emelkedő víz amúgy is átbukott volna a főúton, így pedig sikerült a településektől távolabb eső területre irányítani, és szabályozottan elvezetni az áradatot. NEM IGAZ!

370 Kun István: A feláldozott Bereg. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

A művelet hajnali három órára fejeződött be, a víz pedig a lakott területektől távolabbi térségbe ömlött át. NEM IGAZ!

A szakember hozzátette: a beregi öblözetben lévő településeket kisebb, lokalizációs töltésekkel védik meg a víztől. NEM IGAZ!

Jakus György azt mondta, arra számítanak, hogy a szabályozott vízelvezetés következtében a legmélyebben fekvő területeken sem lesz átlagosan 50-80 centiméternél magasabb a vízszint. NEM IGAZ!

... Az út átvágása hibás szakmai vagy emberi döntés volt - mondja Szász József, Vámosatya fideszes³⁷¹ polgármestere.-.

Feláldozták a településünket, pedig a szakmának tudnia kellett, hogy a víz a mélyebben fekvő részek felé folyik. Vállalom a felelősséget a kitűzött fénymásolatra írott megjegyzésekért. Vámosatya ugyanis így, az út átvágások következtében került víz alá - legalábbis a falunak mintegy 70 százaléka. ...

A Beregben a férfiak hamar halnak . mondja Beregi Tibor képviselő-testületi tag. Károsodott 271 lakóépület. Összedőlt, vagy össze fog dőlni 44. Ebből 14 lakatlan. Lakatlan még 8 épen maradt is. Ez az egész Beregre jellemző: egyre több az elhagyott ház. Vevő nincs rá, eladni lehetetlen.

A volt télesztelep egyik istállója előtt fiatalember ül. (Az istállók egyébként üresek.) Favályúk állnak sorban, alacsonyak, kitalálható, hogy itt juhászat működik. Emberünk int, hogy a gazda otthon van.

... a gazda - Koncz Sándor nyugdíjas iskolaigazgató ...

Jóllehet az ötszáz anyabirka meg a körülbelül háromszáz bárány komoly, sőt nagy érték, jövedelmet nem igazán produkál. A gazdája rendkívül szerény körülmények között él, különösen most, hogy a felesége eltörte a nyakcsigolyáját, és a fiánál gyógyulgat Gergelyiugornyan. Két fiukat azonban tanították, az egyik állatorvos, a másik állatteny

észtési főiskolát végzett Hódmezővásárhelyen. Igazából ők a juhászat irányítói.

Csak éppen. Mit ér a juhászat puli nélkül? Márpedig Koncz Sándor háza tornácán két apró korc idétlenkedik.

- Öt pulinkat lőttek le mostanában a vadőrök. Különösen az utolsó. Nagyon jó kutya volt.

371 Vámosatjának nem volt pártokhoz kötődő polgármestere! Polgármesterei: 1990–1994: Zsóka László (független), 1994–2019: Szász József (független), 2019-től: Szász József (független)

Az olaszok a száj- és körömfájás miatt az állatokra beviteli tilalmat rendelték el március 27-ig, aztán ezt meghosszabbították egy héttel. Az intézkedés a magyar juhászatnak milliárdos kárt okozott, mert a húsvétibárány-üzlet gyakorlatilag meghiúsult, márpedig az adja az ágazat éves bevételeinek csaknem felét. Konczék március végén adtak le 70 bárányt, bizonyára a Hortobágyon vágják le azokat. Lehet, hogy majd görögök veszik meg, de az is megtörténhet, hogy az olaszok, mert csak az élő állatok bevitelét tiltották meg. A vágott bárány ára meg kevesebb az élőénél! ...

- Önök is a barabási hegyre hajtották az állatokat?

- Nem. Mi az istálló padlására vittük fel.

Amikor hallották az áradat hírért, pótkocsiból, állatfelhajtó szerkezetből összeállítottak egy állványzatot, hogy azon juttassák föl a padlásra az állatokat. Nem okatlan gondolat. Az istálló téveszkori stílusban épült teheneknek, de el lehet képzelni, milyen szilárd lehet a mennyezete, ha például a betonjászlakat szinte szétverni sem lehet. Az épületet magtárpadlásosra tervezték, hogy fönt terményt lehessen tárolni.

Nem nyolcszáz birkát, hanem akár száz tonna búzát is tartana baj nélkül. Az épület ma is masszív, a padlója vígan elbírja az állatokat.

Csakhogy a birka az istennek se akar fölmenni oda....

.- Még sehol se tartottunk, amikor megjött a karhatalom. Hogy el kell hagynunk a falut. Magyaráztuk, hogy jó, csak előbb biztonságba helyezzük a birkákat. Először elmentek, de csak visszajöttek. Két embernek is rátették a bilincset a kezére. Akkor az állatorvos fiam mondta nekik, hogy tudjuk, mi az érdekünk, és elmegyünk mi bilincs nélkül is.

Így kerültek Konczék Naményba, ahol a menyé könyvtáros. Ott töltötték az éjszakát, vagy annak nagyobb részét. Másnap hajnalban ugyanis visszaszöktek Vámosatyára.

- Még sötét volt. A régi Kraszna-hídon szöktünk el. Ott még nem voltak örök. Aztán lettek csak. Tiszaszalka felé jöttünk.

És Vámosatyán örültek, hogy a víz még nem vette körbe, nem árasztotta el az istállókat. Újabb küzdelemmel felhordták a kicsi bárányokat, az anyák meg mentek utánuk. A padláson, tehát biztonságban volt az állomány!

Az ám, csakhogy az állatot etetni és itatni kell, napjában legalább kétszer. Körül meg addigra a szennyes áradat. Felhordták a vályúkat, ez eddig egyszerű. Traktorral kádakban a még működő vezetékes vízből

hoztak reggel-este 3000 litert, és adogatták föl vödörben kézből kézbe.

Istentelen munka! De nem maradtak egyedül. Ködöböcz József a gépével, saját kádjával segített, aztán Laczkó Sándor, Kató Ferenc, Mándi Zoltán.

- Sokszor kicsordult a könny a szememből. - mondja Koncz Sándor.

Így ment egy hétig. Mindennap kétszer etetni, itatni. Lehajtani már könnyebb volt a nyáját. Mindössze 27 bárány hullott el. Megfáztak.

A faluban 10-15 ember tartózkodott ekkor. Vagy nem hagyta el a házát, vagy - miként Koncz Sándorék - visszaszökött. Nem unatkoztak. Akiket kimenekítették - mert Vámosatyáról nem kitelepítették az embereket, hanem kimenekítették, és ezt az apró

disztinkciót³⁷² végtelenül komolyan kell venni -, telefonáltak, kérve, hogy lássák el az otthoni állataikat. Baromfit, disznót, kutyát, lovat.

- A ló a kapuban várt. Valaki elengedte. Megsebezte ugyan a lábát, de komoly baja nem esett. Körülbelül egy hétig gondoztam. Egy fajkutyá nem fogadta el az első nap az eleséget. Második nap már igen.

- Miből tetszett a lovat itatni? . kérdezem, mert árvízkor az ivóvíz igen nagy kincs.

- Volt kút az udvarukon, abba nem csorgott bele a szennyezett víz. A templom közelében, Kassai Jánosnál két csoportban aludtak. Közösen főztek, meg-meghívták egymást. Voltak azért ijesztő esetek.

- Ködöböcz Jóska hordókból kötözött össze tutajt, deszkákat tett rá, azzal próbált eljutni az apósa házához. Az víz alatt állt. Olyan erős volt azonban a sodrás, hogy elragadta a tutajt. Szerencsére egy kerítésben fennakadt vele. Meg is fulladhatott volna. A víz erejével még a kiválóan úszó kacsák sem bírtak. Elvitte őket. Ha élnek is, ki tudja, hol. Koncz Sándor 16 kaptárjából kettőben talán megmaradnak, a többit felborította a víz, és megölte a méhecskéket.

... A juhállományban a legnagyobb gond a takarmány. Nem két marék abrakról van szó, hiszen a Konczék nyája naponta három nagybála - majdnem egy pótkocsi - szénát eszik meg. Volt takarmányuk, elegendő önek is látszott újig, a Bockereki-erdő szomszédságában, a Kosárszegen tárolták. A víz azt tönkretette. Kaptak azonban 20-25 nagybála szénát. Az eléggé gyöngé minőségű volt, de gyors segítségként mégis aranyat ért. Hoztak utána kisbálás lucernát, az kiváló. Tudni kell a birkáról, hogy ha a fű nő, szénára akkor is szüksége van, mert ha csak legeltetik, a tavaszi zsenge fűtől hasmenést kap, és azzal vége. Szénahordásig pedig - május vége - még sokszor fölkel a nap.

A környékről egyébként a barabási szőlőhegyre hajtották a juhokat. Összesen talán nyolcezerre rúgott az árvizet ott átvészelt birkák összlétszáma. És tehének, kecskék. Azokat etetni, itatni!. Habár a juhászembernél leleményesebb, sőt csalafintább takarmánykereső nemél a Kárpát-medencében. A falugazdászok - minden érdekelt elismerése szerint - lelkiismeretes munkát végeztek, sokat segítettek az állattartóknak. Az FVM-hivatal is észnél volt, és megnyitott egy 30 milliós számlát a takarmánygyorssegélyre.

... Tudni kell a hegyről, hogy ott mesés királyleányka bor termett. A Nyírmadai Állami Gazdaság és a Barabás.Gelénes.Vámosatya községeket összefogó téesz művelte e szőlőket. Tudtommal az állami gazdaság a mustot a Tokaji Borkombinátnak szállította el, már ami saját reprezentációs keretéhez nem kellett.

A termelőszövetkezet meg az állami gazdaság azóta már csak egykori dolgozóik emlékeiben él. Aszólót privatizálták, és az nagyobb részt tönkrement.

Koncz Sándor házába nem tört be az áradat, a kertjében azonban ott hömpölygött. ...

- Amikor a legnagyobb kétségek között voltam, kedves levelet kaptam Tiszaszőlősről, a barátomtól. Segítségként mindent felajánlott, bútortól a méhekgig. Ő is nyugdíjas pedagógus. Minden évben találkozunk: a debreceni kollégium öreg diákjai.

A bilincs használatát Szász József polgármester jogosnak tartja. Úgy véli, ha parancs jött, hogy ki kell menekíteni az embereket a faluból, akkor azt mindenképpen végre kell hajtani.

372 *Distinkció (latin)* megkülönböztetés, elkülönítés

- Jogszerű-e az erőszakos kitelepítés? - kérdem.

- Volt, aki tudomásul vette, hogy nagy a baj, és volt, aki nem. Nyomatékosan végre kellett hajtani a kimenekítést. Pár óra alatt kellett kipucolni a falut.

- Apró gond csupán, hogy a katasztrófavédelmisek szerint törvényes alapja nincsen az erőszakos kitelepítésnek, aki nem akar menni, azt erőszakkal nem lehet erre kényszeríteni.

- Szerintem van törvényes alap - válaszol. - Én polgármesterként kaptam a parancsot. És végre is hajtottuk.

Áttérünk a pénzre.

- Ismereteim szerint a kormány első ütemben kiutalásra már a katasztrófa elején ötmilliárdot irányzott elő az önkormányzatok részére.

- Más számokat ismerek - igazít ki Szász József. . Ez az összeg tizenötmilliárd, másodsorra majd lesz több. Úgy hallottam, hogy huszonötmilliárd.

- Lehetséges. Ma március harmincadik napja vagyunk. Mennyit kaptak eddig?

- Mi még egy fillért se.

...Bénultság, reményt vesztett várakozás, megkeseredettség. Évtizedek óta. Rendszertől függetlenül. És szegénység. Hol takargatott, hol nyersen szembeszökő. Nos, ezt a szegénységet védték valami iszonyú erővel, valami emberfölötti elszántsággal.

A gazdag úgy lehet vele, hogy könnyen jött, s könnyen jöhet újabb.

De mindenki másnak egy élet munkája testesül meg a lakóházában, a Trabantban vagy a Ladában, s ha a szekrényora szétrohadna, újat soha többé nem lenne képes venni. Neki nem lesz egyben három-négyszázezer forintja, míg a világ világ. Hitelt neki nem nyújtanak, de jobb is tán, mert nem tudná törleszteni. És hányan mondták az elöntött falvakban:

- Mindenünk odaveszett.

A verőfényes kora tavasz örömeiket ígér, életkedvet, áldott újrakezdést, s mintha feledtetni akarná a tényeket. Az elhagyott állattartó telepek gyom felverte udvarát. Teheneket hiába váró édes fűvű legelőket. Gémüket vesztett csordakutakat. Betört üvegszemekkel vakláló uradalmi magtárakat. A beszögezett ajtókat a házakon. A deszkával vakított ablakokat. A néptelen téeszmajorokat. ... És ahol búza virul, az még istenes akkor is, ha az áradat nyomán foltosan kipállott. Többségét érdemes lesz learatni, mert helyette úgysem tudna mihez kezdeni a gazdája. A szántások fényesek, víz április elején már alig van rajtuk. Hanem az a fényesség! Az itteni talajokat a paraszti nyelv perctalajoknak nevezi. A meghatározás azt jelenti, hogy minden évben van olyan egy perc, amikor meg lehet művelni. Egyetlen perc - több nem! Ha nedves, mint most, akkor térdig süllyed benne az ember, a traktor meg nyomban elásná magát. Amikor megszárad, akkor meg akár a szikla.

Ha a Rába-Steiger még meg is tudná szántani, minek? Vetőágyat abban

nem lehet készíteni, a rögöket nem verné szét a legokosabb talajművelő gép sem. Rögök? Dézsányiak! Ellenük egyedül a tél a fegyver, a fagy, a hó, az olvadás és az ismétlődő jegesedés. Az őszele szántott talaj tavaszra kellően aprómorzsássá válik, s lehet vetni. Általában. Most vetés nemigen lesz. Ritka szerencsés lesz a gazda, ha hasznosítani képes

a Tisza-látta földjét.

...Az elektronikus médiából hallott híreket szinte családonként másként értelmezték, gyakran úgy, ahogyan szerették volna. Persze többnyire rosszul. Országos lapok alig járnak e

falvakba, a nyomtatott sajtót csaknem egyedül a megyei *Kelet-Magyarország* képviseli. E lap osztrák tulajdonban van - miként a borsodi és a hajdúi is -, és ma már konkurenciája sincs Szabolcs-Szatmár-Beregben, mert a kiadó megvásárolta a gyakorta dadogva, de mégis közéleti orgánumot formázó *Új Keletet*.

Azóta az itteni olvasó kilúgozott, senkivel szembe nem forduló, konfliktuskerülő, szörmentén író, a valós helyzetet lényegében elhallgató nyomdaterméket kap kézbe. ... A *Kelet-Magyarországot* a sportért, a tévéműsorért és a hirdetésekért vásárolják, és tízezrek hiszik, hogy újságot kapnak a pénzükért. De ez már rég nem az. Az árvíz során szenvtelenül közölte a potentátok nyilatkozatait, bizakodásról írt, miközben fortyogó düh és kába félelem uralkodott a károsult falvakban, és ezzel együtt magukra hagyta kétségeikkel a legkeservesebb helyzetben lévő beregieket. (Egy áprilisi cím az első oldalról: A kormány eddig 22 milliárd 840 millió forintot költött az árvízkarók felszámolására. Mire a beregiek:

És hol van az a pénz? Ide nem jött! Igazuk van. A fals információ növeli a fejekben kialakult káoszt. És a kába félelmeket: Mindenki megkapta, csak én nem!)

... Jellemzésül: a Happy End Kft. e lapokban tervezte elhelyezni a Széchenyi-terv „grandiózus” sikereiről készített PR-riportjait. Tehát a gátlástalan kormánypropagandát. Ez a terep csak arra alkalmas.

Ám a potentátok dilettáns nyilatkozatai így is végighullámzottak a beregi öblözeten. Az április 2-i kormányülés után Pintér miniszter³⁷³ azt mondta, hogy nem lehet ismét oda építeni, ahol a belvíz újra károsíthat.

...Ha a miniszter nem ismeri is a kettő között meglévő tényleges különbséget, azért a Beregben a szavai hatnak. Ámbár másképpen, mint ahogyan ő gondolja. Tömegesen hitték például, hogy családokat akarnak Vásárosnaményba telepíteni, mert Namény kisváros, és növekedni szeretne, itt az alkalom. Ahol ez elterjedt, ijedtséget, néhol egyenesen pánikot okozott, mert nem költözni akarnak, hanem maradni. Más hatása is volt a Pintér-nyilatkozatnak. Ha nem lehet az eredeti telekre építkezni, akkor biztosan újra el akarják árasztani a Bereget - mondták. Ez lesz a tiszai vésztározó. Tokajtól lefelé nem lehet árvíz, csak a Bereg úszhat.

...Ha csak szótévesztésként hangzott el a belvíz emlegetése, akkor is súlyos hangulati következményekkel járt.

A gyerekek örülnek a zánkai táborozásnak - és nagyon várták! többségük még vonaton sem ült soha! -, de ez az egyetlen, amit a kormányzat megtett a lelki sebek gyógyítása ügyében. Ám jó, hogy megtette.

Viszont lelkesebben fáradozhatott volna e tárgyban az egyház is a majdcsaknem tisztán református vidéken. Legalább annyit, mint az elismerésre méltó pénzbeli segélygyűjtésében. Ám az elcsigázott emberekbe lelket verni?. Sehol nem éreztem a papság segítő kezét, a helyi traumaosztatás nemes szándékát. Ha volt is ilyen törekvés, mintha hat ástalan, mintha észlelhetetlen lenne.

A félig gyógyult seb

...Irdatlan összegekbe került az országnak az árvízi kártalanítás, és noha az feszültségekkel terhes mindmáig, azért a Beregben élők átlagos életminősége jelentősen javult. Ami időszerű lett volna árvízi károk nélkül is. Csakhogy a kártalanítás milliárdjai sem

373 Pintér Sándor 1998-2002 között, valamint 2010-től belügyminiszter. 2018-tól nemzetbiztonságért felelős miniszterelnök-helyettes.

pótolnak egyvalamit: a Bereg jövőjét. Jóllehet a megyei területfejlesztésből az elmúlt évek során tisztes összegeket irányítottak ebbe a térségbe, azért mégsem lendült el a gazdaság a holtpontról. A legtöbb településen 40-50 százalékos a tényleges- és nem a kormány által propagált munkanélküliség.

Vámosatya nem áll egyedül azzal, hogy a községben a legnagyobb munkálat az önkormányzat - tizenvalahány főt alkalmaz -, rajta kívül néhány bolti eladó, és azzal kész. Az aktív korúak 90 százaléka munkanélküli. Aki bírta fizikailag, akart és tudott dolgozni az újjáépítésen, az olyan jól keresett, mint még soha. De a zöm erre nem volt képes, és hogy miért nem, arra csak alapos szociológiai felmérés tudna fényt deríteni, miként arra a tényre is, hogy a Beregben a férfiak meglepően korán halnak...

11.5. Ökológiai állapot Vámosatyán a 21. században³⁷⁴

A Felső-Tisza mente vízgazdálkodása domborzat és éghajlat szempontjából három területre osztható a Rétközre, Beregi-, valamint a Szatmári-síkra, területe 3282 km². A Tisza Záhony és Tokaj közötti területe sík jellegű, enyhe DK-ÉNY irányú esést mutat, medrekkel szabdalva, kis terep és vízszintesekkel, melyen két kis vulkáni eredetű hegy is található, a Tarpai és a Barabási.

A Bockereki-erdő.

Jellemző terepmagasságok: a Szipa és a Dédai-Micz csatornák határszakaszán 109-111 m.B.f.³⁷⁵, a Szipa torklatánál 108-109 m.B.f., a Csaronda átfolyásánál 104-105 m.B.f.

A Beregi-sík egy mély fekvésű terület, e miatt hűvös mikroklímával és ártéri jelleggel rendelkező, természetes erdős táj, amelyben a keményfa ligeterdők uralkodtak. Ezeknek a teljes területhez viszonyított aránya nagyban befolyásolja a mikroklímát.

A természetvédelmi szempontból legfontosabb víztestek ill. élőhelyek (pl. szentély jellegű holtmedrek, beregi lápok) megóvása hosszú távon csak ártér-revitalizációval, azaz a hajdani ártéri síkság vízháztartási jellemzőinek legalább részleges helyreállításával őrizhető meg.

A belvízelvezető rendszer működtetése csak az ukrán féllel összehangoltan valósítható meg (tekintve, hogy a csatornák egy része az ukrán oldali belvizeket magyar területen vezetik a befogadóba, és fordítva).

A Szipa-főcsatorna és a Csaronda-főcsatorna mentén található erdők (Tarpai Nagy-erdő, Téb-erdő, Bockereki-erdő, Lónyai-erdő) és a bennük található medermaradványok revitalizálása, ökológiai árasztása.

A Szatmári és Beregi részen a terület esés iránya kelet-nyugati, valamint dél-északi. Belvízrendszerek szempontjából a beregi területen a jelentős csatornák Szipa főcsatorna, illetve a Csaronda-főcsatorna vízgyűjtője. A két rendszer közötti kapcsolatot a Vámosatyai

374 Jelentős vízgazdálkodási kérdések 2.1. Felső-Tisza vízgyűjtő-gazdálkodási tervezési alegység, Nyíregyháza, 2009. február

375 A „m.B.f.” a Balti-tenger (kronstadti) közepes vízszintjéhez viszonyított tengerszint feletti magasság.

osztózsilip biztosítja. Feladata, hogy a Szipa főcsatorna Tiszába be nem vezethető vizét a Csaronda-főcsatornába vezesse.

A Felső-Tisza völgye árvízvédelmi szempontból 5 öblözetre tagolódik a Felsőszabolcsi, Beregi, a Szamosközi, a Palád-Csécei és a Felső-Túri.

A Beregi öblözet déli és Nyugati határát a Tisza-jobb parti töltése Tarpától Lónyáig, északon a Latorca balparti töltése határolja. Az öblözet teljes területe a határon túli részekkel együtt 930 km² az öblözetben a Tisza jobbparti töltés a Magyarországi szakaszon 62.812 km. Az öblözetben a kitört árvizek lokalizálására a Beregi részen két helyen van vízkormányzásra lehetőség a Szipa-főcsatornából a Tiszaszalkai szivattyútelepen keresztül a Tiszába, nagyvíznél pedig zárt zsilipnél áttemelés történik. Valamint a Csaronda-főcsatornából van lehetőség vízáradásra az ukrán oldalra a Vámosatyai osztóművön keresztül.

Bockereki és a Gémes tanösvény

Vámosatya – Bockereki tanösvény – Tákos (10 km). Délről érinti a település határát a Szatmár-Beregi Tájvédelmi Körzethez tartozó Bockereki-erdő, melyben védett állatok, növények is találhatók.

A mintegy 600 hektáros Bockereki-erdő, a Bereg tüdeje szerencsés történeti körülmények, kedvező fekvése, elzártsága, viszonylag a természethez közel álló formában, eredeti állapotban maradt fenn a mai napig. Az erdő a Beregi-síkság legnagyobb összefüggő erdősége, gyönyörű tisztásokkal, gazdag és változatos élővilággal. Az értékes növény- és vadállományt nem csak az itt lakók, a tájvédelmi körzet védi, hanem az 1996-ban megalakult „Bockerek” Vadásztársaság is. Területükön gondos vadgazdálkodással elérték, hogy a vadállomány létszáma és a fajok száma nem csökkent, természetes fejlődésük biztosított. A vadászterületen előforduló védett állatok közül a vadmacskát borzot, vidrát, nyestet lehet megemlíteni. A területhez mérten kiváló egyedekkel büszkélkedik a társaság dám- és gímszarvasból, valamint vaddisznóból.

Innen indul Gelénesig haladó „Gémes” tanösvény is. A tanösvény nevét a gelénesi legelőn található gémeskútról kapta. A tanösvény hossza 9 km, mely legelők és erdők között kanyarogva útba ejti a Büdy-vár romjait is.

11.6. Osztózsilip – Vámosatya³⁷⁶

A 19. században a Bereg – a jelenlegi országhatáron belüli és kívüli területeivel együtt – felerészben mocsaras, vízállásos terep volt. Mind a mezőgazdasági hasznosítás elősegítése, mind az egészségtelen életkörülmények felszámolása érdekében a lehető leggyorsabban le kellett vezetni a vizeket. A Vásárosnaményi Folyammérnöki Hivatal tervei alapján a Beregmegyei Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat 1881-96 között végezte el a levezetés gyorsításához szükséges munkálatokat.

A holtmedreket mesterséges csatornaszakaszokkal összekötötték. 1884-85-ben megépült a Szipa belvizeit a Tiszába vezető (rég, időközben elbontott) Tiszaszalkai zsilip, majd 1892-ben a vámosatyai osztómű³⁷⁷. Ekkor alakították ki a Szipa- és a Csaronda-főcsatorna mai nyomvonalát. A Szipa-főcsatorna vizei a Tiszaszalkai zsilipen és szivattyútelepen keresztül jutnak a Tiszába, míg a Csaronda-főcsatorna vizei északi irányban, Lónyánál elhagyják országunkat, és ukrán oldalon az Eszenyi (a Tiszába vezető) és Csarondaháti (a Latorcába vezető) zsilipen és szivattyútelepen át kerülnek a főbefogadódba. A Szipa- és Csaronda-főcsatornák közötti vízáradást lehetővé tevő osztózsilip a Beregi

Az 1892-ben épült vámosatyai osztómű ma már ipari műemlék.

belvízrendszer kulcsfontosságú szabályozó létesítménye. A háromnyílású, támfalrendszerű, acéltáblás elzárással épült műtárgy Tiszaszalka, Vámosatya, Gergelyugornya hármashatárában a Csaronda főcsatorna kiágazásánál található, a védett, országos hírű Bockereki erdő mellett.

A zsilip nyílásmérete 3 db x 3,0 m x 2,0 m, a nyílások között 0,45 méteres pillérekkel. A

zsiliptáblákat kétfogas-létrás felhúzó szerkezettel mozgatják, melyet acélszerkezetű kezelőhídról kézzel lehet működtetni.

Az osztózsilip feladata, hogy kizárja a Csaronda-főcsatornából a Szipán érkező vizeket, továbbá hogy vízmegosztást lehessen végezni a Szipa-főcsatorna és a Csaronda-főcsatorna között. A Magyar-Ukrán Határvízi Egyezményben foglaltak szerint az osztóművön keresztül a fölösleges vízhozam visszavezethető a Szipából a Csaronda-főcsatornán keresztül ukrán területre. Adott helyzetben – előzetes egyeztetés alapján – ökológia célból is átvezethetnek vizet a Csarondába. Az osztómű beton- és acélszerkezete az ezredfordulóra

376 Források: Ihrig Dénes (szerk.): A magyar vízszabályozás története. Bp. 1973. Kenessey Béla: A csonkamagyarországi ármentesítő és lecsapoló társulatok munkálatai és azok közgazdasági jelentősége. Bp. 1931. Vályi Béla: A vizeitársulatokra vonatkozó statisztikai adatok. Bp. 1916

377 1892-ben a Csaronda főcsatorna és a Szipa főcsatorna csatlakozásánál épült a Vámosatyai osztózsilip. A Szipa és Csaronda és Makócsa főcsatornába csatlakozó csatornák torkolatára csőtíltókat építettek be. Az trianoni béketárgyalások után a csatornahálózatból 91 km maradt magyar területen. A 156 km mellékcatornák megépítésére 1917-1956 között került sor.

erősen megrongálódott, ezért 110 évi működés után, 2002-ben eredeti formájában felújították a létesítményt.

Napjainkban a Felső-Tisza-vidéki Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság üzemelteti a műtárgyat. Megközelíthető Vásárosnamény-Gergelyugornya irányából, a Tiszaszalka felé vezető útról.

11.7. A „Kelet-Magyarország” Vámosatyáról

A rendszerváltás után 1989. július 1-től a Kelet-Magyarország fejlécéről lekerült a „Világ proletárjai egyesüljetek!”, az újság pedig Szabolcs-Szatmár Megyei Politikai Lappá alakult át. Augusztus 26-tól a megye neve kibővült a Bereggel, így Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei lap lett. Szeptember 23-tól ismét változás történt. Az újság „Társadalmi-Politikai Napilap”, majd 1991. január 16-tól „Független Napilap” lett, ugyanis ekkor az Inform Média Kft nevű osztrák befektetőcsoport, a Hajdú-Bihari Napló, és az Észak-Magyarország nevű regionális lapokkal együtt megvásárolta a Kelet-Magyarországot is.

A 90-es években és az ezredfordulót követően az újság stílusa több alkalommal is változott, és a fejléc is több átalakuláson esett át. Először 1994-ben, majd 1998-ban, végül 2003-ban, illetve 2004-ben. Jelenlegi formáját 2010-ben nyerte el. Az Inform Média Kft 2000-ben indította el a Vasárnapi Kelet nevű újságot, mely kezdetben 3000 példányban jelent meg, majd pár hónap múlva már 17000 példányszámmal büszkélkedhetett.

2001-től elindult a megyei sajtó az interneten Szabolcs Online címen, majd 2013-ban a kelet.hu oldalon már digitálisan is elérhetővé vált az újság internetes változata.

A megyei lapok az 1990-es rendszerváltás után a *Pest Megyei Hírlap* kivételével, új tulajdonoshoz kerültek a szocialista párttól.³⁷⁸ Az új tulajdonosok a kilencvenes évek elején mind ugyanazt a nótát fűjték: ők korszerű munkamódszereket, technikákat hoznak, másutt már jól bevált – külföldi – gyakorlatot ültetnek át a magyar újságírásba. Amivel – már akkor is – csak az volt a baj, hogy a magyar újságok az irodalmi hagyományokra épültek, voltak kifejezetten ezen alapuló műfajok (tárca, karcolat), egyáltalán: az íráskészség, a szellemes stílus máig védjegye a szerzőknek és szövegeiknek. Az új tulajdonosok Újságírók helyett „írórobotokat”, alkalmaztak szívesebben. Szinte hihetetlen: a 12, sőt 16 oldalas napilapokat manapság már csak 8-10-12 újságíró írja, szerkeszti és fotózza. A mai létszám a rendszerváltás előttinek a negyedét is alig teszi ki. Az újságíróknak nemcsak az íráshoz kell érteni, hanem a tördeléshez is – jó pár helyen kötelességük nem pusztán cikkek, hanem komplett, fényképpel illusztrált oldalak leadása.

1990-ig a megyei lapok kvázi közszolgálati újságként működtek (nem eltekintve kifejezett pártlap voltuktól sem), addig a mai vidéki napilapokat inkább nevezhetjük kereskedelminek. Egyrészt beszámolnak – a lehető legrövidebben – a térség fontos dolgairól, és igen, elsősorban nyereségre mennek. A menedzsernek átnevezett szerkesztők dolga a nagy halak – városi és megyei önkormányzatok – megfogása. „Együttműködési szerződések” garantálják a heti-havi egész oldalas megjelenést. Ez persze komoly zablá a szerkesztőség szájában: aki fizet, mindig fenyegetőzhet a forrás szűkítésével, ha – a lap egy másik oldalán – őt kritizáló cikkek jelennek meg. Ebben az értelemben a megyei lapok lényegében egyszerű hirdetési újságok. Az újságíró arra való, hogy kitöltse az eladatlan hirdetések helyét. Bármivel.

378 Ballai József: A megyei lapok a rendszerváltás előtt és most, 2017. március 18.

https://magyarnarancs.hu/elet_mod/a-megyei-lapok-a-rendszervaltas-elott-es-most (Letöltve. 2020. 07. 15.)

Én most a rendszerváltás utáni megye sajtójából a bereg történetéről szóló, még újságírásnak nevezhető cikket emeltem ki.

1982. szeptember 11. 11. oldal

„Beregi mesék, beregi emlékek

...A vámosatyai várat körülölelő Mic patak Mic bán feleségének a történetét idézi. A bán fiatal felesége egy kéregető szegény asszonyt — az akkori hiedelem szerint — leparáznázott, mire az neki hetes ikreket kívánt. Az átok megfogant, a bánné hét gyermeket szült. Szégyenében közülük hatot odaadott egy öreg szolgálónak, hogy fojtsák a Tiszába. Egy öreg halász átvette őket, s mint sajátjait felnevelte. Történt, hogy a fiatalurat lovaggá avatták, s mint az akkor szokás volt, az ünnepségekre az öreg halász is küldött az egyik gyerekkel egy szép nagy halat. A fiatalúrék falándzsákkal tornáztak, s az minden ellenfelét sorban kivetette a nyeregből. A báméskodó halászfíúnak is kedve támadt, hogy megpróbálkozzon. Mikor oda került a sor, a két testvér sokáig viaskodott, s nem bírtak egymással, kinézett az anyjuk. Eszébe jutott, ha akkor nem dobja el magától a gyerekeit, most hét ilyen szép fia lehetne, s keservesen sírni kezdett, s bevallotta bűnét Mic bánnak. Az hivatta a halászfíút, kikérdezte, s azután kiderült az igazság, s szerencsés véget ért a történet, melyet Kisfaludy Sándor mesélt el így.

... Ma különösnek látszik, hogy azoknak az időknek kezdetén, mikor alsó Bereg belép a történelembe, a ma is fennálló emlékek tanúsága szerint ez a vidék éppen nem látszik szegénynek és elmaradottnak, legfeljebb konzervatívnak. A mongoljárás utáni időkre nyúlik vissza a vámosatyai vár, s néhány nagyon szép kis falusi templom építése: Lónya, Csaroda, Márokpapi, Vámosatya, az eltűnt Olcsva, Namény — ez eddig az egyenes záródású típus — kissé később Beregsurány, majd Tarpa és a szabolcsi parton Nagyvarsány. Hogy nem volt elmaradott vidék, mutatja a vámosatyai vár fontossága, ugyanis várat csak olyan helyre építettek, ahol valamilyen érdekeltséget védeni kellett, másrészt mikor a nagy pusztulás után egy nagy építési fellendülés kezdődött, melyet éppen az egyenes szentélyzáródás jelez, a beregi templomok egy olyan sajátsággal tűnnek ki, mellyel sem a szatmáriak, sem a nyíriek nem dicsekedhetnek: méretek szempontjából teljesen szabatos pontossággal. Talán összefüggést kell látnunk azzal a körülménnyel, hogy a közeli Beregszász a királynő városa volt, sok ügyes szász mesterrel.

Az épületek közül mindenesetre a csarodai templom nemcsak hogy a legfelkapottabb, de hírért, országos népszerűségét meg is érdemli. Rajta minden legapróbb részlet beszél, egészében véve pedig, bármennyire is heterogén származású is legyen egy-egy mozzanata, a múltnak valami különös összhangja veszi körül, melynek hatása alól senki sem vonhatja ki magát. Mint épület egyrészt lendületes ritmusával, szépségével, másrészt félig erődítményszerű jellegével utal azokra az időkre, mikor a falu temploma egyúttal a környező viskókban lakó falusiaknak veszély esetén a mentsvára is volt, míg a tornya őrhelyül szolgált.

A nyomokban megmaradt külső festésének motívumtöredékei arra tanítanak, hogy mi volt 1642-ben az akkori magyar népi hímzés kelléktára. A török eredetű tulipán, szegfű, gránátalma, s az általuk népszerűvé tett rózsza akkor még nem vonult be a magyar népművészet kincsestárába. A belső tér a torony szerkezeti megoldásával építészetileg gazdaságosan van megoldva, amit magyarországi jellegzetességnek tartanak. Az épületnek a legszebb ékessége azonban, bár töredékes és különböző korokból származik, a belső kifestése. A freskók közül a legbájosabb, egyúttal legépebb az északi fal végén lévő Mária-ábrázolás.

De Csarodával nincs vége Beregben a középkornak. Ha sajnáljuk is, hogy a század húszas éveiben Márokpapin leverték a valószínűleg hasonló külső belső festményeket, Lónyán a szentélyben a csarodaihoz hasonló 12 apostol várja, hogy a mészréteg alól a

restaurátor spaknija nyomán napvilágra jöjjön. Tarpán viszont, hol a déli bejárat megőrizte a XIV. századi sárkányos Báthory-címet, a múlt évben előjött két nagyon szép, jó mester kezéből származó freskórészlet. Egyikükön a szent György- jelenet részlete bontakozik ki gótikus városrészlettel, s a térdelő királylányból, s a lovagból valamennyi.

Sok más kisebb-nagyobb jelentőségű dolgot mellőzve a nagyvarsányi pasztofórium mellett nem lehet közömbösen elmenni. Sajnos a kiskar padlózata ketté vágja, s még ma is vastag olajfesték réteg borítja. Mégis kitetszik, hogy az 1523-as évből származó ritka becses darab az esztergomi műhelyből származik.

Amikor ismét fel tudjuk venni a fonalat kétszáz-kétszázötven év telt el, 200 év a vásárosnaményi kastély első építéséhez és 250 év a tákosi kis templomhoz mérten. Tákos Csarodától csak két kilométer távolságra van, mégis világok választják el egymástól őket. A- kis „mezitlábás Notre-Dame”, ahogy Csallány Géza elnevezte, találó elnevezés, hogy ez az akkor, Mária Terézia alatt nyomorgó, pálinkában eladósodott kis irtványfalu megtalálta a szépség utáni vágyainak kiteljesülését. Álmodja paticsfalával, keletelt poligon szentélyével a gótikát. Mátyás palotájának márványkazettáit, álmodja az Éden-kertet, melynek virágcsokrait lendületes indával felrakta a mennyezetre. Nem akar tanítani, mint a csengeri, vagy csengersimai mennyezet, annyiban korának, a rokokónak a gyermeke, hogy csak gyönyörködtetni akar, hogy azt az álmot mi álmodjuk tovább.

A népi barokk jellegű asztalosmesterség igen fejlett volt ezen a vidéken. Különösen szépek a szószékkoronák, melyek minden falusi református templomnak legszebb díszei. Maguk nemében szépek az eddig kellően nem méltatott epitáfiumok, azoknak gyönyörűen metszett betűi. Ide kapcsolódik a temetők népművészete is, mert ne higgyük, hogy Szatmárcsekén kívül nincs szép, népművészeti értékes temetőnk.

Egyik legérdekesebb, ugyanakkor legkevésbé méltányolt fejezete az ország művészetének a hajdan mindenütt virágzó faépítészet emlékei. Az idők változását ezek sínylették meg legjobban. Mégis a beregi részen Vámosatyán, Lónyán, Márokpapin, Csarodán maradtak ránk fatornyok. Közülük az utóbbi kettő már a virágkornak az utóregzései. A másik kettő viszont a Felső-Tiszavidéken is külön helyet érdemel.

A vámosatyai fatorny a Szentendrére elvitt nemesborzovai mellett és látványként is a legharmonikusabb. Ez nem is lehet nagyon meglepő, ha tudjuk, hogy itt lévén a legjobb tölgyfaanyag, Vámosatya ács falu volt. Még Erdélybe is készítettek itt fatornyot, amit aztán szekéren vittek el. Mindennek pedig a legfőbb tanulsága az, hogy valótlán az a széliében hosszában elterjedt felfogás, mintha a Felső-Tisza-vidék fatornyai erdélyi hatást sugároznának. A Tisza-vidék ebből a szempontból önálló fejlődésen ment keresztül és magasabb fokra jutott.

A lónyai fatorny nevezetessége, hogy ismerjük a mesterét, Kakuk Imre jándi ácsot, nagy vonásokban élete lefolyását és néhány munkáját. Az utóbbiakból bizonyos egyéni stílusra is lehet következtetni, alacsony, lábazatszerű szoknya, széles alapú, magas sisak, s a tűk csúcsán öt nagy dekoratív gömb, melyek különös jellegzetességgel rajzolódnak ki az égbolt háttérére.

Bereg még sok ismeretlen meglepetéssel szolgálhatna: kis kastélyok, szép tornácos parasztházak, Tarpán a szárazmalom, egyházi edények, úrasztalkendők, népi hímezések; és arról is kellene beszélni, milyen szomorú, hogy számuk egyre csökken, de mielőtt a papír végleg elfogyna, egyet, a nagyvarsányi úrasztalkendőt súlyos bűn lenne említetlenül hagyni. Ez a még II. Rákóczy György Erdélyéből származó abrosz a XVI. századi magyar főúri kultúra magas fokának ritka szép bizonyítéka. Felfogásában reneszánsz indás szerkezet és a török motívumkészlet és öltéstechnika harmonikus szintézise.”

Koroknay Gyula

1987. december 19. 7. oldal

„A kassai kapitány földig romboltatta (Beregi várak emlékezete)

Valahogy megszoktuk, hogy „Beregország” várai közül csupán az olcsvaira emlékezzünk. Pedig milyen hálátlanság ez ennek a gyönyörű vidéknek a küzdelmes múltjával szemben! Mentegetőzhetünk persze azzal, hogy Olcsva vára kétszer is országos jelentőséghez jutott, a többiek pedig hír és név nélkül takarja a feledés pora. Hát ne takarja! Hadd törölgessem le most róluk szerető gonddal a port.

Talán Gelénes vára volt a legrégebbi Beregben. Csánki Dezső írja „Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában” című munkájában, hogy ez a vár már 1366-ban állhatott. Hogy ki építette, arról szinte semmit sem tudunk. Az egykor volt birtokos urak között lehet kereskedni. Györffy György szerint (Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza) Gelénes urai az egész Árpád-kor alatt a Gutkeled- nem tagjai voltak. Később, 1324-ben az Atyai család birtokos itt, majd 1399-ben cserével az Upori család jutott hozzá, ahogy Csánki említi. A várat azonban csak később veszik birtokukba ezek az Uporiak, de nem is sokáig birtokolják. Egy korabeli törvény elrendelése alapján Gelénes várat 1474-ben lebontják. Ezekből a szörványadatokból talán az Atyai családban kereshetjük a vár építőit, amit az is megerősíthet, hogy a lebontás után egy évszázaddal írásos forrásainkban megjelenik az atyai vár is.

A mai Vámosatya egykori váráról Lukinich Imre közöl adalékokat az északkeleti várháborúk kapcsán (Hadtörténeti Közlemények. 1913. évi.) E kutatások alapján Zay Ferenc kassai kapitány 1561. február 8-án kelt levele szerint az atyai vár Kisvárdáéval együtt királyi erősség, és mint későbből tudjuk, 1564-ben rövid időre János Zsigmond kezére kerül, hogy utána hamarosan újra Ferdinánd császár uralja.

Olcsva várat már korábban említi Szirmai Antal nagy monográfiája (Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete), de nagyobb jelentőséghez a fentebb említett várháborúk idején jutott. Zay Ferenc kassai kapitány 1561. szeptember 29-én kelt jelentése szerint János Zsigmond vezére, Serédi István, fejedelmi parancsra Olcsván erősséget emelt az atyai vár ellensúlyozására. Tény az, hogy a kőből készült belső épületek ebben az időben álltak már Olcsván, Serédi csupán ezt igyekezett felszerelni, és egy külső favárral megerősíteni. Ügyködését azonban Zay hirtelen támadása megakadályozta, s a félig felszerelt olcsvai vár 1562. január 8-án elesett. A várat védő 340 főre apadt sereg szabad elvonulást kapott, de magát a várat földig romboltatta Zay. Később a birtokos Károlyi család kastélyt épített ugyanazon a helyen, amit II. Rákóczi Ferenc többszöri látogatása tett annyira nevezetessé, hogy a helyi néphagyomány teljesen ezzel a kastéllyal azonosította az olcsvai várat Várkastély, Károlyivár néven.

Arról, hogy Vásárosnaménynak is volt várkastélya, leginkább a régi magyar irodalmat kedvelők tudhatnak, minthogy Gyöngyösi István 1693-ban készült „Porából megéledett Phoenix” című művében esik szó róla. Ebben a „fejedelmi várkastélyában tartja ugyanis Lónyay Anna és Kemény János erdélyi fejedelem 1569-ben fényes esküvőjét, amiről Gyöngyösi műve szól. a Lónyay család már a XIV. századtól birtokos ura Naménynak Csánki idézett munkája szerint, s így a várkastélyt valószínűleg Lónyay Anna házassága tette „fejedelmi”-vé. Érdemes viszont itt idézni Evlia Cselebi török utazót. Ő az 1661-es utazása idején szó szerint így ír „Námény váradról:

„Erdélyhez tartozik ugyan, de a Hajdúság magyarjainak földje. Benne háromezer német katona van, Rákóczy királynak öröklött birtoka. Rákóczy Szidi Ahmed pasával

Kolozsvár alatt megütközvén, megszalasztva s megsebesülve megfutott s e várba jövén anyjánál halt meg. Sírja itt van. Anyja a szívfájdalmánál fogva megszámlálhatatlan ágyút lövetett ellenünk. Ha bár e vár a Szamos folyóhoz közel egy emelkedett helyen fekvő, fellegvár nélküli kicsiny vár, de mivel sok hadi felszerelése, ágyúja és katonája van, azért sokáig nem támadtunk ellene, s úgy mutattuk, mintha megfutottunk volna. Mihelyt seregünk eltűnt szem elől, a leshelyen levő vitézeink háromszáz foglyot elfogván, a külvárost felgyújtották, s falvait elpusztították.)

A török utazó idézett leírásában látnivalóan sok a tévedés. Példának csupán a „Rákóczy királyaként emlegetett II. Rákóczi György fejedelmet említem meg, akinek halála körülményeit, sírhelyét egészen másképp és hitelesebben tanítja a magyar történelem. De ki tudja? Hátha van azért valami ebben a leírásban! Evlia Cselebi utólag megírt utazásában esetleg összekeverte a két fejedelem — II. Rákóczi György és Kemény János — személyét. Így pedig nem lehetetlen, hogy Lónyay Anna lövetett a támadó törökökre 1661-ben, és Kemény János fejedelem csatában széttiport holtteste pihen a naményi földben.”

Balogh László

...és egy tudósítás:

2010. február 16.

„Díszérmet érő atyáskodás

Vámosatya – Kitüntető érzésben volt része Szász Józsefnek dr. Nagy János altábornagy, a VPOP országos parancsnoka a Vámos Települések Szövetsége és a Vám és Pénzügyőrség együttműködése terén kifejtett kiemelkedő tevékenysége elismeréseként adományozta neki a Lónyay Menyhért díszérem 57. számú példányát.

- Noha az elismerés személyre szóló, én úgy élem meg a helyzetet, hogy nem kizárólag nekem, hanem Vámosatyának szól – kommentált a beregi község polgármestere a vám világnapja alkalmából rendezett ünnepséget követően. A szövetséget nem csak létre kellett hozni, hanem a bizalmat meg kellett teremteni és az elképzeléseket valóra kellett váltani. Az együttműködés emlékezetes állomása a tavaly nyáron átadott Látványtár, ahol kialakítottunk egy többek között egy vámtörténettel foglalkozó helyiséget, amely a Vám-és Pénzügyőrség fejlődését mutatja be. Az átadással kapcsolatos előkészületekben a regionális parancsnokság is kivette a részét a kiállítási anyagokkal és múzeumi tárgyakkal. Ünnepre készül Vámosatya: március 14-én adják át a község történetét bemutató kopjafás emlékművet.”

11.8. Vámosatya a látványtárak faluja

Ha valaki 50 év múlva erre jár, már csak néhány mindenre elszánt gazdálkodóval, idegenvezetővel és feltehetően sok turistával, kirándulóval találkozik. Mindenesetre a falu mostani vezetése igyekszik megteremteni azokat a feltételeket, amelyek ezt szolgálják. Lássuk mit is láthat a turista, vagy csak kiránduló ma Vámosatyán?

Azt hiszem, a takaros beregi kis falu több meglepetéssel is szolgál annak, aki még nem járt ott, de azoknak is, akik néhány éve már meglátogatták. A tájház és a látványtár³⁷⁹

³⁷⁹ Azért látványtár, mert a múzeumi törvény alapján a múzeum gyűjtőkörrel kell hogy rendelkezzen. Ez a létesítmény pedig a meglévő kiállítási tárgyain kívül nem gyűjt semmit, a fenntartása, őrzése, nyitvatartása pedig az önkormányzat felelőssége.

gyűjteménye nemcsak a régi paraszti élet iránt érdeklődők számára élmény, de a cserepek, régi lámpák, egyházi tárgyak, régi fegyverek és más hadtörténelmi emlékek kedvelőinek is. A faluban áll a Felső-Tisza vidék második legmagasabb fa harangtornya, és elér ide a Bereg tüdeje, a Bockerek erdő is. Látványok kitöltenek egy napot, sőt, a végén még egy kis fürdés is befér a Tisza valamelyik strandján.

Látványtárak

A tájház és látványtár udvarán egyedi kép fogadja a látogatót: mi más lenne a porta deszka kerítése mögött, (ha már Vámosatyán járunk) mint vámos bódé és sorompó. Az udvaron és az épületben pedig különösen gazdag gyűjtemény vár ránk felmenőink méhéskellékeitől a tiszta szobán, ágyúgolyón és más had és vámtörténelmi tárgyakon át a kenyérsütési és szövés-fonási eszközökig. Ezután csak át kell menni az út túloldalára, s a Látványtár következő elemébe érkezünk, ahol további gyűjtemények sorjáznak lámpából, egyházi kellékekből és cserepekből.

Az első teremben a magyar fazekasság termékeinek széles körét mutatjuk be. A magyar parasztháztartásokban a legutóbbi időkig, nélkülözhetetlen terméknek számított a cserépedény. Elsősorban folyadék tárolására, főzésre használták. Ezeket az edényeket, agyagból, égetéssel a fazekasok készítették. A fazekasmester a falu közösségében élt, de csak a maga mesterségét űzte. Olyan sokféle munkát kellett elvégeznie, hogy nem művelt földet. A családtagok segítettek a munkában, vásárra szállították, árusították az edényeket. Az, hogy a cserép törékeny, biztosította az áru kelendőségét, a kereslet folyamatosságát.

Formában és díszítésben néprajzi tájegységenként különböző sajátosságok alakultak ki. A fazekasok nagy találékonyságról téve tanúbizonyságot nemcsak kézre álló, jól használható, tetszetős darabok létrehozására törekedtek, hanem a praktikumra is. Pl: az aratókorszóban lévő agyaggolyók segítenek tisztán tartani a korszó belső falát. Megismerkedhet itt a kedves látogató a bokálllyal, a bődön, a fazék, a korszó, a szilke több változatával.

Játék is készült cserépből, mint a cserépfütyülő, vagy a körtemuzsika. Tréfás kedvű mesteremberek szívesen készítettek csalikancsót, amit ha nem ismer az ember, hamar a saját nyakába önti a vizet a szája helyett. A színek és formák kavalkádja még a mai látogató számára is elbűvölő.

A második terem arra emlékeztet, hogy Magyarország vezérlő fejedelme II. Rákóczi Ferenc személyesen is járt Vámosatyán, de csak egy éjszakát töltött itt 1710. december 5-én, mielőtt Várdára (Kisvárdra) utazott volna Károlyi Sándorhoz, hogy beszéljenek a szabadságharc további sorsáról. A tablók és a kiállított tárgyak azt mutatják be, hogy a falu környezetében a szabadságharc kezdetén jelentős katonai események is zajlottak.

Rákóczi számára az Alföldre való kijutás létfontosságú volt, hiszen a hadsereg toborzása és ellátása csak ott volt megoldható. Ehhez először a Tiszán kellett átkelnie. A siker pedig az Alföld nemességét is mellé állíthatta volna. Tudták ezt a császári parancsnokok is, és mindent elkövettek, hogy Rákóczi kis paraszt seregének átkelését megakadályozzák. A Tiszaparti összecsapásban nem vettek részt jelentős katonai erők, de Rákóczi híveinek szempontjából erkölcsi hatása óriásinak bizonyult. A falon elhelyezett tablók egy alig ismert csata rekonstrukcióját tartalmazzák, míg a főfalon elhelyezett parasztfegyverek azt szimbolizálják, hogy bizony a vezérlő fejedelem katonáinak nagytöbbsége ekkor még kiképzetlen parasztokból állt.

A harmadik terem azt mutatja, hogy a falusi ember életében az egyház mindig nagyobb szerepet játszott, mint a városi polgárság életében. Az egyház jelentette a törvényt, a mindennapi élet kereteit, de az ünnepnapokat is az egyház ünnepei jelentették, de jelentik részben ma is.

Szabolcs, Szatmár és Bereg megyék a református egyház bölcsői és történelmi bázisai voltak. Ezen a vidéken diadalmaskodtak először és terjedtek az egyértelmű tiltás ellenére a XVI. században.

1608-tól az ellenreformáció erősen visszaszorította a református gyülekezeteket, aztán 1671-től 1681-ig erőszakos templomfoglalások következtek. Okkal nevezték ezt az időszakot „gyász tizednek”. A két teremben látható egyházi relikviák,

templomi tárgyak a katolikus és protestáns vallás mindennapjait idézik.

A negyedik teremben lámpagyűjteménnyel találkozhatnak a kedves látogatók. A falusi utcák, lakások, istállók, valamint különböző közlekedési eszközök világítótesteit helyezte el Gulyás István gyűjtő, akinek köszönhető az eddigi három terem berendezése is.

A Büdy-vár látogató központ

A Büdy-vár környezetének korábbi években történt fejlesztése, valamint a vár régészeti feltárásának befejeztével Vámosatya önkormányzata egy látogatóközpont kialakítását tervezte el, hogy a vár feltárásában elért eredményeket a nagyközönség elé tárja. Annak reményében, hogy ez a község idegenforgalmi vonzerejét fokozza.

Egy korábbi lakóingatlanból kialakított épület felújításával kezdték el a látogatóközpont kialakítását. Az épület felújítását közmunkások bevonásával, a község saját bevételeiből fedezte. A berendezésre pályázatot nyújtottak be, ám a kiírt pályázatból azóta sem lett semmi, mint oly sok más pályázatból.

Az önkormányzat úgy döntött, hogy a felújított épületet saját költségén és az önzetlen támogatók segítségével mégis látogathatóvá teszi és a látogató központ a „kőház” nevet kapja,

mivel az épület kövel lett burkolva. Az elkészült „B” változat szerint a 10,8 m²-es előszobában a Büdy-várral kapcsolatos legendákat bemutató tablók és tárgyak kaptak helyet.

A 16 m²-es szobában a Büdy-vár fénykorában használatos kézfegyverek helyett Berélyi László Vámosatya díszpolgára történelmi bélyeg és képeslap gyűjteménye kapott helyet, míg a 20,4 m²-es tisztaszobában egy interaktív kiállító teret rendeztünk be, ami bemutatja Perényi Zsigmond 1849-es vértanú, Bereg vármegye egykori felsőházi

képviselőjének életútját.

Az interaktív kiállító tér lehetőséget biztosít arra, hogy a látogatók felöltssék a korabeli katonaruhákat, mind császári, mind honvéd egyenruhákat, kezükbe vegyék a korabeli fegyverek replikáit, erről fényképeket készítsenek. Minden ruhából egy-egy felnőtt és gyerek méretet helyezünk el, hogy mind felnőtt, mind gyerek látogatóink be tudjanak öltözni.

A falon körben képtartókban elhelyezett A/3 méretű tablók ismertetik meg a látogatókkal báró Perényi Zsigmond életét és mártírhalálát.

A Karsai Sándor emlékház

Az önkormányzat már rendelkezett két látványtárral, amit megvásároltak és rendbe tettek. Most a község legidősebb házat tették rendbe. A korhadó deszka tűzfalra Wass Albert szavait írták: „*Tiszteld őseidet, mert rajtok keresztül nyertél életet és örököltél Istent és Hazát.*”

A kis omladozó házat le is bonthatták volna, ez lett volna az egyszerűbb, de akkor hol lenne a tisztelet őseik iránt, amiről Wass Albert szólt? Szerencsére vannak a községnek önkéntes segítők, akik a távolból is megkísérelik pótolni a hiányzó értelmiséget. A kis ház fontos felkiáltójel lett a faluban. Rákiált az erre járóra, hogy gyere be, nézz körül és tanulj!

Tanulj őseid tetteiből, sikereiből és elkövetett hibáiból.

Mit tudunk Karsai Sándorról? Amikor a huszonöt éves kaposvári péklegényt behívták katonának, már tehetséges fotós volt. Hírnevét a haditudósítóként készített képei alapozták meg. Páratlan, forrás értékű világháborús fényképeit a

Hadtörténeli Múzeum őrzi. Leszerelése után jelen volt gépével minden fontos építkezésnél, megörökített számos kulturális eseményt. Fotói folyamatosan megjelentek különféle újságokban, folyóiratokban.

Karsai Sándor mint sajtófotós együtt ment a helyszínre az újságíróval és készített nagyon sok fotót az akkori pártpropaganda által kijelölt témáról. Az elkészült fotókból egy, vagy csak néhány került az újságba a kommunista politikát dicsőítő cikk illusztrációjaként. A többit a fotósok általában megsemmisítették. Karsai Sándor megőrizte ezeket, mert figyelmeztetni akart minket, hogy a dicsőítő cikkhez kiválasztott fotó nem a valóságot ábrázolja, a valóság itt néz ránk ezekből a sajtóban soha meg nem jelent szomorú szemekből. A képeket Dr. Szabó József János hadtörténész válogatta és látta el feliratokkal.

A jelenlegi kiállítás címe: „Propaganda és valóság” (1953–1956). Két témakört dolgoz fel. Az egyik az építőalakulatok történetének kis szeletét mutatja be. Az 1956-os márciusi nagy dunai árvíz és az azt követő helyreállítási munkákat.

A tudósítás a Dávodra, egyheti munkavégzésre kirendelt Budapesti Honvéd Gépkocsi Iskola legénységének állományának mindennapjait mutatja be. Ez a propaganda. A fotókon látható zavart tekintetek mellett észrevehető az építőanyag hiánya és a hozzá nem értés is. A fotókat kísérő

szöveg segíti eligazodni a látogatót, hogy mit is kell nézni. Ez pedig a valóság.

A másik témakör az 1948–1956 közötti mezőgazdaságot mutatja be. A sajtó a problémákról nem számolhatott be, azonban Karsai Sándor fotói megőrizték a nyomorúságos helyzetet. Például a fotókon látható gőzgépek akkorra már igen csak elavultak.

Ez a kis épület tehát beszél hozzánk. Korabeli fotók segítségével elmeséli, milyen volt a propaganda és a valóság az 50-es években.

Az emlékpark

A 2000. évi emlékoszlop és a 2005-ben mozaikból készült címer virágos környezete 2010-ben további emlékművekkel bővült. Közvetlenül a címer mellett jobbról ifj. Büdy Mihály, balról id. Büdy Mihály szobrát láthatjuk.

Az ősök hősi emlékműve a környék aranyából, akácfából készült. Vámosatya és lakosságának életében jeles történelmi eseményeket az Ősi múlt emlékművében akácfából faragott kopjafákkal állítottuk sorba a Hősök emlékművén. A község alapításától kiindulva, elpusztítása, újjáépítése, a Büdyekek szerepének megörökítésével egyenesen emelkedik a sor. Az oszlopok tetején a föld, a nap, a hold, a tulipán mellett a magból kikelő élet motívumai láthatók. Az egyszerű faragású kezdetektől az emlékdomb tetején a szabadságharc, az önállóság, függetlenség legfontosabb eseményei művesebb faragással kerültek megörökítésre. 1703-ban a Rákóczi-szabadságharc zászlóbontásakor a tarpai kuruc vezér Esze Tamás seregébe községünkben többen jelentkeztek. A falubelieknek részük volt az 1848-49 szabadságharcban az önálló, független hazáért megvalósításában. A köhíd megépítésének emlékműve a sorban legutolsó az emelvényen. Ezzel a község életében egy fejezet lezárult. A hősi múlt emlékművének középpontjában II. Rákóczi Ferenc fejedelem áll.

A honfoglalásban, a tatárjárásban, törökdúlásban első és második világháborúban résztvevő nagyszüleinkre, elesett rokonainkra, őseinkre és ezalatt az otthonukat őrzőkre ugyanúgy büszkék vagyunk, mint a hadifogságba, málenyikij robotra elhurcoltakra. Emlékművük a hősi múlt árnyékában pihen. 1200-2000 közötti évszámokat találunk a jelképeken. Elődeink és ellenfeleik kopjafái a hősök dombjának aljában ziláltan, szétszórtan

hevernek szanaszét. A figyelmes szemlélő azonnal észleli a hősi oszlopok égbe emelkedő rendezett sorával szemben az elesettek sokszínűségét, satnyaságát, rendezetlenségét a mélyben. A hősöket szimbolizáló sorban láthatunk egy oldalággal faragott darabot. Emlékeztetni kíván arra, hogy a történelmi múlt rendezett sorban követi egymást, ám mindig van oldalág-oldalhajtás, ami az útról nem térít le, de a megújulást magában hordozza.

Távolabb a vámsorompó, vámőrtorony és felé közelítenek az adózók, a lakosok. Az addig vezető úton találhatjuk a rendszerváltás és az EU csatlakozás tulipános kopjafáit, majd a sorompó középső tartóoszlopa érdemel említést az 1956-os évszámmal. A vámszedés emlékműve ilyen módon a társadalmi nyitást is szimbolizálja. A vámsorompó díszítése, a faragások és a templomunk ősi tulipános mintája között a kapcsolat, a hagyományörzés nyilvánvaló. Az itt található évszámok azonban rövid magyarázatra szorulnak. A közelmúlt nagy eseményei, motívumai nem kerültek fel a dicsőség oszlopainak sorába részben a történelmi közelség miatt, másrészt a sorompó, a nyitás, a lehetőség, hogy az 1956, 1989, 2004 és a mai 2010-es év dicsőségét évek múlva majd utódaink ismerjék el és bővítsék vele az emlékművet.

Gelénes felől, a falu szélén elhelyezkedő temető előtt épült fel az I. és a II. világháborús hősök kegyeleti emlékparkja.

Az emlékmű nagy méretű, falazott, de szépen bevakolt falrészekből állt, rajta több, nagyméretű emléktáblával. Az első világháborús hősök még nincsenek név szerint felsorolva az emlékművön, de a közeljövőben arra is sor kerül. A második világháborús áldozatok nevei viszont két

nagy táblán sorjáznak. Sajnos ezek közül nem lehet kiválogatni, hogy ki esett el katonaként, ki pusztult el valamelyik fogolytáborban és ki az aki nem tért haza a „málenkij robot”-ból. Az emlékmű oldalán 1956-os emléktábla is van.

11.9. „Színaranyból van a béke trombitája.” Katonadal fesztivál Vámosatyán

Vámosatya Önkormányzata 2019. július 27-én rendezte meg az I. Beregi Katonadal Fesztivált, mellyel az 1848-49-es szabadságharc 170., az I. világháború végének 100., valamint a II. világháborús Doni katasztrófa 76. évfordulójára emlékeztek.

A katonákra történő emlékezés már délelőtt 10 órakor megkezdődött, amikor Vámosatya, hősök emlékparkjában megszólalt a lélekharang jelezve, hogy a község emlékezik az első és a második világháborúban elesett hőseire. A polgármester köszöntőjét az iskolások és a vámosatyai Gyöngyvirág asszonykórus mősora követte. Ezt követően emlékbeszédet mondott Dr. Szabó József

János hadtörténész, a vámosatyai önkormányzat jószolgálati küldötte, majd a jelenlévő egyházak lelkipásztorai megáldották az emlék helyet. A dabasi „Bazsalicska citeracsoport mősora után az emlékezést koszorúk elhelyezésével zárták.

A katonadal fesztiválra a délutáni órákban került sor. A résztvevő amatőr művészeti csoportok a falú központjában gyülekeztek, ahonnan együtt, énekelve vonultak a Faluház udvarára, a fesztivál helyszínére. A fesztivál címadó dalát minden csoport megtanulta erre az alkalomra (Bodrogi Zsigmond 1915-ben írt „Színaranyból van a béke trombitája” című békedala).

A fesztiválon az alábbi csoportok vettek részt: Csaronda Férfi Kórus Csaroda, Búzavirág Asszonykórus Gelénes, Napsugár Nyugdíjas Egyesület Énekkara Tákos, Nefelejcs Népdalkör Barabás, Sóstóhegyi Öregfiúk Kórusa és a Sóstó-sóstóhegyi nyugdíjasok női kórusa Nyíregyháza, a Nyírbátori Határőr Igazgatóság Nyugdíjasai Egyesület férfikara, Vámosatya Gyöngyvirág Asszonykórus, Bazsalicska citeracsoport Dabas.

A csoportok a bemutatójuk végén az Önkormányzat ajándéktárgyát és emléklapját vehették át a lebonyolítást magára vállaló Bazsalicska citeracsoport tagjaitól. A fesztivál végén a Bockerek Vadásztársaság vacsorával vendégelte meg a szereplőket. Ezzel a katonadal fesztivállal az önkormányzat hagyományt kíván teremteni.

11.10. A kistérség

Vámosatya 2005 óta a Vásárosnaményi Kistérséghez tartozik.³⁸⁰ A Tisza-mente népességének jelentős része az ország legerősebb, rendszerváltozásban is vesztes településeinek, kistérségeiben él. E vidéki népesség foglalkoztatási- és jövedelmi viszonyai, iskolai végzettsége, és ezen belül szakmai képzettsége is elmarad az országos átlagtól. Ugyancsak jelentős a lemaradás az egyetem, főiskolát végzettek és az érettségizettek számarányát tekintve. Az elvándorlások, a feltételhiányok, a közösségek fejletlensége miatt kevés a kreativitását - a térség érdekében - kibontakoztató ember.

A kistérség 567 km²-nyi területén 2001-ben 31,9 ezer lakos élt, népsűrűsége alacsony: 56 fő/km², mindössze 58 %-a az országos, 57 %-a a megyei átlagnak.

A Vásárosnaményi kistérség 27 településéből csak a központ, Vásárosnamény városi rangú, amely az összlakosság 28,5%-át tömöríti. Jellemzően apró- és kistelepülés terület, a falvak többségének (14 település) népességszáma 500 és 1000 közötti, illetve 5 településen 500 fő alatt marad.

Az 1870-2001 közötti időszakra vonatkozó történeti népességelemzés alapján a települések majdnem 80 %-a apad folyamatosan és tendenciózusan. Legnagyobb mértékben Lónya (15) és Vámosatya (14) lakossága apadt. A két utolsó népszámlálás között a legnagyobb veszteséget Gulács, Lónya, Tiszaszalka és Vámosatya szenvedték el.

Az öregedési index alapján a Vásárosnaményi kistérség 14. a kistérségek sorrendjében. 1990-2001 között ebben Barabás, Lónya, Márokpapi, Mátyus és Vámosatya járt az „élen”.

A kistérség egyik legfontosabb megoldandó szociál- és foglalkoztatáspolitikai problémája a munka világával függ össze. Mindez különösen fontos ebben a körzetben, amely a keleti blokk gazdasági hálójának összeomlásával, exportpiacának és a munkahelyeinek a nagy részét is elveszítette. Az alternatíva nélküliség miatt hatalmas lett a társadalmi krízis és tartós a társadalmi értékvesztett állapot. A jövőképhiány, az alacsony iskolai végzettség, devianciák erősödése miatt nehéz építkezni, a munkaügyi szféra a közhasznú, közcélú és közmunka folyamatos szervezésével enyhíti a térségben a foglalkoztatási problémát. A lakosság a rokkantnyugdíjas státusz stratégiájával reagál.

Az egyén iskolai végzettsége, szakképzettsége, tudása, műveltsége lényeges eleme kulturális tőkének. A térségben élők harmada azért, hogy nincs nyolc általánosnál nagyobb végzettsége, sajnos konzerválhatja a társadalmi státuszát. A lakosság alig fele végezte el a

380 A Vásárosnaményi kistérség integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási programja Budapest, 2005. augusztus http://www.terport.hu/webfm_send/266 (Letöltve: 2020. 07. 15.)

manapság kevés eséllyel kecsegtető nyolc általánost, vagy fejezte be a középiskolát. A térségben élő érettségizett arány 14%-os, a felsőfokú diplomások aránya alig 5%.

Az egészségügy humán erőforrásainak biztosítása nehezen megvalósítható. Az ezredforduló idején 25 házi orvos és házi gyermekorvos volt a kistérségben. Az adatok szerint a bölcsődei ellátás magas, az idős ellátás közepesen erős kihasználtsággal működött a kistérségben.

Az ide tartozó 27 településből 21 a Tiszaháti mezőgazdasági kistérséget alkotja. A felszínt túlnyomórészt fiatal öntésagyag és öntésiszap réteg takarja, amely a Tisza egykori áradásainak hordaléka. A talajadottságokat tekintve a kistérség nagy részére a vízhatás alatt képződött, agyagos, kötött, savanyú réti-, réti öntés- és öntéstalaj jellemző, a nyírségi tájegységre pedig a laza homoktalajok típusai. A kistérség adottságai a rét-legelő- és az erdőgazdálkodásnak kedveznek. Összességében az alacsony aranykorona érték, a gyenge termőhelyi adottságok dominálnak.

A termőföld ésszerűbb, hagyományoknak megfelelő hasznosítása a térség egyik kitörési pontja lehet. A hungarikumnak számító szatmári szilvából készülő beregi termékek 2002-ben két kategóriában is nagydíjat nyertek a párizsi élelmiszer kiállításon. Szántóföldi növények csak a kis területet elfoglaló, magasabb fekvésű és kevésbé kötött talajokon termelhetők biztonságosan.

A kistérség műemlékei és népi építészeti értékei, kézműves és gasztronómiai hagyományai a kulturális és rendezvényturizmust éltetik. Az ideérkező turisták leginkább a középkori eredetű templomok, haranglábak iránt érdeklődnek.

11.11. A Vámos Települések Szövetsége

Magyarország területén 11 település nevében található meg a Vámos szó, s a határainkon kívül is ugyanennyiében. A szövetség létrehozásának ötletadója Vámosgyörk alpolgármestere, Hám László volt. Az egymáshoz viszonylag közeli három „vámos” település lakói már évek óta találkoznak egymással, ám a kiszélesedés váratott magára 2007-ig, aztán tíz taggal megalakult a vámosok szövetsége.

A hazai tizenegy mellett öt szlovákiai és négy romániai „Vámos” képviselői jönnek el évente a Vámos települések találkozójára.

Felkereste a szövetség a Vám és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságát, ahol kiváló partnerekre találtak.

Vámosatya község képviselői is jelen voltak 2007. július 27.-én délelőtt 10 órakor a

A VTSZ tagközségei.

vámosgyörki közösségi ház dísztermében, ahol 10 magyarországi vám-os nevet viselő település, akik már részt vettek a települések 1. országos találkozásán polgármesterek, alpolgármesterek, megalapították a Vám-os Települések Szövetségét (VTSZ). A szövetség arra hivatott, hogy a településeken élő emberek kulturális, sport, gazdasági, szabadidős életét közelebb hozza egymáshoz.

Pályázatokon keresztül lehetőséget biztosítson az ott élők körülményeinek jobbításához.

A szövetség jelképe: Egy Máté evangélista „meghívásának” történetét ábrázoló négyzet alapú kép. A kép alsó részén a „vamos települések szövetsége” felirat helyezkedik el, amely felett bal oldalt látható a korábbi vámszedő Lévi (a későbbi evangélista Máté), amint egy asztal előtt ül – előtte az asztalon mérleg látható – a háttérben egy három boltíves vámszedő épülettel. A kép jobb oldalán három tógába öltözött álló férfi látható, akik közül a Mátéhoz legközelebb eső a glóriával a feje körül ábrázolt Jézus, amint jobb kezét Máté felé nyújtva „meghívja” őt tanítványai közé.

Azzal a céllal alakult meg a Vámos Települések Szövetsége, hogy kulturális és sportesemények szervezésével hozzák egymáshoz közel a „vamos” nevű helyeken élőket.

A ma már 19 hazai és határon túli települést tömörítő szervezet községei annyira kicsik, hogy más módon nemigen jutottak volna lehetőségekhez, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV), illetve jogelődje támogatásával azonban előtérbe kerülhettek.

Évente többször is találkoznak, vetélkedőket szerveznek – ez utóbbiak a fiatalok pályáorientációját is segítik. Civil szervezetként azon is munkálkodnak, hogy segítsék a NAV törekvéseit – többek között azzal, hogy erősítik a hivatal tájékoztatási tevékenységét.

Az együttműködés értelmében a község rendezvényein a lakosság bepillanthat a pénzügyőri hivatás rejtelseibe, első kézből kaphatnak információkat a legfrissebb adózási tudnivalókról.

Felhasznált irodalom

1. Adatbázis online 1./ N79 - Bereg megye - 2. Téka Bereg megye járás: Második Vámos Atya (1720)
2. Anjou-kori okmánytár. I–VII. Szerk. Nagy Imre. Budapest 1878–1920.
3. Alszeghy Zsolt: A könyv és olvasója. In: Magyar művelődéstörténet. Barokk és felvilágosodás. Szekszárd, 1991.
4. Balogh István: Bereg megye leírása I.
<http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/11-72.pdf> (Letöltve: 2020. 04. 20.)
5. Bányászati és Kohászati Lapok. 138. évfolyam, 5. szám
6. Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Józefa bárónő emlékirata 1848-49-i élményeiről. Kolozsvár, 1931.
7. Bánó Attila Miért ölték meg az ónodi kapitányt?
<https://www.magyarhirlap.hu/tudomany/20200731-miert-oltek-meg-az-onodi-kapitanyt> (Letöltve: 2020. 07. 31.)
8. Bárány Attila: Adalékok az Ártándiak családi történetéhez. In: Turul, 76. 2003.
9. Benda Kálmán, A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. In: Valóság, 1976/4
10. Borostyáni Nándor: Sószállító oláhok a Tiszán. Vasárnapi újság 1873.
11. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai.
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1> (Letöltés: 2020. 06. 11.)
12. Cabello, Juan – Lukács Zsuzsa: A vámosatyai református templom kutatása. Építés-Építészettudomány XIII: 1981, 1–2.
13. Cabello, Juan – Simon Zoltán: Egy vár Vámosatya határában In: Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerkesztette: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2006.
14. Csáji Pál: A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725—1729. In: Egyháztörténet, 1958.
15. Csánki Dezső: 1890 Magyarország történelmi földrajza. I. Budapest.
16. Csízi István: A királyi Magyarország főnemesi családjainak címerváltozatai a 16-17. században, doktori disszertáció ELTE BTK, 2012.
17. Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai, I. Kassa, Forster, Wesselényi és Társai Könyvnyomdája, 1897.
18. Csorba Csaba: 1974 Adattár a X–XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. Debrecen.
19. Domokos György: Az olasz várépítészet és alkalmazása a magyar végvári rendszer kiépítésében In: Hagyomány és korszerűség a XVI-XVII. században. Studia Agriensia 17. Eger, 1997. 179-202. oldal

20. Dr. Gombos Dániel: A Pólgári élethez való lexicon., I. darab, Aba – Blatnik, Debrecen, 1837.
21. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája I–II. Budapest, 1996.
22. Esze Tamás: A tiszaháti felkelés. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest, 1952.
23. Fazekas István A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között Akadémiai Doktori Értekezés Budapest, 2018.
24. Fehér Máttyás J.: A beregszászi dömés kolostor története. (1327-1556) In: Magyar Történelmi Szemle, 1971.
25. Feld Skizzen der Gemeinde Vámosatya [S 79 - No. 239/3.]Kataszteri-gyűjtemény (1786-1948) Internet: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/21023> (Letöltve: 2020. 02.)
26. Fülöp János: Az ásványi nyersanyagok története Magyarországon Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1984.
27. Fülöp László: Oláh Ilona családja és vagyona 1579-es végrendelete alapján. In.: Soproni Szemle 2017. harmadik szám.
28. Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest, 1970.
29. Gerő László: Magyarországi várépítészlet. Budapest, 1955.
30. Glück László: A máramarosi só kereskedelmének útvonalai a 16. század közepén. Történelmi Szemle 2008 I. szám.
31. Gyarmathy Zsigmond: A Felső-Tiszavidék ősi átkelőhelyei. Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv. II. Nyíregyháza, 1979.
32. Gyarmathy Zsigmond: A Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár térképgyűjteménye. Nyíregyháza, 1980.
33. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1966.
34. Hanzély János: Magyarország közútjainak története. Budapest, 1960.
35. Harmat Árpád Péter: Az őskor és az emberré válás története <http://tortenelemcikk.hu/node/149> (Letöltve: 2020. 07. 19.)
36. Haza és haladás a reformkortól a kiegyezésig (1790-1867) Encyclopaedia Humana Hungarica 07. <https://mek.oszk.hu/01900/01903/html/> (Letöltve:2020. 07. 02.)
37. Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Nap Kiadó, Budapest, 2003.
38. Homoki Dianna: Rákóczi hadseregének társadalmi helyzete. In: Acta Beregsasiensis 2009/2.
39. II. József népszámlálásának községi adatai A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek 15. Szerkesztette: Dányi Dezső Budapest 1996/1
40. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a 14. század közepéig (Reprint kiadás) Budapest 1994.

41. Karácsonyi János: Az utolsó Ártándy. In.: Biharvármegyei És Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet 1901/1902-Iki Évkönyve. Nagyvárad, 1902.
42. Kempelen Béla: Magyar nemes családok. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/1-kotet-2/barkoczy> (Letöltve: 2020. 08. 18.)
43. Kerekes Imre: A Szabolcs-Szatmár megyei közutak története. Nyíregyháza, 1982.
44. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1980.
45. Komáromy András: Egy hamis pénzverő a XVI. században. In: Századok, Budapest. 1893.
46. Komáromy András: Levéltári kutatások. I. közlemény. Budapest, 1903.
47. Koroknay Gyula: A Felső-Tisza vidékének fatornyai. Szabolcs-Szatmári Szemle Gazdasági, társadalmi és kulturális folyóirat 1980. május XV. évfolyam. 2. szám
48. Koroknay Gyula: A felső-tiszai fatornyok útja Erdélybe. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2003/3. szám
49. Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc az államférfi és az író. Magvető Kiadó, Budapest 1976.
50. Kubinyi András: A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése. Tanulmányok Budapest Múltjából 1972.
51. Lehoczky Tivadar: 1881 Bereg vármegye monográfiája. I–III. Ungvár, 1881.
52. Lehoczky Tivadar: Munkács város új monográfiája. Munkács, 1907.
53. Lőrincz Zoltán-Hapák József: „Tedd templomoddá Istenem” Válogatás Árpád- és középkori eredetű református templomokból Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója Budapest, 2002.
54. Lukinich Imre: Az északkeleti várháborúk történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 1913.
55. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. kötet, Akadémiai Kiadó, 1990.
56. Magyar hadi krónika a magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. Második rész: A mohácsi vésztől a legújabb korig. http://real-j.mtak.hu/5118/1/HadtortenelmiKozlomenyek_1896m.pdf (Letöltve: 2020. 07. 28.)
57. Magyar Törvénytár 1000–1526. Törvénycikkek. Ford. Nagy Gyula. Budapest, 1899.
58. Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I. kötet (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 16. Budapest, 1990.
59. Mező András – Németh Péter: Szabolcs-Szatmár megye történelmi-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972.
60. Mihók Richárd: Kárpátalja története a legkorábbi időktől a középkor végéig. Oktatási jegyzet, Ungvár, 2014.
61. Mészáros Kálmán: Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi szabadságharcban Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs, 2001.
62. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1861.

63. Neumann Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299-1526). Nyíregyháza, 2006.
64. Önéletírás (Gróf Károli Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Magyar Történelmi Emlékek, I. kötet Kiadta: Szalay László, Pest, 1865.
65. Pallas Nagylexikon
http://www.kislexikon.hu/tortenelemelotti_idok.html#ixzz6SccoJhvD (Letöltve: 2020. 07. 19.)
66. Pettkó Béla: A tiszántuli vármegyék, várak birtokosainak feljegyzése 1563-ból. 1884.
67. Rákóczi hadserege 1703–1711. Szerk.: Bánkúti Imre. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1976.
68. II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Szerk.: Varga Katalin. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.
69. Soós Elemér: Vámosatya-vár története, hadi és mű leírása. Budapest, 1928.
70. Sudár Balázs történész, turkológus: A hun-magyar kapcsolat ellen és mellett is nehéz érvelni <https://vasarnap.hu/2020/07/10/a-hun-magyar-kapcsolat-ellen-es-mellett-is-nehez-ervelni/> (Letöltve: 2020. 07. 19.)
71. Sudár Balázs: Östörténeti paradigmaváltás kellős közepében vagyunk <https://vasarnap.hu/2020/07/18/ostorteneti-paradigmavaltas-kellos-kozepeben-vagyunk/> (Letöltve: 2020. 07. 19.)
72. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. I–II. Szerk. Entz Géza. Budapest 1986.
73. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I—II. Nyíregyháza, 1979.
74. Szanyi Szabolcs, Szőcs Levente, Csóka György És Varga Zoltán: A Beregi-sík faunájának állatföldrajzi és ökológiai jellemzése. Állattani Közlemények (1–2. összevont szám), 2015.
75. Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I. kötet 2 füzet. Budapest, 1927.
76. Szilágyi: A Magyar Nemzet története I. fejezet. Az ország a mohácsi csata után. Előkészületek a királyválasztásra.
<https://mek.oszk.hu/00800/00893/html/doc/c400317.htm> (Letöltve: 2020. 06. 28.)
77. Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. Budapest, 1955.
78. Történelmi Tár, Évnegyedes Folyóirat. Kiadja A Magyar Történelmi Társulat, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1887.
79. Thuróczy János: A magyarok krónikája. Ford. Horváth János. Budapest 1978.
80. Várépítészetünk. Szerk. Gerő László. Budapest 1975.
81. Virovecz Nándor: Balassa Menyhárt élete és a kora újkori magyar politikai kultúra ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Doktori Disszertáció, Budapest, 2017.
82. Weisz Boglárka: II. András jövedelmei: régi és új elemek. II. András és Székesfehérvár Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2012.

83. Weisz Boglárka: A király ketteje és az ispán harmada, vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2013.
84. Zágonyi Á. Károly: A nagytiszteletű Beregi Egyházmegye Emlékkönyve - A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 34. Nyíregyháza, 2005.
85. Zubánics László: Vitézi végek dicsérete. A nemesség szerepe a XVI–XVIII. századi Északkelet-Magyarország társadalmi fejlődésében Ungvár – Budapest, 2016.
86. Zubánics László „Perli-e még ezt a hont más?” Honismereti tanulmányok Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2010.
87. Zsigmond-kori Oklevéltár. I–II. Összeállította: Mályusz Elemér. Budapest 1951–1958.